

84/ЧАИК
D 67

ХОН БЕСТСЕЛЛЕРЛАРИ

АРТУР КОНАН ДОЙЛ

ЭНГ САРА АСАРЛАРИ

1

ШЕРЛОК ХОЛМС
САРГУЗАШТЛАРИ

2

ЙЎҚОЛГАН
ДУНЁ

3

БАСКЕРВИЛЕЙНИНГ
ИТИ

АРТУР КОНАН ДОЙЛ

ЭНГ САРА АСАРЛАРИ

ШЕРОЛОК ХОЛМС
САРГУЗАШЛАРИ

ЙУҚОЛГАН ДУНЁ

БАСКЕРВИЛЕЙНИНГ ИТИ

«ИЛМ-ЗИЁ-ЗАКОВАТ»
Тошкент – 2019

УЎК 821.512.134-33
КБК 84(7Ана)
Д 67

Мастьул муҳаррир:
Шодмон Салом

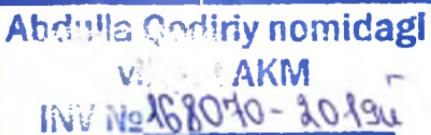
Таржимонлар:
Гулчехра ва Гулбахор Азимова

Артур, Конан Дойл

Энг сара асарлари / Артур, Конан Дойл. – Тошкент :
«ИЛМ-ЗИЁ-ЗАКОВАТ», 2019. – 560 б.

Детектив жанрида ёзилган «Шерлок Холмс саргузаштла-
ри» асари Артур Конан Дойлнинг энг машҳур асарларидан
бири бўлиб, унда бир-биридан қизик ва китобхонни чўлгаб
олувчи воқеа-ҳодисалар ва саргузашт-ҳикоялар жой олган.
Китобдан «Баскервилейнинг ити» асари ҳам бўлиб, унда
Шерлок Холмс саргузаштлари давом этади.

Ушбу китобдан сиз «Йўқолган дунё» асаридан ҳам
баҳраманд бўлишингиз мумкин, бу илмий-фантастик ро-
ман 1912 йилда дунё юзини кўрган бўлсада китобхонлар-
нинг қизиқишини йўқотмасдан, энг сара асарлар қатори-
дан жой олиб келмоқда. Умид қиласизки ушбу китоб ал-
батта сизнинг китоб жавобингиздан ўз ўрнини топади.

УЎК 821.512.134-33
КБК 84(7Ана)

ISBN 978-9943-5771-9-0

© Артур Конан Дойл
© «ИЛМ-ЗИЁ-ЗАКОВАТ»
нашриёти, 2019

ШЕРЛОК ХОЛМС САРГУЗАШЛАРИ

МОВИЙ РАНГЛИ ЁҚУТ

Рождествонинг учинчи куни табриклаш учун Шерлок Холмснинг ҳузурига ўтдим. У эгнида қизил халатида күшеткада ётарди. Унинг ўнг томонида, деворда маҳсус трубкалар учун тахтача қулай жойлаштирилганди, чап томонида эса, ерда тонги газеталар ғижимланиб ётарди. Афтидан уларни яқинда ўқиб чиққан кўринади. Күшетка ёнидаги стул суюнчиғида аъло навли юпқа наматсимон матодан тикилган, лекин эскириб кетган шляппа осиглиқ эди. Стулнинг ўтиргичида қисқич ва лупанинг ётишига қараганда Холмс бу шляппани дикқат билан ўрганиб чиққанга ўхшайди.

– Сиз бандмисиз? – сўрадим мен. – Халақит бермадими?

– Умуман, – жавоб берди у. – Аксинча, менинг қидирувlarим натижаларини бирга муҳокама қиласиган дўстим борлигидан хурсандман. Иш бир қараганда жуда оддий, лекин мана бу, – у катта бармоғи билан шляппа томонга ишора қилди – қандайдир ғалати ва сабоқ бўладиган воқеаларга боғлиқ кўринади.

Мен юмшоқ ўриндиққа ўтирдимда, ўтинлари чирсиллаб ёнаётган каминда қўлларимни иситдим. Ҳаво жуда соувук эди. Деразаларни қалин муз кашталари қоплаганди.

– Бу шляппа кўримсизгина экану, лекин қандайдир қонли воқеа билан боғлиқ, шекилли, – қайд қилдим мен.

– Аниқки, бу қўрқинчли жумбоқни очиш учун калит бўлиб хизмат қиласиди ва, бу туфайли сиз жиноятчини фош қилиб ва жазолашга эришасиз.

– Йўқ, – қулди Шерлок Холмс, – бу ерда жиноят эмас, балки тўрт миллион одам туртиниб турган бир неча квадрат миль майдонда содир бўлиши мумкин бўлган майда кулгили ҳолат. Бундай катта одамлар тўдасида ҳар қандай воқеа ва

фактлар уйғунылиги, ҳеч қандай жиноят бўлмасада, бир қанча арзимас, лекин жумбоқли ва ғаройиб ҳодисалар содир бўлиши мумкин. Биз бунақанги тасодифларга дуч келганмиз.

– Нимасини айтасиз! – хитоб қилдим мен. – Ёзувларимда қайд этган сўнги олти ҳолатнинг учтасида ҳеч қандай жиноят аломати йўқ.

– Тўппа-тўғри. Сиз менинг Ирен Адлер қоғозлари, мисс Мэри

Сазерлэнд билан содир бўлган ҳодиса ва ёриқ лабли киши бошидан кечирган воқеаларни фош қилишга уринишларимни назарда тутаяпсиз. Бу иш ҳам шундай айбасиз бўлиб чиқишига ишонаман. Сиз хат ташувчи Питерсонни биласизми?

– Ҳа.

– Бу ўлжা унга мансуб.

– Бу унинг шляпасими?

– Йўқ, у буни топиб олган. Эгаси номаълум. Мен сиздан бу шляпани эски лаш-луш сифатида эмас, ўзида жиддий сирни бекитаётган жисм сифатида ўрганиб чиқишингизни сўрайман... лекин, энг аввало, бу шляпа қандай қилиб бу ерга келиб қолди. У рождествонинг дастлабки кунидаёқ семиз ғоз билан бирга пайдо бўлди. Ўша ғоз-хозир Питерсоннинг ошхонасида қовурилаётган бўлса ажабмас. Бу шундай содир бўлди. Рождество куни эрта тонг, соат тўртда Тоттенхем-Корт-роуд кўчаси бўйлаб сиз билган олийжаноб ва адолатли Питерсон базмдан уйига қайтади. Газли фонар чироғида у олдида у ёқдан бу ёқقا чайқалиб, елкасида оппоқ ғозни осилтириб бир шахс кетаётганини кўради. Гуджстрит кўчаси муюлишида ўша нотаниш кишига безорилар тегажоқлик қилишади. Улардан бири унинг шляпасини уриб тушириб юборади, нотаниш киши эса улардан ўзини ҳимоя қилиш мақсадида ҳамла қиласман деб қўлидаги таёқ билан орқасидаги дўкон витрина ойнасига тегиб кетади. Питерсон уни ҳимоя қилиш учун олдинга отилади. Лекин у, ойнани синдириганидан қўрқиб тургани етмагандек, ўзи томон югуриб келаётган одамни кўриб, ғозни ташлаб қочади, ва Тоттенхем-Корт-роуд ортидаги кичкина кўчалар чигалида ғойиб бўлади. Питерсоннинг формада эканлиги

қочоқни янада қаттиқроқ құрқитиб юборган бұлиши мумкин. Безорилар ҳам жуфтакни ростлаганлар, ва хат ташувчи жанг майдонида құлида мана бу мажақланған шляпа ва рождествога насиб қылған ғоз билан ёлғиз қолған...

– Ва уни Питерсон албатта нотаниш одамга қайтарған, шундайми?

– Қийин жойи ҳам мана шундада, дүстим. Тұғри, ғознинг чап оёғига боғланған варақчада “Мисс Генри Бейкер учун”, – деб ёзилған, шляпанинг астарида эса “Г.Б.” исм шарифнинг қисқартирилганини күриш қийин әмас. Лекин Лондонда бир неча минг Бейкер ва бир неча юз Генри Бейкерлар яшашади. Шундай экан, йүқотилған мулкни улардан бирига қайтариш осон әмас.

– Питерсон нима қылди?

– Арзимас ишлар ҳам менинг вақтимни олишини била туриб, менга ғоз билан шляпани күтариб келиб турибди. Биз ғозни, ҳавонинг совуқ бұлишиға қарамай, әртароқ ейиш кераклигини тушунганимиз учун, бугун әрталабгача ушлаб тұра олдик, холос. Питерсон ғозни олиб кетди, ва қозонга солди, менда эса үзининг рождествога аталған таомини йүқотған номағлум шахснинг шляпаси қолди.

– У газетага эълон бермадимикан?

– Йүқ.

– Сиз унинг кимлигини қандай биласиз?

– Фақат мулоҳаза орқали.

– Шу шляпа устидами?

– Албатта.

– Сиз ҳазиллашацияпсизми! Бу эски йиртиқ наматсимон мато нима бериши мумкин?

– Мана лупа. Менинг услубимни құллашға уриниб қуринг. Ушбу шляпанинг әгаси ҳақида нима дея оласиз?

Мен йиртиқ шляпани олдимда, құлымда умидсиз айлантириб құрдим. Энг оддий қора рангли юмалоқ шляпа, қаттиқ, узок тутинган. Бир вақтлар қызил рангда бұлған астарнинг ранги үчиб кеттәнди. Фабрика маркасини топа олмадым, лекин Холмс айтганидек, ички ён бошида “Г.Б.” исм-шарифнинг бош ҳарфлари құриниб турарди. Ҳошиясида эса шляпа шаклини маҳкам тутиб турувчи резинканинг тасмасини құр-

дим, лекин резинканинг ўзи йўқ эди. Умуман шляпга эзилган, кир, доғлар билан қопланганди. Қолаверса, бу доғларни устидан сиёҳ билан бўяшга урингани қўриниб туради.

– Мен бунда ҳеч нарсани қўрмаяпман, – дедим шляпани Шерлок Холмсга қайтарар эканман.

– Йўқ, Уотсон, кўраяпсиз, лекин кўрган нарсангизнинг устида фикр юритишга эринаяпсиз. Сиз мантикий хулоса чиқаришга қўрқаяпсиз.

– Унда эшитайлик, сиз қандай хулосаларга келдингиз?

Холмс шляпани кўлига олдида, унга фақат Холмснинг ўзига хос бўлган ўткир нигоҳлари остида синчилаб разм солиб чиқди.

– Албата, ҳаммаси етарли даражада аён эмас, – деди у, – лекин, шубҳасиз, ниманидир аниқласа бўлади, яна бирон тахминга келиш эҳтимоли ҳам йўқ эмас. Масалан, бунинг эгаси ўта ақлли одам, ва бундан уч йил бурун унинг тузуккина пули бўлганлиги-шундай қўриниб турибди, энди эса унинг учун қора кунлар бошланган. У ҳамиша узоқни ўйладиган одам бўлган ва эртанги куннинг ғамини бутун еб юрган. Лекин қандайдир, секин-секин бўшашган, унинг бойлигига дарз кетгани, ва биз уни бирон иллатга дуч келган деб хулоса қилсак бўлади, – масалан, ичкилиқбозлиkkами. Қўриниб турибдики, шунинг учун у хотинидан ҳам айрилган...

– Қадрли Холмс...

– Лекин у ўзининг қадр-қимматини қандайдир даражада сақлаб ҳам қолган, – менинг ҳайратимга эътибор бермай давом этди Холмс. – У ўтириб ишлайдиган ўрта ёшдаги соchlари оқарган одам, уйдан кам чиқади, умуман спорт билан шугулланмайди. Мумкинки, соchlарига ҳамиша помада суркаб юради ва яқинда соchlарини олдирган. Бир нарсани аниқ айта оламанки, унинг уйида газли чироқ йўқ.

– Сиз, албатта, ҳазиллаётгандирсиз, Холмс.

– Ҳеч қанча. Наҳотки, мен сизга ҳаммасини баён қилиб берганимдан кейин ҳам бу ҳақда қандай билганимни тушунмаяпсиз?

– Мени телба деб қабул қилишингиз мумкин, лекин тан олишим керакки, сизнинг фикрларингизни ўқий олмайман. Масалан, унинг ақлли эканлигини қаердан билдингиз?

Жавоб ўрнига Холмс шляпани ўзининг бошига бостириб кийди. Шляпа унинг пешонасини ёптида, қаншариға келиб тақалди.

– Кўраяпсизми, ўлчови қандай! – деди у. – шундай катта бош бутунлай буш бўлиши мумкин эмас.

– Унинг қашшоқлашиб қолганини қаердан билдингиз?

– Бу шляпага уч ийллар бўлган. У пайтлари чеккалари қайрилган ялпок соябон урф бўлган. Шляпанинг сифати яхши. Мана бу шойи тасмага қаранг, ажойиб астарга ҳам. Агар уч йил аввал бу одам шундай қиммат шляпани сотиб олишга қурби етсаю, ҳозирга қадар биронта ҳам бошқа сотиб олмаган бўлса, демак, унинг иши орқага кетган.

– Майли, бунда ҳам сиз ҳақдирсиз. Лекин унинг узоқни кўзладиган одам эканлигини, ҳозир эса кўнгли бир оз чўкканлигини қаердан билдингиз?

– Узоқни кўзлай билиш – мана, – деди у, шляпанинг резинкасидаги илмоқни кўрсатар экан. – Резинкани шляпа билан кўшиб сотмайди, уларни алоҳида сотиб олиш керак. Зеро бу киши резинкани алоҳида сотиб олиб шляпасига ўрнатибдими, демак уни шамол учириб кетишидан асрарининг йўлини қилибди. Лекин, узилиб кетган резинканинг ўрнига бошқасини ўрнатишнинг иложини қила олмаганилиги у одамнинг ўзига қарамай қўйганлигидан далолат беради. Яна бир томондан у одам шляпасидаги доғларни сиёҳ билан бўяшга ҳаракат қилибдими, ўзининг қадрини йўқотмаган.

– Буларнинг ҳаммаси ҳақиқатга ўхшайдику.

– Агар шляпанинг астарининг пастки қисмига диққат билан қарасангиз унинг ўрта яшар одам, соchlари оқаргани, яқинда сочини олдиргани ва помада билан бўяганини билиш мумкин. Лупада астарга ёпишиб қолган, лекин яқинда сартарошнинг қайчиси билан батартиб кесилган, ҳамда помаданинг ҳиди келиб турган соchlари кўринаяпти. Эътибор беринг, шляпадаги чанг кўчадаги бўз ранг ва қаттиқ чанг эмас, қўнғир рангли момик бўлиб, бу уйнинг чангидир. Демак шляпа қўпроқ уйда илиғлик ҳолда сақланган. Унинг ички қисмидаги намлиқ излари эса эгасининг қўп ҳаракат қилишга одатланмаганилигидан, тез-тез терлашидан дарак беради.

– Уни хотини севмай қўйганини қандай билдингиз?

– Шляпа бир неча ҳафта тозаланмаган. Менинг қадрдан дүстим

Уотсон, агар сизнинг шляпангиз бирон ҳафта тозаланмасаю, сиз шу ахволда күчага чиқишига жазм қилсангиз, мен рафиқангизга ёқмай қолибсиз деган хаёлга борган бўлардим.

– Балки у бўйдоқdir?

– Йўқ, у ғозни айнан рафиқасини хурсанд қилиш учун олиб кетаётган.

Кушнинг оёғидаги варақчани эсланг.

– Сиз барча саволларга жавоб топиб бераяпсиз. Лекин унинг уйида газ йўқлигини қаердан билдингиз?

– Шляпадаги ёғдан қолган бир-иккита доғ – бу тасодиф. Лекин бештадан ортиқ бундай доғларни кўрганда, бу одам учун ёғли шамдан кўп фойланишига тўғри келаётганини пайқаш қийин эмас. Балки бу одам кечаси зинадан бир қўлида эриб бораётган шам, иккинчисида шляпани ушлаб чиққандир. Ҳар қалай, газ ёғли доғлар қолдирмайди... Сиз фикримга қўшила оласизми?

– Ҳа, бунинг бари ақл бовар қилмайдиган даражада зўр, – дедим мен қўлиб. – Лекин, ўзингиз айтгандек, бу ерда жиноят йўқ. Ғозини йўқотган одамдан бошқа ҳеч ким жабранмаган ҳам. Демак, сиз бекорга бош қотирибсиз.

Шерлок Холмс жавоб бериш учун оғиз жуфтлаганди ҳам, шу пайт эшик очилиб, Питерсон учиб кириб келиб қолди. Ҳаяжондан унинг юзлари қизариб кетганди.

– Фоз-чи, ғоз, мистер Холмс! – нафаси бўғилиб, қичқирди у.

– Нима? Нима қилди унга? У тирилиб, ошхона деразасидан учиб чиқиб кетдими? – Деди Холмс, Питерсоннинг ҳаяжонли юзини яхшилаб кўриб олиш мақсадида күшеткада буриларкан.

– Қаранг, сэр! Қаранг, хотиним унинг жиғилдонидан нима топиби!

Питерсон қўлини чўзганда, унинг кафтида аниқ ярқираб турган нўхатдан сал каттароқ мовий рангли тош кўрдик. Сувдан тиник тош қора кафтда электр учқунидек ялтираб турарди. Холмс хуштак чалганича, күшеткага қайтиб ўтиреди.

– Чин сўзим, Питерсон, сиз хазина топиб олибсиз! Сиз бунинг нима эканлигини тушунарсиз деб ўйлайман?

– Олмос, сәр! Қимматбаҳо тош! У ойнани худди ёғни кесгандек кесади!

– Нафақат қимматбаҳо тош, – бу ўша... тош.

– Наҳотки графиня Моркарнинг мовий рангли ёқути бўлса? – ҳайқириб юбордим мен.

– Албаттa! Тошни тасвирлаб берганидан биламан, ҳар куни “Тайм”да унинг йўқолганлиги ҳақида эълон кўраман. Бу хилдаги тошлар ичида буниси ягона саналади, ва унинг баҳоси ҳақида фақат тахмин қилиш мумкин, холос. Уни топганга таклиф қилинаётган минг фунт унинг ҳақиқий нархининг йигирмадан бирини ҳам ташкил қилмаса керак.

– Минг фунт! Э, худо!

Почтачи креслога гурсиллатиб ўзини ташладида, бизга қотиб қолган қўzlари билан қараб қолди.

– Мукофот ўз йўлига, лекин менда бир фикр бор, – деди Холмс. – Баъзи бир мулоҳазаларимга таяниб, шуни айтишим мумкинки, графиня бу тошни қайтариб олиш учун ўз бойлигининг ярмини беришга ҳам тайёр бўлса керак.

– Агар хотирам панд бермаса, у “Космополитен” меҳмонхонасида йўқолган, – дедим мен.

– Тўппа-тўғри, йигирма иккинчи декабрда, роппа-роса беш кун аввал.

Ушбу тошнинг ўғирланишида қалайловчи Джон Хорнерни айблашганди. Унга қарши далиллар шунақанги жиддий эдики, иш судга оширилганди. Менимча бу иш ҳақида менда газета ҳисоботи бор.

Шерлок Холмс газеталарни узоқ титдида, ниҳоя биттасини сугуриб олди. Уни текислаб, ярмидан букдида, қуйидагини ўқиди:

“КОСМОПОЛИТЕН” МЕҲМОНХОНАСИДАГИ ЎҒИРЛИК

26 ёшли Джон Хорнер ушбу ойнинг 22 санасида графиня Моркарнинг ғаладонидан “Мовий рангли ёқут” деб аталув-

чи қимматбаҳо тошни ўғирлаганликда айбланади. Мехмонхона хизматчиси Джеймс Райдернинг кўрсатмасига, қараганда ўғирлик содир этилган кун Хорнер гравиня Моркарнинг хонасидаги камин панжарасининг новдасини қалайлаб улаётганди. Райдер хонада бир қанча вақт Хорнер билан бирга бўлишган, кейин уни қаёққадир чақириб қолишган. Қайтиб келса, Хорнер йўқ экан. Кути синдирилган бўлиб, ва одатда гравиня қимматбаҳо тошни сақлайдиган кичкина теридан ишланган филоф стол устида бўш ётарди. Райдер ўша заҳотиёқ полицияга хабар берган ва Хорнер ўша куни кечкурун хибсга олинган, лекин тошни на унинг уйидаги, на унинг ўзида топиша олмаган. Гравинянинг уй хизматчиси Кэтрин Киосекнинг кўрстамасига қараганда, у Райдернинг бақирганини эшитиб, хонага югуриб кирганда, филофнинг бўшлигини кўрган. “Б” маъмурий округининг полиция инспектори Бродстрит: “Хорнернинг хибста олинаётганда астойдил қаршилик кўрсатғани ва ўзининг айбизиз эканлигини қизғин исботлаган”, – деб хабар берган. Хибсга олинган кишининг аввал ҳам ўғирлик учун судланганлигимаълум бўлганлиги учун судья ишни ўрганиб чиқиши лозим топмади ва уни маслаҳатчилар-судига топширди. Ҳамиша қаттиқ ҳаяжон ҳолатида бўлиб турган Хорнер ҳушидан-кетди ва уни суд залидан кўтариболиб чиқиб кетди”.

– Ҳм! Мана, бизга бор-йўғи полиция суди берадиган нарса, – ўйланиб деди Холмс, газетани ёпар экан. – Энди бизнинг олдимиизда қандай қилиб гравинянинг филофидағи тошнинг ғоз жиғилдонига тушганлигини аниқлаш вазифаси турибди. Кўраяпизми, Уотсон, бизнинг камтарона мулоҳазаларимиз унчалик ҳам беҳуда эмас экан. Шундай қилиб, мана тош. Бу тош ғозда, ғоз эса мен сизни зериктириб тарифини келтирган эски шляпа эгаси бўлмиш мистер Бейкерда эди. Нима ҳам қила олардик, энди биз ўша жентельменни қидириш билан жиiddий шуғулланишимиз ва унинг сирли воқеадаги ролини аниқлашнимиз керак. Энг аввало энг оддий услубни ишга соламиз: барча кечги газеталарда эълон чоп эттирамиз. Агар ушбу усул билан мақсаддага эриша олмасак, бошқа усулларни ишга соламиз.

– Эълонда нима деб ёзасиз?

– Менга қалам билан бир парча қофоз беринг. “Гудж-стрит муюлишида ғоз ва наматсимон матодан тикилган қора шляпа топилган. Мистер Генри Бейкер уни бугун Бейкер-стрит, 221-б манзилида, соат кечки 6.30да олиши мумкин”. Қисқа ва лұнда.

– Жуда. Лекин у эълонни күрармикан?

– Албатта. У әнди барча газеталарни қараб чиқади: у камбағал одам, ва рождествога аталған ғоз унинг учун бутун бир бойлик. У шу даражада құрқан әдіки, синган ойнанинг товушини әшитиб ва ютуриб келаёттан Питерсонни қуриб, ҳеч нарсани үйламай қочишга тушган. Лекин кейин у құрқиб ғозни ташлаб қочганига пушаймон бұлған. Газетада биз унинг исмини тилга оламиз, ва унинг ҳар қандай таниши бизнинг эълонимизга унинг эътиборини жалб қлади... Сиз Питерсон, эълонлар бюросига чопинг ва улар эълонни кечки газеталарда чоп этишсін.

– Қайсиларида, сәр?

– “Глоб”, “Стар”, “Пэлл-Мэлл”, “Сент-Джеймс газетт”, “Ивнинг ньюс стандарт”, “Эхо” – хаёлингизга келған барча газеталарда.

– Әшитаман, сәр! Тошни нима қилаі?

– Ҳа, уними! Тошни мен ҳозирча үзимда қолдирман. Сизга миннатдорчилик билдирман. Ортга қайтишингизде ғоз сотиб олинг ва уни менга келтириңг. Биз ахир у жентельменнің ҳозир сизнинг оиласын тановул қилаёттан ғоз үрнің башқасини беришимиз керак-ку.

Почтачи кетди, Холмс эса тошни олдида, уни чироққа тутиб күра бошлади.

– Донғи чиққан тош! – деди у. – Қаранг, у қандай ярқирайди ва товланади. Ҳамма қимматбақо тошлар каби, у ҳам жи-ноятчиларни үзиге худди магнит каби тортади. Мана шайтоннинг ҳақиқий тузоги. Катта эски тошларнинг ҳар бир қирраси қандайдыр бирон қонли ёвузылған ҳақида ҳикоя қила олади. Бу тошга ҳали ийигирма йил ҳам тұлмаган. Уни Жанубий Хитойнинг Амоу дарёси қирғоқларидан топищған ва унинг беназирлиги шундаки, у ёқутнинг хислатларига эга. Фақат у қизил әмас, мөвий рангда. Унинг ўшылғига қарамай, тош билан боғлық жуда күп дахшатли воқеалар бўлиб үтган. Бу кристалл

углероднинг қирқта қирраси туфайли кўпларни ўмаришган, кимнингдир устига сульфат кислота қуйиб юборишган, иккита қотиллик ва битта ўзини ўзи ўлдириш воқеалари содир бўлган. Ким айтади, шундай кичкина беозоргина тош қанча одамларни зиндан ва дор тагига етаклаган деб! Мен тошни ўзимнинг ёнмайдиган сандигимга солиб қўяманда, графи-няга унинг бизда эканлиги ҳақида ёзиб юбораман.

- Сиз нима деб ўйлайсиз, Хорнер айбдор эмасми?
- Билмадим.
- Генри Бейкер бу ишга аралашганмикан?
- Энг тўғриси, Генри Бейкернинг бу ишларга умуман алоқаси йўқ.

Ўйлайманки, агар бу ғознинг ўзи соф тилладан бўлганида ҳам бунчалик арzon туришилиги калласига ҳам келмаган дёб: Агар Генри Бейкер эълонимизга жавобан келса, ҳаммаси шунда равшан бўлади.

- Унгача сиз ҳеч қандай чора кўрмоқчи эмасмисиз?
- Ҳеч қандай.
- Унда мен ўзимнинг bemорларимни бориб кураманда, кечқурун яна бу ерга келаман. Мен бу чалкаш ишнинг нима билан якун-топишини билишни хоҳлайман.
- Сизни кўришдан хурсанд бўламан. Мен соат еттида тушлик қиласман. Менимча тушликка каклиқдан тайёрланган таом бўлса керак. Ўрни келганда, яқинда бўлиб ўтган воқеалар туфайли миссис Хадсондан унинг жигилдонини яхшилаб кўришини сўраш керак бўлмасмикан?

Мен бир оз ушландим, ва яна Бейкер-стритга келганимда соат олти яримдан ошган эди. Холмснинг уйига яқин бора туриб, эшикнинг устидаги деразадан яrim айлана шаклида тушиб турган ёруғлик нурида шотландча шапка ва тутгалари томоғигача тақаб қадалган камзул кийиб олган баланд бўйли эркак кишини кўриб қолдим. Айнан мен яқинлашган пайти у эшикни очдида, ва биз иккаламиз бир варакайига Шерлок Холмснинг ёнига кириб бордик.

- Агар адашмасам, мистер Генри Бейкер, шундайми?
- деди Холмс, юмшоқ ўриндиқдан туриб, кириб келган кишини самимий хурсандчилик билан кутиб оларкан. – Марҳамат, оловга яқин ўтиринг, мистер Бейкер. Бугун кеч-

ки ҳаво совуқ бўлаяпти, назаримда сиз қишига қараганда ёзни кўпроқ ёқтирасиза... Уотсон, сиз айни вақтида келдингиз... Мистер Бейкер, бу сизнинг шляпангизми?

– Ҳа, сэр, шубҳасиз, менинг шляпам. Бейкер гавдали, қомати бир оз буқчайган, боши катта одам эди. Юзи эса ақлли, учқур иякли экан. Бурни ва юзидағи қизгиш рангли доғлар, кўришиш учун узатилган қўлининг қалтираши Холмснинг тахминларини тасдиқлади. Унинг эгнида ҳамма тутмалари солинган сарғайиб кетган камзул бор эди. Озгин билакларида эса қадама енги ҳам кўринмас эди. Унинг овози бўғиқ ва гапираётганда сўзларни танлаб, узиб-узиб гапириши зиёли, лекин қаттиқ эзилган одам ҳақида таассурот қолдиради.

– Бизда бир неча кундан бери сизнинг шляпангиз ва ғозингиз сақланаяпти, – деди Холмс. – Биз газетада уларнинг йўқолганлиги ҳақида эълон беришингизни кутдик. Сизнинг нима учун бундай қилмаганингизни тушуна олмадим.

Меҳмонимиз хижолатомуз кулимсиради.

– Менинг илгаригидек кўп шиллингим йўқ, – деди у. – Унинг устига менга ҳамла қилган безорилар шляпа ва ғозни олиб кетган бўлса керак, – деб ўйлаб, пулни бекорга сарф қилгим келмаганди.

– Бу оддий ҳол. Дарвоқе, сизнинг ғозингизни сўйиб еб қўйишимизга тўғри келди.

– Еб қўйишга? – Меҳмонимиз ҳаяжонланганидан ўрнидан туриб кетди.

– У барибир айниб қоларди, – давом этди Холмс. – Лекин мен ўйлайманки, ана у буфет устидаги қуш бутунлай барра ва оғирлиги ҳам сизнинг ғозингизнинг ўрнини боса олади деб.

– Албатта, албатта! – жавоб берди мистре Бейкер, енгил нафас олиб.

– Тўғри, бизда сизнинг қушингизнинг патлари, оёғи ва жигилдони қолди. Агар хоҳласангиз...

Бейкер чин кўнгилдан қаҳ-қаҳ отиб кулди.

– Фақат менинг саргузаштим ҳақида хотира сифатида бўлмаса, – деди у. – Тўғриси, билмадим, менинг мархум танишмнинг *disjecta membra* нимага асқотиши мумкин! Йўқ, сэр, ижозатингиз билан мен буфетдаги ғоз билан чегараланаман.

Шерлок Холмс менга маънодор қараб қўйдиди, билинчлир-билинмас елкасини қисди.

– Шундай қилиб, мана сизнинг шляпангиз ва ғозингиз, – деди у. – Айтганча, сиз бу ғозни қаердан олганингизни айта олмайсизми? Мен бу қушга қизиқиб қолдим, яхши бокилган экан.

– Жоним билан, сэр, – деди Бейкер, янги ғозини қўлтиғига қисиб ўрнидан тураркан. – Бизнинг унча катта бўлмаган компаниямиз Британия музейи яқинидаги оддийгина “Альфа” ресторанига бориб туради, гоҳида куни билан вақтни музейда ўтказамиз. Бу йил ресторан хўжайини Уиндигейт, ажойиб одам, “ғозлар клуби”ни ташкил қилган. Ҳар биримиз ҳафтасига бир неча пенсдан тўлаб бора-мизда, рождествога биттадан ғоз оламиз. Мен ўзимнинг улушимни тўлиқ тўлаб бўлдим, қолганлари ўзларингизга маълум. Сиздан жуда миннатдорман, сэр, – ахир менинг ёшимда шотландча шапка кийиб юриш уят ахир.

У бизга болаларча тантанали равишда таъзим қилди, чиқиб кетди.

– Генри Бейкер билан ишимиз тугади, – деди Холмс, унинг ортидан эшикни ёпар экан. – Шундай кўриниб турибдики, қимматбаҳо тош ҳақида у тушунчага ҳам эга эмас. Жуда очиқдингизми, Уотсон?

– Унчалик эмас.

– Унда мен тушликни кечки овқатга айлантириш ва иссиқ издан йўлга чиқишини таклиф қиласман.

– Мен тайёрман.

Кечкурун ҳаво жуда совуқ эди. Пальто кийиб, буинбоғларга ўраниб олишимизга тўғри келди. Булутсиз тиник осмонда юлдузлар совуқ чақнаб турарди, ўткинчиларнинг оғзидан чиқаётган буғ отилган тўппончанинг тутунига ўхшарди. Қадам товушларимиз кўчаларда аниқ ва барадла эшитиларди. Биз Уимпол-стрит, Харли-стритлардан юрдик, ва Уитмор-стритдан ўтиб, Оксфорд-стритта чиқдикда, чорак соатдан кейин Блумсберда, “Альфа” трактири ёнида бўлдик. Бу камтаргини муассаса Холборнга олиб чиқувчи кўчалардан бирининг бурчагида жойлашганди. Холмс барга кирдида, оқ фартукдаги қизил юзли трактир эгасига икки кружка пиво буюрди.

- Айтишим керакки, сизларнинг пиволарингиз ажойиб, агар ғозларингиздан ёмон бўлмаса.
- Менинг ғозларимдан? - Трактир эгаси ҳайрон қолганди.
- Ҳа. Ярим соат аввал мен сизнинг "ғозлар клуби"нгиз аъзоси мистер Генри Бейкер билан суҳбатлашгандим.
- Ҳа, тушунаман. Лекин биласизми, сэр, ғозлар меникимасда.
- Ҳақиқатданамми? Унда кимники?
- Ковент-гарденлик савдогардан иккита ғоз сотиб олгандим.
- Йўғе? Мен улардан бирини биламан. Кимдан сотиб олгандингиз?
- Унинг исми Брекинридж.
- Йўқ, Брекинриджни билмайман. Ундай хўжайин, соғлигингиз учун, ва корхонангизнинг гуллаб-яшнаши учун! Хайрли тун!
- Энди мистер Брекинриджга, - деди Холмс, совуқча чиқа туриб, палътосининг тугмаларини қадаркан. - Унуманг, Уотсон, занжиримизнинг бир учида бор-йўғи биргина беозор ғоз, лекин унинг иккинчи учига агар биз унинг айбисзилигини исботлай олмасак, камида етти йил каторга кутиб турган одам боғланган. Эҳтимолки, бизнинг излашишларимиз айнан унинг айбдор эканлигини ҳам исботлаши мумкин. Ҳар қалай, қўлимиизда полициянинг қўлидан чиқиб кетиб, бизнинг қўлимиизга тушган иш. Қанчалик қайғули тугашидан қатъи назар, бу ипнинг тугаш нуқтасига етиб боришимиш керак. Шундай қилиб, жануб томон буриламиизда, шаҳдам қадам босамиш!
- Биз Холборнни кесиб ўтдиқда, Энделл-стрит бўйлаб юрдик ва қандайдир хароб кулбалар орқали Ковентгарден бозрига чиқдик. Энг катта дўконлардан бирида "Брекинридж" деб ёзиб қўйилганди. Юзи отнинг юзига ўхшаш, авайлаб парвариш қилинган бакенбардли дўкон эгаси бир болага дўкон дарчасини ёпишга қарашарди.

- Хайрли кеч! Совуқни қарангга, қандай? - деди Холмс.

Савдогар дўстимга саволнома қараб бош силкиб қўйди.

– Фозлар сотиб бўлинди, шекилли? – давом этди Холмс, бўш турган мрамордан ясалган растага ишора қиларкан.

– Эртага эрталаб беш юзта десангиз ҳам сотиб олишининг мумкин.

– Менга эртага керакмас.

– Ҳўанови чироқ ёниб турган дўконда бирон нима қолган бўлиши мумкин.

– Шундая? Лекин мени сизга жўнатишганди.

– Ким экан у?

– “Альфа”нинг эгаси.

– Ҳа! Мен унга икки тўда¹ фоз жўнатгандим.

– Ажойиб фозлар экан! Сиз уларни қаердан олардингиз?

Мени ҳайратлантирган нарса – савдогарни бу савол қутуртириб юборди.

– Қани мистер, – деди у, бошини кутариб ва қўлларини белига тираб, – нима демоқчисиз? Тўғрисини айтинг.

– Мен тўғри гапирайпман. Сиз “Альфа”ни таъминлаётган фозларни сизга ким сотганилигини билмоқчиман.

– Айтмасамчи.

– Айтмасангиз айтманг, – кераги йўқ. Жа зарурмас! Намунча арзимас нарсаларни деб қизишиб кетдингиз?

– Қизишиб кетдимми? Агар менинг ўрнимда сиз бўлиб, сизга ҳам мана шундай хиралик қилганида, сиз ҳам албатта қизишган бўлардингиз! Мен яхши мол учун яхши пултўлайман, менимча шунинг ўзи етарли бўлиши керак. Йўқ: “фозлар қаерда?”, “сиз фозларни кимдан сотиб олдингиз?”, “сиз фозларни кимга сотдингиз?”. Худди шу фозларда дунё устуни турганидек, улар атрофида қанча шовқин!..

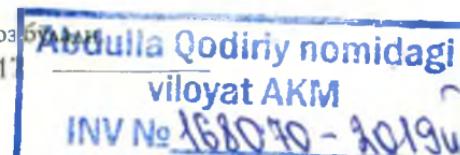
– Сизни саволга тутган бошқалар билан менинг нима ишим бор! – деди бепарво оҳангда Холмс. – Гапиришни хоҳламасангиз гапиранг, – керакмас. Лекин мен қушларни яхши тушунаман, ва мен гўштини еган фоз қишлоқда боқилган, – деб беш фунт стерлинга баҳс бойлаганман.

– Унда сизнинг фунтларингиз қўлдан кетибди! Фоз шаҳардан! – оғиздан учуниб қўйди сотувчи.

– Бўлиши мумкин эмас.

– Мен шаҳарда деяпман!

¹ – тўда – бир тўдада ўн иккита фоз.

- Сизга ишонмайман!
- Сиз бу борада мендан кўп биламан ҳам демоқчи- масмисиз? Мен ахир бу иш билан гўдаклигимдан шугул- ланаман. Айтаяпманку сизга: "Альфа"га сотилган ғозлар- нинг ҳаммаси шаҳарда боқилган.
- Бунга мени ишонтиришга ҳам уринманг.
- Баҳс бойлайсизми?
- Бу сиздан пулни шунчаки олиш билан баробар. Мен ўзимнинг ҳақлигимга ишонаман. Лекин менда бунинг исботи ҳам бор, ва мен бунинг ёрдамида сизни қайсарли- гингиз учун кўзингизни очиб қўйишим мумкин.

Савдогар мийигида кулиб қўйди.

- Билл, менга китобни олиб кел-чи, – деди у.

Болакай битта ингичка, иккинчиси катта, ёғ босган – ик- кита китобни олиб келиб, уларни чироқ тагидаги раста- га қўйди.

– Қани, мистер баҳслашувчи, – деди савдогар. – Мен бу- гун барча ғозларни сотиб бўлдим деб ўйлагандим. Худо ме- нинг растамга яна биттасини жўнатибди. Мана бу китоб- ни кўраяпсизми?

- Нима қилибди?

– Бу мен мол сотиб оладиган одамларнинг рўйхати. Кўраяпсизми?

Мана бу сахифасида қишлоқлик таъминотчиларнинг номлари. Ҳар бир фамилия тагидаги рақам уларнинг ҳи- соби юритиладиган китобдаги варақни англатади. Мана бу қизил сиёҳда тўлдирилган сахифани кўраяпсизми? Булар менинг шаҳарлик таъминотчиларим. Учинчи фамилияга эътибор қаратинг. Уни овозингизни чиқариб ўқинг.

– "Миссис Окшотт, Брикстон-роуд-117, 249-сахифа", – ўқиди Холмс.

- Тўппа-тўғри. Энди ҳисоб китобидаги 249-бетни очинг.

Холмс кўрсатилган сахифани очди: "Миссис Окшотт, Брикстон-роуд-117, – қуш ва тухумлар таъминотчиси".

- Охирги ёзув нимани англатади?

– "Йигирма иккинчи йилнинг декабри. Йигирма тўрт- та ғоз, ҳар бири еттишиллинг олти пенсдан".

- Тўғри. Буни эслаб қолинг. Пастдачи?

– “Мистер Уиндингем сотилган, “Альфа”, ўн икки шиллингдан”.

– Энди нима дейсиз?

Шерлок Холмс, қаттық ранжиган күринди. Чүнтагидан гаровга қўйиб, ютқазган нарсасини чиқардида, уни раста устига ташлаб, индамай, хафа бўлиб чиқиб кетди. Лекин бир неча қадам юриб, чироқ тагида тўхтадида, фақат унинг ўзигагина хос бўлган товушсиз кулги билан мириқиб кулди.

– Агар шундай бакенбардли ва чўнтагида шунақсанги рўмолчаси бор одам дуч келса, унга баҳс таклиф қилиб, ичидан бор нарсасини сугуриб олса бўлади, – деди у. – Мен ҳозир баҳс бойлашиб, ундан қанча ахборот олган бўлсам, юз фунт эвазига ҳам шу даражада батафсил ахбортлар олиш имум мүкинлигини тасдиқлай оламан. Шундай қилиб, Уотсон биз, назаримда мақсадга яқин қолдик. Фақат шу нарсани, – миссис Окшотни ҳозир зиёрат қилишимиз ёки бу ишни эрталабга қолдиришимизни ҳал қилишимиз кёрак. У кўполнинг сўзларидан бу иш билан мендан бошқа яна бирор қизиқаётгани маълум бўлди ва мен...

Ҳозир биз тарқ этган дўкондан эшитилган шовқин Холмснинг гапини бўлиб қўйди. Биз ўтирилиб қараб, қимирлаб турган чироқнинг сарик-нурида паст бўйли, қизил юзли одамни кўрдик. Брекинридж эса дўкон эшиги ёнида туриб олиб, унга қараб ғазаб билан мушт силкитарди.

– Фозларингиз ҳам, ўзингиз ҳам жонимга тегдиларингиз! – қичқираради Брекинридж. – Кўзимдан йўқолинглар! Агар яна бир бор ахмоқона саволларингиз билан келсаларингиз, итларни қўйиб юбораман. Миссис Окшоттни чақиринглар, унга жавоб бераман. Сизларнинг нима алоқаларингиз бор? Мен сизлардан сотиб олдимми ё, фозларни!

– Йўқ, лекин ҳар қалай улардан бири меники, – иккиласиб деди келган одам.

– Унда миссис Окшоттдан сўранг!

– У сиздан аниқлашни сўради.

– Менга деса Пруссия қиролидан сўранг! Жонимга тегдиларинг!

Кўзимдан йўқолинглар! – У ғазаб билан олдинга интилганди, келган одам бир зумда қоронгуда ғойиб бўлди.

– Хүш, назаримда, бизга Брикстон-роудга боришига түгри келмайдиганга үхшаяшти, – шивирлади Холмс. – Қани, бориб күрайликчи, бу нусха бизга асқотиб қолмасмикан.

Чироқлари ёни турган дүкөнләр ёнида дайдид юрган бир тұда бекорчи хұжалар орасидан үтиб, дүстим үша одамға етиб олдида, елкасига құлини қўйди. У шиддат билан қайрилганида газли чироқнинг ёруғида унинг ранги оқариб кеттеганини күрдим.

– Сизлар кимсизлар? Сизларга нима керак? – қалтироқ овозда сұради у.

– Мени кечирасиз, – юмшоқ қилиб жавоб берди Холмс.

– Мен үша савдогардан нима сұраганингизни тасодиған эшишиб қолдим. Ва ўйлайманки, сизга фойдам тегади.

– Сиз? Сиз кимсиз? Менга нима кераклигини сиз қаёқдан биласиз?

– Менинг исмим Шерлок Холмс. Касбим – бошқалар билмаган нарсани билиш.

– Менга керак бұлған нарса ҳақида сиз ҳеч нима билмайсиз.

Мени маъзур тутасиз, лекин мен ҳаммасидан хабардорман. Сиз Брикстон-роудлилик миссис Окшоттнинг савдогар Брекинриджга, у эса үз үрнида “Альфа”нинг эгаси мистер Уиндигейтта соттан ғозлари қаёққа йүқолганини билмоқчисиз. У эса ғозларни “ғозлар клуби”га берган. Клуб аъзоси эса Генри Бейкер.

– Сәр, сиз менга кераксиз! – қалтироқ құлларини чүзіб қичқирди у киши. – Мен буларнинг ҳаммаси мен учун қанчалик зарур эканлигини сұз билан ифодалай олмайман!

Шерлок Холмс үтиб бораётган файтонни тұхтатди.

– Унда сұхбатимизни бу ерда шамол эсіб турған бозор майдонида әмас, шинамгина уйда давом эттирганимиз маъқул, – деди у. – Лекин йұлға чиқищдан аввал мен кимга ёрдам берәйтганимни айтинг, илтимос.

У одам бир дам иккиланиб қолди.

– Менинг исмим Джон Робинсон, – деди у күзини олиб қочиб.

– Йұқ, менга ҳақиқий исмингиз зарур, – хушмуомалалик билан сұради Холмс. – Үз номидан ҳаракатланаётған одам билан ишлаш қулагыроқ.

Номаълум шахснинг юзлари қизариб кетди.

- Ундай ҳолда, – деди у, – менинг исмим Джеймс Райдер.
- Мен ҳам шундай деб ўйлагандим. Сиз “Коғимополитен” меҳмонхонасида ишлайсиз. Марҳамат қилиб аравага ўтирасангиз, мен сизга нимани билмоқчи эканлигингиз ҳақида сўзлаб бераман.

У кичкина одам жойидан жилмай қўйди. У одам гоҳ Холмсга, гоҳ менга ҳам ҳадик, ҳам умид билан қаради: ўзини ҳалокат ёки омад кутаётганини билмасди. Нихоят файтонга ўтирида, ва ярим соатда биз Бейкер-стритдаги меҳмонхонада бўлдик.

Йўлда ҳеч ким бир сўз демади. Лекин бизнинг ҳамроҳимиз шунақсанги тез нафас олар, кафтини гоҳ ёзиб, гоҳ қисардики, унинг қанчалик асабийлашаётганини фаҳмлаш қийин эмасди.

- Мана, етиб ҳам келдик! – деди қувноқ оҳангда Холмс.
- Бундай ҳавода ёниб турган каминдан яхши нарса борми-кан! Менимча сиз бир өз-совуқ қотдингиз, шекилли мистер Райдер. Марҳамат қилиб, тўқима ўриндиққа ўтиринг. Мен уй пояфзалимни кийиб олай, ва дарров сизнинг ишин-гиз билан шуғулланишни бошлаймиз. Мана, тайёр! Демак сиз шундай қилиб, ўша-ғозлар қаёққа кетганини билмок-чисиз, шундайми?

– Ҳа, сэр.

- Аниқроғи, ўша ғознинг? Менимча сизни улардан бит-таси – думида қора чизиги бор оқи қизиқтирган, холос...

Райдер ҳаяжондан қалтираб кетди.

- О, сэр! – қичқириб юборди у. – Сиз у ғознинг қаерда-лигини айта оласизми?

– У шу ерда эди.

– Шу ерда?

- Ҳа, ва оддий ғоз эмас экан. Сизнинг у билан қизиққа-нингиз ҳам одамни ҳайрон қолдирмайди. Ўлимидан кейин ундан тухумча қолди. Ажойиб, ялтирайдиган, мовий рангда-ги тухумча. У шу ерда, менинг коллекциямдан ўрин олди.

Меҳмонимиз гандираклаб ўрнидан турдида, бир қўли билан каминнинг таҳтасига таяниб қолди. Холмс ўзининг ўтда ёнмас сандигини очдида, у ердан совуқ шуъла билан жилваланадиган, юлдуздай ярқираб турган, мовий ёқутни

олди. Райдер, тошни талаб қилишни ҳам, ундан тонишини ҳам билмасдан, юзини буриширганча қотиб қолди.

– Үйин құлдан берилди, Райдер, – деди бамайлихотир Шерлок Холмс. – Оёқда маҳкам туринг, йүқса оловга йиқиласиз. Унинг үтиришига ёрдам беринг, Уотсон. Унинг ҳали совуққонлик билан фирибгарлик қилиш құлидан келмайди. Унга бир оз бренди беринг. Шундай! Энди у сал одамға үхшади. Бунинг бечоралигини қаранг!

Райдер сёөқда базур турарди. Ҳар қалай ароқ унинг юзиға қызил югуртируди. Ва у ўзини фош қилған одамға құрқиб қараб, жойига үтируди.

– Мен деярли ҳаммасини биламан, менинг құлимда деярли барча далиллар, ва сиз мен билған нарсаларга күп нарса құша олмайсиз. Ҳар қалай, ишдә озгина бұлса ҳам ноаниқлилар қолмаслиги учун барчасини сұзлаб беринг. Сиз графиня Моркарнинг мовий рангли ёқуты ҳақида қаердан биласиз?

– Менга у ҳақда Кэтрин Кьюсик айтган, – жавоб берди у қалтироқ овозда.

– Биламан, Зоти Олияларининг үй хизматчиси. Ва күпчилик ҳурматли одамларда бұлғани каби бойликка осон эришиш васвасаси сиздан ҳам устун келган. Ва сиз үз мақсадингизга эришиш үйлида оддийгина усулдан фойдаланмоқчи бұлғансиз. Менимча сиздан, Райдер түзуккина ярамас чиқади! Сиз қалайловчи Хорнернинг илгари үғирилікда айбланганини, ва гумон биринчи бўлиб унга тушишини билғансиз. Нима қилғансиз? Сиз ва сизнинг шеригингиз Кьюсик камин панжарасини атайлаб синдиргансиз, ва шундай қилғансизки, таъмиrlаш учун қалайловчи Хорнерни жұнатышган. Хорнер кетганидан сұнг сиз ғилофдан тошни олғансизда, вахима кутаргансиз, бечора эса хибсга олинган. Шундан сұнг...

Шу пайт кутилмаганда Райдер гиламға ётиб олди-да, дүстимнинг тиззалаrinи икки құллаб қучиб олди.

– Худо ҳаққи, менга раҳм қилинг! – қичқирауди у. – Менинг отам, онам ҳақида үйланг. Бу уларни үлдиради! Мен ҳеч қачон үғирилік қилмаганман, ҳеч қачон! Бу қайтарилмайди, сизге қасам ичаман! Мен сизга Библия устида қасам ичаман! Ох, бу ишни судгача етказман! Христос ҳаққи, ишни судгача етказман!

— Жойингизга ўтинг, — кескин деди Холмс. — Сиз ҳозир тиз чўкишга тайёрсиз. Лекин айби бўлмаган жинояти учун Бечора Хорнерни қора курсига ўтқизмоқчи бўлганингизда нимани ўйлагандингиз?

— Мен бекинишм мумкин мистер Холмс! Мен Англияни тарк этаман, сэр! Шунда унга нисбатан қўйилган айлов бекор қилинади...

— Ҳм, биз бу тўғрида ҳали яна гаплашамиз. Ҳозирча, ҳар қалай, ўғирликдан кейин ҳақиқатда нима содир бўлганлиги ни эшитиб қўрайликчи. Қандай қилиб тош гознинг жигилдонига ўтиб, ғоз эса бозорга бориб қолди? Ҳақиқатни гапи-ринг, зеро ҳақиқатгина сиз учун қутулишнинг ягона йўли.

Райдер тили билан қуриб кетаётган лабларини намлаб олди.

— Мен бор ҳақиқатни сўзлайман, — деди у. — Хорнерни хибсга олтанида, менинг ўзимда ва уйимда полиция тингув ўtkазиб қолиши мумкин-деган хавфда тошни олиб кетишига қарор қилдим. Меҳмонхонада уни бекитиш учун айттарли тузукроқ жой йўқ эди. Ишни баҳона қилиб у ердан чиқдимда, синглимникга йўл олдим. У Окшотт фамилияли кишига турмушга чиққан, ва Брикстон-роудда яшайди. У ерда бозорга мўлжалланган уй паррандаларини боқишиш билан шуғулланади. Дуч келган одам менга полициячи ёки айғоқчи бўлиб туюлаверди, ҳаво совуқ бўлишига қарамай, пешонамдан тер селдай қуюла бошлади. Синглим нима учун бунчалик рангим оқариб кетгани билан қизиқди. Мен меҳмонхонадаги қимматбаҳо тошнинг ўғирланганлиги ҳаяжонлантириди, — деб тушунтирудим. Кейин орқа ҳовлига ўтиб, трубка чекдимда, қандай чора кўриш ҳақида мулоҳаза қила бошладим.

Менинг Модели исмли танишим бор. У бир йўлидан адаптиб тушганда, яқинда Пентонвилл қамоқхонасидан озод қилинган. Биз у билан учрашдиқда, гаплашиб олдик. У менга ўғрилар қандай қилиб ўғирланган молларини сотиш йўлларини тушунтириди. У мени сотмаслигини билардим. Чунки унинг ҳам бир-иккита гуноҳ ишларини билардим. Шунинг учун ҳам тўғри Килбернга, унинг ёнига бордимда, унга бор сирни ошкор қилдим. У мени бу тошни қандай қилиб пулга айлантиришни тушунтириди. Лекин у айтган жой-

га қандай қилиб етиб бориш мумкин? Мөхмөнхонадан келишда йўл давомида кўнглимдан нима ўтганини эсладим. Ҳар қандай вақтда мени тўхтатиб тинтиб кўриши ва тошни нимчамнинг чўнгагидан топиб олиши мумкин эди. Мен деворга таянган ҳолда оёғим тагида ўралашаётган ғозларга қараб туриб қолдим. Шунда кутилмаганда дунёдаги энг ажил айғоқчини алдаш мумкин бўлган фикр келиб қолди...

Бир неча ҳафта аввал синглим рождествога энг катта ғозни совға қилмоқчи эканлиги ҳақида айтганди. У сўзида турди. Мен ғозни ҳозироқ олиб, унинг ичида тошни олиб ўтмоқчи бўлдим. Ҳовлида қандайдир омборхона бор эди ва у ерга мен катта ва жуда яхши, думлари ола, лекин ўз оқ ғозни қувлаб кирдим. Уни ушлаб, тумшугуни очдимда, имкон қадар чукурроқ тошни ҳалқумига тиқдим. Ғоз бир ютунди, шунда мен тошнининг унинг жигилдонига ўтиб кетганини кўлим билан ҳис қилдим. Лекин ғоз қанотларини қоқиб, ўзини у ёқдан бу ёққа ура бошлади. Шу пайти гап нимадалигини билиш учун синглим чиқиб қолди. Мен унга жавоб бермоқчи бўлиб бурилганимда ғоз қўлимдан чиқиб тўдага қўшилиб кетди.

“Сен қушни нима қилдинг, Джеймс?” – сўради синглим.

“Сен менга рождествога совға қилмоқчи эдингку. Мен уларнинг ичидан семизроғини танлаётган эдим”.

“О, биз сен учун ғоз ажратиб қўйгандик, – деди у. – Унга ном ҳам бергандик: “Джеймснинг ғози” – деб. Ана у катта оқ ранглиси. Ўзи йигирма олтита ғоз бор, улардан бири сенини, икки тўдаси эса сотишга”.

“Раҳмат, Мэгги, – дедим мен. – Агар сенга бари бир бўлса, менга ўзим ушлаганини бер”.

“Сенга аталгани уч фунтга оғирроқ, ва биз уни атайин яхши бокқандик”.

“Ҳечқиси йўқ, мен айнан мана шунисини хоҳлайман, ва уни ҳозир олиб кетмоқчи эдим”.

“Сенинг ишинг, – деди синглим хафа бўлиб. – Қайсиини олишни хоҳлайсан?”

“Ана у оқини, думида қора чизиги бор... Ана у, тўданинг ўртасида”.

“Марҳамат, уни сўйда, олиб кетавер!”

Мен шундай қилдим, мистер Холмс, ва қушни Килбернга олиб кетдим. танишимга эса бор воқеани сўзлаб бердим. Ундан уялмаса ҳам бўлаверади. У ийқилганича хохолаб кулдида, кейин биз иккаламиз пичоқни олиб, ғозни сўйдик. Хато қилганимни тушунганимда, яъни тошнинг йўқлигини билганимда юрагим тўхтаб қолаёзди. Мен ғозни ташладимда, синглимниги югурдим. Орқа ҳовлига югуриб кирганимда ғозлар йўқ эди.

“Гозлар қани, Мэгги?” – деб қичқирдим.

“Савдогарга бериб юбордим”.

“Қайси савдогарга?”

“Ковен-Гардендаги Брекинриджга”.

“Улар орасида мен танлаган ғозники каби думида қоар чизиги ҳам бормиди?” – деб сўрадим.

“Ҳа, Джеймс, ўзи икинти думида қора чизиги бор ғозлар бор эди. Мен уларни ҳар доим адаштириб юрардим”.

Мен, албатта ~~ҳамасини~~ тушундимда, оёғимни кўлимга олиб, ўша Брекинриджга чопдим. ~~Лекин~~ ~~у~~ гозларни сотиб бўлган экан-у, кимга соттанини айтишни хоҳламади. Мен билан қандай оҳангда гаплашганини ўзингиз эшитдингиз. Синглим эса менинг ақлдан озган деб ўйлаяпти. Баъзан ўзимга ҳам шундай туюлади. Энди эса... ўзимни қурбон қилишимга сабаб бўлган бойликка кўлимни ҳам текизмаган бўлсанда, манфур ўғриман. Э худо, менга ёрдам бер! Худо, ёрдам бер! – У юзларини қўллари билан ёптида, қалтираб йиғлаб юборди.

Кейин узоқ жимлик хукм сурди. Фақат Райдернинг оғир хўрсинишлари-ю, дўстимнинг столга секин чертиб қўйишилари эшитиларди. Бирдан Шерлок Холмс ўрнидан сакраб турди-да, эшикни катта очди.

– Кўзимдан йўқолинг! – деди у.

– Нима? Сэр, сизни худо ярлақасин!

– Бир сўз деманг! Кетинг бу ердан!

Такрорлашга хожат қолмади. Зинада илдам қадам товшулари эшитилди, пастида эса эшик қарсиллаб ёпилиди ва кўчадан тез-тез босилган қадам товушлари эшитилди.

– Уотсон, – деди Холмс, кўлини сопол трубкага чўзар экан, – мен полициянинг хатосини тўғирлаш учун ишламайманку. Агар Хорнерга бирон хавф солиб турган бўлса эди, унда

бошқа гап. Лекин Райдер унга иисбатан күрсатма бермайди ва айблов йүқолади. Балки мен фирибгарни бекитаётгандирман, лекин унинг қалбини қутқараяпман. Бу киши эса бу ишни бошқа қайтармайди, – у жуда қаттиқ күркқан. Агар ҳозир уни қамоққа тиқсанг, у бундан бир умрга воз кеча олмайди. Унинг устига ҳозир байрам кунлари гуноҳларни авф этиш керак. Тасодиф бизни ғалати ва қизиқ жумбоққа дучор қилди, ва уни ечишнинг ўзи – ўз-ўзидан катта мукофот. Агар сиз марҳамат қилиб, ижозат берсангиз, биз зудлик билан янги “тадқиқот” билан шуғулланамиз. Унда ҳам қушнинг иштироки бор: ахир бугун тушликка каклик гүшти кутаяптику.

ОЛАЧИПОР ТАСМА

Шерлок Холмснинг саргузаштлари ҳақидаги ёзувларимни кўриб чиқаётиб, – сўнги саккиз йилдан бундай ёзувлардан менда етмиштадан ортиғи сақланган, – улар ичидан кўпгина фожеа билан тугайдиганларини топаман. Улар орасида қизиқлари ҳам, ғалатилари ҳам бор. Лекин биронта ҳам ўрта миёна оддийси йўқ. Холмс пул учун эмас, ўзининг санъатига бўлган иштиёқи туфайли ишлар экан, бирон марта ҳам текширишга оддий, кундалик ишларни олмаган. Уни ҳар доим ғайриоддий, ҳатто ақла тўғри келмайдиган ишлар қизиқтиради.

Айниқса менга ғаройиб бўлиб туюлган иш – бу Сурреяда донғи чиққан Сток-Моронлик Ройлотт оиласи иши эди. Биз икки бўйдоқ – Холмс ва мен ўша пайти Бекиер-стритда бирга яшардик. Турган гапки, ёзувларимни аввалроқ чоп эттирган бўлардим-у, лекин мен бу ишни сир тутишга ваъда бергандим ва бу қасамдан бир ой аввал, ўша иш топширилган аёл тўсатдан вафот этганидан кейин озод бўлдим. Бу ишни борича кўрсатиш менимча фойдали бўлади, чунки гап-сўзлар доктор Гримеби Ройлоттнинг ўлимини ҳақиқатдан анча йироқ бўлган жуда ёмон ҳолатларга боғлаб юборганди.

1883 йил апрелида, эрта тонгда уйғониб, Шерлок Холмснинг кароватим ёнида турганига кўзим тушди. У уй кийимида эмасди. Одатда у уйғонгач, ўрнидан кеч турарди, ле-

кин бу сафар камин тепасидаги соат миллари еттидан ўн беш минут ўтганини кўрсатиб турибди. Унга ҳайрон бўлиб, ва ҳатто бир оз таъна билан ҳам қарадим. Мен ўзимнинг одатларимга содик эдим.

— Сизни уйғотганимдан жуда афсусдаман, мистер Уотсон, — деди у.

— Лекин бутун шундай кун экан. Миссис Хадсон уйғотди, у — мени, мён эса — сизни.

— Нима қилибди? Ёнғинми?

— Йўқ, мижоз. Қаттиқ ҳаяжонланган қандайдир бир қиз келибдида, мени кўришни хоҳлаяпти экан. У қабулхонада кутаяпти. Агар нотаниш қиз пойтахт кўчаларида эрта тонгдан сайр қилишга ва номаълум кишини уйқудан уйғотишга қарор қилибдими, демак жуда муҳим нарса ҳақида хабар бермоқчи деб тахмин қилдим. Иш қизиқ бўлиши мумкин, ва сизга ҳам бу воқеани энг биринчи сўзларидан ёшлишиш қизиқ бўлса керак. Мана, сизга шундай имконият яратишга қарор қилдим.

— Шундай воқеани ёшлишидан баҳтиёрман.

Холмс касбий машғулотлари билан банд бўлган пайтида ортидан эргашиб, унинг шиддатли фикридан завқланниш менга катта лаzzат бағш-этарди. Назаримда, кўпинча у олдига қўйилган топшириқларнинг ечиминий ақл билан эмас, қандайдир илҳомли ҳис-туйғу билан топгандек эди. Лекин аслида унинг ҳар бир хулосаси аниқ ва қатъий мантиқликка таянган эди.

Мен тезда кийиндимда, ва бир неча дақиқалардан сўнг меҳмонхонага тушдик. Юзига қалин тўр тутган ва қора кийинган хоним, биз кўринишими билан ўрнидан турди.

— Хайрли тонг, хоним, — деди Холмс очиқ чехра билан.

— Менинг исмим Шерлок Холмс. Бу менинг яқин дўстим ва ёрдамчим, доктор Уотсон. Сиз мен билан қай даражада очиқ бўлсангиз, бу киши билан ҳам шу даражада очиқ бўлишингиз мумкин. Аҳа! Миссис Хадсоннинг каминни иситиб қўйгани қандай яхши. Сиз жуда ҳам совуқ қотган кўринасиз. Оловга яқин ўтиринг ва сизга бир чашка кофе таклиф қилишга ижозат беринг.

— Мен совуқ туфайли қалтираётганим йўқ, мистер Холмс, — паст овозда деди аёл, каминга яқин жойлашаркан.

– Унда нима?

– Құрқұв, мистер Холмс, жуда ёмон!

Шундай сұзлар билан у юзидағи түрни күттарди. Биз шунда у кишининг қанчалик ҳаяжонланганини, бұзарган юзларининг жуда ҳам озғин эканлигини күрдик. У киши үттиздан ошмаганды, лекин сочларига оқ оралаб улгурған-ди. Күринишидан эса жуда чарчаган ва ҳорғин эди.

Шерлок Холмс у кишига тез ва ҳамма нарсани тушунув-чи нигохини ташлаб қўйди.

– Сиз ҳеч нарсадан қўрқмасангиз бўлади, – деди у унинг қўлини Силаб. – Биз барча кўнгилсизликларни тўғирлаши-мизга менинг ишончим комил... Билишимча сиз эрталаб-ки поездда келгансиз.

– Сиз мени танийсизми?

– Йўқ, лекин мен сизнинг чап қўлқопингиздаги қайтиши чиптасига кўзим тушди. Сиз бугун эрта тургансиз, кейин, станцияга йўл ола туриб, икки ўқли извошда расво йўлда узоқ силкиниб юргансиз.

Хоним тўсатдан сесканиб тушдида, Холмсга шошиб қараб қўйди.

– Бу ерда ҳеч қанақангى мўжиза йўқ хоним, деди у илжа-йиб. – Камзулингизнинг чап енгига камида етти жойига лой сачрабди. Доғлар янги. Фақат икки ўқли извошда, аравакаш-нинг чап томонида ўтирибгина шундай лойга ботиш мумкин.

– Ҳаммаси худди айтганингиздек бўлганди, – деди у. – Мен уйдан соат чамаси олтиларда чиққандим. Олтидан йи-тирма дақиқа ўтганида Летерхеда эдим, ва биринчи поезд билан Лондонга, Ватерлоо вокзалига келдим... Сэр, мен бош-қа чидай олмайман, ақлдан озаман! Менинг ҳеч кимим йўқ, ҳеч кимга мурожаат қила олмайман. Лекин, бир одам бору, фақат у менга ёрдам бера олмайди, бечора. Мен сиз ҳақин-гизда эшитдим, мистер Холмс, бир вақtlар қайғули кунида ёрдамингиз теккан миссис Фаринтошдан эшитдим. У менга сизнинг манзилингизни берди. О сэр, менга ёрдам беринг ёки мени қуршаб турган зулматта озгина бўлсада нур ёғди-ришга уриниб кўринг! Мен ҳозир сизнинг хизматингиз учун муносиб миннатдорчилек билдира олмайман. Лекин бир-бир ярим ойда турмушга чиқаман, шунда ўз маблағларимга

эгалик қилиш хуқуқига эга бўламан. Шунда сиз миннатдорчилик билдириш кўлимдан келишини кўрасиз.

Холмс ёзув столи ёнига бориб, унинг тортмасини очди ва у ердан ёзув дафтарини олди.

– Фаринтош... – деди у. – Ҳа, бу тасодифни мен эслаяпман. У минераллардан ташкил топган тиара билан боғлиқ. Бу менимча, биз танишгунимизча содир бўлган, Уотсон. Сизни ишонтириб айтаманки, хоним, ишингизга худди танишингизнинг ишига ёндошганимдек қунт билан ёндошишдан баҳтиёр бўламан. Мукофотнинг эса менга кераги йўқ, чунки ишнимнинг ўзи мен учун мукофот. Албатта, ишнинг ўзига яраша харажатлари ҳам бўлади, ва сизга қулагай вақтда уларни қоплашингиз мумкин. Энди эса ишингиз тўғрисида биз тўлиқ тасаввурга эга бўлишимиз учун у ҳақда бизга батафсил сўзлаб беришингизни сўрайман.

– Афсус! – жавоб берди қиз. – Менинг ҳолатимнинг ёмонлиги шундаки, қўрқувларим ноаник, гумонлар эса шундай майда-чуйдага асосланганки, худди ҳеч қандай аҳамиятсиздек, ҳатто мен ёрдам ёки маслаҳат сўрашга ҳақим бўлган киши ҳам бу борада мурожаат қилсан, менинг ҳикоямни асаблари чарчаган аёлнинг валдираши деб тушунаяпти. У менга ҳеч нима демайди, лекин мен унинг юпатувчи сўзларидан ва олиб қочилаётган нигоҳларидан тушуниб оламан. Эшитишимча, мистер Холмс, сиз инсон юрагининг ҳар қандай ёмонликка мойиллигини ҳаммадан ҳам яхши тушунар экансиз ва мени ўраб турган хав-хатарлар орасида нима қилишим кераклиги ҳақида менга маслаҳат бера олар экансиз.

– Бутун диққат-эътиборим сизда, хоним.

– Менинг исмим Элен Стоунер. Мен ўттай отам Ройлоттнинг уйида яшайман. У Англиядаги, Сурреянинг гарбий чегарасида яшовчи энг эски саксониялик оиласалардан бири Сток-Морондаги Ройлоттларнинг сўнги фарзанди.

Холмс бошини силкиб қўйди.

– Менга танишбу ном, – деди у.

– Ўз вақтида Ройлоттлар оиласи Англиядаги энг бой оиласалардан бири саналарди. Шимолдаги Ройлоттлар мулки Беркширгача чўзилиб кетганди, гарбда эса – Хапширгача. Лекин ўтган асрда тўрт авлод бир варакайига оила мулкини

шундай совурганки, токи ниҳоят, қиморга муккасидан кетгән меросхұрлардан бири регентлик вактида оилани батамом хонавайрон қылмагунича давом эттан. Аввалги ер мулкидан бор-йүғи бир гектарға яқын ер ва икки юз йил илгари қурилған ва қулашиға оз қолған қадимги уй қолған. Бу насладаги сұнғи помешчик үз уйда қашшоқ аристократнинг ҳәётини кечирған. Лекин унинг ягона үғли, менинг үгай отам, янгича яшашға күникиш зарур эканлигини тушунғач, қайсицир қариндошидан қарз олиб, университеттегі үқишиға кирған. Ва шифокор дипломи билан үқиши тутатиб, Калькуттага кетгән. У ерда үзининг санъати ва матонати туфайли тезда кенг тажриба орттириб олған. Мана, энди унинг уйида үтирик содир бўлған, ва Ройлотт қутуриш жазаваси тутиб, шу ердаги маҳаллий бош хизматкорни уриб үлдириб қўйған. Бир амаллаб үлим жазосидан қутулиб қолсада, узок вакт қамоқхонада бўлған. Кейин эса Англияга ғамгин ва ҳәётдан кўнгли қолған ҳолда қайтиб келган.

Ҳиндистонда доктор Ройлотт менинг онамга, артиллери генерал-майорининг беваси миссис Стоунерга уйланған. Биз эгизак эдик – мен ва опам Джуля. Онамиз докторга турмушга чиққанида биз эндигина икки ёшдан ошганмиз. Онамнинг йилига минг фунтдан ошиқроқ даромад келтирған яхшигина мулки бўлған. Биз бирга яшаганимиз учун, онамнинг васиятига кўра уша мулк доктор Ройлоттга үтган. Шу шарт биланки, агар биз турмушга чиқсан, ҳар биримизга маълум миқдорда йиллик даромад ажратиладиган бўлған. Биз Англияга қайтганимиздан кўп үтмай онамиз вафот этган. У киши бундан саккиз йил аввал Крудаги темир йўл ҳалокатида ҳалок бўлған. Онамнинг ўлимидан сұнг доктор Ройлотт Лондонда қолиб, у ерда үзининг тиббиёт амалийтини йўлга қўйишига уринишларини тұхтатд�다, биз билан бирга Сток-Морондаги ота-боболаридан мерос қолған поместьеға кўчуб үтди. Онамизнинг мулки бизнинг барча эҳтиёжларимизга етарди, ва назаримда бизнинг баҳтили яшашимизга ҳеч нарса ҳалақит бермаслиги керак эди.

Лекин үгай отам тушунарсиз даражада үзгара бошлади. Сток-Моронлик Ройлотт аждодлар маконига қайтиб келганиңа қувонган қўшнилар билан дўстлашиш ўрнига қўргон-

да бекиниб олдида, уйдан камдан-кай чиқишини одат қилиб олди. Чиқан тақдирда ҳам биринчи дуч қелган одам билан жанжаллашадиган бўлиб қолди. Жазавагача етиб борадиган кутилмагандаги бу қизиққонлик уруғнинг барча эркак авлодларига мерос каби ўтган эди. Тропикда яшагани учунми, бу ҳислат менинг ўтай отамда қучлироқ намоён бўларди. Унинг қўшнилар билан жанжаллари тобора кучайиб борди ва икки марта иш полиция маҳкамасида якун топганди. У қишилоқ аҳли учун хавфли одамга айланниб қолди. Шуни ҳам айтишим керакки, у жуда кучли одам эди. Фазабдан жазавага тушган пайтлари буткул ўзини йўқотиб қўярди, ва одамлар бундай пайти ўзларини ҳар ёққа олиб қочардилар.

Ўтган ҳафтада у маҳаллий темирчини дарёга улоқтириди. Оммавий жанжалдан қутилиб қолиш учун менинг йифибқўйган бор пулимни беришими га тўғри келган. Унинг ятона дўстлари – бу кўчманчи лўлилар. У киши бу дайдиларга авлодларидан қолган ва маймунжонлар ўсиб ётган бир парча ерга чайлаларини тикишга руҳеат берарди. Хатто улар билан бирга кўчиб юриб, ҳафталаб уйга келмаган кунлари ҳам бўларди. Яна Ҳиндистондан бир таниши юбориб турадиган ҳайвонларга иштиёқи баланд. Ҳозир ҳам унинг ерларида қоплон ва иттумшуқ маймунлар бемалол айланниб юради. Удар маҳаллий аҳолига худди эгалари сингари хавф солишиади.

Менинг сўзларимдан сизда опам иккаламиз қувноқ ҳаёт кечирмаган эканмиз деган холоса чиқаришингиз мумкин. Бизга хизматга келишдан ҳамма бош тортганди ва биз узоқ вақтгача бор уй юмушларини ўзимиз бажаардик. Опам вафот этганида бор йўғи ўттиз ёшда эди. Ўша пайти худди менини сингари унда ҳам ажинлар пайдо бўла бошлаганди.

– Опангиз вафот этганми?

– Унинг вафот эттанилигига икки йил бўлди. Ва айнан унинг ўлими ҳақида мен сизга ҳикоя қилмоқчиман. Ўзингизга мълум, бундай ҳаёт тарзида яшай туриб, биз ўзимизнинг ёшимиздаги ёки тоифамиздаги кишилар билан учраша орламасдик. Тўғри, онамнинг синглиси, ҳали турмушга чиқмаган холамиз мисс Гонория Уэстфайл бор. У киши Харроу яқинида яшайди, ва вақти-вақти билан бизга у кишиникига меҳмонга боришимизга ижозат бўларди. Икки йил аввал опам Джуллия

рождествони у кишиникида ўтказганди. У ерда опам флотнинг истеъфодаги майори билан танишиб қолган ва кейинчалик у билан унаштирилди ҳам. Қайтиб келиб, опам ўтай отамга ўзининг унаштирилганигидан хабардорэтганди, у киши қарши бўлмади. Лекин тўйга икки ҳафта қолганда мени энг яқин дутонамдан ажратган жуда ёмон воқеа содир бўлди...

Шерлок Холмс юмшоқ ўриндиқда бошини орқага – узун ёстиққа ташлаб ўтирганди. Унинг кўзлари юмуқ эди. Ҳикоянинг шу ерига келганида у кўзларини секини очиб меҳмонга боқди.

– Сиздан биронта нарсани қолдирмай, батафсил сўзлаб беришингизни илтимос қиласман, – деди у.

– Менга аниқ эслаш қийинчилик туғдирмайди, чунки ўша қайгули кунлардаги воқеалар миямга қўргошиндек қуялган... Айтганимдек уйимиз жуда эски, ва фақат бир томонигина яшашга яроқли эди. Пастки қаватда ётоқхоналар, унинг марказида эса меҳмонхоналар жойлашган. Биринчи ётоқхонада доктор Ройлотт ётади, иккинчисида опам, учинчисида эса мен ётардим. Ётоқхоналар бир-бири билан уланмаган, лекин уларнинг ҳаммасидан бир йўлакка чиқилади. Мен кераклича батафсил тушунтира оляяпманми?

– Ҳа, етарли даражада.

– Ҳар уччала ётоқхонанинг ҳам деразалари майсазорга қараган. Ана шу машъум кечаси доктор Ройлотт хонасига эрта кириб кетди. Лекин биз ҳали унинг ухлашга ётмаганини билардик. Чунки опамни узоқ вақтгача ўтай отам чекишни одат қилган ўткир ҳидли ҳинд сигарасининг ҳиди безовта қилганди. Опам у ҳидга чидай олмай менинг хонамга келиб олди. Биз у ерда олдимиизда турган тўй ҳақида суҳбатлашиб бир қанча вақт ўтирдик. Соат ўн бирда у кетмочи бўлиб ўрнидан турдида, эшикнинг олдига бориб тўхтаб, мендан сўради:

“Айтчи, Элен, сенга бирон киши кечаси билан ҳуштак чалгандек туюлмаяптими?”

“Йўқ”, – дедим мен.

“Сен уйқунгда ҳуштак чалмассан?”

“Албаттa йўқ. Нима эди?”

“Сўнги пайларда, кечаси соат учлар атрофида менга паст овозда, лекин тиник чалинган ҳуштак овози аниқ эши-

тилади. Қаёқдан келаётганини тушунмайман,— балки қүшни хонадан чиқаётган ҳуштак овози мени уйғотар”.

“Йўқ, эшитмадим. Балки ўша ярамас лўлилар ҳуштак чалишаётгандир?”

“Эҳтимол. Агар ҳуштак овози майсазорга етганида сен ҳам эшитган бўлардинг”.

“Мен сенга қараганда қаттиқроқ ухлайман”.

“Колаверса, бунинг ҳаммаси арзимас нарсалар”, — илжайди опам, сўнг эшигимни ёптида, бир неча дақиқалар ўтиб унинг эшигида калитнинг шиқирлаган овозини эшитдим.

— Сиз мана шундай, ҳар сафар эшикни калит билан кулфлайсизми? — деди Шерлок Холмс.

— Ҳар доим.

— Нима учун?

— Мен сизга айтганман шекилли, ҳовлида докторнинг қоплони ва маймуну яшашини. Биз ўзимизни фақат эшиклар кулфлангандагина бехавф сезардик.

— Тушунаман. Давом этишинингиз мумкин.

— Кечаси ухлай олмадим. Қандайдир қайтариб бўлмайдиган бахсизлик ҳисси мени қуршаб олди. Биз эгизаклармиз, биласиз, жигарчиликнинг бундай тури бир-бири билан қандай нозик тугунлар орқали боғланишини. Тун ваҳимали эди: шамол увилларди, ёмғир деразани саваларди. Ва бирданига гумбур-гумбур орасида жуда қаттиқ қичқириқ эшитилди. Бу менинг опам эди. Мен кароватдан сакраб турдимда, рўмолни елкамга ташлаб, йўлакка учиб чиқдим. Эшикни очганимда, опам тасвиirlаб берган паст овоздаги ҳуштак куюғимга чалингандек туюлди, кейин эса худди полга темирдан бўлган жисм тушганидек, бир нарса шақирлади. Опамнинг хонасига яқин борганимда эшикнинг олдинга ва орқага тебраниб турганини кўрдим. Нима бўлаётганини тушунмай, даҳшатдан ҳайратланганимча тўхтадим. Йўлакда ёниб турган чироқнинг ёруғида эшик олдиди пайдо бўлган опамга қўзим тушди. Унинг юzlари кўркувдан оқариб кетган, худди маст одамдек у ёқдан бу ёққа гандираклар, ва худди ёрдам сўраб ёлвораётгандек икки қўлини олдинга чўзиб турарди. Унга ўзими ни отиб қучоғимга олдим, лекин ўша дақиқаларда опамнинг тиззалари букилдида, полга йиқилди. Худди қаттиқ оғриққа

чидаи олмаётгандек тиришиб олдида, оёқ-құлларини типирчилата бошлади. Аввалига у мени танимаётгандек туюлди. Лекин унга яқин әгилганимда бирдан қичқириб юборди... О, мен у даҳшатли овозни ҳеч қачон унута олмайман.

“Э худо, Элен! – қичқириди у. – Тасма! Олачипор тасма!”

У докторнинг хонаси томон ишора қилиб, яна бир нима демоқчи бўлдию, лекин қайта келган типирчилаш унинг сўзларини бўлди. Ўрнимдан сакраб турдимда, қаттиқ қичқириб ўғай отам томон чопдим. У ҳам тунги халатида мен томон ёрдамга шошиларди. У яқин келганида опам ҳушсиз ётарди. У опамнинг оғзига конъяк қуидида, шу заҳотиёқ қишлоқ шифокорига одам жўнатди. Лекин уни қутқариш учун қилинган барча ҳаракатлар беҳуда кетди. Опам ҳушига келмасдан ҳаётдан кўз юмди. Менинг севимли опам ҳаётининг сўнги нуқтаси шу эди...

– Сўрашга ижозат беринг, – деди Холмс. – Сиз ҳуштак ва темир жарангининг овозларини аниқ эшитдингизми? Сиз ўша кўрсатмаларингизни қасамёд пайтида такрорлай оласизми?

– Бу ҳақда терговчи ҳам сўраганди. Мен бу овозларни эшитгандекман, лекин буроннинг увуллаган овози ва эски уйнинг қисирлашлари ҳам мени чалғитиши мумкин.

– Опангиз кийнган ҳолдамиди?

– Йўқ, у тунги қўйлакда югуриб чиқди. Ўнг қўлида ёндирилган гугурт чўпи, чап қўлида эса гугурт қутиси бор эди.

– Демак, уни бирон нарса кўрқитганида, у гугурт чақиб атрофни Кўрибчиقا бошлаган. Батафсилиги ўта муҳим. Терговчи қандай хulosаларга келди?

– У барча ҳолатларни синчковлик билан ўрганиб чиқди, – ахир доктор Ройлоттнинг феъли тезлиги бутун теварак атрофга маълум бўлсада, опамнинг ўлимида унга нисабатан бирон кичкина бўлса ҳам айб топа олмади. Мен терговда опамнинг хонасининг эшиги ичкаридан қулфланганлиги, деразалар эса кенг темир зулфинли тўсиналар билан ҳимояланганлиги ҳақида кўрсатма бердим. Деворлар синчковлик билан ўрганиб чиқилди. Лекин ҳамма жойи мустаҳкам эди. Полни текшириш ҳам ҳеч қандай натижа бермади. Каминнинг мўриси ҳам кенг, лекин уни ҳам тўртта қопқоқ тўсиб туради. Шундай қилиб, фалокат юз берга-

нида опамнинг мутлақо ёлғиз эканлигига шубҳа қолмаган. Ҳеч қандай зўрлик аломатлари ҳам аниқланмаган.

– Захар тўғрисида нима дейсиз?

– Шифокорлар ҳам кўрдида, заҳарланиш аломатларини топиша олмади.

– Сизнингча ўлим сабаби нима бўлиши мумкин?

– Менимча у даҳшат ва қаттиқ асабий ҳаяжондан ҳалок бўлган. Лекин уни ким бунчалик қўрқитиши мумкинлигини тасаввур ҳам қила олмайман.

– Ўша пайти қўрғонда лўлилар бормиди?

– Ҳа, лўлилар деярли ҳамиша бизницида яшашади.

– Сизнингча олачипор тасма ҳақидаги сўзлар нимани англатиши мумкин?

– Баъзан бу сўзлар алаҳсираб айтилгандек бўлса керак деб ўйлайман, баъзан эса – улар лўлиларга таалуқли эмасмикан, – деб. Лекин нима учун тасма олачипор? Балки лўлиларнинг олачипор рўмоллари унга шундай сифатлашни сингдирғандир.

Холмс бошини силкитди: назаримда тунунтириш уни қониқтирмади.

– Бу иш қоронғу, – деди у. – Илтимос, давом этинг.

– Шундан бери икки йил ўтди, ва менинг ҳаётим аввалгидан ҳам баттарроқ ёлғизланди. Лекин бир ой аввал мен кўп йиллардан бери таниган яқин бир одам қўлимни сўради. Унинг исми Армитедж, Пэрси Армитедж. У Рединг яқинидаги Крейнуотерлик мистер Армитеджнинг иккинчи ўғли. Ўгай отам турмушимизга қарши чиқмади, ва шу баҳорда биз никоҳдан ўтишимиз керак. Икки кун аввал уйимизнинг гарбий қанотида қандайдир ўзгаришлар амалга оширилди. Менинг ётогимнинг девори тешилганлиги учун менга опам вафот этган хонага кўчиб ўтишимга ва у ухлаган кароватда ётишимга тўғри келди. Тасаввур қилинга, ўтган кеча опамнинг ўлими фожеасини ўйлаб, ухламай ётганимда, кутилмаганда жимлик орасида унинг ўлимидан дарак берган хуштак овозини эшитганимда тушган даҳшатли ҳолатни. Мен ўрнимдан сакраб турдимда, чироқни ёқдим. Лекин хонада ҳеч ким йўқ эди. Яна қайтиб жойимга ёта олмадим. Ҳаддан ташқари ҳаяжонлангандим. Шунинг учун кийиндимда, тонг

отганида уйдан секин чиқиб кетдим. Уйимиз қарпидаги "Корона" меҳмонхонасига бориб, икки ўқли извошни ёллаб Летерхенга кетдим, у ердан эса – бу ерга фақат битта фикр билан – сизни күриш ва сиздан маслаҳат сўраш учун.

– Сиз жуда ақл билан иш тутибсиз, – деди дўстим. – Лекин менга ҳаммасини айтиб бердингизми?

– Ҳа, ҳаммасини.

– Йўқ, ҳаммасини эмас мисс Ройлотт: сиз ўтай отангизни аяксиз ва ҳимоя қилаяпсиз.

– Мен сизни тушуна олмаяпман...

Жавоб ўрнига Холмс меҳмонимизнинг енгидаги қора безакни олиб ташлади. Оппоқ билагида бешта тўқ қизил доғлар – беш бармоқнинг изи – аниқ қўриниб турарди.

– Ҳа, сиз билан ваҳшийларча муносабатда бўлишибди, – деди Холмс.

Қиз қизариб кетдида, қора тўқима безакни туширишга шошилди.

– Ўтай отам – қаттиқ қўл одам, – деди у. – У жуда кучли ва балки ўзининг кучини сезмаслиги ҳам мумкин.

Ўртага узоқ сукунат чўқди. Холмс иягини қулларига тирааб, каминдаги чисирлабёнаётган оловга тикилиб ўтириди.

– Мураккаб иш, – деди у ниҳоят. – Қандай ҳаракат қилишга қарор қилишдан аввал мен яна минглаб батафсила маълумотларга аниқлик киритишни хоҳлардим. Лекин ҳозир бир дақиқани ҳам йўқотишга ҳақимиз йўқ. Агар биз бугуноқ Сток-Моронга борсагу, ўша хоналарни шундай кўриб чиқсакки, ўтай отангиз булар ҳақида билмаса, яхши бўларди.

– У бутун қандайдир муҳим ишлар билан шаҳарга кетишини айтганди менга. Балки у куни билан ҳам бўлмас, ва унда бизга ҳеч ким халақит бермайди. Ҳўжаликни бошқарувчи аёлбор, лекин у қари ва ахмоқ хотин. Мен уни осонликча жўнатиб юборишим мумкин.

– Ажойиб. Сиз боришимизга қарши эмасмисиз, Уотсон?

– Ҳеч қандай.

– Унда биз иккаламиз ҳам келамиз. Сиз ўзингиз нима қилмоқчисиз?

– Менинг шаҳарда бир-иккита ишларим бор эди. Лекин мен боришиларингизга жойимда бўлибтуриш учун ўн иккидаги поездда қайтаман.

– Бизни куннинг иккични ямида кутинг. Менинг ҳам бу ерда қиласидиган бир иккита ишларим бор. Балки сиз қоларсиз ва биз билан бирга нонушта қиласиз?

– Йўқ, мен кетишпим керак! Энди мен сизларга ўз қайғум ҳақида сўзлаб берганимдан кейинелкамдан тоғ ағдарилиган-дек бўлди. Сиз билан яна кўришишдан мамнун бўламан.

У юзига қалин тўқилган тўрни туширидида, хонадан чиқиб кетди.

– Хўш, буларнинг ҳаммаси ҳақида нима деб ўйлайсиз, Уотсон? – сўради Шерлок Холмс, юмшоқ ўриндиқча ўзини ташлар экан.

– Менимча бу ўта қоронғу ва ифлос иш.

– Етарли даражада қоронғу ва ифлос.

– Лекин агар хона полининг ва деворининг мустаҳкамлиги, шунингдек у ерга эшик, дераза-ва-мўри орқали киришнинг имкони йўқлиги борасида меҳмонимиз ҳақ бўлса, унда опаси ўзининг сирли ўлими вақтида мутлақо ёлғиз бўлган...

– Ундай ҳолда тунги хуштак ва ўлаёттан кишининг сирли сўzlари нимани англати?

– Тасаввур қила олмайман.

– Агар фактларни таққослаб кўрсак: тунги хуштаклар, доктор билан муноасбати яхши бўлган лўлилар, ўлаёттан кишининг қандайдир тасмага ишораси, ва ниҳоят, мисс Элен Стоунер эшик ёки дераза зулфининг овозинии берувчи металлнинг жарангини эшитганфактнинг мавжудлиги... унинг устига докторнинг ўз ўгай қизининг турмушга чиқишининг олди олинишидан манфаатдор эканлигини эсласак, – ўйлайманки, биз бу сирли ҳодисанинг сирини очишимизга ёрдам берадиган тўғри изларга тушиб олганмиз.

– Унда лўлиларнинг нима даҳли бор?

– Мен ҳам шуни тушунмаяпман.

– Ҳар қалай, менда жуда кўп эътиroz бор...

– Менда ҳам, шунинг учун ҳам бугун Сток-Моронга кетамиз. Мен ҳаммасини жойида текширишни хоҳлайман. Бир-иккита ҳолатлар ёмон томонига айланиб кетмасайди

деб құрқаман. Балки уларни аниқлашга мұяссар бұлармиз. Жин үрсин, нима экан бу?

Дұстим шундай хитоб қилди, чунки үша пайти кутил-маганда әшик шарақлада очилиб кеттида, хонага қандай-дир жуда ҳам бүйі баланд бир шахсотилиб кирди. У ғала-ти кийиниб олган әди: қора цилиндр шаклидаги шляпа-си ва узун камзули унинг врач эканлигидан далолат беріб турарди. Баланд гетра ва құлидаги овчилар хивичига қа-раб унинг қишлоқдан эканлигини фаҳмлаш қийин әмас-ди. Унинг бүйі шу қадар узун әдики, шляпаси әшигимиз-нинг тепа қисміга тегди. Елкалари эса шу қадар кенг әди-ки, әшигимизга базүр сиғди. Унинг күндан сарғайыб кеттән юзи ажинларға тұла әди. Чукур жойлашган ва ёвуз ялти-райдиган күзлари ва узун қоқ сүяқ бурнига қараб, уни қари йиртқич күшга үхшатиш мүмкін әди.

У нигоҳини гоҳ Шерлок Холмсга, гоҳ менға қадарди.

– Сизларнинг қайси бирларингиз Холмс? – никоят га-пирди меҳмонимиз.

– Бу менинг исимим, сәр, – бамайлихотир жавоб берди дұстим. – Лекин мен сизникни билмаяпман.

– Мен Сток-Моронлик доктор Гримеби Ройлоттман.

– Жуда хұрсандман. Марҳамат, үтириңг, доктор, – илти-фот билан деди Шерлок Холмс.

– Мен үтирмайман! Бу ерда менинг үгай қизим бўлган. Орқасидан кузатиб келгандим. У сизга нима деди?

– Ҳаво үзгача совуқ бугун, – деди Холмс.

– У сизга нима деди? – жаҳли чиқиб қичқирди чол.

– Эшитишимча заъфарлар жуда яхши гуллармиш, – пинагини бузмай давом эттири дұстим.

– Ҳа. Сиз мендан қутулмоқчисиз, шундайми! – олдинга қадам ташлаб, хивичини силкитиб деди меҳмонимиз. – Мен сиз аблакни биламан. Аввал ҳам сиз ҳақингизда эшитгандим. Сиз бошқаларнинг ишига бурнингизни тиқишини биласиз.

Дұстим илжайди.

– Сиз олғирсиз!

Холмс бунданда құпроқ илжайди.

– Полиция исковуч итисиз!

Холмс чин күнгилдан хохолаб кулди.

— Сиз ҳайрон қоларли даражада ёқимли ҳамсуҳбат экансиз, — деди у.

— Бу ердан чиқишида эшикни ёпищни унутманг, шамол жуда қаттиқ эсади экан.

— Мен бу ердан ҳамма гапларимни айтиб бўлгач, чиқаман. Менинг ишларимга аралашишга уринманг. Буерда мисс Стоунернинг бўлганини биламан, ортидан кузатганинг! Ким менинг йўлимда турса ўзидан кўрсинг! Қаранг!

У тезда камин ёнига келдида, темир косовни олиб, кунда қорайган йирик қўллари билан уни эгиб қўйди.

— Қаранг, қўлимга тушманг! — хириллаб деди у, қийшайган темир косовни каминнинг ичига улоқтиридида, хондан чиқиб кетди.

— Қандай хушмуомала жаноб экан! — кулиб деди Холмс. — Ундай улкан эмасман, лекин у кетмаганида эди, менинг ҳам қўлларим униқидан кучсиз эмаслигини исботлаган бўлардим.

Шундай дея, у темир косовни олдида, бир ҳаракат билан тезда тўғирлаб қўйди.

— Мени полиция айғоқчиси билан адаштиришқандай сурбетлик! Нима ҳам қилардик, ушбу ҳодиса туфайли изланишларимиз янада қизиқарлироқ бўладиганган ўхшайди. Ўйламасдан ўзининг ортидан бу ҳайвонга кузатишга йўл қўйиб берган таниш аёлимиз жабрланмайди деб умид қиласман. Уотсон, ҳозир биз нонушта қилиб оламизда, кейин мен ҳуқуқшунослар ҳузурига йўл оламан ва улардан бир неча маълумотлар оламан.

Холмс уйга қайтиб келганида соат чамаси бирлар эди. Унинг қўлида белги ва рақамлар билан тўлдирилган кўнг рангли қофоз варағи бор эди.

— Докторнинг марҳум рафиқасининг васиятини кўрдим, — деди у.

— Аниқроқ тушуниб олиш учун марҳумнинг мулки жойлашган қиматбаҳо қофозларнинг ҳозирги баҳосини аниқлашимга тўғри келди. Унинг ўлган йили умумий даромади салкам минг фунт стерлингни ташкил қиласман. Лекин шундан бери қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларининг нархи тушиб кетганлиги туфайли даромад етти юз эллик фунт стерлингча тушиб кетган. Турмушга чиққач, ҳар бир қизи йи-

лига икки юз эллик фунт стерлинг даромад олишга ҳақли бўлиши керак экан. Бундан келиб чиқадики, агар ҳар иккала қиз ҳам турмушга чиқса, бизнинг жанобимизнинг арзимас чақаларга куни қолар экан. Агар қизлардан бири турмушга чиқсан тақдирда ҳам унинг даромади кескин камяр экан. Мен эрталабдан вақтни беҳудага сарфламадим. Чунки ўтай отанинг ўтай қизларининг турмушга чиқишига қаршилик қилишига етарли асослари борлиги ҳақида аниқ исботлар олдим. Вазият ниҳотяда жиддий, Уотсон, бир дақиқа ҳам вақтни йўқотмаслигимиз керак. Устига устак, чол бизни унинг ишлари қизиқтириб қолганини аллақачон фаҳмлабган. Агар сиз тайёр бўлсангиз, тезроқ арава чақириб, вокзала га йўл олиш керак. Агар чўнтағингизга револьвер солиб олсангиз сиздан жуда миннатдор бўлардим. Револьвер – пўлат косовни тугун қилиб тугиб қўйган киши учун ажойиб восита. Биз учун энг муҳим нарсалар – револьвер ва тиш чўткаси.

Ватерлоо вокзалида биз тезда поездга чиқишига муваффақ бўлдик. Летерхедга келгач, станция ёнидаги меҳмонхонадан биз икки ўқли енгил арава олдиқда, Сурреянинг манзарали йўлларибўйлаб беш милларча йўл босдик. Ажойиб қўёшли кун эди, фақат осмонда сузиб юрган бир-икки патсимон чўзилган юпқа булувларни ҳисобга олмагандা. Йўл бўйидаги дараҳтлар ва жонли деворлар эндингина куртак ота бошлган экан. Ҳаво эса нам ернинг таҳсинга лойиқ ҳиди билан тўйинган эди.

Баҳорнинг ширин уйғониши билан бизни бу ерларга бошлаб келган ёмон ишнинг ўртасидаги қарама-қаршилик мени таажжублантириди. Дўстим қўлларини чалиштириб, шляпасини кўзигача тушириб, иягини кўксигача туширганча, чуқур ўйга толиб, олдина ўтиради. Кутилмаганда у бошини кўттардида, менинг елкамга қоқди ва қаёққадир узоққа ишора қилди.

– Каранг!

Адирнинг қиялиги бўйлаб ёйилган кенг парк чўққига бориб, қалин дараҳтзорга уланиб кетарди. Шохлар орасидан эски помешчик уйининг баланд томи ва найзасимон ишланган гумбази кўриниб турарди.

– Сток-Моронми? – сўради шерлок Холмс.

– Ҳа, сэр, бу Гrimеби Ройлоттнинг уйи, – жавоб берди аравакаш.

– Кўраяпсизми, ана у ерда қураяпти, – деди Холмс. – Биз ана шу ерга боришимиз керак.

– Биз қишлоққа кетаяпмиз, – деди аравакаш, чап томондаги бир қанча узоқликдаги томларни кўрсатиб. – Агар сиз эртароқ уйга етишни хоҳласангиз, яхшиси, шу ерда девордан ошиб ўтганингиз маъқул. Кейин эса даладан сўқмоқ орқали ўтасиз. Ана у ҳоним кетаётган сўқмоқ орқали.

– У ҳоним мисс Стоунерга ўхшаяпти; – деди Холмс, кўзини қуёшдан тўсиб. – Ҳа, яхшиси, биз сиз кўрсатган сўқмоқдан юрганимиз маъқул.

Биз аравадан тушдик, йўл ҳақини тўладик, ва экипаж ортга Летерхедга қайтиб кетди.

– Бу киши бизни меъморлар деб ўйлайверсин, – деди Холмс, биз девордан ошибўтганимиздан сўнг. – Шунда бизни ташрифимиз ортиқча қизикиш уйғотмайди. Хайрли кун, мисс Стоунер! Кўраяпсизми, биз сўзимизнинг устидан чиқдик!

Эрталабки меҳмонимиз хурсанд бўлиб, биз томон шошилди.

– Мен сизларни интизорлик билан кутаётгандим! – деди у хурсанд бўлиб, қўлларимизни қизғин сиқиб саломлашар экан. – Ҳаммаси ажойиб бўлиб чиқди: доктор Ройлотт шаҳарга кетган ва кечгача қайтмаса ҳам керак.

– Биз у киши билани учрашиш хузуридан баҳраманд бўлдик, – деди Холмс ва бўлган воқеани қисқача сўзлаб берди.

Мисс Стоунернинг ранги оқариб кетди.

– Э худо! – хитоб қилди у. – Демак, у мени кузатиб борган!

– Шундайга ўхшайди.

– У шундай айёрки, мен ўзимни ҳеч қачон бехавотир сезмайман. У энди қайтиб келганда нима дейди?

– У энди эҳтиёт бўлиши керак, чунки бу ерда унданда айёрроғи чиқиши мумкин. Кечаси ундан эҳтиёт чорасида калит билан эшикни қулфлаб ётинг. Агар у тўполон қила-диган бўлса биз сизни холантгиз Харроуникига олиб кетамиз... Энди эса вақтдан имкон қадар унумли фойдалани-

шимиз керак бўлади, шунинг учун бизни текширишимиз керак бўлган хоналарга бошланг.

Уй замбуруғлар босиб кетган кул ранг тошлардан қурилган бўлиб, баланд марказий қисмининг иккала томонидан худди қисқичбақаңинг чангалига ўхшаш иккита ярим доира шаклидаги бўртиб чиққан эди. Томонларнинг биридаги дебраза ойналари синдирилиб, ўрнига тахта қоқилиб ташланганди. Томининг у бер, бу ери ўйилиб тушганди. Марказий қисми шу даражада вайрон бўлгандек кўринсада, ўнг томони яқиндагина таъмирланган эди. Ундаги деразадаги оқ пардалар, мўридан чиқаётган кўкимтири тутуналар айнан шу ерда кимдир яшаётганидан дарак бериб турарди. Четкии девор ёнида минора кўтарилиган, қандайдир ишлар бошланганди. Лекин биронта ҳам тош терувчи кўринмасди.

Холмс, деразаларга дикқат билан разм солиб, шошилмасдан тозаланмаган майсазор бўйлаб кеза бошлади.

– Тушунишимча бу ерда илгари сиз яшаган хона жойлашган.

Ўртадаги дераза – опангизнинг хонасига мансуб, бош бинога яқин жойлшган учинчи дераза эса, – доктор Рйолоттнинг хонасига мансуб...

– Тўппа-тўғри. Лекин мен энди ўрта хонада яшайман.

– Тушунаман, таъмир туфайли. Лекин бу деворнинг шунчалик кутиб бўлмайдиган даражада таъмирга муҳтоҷлигини кўрмаяпман.

– Умуман эҳтиёж йўқ. Ўйлайманки, бу шунчаки мени хонамдан чиқариш учун баҳона.

– Фоят эҳтимол. Шундай қилиб, қарама-қарши девор бўйлаб уччала Хонанинг ҳам эшиги чиқадиган йўлакча кетган. Йўлакда эса деразлар бор, шундайми?

– Ҳа, лекин жуда кичкина. Улар орқали ўтишнинг иложи йўқ.

– Иккалаларингиз ҳам эшикни калит билан қулфлаб ётганларингиз учун йўлакдан хоналарингизга киришнинг иложи йўқ. Илтимос, хонанинг ўтишнинг, эшикларни ёпинг.

Мисс Стоунер унинг илтимосини бажарди. Холмс аввалдан деразани кўздан кечириб, табақаларни очишнинг барча усуllibарини қўллаб кўрди, фойдаси бўлмади: ҳат-

то зулфинни құтариш мақсадида пичоқ тиқиши мүмкін бўлган биронта тирқиши ҳам топилмади. Лупа ёрдамида у ошиқ-мошиқларни ҳам текшириб кўрди.

— Ҳм! — деб қўйди у ўйланиб иягини қашир экан.

— Менинг дастлабки тахминларим фактлар билан тасдиқланмаяпти.

Табақалар ёпиқ вақти бу деразалардан кириббўлмайди... Майли, хоналарни ичкаридан кўриб, бирон нарсани аниқлай оламизмикан.

Кичкина ён эшик уччала ётоқхоналарнинг ҳам эшиклиари чиқадиган, оҳак билан оқланган йўлакка қараб очилар экан. Холмс учинчи хонани кўришни лозим топмади, ва биз дарров энди мисс Стоунер ётадиган, ва яқинда у ерда опаси вафот этган иккинчи хонага ўтдик. Бу ҳамма нарсалари ўз ўрнида жойлаштирилган, шифти эса паст бўлиб, эски қишлоқ уйларига хос кенг камин ўрнатилган хона эди. Бир бурчакда жавон турарди. Яна бошқа бурчакдан усти оқ, кўрпа билан ёпилган ингичка-кароват жой олганди. Деразадан чапда эса пардоз столи жой олганди. Хона жиҳозлари иккита тўқима стул ва ўртадаги тўрт бурчак тиламча билан якунланганди. Девор қуртлар тешиб ташлаган қорамтири тусдаги қадимий ва ранги-учган ёғоч қоплама билан қопланганди. Уларнинг кўринишидан уй қурилгандан бери янгиланмаган деган хуносага келиш мумкин.

Холмс стулни олиб, индамасдан бурчакка ўтиарди. Униг кўзлари диққат билан девор бўйлаб паст-баландга сузарди, ҳар бир майда-чуйдани ҳам диққат билан кузатиб, хона бўйлаб югуарди.

— Бу қўнғироқ қаёққа ўтказилган? — ниҳоят кароват тепасида осиғлиқ турган, попуги эса ёстиқда ётган ва қўнғироққа мўлжалланган қалин чийратма ипникўрсатиб деди.

— Хизматкор хонасига.
— У барча буюмлар орасида энг янгисидек, назаримда.
— Ҳа, у бор-йўғи бир неча йиллар аввал ўтказилган.
— Афтидан, буни опангиз илтимос қилган бўлса керак?
— Йўқ, у ҳеч қачон бундан фойдаланмаган. Биз ҳар доим ҳамма ишларни ўзимиз бажаардик.

– Ҳақиқатдан ҳам, бу құнғироқ бу ерда ортиқча зеб-зийнат. Агар сизнинг бир оз вақтингизни олсам мени маъзур тутасиз, полникуриб чиқишим керак.

Құлдаги лупа билан у пол устида әмаклаб, пол тахталари орасидаги ҳар бир тирқишини синчилабкузатди. Худди шундай – девор қопламаларини ҳам. Кейин кароватта яқин келди. Уни ва деворни пастдан юқоригача диққат билан қараб чиқди. Кейин құнғироқ учун мұлжалланган ипни олдіда, силкитиб күрди.

– Құнғироқ ҳақиқий әмаску! – деди у.

– У қалинмайдими?

– У ҳатто симга ҳам уланмаган. Қизик! Құраяпсизми, у айнан вентиляторучун мұлжалланган кичкина түйнүк устидаги илгакка боғланган.

– Во ажабо! Мен буни билмаган эканман.

– Жуда ғалати... – минғирлади Холмс, ипни силтаб тортиб.

– Бу Хонада жуда күп нарса эътиборни тортар экан. Масалан, вентиляторни ташқарига олиб чиқиш ўрнига құшни хонага олиб ўтиш учун қанчалик бефаросат қурувчи бўлиш керак!

– Буларнинг ҳаммаси яқындагина бажарилган, – деди Элен.

– Тахминан құнғироқ билан бирга, – сұз қистирди Холмс.

– Ҳа, худди ұша вақти бу ерда қанақангидир қайта қуришлар амалга оширилганди.

– Қизик қайта қуришлар: қалинмайдиган құнғироқлар, ва шамол бермайдиган вентиляторлар. Ижозатингиз билан мисс Стоунер, биз изланишларимизни бошқа хонага қўчирамиз.

Доктор Гrimеби Ройлоттинг хонаси ўгай қизиникига қараганда катта эди. Лекин, худди шундай, оддийгина жиҳозланганди. Йифма кароват, китоблар, айниқса техникага оид китоблар билан тұлдирилган унча катта бўлмаган ёғоч жавон, кароват ёнида юмшоқ ўриндик, девор ёнида түқилган стул, айлана стол ва катта темир ёнмайдиган сандиқ – мана, хонага кирганды барча кўзга ташла надиган нарсалар. Холмс ҳар бир нарсани жуда қаттиқ қизиқиш билан кузатиб, шошилмасдан хонани айланиб чиқди.

– Бу ерда нима бор? – ёнмайдиган сандиқни чертиб кўриб сўради у.

– Отамнинг иш қоғозлари.

– Ўхў! Демак, бу сандиқнинг ичига кўзингиз тушган, шундайми?

– Фақат бир марта, бир неча йиллар авал. Ёдимда, у ерда бир даста қоғозлар бўларди.

– У ерда, масалан, мушук йўқми?

– Йўқ. Бу қанақанги ғалати фикр?

– Мана, ўзингиз қаранг!

У сандиқнинг устидан ичидаги сутини бор кичкина ликопчани олди.

– Йўқ, биз мушук боқмаймиз. Лекин бизда қоплон ва маймун бор.

– Ҳа, ҳа! Қоплон, албатта, бор йўғи катта мушук, лекин бу ҳайвоннинг мана шукичкина ликопчадаги сутга тўйишидан гумонсирайман. Мана шуни ўрганиб чиқиш керак.

У стул қаршисида чўкка тушшиб ўтирида, диққат-эътибор билан унинг ўтириғини ўргана бошлади.

Сиздан миннатдорман, барчаси аён, – деди у, ўрнидан туриб лупани қутисига соларкан. – Аҳа, мана яна бир қизиқ нарса!

Унинг эътиборини кароватнинг учидаги осиғлиқ унча қатта бўлмаган қучукка мўлжалланган қамчи торти. Унинг учит сиртмоқ шаклида боғланганди.

– Сиз бу ҳақда нима деб ўйлайсиз, Уотсон?

– Менимча энг оддий қамчи. Тушунмадим, нима учун уни сиртмоқ шаклида боғлашга эҳтиёж туғилди экан.

Унчалик ҳам оддий эмас... Эҳ, қанчалик дунёда ёвузлик кўп, ва энг асосийси, ўша ёвуз ишларни ақлли одамлар баражарса!. Мен, ўзимга керакли барча нарсаларни билиб олдим, мисс, энди эса сизнинг изжозатингиз билан биз майсазорга ўтсак.

Мен ҳеч қачон Холмсни бу қадар хўмрайган ва қовоқ тумшуги осилган ҳолда кўрмагандим. Бир қанча вақт биз сукут сақлаган ҳолда олдинга ва орқага бориб келардик. На мен, ва на мисс Стоунер унинг фикрини бўлишга журъат қила олмасдик, токи унинг ўзи ўй-хаёлдан ўзига келмагуничар.

– Мисс Стоунер, сиз менинг маслаҳатларимга аниқ риоя қилишингиз жуда муҳим, – деди у.

– Мен барчасини сўзсиз бажараман.

– Вазият ҳаддан ташқари жиддий, ва иккиланиш ярамайди. Сизнинг

ҳаётингиз бутқул бўйсунишингизга боғлиқ.

– Мен бутунлайин сизга ишонаман.

– Биринчидан, биз иккаламиз ҳам – менинг дўстим ва мен – сизнинг хонангизда тунашимиз керак.

Мисс Стоунер ва мен унга ҳайрон бўлиб қарадик.

– Бу зарур. Мен сизларга тушунтираман. У нима, ана у томондаги?

Афтидан, қишлоқ меҳмонхонаси, шундайми?

– Ҳа, у ерда “Корона”.

– У ердан сизнинг деразаларингиз кўринибтурадими?

– Албатта.

– Ўгай отангиз қайтганида, сиз унга бошингиз оғриётганини баҳона қилиб, хонангизга кириб кетингда, қалит билан ичкаридан қулфлаб олинг. Унинг уйқуга кетганига ишонч ҳосил қилгач, зулфинни туширасиз, дераза-табақаларини очиб, токчага чироқ қўйиб қўясиз. Бу чироқ биз учун сигнал вазифасини бажаради. Шунда ўзингизга керакли барча нарсаларни олиб, ўзингизнинг собиқ хонангизга ўтасиз. Мен аминманки, таъмирлаш ишлари кетаётганига қарамай, сиз у ерда бир кеча турай оласиз.

– Албатта.

– Қолганини бизга қўйиб беринг.

– Лекин сизлар нима қилмоқчисизлар?

– Биз сизнинг хонангизда тураймиз ва сизни кўрқитаётган шовқин сабабини аниқлаймиз.

– Назаримда, мистер Холмс, сиз бирон хулосага келдингиз, шекилли, деди мисс Стоунер, дўстимнинг енгидан ушлаб.

– Шундай бўлиши ҳам мумкин.

– Унда, барча фаришталар ҳақи, айтинг, опам нимадан ўлган?

– Жавоб беришдан аввал аниқроқ далиллар йиғишим керак бўлади.

— Үнда ҳеч бўлмаса айтингчи, унинг кўтилмагандаги кўркувдан ўлганлиги ҳақидаги менинг таҳминим тўғрими?

— Йўқ, тўғри эмас: ўйлайманкӣ, унинг ўлимига сабаб нисбатан моддий бўлган... Энди эса, мисс Стоунер, биз сизни тарк этишимиз керак, чунки агар мистер Ройлотт қайтиб келсаю ва бизни кўрса, сафаримиз буткул ўз маъноси ни йўқотади. Хайр! Жасур бўлинг, мен айтган ҳамма нарсани бажаринг, сизга таҳдид қилаётган хавфни тезда бартараф қилишимиздан гумонсираманг.

Шерлок Холмс иккаламиз ҳеч қандай муаммосиз “Корона” меҳмонхонасига жойлашдик. Хонамиз юқори қаватда жойлашгани учун деразамиздан боғнинг дарвозаси Сток-Морон уйининг одамлар яшайдиган қаноти айик кўриниб турарди. Қош қорайганда биз Гrimеби Ройлоттнинг йўлдан ўтганини кўрдик. Унинг салмоқдор танаси аравани бошқариб бораётган болакайнинг танаси ёнида тоғдек кўринарди. Бола оғир темир дарвозаларни қийналиб очди. Ва докторниң унга бақириб, важоҳат билан муштини силкитганини кўриб турардик. Арава дарвозадан кириб борди, ва бир неча дақиқадан кейин дараҳтлар узра меҳмонхоналардан бирида ёнган чироқнинг шуъласи кўринди. Биз қоронгидан чироқларни ёқмасдан ўтирадик.

— Тўғриси, билмай қолдим, — деди Холмс, — бугун тунда сизни ўзим билан бирга олсам тўғри бўлармикан! Иш жуда ҳам хавфли.

— Менинг сизга ёрдамим тегадими?

— Сизнинг ёрдамингиз ғоятда қиматли бўлиши мумкин.

— Үнда мен албатта бораман.

— Раҳмат.

— Сиз хавф ҳақида гапирайпсиз. Кўриниб турибдики, бу хонада менинг кўзим илғамаган бир нарсани кўргансиз.

— Йўқ, мен ҳам худди сиз кўрган нарсаларни кўрдим, фақат бошқача хulosалар қилдим.

— Хонада қўнгироқнинг ипидан бошқа кўзга ташланадиган бирон нарса менинг эътиборимни тортмади, лекин тан оламанки, унинг нима мақсадга мўлжалланганилигига ақлим етмаяпти.

— Сиз вентиляторга эътибор бердингизми?

– Ҳа, лекин менимча бу икки хона ўртасидаги бу кичкина туйнукнинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ. У шунчалик кичкинаки, ундан хатто сичқон қийналиб ўтади.

– Мен бу вентилятор тўғрисида Сток-Моронга келиши миздан аввал билгандим.

– Азизим Холмс!

– Ҳа, билгандим. Ёдингиздами, мисс Стоунер опасининг доктор

Ройлотт чекадиган сигара ҳидини сезгани ҳақида айтганди? Бу эса икки хона ўртасида туйнук борлигини исботлайди, ва албатта у жуда кичкина, йўқса уни терговчи хонани кўздан кечираётганида сезган бўларди. Мен бу ерда вентилятор бор деб қарор қилгандим.

– Лекин вентилятор қанақангি хавф солиши мумкин?

– Қаранг, қандай ғалати мослик: кароватнинг тепасига вентилятор ўрнатади, ипни осади, ва кароватда ухлайдиган хоним ўлади. Бу сизни таажжублантирумаяптими?

– Мен ҳамон бу ҳолатларни бир-бирига боғлай олмаяпман.

– Сиз кароватда ҳам ҳеч нимани илғамадингизми?

– Йўқ.

– У полга қотирилган. Сиз ҳеч қачон кароватни полга қотирганини кўрганмисиз?

– Кўрмаганман шекилли.

– Хоним кароватини силжита олмаган, унинг каровати ҳамиша вентилятор ва ипга нисбатан бир ҳолатдатурган. Бу қўнгироқни оддий ип деб атаса бўлади, чунки у чалинмайди.

– Холмс! – қичқириб юбордим мен. – Назаримда мен нима демоқчи бўлаётганингизни тушуна бошлайпман. Демак биз ўтакетган қўрқинчли жиноятни олдини олиш учун ўз вақтида келибмиз.

– Ҳа, ўтакетган қўрқинчли. Жиноят қилаётган шифокор жиноятчилар орасида энг хавфлиси бўлади. Унинг мустаҳкам асаблари ва катта билими бўлади. Палмер ва Причард¹уз соҳаларининг энг яхши мутахассислари бўлишган.

– Палмер, Уильям – ўз оғайнисини стрихинин билан заҳарлаган шифокор; 1856 йилда қатл қилинган. Причард, Эдуард Уильям – ўзининг хотини ва қайнонасини заҳарлаган англиялик шифокор; 1865 йилда қатл қилинган.

Бу одам жуда айёр, лекин умид қиласанки, Уотсон, биз унга панд берамиз. Бугун кечаси биз күпгина күркінчли нарсаларни бөштимиздан кециришимиз мумкин. Шундай экан, келинг, бамайлихотир трубка чекайликда, ушбу бир неча соатни бирон-бир қувноқ нарса ҳақида сұхбатлашиб ўтказайлик.

Соат түккизлар атрофига дараҳтлар орасидан күриниб турған чироқ ўчди ва қўргон зимиштон ичида қолди. Шу алфозда икки соатлар чамаси вакт ўтди, ва соат роппа-роса ўн бирда деразамиз тўғрисида тўсатдан ёлғиз ва ёрқин чироқ ярқиради.

— Бу биз учун сигнал, — ўрнидан сакраб турибдеди Холмс. — Чироқ ўрта дерезада ёнаяпти.

Чиқа туриб у меҳмонхона хўжайинига биз бир танишмизнига меҳмонга бораётганимиз, ва эҳтимол, ўша ерда тунаб қолишимиз мумкинлигини айтиб қўйди. Бир дақиқадан сўнг биз қоронғу йўлга чиқдик. Салқин шаббода юзимизга уради. Сарик чироқ эса қоронгулик ичра бизга йўл кўрсатарди.

Уйга етиболиш унчалик қийин эмасди, чунки боғни ўраб турувчи деворкўп жойида қулаб қолганди. Дараҳтлар орасидан ўтиб биз ўтлоққа етиб бордик. Уни кесиб ўтиб, деразага чиқмоқчи эдик ҳамки, тўсатдан қандайдир, кўринишидан одамни жиркантирадиган мажрух болага ўхшаш маҳлуқ дафнабуталари орасидан отилиб чиқдида, майса устида тиришиб типирчиладида, майсазорни кесиб югурриб кетиб, зимиштонда ғойиб бўлди:

— Э худо! — шивирладим мен: — Кўрдингизми?

Биринчи дақиқада Холмс мендан кам кўрқмади: У менинг қўлларимни исканжা билан қискандек қисди. Кейин паст овозда кулиб юбордида, лабларини қулоғимга яқинлаштириб эшитилар-эшитилмас деди:

— Бу ахир маймунку.

Мен докторнинг севимли эрмаклари ҳақида бутунлай унутган эканман. Унда ҳар қандай дақиқада елкамизда пайдо бўлиши мумкин бўлган қоплончи? Тан олишим керак, мен ҳам Холмс каби пойафзалимни ечиб, деразадан ошиб ўтиб, ётоқхонада пайдо бўлганимда ўзимни анча яхши ҳис қиалдим. Дўйстим шовқинсиз дераза эшигини ёпиб, чирок-

ни стол устига олиб ўтганидан кейин хонани тезда кўздан кечириб чиқди. Бу ерда ҳамма нарса худди кундузи курганимиздек эди. У менга яқинлашиб келдида, қўлини карнай қилиб шунақанги паст овозда шивирладики, уни базўр эшилдим:

– Заррача товуш ҳам бизни ўлдиради.

Мен бошимни қимиirlатиб тушунган ишорасини қилдим.

– Алангасиз ўтиришимизга тўғри келади. Вентилятор орқали у чироқни пайқаб қолишимумкин.

Мен яна бошимни қимиirlатдим.

– Ухлаб қолманг – ҳаётингиз шунга боғлиқ. Револьверни тайёр ҳолда ушланг. Мен кароватнинг чеккасига ўтираман, сиз эса стулга.

Мен револьверни олдимда, столнинг бурчагига қўйдим. Холмс ўзи билан олиб келган узун, ингичка ҳассани кароватнинг устига, ўзининг ёнига бир қути гугурт ва шам қолдиги билан бирга қўйди. Кейин чироқни пуфлабўчирди, ва биз бутунлай зимистонда қолдик.

Мен бу қўрқинчли уйқусиз тунни унитармидим! Бирон-бир товуш эшилмади. Ҳатто дўстимнинг нафас олишини ҳам эшилмадим. Лекин унинг ўзимдан икки қадам нарида, худди мен каби асабий ҳолатда, қўзлари очик ҳолда ўтирганини билардим. Деразанинг эшиклари заррача ҳам ёруғлик ўтказмас экан. Биз бутунлай зимистонда ўтирадик. Аҳён-аҳёнда ташқаридан тунги қушнинг қийқириғи эшилларди. Шу пайт деразамиз ёнида худди мушукнинг миёвлаганига ўхшашиб узун увиллаган товуш эшилди: қоплон ҳовлида айланиб юрганга ўхшайди. Узоқдан черков соатларининг бўғиқ товуши чорак соатга бонг ургани эшилди. Биз учун ўтган ҳар бир ўн беш дақиқа шундай узок туюлардик! Соат ўн иккига, бирга, иккига, учга бонг урди, биз эса юз бериши муқаррар ниманидир кутиб, товуш чиқармай ўтирадик.

Тусатдан вентилятор ёнида чироқ миљилладида ва дарров учди. Ўша захотиёқ биз ёнган мойнинг ва қиздирилган металлнинг ўткир ҳидинисездик. Кимдир қўшни хонада яширин чироқни ёқди. Мен бир нарсанинг ҳаракатланганини эшилдим, кейин ҳаммаси жим бўлиб қолди, фақат ҳид кучая бошлади. Қоронғуликка тикилиб, ярим соатларча жим

ўтиридим. Тўсатдан паст овозда қандайдир янг, майин товуш эшитилди. Худди қозондан буғ чиқаёттани каби. Ва шу пайти Холмс кароватдан сакраб турдида, гугуртни ёқиб, ўзининг ҳассаси билан ипни савалай кетди.

– Кўраяпсизми Уотсон? – бўкирди у. – Кўраяпсизми?

Лекин мен ҳеч нарса кўрмасдим. Холмс гугурт ёққанида мен аниқ ва тиник ҳуштак овозини эшитгандим, лекин кутилмаганда ёрқин чироқ менинг чарчаган кўзларимни шу қадар қамаштириди, натижада мен ҳеч нарса кўра олмай қолдим, ва нима учун Холмснинг шиддат билан ипни савалай кеттанини тушунмадим. Лекин унинг мурдадек оқариб кетган юзида даҳшат ва жирканишни кўрдишга улгурдим.

Холмс савалашдан тўхтади ва вентиляторни синчилаб кўра бошлади. Шу пайт кутилмаганда сукунатдан шунақанги ваҳимали қичқириқ эшитилдики, унда азобланиш, қўркув ва ғазаб аралашиб, тобора кучая борарди. Кейин гапириб берипшарича бу қичқириқ нафақат қишлоқдагиларнинг, ва ҳатто узоқдаги руҳонийнинг уйидагиларнинг ҳаммасини уйготиб юборган экан. Даҳшатдан музлаб қолганимиздан биз токи аюҳаннос ўчмагунича бир-биримизга тикилиб қолгандик.

– Бу нимаси? – сўрадиммен нафасим бўғилиб.

– Бу ҳаммаси тугади дегани, – жавоб берди Холмс. – Ва ҳатто яхши тугади ҳам. Револьверни олинг, ва доктор Ройлоттнинг хонасига ўтамиз.

Унинг юзи жиддий эди. У чироқни ёқиб йўлакча бўйлаб юриб кетди. Докторнинг хонаси эшигини икки марта таққиллатди. Лекин ичкаридан ҳеч ким жавоб бермади. Шунда у эшик тутқичини бураб, ичкарига кирди. Мен кўлимдаги револьверни ўқлаб, унинг ортидан эргашдим.

Кўз ўнгимиизда ҳайрон қоларли манзара намоён бўлди. Столнинг устида турган чироқ эшиги ярим очиқ турган ўтда ёнмас темир сандиқقا нур ташлаб турарди. Стол ёнида сомон стулда доктор Гримиби Ройлотт ялонғоч тўпиқлари кўринган ҳолда узун бўз ранг халатда ўтирарди. Оёғида орқаси йўқ қизил туркча туфли бор эди. Тиззасида эса ўша биз унинг хонасида кўрган қамчи ётарди. У иягини осмонга қаратиб, кўзларини шифтга қадаб ўтирарди. Кўзларида қўркув қотиб қолганди. Унинг боши узра қандайдир га-

ройиб жигар ранг газанда үтли сариқ тасма тобора унинг бошини қисиб чирмашарди. Биз кириб келганимизда доктор на қимирлади, ва на овоз чиқарди.

— Тасма! Ола-чипор тасма! — шивирлади Холмс.

Бир қадам олдинга ташладим. Шу дақиқада ғалати бош кийим қимирлади, ва доктор Ройлоттнинг сочидан даҳшатли қирра бошли илоннинг шишган бўйни кўтарилиди.

— Ботқоқ илони! — қичқирди Холмс. — Энг заҳарли ҳинд илони! У чаққанидан кейин тўққиз сонияда ўлган. “Қилич кўтарган қиличдан ўлади”, ва ким бировга чоҳ қазиса, ўзи йиқилади. Бу маҳлуқни ўзининг уясига ўтқизиб, мисс Стоунерни бирон бир ҳолироқ жойга жўнатамизда, булибутган воқеа тўғрисида полицияга хабар берамиз.

У ўликнинг тиззасидан қачмини олдида, илоннинг бошига сиртмоқ қилиб ташлади. Шу йўл билан уни қўноғидан олиб ёнмайдиган шкаф ичига улоқтиридида, эшикни ёпди. Сток-Моронлик доктор Гrimеби Ройлотт ўлимнинг ҳақиқий тафсилотлари мана шунаقا. Биз қандай қилиб бундай қайғули якун топган янгиликни қўрқиб қолган қизга тушунтириб берганимизни, ва уни эрталабки поездда Харроу холасининг қарамоғига жўнатганимизни, шунингдек полициянинг бефаҳм тергов натижаси докторни севимили жониворини – заҳарли илонини эрмак қилишда йўл қўйган ўзининг эҳтиётсизлиги туфайли ўлганлиги ҳақидаги холосага олиб келганини батафсил ҳикоя қилиб ўтиromoқчи эмасман. Қолганини менга Шерлок Холмс эртаси куни ортга қайтаётганимизда йўлда ҳикоя қилиб берди.

— Бошида мен умуман нотўғри холосага келганман, азизим Уотсон, — деди у, — ва бу ноаниқ маълумотларга таяниш хавфли эканлигини яна бир бор исботлади. Лўлиларнинг иштироки, бечора қизнинг гугуртни ёққач қўрганларини тушунтириб беришга уринишидаги хитоблари, — буларнинг ҳаммаси мени чалғитиб, нотўғри холоса чиқаришим учун етарли бўлган. Лекин хонага эшиқдан ҳам, деразадан ҳам киришнинг иложи йўқлиги, хонада яшовчи одамга ҳеч бир томондан хавф солинмаслигини тушунганим баробарида ўз хатоимни ҳам тушундим. Фақат шу билан мен ўзимни оқлашим мукин. Сизга вентилятор ва кароват тепасида кўнғи-

роққа мұлжалланған ипнинг осиғлиқ туриши эътиборимни дарров жалб қылганини айтғандым. Құнғироқнинг қалбаки-лиги ва кароватнинг полга қотирилгани маълум бўлгач, менда ип кароват ва вентиляторни бир-бирига боғловчи кўприк бўлиб хизмат қилиши ҳақидағи гумон пайдо бўлди. Калламга дарров илон ҳақида фикр келди. Унинг устига докторнинг ҳар хил ҳинд маҳлуқларини ўзининг атрофига йигиши ни яхши кўришини билгач, фикрим янада қатъйлашди. Фақат Шарқда узоқ йиллар яшаган айёр ва ваҳший одамнинг калласигагина кимёвий йўлар билан аниқлаб бўлмайдиган заҳардан фойдаланиш фикри келиши мумкин. Унинг нуқтаи назаридан баҳоланганды да заҳарнинг дарҳол таъсир қилиши қўл келган. Ўтган сафарги ҳолатда терговчи илоннинг тиш излари – иккита кичкинагина қора доғни кўриши учун жуда ўткир нитоҳ талаб қилинарди. Кейин мен хуштак ҳақида эсладим. Доктор эрталаб илонни бирор кўриб қомаслиги учун уни хуштак ёрдамида ортга чақириб олған. Эҳтимол, унга сут бериб, яна қайта ўзининг ёнига қайтишга ўргаттан. У илонни вентиляторорқали қоқ ярим тунда қўшни хонага ўтказган. Ва шубҳасиз, унинг ип орқали кароватта тушишини билган. Эртами, кечми, қиз ваҳший режанинг қурбони бўлиши керак эди. Илон уни бугун чақмаса, эртагами, бир ҳафтадан сўнгми, албатта чақиши керак эди. Мен бу хулосаларимга доктор Ройлоттнинг хонасига кирмасдан келгандым. Унинг стули ўриндинини кўздан кечирганимда, докторнинг вентиляторга етиши учун стулга оёғи билан тик турган ҳолда чиқиши одати борлигини тушунгандим. Ўтда ёнмайдиган сандиқни, сут солинтан ликопча ва қамчини кўрганимда, энг сўнги гумонларим батамом йўқолганди. Мисс Стоунер эшигтан металлнинг шиқирилаган товуши, шубҳасиз, доктор илонни бекитиб кўядиган ёнмайдиган сандиқ эшигининг тақиляши бўлган. Хулосаларимнинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилгач, нима чора кўрганим сизга аён. Илоннинг вишиллашини эшитишим билан, – албатта, буни сиз ҳам эшиздингиз, – зудлик билан чироқни ёқдимда уни савалай кетдим.

– Сиз уни ортига – вентиляторга ҳайдадингиз...

– ... ва шу йўл билан ўз хожасига хужум қилишга мажбур қилдим.

Менинг ҳасса билан урганим унинг жаҳлини чиқарган, унда илонга хос адоват уйғонган, ва у биринчи дуч келтан одамга ҳужум қилган. Шундай қилиб, мен доктор Гимеби Ройлоттнинг ўлимида билвосита айборман. Лекин бу айб менинг виждонимга оғир юк бўлади деб айта олмайман.

МУҲАНДИСНИНГ БАРМОФИ

Дўстим мистер Шерлок Холмснинг ечиши керак бўлган масалаларнинг иккитасигина мен томондан таклиф қилинган эди: булардан бири мистер Хэдерли бош бармоғидан айрилган ҳолат бўлса, иккинчиси ақлдан озган полковник Уорбертон билан бўлиб ўтган ҳодиса эди. Улардан иккинчиси нозик таъбли ва ўзига хос хусусиятларга эга бўлган кузатувчи учун кенг фаолият доирасидан иборатдир. Аввалгиси эса ўзининг батафсиллиги билан ўзига хос бўлиб, у ҳам кучли таассурот қолдирадиган эди, ва шунинг учун ҳам менинг ёзувларимда баён этилишига ҳақлидир. Бу воқеа ҳақида газеталарда қўплаб ёзилгани ёдимда. Лекин уларда барибир ҳақиқий гувоҳ сўзлаб берганидек қизиқ акс этмаганди. Унда воқеалар кетма-кетлиги кўз ўнгимизда жуда секин айланарди, ва биз унинг моҳиятига қадам-бақадам етиб борарди, ҳақиқатга яқинлашрдик. Ўз ўрнида бу ишнинг ҳолати менда чукур таассурот қолдирганди, ва бу таассурот ўша бўлиб ўтган воқеадан кейин икки йил ўтиб ҳамки мени тарқ этмаяпти.

Мен сизга ҳикоя қилиб бермоқчи бўлган ҳодисалар 1889 йилнинг ёзида, уйланганимдан кейин, кўп ўтмай содир бўлганди. Мен яна тиббиёт шуғуллана бошладим ва Бейкер-стритдаги квартирани батамом тарқ этдим. Лекин доим Холмснинг ёнига келиб туардим ва уни ўз ҳаёт тарзидан воз кечиб, бизнигiga тез-тез келиб туришга ундардим. Ишим тобора ривож топа борди. Паддингтон яқинида яшаганим учун беморларим орасида ўша вокзалнинг бир қанча хизматчилари ҳам бор эди. Улардан бирини ута оғир ва азобли касалликдан даволашга муваффақ бўлганим учун у менинг хислатларим ва устувор томонларимни мақташдан чарчамасди ва ким касал бўлса менга жўна-

тарди. Албатта, кимни шифокорга мурожаат қилишга кўндира олса.

Кунлардан бирида, эрталаб соат еттилар чамасида эшикни тақиллатиб мени хизматкор аёл уйғотди. У Паддингтондан икки киши келиб, мени ишхонамда кутиб турганини айтди. Темир йўлда рўй берадиган баҳтсиз ҳодисалар камдан-кам ҳолларда арзимас бўлишини билганим учун ҳам тезда кийиниб пастга тушдим. Ортидан эшикни маҳкам ёпганича қабулхонадан менинг эски беморим – кондуктор чиқиб келди.

– У шу ерда, – шивирлади у эшикка ишора қилиб. – Ҳаммаси жойида.

– Ким? – тушунмай сўрадим мен. Шивирлашидан у менинг ишхонамда қандайдир бир аломат шахсни ушлаб ўтиргани маълум бўлди.

– Янги бемор, – яна шивирлаб жавоб берди ў. – Мен ўзим уни бу ерга бошлаб келмасам, қочиб кетади деб қарор қилдим. У ўша ёқда, ҳаммаси жойида. Мен эса кетишм керак. Доктор, менинг ҳам сизга ўхшаб, ишларим кўп.

Ва менинг содик муҳлисим минитадорчилик билдиришинга ҳам имкон бермасдан кетди.

Қаулхонага кирсам, стол ёнида бир одам ўтирган экан. У катак-катак ҳашамли матодан тикилган арzon костюм кийиб олган экан. Кепкаси эса менинг китобим устида ётган экан. Бир қўли қонга белангтан рўмолча билан боғланган экан. Ёши йигирма бешлар атрофида, маъноли кўз қарашига эга юзи худди кучли руҳий изтиробни бошидан кечиргандек ваҳимали даражада оқариб кетганди. У ўзини тутиб туришга қодир эмасди.

– Сизни бунча эрта безовта қилганим учун мени маъзур тутинг доктор, – деди у, – лекин бугун кечаси ўта жиддий ҳолатни бошимдан кечирдим. Лондонга тонги поездда келгандим, ва Паддингтонда қаерда яхши шифокор топса бўларкан деб излаб юрсам, бу яхши одам жон деб мени сизга бошлаб келди. Хизматкор аёлга ўзимнинг карточкамни бергандим, стол устида қолдирган кўринади.

Карточкани олиб, bemorimning исмини, нима билан машғуллигини ва манзилни ўқиб кўрдим: "Мистер Вик-

тор Хэдерли, мұхандис-гидравлик. Виктория-стрит, 16-а
үй (4-қават)".

– Сизни күттириб қўйганимдан жуда афсусдаман, – ёзув
столи ёнидаги креслога ўтиратуриб дедим мен. – Сиз ахир
тун бўйи йўл юриб келгансиз. Йўл юриш осон эмас.

– О, бу тунни мен зерикарли деб айтига олмайман, – жа-
воб берди у қаҳ-қаҳ отиб куларкан.

Стул суюнчиғига суюниб, у роса тўйиб кулиб олди. Унинг
кулгиси бошқача жарангларди. Шифокор сифатида менга
унинг кулгиси ёқмади.

– Бас қилинг! Ўзингизни тутиб олинг! – қичқирдим ва
унга графиндан сув қўйиб бердим.

Лекин бу ҳам ёрдам бермади. Одатда кучли одамлар би-
рон қайгуни бошидан кечирса, бу ҳолат ўтиб кетгач, улар-
ни шундай жазавали ҳолат эгаллайди. Ниҳоят кулги уни
чарчатдида, у бир оз ўзини босиб олди.

– Мен ўзимни ўта ахмоқона тутаяпман, – нафаси қай-
тиб деди у.

– Умуман ундай эмас. Мана буни ичиб олинг! – Мен сув-
га озгина конъяк қўйдим, шуни чиб олгач, унинг юзига қи-
зил югруди.

– Раҳмат, – миннатдорчилик билдириди у. – Энди, док-
тор илтимос, бармоғимни кўриб қўйинг, аниқроғи – унинг
жойини.

У дастрўмолн ечиб, қўлини чўзди. Ҳатто, бунақангидан ҳо-
латларга кўнишиб қолган мен ҳам бундай манзарани кўриб,
этим жунжикиб тушди. Қўлида фақат туртта бармоқ бор
эди, баш бармогининг жойида эса бўртиқ кўриниб турар-
ди. Бармоқ тагидан чопилган ёки узиб олинган эди.

– Э худо! – ҳайқириб юбордим. – Қандай ёмон яра! Анча
кон йўқотган кўринасиз.

– Ҳа. Зарбадан кейин мен ҳушимни йўқотганман, ва аф-
тидан, узоқ вақт ҳушсиз ётганман. Қўзимни очсам, ҳали қо-
наяпти. Шунда дастрўмол билан билагимни сиқиб боғла-
димда, тугунни чўп билан бураб қўйдим.

– Офарин! Сиздан яхши жарроҳ чиққан бўларкан.

– Э йўғе, мен, шунчаки гидравликага доир нарсаларни
яхши тушунаман.

- Жароҳат оғир ва ўтқир жисм билан етказилган, – дедим мен, қўлни кўра туриб.
- Қассобнинг пичогига ўхшаш, – қўшиб қўйди у.
- Тасодифан бўлса керак?
- Ҳеч қанақасига.
- Наҳотки суиқасд бўлса?
- Ҳа, айнан.
- Мени қўрқитманг.

Ярани ювдим ва тозаладим, кейин эса қўлни пахта билан ўрадимда, махсус суюқликка ботирилган бинт билан боғлаб қўйдим. У ўзини стулнинг суюнчиғига ташлаган ҳолда ўтирарди ва бирон марта юзини буриштирумади ҳам. Фақат аҳён аҳёnda лабларини тишлаб қўярди.

- Энди қандай? – сўрадим ишнитугаттагач.
- Ажойиб! Сизнинг конъягингиз ва боғичингиздан кейин ўзимни янги туғилгандек сезаяпман. Жуда ҳолдан тойгандим, ахир анча нарсани бошимдан кечирдим, ахир.
- Балки бўлиб ўтган воқеа тўғрисида гаплашмай турармиз? Сиз ҳаяжонланасиз.
- Йўғе. Энди ҳаяжон пасайди. Барибир ҳаммасини полицияда сўзлаб беришга тўғри келади. Орамизда қолсину, лекин жароҳатим уларни менинг мурожаатимга ишонтириши мумкин. Бу воқеа одатдагидек эмас. Мен эса уни ҳеч нима билан тасдиқлай олмайман. Ҳатто менга ишонган тақдирда ҳам, мен келтира оладиган далиллар шу даражада чалкашки, бу ерда ҳақиқат қарор топипши даргумон.

– Демак, бу ҳали ечимини кутаётган жумбоқ эканда, – хитоб қилдим мен. – Унда мен сизга полицияга мурожаат қилишдан аввал менинг дўстим Шерлок Холмсга боришингизни тавсия қиласман.

– Мен у одам ҳақида эшитганман, – жавоб берди беморим, – ва у бу ишни ўзига олса жуда хурсанд бўлган бўлардим. Лекин барибир полицияга мурожаат қилишга тўғри келади. Балки сиз мени унга тавсия қилиб қўрарсиз?

– Нафақат тавсия қиласман, мен ўзим сизни у одамнинг ёнига олиб бораман.

– Мени қарздор қилиб қўярдингиз.

– Унда келинг, арава оламизда, кетамиз. Биз айнан нонуштага етиб борарканмиз. Сиз йўл юра оласизми?

– Ҳа. Мен бошимдан ўтган воқеани ҳикоя қилиб бермасимдан кўнглим жойигатушмайди.

– Унда мен хизматкордан арава чақиришини сўрайманда бир дақиқада тайёр бўламан.

Юқорига чопиб кетдим. Воқеани рафиқамга юзаки тушунтирдимда, беш дақиқа вақт ўтар-ўтмас биз янги танишм билан Бейкер-стрит йўналишида йўлга чиқдик.

Мен кўзда тутганимдек, Шерлок Холмс – ҳали халатда – меҳмонхонада трубка чекиб, “Таймс”ни ўқиб, ўтирган экан. Унда ҳар хил шахсларнинг жиноят қидирув ишлари ҳақида ёзди. Одатда у трубкани синчилаб йиғилган ва камин токчасида қуритилган қолган тамакилар билан тўлдириб нонуштадан олдин чекарди. У бизни ўзига хос бўлган хотиржамлик билан кутиб олдида, биз учун ҳам тухум ва ветчина буюрди. Ва биз яхши нонушта қилиб олдик. Овқатланиб бўлгач, у бизнинг танишимизни диванга ўтқиздида, унинг орқасига ёстиқ қўйди. Ёнига эса бир стакан сув билан конъяк қўйди.

– Билишимча, сиз ғайриоддий ҳодисани бошингиздан кечирган кўринасиз, мистер Хэдли, – деди у. – Диванга ётиб олиб, ўзингизни уйингиздагидек ҳис қилинг. Имкон қадар сўзлаб беринг, лекин агар ўзингизни ёмон ҳис қилсангиз, гапиришдан тўхтангда, мана бу енгил восита билан кучингизни йиғиб олинг.

– Миннатдорман, – жавоб берди менинг беморим, – лекин доктор қўлимни боғлаб қўйганидан кейин ўзимни бошқа одамдек ҳис қилаяпман. Ва назаримда сизнинг нонуштангиз даволаш курсини якунлади ҳам. Сизнинг қимматли вақтингизни олмасликка ҳаракат қиласман, ва шунинг учун ўзимнинг ҳайрон қолдирадиган саргузаштларимни ҳикоя қилишга киришаман.

Оғир қовоқларини худди қаттиқ чарчагандек юмиб, – бу аслида унинг ўта қизиқувчи эканлигини бекитарди, – Холмс креслога қулай жойлашиб олди, мен эса унга қарама-қарши жойлашдим. Ва биз меҳмонимиз барча тафсилотлари билан сўзлай бошлиган ўта қизиқарли ҳикояни тинглай бошладик.

— Сизга шуни ҳам айтишим керакки,— деб бошлади у, — менинг ота-онам ўлиб кетишган, ўзим ҳали уйланмаганман ва шунинг учун ҳам Лондондаги квартирамда бутунлай ёлғиз яшайман. Касбим бўйича гидравлика муҳандисиман ва етти йил давомида “Веннер ва Мейтсон” фирмасида шогирдликда бўлиб, кўп тажриба орттирдим. Икки йил аввал отамнинг ўлимидан сўнг мерос қолган каттагина миқдордаги пул эвазига ўз ишимни бошламоқчи бўлдим ва Виктория-стритда идора ошдим.

Балки ҳаммага ҳам ўз ишини бошлаганда қийин бўлар. Ҳар қалай, менда ҳам шундай бўлди. Икки йил давомида бор-йўғи учтагина маслаҳат бериб, биттагина унча катта бўлмаган ишни бажаришга эришдим. Мана, мутахассислигим туфайли қўлга киритган бор ютуғим. Бугунги кундаги бор даромадим йигирма етти фунт ўн щиллингни ташкил қилади. Ҳар куни эраталабки соат тўқиздан соат тўртгача ўзимнинг хароба идорамда ўтириб кунимни ўтказдим ва ниҳоят менинг ҳақиқий ишмим бўлмаслигини кўнглим сеза бошлади.

Лекин ўша кеча, ишдан қайтмоқчи бўлиб турганимда хизматчим кириб келдида, мени қандайдир жентельман кўрмоқчи эканлиги ҳақида хабар бердида, қўлимга унинг чақириқ қоғозини тутқазди: “Полковник Лизандер Старк”. Унинг ортидан эса хонага полковникнинг ўзи ҳам кирди. Ўрта бўйлидан баландрок, лекин жуда ҳам озғин. Мен шу вақтгача бу қадар озғин кишини учратмагандим. Териси бўртиб чиққан ёноғига шу қадар ёпишгандики, юзи худди бурун билан ияқдан иборатдек кўринарди. Аслида эса у бирон-бир касаллик туфайли эмас, балки табиатан шунақангি озғин эди. Чунки унинг кўз нурлари ярқираб турарди. Ҳараратлари чаққон ва ўзига ишончи баланд эди. Оддий, лекин батартиб кийинганди. Ёши эса чамамда қирқقا яқин эди.

— Сиз Мистер Хэдерливисиз? — сўради у немис талаффузида. — Менга сизни нафақат тажрибали, шунингдек сирларни сақлай оладиган камтар одам сифатида ҳам тавсия қилишди.

Мен бунақангай пайтларда ҳар қандай одам бажарадиган ишни қилдим — мамнуният билан таъзим қилдим.

— Мени сизга мақтаган одамни билишга ижозат беринг?
— Қизиқишимортди.

– Бу ҳақда мен ҳозирча жим туришни афзал күрардим. Ва ушбу манбадан менга сизнинг ота-онангиз ўлганлиги, бўйдоқлигингиз ва ҳозир Лондонда яшаёттанингиз ҳам маълум бўлди.

– Тўппа-тўғри, – жавоб бердим мен, – лекин мени маъзур тутасиз, буларнинг барининг менинг фаолиятимга нима алоқаси борлигини тушуна олмай турибман. Сиз, билишимча, менга иш билан келгансиз, шундайми?

– Худди шундай. Сиз ҳозир мен гапирган нарсанинг ҳаммасининг ишга бевосита алоқаси борлигини тушуниб оласиз. Сизга бир ишни топширмоқчиман. Лекин бунда мутлақо сир сақланиши керак, тушуняпсизми, мутлақо сир? Бўйдоқ одамга қараганда оила даврасида яшаётган одамдан нимани кутиш мумкин?

– Агар мен сир сақлашга сўз берсам, – дедим мен, – кўнглингиз тўқ бўлсин, мен уни бузмайман.

У менга синчков назар ташлади, менда эса бундай шубҳали ва ишончсиз одамни ҳали ҳеч кўрмаганман, – деган фикр ўтди.

– Демак, сиз ваъда бераяпсиз, шундайми? – сўради у.

– Ҳа, сўз бераман.

– Сиз иш бошлангунча, унинг жараёнида ва тугаганидан кейин ҳам батамом жим юришга ваъда берасизми? Ва бу иш ҳақида на оғзаки, ва на ёзма бирон жойда эста олмасилкка?

– Мен сизга сўз бердим.

– Жуда яхши.

Бирданига у ўрнидан сакраб турдида, хонада яшиндек у ёқдан бу ёқقا юра бошлади. Эшикни кенг очиб кўйди. Эшик ортида ҳеч ким йўқ эди.

– Ҳаммаси жойида, – кўшиб кўйди у, жойига қайта ўти-рар экан. – хабарингиз бор, ёзув-чиズув ишларини олибборадиган хизматчилар хўжайнинларининг иши билан қизиқишидади. Энди бемалол гаплашсак бўлади.

У стулини менинг стулимга яқинроқ сурди ва менга худди боягидек ишончсиз қаттиқ тикилди.

Бу ўта озғин кишининг ўзини тутиши менда нафрат ва қўрқувга ўхшаш бир нарса уйғотди. Ҳатто мижозни йўқотиб қўйишдан қўрқиши хавфи ҳам мени у одам гапини ту-

татиб бўлмагунича, уни сабр билан тинглашга мажбур қила олмади.

— Илтимос сэр, мақсадга кўчсангиз, менинг вақтим тифиз эди.

Менисамо кечирсин, лекин бу сўзлар оғзимдан чиқиб кетди.

— Бир кеча иш учун сизни эллик гиней қониқтирадими? — сўравди у.

— Ҳа.

— Мен бир кеча иш учун дедим, тўғрироғини айтсам, — бир соат учун.

Мен учун яроқсизга чиққан гидравлик пресс бўйича сизнинг фикрингиз мухим. Агар сиз гап имада эканлигини топиб берсангиз, биз ўзимиз тузатган бўлардик. Нима дейсиз?

— Иш унчалик қийин эмас, яхши тўламяпсиз.

— Айнан шундай. Биз хоҳлагандикки, сиз бугун кечқурн сўнги поездда келсангиз.

— Қаерга?

— Айфордга. Бу Брекширдаги унча катта бўлмаган қишлоқ. Оксфордшир билан чегарадош, Редингдан етти миль нарида. Паддингтондан тахминан соат ўн бирдан ўн беш дақиқа ўтганда у ерга кириб борадиган поезд юради.

— Ажойиб.

— Мен аравада сизни кутиб олишга келаман.

— Демак, отларда етиб олишга тўғри келади, шундайми?

— Ҳа, бизнинг уйимиз темир йўлдан нарироқда жойлашган.

Айфорддан у ергача етти миль чиқади.

— Демак, биз у ергача ярим тунгача ҳам етиб бора олмас эканмизда. Ва ортга поезд бўлмайди ҳам. Унда менга сизларнида тунаб қолишмга тўғри келаркан.

— Нима қилибди, бу муаммо эмас.

— Лекин унчалик ҳам қулаймасда. Мен бошқа вақт борсам бўлмасмикан? Масалан, бирон қулай вақтда?

— Биз энг яххиси, сиз кечқурун келсангиз яхши деб ҳисоблаймиз.

Айнан нокулайликлар учун биз сизга — ҳали нотаниш, ёш йигиттагақ тўлаймиз. Бу суммани соҳангиз бўйича энг

ирик мутахассисларнинг маслаҳатини олишимиз мумкин. Албатта таклифим сизни қониқтирумаса, ҳали инкор қилишга вақтингиз бор.

Мен эллик гинейнинг асқотиши ҳақида ўйладим.

– Йўқ-йўқ, – шошилиб жавоб бердим мен, – сиз қандай хоҳласангиз, шундай қилишга тайёрман. Фақат мен нима қилишим кераклиги ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлишим керак.

– Буткул адолатли. Сир сақлашга ваъда беришингизнинг ўзи, табиийки, қизиқишингизни орттириди. Ҳар бир деталь билан аввалдан танишмасдан туриб сиз ўзингизга бирон-бир мажбурият олишингиз тарафдори эмасман. Бизни ҳеч ким эшитмаяпти деб ўйлайман?

– Ҳеч ким.

– Иш мана бундай тузилган. Эҳтимол сизга маълумдир, мовут босишга мўлжалланган лой – ўта қиммат хом ашё, ва унинг кони Англиянинг бир иккита жойидагина учраши мумкин.

– Мен бу ҳақда эшитганман.

– Яқинда мен Редингдан ўммилъ нарида кичкина ер участкаси сотиб олгандим. Кутимаганда даламда мовутбоб тупроқ қатлами борлигини билиб қолдим. Уни ўрганиб чиқсан, менинг ўнг ва чап қўшниларимнинг ерларидағи мустаҳкам қатламнинг уланган жойи менинг участкамга тўғри келибқолган экан. Уларнинг ерларида олтиндан қимматли хом ашё бор эдию, бу одамлар бундан бехабар эдилар. Бундан хабар топгунига қадар уларнинг ерларини сотиб олиш мен учун анча фойдали эди. Лекин бунинг учун менда етарли маблағ йўқ эди. Шунинг учун мен бир иккита танишларимни бундан хабардор қилишга мажбур бўлдим. Улар эса ҳеч кимга билдирамасдан ўзимнинг еримдаги хом ашё қатламини қайта ишлаб, сотиб, унинг фойдасига эса қўшниларнинг ерларини сотиб олиш таклифини бердилар. Мана, биз бу билан бир қанча вақтдан бери баңдмиз, ва ёрдамга гидравлик прессли ўрнатдик. Лекин, мен сизга айтганимдек, пресс бузилиб қолди, ва бизга сизнинг маслаҳатингиз керак. Биз сиримизни жуда қаттиқ сақлаяпмиз. Агар бизга гидравлик келаётгани маълум бўлиб қолса, унда қизиқшлар ортади ва фактлар маълум бўлиб қолади. Унда қўшнилар ерлари би-

лан ҳам, ва уларга қүшилиб, бизнинг режаларимиз билан ҳам хайрлапишга тұғри келади. Мана, нима учун мен сиздан бутун кечкурун айфордга кетишингиз ҳақида ҳеч кимга айтмаслик тұғрисида ваяданғизни олдим. Эңди тушунарлидир?

— Ягона тушунмаган нарсам, — жавоб бердим мен, — нима учун сизга гидравлик пресс керак. Мовутбоб түпроқни; билишимча, худди көндән қум олғаңдек олса бўладику.

— Э, — бепарво қўлини силкиди у, — бизнинг ўзимизнинг ишлаш услубимиз бор. Қўшнилар билмасилиги учун биз лойни ғишил қолипда чиқараляпмиз. Нима ҳам қила олардик. Мен сизга ишонганим учун ҳам фақат сизтагина тушунтириб бердим, мистер Хэдерли. У ўрнидан турди. — Демак, сизни Айфорда соат 23-15 да кутаман.

— Мен албатта келаман.

— Ёдингизда тутиңг: ҳеч кимга бир оғиз сўз айтмайсиз.

У менга яна бир бор узоқ сўроқ маъносида тикилдида, менинг қўлимни ўзининг совуқ ва нам қўли билан қисиб, шошиб чиқиб кетди.

Калламни жойига қўйиб ҳам ўйлаб кўрдиму, лекин, тасавур қилишга, ҳамон бу топшириқнинг гаройиблигидан ҳайронман. Бир томондан, албатта, мен хурсанд эдим. Чунки мен ўзим мўлжаллаган иш ҳақида ўн баробар кўп иш ҳақи таклиф қиласапи. Ундан ташқари, бунинг ортидан яна бошқа топшириқлар бўлишидан ҳам умид уйғонди. Яна бир томондан, мижозимнинг ташқи кўриниши ва ўзини тутиши менда юракни сиқадиган таассурот қолдирди. Чунки мовутбоб түпроқ тарихи албатта ярим кечаси ва сирли равища келиш ва у ҳақда қатъий сир тутишга асос бўла олмаяпти. Лекин мен ўзимдан қўрқувни улоқтиридим, яхшилаб овқатланиб олдим, Паддингтонгача етиб олдимда, йўлга чиқдим.

Редингда бошқа поездга ўтиришимга тұғри келди. Лекин Айфордга жүнайдиган сүнги поездга улгурдимда, соат ўн бирдан ўта бошлаганида кичкина гира-шира ёритилган станцияга етиб келдим. Мен поезддан бир ўзим тушибман. Платформада қўлида чирогини ушлаб, уйқусираб турган юқ ташувчиidan бошқа ҳеч ким йўқ экан. Станцияни ўраб турган панжара ортида эрталабки таншимни кўрдим. У қарама-қарши томонда — қоронғулиқда турган экан. Ҳеч нима-

демасдан у мени қўлимдан ушлаб эшиги очиқ турган арава томон бошлаб кетди. Иккала томондаги деразаларни ёпиб, полковник аравакашга ишора қилди ва от йўргалаб кетди.

- Битта отмикан? – гапини бўлди Холмс.
- Ҳа, битта.
- Сиз унинг тусини англай олмадингизми?
- Аравага чиқаётганимда чироқ ёриғида англагандим.

От малла ранг эди.

- Чарчаганими ёки тетикмиди?
- Тетик эди. Юнги ҳам ялтираб турарди.
- Миннатдорман. Сўзингизни бўлганим учун узр сўрайман. Жуда қизиқ ҳикоянгизни давом эттиришингизни сўрайман.

– Шундай қилиб, биз йўлга чиқдиқда, камида бир соатлар чамаси йўл юрдик. Полковник Лизандер Старк айтдики, манзилимизгача бор-йўғи етти миль, лекин биз чопган тезлик ва кетган вақтни ҳисобласак, назаримда масофа ўн икки миллар чиқар эди. У ёнимда жим ўтиради, ва қараб қўйганимда мендан кўзини узмаётганини сезиб қолдим. Қишлоқнинг бузук йўлларида арава бизни ў ёқдан бу ёқقا иргитарди. Деразадан қараганимда, хира ойналар орқали фақат у ер, бу ерда чироқ шуълалари кўзга ташланарди, холос. Бир неча марта ҳамроҳимни сухбатга чорламоқчи бўлдим – сафаримиз зерикарлди эди. Лекин полковник қисқа жавоб берарди ва гап тезда тўхтарди. Ниҳоят, чукурлар ва ўнқир-чўнқирлар тутади. Фидираклар майда шағаллар узрагичирлаб, арава тўхтади. Полковник Лизандер Старк ерга сакраб тушди, мен ҳам унга эргашдим. Ва у мени шу ондаёқ очиқ турган кириш эшиги томон судраб кетди. Шундай қилиб, мен аравадан тўғри уй ичиди пайдо бўлдим. Ҳатто уйнинг ташқи кўринишини ҳам томоша қила олмадим. Остонадан ўтишим билан ортимииздан эшик маҳкам ёпилди, ва мен қайтиб кетаётган араванинг овозини аранг эшитдим.

Уй ичи ним қоронғи эди ва полковник ўзига ўзига бир нималар деб минфирилаб чўнтағидан гугурт излади. Тўсатдан йўлакнинг охирида эшик очилдида, йўлакка тилла ранг узун шуъла тушди. Шуъла тобора кенгайиб бордида, эшикда чироқни боши узра баланд тутган аёл киши пай-

до бўлди. Бўйинини чўзиб, у бизни кузатди. Мен унинг жуда ҳам гўзал эканлигини англаб улгурдим. Қора рангли кўйлагининг ялтираши унинг қимматбаҳо матодан эканлигидан дарак эди. У қанақангиdir тилда бир неча сўз деди. Сўз оҳангидан унинг менинг ҳамроҳимдан бир нарсани сўраганини тушундим. Унга жавобан ҳамроҳим жаҳл билан бир тўнғиллаб кўйди. Аёл шу қадар довдирадики, кўлидаги чироқни тушуриб юборишига оз қолди. Полковник Старк унинг ёнига бориб қулогига шивирлади. Кейин эса аёлни хонага кузатиб кўйдида, кўлида чироқ билан қайтиб келди.

— Малол келмаса, бир неча дақиқа шу ерда кутиб туринг, — деди у бошқа соддагина жиҳозланган хона эшигиги ни оча туриб. Хона ўртасида айланга стол, стол устида бир нечта немис тилидаги китоблар ётарди. Полковник Старк чироқни эшик ёнидаги фисгармония устига кўйди. — Мен сизни куттирмасликка ҳаракат қиласман, — қўшиб кўйди у ва қоронғуликда ғойиб бўлди.

Мен стол устидаги китобларни төмёша қилдим. Немис тилини билмасамда; улардан иккитасининг илмий эканлигини фаҳмладим. Қолганлари эса — поэзия тўпламлари. Кейин қаерда эканлигимни билиш умидида деразага яқинлашдим. Лекин у дуб ёғочли эшик билан сиртдан маҳкам ёпилганди. Ҳайрон қоларли даражада сукунатли уй! Атроф сув қуйгандек жим-жит. Қаердадир йўлакда соат баланд овозда чиққилларди.

Мени нотинч безовталик ҳисси эгаллади. Ким бу немислар, ва улар бу якка уйда нима қиласптилар? Уйнинг ўзи қаерда? Айфордан ўн миллар чамаси нарида. Бор йўғи менга маълум бўлган нарса шу. Унинг ғарб ва шарқ, шимол ва жануб томонида нима борлиги менга номаълум эди. Аммо Айфордан унча узок бўлмаган жойда Рединг жойлашган. Балки яна бошқа шаҳарлар ҳам бордир. Бу ер уччалик даражада ёлғиз бўлмаслиги керак. Ҳар қалай, атрофда ҳукм суроётган сукунат бизнинг қишлоқда эканлигимиздан дарак бериб турарди. Бутунлай тушкунликка тушмаслик учун ўзимга ўзим бир нималар деб, хона бўйлаб олдинга ва орқага юра бошладим. Ваъда қилинган эллик гнейни текинга олмаслигим ҳақида мулоҳаза юритардим.

Ва, тұсатдан секин овоз чиқармай әшик очилдида, оралиқдан ўша аёл пайдо бўлди. Чирофимнинг сариқ ранги унинг чиройли юзига тушди. Унинг нимадандир кўрқаёттаганини тушундим ва ўзим ҳам кўрқиб кетдим. Қалтираётган бармоғи билан у менга жим туриш ишорасиний берди ва орада худди кўрқан отдеқ ортига – қоронғуликка олазарк қараб қўйиб, бузуқ инглиз тилида нимадир деб шивирлади.

– Мен кетаман, – деди у, афтидан бор кучи билан бамайлихотир гапиришга уриниб. – Мен кетаман. Бу ерда қола олмайман. Сиз ҳам бу ердан кетишингиз керак.

– Хоним, – эътиroz билдиридим мен, – мен ахир бу ерда қиласдиган ишимни бажарганим йўқ. Мен жараённи кўрмасдан туриб кета олмайман.

– Вақтни чўзмаслик керак, – сўзида туриб олди у. – Мана бу әшиқдан чиқиб кетинг. У ёқда ҳеч ким йўқ. – Менинг фақат бошимни лиққиллатиб илжайибтурганимни кўриб, у тұсатдан ўзини тутиб туришни бас қилди ва тишларини қисиб, мен томон юрди. – Само ҳаққи, – шивирлади у, – кеч бўлмасдан бу ердан кетинг.

Лекин мен ҳам ўжарман, ва йўлимда бирон тўсиқ пайдо бўлса, менинг қизиқишим ортадида, ишни охиригача етказгим келади. Мен ваъда қилинган эллик гиней ҳақида, чарчаб йўл босиб келганим, агар тунни станцияда ўтказсам, унда мени кутаётган нокулайликлар ҳақида ўйладим. Демак, ҳаммаси бекоргами? Нима учун мен ишни бажармай, ва шунингдек менга ваъда қилинган пулларни олмай кетишим керак экан? Балки бу аёл – мен ахир у ҳақда ҳеч нарса билмайманку – мияси айнигандир? Имкон қадар ўзимни босиб, лекин тан олишим керак, унинг ҳатти-ҳаракатлари мени кутганимдан кўпроқ кўрқитди, яна бошимни чайқадимда, қолишимни эълон қилдим. У мени кўндиришга уринмоқчи эди, лекин тепада қаердадир әшик тақилладида, зинада оёқ товушлари эшитилди. Бир дақиқага у жим қолиб тингладида, кейин умидсизликдан кўлларини этиб, қайириб, қандай пайдо бўлган бўлса, худди шундай кутилмаганда шовқинсиз ғойиб бўлди.

Хонага полковник Лизандер Старк ва икки қатламли ияпига осилиб турган соқоли оқарган кичкина семиз одам кириб келдилар. Менга уни мистер Фергюсон деб таништирдилар.

— Буменинг котибим ва иш бошқарувчим, — деди полковник.

— Назаримда мен чиқишимда бу эшикни ёпиб кетгандим. Сиз шамоллабқолмадингизми?

— Аксинча, — эътиroz билдиридим мен, — эшикни ўзим очиб қўйдим, бу ерда ҳаво дим экан.

Полковник яна мени гумонсираб кузата бошлади. Биз мистер Фергюсон билан пресс қаерда турганини кўрсатамиз.

— Яхши, мен шляпамни кийиб олай.

— Нима учун, пресс уй ичида.

— Нима? Мовутбоб лой қатламлари шу ерда демокчимисиз?

— Йўқ-йўқ! Биз фақат шу ерда прессслаймиз. Умуман олганда, нима фарқи бор? Биз учун муҳими – сиз машинани кўришингиз керақда, нуқсони нимада эканлигини айтишингиз керак, холос.

Биз юқорига кўтарилдик. Олдинда полковник қўлида чироқ билан кетарди. ~~Унинг ортидан бақалоқ-бошқарувчи, кейин эса мен.~~ Бу уй эмас – саноги йўқ йўлакчалару, тор айланга зиналар, остоналари кўплаб авлодлар томонидан босиб ўтилган пастак эшиклардан иборат ҳақиқий лабиринтнинг ўзи эди. Биринчи қаватда гиламлар ва мебель йўқ эди. Девор сувоқлари тўкилиб ётарди ҳамда захнинг яшил доғлари бўргиб чиқиб турарди. Мен ўзимни буларнинг ҳаммасига беларвodeк тутдим. Лекин ўша аёлнинг эҳтиёткорлигига аҳамият бермасамда, уни унугтагним йўқ. Ҳамроҳларим ортидан қолмай кетардим. Фергюсон хўмрайиб олганди ва жим кетарди. Бир икки сўзидан унинг Англиядан эканлигини билиб олдим.

Нихоят полковник Лизандер Старк тўхтади ва қанақандир эшикни очди. Эшик бизни кичкина тўрт бурчакли хонага бошлади. Бу хонага учаламиз сифишимиз аримаҳол эди. Фергюсон йўлакда қолди. Биз эса полковник билан хонага кирдик.

— Биз ҳозир бу ерда, — деди у, — гидравлик пресснинг ичидамиз, агар уни бирон киши ишлатиб юборса бизнинг ахволимиз чатоқ бўлади. Ушбу камеранинг шифти аслида ишчи поршеннинг таг қисми. У бир неча тонна оғирлик

кучи билан металл полга тушади. Ташқаридан сувнинг ўтишига мўлжалланган ён цилиндрлар ўрнатилган. У поршenga таъсирини ўтказади... Умуман олганда, сиз механизм билан танишсиз. Пресс ишлаяпти, лекин бир нарсани ғажииди, ва у бор куч билан ишлашга йўл қўймаяпти. Илтимос, уни кўриб беринг, ва бизга уни тузатишимииз учун нима қилишимииз кераклигини тушунтиринг.

Мен унинг қўлидан чироқни олдим ва диққат билан прессни кўздан кечирдим. Бу катта босим ҳосил қиладиган улкан ҳажмдаги машина эди. Мен хонадан чиқиб бошқарув дастагини ёққанимда, қаердадир бир нарса вишиллади. Мен ён цилиндрда унча катта бўлмаган бўшлиқ борлигини сездим. Кузатув шуни тасдиқладики, бир жойда резинка прокладка бушаган ва унинг орасидан сув тушаётган экан. Айнан мана шу машина қувватининг тушиб кетишига сабаб бўлган. Ҳамроҳларим мени диққат билан тинглашди ва нуқсонни бартараф қилиш бўйича бир нечта мантиқий саволлар беришди. Уларга ҳаммасини батафсил тушунтириб бўлгач, асосоий камерага қайтдим ва қизиқиб уни ҳам кўздан кечира бошладим. Дастворларни мовутбоб лой тарихи шунчаки уйдирма эканлиги маълум бўлди. Чунки шундай улкан қурилма шундайин майда мақсад учун ишлатилиши ахмоқона иш эди. Камера деворлари ёғочдан тайёрланганди. Лекин асоси – темирдан. Ва мен унда металл қасмоқни кўрдим. Энгашиб, яхшилаб кўриш мақсадида бир бўлагнини қириб олмоқчи эдим, бўғиқ овоздаги немис ҳайқириғини эшийтдим ва полковникнинг бўздай оқариб кетган юзини кўрдим.

– Нима қилаяпсиз? – сўради у.

Мен ўйлаб топилган саргузашт билан алданганимдан жаҳлим чиқди.

– Сизнинг мовутбоб лойингизни томоша қилаяпман, – жавоб бердим мен. – Ўйлайманки, агар бу пресснинг нимага мўлжалланганлигини билганимда сизга бундан яхширок маслаҳат берган бўлардим.

Бу сўзларни айтишим билан ўзимни тутиб турмаганимга пушаймон бўлдим. Унинг юзи мисли тош қотди, кул ранг кўзларида ғазаб ўти чақнади.

– Нима ҳам қилардик, – вишиллади у, – ҳозир сиз барча тафсилотларини билиб оласиз..

У орқага бир қадам ташлади, эшикни орқасидан ёпди ва қулфлаб қўйди. Мен ўзимни эшикка отдим. Дастакни силкитидим, эшикни муштладим, лекин эшик жуда ишончли ва мустаҳкам эди.

– Эй, полковник! – қичқирдим мен. – Мени чиқариб юборинг.

Ва бирдан жимликни шундай шовқин буздики, бундан юрагим товонимга тушиб кетди. У прессни ишлатиб юборганди. Чироқ полда – мен металл қатламни кўздан кечирганда қўйган жойда эди. Ва мен чироқ ёриғида қоп-қора шифтнинг менга қараб секин, силкиниб, лекин шундай куч билан силжиб келаётганини кўрдимки, бирон дақиқада мендан бу ерда фақат парчаларим қолиши керак эди, – буни мендан бошқа ҳеч ким бунчалик тасаввур қила олмайди. Ўзимни яна эшикка урдим, қулфни тирноқларим билан кўчириб олишга уриндим. Полковникка мени қўйиб юборишини сўраб ялиндим. Лекин дастакларнинг шафқатсиз жаранг-журунги менинг овозимни босиб кетганди. Шифт билан орамизда бир неча фут масофа қолганди. Кўлимни кўтарсам, унинг нотекис таг ёқисмига етарди. Шу-найт-калламда мен ўлимимни қай холатда қабул қилсан, оғриқ кам бўлиши ҳақида бир фикр чараклади. Агар қоринга ётсан, унда бор оғирлик ўмиртқамга тушади, ва унинг қандай қисирлашини кўз олдимга келтириб, этим жимиirlаб кетди. Яхшиси, тепага қараб ётишим керак. Лекин шафқатсиз қора соянинг устимга яқинлашиб келаётганини кўришга юрагим бардош берармикан? Мен энди тик тура олмасдим. Лекин шу онда шундай бир нарсани кўрдимки, у туфайли кўнглимда умид учқунлари жонланди.

Мен сизга пол ва шифт темирдан, дёвор эса ёғоч панелдан ясалгани ҳақида айтгандим. Сўнги марта атрофга ола-зарак боққанимда иккита тахта орасида ёруғликнинг ингичка сариқ нурига кўзим тушди. Бу нур шифт яқинлашиб билан кенгайиб бораради. Бу мени қутқарадиган чиқиш жойи эканлигига бир дақиқа ишонмай ҳам турдим. Кейинги сонияда мен ўзимни оддинга отдим ва ҳушимдан кетаёзган ҳолда бошқа томонда пайдо бўлдим. Тирқиши ёпил-

ди. Чироқнинг қарсилагани, кейин эса металл плиткаларнинг тарақлаши ўлишимга бир баҳя қолганидан дарак эди.

Кимдир жон ҳолатда қўлимдан тортаётганидан ўзимга келдим. Қарасам, тор йўлакчада тош полда ётибман. Тепамда бир аёл эгилиб турибди. У бир қўли билан мени тортаяпти, иккинчисида шам ушлаб турибди. Бу ўша мен ахмоқлигим туфайли унинг огоҳлантиришларига бепарво бўлган хайриҳоҳ аёл эди.

– Юринг! Юринг! – нафаси тиқилиб бақирди у. – Улар ҳозир бу ерга келишади ва сизнинг у ерда йўқлигинизни кўришади. Вақтни йўқотманг, юринг.

Бу сафар мен унинг маслаҳатларига қулоқ солдим. Бир амаллаб оёқقا туриб олиб; у билан бирга йўлак бўйлаб югуриб кетдик. Кейин эса айланга зинадан пастга тушдик. Зина бизни нисбатан кенгроқ йўлакка олиб чиқди. Ва шунда оёқлар товуши ва бақир-чақирни эшитиб қолдик: Кимдир ҳозир биз тушган қаватдан туриб, пастдагиларнинг чақириғига жавоб берарди. Менинг кузатувчим тўхтаб, атрофни кузатди, лекин нима қилишни билмасди. Кейин у ойнинг нури тўлиқ тушиб турган ётоқхона эшигини очди.

– Бу ягона имконият, – деди у. – Дераза баланд, лекин сиз балки ундан сакрай оларсиз.

Шу пайти узун йўлакнинг охирида ёруғлик пайдо бўлди, ва мен полковник Лизандер Старкни кўрдим: у бир қўлида чироқни, иккинчисида қассобнинг пичогига ўхшаш нарсани ушлаб югуриб келарди. Мен ўзимни деразаси бор хонага отдим ва бориб деразани очиб ташқарига қарадим. Бое жим-жит, ёқимли ва уни ой нуриёритиб турарди. Деразанинг ердан баландлиги ўттиз футдан ошмасди. Токчага чиқиб олдиму кейин ҳаракатларимни секинлатдим: менинг ҳалоскоримни энди нима кутишини билгим келди. Ва агар у билан бирон ёмон ҳодиса рўй берса, ҳеч нарсага қарамай, унга ёрдамга келишга қарор қилдим. Шуни ўйлаб улгурмасимдан бу аблах хонага югуриб кириб менга ташланди. У полковникни иккала қўли билан қучиб, ушлаб қолишга уринди.

Фриц! Фриц! Ўзингнинг ўтган сафарги воқеадан кейинги ваъдангни эсла, – инглиз тилида қичқирди у. – Сен бу

қайтарилмаслигини ваъда бергандинг. У ҳеч кимга айтмайди! У ҳеч кимга айтмайди!

– Сен аклдан оздинг Эльза! – унинг овози жаранглади, Эльзанинг қўлидан чиқишига уринаркан. – Сен бизни ҳалокатга дучор қиласан. У жуда қўп нарсани кўриб қўйди. Мени қўйиб юбор деяпман!

У аёлни улоқтириб юбориб, куролини силкитиб, ўзини эса дераза томонга отди. Менга зарба берганида, токчадан сирпаниб тушишга улгуриб, ромдан ушлаб осилиб қолгандим. Қўлимда қаттиқ оғриқни ҳис қилиб, уни қўйиб юбордим, ва боққа, дераза тагига йиқилиб тушдим.

Йиқилаётган пайти қулогум битиб қолди. Ўрнимдан сакраб туриб, ҳали хавф-хатардан узоқлашмаганимни билиб, бор кучим билан ўзимни буталар орасига урдим. Ютуриб кетаётганимда бирдан бўшашиб, кўнглим айниб кетди. Қўлим эса оғриқдан қалтираб кетди. Шунда бош бармоғим йўқлигини ва ярадан қон отилиб чиқаётганини билибман. Дастрўмол билан қўлимни боғлаб олишга уриндим. Шу пайт бошим лўққиллаб кетди ва атиргуллар орасида хушимдан кетиб йиқилдим. Қанча вақт хушсиз ётганимни билмайман. Балки жуда узоқ вақтдир, чунки мен ўзимга келганимда ой ботиб, ўрнини кун-эгаллаганди. Кечаси билан тушган шудрингдан уст-бошим ишларигача ҳўл бўлиб кетибди, пиджагимнинг енги эса қонга тўлиб қолганди. Қаттиқ оғриқ менга бугун тунда бўлиб ўтган воқеаларни эслатді, ва мен ўзими тўлиқ хавфсиз ҳолатда эмас деб ҳисоблаб ўрнимдан сакраб турдим. Лекин атрофга қараб боғни ҳам уйни ҳам кўрмаганимдан ҳайрон бўлдим. Мен йўлнинг ёқасида жонли девор тагида ётардим, мендан сал узокроқда эса узун иморат кўринди. Унга яқинлашганимда кеча кечқурун ўзим етиб келган станция эканлигини билдим. Агар қўлимдаги даҳшатли жароҳат бўлмаганида эди, кечаси бўлиб ўтган воқеани тунги алаҳсираш деб қабул қилиш имумкин эди. Ҳеч нарсани тушунмасдан бино ичига кирдимда, тонги поездкачон бўлишини сўрадим. Бир соат ўтмай Рединга поезд бўлишининг хабарини бердилар. Худди ўша кечаги юк ташувчи яна жойида. Мен ундан полковник Лизандер Старкни билиш-бильмаслиги ҳақида сўрадим. Йўқ, бу исм унга таниш эмас экан.

- Кеча кечқурун станция яқинида арава күрмадингизми?
- Йўқ, күрмадим.
- Яқин ўртада полиция маҳкамаси борми?
- Ҳа, станциядан уч милларча узоклиқда.

Мени қувват тарк этарди. Қўлим эса шу қадар оғрирдики, у ёққа етиб бориш ҳақида ўйлайдиган аҳволда ҳам эмасдим. Аввал шаҳарга етиб олиш, кейин эса полицияга мурожат қилишни режалаштиридим. Соат олтидан ўтганда Лондонга етиб келдим, энг аввало жароҳатни боғлатиш учун йўл олдим, ва доктор шундай яхши одам эканки, унинг ўзи мени сизнинг олдингизга бошлиб келди. Сизга бутунлай ишонаман ва сизнинг барча маслаҳатларингизга қулоқ тутишга тайёрман. У үзининг қизиқарли ҳикоясини тугатди, ва биз бир қанча вақт жим ўтириб қолдик. Кейин Шерлок Холмс токчадан газеталардан кесиболинган бўла-кларни сақлайдиган оғир альбомларнинг бирини олди.

– Мана, сизни қизиқтирадиган хабар, – деди у. – У газеталарда бир йилча аввал пайдо бўлган. Эшитинг: “Ушбу ойнинг 9-санасида мистер Джереми Хейлинг дом-дараксиз йўқолди. Йигирма олти ёшда, касби бўйича гидравлик-муҳандис. У уйидан кечаси соат ўнда чиқиб кетган, ва шу вақтдан бери у ҳақда ҳеч нарса маълум эмас. Устидаги либоси...” ва ҳоказо. Балки полковник прессини таъмирла-моқчи “ўтган сафардаги ” асқотган айнан ўша киши бўл-тандир.

– Э худо! – ҳайқириб юборди менинг беморим. – Мана, аёлнинг сўzlари нимани англатган.

– Шубҳасиз! Полковникнинг совуққон ва ноумид одам эканлиги аниқ тушунарли. У ҳам қўлга тушган кемаларда биронта тирик жонни қолдирмайдиган каллакесарларга ўхшаб йўлидан чиққан ҳар қандай тўсиқни суриб кетади. Лекин бир дақиқани ҳам йўқотмаслигимиз керак. Агар сиз ҳаракатлана олсангиз биз зудлик билан Скотланд-Ярдга жўнаймиз, унданкейин эса Айфордга.

Тахминан уч соатлар ўтар-ўтмас биз ҳаммамиз Редингдан кичкинагина Беркшир қишлоғига борадиган поездга чиқдик. Биз – бу Шерлок Холмс, гидротехник, Скотланд-Ярдан инспектор Бродстрийт, гражданча кийинган айғоқчи

ва мен. Бродстрит ўриндиққа Англияning харитасини ёйди ва циркуль ёрдамида Айфорднинг атрофида айланы чизди.

– Қаранглар, бу айланы ўн миль радиусга тенг., – деди у.
– Керакли жой мана шу айлананинг қаериададиржойлашган. Сиз, назаримда ўн миль дедингиз шекилли, сэр?

– Ҳа, биз тахминан бир соатларча йўл юрдик.

– Ва сизнинг тахминингиз бўйича ҳушсиз вақтингизда сизни улар яна қайтиб вокзалга олиб келиб қўйган, шундайми?

– Афтидан, шундай. Элас-элас ёдимда, мени қўлда кўтариб, қаёққадир олиб бордилар.

– Бир ңарсани тушунмаяпман, – суҳбатга қўшилдим мен, – нима учун улар сизни боғда беҳуш ҳолда ётганингизда топиб олгач, ҳаётингизни сақлаб қолиши. Балки аёл у аблакга сизга шафқат қилишини сўраб илтижо қилгандир?

– Менимча ундай эмас. Бутун ҳаётим давомида ундай ваҳшний юзни кўрмаганман.

Буларнинг ҳаммасини аниқлашимизга оз фурсат қолди, – деди Бродстрит. – шундай қилиб, айланы тайёр. Ҳозир фақат биз излаётган одамлар қайси нуқтада эканлигини топиш қолди.

– Ўйлашимча, сизга буни кўрсата олсан керак, – деди хотиржам Холмс.

– Шунақами? – хурсандбўлдиб деди инспектор. – Демак сизнинг аниқ фикрингиз бор. Бошқалар нима деб ўйлашини ҳам кўрамиз. Мен буни жануб томонда содир бўлган деб тасиқлайман, чунки у томонда аҳоли сийрак.

– Мен эса шарқда дейман, – эътиroz билдири беморим.

– Мен эса ғарб тарафдориман – қўшилди граждан киимидағи шеригимиз. – У томонда бир неча кўримсиз кишлоқлар жойлашган.

– Мен шимол томонни ёқлайман, – дедим мен. – Шимолда тёпаликлар йўқ. Дўстимизнинг тасдиқлашича, йўл тоққа қараб кетишини сезмаган.

– Ана холос! Бир даста фикрлар тўплами, – қулиб хулоса чиқарди инспектор. – Биз компаснинг ҳамма томонини танлаб бўлдик. Кимнинг фикрини қўллаб-қувватлайсиз мистер Холмс?

- Сизларнинг ҳаммаларингиз хато қиласызлар.
- Қандай қилиб ҳамма адашиши мумкин?
- Мумкин. Менимча воқеа шу ерда содир бўлган. – Ва Холмс Бармоғиниайланга марказига қадади. – Биз уларни шу ерда топамиз.
- Ўн икки милли саёҳатчи? – ҳайрон бўолди Хэдерли.
- Бундан осони йўқ: олти миль у ёқса, олти миль орқага. Сиз ўзингиз аравага ўтирганингизда от ҳали чарчамаган, унинг юнги ялтираб турганди – дедингиз. Агар у ёмон йўлдан ўн икки миль юрганида шундай бўлиши мумкинмиди?
- Улар ҳақитқатдан ҳам шунақангидан ҳийла-найранг ишлатиши мумкин эди, – ўйланиб жавоб берди Бродсрит ва қўшиб қўйди: Бу тўданинг ишлари, албатта, шубҳа уйғотмайди.
- Албатта йўқ, – жавобберди Холмс. – Улар қалбаки пул ясовчилар, тағин катта миқдорда, прессни улар кумушнинг ўрнини босувчи симоб қотишмасидан танга зарб қилиш учун фойдаланадилар.
- Бизга катта миқдорда ярим сариқ бўёқ ишлаб чиқарадиган олғир тўданинг мавжудлиги ҳақида анча вақтлардан бери маълум, – деди инспектор. – Биз уларни ҳатто. Редингача кузатиб ҳам борганимиз. Кейин йўқотиб қўйгандик. Улар шунчалик усталик билан изларини йўқотишидик... лекин ҳар қалай, бу сафар баҳти тасодиф туфайли уларни қўлга туширамиз.

Лекин инспектор хато қилганди: одил суд қўлига тушиш жиноятчиларнинг тақдирига битилмаган экан. Айфордга яқин келгач, худди туюқушнинг думига ўхшаб, дараҳтлар тепаси бўйлаб сузаётган катта тутун устунига кўзимиз тушди.

- Ёнгина? – поезд гупиллаб яна юра бошлаганида Бродрит станция бошлиғидан сўради.

- Ҳа, сэр, – жавоб берди у.
- Қачон бошланди?
- Тунда дейишиганди, лекин ҳозир кучайди, бутун уй олов ичидаги қолди.
- Кимнинг уйи?
- Доктор Бичерники.
- Айтингчи, сұхбатга қўшилди Холмс, – доктор Бичер – бу бурни узун ва учқур, ўзи озгин немисми?

Станция бошлиғи қаттиқ кулиб юборди.

– Йўқ, сэр, доктор Бичер – ҳақиқий инглиз. Лекин унинг уйида қанақангиdir жентельмен яшайди, унинг бемори. Айтишларига қараганда у чет әллик экан, ва кўринипши шунақантики, убизнинг Беркшир мол гўштидан тўйиб еб олса яхши бўларди.

Станция бошлиғи гапини тугатишга улгурмай, биз ҳаммамиз ёнаётган уй томон ийлга чиққандик. Ийл чўққисида оҳак билан оқланган улкан бино жойлашган, ўзи эса унчалик баланд бўлмаган тепалик томон кўтарилиб бораради. Бино эшик-деразаларидан олов бурқсиб чиқарди, учта ўтириувчи машина эса оловни ўтиришга бехуда уринарди.

– Аниқ ўша! – қаттиқ ҳаяжонланганидан ҳайқирди Хэдерли. – Ана майда шағал тўкилганийлакча, ана мен орасида ётган атиргул буталари. Ана у дераза, охиридан иккинчи, – худди ўша деразадан мен сакраганман.

– Ҳар қалай, – деди Холмс, – сиз ҳеч бўлмаганда улардан ўч олишнинг уддасидан чиқибсиз. Сизнинг керосин чироғингизни пачаөқланиншига ийл кўйтганингиздан чиққан олов деворга ўтган, жиноятчилар эса, сизни кувиши билан оввора бўлиб, уни сезишишмаган. Диққат билан қарангта, мана бу тўданинг орасида сизнинг кечаги ҳамроҳларингиздан биронтаси йўқми? Менимча улар ҳозир бу ердан юзлаб миллар нарида бўлса керак.

Холмснинг тахминлари тасдиқланди, зеро биз шу вақтдан бошлаб на гўзал аёл ҳақида, на ёвуз немис ҳақида ва на ғамгин инглиз ҳақида бирон сўз эшитмагандик. Тўғри, ўша куни эрталаб бир деҳқон қанақангиdir катта сандиқлар юкланган аравада одамларни кўрган. Арава Рединг томонга йўналган, лекин кейин қочоқларнинг изи йўқолди. Ва ҳатто Холмс ўзининг зийраклиги билан ҳамуларнинг тахминий жойлашган жойини аниқлай олмади.

Ўт ўтирувчилар уйнинг ичида чиқиб қолган бу эски қурилма билан анча оввора бўлишган. Унинг устига улар учинчи қаватдаги дераза токчасида чопилган бош бармоқни топиб олишган. Нихоят, қуёш ботишида улар оловни жиловлашга эришишган. Лекин бу вақтга келиб уйнинг томи қулаб тушган ва уйнинг ўзи вайронага айланган. Ўрганиб чиқиш бизнинг иши юришмаган танишимизга қимматга тушган машинадан пачақланган цилиндр ва қувурларни ҳисобга олмагандা

ҳеч нарса қолмаган. Омборхонада эса катта миқдорда никель ва тунука топилган, лекин биронга ҳам танга топилмаган, – уларн үша улкан сандықларда олиб кеттән бўлишлари керак.

Агар бизга оддий воқеа сирини очиб берган юмшоқ тупроқ бўлмаганида иккаламиз гидравлик- муҳандисимиз у ўзига келган жойда қандай пайдо бўлиб қолганини ҳеч қаҷон била олмасдик. Афтидан, уни икки киши олиб келган. Улардан бирининг жуда кичкина оёқлари бўлган. Иккинчисиники – аксинча – жуда катта. Шу нарса маълум бўлдики, индамас инглиз ё бир оз қўрқоқ, ё шериги каби бешафқат эмас. У кутилаётган хавф туфайли ҳушини йўқотган кишини бекитиша үша аёлга ёрдам ҳам берган.

– Бу мен учун яхши дарс бўлди, – биз орқага, Лондонга қайтиб кетиш учун поездга ўтирганимизда деди маъюс ҳолда Хэдерли. – Бармоғимдан ва эллик гинейдан айрилдим, эвазига эса нимани қўлга киритдим?

– Тажриба, – кулиб деди Холмс. – У балки сизга асқотар. Фақат кейинчалик зўр ҳикоячи деб ном чиқариш учун уни сўз билан ифодалай билиш керак.

АСАЗОДА БЎЙДОҚ

Лорд Сент-Саймоннинг жуда қизиқ якун топган уйлашиш тарихи зодагонлар орасида бахтсиз куёв ҳақидаги ҳангома сифатида секин сўна борди. Улар ўрнини жанжалли воқеалар эгаллаб, салонлардаги бекорчиларни бир оз чалғитди. Бу воқеага тўрт йил бўлди, ахир. Лекин ҳар қалай, кўпгина фактлар кенг оммага етиб бормаган деб ўйлашга асосим борлиги учун бу қизиқ ҳолат ҳақида қисқа очерксиз у тўғрисидаги хотирамдагилар тўлиқ бўлмай қолади деб ҳисоблайман. Унинг устига бу ишга дўстим Шерлок Холмс туфайли аниқлик киритилган.

Ўзимнинг тўйимдан бири неча ҳафта аввал, Холмс билан биргаликда Бейкер-стритда яшаб юрган кунларимдан бирида кундуз унинг номига хат келди. Холмс уйда йўқ эди. У тушлиқдан сўнг қаердадир санғиб юрганди, мен эса кун бўйи хонада ўтирадим, чунки ҳаво бирданига айниганди:

қаттиқ куз шамоли туриб, ёмғир ёғиб юборди. Афғонистондаги сафаримдан эсдалик қолган оёғимдаги ўқ кучли оғриқ бериши билан ўзини эслатганди. Юмшоқ ўриндиқлардан бирига қулай жойлашиб олиб, оёқларимни чалиштириб, газета ўқий бошладим. Кейин бир-биридан муҳим янгиликлар билан тўлиб-тошган бу бир тўда қоғозни чеккага улоқтирдиму, зерикканимдан стол устида ётган хатга разм сола бошладим. Конвертни катта герб ва монограмма, яъни отаси ва ўзининг исми ва фамилияларининг бош ҳарфлари безаб турарди. Мен дўстим билан хат алмашибтурадиган бу нуфузли шахс ким экан деб эриниб фикр юрита бошладим.

– Сизни зодагонлар хабари кутмоқда, – хабар бердим-Холмсга у хонага киришибилан. – Эрталабки почтадан, агар хато қиласам, сиз балиқ сотувчиси ва божхона амалдоридан хатлар олдингиз шекилли?

– Хат алмашишнинг бутун ҳузур-ҳаловати ҳам унинг хилма-хиллигида, – кулиб жавоб берди у, – ва аксарият ҳолларда муаллиф қанчалик камтар бўлса, хат шунчалик қизик бўлади. Мана буниси, мёнимча, ё ўта зерикарли, ёки бўйлмаса сизни ёлғон гапиришга мажбур қиласиган тоқат қилиб бўймайдиган расмий таклифлардан бири бўлса керак. У муҳрни синдириб, хатга тез-кўз юргутириб чиқди.

– Э, ўқ! Бу ерда қизиқарлироқ бирон нарса борга ўхшайди.

– Демак бу таклифнома эмас?
– Йўқ, бу алоҳида аҳамиятга эга иш юзасидан ёзилган хат.
– Ва аслзода мижозданмикан?
– Англиядаги энг аслзодалардан биридан.
– Сизни табриклайман, азиз дўстим.
– Сизга сўз бераман Уотсон, – ва ишонинг, мен ўзимни кўз-кўз қилаётганим йўқ, – мен учун мижозимнинг ижтимоий ҳаётига қараганда унинг иши аҳамиятироқ. Лекин бу ҳодиса қизиқарлироқ бўлиши мумкин. Сиз сўнги пайтларда газеталарни қунт билан ўқиган кўринасиз?

– Кўриб турганингиздек! – маъюс жавоб бердим мен, бурчакдаги газеталар уюмини кўрсатиб.

– Бу жуда ўринли. Ундай ҳолда сиз мени хабардор қилиб турасиз.

Мен ахир жиноят қидириув хроникаси ва йўқолган қариндошлар ҳақидаги эълонлардан бошқа ҳеч нарса ўқимайманку. У ерда фойдали нарсалар бўлади. Агар сиз воқеаларни кузатиб бораётган бўлсангиз, эҳтимол,

– О, албатта! Катта қизиқиш билан.

– Офарин. Мана, менинг қўлимда лорд Сент-Саймондан келган хат.

Ҳозир мен уни сизга ўқиб бераман. Сиз эса бу вақт орагиди яна бир бор газеталарни кўздан кечирингда, ушбу воқеага доир ҳамма нарсаларни сўзлаб беринг. Мана у нима деб ёзаяпти:

“Хурматли мистер Шерлок Холмс!

Лорд Бэкутернинг сўзларига қараганда мен сизнинг фаросатингизга ва сир сақлай билишингизга буткул ишонишим мумкин экан. Шунинг учун менинг тўйим туфайли содир бўлган аянчли воқеа борасида маслаҳат сўраб сизга мурожаат қилишга қарор қилдим. Скотланд-Ярдан мистер Лейстрайд бунинг устида суриштирув ишлари олиб бораётти. Лекин у киши сизнинг ҳамкорлигингизга қарши эмас экан, ва ҳатто фойдали ҳам бўлиши мумкин деб ҳисоблаяпти. Бутгун кундуз соат тўртда ёнингизда бўламан ва мен билан учрашувингизнинг муҳимлигини инобатта олган ҳолда ушбу вақтга белгиланган барча учрашувларингизни бекор қиласиз деган умиддаман. Сизга хурмат билан Роберт Сент-Саймон”.

– Хат Гровнердаги ҳовлидан жўнатилиган ва ғоз патида ёзилган. Олийжаноб лордимиз ўнг жимжилогининг орқа томонини сиёҳга ботириб олган экан, – деди Холмс, хатни букар экан.

– Соат тўртда келаман деб ёзибди. Ҳозир уч. Бир соатда у шу ерда бўлади.

– Демак, мен сизнинг ёрдамингизда баъзи бир ҳолатларга аниқлик киритиб оламан. Газеталарни кўриб чиқиб, тегишли мақолаларни кетма-кет тартибида йиғинг. Мен эса у вақт орагиди мижозимизнинг шахсини ўрганаман.

У токчадан бошқа маълумотномалар билан ёнма-ён турган қизил муқовали қалин китобни олди.

– Мана ў! – деди Холмс, креслога ўтириб олиб, тиззасига китобни қўйиб очаркан. – “Роберт Уолсингэм де Вир

Сент-Саймон, герцог Балморальскийнинг иккинчи ўғли". Ҳм.. "Герб: мовий рангли ҳошия, сувсар мўйнаси устидаги йўл-йўл газмол устида учта қушқўнмас юлдузи. 1846 йилда туғилган". Демак-у қирқ бир ёшда – уйланиш учун анча катта ёш. Вазирликнинг аввалги таркибидағи колониялар вазирининг ўртоғи бўлган. Унинг отаси, герцог, бир вақтлар ташки ишлар вазири бўлган. Плантагенетлар эркак авлодини ва Тюдоровнинг аёл авлодидан. Ҳўш... Буларнинг ҳаммаси бизга ҳеч нарса бермайди. Ўйлайманки, Уотсон, сиз бирон арзигулилк нарса тайёрлаб кўйгандирсиз?

– Керакли материални топиш менга умуман қийинчилик тутдиргани йўқ, – дедим мен. – Ахир бу воқеалар яқинда бўлиб ўтганку. Шунингдек менинг эътиборимни дарров жалб қилган. Фақат қандайдир текшириш билан банд бўлганингиз учун буни сизга сўзлаб беришдан ўзимни тийгандим. Билишимча сизни чалғитишларини ёқтирмайсиз.

– Сиз Гровнер-сквер орқали мебелни олиб ўтган арава билан боғлиқ арзимас воқеани-назарда тутаяпсизми? У аллақачон аниқланган, қолаверса, унда бошиданоқ ҳаммаси маълум эди. Қани, айтинг, нима ковлаб топдингиз?

– Мана, биринчи мақола. У бир неча ҳафта аввал "Морнинг пост"нинг "Дунё хабарлари"- бўлимида жойлаштирилган: "Фотиҳа маросими бўлиб ўтди. Агар гап-сўзлар рост бўлса, яқин кунлар ичида герцог Балморальскийнинг иккинчи ўғли лорд Роберт Сент-Саймон ва АҚШнинг Калифорния штатидаги Сан-Францисколик эсквайр Алоизиес Дораннинг қизи мисс Хетти Дораннинг никоҳ тўйлалири бўлиб ўтади".

– Қисқа ва тушунарли, – деди Холмс, ингичка ва узун оёқларини оловга яқин чўзаркан.

– Ўша ҳафтада қайсиadir газетада, дунё хабарларида ушбу воқеа тўғрисида батафсил айтиб ўтилган бир стун бор эди. Ҳа, мана у:

"Яқин вақтларда турмуш бозоримизни химояловчи қонун ишлаб чиқишига тўғри келиб қолади. Зоро амалдаги эркин савдо принципи эса мамлакатимиз маҳсулотларига жуда ёмон таъсир қилмоқда. Буюк Британияядаги таниқли зодагонлар болалари устидан хукмронлик секин-аста океан ортида-

ги холаваччаларимиз күлига ўтмоқда. Гүзал забт этувчила-
римиз томонидан қўлга киритилаётган ўлжалар рўйхати ўт-
ган ҳафата ўта қимматли ютуқ билан тўлдирилди. Йигирма
йиллардан кўпроқ вақтдан бери Амурнинг камон ўқларига
чап бериб келаётган лорд Сент-Саймон яқинда калифорни-
ялик миллионернинг қизи мисс Хетти Доран билан турмуш
куриш нияти борлигини эълон қилди.Хушқомати ва ёқим-
ли юзи Вестбери-Хаусдаги байрамларда барчани лол қол-
дирган Мисс Доран ягона фарзанд экан. Айтишларига қара-
ганда, унинг сепи миллионга яқин экан. Бу ҳали қелажакда-
ги мўлжални ҳисобга олмаганда.Герцог Балморальский сўн-
ги йилларда ўзининг суратлар коллекциясини сотишга маж-
бур бўлганлиги, лорд Сент-Саймоннинг ўзининг эса Берчму-
радаги кичкина поместьедан бошқа хусусий мулки йўқлиги.
ҳеч кимга сир эмаслитини инобатта олсан, республика фуқа-
росини англиянинг унвонли хонимига айлантирадиган ушбу
бирлашишдан нафақат калифорния меросхўри ютади экан".

— Яна бирон нарса борми? — эснай туриб, сўради Холмс.

— Ҳа, жуда кўп. Мана бошқа мақола. Унда жуда камтора-
на тўй бўлиши, никоҳ маросими-эса-Гановер-скверда, мўқад-
дас Георгий черковида бўлиб ўтиши, ва бор-ёғи беш-олтита
энг яқин дўстлар таклиф қилиниши, кейин эса барча тўплан-
гандар мистер Алоизиес Доран томонидан ижарага олинган
Ланкастер-гейтдаги мебель билан жиҳозланган алоҳида уйга
жўнаб кетиши ҳақида айтилибди. Икки кун ўтиб, яъни ўт-
ган чоршанбада никоҳ амалга ошгани ва ёшлар асал ойини
лорд Бэкотернинг Питерсфилд яқинидаги поместьесида ўт-
казиши ҳақида қисқа хабар пайдо бўлган. Мана, келиннинг
гойиб бўлгунига қадар газеталарда чиқсан барча хабарлар.

— Нима дедингиз? — ўрнидан сакраб турибсўради Холмс.

— Энди турмушгачикқан қизнинг ғойиб бўлгунига қа-
дар, — такрорладим мен.

— У қачон ғойиб бўлиби?

— Тўй базми пайтида.

— Мана гап қаерда! Иш биз ўйлагандан қизиқроқ экан.
Ва ўта фожиали.

— Ҳа, менга ҳам нимадир бу ерда унчалик ҳам оддий-
масдек кўринганди.

— Аёллар камдан-кам никоҳ маросимигача йўқолишади. Баъзан асал ойида... Лекин мен бунчалик шошилинч йўқолиш ҳолатини ҳали учратмаганман. Илтимос, менга батаф-силоқ сўзлаб беринг.

- Огоҳлантираман, булар ҳали ҳаммасимас.
- Балки уларни биз ўзимиз тўлдиришимизга тўғри келар.
- Кеча тонги газетада мақола чиқибди, холос. Ҳозир мен сизга ўқиб бераман. Сарлавҳаси: “Зодагонлар тўйидаги ға-ройиб ҳодиса”.

“Лорд Роберт Сент-Саймон оиласи тўй билан боғлиқ қайғули воқеалар туфайли кучли изтиробни бошидан ке-чириди. Никоҳ маросими, кечаги газеталарда қисқа хабар берилганидек, ҳақиқатдан ҳам кέча эрталаб бўлиб ўтди, ле-кин биз бугун омма орасида кезиб юрган ғалати гап-сўзлар-ни тасдиқлашимиз мумкин. Дўстларнинг бўлиб ўтган ҳо-дисани бékитишига уринишига қарамай, у ўзига жамоат эъ-тиборини тортди. Энди эса тўйга келган меҳмонлар ютуғи билан бўлиб ўтган воқеа ҳакида жим туришдан маъно йўқ.

Тўй муқаддас Георгий черковида жуда камторона тарзда бўлиб ўтганди. Фақат келиннинг отаси – мистер Алоизиес Доран, герцогиня Балморалская, лорд Бэкуотер, лорд Юсташ ва Клара Сент-Саймон (куёвнинг кичик ука ва синглиси), шу-нингдек Алисия Уитингтонқатнашдилар. Никоҳ маросими-дан кейин барча меҳмонлар Ланкастер-гейнга, мистер Ало-изиес Дораннинг уйида уларни кўтиб турган тушлика ўтиш-ди. Гап-сўзларга қараганда, у ерда кичкина можаро бўлиб ўтган: нотаниш аёл – унинг исми ҳозиргача айқданмаган – лорд Сент-Саймонда ўзининг қандайдир ҳаки борлиги-ни рўкач қилиб, меҳмонлар ортидан уйга киришга уринган. Хизматкор ва бош хизматкор иккаласи уни аранг кетказишига эришишган. Яхшиям, келин бу можаро бошлангунга қадар уйга кириб улгурган экан. У ҳамма билан биргаликда столга ўтирган. Лекин кўп ўтмай, мазаси қочаёттанини сабаб қилиб кўрсатиб, ўзининг хонасига ўтиб кетган. Унинг узоқ вақт қай-тиб келавермаганидан меҳмонлар безовта бўла бошлашган. Мистер Алоизиес Доран қизи ортидан кетган, лекин унинг хизматкорининг ҳабар беришича, мисс Хетти уйга фақат бир дақиқага кирган, кейин эса узун йўл пальтосини елка-

сига ташлаб, шляпасини кийганда, тезда эшик томон чиқиб кетган. Хизматкорлардан бири пальто ва шляпадаги қандайдыр аёл ҳақиқатдан ҳам уйдан чиққанини, лекин у ўзининг хожаси деб ўйламаган, чунки уни столда ўтирибди деб ўйлаганини тасдиқлаган. Қизнинг ғойиб бўлганига ишонган мистер Алоизиас Доран дарҳол күёв билан бирга полицияга жунаб кетган. Суриштирув ишлари бошланган. Ва эҳтимолки, булар яқинда ушбу ажойиб воқеага аниқлик киритади. Аммо ҳозирча ғойиб бўлган хонимнинг жойи аниқланмаган. Бу ерда шантаж борлиги, шунингдек лорд Сент-Саймонни излаган аёл қамоққа олинганилиги ҳақида гап-суз юрибди. Чунки полиция рашқ ёки бошқа сабаб туфайли у келиннинг йўқолишига алоқадор деб гумон қиласяпти".

– Бор-йўғи шуми?
– Бошқа тонги газетада яна бир хабар бор. У сизга бирон нарса бериши мумкин.

– Нима ҳақда экан у?
– Можарога айбдор бўлган мисс Флора Миллар ҳақиқатдан ҳам хибсга олингган. У илгари "Аллегро"да балет артисти бўлган ва лорд Сент-Саймон билан бир неча йиллар давомида учрашиб юрган. Бошқа батафсил хабар йўқ. Шундай экан, бу тасодиф тўғрисида газеталарда нима деб ёзган бўлса, уларнинг барчаси сизга маълум.

– Иш менга жуда қизиқ бўлиб кўринаяпти. Ундан хабар топмай қолганимда жуда хафа бўлган бўлардим. Лекин кимдир қўнғироқ қиласяпти, Уотсон. Соат тўртдан ўтиби. Шубҳасиз, бу сизнинг аслзода мижозингиз. Фақат кетиб қолишина хәёлингизга ҳам келтирманг: Менга гувоҳ керак бўлиб қолиши мумкин, ҳеч бўлмаса бирон нимани унтиб қўйсан.

– Лорд Роберт Сент-Саймон! – эшикни оча туриб эълон қилди бизнинг ёшхизматкоримиз.

Чиройли, лекин рангпар юзли, йирик бурунли, такаббурона оғизли, очиқ нигоҳли жентельмен кириб келди. Унинг бу очиқ нигоҳларидан кўпчиликнинг унга бўйсуниб яшашига одатланиб қолгани кўриниб турарди. Ҳаракатлари енгил ва тетик бўлишига қарамай, қаддининг бир оз эгиши ва юрганда тиззаларини эгиши унинг ёшини бир оз улуғроқ кўрсатарди. Чаккасидаги соchlари оқариб улгур-

ғанди. Сојбони қайрилган шляпасини ечганида бошининг тепасида соchlар анчайин сийраклашиб қолгани эканлиги яққол кўзга ташланди. Этнидаги костюмида нафислик билан олифталик уйғунашганди: баланд крахмалланган ёқа, нимчали қора камзул, сарик, қўлқоплар, лакланган пойафзал ва ёрқин рангли гетралар. У хонага секин кириб келиб, қўлида бувлама дастали кўзойнагининг тилла занжирини асабий айлантириб, атрофни зимдан кузатди.

— Хайрли кун, лорд Сент-Саймон, — илтифот билан деди Холмс Мехмон шарафига ўридан туаркан. — Марҳамат, бу ерга, тўқима ўриндиққа ўтириング. Бу менинг дўстим ва ҳамкасбим, доктор Уотсон. Оловга яқинроқ ўтириинг, сизнинг ишингиз ҳақида сұхбатлашамиз...

— ... бу мен учун жуда азобли, мистер Холмс! Мен ҳайратдаман.

Албатта, сиз бунақанги қалтис ишларни кўп олиб боргансиз, сэр, лекин сизнинг мижозларингиз жамиятнинг мен мансуб бўлган табакасидан бўлмаган бўлса керак.

— Ҳа, сиз ҳақсиз; лекин бу мен учун бир поғона паст аҳамиятга эга.

— Кечирасиз?

— Менинг бу тариқадаги сўнги мижозим қирол эди.

— Йўғе! Билмаган эканман. Бу қайси қирол экан?

— Скандинавиянинг қироли.

— Нима, унинг ҳам хотини йўқолганмиди?

— Ишонаманки, сиз яхши тушунарсиз, — иззат-хурматни жойига қўядиган оҳангда талаффуз қилди Холмс, — мен барча мижозларимнинг сирларига сизнинг сирларингизни сақлашга ваъда бергандек муносабатда бўламан.

— О, албатта, албатта! Сиз мутлақо ҳақсиз, мени маъзур тутасиз.

Менинг ҳолатимга келсак, сизнинг бўлиб ўтган ҳодиса борасида фикр ҳосил қилишингиз учун учур зарур бўлган ҳар қандай маълумотни беришга тайёрман.

— Миннаторман. Мен газетадаги хабарлардан бошқа нарсалардан бехабарман. Улардаги хабарларни ҳаққоний хисоблайверсак бўладими? Ҳеч бўлмаса мана бу – келиннинг ғойиб бўлиши ҳақидагисини?

Лорд Сент-Саймон мақолага тезда күз югуртириб чиқди.

— Ҳа, бу бир мунча тұғри.

— Лекин бирон аниқ ҳолосага келишім учун менга бир қатор маълумотлар зарур бўлади. Агар мен сизга бир неча савол берсам яхши бўларди.

— Сизнинг ихтиёриңгиздаман.

— Сиз мисс Хетти Доран билан қачон танишгансиз?

— Бир йил аввал, Сан-Францискода.

— Сиз Кўшма штатлар бўйлаб саёҳат қилғанмисиз?

— Ҳа.

— Сиз у ёқда мисс Хетти Доран билан унаштирилган мисиз?

— Йўқ.

— Лекин сиз унинг кўнглини овлармидингиз?

— Менга у билан бирга бўлиш ёқарди, ва мен буни яширганим йўқ.

— Унинг отаси жуда бойми?

— У Тинч океани бўйидаги энг бой киши ҳисобланади.

— У қаерда ва қандай қилиб бойиб кетган?

— Олтин конларида. Бир-неча йил-аввал унинг ҳеч нарсаси бўлмаган.

Кейин у олtinga бой конга дуч келиш баҳтига мұяссар бўлган. Унда қўлга киритилган маблағни омадли йўналтирган ва тезда чўққига чиқишига эришган.

— Сиз менга ўш хонимнинг – рафиқангизнинг феъл атвони тасвиirlаб бера олмайсизми? У киши қандай инсон?

Лорд Сент-Саймон қўлидаги тилла занжирни янада тезроқ айлантира бошлади ва назарини оловга қадади.

— Биласизми, мистер Холмс, – деди у, отаси бойиб кетганда менинг рафиқам йигирма ўшга кириб ултурганди. Унгача у кон бўйлаб, ўрмон ва тоғларда шу даражада эркин ўйнаб юрганки, унинг тарбиясини мактаб эмас, табиат ўз зиммасига олган. Унақанги қизларни биз Англиядага қўрқиши билмайдиган ҳақиқий олов деб атаймаиз. Ҳеч қандай анъаналарга бўйин эгмаган, эркинликни яхши қўрадиган кучли шахс. Унинг феълини бирдан қучайиб кетадиган довулга ўхшатиш мумкин. Тезда қарор қабул қиласади ва ўйлаган нарсасини қўрқмасдан охирига етказа-

ди. Яна бир томондан, агар мен унинг олийжаноб инсон эканлигига ишонч ҳосил қилмаганимда, – шундан сўнг у киши мағурона томоқ қириб қўйди, – унга ўзимниг унвонимни тақдим қилмаган бўлардим. Мен аниқ аминманки, у қахрамонона қурбонлар беришга қодир ва ҳар қандай шаънига доғ тушурадиган нарсаларни ўзидан нари улоқтиради.

– Сизда унинг сурати борми?

– Мен ўзим билан мана буни олиб келганман.

У киши медальонни очиб гўзал аёл чехрасини кўрсатди. У сурат эмас, фил суюгига ишланган миниатюра эди. Расом тим қора соchlарнинг жилоси, худди шундай қоп-қора катта кўзлар, бежирим чизилган оғизни ўта нафислик билан ишлаганди. Холмс миниатюорани узоқ ва диққат билан кузатдида, медальонни и ёпди ва уни лорд Сент-Саймонга қайтариб берди:

– Кейин у ёш қиз Лондонга келди ва сиз у билан танишдингиз, шундайми?

– Ҳа, бу мавсумда отаси уни Лойдонга олиб келди, ва биз учраша бошладик, кўп ўтмай унаштрилдик, ва мана энди мен унга уйландим.

– Унга анчагина сеп ҳам берган бўлса керак?

– Ажойиб сеп, лекин бизнинг оиласизда шундай қабул қилинган.

– Ва модомики, сизларнинг турмушларингиз амалга ошиб бўлгани рост экан, демак у сизнинг ихтиёргизда қолади, шундайми?

– Тўғриси, буни мен билмайман, бу билан қизиқмаган эканман.

– Тушунарли. Айтингчи, сиз мисс Доран билан тўйга яқин учрашганми дингиз?

– Ҳа.

– Шунда унинг кайфияти қандай эди?

– Аъло даражада эди. Сухбатимиз давомида ҳамма вақт бирга ҳаётимиз келажаги ҳақида режалар тузардик.

– Шунақами? Бу жуда қизиқ. Тўй куни эрталабчи?

– У жуда қувноқ эди – ҳеч бўлмаганда маросим охиритгача.

– Кейин унда бирон ўзгариш ҳам сезгандирсиз?

– Ҳа, тұғрисини айтсам, мен шунда илк бор унинг фельдаги үзгаришларга амин бұлдым. Қолаверса, бу ҳолат шунчалик ақамиятсиз әдіки, бу ҳақда айтиб үтиришнинг ҳам кераги ійқ. У ҳеч қанақанги роль үйнамайды.

– Ҳар қалай сұзлаб беринг, илтимос.

– Яхши, лекин бу бир болалиқ, холос... биз у билан черков мөхробидан қайтаёттанимизда, унинг құлидаги гул тушиб кетди. Биз үша пайти олдинги қатордаги скамейкаларға яқинлашғандык ва гулдаста скамейка тағига бориб түшди. Бир дақиқалық саросималик бўлиб ўтдию, лекин скамейкада үтирган қандайдир жентельмен шу заҳотиёқ эгилиб, ҳеч қандай зарар қўрмаган гулдастани унга олиб берди. Ва ҳарқалай, мен у билан бу ҳақда гаплашганимда, у қандайдир кескинлик билан жавоб қайтарди ва кейин, уйга қайтаёттанимизда аравадабу арзимас нарса ҳақида қаттиқ ҳаяжонланганини сездим.

– Мана гап қаерда! Демак, скамейқда қандайдир жентельмен үтирган, шундайми? Келиб чиқаяптики, черковда ҳар қалай бегона кишилар бўлган, шундайми?

– Албатта. Черков очиқ бўлганидан кейин, бу бўлиши мумкин.

– Ва үша жентельмен қаллигингиз танишлари қаторида бўлмаган?

– Э, йуғе! Мен фақат одоб юзасидан уни “жентельмен” деяпман: кўринишидан у бизнинг тоифамиздаги одамлардан эмасди. Қолаверса, мен унга яхшилаб разм ҳам солмабман. Лекин, тұғриси, биз мавзудан четлашиб кетаяпмиз.

– Шундай қилиб, черковдан қайтишда Сент-Саймон хоним унчалик ҳам яхши кайфиятда эмасди, шундайми? Отасининг уйига кирганида, у нима билан машғул бўлди?

– Шу уйнинг хизматкорига бир нималарни ҳикоя қила бошлади.

– Унинг хизматкори қанақанги одам?

– Унинг исми Алиса. У америкалик ва ўзининг хожаси билан бирга Калифорниядан келган.

– Эҳтимол у сизнинг рафиқангизнинг ишончига кириб бўлгандир?

– Балки жуда ҳам чуқурроқ кириб бўлгандир. Ҳар сафар менга мисс Хетти унга жуда ҳам кўп ишониб юборгандек

күринарди. Лекин Америкада бундай ҳолатларга бошқача күз билан қарашади.

– Уларнинг сұхбати қанча вақт давом этди?

– Бир-икки дақиқа эди, шекиlli. Тұғриси, билмадим, мен жуда банд әдим:

– Ва сиз уларнинг нима ҳақида гаплашганини әшитмадингизми?

– Сент-Саймон хоним “бегона одамнинг ер майдонининг эгалланиши” ҳақида бир нимадир деди. У шунақанги жаргондаги сўзларни кўп ишлатади. Нимани назарда туганинитушунмадим ҳам.

– Америкача жаргон баъзида ажralиб туради. Сизнинг рафиқангиз хизматкор аёл билан бўлиб ўтган сұхбатдан кейин нима қилди?

– Ошхонага кетди.

– Сиз билан биргами?

– Йўқ, бир ўзи. У бўнақанги майда-чуйда ишларда ўзи анчайин мустақил. Ўн-дақиқалар ўтиб у столдан шошиб турдида, бир нималар дебминғирлаб узр сўраган бўлиб, хонадан чиқиб кетди. Мен уни бошқа кўрмадим.

– Адашмасам, сўроқда хизматкор Алиса бекасининг хонага кириб кетгани, келин кўйлаги устидан узун йўл-нальтосини ташлаб, шляпасини кийиб, чиқиб кетганлиги ҳақида кўрсатма берган.

– Тўппа-тўғри. Ва кейин уни Гайд-парқда кўришган. У у ерда Флора Миллар – ўша куни эрталаб мистер Доранинг уйида жанжал кўтарган аёл билан бирга экан. У ҳозир қамоққа олинган.

– А ҳа, марҳамат қилиб ўша ёш хоним ва у билан ўртандаги муносабат ҳақида гапирибберингчи.

Лорд Сент-Саймонелкасини қисди ва қошларини чи-мирди.

– Бир неча йиллар давомида биз у билан дўстлашиб юрадик.

Демоқчиманки, жуда ҳам қаттиқ дўстлашиб... У “Аллегро”да рақс тушарди. Мен у билан олийжаноб инсонларга хос муносабатда бўлганман, ва унинг менга ҳеч қанақанги эътирози бўлиши мумкин эмас. Лекин сиз, мистер Холмс,

аёлларни биласизку, Флора – жозибали аёл, лекин жуда ҳам таъсирчан ва мени севиб қолган. Уйланаётганимни эшитиб, у менга ваҳимали хатлар ёза бошлади, ва тўғриси ни айтсан, мен черковдаги жанжалдан қўрқаним учун ҳам тўйни камтарона ўтказгандим. Биз никоҳдан қайтиб келишимиз билан у мистер Дораннинг уйига югуриб келиб, менинг рафиқамни ҳақорат қилиб, ҳатто таҳдидқилиб, у ерга кирмоқчи бўлган. Аммо шунга ўхшаш воқеалар содир бўлиш эҳтимолини ҳисобга олиб икки полициячини гражданча кийимда келибтуришини сўрагандим, ва улар уни тезда чиқариб юборишди. Буерда жанжал ёрдам бермаслигини тушунган Флора, тезда тинчланди.

- Буларнинг ҳаммасини хотинингиз эшитдими?
- Яхшиямки, йўқ.
- Кейин эса уни ўша аёл билан бирга кўчада қўришган, шундайми?
- Ҳа. Ва ўша фактни Скотланд-Ярдан мистер Лестрейд жиадий деб ҳисоблаяпти. Унинг фикрича Флора менинг хотинимни уйдан олиб чиқиб олгану, уни қопқонга туширган.
- Нима ҳам дердик, бу эҳтимолдан ҳоли эмас.
- Демак, сиз ҳам шу фикрдасиз, шундайми?
- Мен бундай демадим. Мана, сизнинг ўзингиз шундай бўлиши мумкин деб ҳисоблайсизми?
- Мен Флорани пашибани ҳам хафа қилмайди деб ҳисоблайман.
- Лекин рашк баъзан одамнинг феълини бутунлай ўзгартириб юбориши мумкин. Айтингчи, бўлиб ўтган воқеани сиз ўзингиз қандай тушунтириб бера оласиз?
- Мен бу ерга бирон нарсани тушунтириб юбориш учун эмас, сиздан тушунтириш олиш учун келганман. Мен сизни ўзимдаги бор фактлардан хабардор қилдим. Қолаверса, сизни менинг нуқтаи назарим қизиқтирса, марҳамат: менинча, менинг рафиқамнинг бошидан кечиргандари уни бир оз асаблари бузилишига олиб келган. Холбуки, унинг тақдирида, ижтимоий ҳолатида катта ўзгариш бўлган.
- Қисқа қилиб айтганда, у кишининг тўсатдан идрок қилиш қобилиятысусайган деб ўйлайсизми?

– Хоҳласангиз, шундай ҳам. Мен унинг воз кечишини ўйласам, ...йўқ, мендан эмас, барча аёллар бекорга орзу қилган нарсасидан воз кечишини ўйласам, менинг буни тушунтиришим қийин.

– Нима ҳам дердик, бу ҳам қабул қиласа бўладиган фараз, – жавоб берди Холмс, илжайиб. – Энди, лорд Сент-Саймон, мен учун деярли барча керакли маълумотлар мужассам бўлди. Факат бир нарсани айтинг: сиз тўй дастурхонида, яъни столда ўтира туриб, деразадан кўчада бўлаётган воқеани кўра олармидингиз?

– Қарама-қарши томондаги йўлак ва боғ кўринмасди.

– Офарин. Шундай қилиб, менда энди сизнинг вақтингизни олишга эҳтиёж йўқ. Мен сизга ёзиб юбораман.

– Сиз ушбу жумбоқни ечсангиз бўлди! – деди мижозимиз, ўрнидан турга туриб.

– Мен буни ечиб бўлдим.

– Нима? Мен нотўғри эшитмадимми?

– Мен бу жумбоқни ечиб бўлдим дедим.

– Унда менинг хотиним қани?

– Яқин фурсат ичida мен сизнинг бу саволингизга жавоб бераман.

Лорд Саймон қовоғини солди.

– Бу иш устида сиз билан менга қараганда ақллироқ кўп одамлар бош қотирадилар деб ўйлайман, – деди у ва такалдуфона бош эгиб, виқор билан чиқиб кетди.

Шерлок Холмс кулди:

– Лорд Сент-Саймонбошимни ўзининг боши билан тенг кўриб менга катта шараф кўрсатди!.. Биласизми нима, бундай узоқ сўроқдан сўнг битта содали виски ичиб, орқасида битта сигара чекишдан бош тортмасдим. Бу иш бўйча мен хуносамни мижоз уйга кирмасидан чиқариб қўйгандим.

– Етар, Холмс!

– Менинг ёзувларимда бир неча шунга ўхшаш ҳодисалар бор, лекин сизга айтганимидек, йўқолишларнинг биронтаси ҳали бунчалик даражада шошқалоқлик билан амалга оширилмаган. Лорд Сент-Саймон билан бўлиб ўтган суҳбатимиз туфайли тахминларимга нисбатан ишонч ҳосия қила бошладим. Баъзида иккини даражали ҳолатлар

шунақанги чиройли қилиб тасвиrlанадики, агар Торо¹ ни эсласак – худди сутга тушган пашшадек.

– Лекин, Холмс, сұхбатда иштирок этиб, сиз нима әшит-
ган бўлсангиз мен ҳам шуни әшитдимку.

– Ҳа, лекин мен дуч келган ва менга яхшигина мактаб-
бўлибхизмат қилган ҳодисаларга дуч келмагансиз. Деярли
шундай ҳодиса бир неча йил аввал Абердинада ва шунга
жуда ўхшаш – Мюнженда, франко-прусс жангидан кейин
бир йил ўтибсолир бўлган. Бу ҳолат эса... Мана, Лестрей-
д! Салом, Лестрейд! Ана, буфетда вино, бу ерда, қутида эса
сигаралар.

Скотланд-Ярднинг расмий айгоқчиси куртка кийиб,
бўйнига шарф ўраб олганлиги учун денгизчинга ўхшаб
қолганди. Қўлида парусинадан тикилган қора рангли сак-
вояж ушлаб олган эди. Қисқа саломлашиб у стулга ўтири-
дидা, таклиф қилинган сигарани чекди.

– Қани, ёрилингчи, нима бўлди? – айёrona қарашиб қи-
либ сўради Холмс. – Норози кўринасиз.

– Менинг ҳақиқатдан ҳам кўнглим тўқ эмас. Жин урсин
ўша Сент Саймонни тўйи билан қўшиб! Ҳеч нарсани тушу-
на олмаяпман.

– Наҳотки? Сиз мени ҳайрон қолдираяпсиз.

– Ҳаётда учратмаганман бу даражада чалкашиб кетган
воқеани. Ҳеч қанақанги уни топилмайдиган. Мен бугун
куни билан шу нарса билан банд бўлдим.

– Ва анчагина ивиб ҳам қолибсиз, – деди Холмс, куртка-
сининг енгига тегина туриб.

– Ҳа, Серпантайннинг² тубини титкилаб чиқдим.

– Э худо! Сизга булаr нима учун керак?

– Сент-Саймон хонимнинг жасадини топиш учун.

Шерлок Холмс кресло суюнчиғига ўзини ташладида, ми-
риқиб кулди.

– Трафальгард-сквердаги фаввора ҳовузини тинтиб
чиқишини унутмадингизми? – сўради у.

– Трафальгард-сквердаги? Бу билан нима демоқчисиз?

¹ – Цитата Америка ёзувчси Генри Давид Торонинг (1817—1862)
кундалигидан олинган.

² – Серпентайн (Варрак) – Лондондаги Гайд-паркдаги ҳовуз.

– Демоқчиманки, Сент-Саймонни топиш имкониятингиз у ерда қанча бўлса, бу ерда ҳам шунча.

Лестрейд дўстимга жаҳл билан қараб қўйди.

– Кўриниб турибдики, сиз бу ишни тугатиб қўйибсиз, шекилли? – кинояли кулиб сўради у.

– Менга ҳозир у ҳақда сўзлаб берди ва мен буборада хулосага келиббўладим.

– Наҳотки! Нима, сиз Серпентайннинг бунга алоқаси йўқ, демоқчимисиз?

– Ўйлайманки, шундай.

– Унда, марҳамат қилиб тушунтириб берингчи, биз қандай қилиб ҳовузда мана буни топишимиз мумкин бўлди?

У саквояжни очиб, полга никоҳ қўйлагини, бир жуфт ялтироқ туфли ва тўр ўрнатилган гулчамбарни ташалади. Уларнинг ҳаммаси хўл ва лойга ботган эди.

– Ижозат беринг! – деди Лестрейд, булар устига янги никоҳ узугини қўяркан. – Мана бу жумбокни ечиб қўрингчи, мистер Холме!

– Буни қаранг! – деди Холмс, кўк тутунни бурқситиб. – Ва сиз буларнинг ҳаммасини ҳовуздан чиқарибодингизми?

– Улар қирғоқ яқинида сузиб юрганида боф қоровули топиб олиди.

Сейнт-Саймон хонимнинг қариндошлари қўйлак ва бошқа нарсаларни тан олишибди. Менимча, агар у ерда кийим бўлса, унда – қаердадир, шу яқин атрофда жасад ҳам топилади.

– Агар ушбу ўта доно назариядан келиб чиқадиган бўлсак, ҳар бир одамнинг жасади унинг либослари яқинидан топилиши керак. Сиз Сент-Саймоннинг нарсалари ёрдамида нимага эришмоқчисиз? Шунй билмоқчи эдим.

– У кишининг гойиббўлишида Флора Милларнинг алоқаси борлигиниисботловчи биронта далилни.

– Бу осон бўлмайди деб қўрқаман.

– Қўрқасиз? – қизишиб бақириб юборди Лестрейд. – Мен эса, Холмс, ўзингизнинг доимги назарияларингиз ва хулосаларингиз билан ҳаётдан бутунлай узулиб қолдингиз деб қўрқаяпман. Бир неча дақиқа аввал сиз иккита қўпол хатога йўл қўйдингиз. Мана бу қўйлак, шубҳасиз Флора Милларга қарши далил бўлиб хизмат қиласди.

– Қандай қилиб?

– Күйлакнинг чўнтағи бор. Ўша чўнтақда визит карточкаларга мўлжаланган ғилоф бор. Ғилофдан эса мана бу хатчиқди. – У шундай деб стол устига хатни ёйиб қўйди. – Ҳозир мен сизга уни ўқиб бераман: “Ҳаммаси тайёр бўлганида кўришамиз. Зудлик билан чиқинг. Ф. М. М.”. Бошидан Флора Миллар қандайдир йўл билан Сент-Саймон хонимдан пул ўндирган деб ҳисоблайман. Ва албатта, шериклари билан бирга унинг ғойиб бўлишида айбдордир. Мана, кўлимизда хат – у Сент-Саймон хонимни ўзининг тўрига илинтириш мақсадида чиқиш эшиги ёнида унинг қўлига тутқазган ва ўзининг исми шарифибитилган хат.

– Офарин, Лестрейд, – деди кулиб Холмс. – Тўғриси, сиз бунинг ҳаммасини жуда яхши ўйлаб топгансиз. Хатни кўрсатингчи. У қўлига қоғозни бепарво олдида, тўсатдан ундағи бир нарса унинг эътиборини тортди.

– Ҳа, бу ҳақиқатдан ҳам жуда муҳим! – деди у мамнун бўлиб.

– Аҳа! Энди ишонч ҳосил қилдингизми?

– Ўта муҳим! Сизни чин дилдан қутлайман, Лестрейд.

Тантанани ҳис қилаётган Лестрейд ўрнидан сакраб турдида, хат устида эгилди.

– У нима? – ҳайрон бўлди у. – Сиз ахир бошқа томонга қарайпсизку.

– Йўқ, мен айнан ўша томонга қарайпман.

– Сиз ақлдан озибсиз! Қоғозни тўнтаринг. Хат ахир қалам билан унинг орқа томонида ёзилганку!

– Аммо мен бу ерда мени жуда қизиқтираётган мөхмонхона ҳисобининг парчасини кўраյпман.

– Унда унчалик зарур нарса йўқ! Мен уни кўриб бўлганиман: “4-октябрь. Хона – 8 шил. Нонушта – 2 шил. 6 пенс. Коктейль – 1 шил. Ленч – 2 шил. 6 пенс. Бир стакан вино – 8 пенс”. Бўлди. Бирон қизиқ нарса кўрмаяпман.

– Кўрмаслигингиз тайин. Ваҳоланки, бу ҳисоб катта аҳамиятта эга.

Хатта келсак, у ҳам аҳамиятта эга, айниқса унинг исми шарифи. Шундай экан, сизни яна бир бор табриклайман, Лестрейд.

– Вақтни йўқотмайлик, етар! – деди у жойидан тура туриб. – Мен, биласизми, каминнинг яқинида ўтириболиб ҳар хил назарияларни ишлаб чиқавермасдан ишлаш керак деб ҳисоблайман. Хайр, мистер Холмс. Кўрамиз, бу ишнинг охирига ким биринчи бўлиб етаркан.

У олиб келган кийим-кечакларни йигишириб олдида, саквояжга солди ва эшик томон йўналди.

– Икки оғиз сўз, Лестрейд, – секин деди Холмс, чиқиб кетаётган рақибининг орқасидан. – Мен сизнинг ишингизнинг жумбоғини ечиб беришим мумкин. Сент-Саймон хоним бу бир афсона. У йўқ ва ҳеч қачон бўлмаган. Лестрейд ўтирилдида, дўстимга маъюс тикилди. Кейин менга қарадида, бармоғи билан миясига уч марта чертди, бошини маъноли лиқиллатдида, шошилиб чиқиб кетди.

Унинг ортидан эшик ёпилиши билан Холмс ўрнидан турдида пальтосини кийди.

– Бу шахс айтган гапда жон бор, – деди у. Ҳамма вақт ҳам уйда ўтиравермасдан ишланг-керак. Шунинг учун, Уотсон, сизни газеталарингиз билан бир оз ёлғиз қолдиришинга тўғри келди.

Шерлок Холмс мени соат беш яримда тарқ этди. Лекин мен узоқ вақт ёлғиз қолмадим. Бир соат ўтмасдан гастроном дўконидан қўлида катта қути кўтарган почтачи келди. Ўзи билан бирга келган бола ёрдамида у қутини очдида, мени ҳайрон қолдириб, бизнинг камтарона тушлик қила-диган столимизда шоҳона, лекин совуқ кечки овқат муҳайё бўлди. Унда бир жуфт совуқ товуқ, тустовуқ, ғоз жигаридан тайёрланган паштет ва чанг, ва ҳатто ўргимчак ини босган босган бир неча шиша эски вино бор эди. Бу егуликларни столга жойлаб, худди “Минг бир кеча”даги каби иккала почтачи ҳам ғойиб бўлди. Уларнинг айтган гапи фақат “Ҳаммаси учун тўланган ва ушбу манзилга етказиш буюрилган” – бўлди.

Тўққизга яқин хонага тетик қадамлар ташлаб, Холмс кириб келди. Унинг юзи жиддий эди, лекин кўзлари чақнаб турарди. У кўзлардан мен унинг ўзининг тахминларидан алданмаганини сездим.

– Кечки овқат эса муҳайё! – деди у қўлларини ишқалаб.

– Сиз, демак, меҳмонларни кутяпсиз, шундайми? Улар беш кишига мұлжаллаб дастурхон тайёрлаб кетишиди.

– Үйлайманки, бизнигің кимдир кириши мүмкін, – жағоб берди у.

– Қизық, лорд Сент-Саймон ҳалигача йүқку... Аха! Назаримда зинадаги унинг оёқ товушлари.

У хато қылмади. Хонага тезда әрталабки меҳмонимиз кириб келди. У құлидаги тилла занжирни янада тезроқ силкитарди. Унинг аристократларга хос юзида саросима-ни сезиши қийин эмасди.

– Бундан чиқдикі, мен жұнаттан одам сизни уйда то-пибіда? – сұради Холмс.

– Ҳа, лекин тан олишим керак, хатнинг мазмуні мени барча чоралардан күпроқ ҳайратлантириди. Сизнінг хабар берганингизни тасдиқловчи исбот борми?

– Бор албатта. Ба әнг ишончли.

Лорд Сент-Саймон креслога үзини ташладида, құли билан пешонасина силади.

– Герцог нима дейди! – шивирлади у. – Оиласи аъзоларининг бири шу даражада паст кеттеганини билса, у нима дейди!

– Лекин бу ерда аник тасодифку. Мен бу ерда бирон пасткашлиқка доир нарса бор деган фикрга құшила олмайман.

– Эх, сиз бу нарсаларга бошқа назар билан қарајапсиз!

– Мен бу ерда ҳеч кимнінг айбины күрмаяпман. Меним-ча, бу хоним бошқача йұл тута олмаган. Албатта, у киши ҳаддан ташқари тиришқөк, лекин унинг онаси йүқ – бундай қийин дақиқаларда унга маслаҳат берадиган одам бўлмаган.

– Бу ҳақорат, сәр, омма олдидағи ҳақорат! – деди Сент-Саймон, бармоги билан столни тинмай чертар экан.

– Лекин сиз фақат бечора қызы тушиб қолган ҳолатни ҳисобга олишингиз керак.

– Мен ҳеч нимани ҳисобга олмоқчи эмасман. Менга нисбатан виждонсизлик қилишиди. Мен үзимни құярга жой топа олмаяпман.

– Менимча, құнғироқ қилишшайпти, – деди Холмс. – Ҳа, зинада оёқ товушларини әшитаяпман... Нима ҳам қилар-дик, лорд Сент-Саймон, агар мен сизни бўлиб ўтган воқе-

ага бир оз марҳаматлироқ назари билан қарашга күндира олмасам, унда буни мен таклиф қилган адвокат удалар.

— Лорд Сент-Саймон, — деди у, — сизни мистер ва миссис Фрэнсис хей Маултонлар билан таништиришга ижозат беринг. Миссис Маултон билан сизлар таниш бўлсаларингиз керак. Янги меҳмонларнинг кириб келиши билан мижозимиз ўрнидан сакраб турди. У қаддини ростлаб, бошини ерга эгиг, кўллари кафтини камзул ёнига бекитиб турди. Бу ҳақоратланган қадр-қимматнинг тимсоли эди. Хоним югуриб келиб, унга қўлинни чўзди, лекин у бошини ердан кўтартмди. Агар у бош эгмас ҳолда қолишни истаса, унинг учун бу ҳолат балки яхши ҳамдир: ким ҳам аёл кишининг ялиниш маъносидаги нигоҳи олдида бардош бера оларди.

— Сиз хафамисиз, Роберт? — деди у. — Нима ҳам дердим, тушунаман, сиз хафа бўлмасангиз ҳам бўлмайди.

— Илтимос, ўзингизни оқламанг, — алам билан деди лорд Сент Саймон.

— Ҳа, ҳа, биламан, мен айборман, мен кетишимдан аввал сиз билан гаплашиболишим керак эди. Лекин Фрэнкни кўришим билан ақлимни йўқотдим ва нима деб, нима қилаёттганимни англай олмасдим. Яна меҳробнинг ёнида хушимдан кетмаганимга ҳалий ҳайронман!

— Хоним, балки сиз лорд Сент-Саймон билан суҳбатлашиб олгунларингизча биз дўстим иккаламизнинг чиқиб туришимизга тўғри келар? — сўради Холмс.

— Агар менга фикримни айтиш мумкин бўлса, — қўшилди мистер Маултон, — бу воқеани сир тутиш етарли дейман. Менга қолса, бутун Европа ва бутун Америка ниҳоят ҳақиқатни эшитишини хоҳлардим.

Маултон ўрта бўйли бақувват, қуёшда тобланган, кўзга тез яққол ташланадиган юз бичимиға эга ва кескин ҳарактчан йигит эди.

— Яхши, унда нима бўлганини мен сўзлаб бераман, — деди унга ҳамроҳ бўлиб келган аёл. — Биз Фрэнк билан 1881 йилда қояли тоғлар яқинидаги Мак-Квайра конида танишганмиз. У ерда отам иш олиб бораради. Биз бир-биримизга сўз берганмиз. Лекин бир куни отам олтинга бой кон томирига дуч ке-либ қолдида, бирдан бойиб кетди, бечора Фрэнкнинг участ-

каси эса қуриббордида, ниҳоят ҳеч нарса бермай қўйди. Отам бойиган сайин Фрэнк қашшоқлаша борарди. Отам энди бизнинг унаштирилишимиз ҳақида эшитишни ҳам истамай қўйди ва мени Фрискога олиб кетди. Лекин Фрэнк таслим бўлмади. У ортимдан Фрискога борди ва биз у ерда отамнинг розилигисиз учрашиб турардик. Агар отам буни эшится қаттиқ жаҳли чиқарди, шунинг учун ҳаммасини ўзимиз ҳал қилдик. Фрэнк қайтиб кетишини, маблағ йифишини, ва унинг ҳам пули отамнинг гулича бўлсагина қайтиб келишини айтди. Мен эса уни қанча керак бўлса кутишга, ва токи у тирик экан, турмушга чиқмасликка ваъда бердим. Шунда Фрэнк: “Агар шундай бўлса, биз нима учун ҳози никоҳдан ўтмаслигимиз керак? Менинг шунда ишончим ҳам мустаҳкам бўлади, сенга эса қачон қайтиб қелсан, шунда уйланаман”, – деди. Биз шундай қарорга келдик. У ҳаммасини ташкиллаштирди. Руҳоний бизни никоҳлаб ҳам қўйди. Шундай кейин Фрэнк баҳтини излаб кетди, мен эса отамнинг ёнига қайтдим.

Бир қанча вақт ўтиб Фрэнкнинг Монтанода эканлигини билдим. Кейин Аризонага олтин излаб кетди. У ҳақдаги на вбатдаги хабарни мен Нью-Мексигада олдим. Кейин эса газетада конга апачи-ҳиндулари ҳужум қилганлиги ҳақида узундан-узун мақола чиқди. Ўлганлар рўйхатида эса менинг Фрэнкимнинг исми ҳам бор эди. Мен хушимдан кетдим ва бир неча ой оғир хаста бўлиб қолдим. Отам мени сил касалига йўлиққан деб ўйлаб, Фрисконинг ҳамма шифокорлари га кўрсатиб чиқкан. Мен Фрэнк ҳақида бир йилдан зиёд вақт ҳеч бир сўз эшитмадим ва унинг ўлганлигига буткул ишонч ҳосил қилдим. Ўша пайтлари Фрискога лорд Сент-Саймон келиб қолди, кейин эса биз отам билан Лондонга кетдик. Тўй масаласи ҳал қилинганди. Отам манун эди, лекин мен юрагимдаги Фрэнкка берган жойимни дунёдаги бирон бир эркак зоти эгаллай олмаслигига ишонардим.

Аммо ҳар қалай, агар мен лорд Сент-Саймонга турмушга чиққан тақдиримда ҳам унга вафодор рафиқа бўлардим. Биз севги борасида эркин эмасмиз, лекин ўз ҳатти-ҳаракатларимизни бошқариш қўдимизда. Мен у билан бирга меҳробга ўз бурчимни кучим борича бажо келтириш қатъий нијтида бордим. Лекин меҳробга яқинлашганимда Фрэнкни

күриб қолганимда нимани хис қилганимни тасавур қилиб күринга. У бириңчи скамейка ёнида туриб, менга тикилиб турарди. Авалига бу арвоҳ деб ўйладим. Лекин яна бир қараганимда, унинг менга қараб, гүёки нигоҳи билан: уни күриб турганимдан хурсандманми ёки йўқми? – деб сўрагандек бўлди. Ҳушимдан кетиб қолмаганимга ҳайронман. Атрофимда ҳамма нарса айланарди. Ва руҳонийнинг сўzlари қулоғимга худди арининг ғувуллашидек эшитиларди. Нима қилишни билмасдим. Никоҳ маросимини тўхтатиш, черковда жанжал чиқариш керакми? Мен яна унга қарадим. Уэса менинг фикримни ўқиди шекилли. Чунки бармоғини лабига босиб, жим ишорасини қилди. Кейин эса шошилиб қоғоз парчасига бир нима деб ёзаётганини кўрдим, ва бу хат менга йўналтирилганлигини билдим. Унинг ёнидан ўта туриб гулдастани кўлимдан тушириб юбордим. У эса гулдастани олиб берарётуб, кўлимга хатни тутқазишга улгурди. Унда бор-йўги бир неча сўз бор эди: Унда у белги бериши билан унинг ёнига чиқишим кераклитини айтганди. Албатта, энди менинг энг муҳим бурчим – унга итоат қилиш ва унинг барча айтгана-рини қилиш кераклигига қатъий ишонгандим.

Уйга қайтиб келгач, бўлиб ўтган воқеанинг барчасини Фрэнкни ҳали Калифорниядан – танийдиган – ва уни қаттиқ севадиган хизматкоримга ҳикоя қилиб бердим. Унга ўз ўрнида жим бўлишни, ва энг зарур буюмларни йифиб, менинг пальтоимни тайёрлашни тайинладим. Биламан, мен лорд Сент-Саймон билан гаплашиб олишим көрак эди. Лекин бу унинг онаси ва мана бу обрўли меҳмонлар ҳузурида жуда қийин эди! Щунда мен аввалига қочиб кетишга, кейин эса ҳаммасини тушунтиришга қарор қилдим. Биз столда ўн дақиқача ўтиридик, кўп эмас. Деразага қараб эса, қарама-қарши йўлақда турган Фрэнкни кўрдим. У менга ишора қилдида, боғ томон юрди. Мен ошхонадан чиқдимда, пальтоимни елкамга илиб, унинг ортидан кетдим. Кўчада бир аёл киши менга рўпара келдида, лорд Сент-Саймон ҳақида бир нималарни сўзлай кетди. Мен деярли эшитмасдим. Лекин ҳар қалай унинг ҳам тўйимзгача қандайдир сири борлигини илгадим. Бир амаллаб у аёлдан кутилиб, Фрэнкка етиб олишга эришдим. Биз аравага ўтиридикда, у ижарага уй олган Гор-

дон-скверга кетдик. Бу менинг шунча вақт күттән ҳақиқиي түйим эди. Фрэнк апачиларга асирга түшгән экан. Асирикдан қочиб Фрискога келгән экан. У ерда мен уни ўлган деб хисоблаб Англияга кеттеганимни билибди. Ортимдан бу ёқса шошилған, ва айнан иккинчи түйим куни мени излаб топған.

– Мен никох ҳақида газеталарда үқидим, – тушунтириди америкалик.

– У ерда черков номи ва келиннинг исми айтилғандиу, манзилиёзилмаганди.

– Кейин биз қандай қарорга келишимиз ҳақида маслаҳатлашдык.

Фрэнк бошидан ҳеч нимани яширмаслик тарафдори бўлди. Мен эса шундай уялдимки, ғойиб бўлгим келар ва ҳеч қачон бу ердаги одамларни учратишни хоҳламасдим. Фақат отамга менинг тириклик ва соғ-омонлигимни билиши учун икки оғиз суз ёзиб қолдиришни хоҳладим. Бу лордлар ва хонимларнинг стол атрофида ўтириб олиб, менинг қайтишимни кутаётганини даҳшат билан тасаввур қилдим. Шундай қилиб, Фрэнк, мени ҳеч ким топа олмаслиги учун никох кўйлагим ва бошқа нарсаларни олиб, тугун қилиб тугдида, ҳеч ким топа олмайдиган жойга олиб бориб қўиди. Агар бугун бу қадрли жентельмен, мистер Холмс ёнимизга келмаганида эди, эҳтимол, биз эртаси куни Парижга жўнаб кетишимиз керак эди. Лекин у бизни қандай топганига ақлим етмайди. У бизга ишонарли лекин юмшоқ қилиб менинг ноҳақ эканлигимни, Фрэнкнинг эса ҳақ эканлигини, агар биз буни сир тутиб юрсак, ўзимизга ёмон бўлишини исботлади. Кейин у бизга лорд Сент-Саймон билан ҳоли гаплашиб олишимизга имкон яратишни айтди, ва мана, биз бу ердамиз. Энди Роберт, сиз ҳаммасини биласиз. Агар сизни ғам-ташвишга қолдирган бўлсан, бундан жуда, жуда афсусдаман. Лекин мен ҳақимда унчалик ҳам ёмон ўйламайсиз деган умиддаман.

Лорд Сент-Саймон бу узун ҳикояни ўша бетоқат ва соувқ қўринишида тинглади. Унинг қошлари уюлган, лаблари эса чимирилганди.

– Мени кечиришингизни сўрайман, – деди у, – лекин ўзимнинг ишқий муносабатларимни бошқалар олдида муҳокама қилиш менинг тартиб-қоидамга тұғри келмайди.

— Сиз мени кечиришни хоҳламайсизми? Хайрлашишің учун менинг құлымни сиқиб қўйишни хоҳламайсизми?

— Йўқ, нима учун, агар бу сизга мамнунлик бағш этса.

Ва у ўзи томон чўзилган қўлни совуқ қисиб қўйди.

— Мен ўйлагандимки, — энди бошлаганди Холмс, — биз билан кечки овқат тановвул қилишдан бош тортмайсиз деб.

— Тўғриси, сиз мендан жуда кўп нарса талаб қиласпсиз, — эътиroz билдириди иззатталаб лорд. — Мен мавжуд ҳолатни тан олишим керак, лекин бўлиб ўтган воқеадан хурсанд бўлишимни кутиш бефойда деб ўйлайман. Ижозатингиз билан, сизга ёқимли кеча тилайман.

У умумий таъзим қилдида, тантанавор чиқиб кетди.

— Балки сиз мени ўз доирангизга муносиб кўрарсиз, — деди Шерлок Холмс¹. — Менга, мистер Маултон, аммерикаликни кўриш ҳамиша ёқимли, зеро мен илгари бўлиб ўтган монархнинг фаҳми етмаслигию, вазирнинг хатосиб бизнинг болаларимизга қачонлардир ягона — Англия-Америка байроби бўлған буулкан мамлакатнинг фуқароси бўлишига халақит бермаслигига ишонадиганларданман.

— Қизиқ воқеа бўлиб ўтибди, — меҳмонлар кетгач, қайд қилди Холмс.

— У бир қараганды тушунтириб-беришнинг иложи йўқдек кўринган фактларни оддий қилиб тушунтириш мумкинлигини аниқ исботлади. Ёш хоним сўзлаб берган бир қатор воқеалардан оддийроқ ва табиийроқ яна нима бўлиши мумкин? Ва нарсаларга, айтайлиқ, Скотланд-Ярддаги мистер Лестрейднинг нуқтаи назаридан қараганда, чиқарилган енгил хulosалардан ҳайратланарли яна нима бўлиши мумкин!

— Унда сиз бошиданоқ тўғри йўлда бўлган экансизда?

— Мен учун бошиданоқ иккита факт аниқ эди: биринчиси — келиннинг меҳробга бутунлай ўз ихтиёри билан келгани ва иккинчиси — никоҳ ўтиши биланоқ унинг қилган ишидан пушаймонлиги. Ушбу вақт оралиғида унинг фикрини ўзгартирадиган бир нарса содир бўлганлиги кундай равшан эди. Бу нима бўлиши мумкин? Уйдан ташқарида ким биландир

¹ — Холмс бу ерда Англия қироли Георг III(1738– 1820) ва Боз вазири Фредерик-Нортни (1732—1792) назарда туттан. Георг Шва Нортнинг сиёсати Америка колониялари билан низога, кейин эса урушга олиб келган.

гаплашишга унда имконият бўлмаган, чунки куёв бир сонијага ҳам уйдан узоқлашмаган. Балки у кимнидир учратгандир? Агар ишундай бўлса, бу фақат америкалик бўлиши мумкин эди: Ахир Англияга у яқинда келганку ва кимдир унга шу қисқа вақт ичидагина ўзининг пайдо бўлиши билан унинг барча режаларини ўзгартириб юборишигача таъсир ўтказишга улгуриши эҳтимолдан ҳоли эди. Шундай қилиб, истисно усулини қўллаб, биз унинг қандайдир америкаликни учратган деган холосага келдик. Лекин бу америкалик ким эди, ва нима учун учрашув унга шунчалик таъсир ўтказган? Афтидан, ў ё унинг севгилиси бўлган, ё эри. Қизнинг ёшлиги, бизга маълум бўлишича, қаҳри қаттиқ одамлар орасида ва ўзига хос муҳитда ўтган. Буларнинг ҳаммасини мен лорд Сент-Саймоннинг ҳикоясигача тушуниб бўлгандим. У черковда пайдо бўлган эркак киши, келиннинг унинг ўзи билан муносабатини ўзгартириши ва қўлидан гулдастани тушуриб юбориши – хат олишнинг синалган варианти, – Сент-Саймон хонимнинг уй хизматкори билан гаплашиши ҳақида ва қизнинг “ўзганинг участкасини эгаллаш” (олтин қазувчиларнинг тилида бу бирорнинг эгаллаган нарсасига тажовуз қилиш дейилади) га маъноли шаъма қилиши ҳақида бизга хабар берганида, менга ҳаммаси аниқ равшан бўлганди. У бошқа эркак киши билан қочиб кетган ва бу эркак унинг севгилиси ёки эри бўлганлиги аниқ эди. Ва унинг иккинчиси бўлиши эҳтимоли кўпроқ эди.

– Лекин уларни қандай излаб топдингиз?

– Бу бир оз қийин бўлиши мумкин эди, лекин менинг дўстим Лестрейд, ўзи билмаган ҳолда, бебаҳо ахборотни қўлга киритган. Албатта исми шарифларнинг бош ҳарфлари ҳам катта аҳамиятга эга эди, лекин унданда муҳимроғи – мана шу ҳафта ичидагина Лондоннинг энг яхши меҳмонхоналаридан бирида исми шарифларнинг бош ҳарфлари кўрсатилган шахснинг тўхташи эди.

– Энг яхши меҳмонхоналардан бири эканлигини сиз қандай аниқладингиз?

– Жуда ҳам оддий: нархларидан. Номер учун саккиз шиллинг ва бир стакан вино учун ҳам саккиз шиллингни фақат биринчи класс меҳмонхоналарида олади, Лондонда эса бу нақанги меҳмонхоналар кўп эмас. Нортумберленд-авенюда-

ги мен айланиб чиққан мөхмөнхоналарнинг иккинчисидаёқ мөхмөнлар китобидан Америкадан келган қандайдир мистер Фрэнсис Х. Маултон у ердан яқинда чиқиб кетганилигини аниқладим. Унинг ҳисобини кўриб, ҳисоб нусхасида кўрган рақамларни кўрдим. У ўзига келган хатларни куйидаги манзилга жўнатишни буюрган: Гордон-сквер, 226, ва мен ўша ёқса йўл олдим. Севишганиларни уйида учратиш баҳтига муяссар бўлдим ва ёшларга бир-икки оғиз оталарча маслаҳатлар беришта журъат қилдим. Мен уларга юзага келган ҳолатни оммага, айниқса лорд Сент-Саймонга тушунтирса, бундан фақат ютишини исботлай олдим. Кейин эса лорд билан учраштиришни ваъда бериб, уларни бу ерга таклиф қилдим, ва кўриб турганингиздек, уни ҳам бу ерга учрашувга бошлиб келишга кўндиридим.

— Лекин натижалари қойил-мақом, — тан олдим мен. — У бир оз қўполлик қилди.

— Эҳ, Уотсон, — кулиб эътиroz билдириди менга Холмс, — агар бир аёлнинг кўнглини овлаб юриб, тўйгача етиб борсангизу, тўсатдан ҳам хотинсиз, ҳам мулксиз қолсангиз, сизга ҳам алам қилган бўларди. Менимча биз лорд Сент-Саймонга нисбатан ўта марҳаматли бўлишимиз керак. Шунингдек, унинг ҳолига тушмаганимиз учун тақдиримизга шукр қлишимиз керак. Афтидан бундай ҳолга тушмаймиз ҳам деб ўйлайман... Менга скрипкани узатингда, яқинроқ ўтириинг. Ахир энди бизда биргина ечилмаган масала қолди — қандай қилиб бу узун ва қоронғу қуз оқшомлари вақтни ўтказамиз.

БЕРИЛЛ ТОШЛИТИЛЛАҚОШ

— Қаранг, Холмс, — дедим мен. — Қандайдир ақлдан озган югураяпти. Тушунмайман, қандай қилиб, яқинлари буни қаровсиз қўйиб юборишади.

Мен хонамизнинг гумбазсимон деразаси ёнида туриб пастга, Бейкер-стритга қарадим.

Холмс эриниб креслодан турдида, орқамдан туриб, қўлларини халати чўнтағига солиб, деразага қаради.

Тиник февраль тонги эди. Кеча ёққан қалинқор қишиң күёшпида товланиб ётарди. Күча үртасидаги қор күкимтириң ранга кириб, лойға беланиб, шилтага айланғанды, йүл чеккасидаги қор эса худди ҳозир ёққандек оппоқ эди. Йұлакларни ҳозир тозалаб бұлғаниға қарамай, ҳали сирпанчик әди. Шунингдек пиёдалар ҳам күчада одатдагидан камроқ эди. Ҳозир күчамизда ер ости темир йүлиниң станциясидан тортиб то үйимизгача фақат бир кишигина бор эди. Унинг гайриоддий ҳолати менинг эътиборимни жалб қылғанди.

У баланд бўйли, кўриниши савлатли эллик ёшлар атрофидаги одам бўлиб, кенг ва ҳаракатчан юзли, қомати ҳам басавлат әди. Унинг либоси қимматбаҳо, лекин кўзга ташланмайдиган әди: ялтироқ цилиндр, қиммат матодан тўқилган қора камзул, яхши тикилган ёрқин кул ранг шим ва жигар ранг гетра кийиб олғанди. Лекин унинг ҳатти-ҳаракатлари ташки кўриниши ва либосига умуман мос эмасди. У худди жисмоний машқларни эплай олмаётган одам каби бесунақай сакраб, қўлларини кенг силкитиб, яна калласини айлантириб югуради. Юзлари тиришаверганидан буришиб қолғанди.

– Унга нима бўлган? – ҳайрон бўлдим мен. – назаримда у қанақангидир уйни изляпти.

– Менимча у бу ёққа шошилаяпти, – деди Холмс, қўлларини ишқай туриб.

– Бу ёққа?

– Ҳа, Менимча у мен билан маслаҳатлашиб олмоқчи. Ҳамма белгилари шуни айтиб турибди. Қалай, мен ҳақ эканманми?

Бу вақт нотаниш киши, оғир нафас олиб, эшигимиз томон үзини отди ва бутун уйни жаранги билан бошига кўтариб, қўнғироқни безовталаниб силкилай бошлади.

Бир дақиқадан сўнг зўр бериб имо-ишоралар қилиб ва базур нафас олиб, хонага югуриб кирди. Унинг кўзларида шунақанги ғам ва умидсизлик кўриниб турардики, бизнинг кулгиларимиз пасайиб, унинг ўрнини ҳамдардлик ва ачиниш эгаллади. Аввалига у бирон сўз айта олмади, фақат ақлдан озаётган кишидек бошини чанглалаб олиб олдинга ва орқага чайқаларди. Кутилмаганда у үзини деворга отдида, боши билан унга урилди. Биз унинг ёнига югуриб бордикда, уни хона

ўртасига етакладик. Холмс бечорани креслога ўтқазди, ўзи эса унинг қаршиисига ўтирди. Кейин эса унинг қўллари устига енгил шаппатилаб майин ва юмшоқ овозда гап бошлади.

— Сиз ёнимга нима бўлганини сўзлаб беришга келдингиз, шекилли? — деди у. — Сиз тез юриб келиб чарчадингиз. Ўзингизни босинг, ва мен сизни жон қулоғим билан тинглайман.

Нотаниш кишига ўзини босиб олиши учун бирон дақиқадан кўпроқ вакт керак бўлди. Нихоят у дастрўмол билан пешонасини силадида, лабини қаттиқ тишлаб биз томон бурилди.

— Сиз мени ақлдан озган деб ўйладиларингизми? — сўради у.

— Йўқ, лекин сиз бир фалокатта дуч кёлганингизни кўраяпман, —

жавоб берди Холмс.

— Ҳа, худо кўриб турибди! Фалокат шунаёнги кутилмаган ва қўрқинчилики, ақлдан озиш ҳеч гапмас. Мен баҳтчисизликка чидай олардим, эаро виждоним пок. Шахсий баҳстизликни ҳар бир киши бошидан кечириши мумкин. Лекин бир вақтнинг ўзида униси ҳам, буниси ҳам бўлса, устига устак шунаёнги даҳшатли шаклда! Ундан ташқари, у фақат менга таалуқли эмас. Агар дарҳол менинг бу ҳолатимдан чиқиши йўлини топмасак, бундан мамлакатимизнинг таниқли шахсларидан бири жабр тортиши мумкин.

— Ўзингизни босинг, сэр, илатимос, — деди Холмс. — Ким эканлигингиз ва сиз билан нима фалокат юз берганилиги ҳақида сўзлабберинг.

— Менинг исмим балки сизга танишдир, — гапини бошлади меҳмонимиз. — Мен Тренидл-стритдаги “Холдер ва Стивенсон” банкирлар уйидан Александр Холдер бўламан.

Ҳақиқатдан ҳам бу исм бизга яхши таниш эди; бу ном эгаси ҳамияти жиҳатдан Лондондаги иккинчи банкир фирмасининг катта шериги эди. Пойтахтнинг кўзга кўринган фуқаросини нима бундай аҳволга солди экан? Биз сабрсизлик билан ушбу саволга жавоб кутардик. Катта зўриқиши билан Холдер ўзини қўлга олди ва ҳикоясини бошлади.

— Мен бир дақиқани ҳам йўқотмаслик кераклигини тушунаман.

Полиция инспектори сизга мурожаат қилишимни тавсия қилиши билан бу ёққа югурдим. Мен ер ости йўли билан Бейкер-стритга етиб одимда, станциядан шу ергача бутун йўлни югуриб босиб ўтдим: бунақанги қорда аравалар секин юради. Мен ўзи кам ҳаракат қиласман, шунинг учун энтикиб қолдим. Лекин ҳозир ўзимни яхши ҳис қила бошладим ва бор фактни қисқа ва тушунарли ҳолда баён қилишга уринаман.

Ўзингизга маълум, банк ишида жуда кўп нарса маблағни тўгри йўналтириш ва мижозлар доирасини кенгайтиришга боғлиқ. Маблағни энг фойдали инвестиция этишнинг йўли – бу салмоқли гаров эвазига ссуда бериш. Сўнги ийлларда биз бу борада кўпнарсага эришгандик. Биз таниқли оиласларни суратлар, оиласвий кутубхоналар, сервислар билан тамиллаш йўлида катта миқдордаги қарзлар ажратамиз.

Кечакаралаб банкдаги ўзимнинг ишхонамда ўтиргандим, хизматчилардан бири менга визит карточкиси олиб келди. Мен ундаги номни ўқиб, этим жимирилаб кетди. Чунки у ўша киши эди. Ҳар қалай, мен сизга унинг кимлигини айта олмайман. Бу исм бутун дунёга таниқли; Англиядаги энг юқори табақадаги ва таниқли шахслардан бири нинг исми шарифи. Менга кўрсатилган шарафдан эсанкираб қолгандим, ва у кириб келганида ўзимнинг хурматими ни изҳор қилмоқчи бўлдим. Лекин у мени тўхтатди: кўриниб тургандики, у имкон қадар тезроқ ўзи учун кўнгилсиз бўлган ишни тўғирламоқчи эди.

– Мистер Холдер, эшитишумча сиз ссудалар бераркансиз.
– Ҳа. Фирмамиз ишончли кафолатлар эвазига қарз беради, – жавоб бердим мен.

– Менга эллик минг фунт стерлинг жуда зарур, вазудлик билан, – деди у. – Албатта, кичкина суммани мен дўстларимдан олиб турсам ҳам бўларди, лекин бу ишни расмий тарзда амалга оширмоқчиман. Шунинг учун бу иш билан ўзиим шуғулланишга мажбурман. Сиз, албатта, менинг ҳолатимдаги одам бу ишга бегоналарни аралаштириши нокулай эканлигини тушунарсиз.

– Сўрашга ижозат берсангиз, пул сизга қанча муддатга керак? – қизиқдим мен.

– Келгуси душанба куни менга катта микдордаги пулни қайтаради, ва мен ссудани ҳар қандай фоиз билан қайтараман. Лекин менга пулни дарров олиш ўта муҳим.

– Мен сизга пулни ўз шахсий жамғармамдан беришдан мамнун бўлардим, лекин бу анчагина катта сумма, шундай экан, бу ишни фирма номидан амалга оширишга тўғри келади. Шеригимга нисбатан бўлган оддийadolat иш юзасидан эҳтиёт чораларини қўллашимни талаб қиласди.

– Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас, – деди у ва столдаги қора саҳтиён терининг тўртбурчак ғилофини қўлига олди. – Сиз, албатта, машҳур берилл тошидан ясалган тиллақош ҳақида эшитган бўлсангиз керак?

– Албатта. Бу – миллий бойлик.

– Тўппа-тўғри. – У ғилофни очди – юмшоқ пушти ранг баҳмал устида заргарлик санъатининг нодир асари жилваланиб ётарди.

– Тиллақошда ўтгиз тўққизта йирик берилл тоши жойлашган, – деди у. – Тилла гардинининг баҳоси йўқ. Унинг энг кичик қиймати менга керак бўлган суммадан икки баравар кўп. Мен тиллақошни сизга қолдиришга тайёрман.

Мен қимматбаҳо тиллақошли ғилофни қўлимга олдим ва бир қадар иккиланиб нигоҳимни таниқли-мижозим юзи томон кўтардим.

– Сиз тиллақошнинг қийматига шубҳа қилаяпсизми? – илжайди у.

– О, нима деяпсиз, мен фақат гумонсираяпманки...

– ... менга бу тиллақошни сизга қолдириш маъқуллигигами? Безовта бўлмасангиз бўлади. Бу фикр менинг калламга ҳам келгани йўқ. Чунки тўрт кундан кейин тиллақошни қайтариб олишимга аминман. Қуруқ расмиятчилик! Гаровнинг ўзи сизни қониқтирадими?

– Буткул.

– Сиз, мистер Холдер, албатта менинг бундай ишга кўл уришим – бу сизга бўлғанчуқур ишончимнинг ифодаси эканлигини муносиб баҳолайсиз деган умиддаман. Бу ишонч мени сизни яхши билганилигимга асосланган. Мен сизнинг камтарлигингизга, бирон жойда тиллақош ҳақида гапиришдан ўзингизни тийишингиздан умид қиласман. Шу-

нингдек сиздан буни ўта эҳтиёткорлик билан асранингизни сўрайман, чунки ҳар қандай шикаст тиллақошнинг йўқолгани каби мунозара келтириб чиқаради. Дунёда бунағангиди берилл тошлиар бошқа йўқ, ва агар уларнинг бирортаси йўқолса, унинг ўрнини тўлдириб бўлмайди. Лекин мен сизга ишонаман ва тиллақошни сизга хотиржам қолдирман. Уни олиб кетишга душанба куни эрталаб қайтиб келаман.

Мижозимнинг шошилаётганини кўриб, гапни чўзмасдан хазиначини чакирдимда, минг фунт стерлингдан эллик банк билети ажратиб беришини сўрадим.

Ўзим қолиб, ёзув столимда ётган қимматбаҳо буюми кўздан кечира туриб, зиммамга олган катта масъулият ҳақида ўйладим. Тиллақош йўқолган тақдирда; шубҳасиз, катта жанжал келиб чиқади: бу ахир миллат бойлиги! Мен ҳатто бу ишга аралашганимга ҳам пушаймон қилдим. Лекин энди ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмасди. Тиллақошни шахсий сандигимга жойладимда, ишимга қайтдим.

Кеч тушганда, шундай қимматбаҳо буюни банқда қолдириш бу масъулиятсизлик деб ўйлаб қилдим. Сандиқни бузиш ҳолларини ким билмайди дейсиз? Тўсатдан менини ҳам бузсая? Агар шундай фалокат юз берса, мен қандай ахволда қоламана! Шундай қилиб, мен тиллақошни ўзим билан олиб юришга қарор қилдим. Кейин арава чакирдимда, чўнтағимда ғилоф билан уйга Стрitemга кетдим. Тепага чиқиб, тиллақошни ётоқхонам ёнидаги ёзув столимга қўймагунимча хавотиримни боса олмадим.

Энди, уйимда яшовчи кишилар ҳақида икки оғиз сўз. Чунки сизнинг ҳолат тўғрисида тўлиқ тасаввурга эга бўлишингизни хоҳлайман, мистер Холмс. Менинг отбоқарим ва хизматчи бола – қатнаб ишлайдиган ишчилар. Шунинг учун улар ҳақида гапирмаса ҳам бўлади: Учта қўп йиллардан бери ишлайдиган уй хизматчиларим бор, ва уларнинг ҳалоллиги заррача ҳам шубҳа уйғотмайди. Тўртинчиси – Люси Парр, официант аёл, бизницида бир неча ойдан бери яшапялти. У жуда яхши тавсия орқали ишга кирган ва ўзининг ишини тўлиқ уddyалаялти. Люси – яхшиги на-қиз, уйимиз атрофида ўралашдиган унинг хушторлари бор. Менга ёқмайдиган ягона нарса мана шу, холос. Шун-

дай бўлсада, мен у қизни барча масалалар бўйича дуруст қиз деб биламан.

Хизматкорлар бўйича бор маълумотлар мана шулардан иборат. Ўзимнинг оилам аъзолари шу қадар озчиликни ташкил қиласди, улар ҳақида кўп гапиришимга тўғри келмайди ҳам. Ўзим сўкқабошман ва ягона ўғлим бор, Артур. Афсуски у менинг умидларимни пучга чиқарди. Шубҳасиз, бунга ҳам ўзим айборман. Мен уни талтайтириб юборганмишман. Бўлиши мумкин. Рафиқамнинг вафотидан кейин меҳримни бериш им мукин бўлган ягона киши – ўғлим эканлигини тушундим. Унга ҳеч нарсани инкор қилмадим. Мен унинг заррача норозилигини ҳам кўтара олмасдим. Агар унга озгина қаттиққўл бўлганимда балки ҳар иккаламизга ҳам яхши бўлармиди? Лекин мен ўша пайти бошқача фикр юритганман.

Табиийки, бир куни Артур менинг ишимини қўлимдан олишини орзу қилганман. Лекин унинг бунга ҳеч қанча-мойидлиги сезилмади. У жуда бебош ва қайсар бўлиб ўсди, ва, тўғрисини айтсам, унга катта пулни ишонмай қўйдим. Ёшлигидан аристократлар клубига аъзо бўлди. Кўп ўтмай, ўзининг қўли очиқлиги туфайли энг бой ва пулни беҳуда срафлайдиган одамлар доирасида “ўзининг одами”-га айланди. Катта пулдаги қартა ўйинига берилди, от ўйинига пулларни сарфлай бошлади, шунинг учун мендан тез-тез пул сўрай бошлади. Албатта, чўнтақ пули учун мўлжаллаган пулларни олдиндан бериш эвазига. Пулларни эса қарта ўйиндан ботган қарзларини тўлашга сарфларди. Тўғри, Артур бир неча марта бу компаниядан ажралишга уринди, лекин ҳар сафар дўсти Джордж Бэрнвеллининг таъсирида яна ўша йўлга қайтиб бораарди.

Тўғрисини айтсам, Джордж Бэрнвеллинг менинг ўғлимга шунчалик таъсир ўtkазиши мени лол қолдиради. Артур уни бир неча марта бизниги тақлиф қилган, ва тан олишим керакки, сэр Джордж ҳатто мени ҳам ўз таъсири билан қамраб ола олди. У Артурдан ёши каттароқ, аристократлик суюк-суюгига сингиб кетган, қизиқарли сухбатдош, кўп жойда бўлган ва кўп жойни қўрган, унинг устига, ташки кўриниши ёқимтойгина киши. Ҳар қалай унинг сурбетларча фикр юритиши ва худди шундай дунёқарашини

ҳисобга олиб, ва аксинча, ёқимтойлигини инобатга олмай, у ҳақда холис фикр юритсам, сэр Джорджга ишонмаслик керак деган хулосага келаман.

Нафақат мен, чуқур аёллар интуициясига эга Мэри ҳам шундай фикрда экан.

Энди менинг жияним Мэри ҳақида сўзлаб бериш қолди. Беш йиллар аввал акам вафот этиб, у ёлғиз ўзи қолганида, мен уни ўз парваришимга олганман. Шундан бери у менинг ўз қизим каби. Мэри – уйимнинг офтоби, у шундағангич хушмуомала, зийрак, мулойим, унинг устига яхшигина бека ҳам. Бир аёл бўлса, шунчалик бўлар. Мэри – менинг ўнг қўлим, усиз нима қилишимни тасаввур ҳам қила олмайман. Фақат бир масалада у менинг иродамга қарши чиқсан. Ўғлим Артур уни севади ва икки марта қўлини ҳам сўраган, лекин у ҳар сафар рад қилган. Бир нарсага аниқ ишонаманки, менинг ўғлимни фақат угина тўғри йўлга бошлий олади. Агар ўғлим унга уйланса, бутун ҳаёти ўзгариб кетиши мумкин эди. Лекин энди жуда кеч. Ҳаммаси барбод бўлди!

Мана, мистер Холмс, менинг уйимда яшайдиганларнинг барчаси ҳақида энди сиз биласиз. Мен эса ўзимнинг қайғули ҳикоямни давом эттираман.

Ўша кеча биз тушлиқдан сўнг меҳмонхонада кофе ичиб утирганимизда мен Артур билан Мэрига уйимизда қанаңги қимматбаҳо буюм борлиги ҳақида сўзлаб бердим. Албатта, мен мижознинг исмини тилга олмадим. Бизга кофе олиб келган Люси Парр у вақтда хонадан чиқиб кетганди. Мен унинг ортидан эшик маҳкам ёпилганлигига қатъий бўлмасада, ишонаман. Менинг ҳикоямга қизиқиб қолган Мэри ва Артур машҳур тиллақошни кўрмоқчи бўлдилар, лекин мен унга тегинмаган яхши деб билдим.

- Сен уни қаерга қўйдинг? – деб сўради Артур.
- Ёзув столимга.
- Бугун кечаси уйимизга ўғрилар бостириб кирмайди деб умид қиласиз, – деди у.
- Стол қулфланган, – эътиroz билдиридим мен.
- Уни очиш ҳеч гап эмас. Унга ҳар қанаңги калит тушиди.

Болалигимда мен уни буфетнинг калити билан очганман.

У бунақанги беъамни гапларни кўп гапиради, шунинг учун унинг сўзларига эътибор бермадим.

Кофедан сўнг Артур хафа ҳолда ортимдан хонамга ўтди.

– Ота, эшитингда, – деди у ерга қараб. – Менга икки юз фунт бериб тура олмайсизми?

– Ҳеч қанақасига, – кескин жавоб бердим мен. – Мен усиз ҳам сени пул борасида жуда талтайтириб юбордим.

– Ҳа, сиз ҳамма вақт сахийсиз, – деди у. – Лекин менга ҳози ўша пул жуда зарур, йўқса мен клубда кўрина олмайман.

– Яна яхши! – хитоб қилдим мен.

– Лекин мени адолатсиз одам ҳисоблаши мумкин! Мен унақанги номусга чидай олмайман. Мен қайси йўл билан бўлса ҳам пулни топишни керак. Агар сиз икки юз фунт бўрмасангиз, мен уни бошқа йўл билан топишга мажбур бўламан. Менинг жаҳлим чиқди: сўнги ой-ичида-у-учинчи бор-шунунақанги илтимос билан мурожаат қилиши эди.

– Сен бир фартинг ҳам олмайсан! – бақирдим мен.

У таъзим қилдида, бир сўз демай хонадан чиқиб кетди. Артурни чиқиб кеттанидан кейин мен столга қарадим. Кимматбаҳо-буюмнинг жойидалигига ишонч ҳосил қилгач, уни яна қулфлаб қўйдим.

Кейин мен хонани айланиб чиқиб, ҳамма нарса жойида эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қилгим келди. Одатда бу иш билан Мэри шуғулланади, лекин бугун бу вазифани ўз зиммамга олгим келди. Зинадан туша туриб, жијанимга кўзим тушди – у меҳмонхона эшигини ёпаётганди.

– Дада, сиз Люсига бирров чиқиб келишта рухсат берганмидингиз? – Назаримда Мэри бир оз безовтадек эди.

– У ҳақда гап ҳам бўлмаганди.

– У ҳозир орқа эшиқдан чиқиб кетди. У бирор билан кўришиш учун дарчадан чиққан деб ўйлайман. Менимча бу яхшиликка олиб келмайди ва бунга чек қўйиш вақти келди.

– Албатта у билан эртага гаплашиб кўр, ёки, хоҳласанг, буни ўзим бажараман. Сен текширибкўрдингми, ҳаммаси яхши ёпилганми?

– Ҳа, дада.

– Үндай хайрли түн, болагинам. – Мен уни ўпдимда, ётогимга кириб кетдим ва тезда ухлаб қолдим.

– Мен ишга таалуқли бўлган ҳамма нарса ҳақида батифсил гапирайман, мистер Холмс. Лекин бирон нарса тушунарсиз бўлса, тортинимай суранг.

– Йўқ, йўқ, сиз жуда тушунарли қилиб сўзлаб бераяпсиз, – жавоб берди Холмс.

– Ҳозир мен ҳикоямнинг бутун тафсилотлари билан сўзлашим керак бўлган қисмига келдим. Одатда менинг уйқум сергак. Айниқса ўша кунги безовталик менинг қаттиқ ухлашимиға йўл қўймасди. Соат тунги иккилар атрофида қанақангирип унча катта бўлмаган шовқиндан уйғондим. Мен нима воқеа бўлаётганини тушуниб етгунимча шовқин тўхтади. Лекин менга қаердадир дераза секин ёпилгандек туюлди. Бутун вужудимни қулоққа айлантирдим. Тұсатдан ётогим ёнидаги хонада енгил қадам товушлари эшитилди. Тұшагимдан суғурилиб чиқдимда, кўркувдан қалтираб эшик ортига қарадим.

– Артур! – бақирдим мен. – Ярамас! Үгри! Сен қандай қилиб тиллақошга тегинишга журъат қилдинг!

Газ пасайтирилганди, ва унинг ёргугида мен баҳтсиз үғлимни кўрдим – у фақат кўйлак ва шимда эди. У газ горелкаси ёнида кўлида тиллақошни ушлаб туарди. Назаримда у уни эгиш ёки синдиришга ҳаракат қиласади. Менинг овозимни эшитиб, Артур тиллақошни кўлидан тушириб юборди ва менга үгирildи. Унинг ранги оппоқ эди. Мен қимматбаҳо буюмни ушлаб қолдим: унда учта қандилли тилла тиш етишмасди.

– Аблаҳ! – қичқирдим мен жаҳлим чиқиб. – Шундай нарсани синдиридинга! Сен мени шарманда қилдинг, тушунаяпсанми? Үғирлаган тошларингни қаерга қўйдинг?

– Үғирлаган? – орқасига тисарилди у.

– Ҳа, үғирлаган! Сен үгрисан! – уни елкасидан тутиб силкитиб қичқириб юбордим мен.

– Йўқ, бўлиши мумкин эмас, ҳеч нарса йўқолиши мумкинмасди! – минғирлади у.

– Бу ерда учта тош етишмаяпти. Қани улар? Сен нафақат үгрисан, яна ёлғончи ҳамсан! Мен яна бир бўлакни синдириб олишга уринганингни кўрдимку.

— Етар! Мен ҳақоратларга ортиқ тоқат қилмоқчи әмасман, — совуқ гапириди Артур. — Сиз мендан бир оғиз ҳам сүз ола олмайсиз. Эрталаб мен уйдан чиқиб кетаманда, ўз ҳаётимни ўзим йўлга қўяман.

— Сен менинг уйимдан фақат полициячи кузатувида чиқиб кетасан! — қаҳр ва ғазаб туфайли ақлдан озадиган даражада ва қичқирдим. — Мен ҳаммасини билишни хоҳлайман!

— Мен бир сўз ҳам айтмайман! — кутилмаганда у портлади. — Агар сиз полицияни чақиртиришни лозим топсангиз — унда майли, изласин!

Мен шунаканги қичқирдимки, уйдаги ҳаммани оёққа турғиздим. Ҳонага биринчи бўлиб Мэри югуриб кириб келди. Тиллақош ва ўзини йўқтоган Артурни кўриши билан, у қичқириб юбордида, хушидан кетди. Мен уй хизматчисини полицияни чақириб келишга жўнатдим. Уйга кичик полициячи ва полиция инспектори кириб келганида, Артур, ғамгин ҳолда қўлларини қовуштириб туриб, мендан наҳотки ростдан ҳам ўзини ўғирлиқда айбламоқчи эканлигимни сўради. Бу менинг шахсий ишим әмаслигини, тиллақош миллат бойлиги эканлигини ва шунинг учун ишга қонуний чора кўришта қатбий қарөр қилганимни айтдим.

— Лекин сиз ҳозир улар мени қамоққа олишларига йўл қўймассиз, — деди у. — Бизнинг умумий манфаатларимиз йўлида менга ҳеч бўлмаса беш дақиқага уйдан чиқишига рухсат беринг.

— Сенинг бекинишинг ёки ўғирланган нарсани яхшироқ бекитишинг учунми? — ҳайқирдим мен.

Ўзимнинг ҳолатимнинг жуда ёмонлигини тушунардим ва ундан гап нафақат менинг, холбуки, анча юқорироқ табақадаги инсоннинг шаъни ҳақида кетаётганини, берилларнинг йўқолиши бутун миллатни ларзага келтирадиган даражада катта жанжалга олиб келишини, шунингдек фақат учта тошнинг қаерда экканлигини у айтсагина буларнинг ҳаммасининг олдини олиш мумкинлигини ҳам тушунишини ўтиниб сўрадим.

— Тушун, — дедим мен. — Сен жиноят устида қўлга тушдинг. Тан олишинг сенинг айбингни енгилаштиради. Ва сен

берилларни қайтариб берсанг, унда содир бўлган ҳолатни енгиллаштиришинг мумкин ва сени кечиришади.

– Ўзингизнинг кечиришингизни ким мухтоҷ бўлса, ўшалар учун асранг, – деди у ва такаббурона ўгирилди.

Мен унинг жуда жаҳли чиққанини кўрдим ва кўндиришга уринишнинг фойдаси йўқлигини тушундим. Биргина йўл қолганди. Инспекторни таклиф қилдим ва у Артурни хибсга олди.

Полициячилар зудлик билан Артурни ва унинг хонаси ни тинтиб чиқишиди. Уйдаги ҳар бир бурчакни тимирыскилаб чиқишиди. Лекин қимматбаҳо тошни топиша олмади. Ярамас бола эса бизнинг ялиниш ва қўрқитишлиаримизга қарамай, оғзини ҳам очмади. Бугун эрталаб уни қамоқхонага жўнатишиди. Расмиятчиликларни тутатиб бўлиб, сизнинг ёнингизга югуриб келаяпман. Сиздан ишни очиш учун бор санъатингизни ишга солишингизни сўрайман. Полицияда менга бирон нарса билан ёрдам бериши амри маҳол эканлигини очиқласига айтишиди. Мен ҳар қанақанги харажатларга туриб бераман. Мен мукофот учун минг фунт эълон қилдим... Э худо! Нима қилсам экан? Мен шанимни, мулкимни ва ўғлимни бир кечада йўқотдим... Э, нима қилсам экана?!

У бошини чангallади ва у ёқдан бу ёққа тебраниб худди аламини тушунтириб бера олмаётган боладек минғирлади.

Бир неча дақиқа Холмс қовоғини солиб, каминдаги оловга тикилиб жим ўтирди.

– Ўзингизда тез-тез меҳмон бўлибтурадими? – сўради у.

– Йўқ, бизникода ҳар замонда шеригим хотини билан келишини ва ҳар замонда Артурнинг дўстларидан биронтаси бўлишини ҳисобга олмасак, ҳеч ким бўлмайди. Яқинда бизникига сэр Джордж Бэрнвелл келганди. Бошқа ҳеч ким келмаган.

– Ўзларингиз давраларда кўп бўлиб турасизми?

– Артур – кўпроқ. А биз Мэри билан ҳар доим уйдамиз. Иккаламиз ҳам уйдан чиқмайдиганларданмиз.

– Бу ёш аёл учун ғалати ҳолат.

– У унчалик киришимли эмас, унинг устига, унчалик ҳам ёшмас.

Йигирма тўрт ёшда.

— Содир бўлган воқеадан у қаттиқ таъсиранди дедингизми?

— О ҳа! У мендан ҳам кўпроқ ғам чекди.

— Артурнинг айбдорлигига сизда шубҳа қолмадими?

— Унинг қўлида тиллақошни кўрган бўлсан яна қанақангиди шубҳа қолишумумкин?

— Мен буни айбни исботлайдиган ҳал қилувчи исбот деб хисобламайман. Айтингчи, тиллақошда синдириб олинган тищдан бошқа яна бошқа шикаст етган жойи бормиди?

— У эгилганди.

— Ҳаёлингизга ўғлингиз уни тўғирламоқчи бўлган деган фикр келмадими?

— Нима деяпсиз! Тушунаман, сиз уни менинг кўз ўнгимда оқламоқчисиз. Лекин бунинг ҳоли йўқ. У менинг хонамда нима қилди? Агар унинг жиноят ниятлари бўлмаса, нима учун жим турибди?

Бунинг ҳаммаси тўғри. Лекин яна бир томондан, агар у айбдор бўлса, нима учун айбини човин учун биронта важ-сабаб ўйлаб топишга уринмайпти? Унинг гапиришни хоҳламаётгани менимча иккала тахминни ҳам йнкор этишимзга-асос бўлиб хизмат қиласяпти. Ва умуман бу ерда бир нечта ноаниқ деталлар бор. Сизни уйғотиб юборган шовқин ҳақида полиция нима деб ўйлазаяпти?

— Улар Артур ётоқхонадан чиқаётганида, эҳтиётсизлик қилиб, эшикни қаттиқроқ ёпган деб тахмин қилишяяпти.

— Жудаям ўхшайди! Жиноятга бораётган одам эшикни қаттиқ ёпадида, ҳаммани уйғотади! Йўқолган тошлар ҳақида улар нима деб ўйлашяяпти?

— Улар ҳозир дөвор ва мебелларни тақиллатиб тёклишиб кўришяяпти.

— Улар уйдан ташқарида излашга уринишмадими?

— Улар катта ғайрат қилишди, ва бутун боғни тинтиб чиқишиди.

— Қани, азизим мистер Холдер, — деди Холмс, — Ҳаммаси сиз ва полиция кутганидан анча мураккаброқ эмасми? Сиз ишни аниқ тушунарли деб хисоблайпсиз, менинг нуқтаи назаримдан эса, бу жуда чалкаш воқеага ўхшаяпти. Ўзингиз ўйлаб кўринг, сизнингча воқеа мана бундай давом эт-

ган: Артур жойидан турган, катта таваккал билан ўша хонага ўтади, ёзув столини очади ва тиллақошни олади, катта меҳнат билан бир тишини синдириб олади, уйдан чиқади ва қаердадир ўттиз тўққизта бериллдан учтасини бекитади, яна ҳеч ким уни топа олмайдиган қилиб. Кейин ўзини хавф-хатарга солиб сизнинг хонангизга қайтиб келади: ахир уни ўша ерда қуриб қолиши мумкин. Наҳотки сиз шундай тахминни ҳақиқатга яқин деб ҳисоблайсиз?

– Унда мен нима бўлганини ақлимга сиғдира олмайман! – умидсиз хитоб қилди банкир. – Агар унинг ёмон нияти бўлмаса, унда нима учун жим турибди?

– А мана буниси – жўмбоқни топиш – бизнинг ишимиз, – жавоб берди Холмс. – Энди мистер Холдер, баъзи бир ҳолатлар билан танишиш учун биз сиз билан Стрitemга жўнаймиз ва у ерда бир-икки соат вақтимизни сарф қиласиз.

Дўстим у билан бирга боришимни сўраб туриб олди. Ва мен жон деб кўндиним: бу ғалати воқеа менда катта қизиқиш ҳамда мисетр Холдерга нисбатан чуқур ачиниш уйғотганди. Тўғрисини айтсан, худди мижозимиз каби мен ҳам Артурнинг айборлигига шубҳа қилмагандим, лекин ҳар қалай, мен Холмснинг сезгирилик хислатига ишонардим: дўстимни Холдернинг тушунтиришлари қониқтирмадими, демак қандайдир умид бор.

Биз Лондоннинг жанубий чегараларига яқинлашмагуни мизча Холмс бир оғиз сўз айтмади. У бошини кўксига эгиб, шляпасини кўзигача тушириб олган ҳолда, чуқур ўйга толганча кетарди. Мижозимиз эса, аксинча, кичкина умид пайдо бўлганидан руҳи кўтарилиб, ҳатто мен билан банк ишлари ҳақида суҳбатлашиб кетишга ҳам уринди. Биз узоқ йўл юрмадик: қисқа давом этган темир йўл сафари, худди шундай қисқа пиёда йўл босдик ва мана, биз Фэрбенка – бой молиячининг камтарона қароргоҳига етиб келдик.

Фэрбенк – бу оқ тошдан қурилган катта турт бурчакли ўй бўлиб, катта йўлга яқин жойлашганди. Ва уни катта йўл билан фақат араваларга мўлжалланган йўл боғларди. Ҳозир бу улкан темир дарвозаларга бориб тақаладиган йўлни қор босганди. Унинг ўнг томонида қалин бута чангальзори, унинг ортида эса иккала томони жонли девор билан

қопланган ингичка сүқмоқ йўл кетганди. Бў сўқмоқ ошхонага олиб бораради, ва ундан асосан озиқ-овқат ётказувчилар фойдаланаарди. Унинг чап томонидаги йўл эса отхонага олибборарди. Ў, аслини олганда Фэрбенкнинг мулки эмас, балки жамоат мулки ҳисобланарди. Шунга қарамай, у ерда бегоналарни камдан-кам ҳолларда учратиш мумкин эди.

Холмс уйга биз билан бига кирмади; у уйнинг олд томонидан, ошхонага, кейин эса боғ орқали отхонага олиб борадиган йўлақдан секин юриб борди. Мистер Холдер иккаلامиз Холмсни узоқ қутишимзга тўғри келди; уйга кириб, биз жимгина ошхонадаги камин олдида жойлашдик. Шунда тўсатдан эшик очилиб, хонага товуш чиқармай ёш қиз кириб келди. У ўрта бўйдан сал баландроқ, қадди расо, соч ва кўзлари тим қора эди. Юзининг рангпарлигидан кўзлари янада қора кўринарди. Ҳали мен бунчалик рангсиз юзли одамни учратмагандим. Лаблари ҳам оқариб кетган, кўзларидан йиғлатани кўриниб турагарди. Гўёки у бўлиб ўтган воқеа туфайли мистер Холдердан ҳам кўпроқ қайтуриб ларзага тушганди. Лекин шу билан бирга унинг юзлари унинг мустаҳкам иродаси ва кучли ўзини қўлга олиш қобилиятидан дарак берарди.

Менга эътибор ҳам бермасдан у амакасининг ёнига келдида, унинг соchlарини меҳр билан силади.

– Сиз Артурни озод қилишларини буюрдингизми, дада? – сўради у.

– Йўқ, қизим, ишни охиригача ўрганиш керак.

– Мен унинг айбсиз эканлигига қаттиқ ишонаман. Буни мен юрагим билан сезиб турибман. У ҳеч қандай ёмон иш қила олмайди. Сиз кейин уни бу даражада қаттиқ жазолаганингиздан пушаймон қиласиз.

– Унда нима учун жим турибди, агар айбдор бўлмаса?

– Сиз уни ўғирликда айблаётганингиздан хафа бўлгандир?

– Қандай айбламайин ахир, уни қўлида тиллақош билан тутиб олган бўлсанм.

– У тиллақошни кўриш учун қўлига олганди. Ишонинг дада, у айбдор эмас. Илтимос, бу ишни тўхтатинг. Бизнинг азиз Артуримиз турмада эканлиги қандай ёмон!

– Токи бериллар топилмас экан, мен ишни тўхтатмайман. Сен Артурга шунчалик берилгансанки, воқеанинг

ёмон оқибатларини унугиб құяяпсан. Йүк, Мэрия, мен чекинмайман, аксина, ишни яхшилаб текшириш учун Лондондан жентельменни таклиф қылдим.

– У сизми? – Мэрия мен томон үгирилди.

– Йүк, бу унинг дүсти. У жентельмен биз уни ёлғиз қолдиришимизни сұради. У отхонага олиб борадиган йұлдан юрмоқчи бұлды.

– Отхонага? – Унинг күзи қоп-қора ҳайратдан чимирилди.

– У у ерда нима топмоқчи? Ана, афтидан унинг үзи ҳам келди. Сәр, сиз менинг амакиваччамнинг ушбу жиноятта дахлдор әмаслигини исботлайсиз дебүйлайман. Мен бунга ишонаман.

– Мен сизнег фикрингизга тұлиқ, қүшиламан, – деди Холмс, пояндоз ёнида пойағзалидан қорни қоқар экан. – Мисс Холдер гаплашсам бұлади деган умиддаман? Сизга бир неча савол беришга ижозат берасизми?

– Худо ҳақи, сәр! Қанийди, менинг жавобларим бу ёмон ишни очишга ёрдам берсайди!

– Сиз бугун кечаси ҳеч нарса эшитмадингизми?

– Амакимнинг баланд овози менга етиб бормагунича ҳеч нарса эшитмадим, шундагина мен пастга түщим.

– Ундан аввал кечқурун сиз эшик-деразаларни ёпгансиз. Сиз уларни яхшилаб ёпганингизга ишончингиз комилми?

– Ҳа.

– Ва улар бугун әрталаб ҳам ёпиқмиди?

– Ҳа.

– Сизнинг хизматкорингизнинг хуштори бор экан. Кеча кечқурун амакингизга сиз унинг хуштори ёнига чиққанини айтганмидингиз?

– Ҳа, у кеча бизга кофе келтирди. У амакимнинг тиллақош ҳақида сұзлаб берганини эшитиши мумкин эди.

– Тушунаман. Бундан сиз унинг үз хушторига нима ҳақида дір хабар бергану, улар иккаласи үғирилкни режалаштирган деган хulosага келаяпсиз.

– Бу барча мавхұм фаразлардан нима фойда? – сабр-косаси тұлиб хитоб қылди мистер Холдер. – Ахир мен Артурни құлида тиллақош билан күрдим деб айтдимку.

– Шошилмаслик керак, мистер Холдер. Биз бунга ҳали қайтамиз.

Энди сизнинг хизматкорингиз ҳақида. Мисс Холдер, у киши уйга ошхона орқали кирганмиди?

– Ҳа. Мен эшикнинг ётиклигига амин бўлиш учун пастга тушгандим, остоңада Люсини кўриб қолдим. Қоронгуда унинг хушторини ҳам пайқадим.

– Сиз уни танийсизми?

– Ҳа, у кўкатчи, бизга сабзавот олиб келади. Унинг исми Фрэнсис Проспер.

– Ва у эшикнинг ёнида эмас, бир оз чеккароқда турган, шундайми?

– Ҳа.

– Ва унинг оёғи ёғочданми?

Қизнинг қора кўзларида қўрқувга ўхшашиб нарса ялт эттандек бўлди.

– Сиз сеҳгарсиз, – деди у. – Сиз буни қандай қилиб билдингиз? – У илжайди, лекин Холмснинг озгин ва ғайратли юзида жавоб кулги пайдо бўлмади.

– Мен юқорига чиқишим керак, – деди у. – Шундай бўлсада, дастлаб мен деразаларни кўриб чиқаман.

У бир деразадан иккинчи деразага ўтиб, тезда биринчи қаватни айланиб чиқди, кейин эса отхонага олибборадиган йўлакчага қараган катта дёраза қарписида тўхтади. У деразани очди ва қучли лупа ёрдамида синчиклаб дераза токчасини кўриб чиқди. – Нима ҳам қилардик, энди юқорига кетдик, – деди у ниҳоят.

Банкирнинг ётоги билан ёнма-ён жойлашган хона жудам камторона кўринарди: бўз ранг гилам, катта ёзув столи ва балаңд ойна. Холмс биринчи бўлиб ёзув столига яқинлашди ва қулф тешигини синчиклаб кўздан кечирди.

– Уни қайси калит билан очардингиз? – сўради у.

– Ўғлим айтган билан, – омбордаги буфетнинг калити билан.

– Калит қани?

– Ана у, пардоз столи устида.

Холмс калитни олдида, столни очди.

– Қулф шовқинсиз, – деди у. – Сизнинг уйғонмаганингизнинг ажабланарли жойи йўқ. Ўйлашимча мана шу ғилофда тиллақош ётган, шундайми? Кўрамиз... – У ғилофни

очди, ичидан тиллақошни олиб стол устига қўйди. Бу заргарлик санъатининг ажойиб асари эди. Бунақанги ажойиб тошни ҳеч қачон кўрмагандим. Тиллақошнинг бир тиши синдириб олинганди.

– Мана бу тиш синдириб олинганга мос келаяпти, – деди Холмс. – Илтимос, мистер Холдер, уни синдиришга уриниб кўрингчи.

– Худо асрасин! – хитоб қилди банкир, қўрқиб ўзини Холмсдан нари оларкан.

– Унда, мен уриниб кўраман. – Холмс бор кучини тұплади, лекин уриниш зое кетди. – Озгина силжидию, лекин тишини синдириш учун анча уринган бўлардим, кўлларимда эса кучим етарли. Оддий жисмоний имкониятга эга киши учун бу нарса анча мушкул. Дейлик, ҳар қалай мен тиллақошни синдиридим деб. У ҳолда худди тўппончадан ўқ отгандек тарсиллаб овоз чиқаради. Наҳотки, мистер Ходер, сиз буни деярли қулогингизнинг тагида рўй берган деб ҳисоблайсизу, лекин ҳеч нарсани эшитмагансиз?

– Нима деб ўйлашни ҳам билмай қолдим. Менга булар умуман тушунарсиз.

– Балки ҳаммасини тушунишнинг иложи бордир. Сиз нима деб ўйлайсиз, мисс Холдер?

– Тан олишим керак, мен ҳам амаким каби лол қолдим.

– Айтингчи, мистер Холдер, ўша пайти ўғлингизнинг оёғида ботинка ёки туфли бормиди?

– Йўқ, у яланг оёқ, фақат кўйлак ва шимда эди.

– Миннатдорман. Нима ҳам дердим, агар биз айнан ўзимизнинг айбимиз билан сирни очмасак яхши бўларди. Ижозатингиз билан мистер Холдер, мен уй атрофини яна бир айланиб чиқсан.

Холмснинг ўзи чиқди: унинг айтишича, ортиқча излар фақат ишни қийинлаштиради.

У бир соатларча йўқ бўлиб кетди. Қайтиб келганида эса унинг оёғи роса қорга ботганди. Юзидан эса, одатдагидек ҳеч нарсани билиб бўлмасди.

– Менимча, мен барча керакли жойларни кўриб бўлдим, – деди у, – ва уйга кетишим мумкин.

– А тошларчи, мистер Холмс, қаердаулар? – ҳайқирди банкир.

– Мен уни айта олмайман.

Умидсизликдан банкир құлларини орқасига қайирди.

– Наҳотки улар йүқолған бўлса? – ингради у. – Артурчи? Ҳеч бўлмаса озгина бўлсада умидлантиринг!

– Ўғлингиз ҳақида фикрим ўзгаргани йўқ.

– Барча муқаддас авлиёлар ҳақи, айтинг, уйимда нима содир бўлган?

– Агар сиз эртага эрталаб соат тўққиз билан ўн оралиғида Бейкер стритга менинг ҳузуримга келсангиз, ўйлайманки, сизга батафсилоқ тушунтира оламан. Сиз эса ортиқча харажатларига туриб берган ҳолда тошларни қайтариб, менинг ҳаракатларимни эркинлаштирасиз деб умид қиласман.

– Мен бор мулкимни берган бўлардим!

– Ажойиб. Мен бу воқеа устида ўйлаб кўраман. Кўришгунча.

Эҳтимол, мен бугун бу ерга яна киришм мумкин.

Холмснинг бир нарсани ўйлагани кундек равшан эди, лекин унинг нима хulosага келгани ҳақида менга ҳеч нарса маълум эмасди.. Лондонга қайтиб кетишда йўлда бу борада гап очишига бир неча бор уриндим, лекин Холмс ҳар сафар жавобдан қочарди. Нихоят, мен умидсиз ҳолда уринишларимни бас қилдим. Биз уйга қайтиб келганимизда соат ҳали уч ҳам бўлмаганди. Холмс шошилиб хонасига кириб кетдид, бир неча дақиқалар ўтиб, пайдо бўлди. У уст-бошини алмаштириб бўлганди. Ёқаси кўтарилигтан титилиб кетган пальто, пала-шартиш ўралган бўйинбоғ ва эскириб кетган ботинкада у ҳақиқий дайдига ўхшаб кўриниб қолганди.

– Қандай, мана шу тўғри келади шекилли, – деди у камин тепасидаги ойнага қараб. – Сизни ҳам олган бўлардиму, Уотсон, лекин бунинг иложи йўқ: Мен тўғри йўлдаманми ёки йўқми, буни тезда билиб оламиш. Бири неча соатдан кейин қайтаман деб ўйлайман. – У буфетни очдида, бир бўлак мол гўшти кесиб олиб, уни икки бўлак нон орасига кўйиб, тутунга ўрадида чўнтағига жойлаб чиқиб кетди.

Холмс қанақангиидир эски ботинкани гоҳ у томон, гоҳ бу томон силкитиб, кўтаринки кайфиятда қайтиб келганида,

мен энди чой ичиб бўлгандим. У ботинкани бурчакка отдида, ўзига чой қуиди:

- Мен бир дақиқага кирдим, ҳозир яна жўнаб кетаман.
- Қаёққа?
- Вест-Эндинг нариги чеккасига. Эҳтимол, кечроқ қайтишим мумкин. Агар кечга қолиб кетсан, кутманг.
- Силжиш борми?
- Ёмон десам гуноҳ бўлар. Стритеңда бўлдим, лекин уйга кирмадим.

Қизиқ иш, қўлдан қўйгим келмайди. Кўп гапиришга ҳожат йўқ, либосимни алмаштириб олишим керак.

Ўзини тутишидан дўстимнинг ишининг натижисидан қониқаётганини сездим. Унинг кўзлари ярқиради, ҳатто юзига бир оз қизил ҳам юргурган. У тепага, хонасига чиқиб кетди, ва бир неча дақиқадан сўнг кириш эшигимизнинг товушини эшитдим. Холмс яна “овга” кетди.

Мен яrim тунгача кутдим, лекин у келавермагач, ухлашга ётдим. Одатда Холмс бирон изнинг кетидан тушса, узоқ вақт йўқ бўлиб кетарди, шунинг учун унинг кечикиши мени ҳайрон қолдирмади. Унинг соат-нечада-қайттаний билмайман, лекин эрталаб нонуштага чиққанимда Холмс стол ёнида бир кўлида чашкада кофе билан, иккинчисида газетани ушлаб ўтиради. У ҳар дойимгидек тетик ва кўриниши ихчам эди.

– Нонуштани сизсиз бошлаганим учун мени кечирасиз, Уотсон, – деди у. – Лекин ҳозир мижозимиз келиши керак.

– Ҳа, соат тўққиздан ошиб кетибди, – жавоб бердим мен. – Қўнғироқ қилаяпти шекилли? Балки удир.

Аслида ҳам у мистер Холдер эди. Мени ундаги ўзгариш лол қолдирганди. Салмоқдор юзи озгинлашиб, буришиб қолгандек. Сочлари кўпроқ оқаргандек эди. У чарчоқ ва эзилган ҳолда эриниб қадам босиб кириб келди. Бунда эса кеча эрталабки тўлқинланиш ўрнини машаққатли манзара эгаллаганди. Мен таклиф қилган креслога оғир чўқдида, деди: – Билмадим, менга нима учун бундай жазо берилид! Икки кун аввал баҳтиёр, яшнаббораётган одам эдим, энди эса шарманда ва ёлғиз қарияликка даъвогар бўлиб турибман. Фалокат ёлғиз келмас экан. Мэри йўқолди.

– Фойиб бўлдими?

– Ҳа. Унинг түшаги тегинилмаган ҳолда турибди. Ҳона бўй-бўш, столда эса мана бу хат. Кеча унга агар Артурга турмашга чиққанида, у бу ишларга кўй урмаган бўлиши мумкинлигини айтгандим. Мен ғазабланиб гапирмагандим, аксинча, ғамдан эзилиб тургандим. Эҳтимол, ундан деб гапиришим керак бўлмаганми. Хатда у мана бу сўзларга ишора қилган.

“Азиз амакижон!

Биламан, сизга кўп қайгу келтиридим, ва мен бошқача йўл тутганимда ушибу баҳтсизлик рўй бермаган бўларди. Бу фикр билан мен сизнинг уйингизда баҳтли яшай олмайман ва сизни бутунлай тарқ этаман. Менинг келажагим ҳақида ташвишланманг, ва энг муҳими, мени изламанг, чунки бу мақсадсиз ва фақат менга зарар келтириши мумкин.

Сизни умрбод, то ўлгунча севувчи Мэри”.

– Бу хат нимадан дарак, мистер Холмс? У ўзини ўлдирмоқчи эмасми?

– О, йўқ, ундан эмас. Балки айнан мана шу барча муаммоларни аъло даражада ечиб берар. Мистер Холдер, сизнинг синовларингиз якунига етаётганига ишонаман.

– Сиз шундай деб ўйлайсизми? Сиз бирон янги нарса билдингизми, мистер Холмс? Бёрилланинг қаердалигини ҳам билдингизми?

– Ҳар бир тош учун минг фунт тўлаш – сизга қимматлик қилмайдими?

– Мен ўн минг тўлаган бўлардим!

– Бунга эҳтиёж йўқ. Мени озроқ мукофотлашни ҳисобга олмасак, уч минг бемалол етади. Чек дафтарчангиз ёнингиздами? Мана перо. Тўрт минг фунтга чек ёзиб беринг.

Банкир ҳайрон бўлиб, чек ёзиб берди. Холмс ёзув столи ёнига бордида, учта берилли кичкина учбурчак тилла бўлагини столга қўйди. Мистер Холдер хурсандлигидан қичқири, бойлигини чанглалаб қўлига олди.

– Мен кутулдим, кутулдим! – нафаси тиқилиб қайтарарди у. – Сиз топдингиз уларни!

Унинг қувончи кечаги тўлқинлангани каби тўлқинли эди. У топилган бойлигини бағрига маҳкам босди.

- Сизнинг яна бир қарзингиз қолди, мистер Холдер, – кескин оҳангда деди Холмс.
- Қарз? – Банкир перони қўлига олди. Суммани айтинг, ва мен уни сизга ҳозироқ тўлаб берман.
- Йўқ, менга эмас. Сиз ўглингиздан кечирим сўрашингиз керак. У мардлик ва олийжаноблик кўрсатди. Менинг шундай ўғлим бўлганида у билан фахрланган бўлардим.
- Демак тошларни Артур олмаган, шундайми?
- Ҳа, у эмас. Мен буни кеча ҳам айтганман, бугун ҳам такрорлайман.
- Унда унинг ёнига шошиламиз ва унга ҳақиқат тантана қилганини айтамиз.
- У ҳаммасини билади. Мен ишни очганимда у билан сұхбатлашганман. Унинг гапиришни хоҳламаётганини тушунгач, ўзим унга бор воқеани сўзлаб бердим, у менинг ҳақ эканлигимни тан олди, ва ўз ўрнида менга номаълум бўлган баъзи тафсилотларини сўзлаб берди. Ҳозир сиз бизга маълум қилган янгилигингиз уни янада очиқроқ бўлишга мажбур қиласар балки.
- Унда бу ақлга тўғри келмайдиган сирни фош қилинг!
- Мен ҳозир ҳақиқатга қандай йўл билан етиб борганимни айтиб бераман. Лекин унгача сизни оғир янгиликдан боҳабар қилишга рухсат беринг: жиянингиз Мэри сер Джордж Бэрнвелл билан тил бириктирган. Ҳозир уларнинг иккаласи ҳам бекинган.
- Мэри? Бўлиши мумкин эмас!
- Афсуски, бу факт! Ўз уйингизда Джордж Бэрнвелли қабул қила туриб, ўзингиз ҳам, ўглингиз ҳам уни яхши билмагансизлар. У эса энг хавфли шахслардан бири, қиморбоз, ўтакетган ярамас, на қалби, на вижданни бор одам. Сизнинг жиянингиз шундай одамлар борлигидан хабари ҳам йўқ. Унинг изҳор ва қасамларига ишониб, жиянингиз унинг юрагини забт этдим деб ўйлаган. У эса худди шу сўзларни илгари ҳам жуда кўпларга гапирган. Қандай қилиб Мэрини бундай ишга кундиргани иблиснинг ўзигагина аён. Ҳар қалай, Мэри унинг қўлида итоаткор куролга айланган. Улар деярли ҳар кеча кўришган.

— Мен ишонмайман, бунга ишона олмайман! — қичқирди банкир.

Унинг юзи кўкимтирир кул ранг тусга кирди.

— Энди кечаке кечкурун уйингизда нима бўлгани ҳақида сўзлаб бераман. Жиянингиз сизнинг ўз хонангизга кириб кеттаганингизга ишонч ҳосил қилгач, пастта тушганда, отхонага олиб борадиган йўлакча деразани очиб, ўз севгилисига тиллақош ҳақида хабар берган. Дераза тагидаги қорда сэр Джорджнинг оёқлари буни аниқ тасдиқдаб турибди. Уни бойиб кетиш иштиёқи буткул эгаллаган. У эса ўз ўрнида Мэрини ўзига тўлиқ бўйсундиришга муваффақ бўлган. Мен Мэрининг сизни севишидан шубҳаланмайман, лекин аёлларнинг шундай хиллари борки, ундаиларнинг эркак кишига бўлган муҳаббати бошқа ҳар қандай ҳиссиятдан устун келади. Мэри шундайлар сирасидан бўлиб чиқди. У сизнинг зинадан тушиб келаётганингизни эшитганида, энди гина севгилиси билан қимматбаҳо буюмни ўғирлаш режасини тузиб бўлганди. Шунда у дарров деразани ёниб, сизга уй хизматчиси ёнига кўкатчи келганини айтган. Ва у ҳақиқатдан ҳам келган...

Ўша кечаке Артурнинг уйқуси келмаган: уни клубдаги қарзлари безовта қилган. Тўсатдан у хонаси ёнида аста босилаётган қадамлар товушини эшитиб қолган. У ўрнидан турган, эшик орқасига қараган ва бекиниб юриб бориб сизнинг хонангизга кириб кетган амаки синглисини кўриб лол қолган. Ҳайратланган Артур тезда кийинган ва энди нима бўлишини кутган. Кўп ўтмай Мэри чиқсан; чироқ ёруғида ўғлингиз унинг қўлидаги тиллақошни кўрган. Мэри зинадан пастга тушган. Даҳшатдан қалтираб, Артур эшигингиз ёнидаги парда ортига ўтиб олган: У ердан меҳмонхонада бўлаётган ҳамма нарса яққол кўринган. Мэри эҳтиёткорлик билан деразани очиб, кимгадир тиллақошни берган, кейин эса деразани ёпиб, парда ортида қотиб қолган Артурнинг шундай ёнгинасидан ўтиб, ўзининг хонасига шошилган.

Севимли қизини фош қилишдан кўркқан Артур ҳеч қандай чора кўра олмаган. Лекин тиллақошнинг йўқолиши сиз учун қанақанги зарба бўлиши ва уни қайтариш қанчалик муҳим эканлигини жуда яхши тушунган. Мэри хонасига кириб, эшигини ёпиши билан у яланг оёқ ва яrim

кийинган ҳолда пастга юргурган, деразани очиб, боққа учебчиқсан ва йўлакча бўйлаб юргурган; у ерда узоқда ой нурида кимнингдир қора шарпасини кўрган.

Сэр Джордж Бэрнвелл қочишга уринган, лекин Артур уни қувиб етган. Улар иккаласи олишиб кетган. Ўғлингиз тиллақошнинг бир учидан, рақиби – иккинчи томонидан тортганлар. Ўғлингиз Джорджни уриб, қошига зарар етказган. Кейин ниманингдир қарсилаган товуши эшитилган, ва Артур тиллақош ўзининг қўлида эканлигини ҳис қилган; у орқага қараб чопган, деразани ёпган ва сизнинг хонангизга кутарилган. Шундагина у тиллақошнинг эгилганини сезган, ва тўғирлашга уринган. Бу вақти сиз кириб келгансиз.

– Эхудо! Э худо! – нафаси тиқилиб такрорларди банкир.

– Артур ўзини сизнингadolatsiz айблашингиздан қаттиқ изтироб чеккан. Ахир сиз аксинча, ундан миннатдор бўлишингиз керак эдику. У эса Мэрини сотмасдан туриб сизга ҳақиқатни айта олмаган. Лекин Мэри марҳаматга лойиқ эмас. У эса ўзини рицардек тутиб, сирни сақлаб қолган.

– Мана, нима учун у тиллақошни кўрганида ўзини йўқотиб қўйган! – ҳайқирди мистер Холдер.– Э худойим, қандай мен тентакман! Ахир Артур ўзини ҳеч бўлмаса беш дақиқага қўйиб юборишини сўрадику. Бечора бола ўзлари олишган жойда тиллақошнинг синган бўлагини излаб топмоқчи бўлган. Мен қандай хато қилдим!

– Сизникига келиб, – давом этди Холмс, – мен бирон нарсанни топиш илинжида энг аввало дикқат билан уй атофидаги участкани куриб чиқдим. Кеча кечқурундан бери қор ёғмади. Совук эса қордаги изларни яхши сақлаб қолиши керак. Мен озиқ-овқат олиб келадиган йўлакчадан юриб ўтдим, у тепкиланиб кетган экан. Лекин ошхонага олиб борадиган йўлакчанинг эшикка яқин қисмида аёл кишининг пойафзалининг изини курдим; аёл киши ёнида эркак киши ҳам турган. Юмалоқ тангача излари унинг бир оёғи ёғочдан эканлигидан далолат бериб туради. Менимча, кимдир уларга халақит бериб қолган, чунки аёл эшикка қараб юргурган: унинг оёқ учлари каблукка қараганда қорга чуқурроқ ботган. Ёғоч оёқли эркак уни бир оз кутганда, кейин кетган. Мен улар хизматчи аёл ва унинг сизлар айтган хуштори бўлишса керак деб ўладим.

Шундай бўлиб ҳам чиқди. Бофни айланиб чиқиб, бетартиб излардан бошқа ҳеч нарсани англай олмадим. Бу шу ерда юрган полициячиларнинг излари эди. Лекин отхонага олиб борадиган йўлакчага яқинлашганимда, ўша кечанинг мураккаб тарихи менга худди қорга ёзиб қўйилгандек аён бўлди.

Мен изларнинг иккита йўналишини кўрдим: улардан бири оёғига ботинка кийган кишига таалуқли эди, иккинчиси эса – мен мамнуният билан белгиладим, – яланг оёқ юрган кишининг излари эди. Мен иккинчий из сизнинг ўғлингизнинг излари эканлигига аниқ ишонч ҳосил қилдим. Кейин эса сизнинг сўзларингиз тахминимнинг тўғрилигини тасдиқлади.

Биринчи одам у ёқقا ва ортга бемалол юрган, иккинчиси юрган. Юрган киши ҳам юрган киши билан ёнма-ён из қолдиришган. Бундан иккинчи киши биринчисини таъкиб қилгани ҳақида холоса чиқариш қийин эмасди. Мен ботинкадаги кишининг изларидан кетдим. У меҳмонхонангиз деразаларига бошлаб келди; бу ерда қор топтаб ташланган экан. Бу одамнинг бу ерда кимни узоқ куттани-кундай равшан эди. Шунда мен унинг излари бўйлаб қарама-қарши томонга юрдим. Улар йўлакча бўйлаб тахминан юз ярдларга чўзилган. Кейин эса ботинкадаги киши ўгирилган – шу ерда қор қаттиқ топталган, худди олишув кеттанидек. Қордаги-қон томчилари ҳам буни тасдиқлади. Кейин ботинкадаги киши қочган. Бир қанча масофадан кейин мен яна қон изларини кўрдим; демак айнан у яраланган. Мен йўлакча бўйлаб катта йўлгача бордим; у ерда қор тозаланганди ва излар йўқолди.

Ёдингизда бўлса, уйга кираётиб, лупа ёрдамида меҳмонхона деразаси токчаси ва ромини кўздан кечирдим ва кимнингдир деразадан ошиб ўтганини аниқладим. Мен шунингдек хўл оёқ изларининг кўринишини аниқладим, яъни у одам яна деразадан қайтиб ўтган. Шундан кейин нима бўлганини тасаввур қилиш имконига эга бўлдим. Кимдир дераза тагида тургану, кимдир унга тиллақошни берган. Ўғлингиз буни кўриб, номаълум шахсни ортидан қувиб кетган. Етиб олиб у билан олишган. Улар қимматбаҳо буюмни ўзига қаратса тортганлар. Шунда тиллақош бўлаги синиб тушган. Артур қўлидаги тиллақошнинг бир бўлаги рақибида қолганини билмай, уни олиб уйга шопшилган. Ҳозирча ҳаммаси ту-

шунарли. Лекин савол пайдо бўлди: ўғлингиз билан олишган одам киму, ким унга тиллақошни олиб чиқиб берган?

Менинг эски таҳлил услубим барча фараз қилиб бўлмайдиган нарсаларни инкор қилишдан иборат. Шунда қанчалик гайриоддий бўлмасин, қолган нарса ҳақиқат бўлиб чиқади.

Мен тахминан мана шундай мулоҳаза юритганман: табиийки, тиллақошни сиз бермадингиз. Демак, фақат жиянингиз ва уй хизматчилари қоладилар. Агар ўғирлиқда уй хизматчилари аралашган бўлишса, унда ўғлингиз нима учун айбни ўз бўйнига олади? Бундай таклиф учун асос йўқ. Сиз Артур ўзининг амакивачасини севишини айтгандингиз. Ва менга унинг сукути сабаби аён бўлди: у Мэрини сотгиси келмади. Шунда сиз уни дераза олдида кўрганингизни ва у Артурнинг қўлида тиллақошни кўриб, хушидан кетганий эсладим. Менинг тахминларим ишончга айланди.

Лекин ким унинг шериги? Албатта, бу фақат унинг севгилиси бўлиши мумкин. Фақат унинг таъсиридагина у сизнинг олдингиздаги бурчини унутиши мумкин. Сизнинг жамоат жойларда кам бўлишингизни ва танишларингиз кам эканлигини билдим. Лекин улар орасида сэр Джордж Бэрнвелл. Мен илгари ҳам у одам ҳақида аёллар борасида жуда енгилтак одам эканлигини эшитганман. Дераза тагида, албатта у турган, ва йўқолган бериллар фақат ундинга бўлиши мумкин. Артур уни таниган, ва ҳар қалай сэр Джордж ўзини хавфсиз ҳолатда деб ҳисоблаган, зоро ўғлингизнинг ўз оиласи шаънига доғ туширмаслик учун лом-мим демаслигига ишонган.

Энди эса оддийгина мантиқан ёндошиш менинг қандай чора кўрганимни, сизга очиб беради. Дайди либосида мен Джорджнинг ёнига йўл олдим. Унинг малайи билан танишишга муваффақ бўлдим. Ва уорқали хўжайини яқинда қаердандир бошидан яраланиб келганини билдим. Олти шиллинг эвазига уни сэр Джорджнинг эски ботинкасини сотишга кўндиридим. У билан мен Стрitemга йўл олдим ва бу ботинка излари қордаги излар билан бир хил эканлигига амин бўлдим.

– Кеча кечқурун йўлакда мен қанақангиdir дайдини кўрдим, – деди мистер Холдер.

– Туппа-тўгри, у мен эдим. Мен сэр Джордж қўлимда эканлигини тушундим. Ишни муваффақиятли тугатиш ва

тап-сўз чиқиб кетишининг олдини олиш учун катта хушумомалалик керак эди. Бу айёр ярамас бизнинг қўлимиз қандай боғлиқ эканлигини тушунган.

Уйга келиб, кийимимни алмаштириб, мен сэр Джорджнинг ёнига йўл олдим. Дастрраб у, албатта, ҳаммасини инкор қилди, лекин кечаси қандай воқеа содир бўлгани ҳақида батафсил сўзлай бошлаганимдан кейин у мени қўрқитишига ўтди, ва ҳатто деворда осиғлиқ турган ҳассани ҳам қўлига олди. Мен ким билан муомала қилаётганимни билардим ва бир сонияда унинг чаккасига тўппонча қададим. Шунда у эсини йғиб олди. Унга тошларнинг ҳар бирини минг фунтдан сотиб олишимни эълон қилдим. Шундагина у илк бор хафалик белгиларини билдириди.

– Жин урсин! Мен аллақачон учала тошни олти юз фунтга бериб юборибман! – хитоб қилди у.

Сэр Джорджга унга қарши суд иши очилмаслигини ваъда бериб, ундан олибсотарнинг манзилини олдим, ўша ёққа йўл олдим ва узоқ савдолашиб, ундан тошларнинг ҳар бирини минг фунтдан сотиб олдим. Кейин ўғлингизнинг ёнига йўл олдим, унга ҳаммаси жойида эканлигини тушунтиридим, ва кечаси соат иккига яқин оғир меҳнатими ни тутатиб, уйга қайтдим:

– Сиз Англияда катта можаро келиб чиқишининг олдини олдингиз, – деди банкир, креслодан тураётиб. – Сэр, ўзимнинг миннатдорчилигимни билдириш учун сўз топа олмаяпман. Лекин сиз мен учун нима қилганингизни унумаслигимга сиз амин бўласиз. Сизнинг санъатингиз ҳар қандай фантазиядан устун. Энди эса мен ўзимнинг азиз ўғлимнинг ёнига шошиламан ва у билан қилган муомалам учун ундан кечирим сўрайман. Бечора Мэрига келсак, унинг ҳатти-ҳаракати мени лол қолдирди. Ҳатто сиз ўзингизнинг бой тажрибали эканлигинизга қарамай, уни топа олмайсиз деб ўйламан.

– Ишонч билан айтиш мумкинки, – деди Холмс, – у ҳозир сэр Джордж Бэрнвелл қаерда бўлса, ўша ерда. Шубҳасиз, жиянингизнинг ҳаракатини қандай баҳолашингиздан қатъи назар, у тезда жазосини топади.

“МИСЛИ ҚОРА ҚАЙИНЛАР”

– Санъат йўлида санъатни севган киши, – “Дейли телеграф”нинг эълонлар чикқан варағини чеккага улоқтира туриб гап бошлади Шерлок

Холмс, – энг катта хузур-ҳаловатни кўпинча унинг аҳамиятсиз ва камтарона кўринишидан олиш мумкин. Шуни қувонч билан таъкидлайманки, Уотсон, сиз бу ҳақиқатни яхши ўзлаштириб олдингиз ва ўзингизнинг эзгу ниятингиз или абадийлаштироқчи бўлган бизнинг камтарона жасоратларимизни баён қилишда кўпинча безак беришга уринасиз. Ва бунда нафақат мен иштирок этган катта ишларга ва шов-шувли суд жараёнларига эътибор қаратасиз, шунингдек аҳамиятсиз, лекин фикрлашнинг дедуктив усули ва мантикий синтез учун ҳам катта имконият яратадиган тасодифларга ҳам. Ва бу мени алоҳида қизиқтиради.

– Шунга қарамай, – кулдим мен, – менинг ёзувларимда сенсацияга интилиш мавжуд эмаслигини тасдиқлай олмайман.

– Эҳтимол, сиз хато ҳам қиласиз, – давом этди у, билан бурқсиб ёнаётган кўмирни қисиб олиб, лойдан бўлган трубканинг ўрнини босувчи олча дарахтидан ясалган узун найни тутатар экан. Ўша кунлари у фикр юритиш ўрнига баҳлашиб кайфиятида юарди. – Эҳтимол, сиз қуруқ сабаб ва терговлар анализи билан чеграланиш ўрнига, ёзувларингизни бешашга ва жонлантиришга уриниб хато қилаётгандирсиз.

– Назармда мен ёзувларимда сизни муносиб баҳолайман, – бир қадар совуқроқ эътиroz билдиридим мен. Чунки дўстимнинг ўзини бошқалардан устун қўйиши менинг бир оз ғашимни келтирганди. Бу ҳолатнинг эса унинг феълига айланганига мен бир неча марта ишонч ҳосил қилишимга тўғри келганди.

– Йўқ, бу худбинлик ва шухратпарастлик эмас, – деди у одатдагидек менинг сўзларимга эмас, балки фикрларимга жавобан. – Агар мен санъатимни муносиб баҳолашни сўрасам, бунинг менга ҳеч қандай алоқаси бўлмайди. Жиноят –

доимий ҳолат. Мантиқ – бу нодир нарса. Сиз жиноят устида эмас, айнан мантиқ устида мулоҳаза юритишиңгиз кепрек. Сизнинг жиаддий лекцияларингиз ҳам ҳикоялар түпلامига айланиб қолган.

Эрта баҳорнинг совуқ тонги эди; биз Бейкер-стритдаги квартирамизда нонуштани тугатиб, ловуллаб ёнаётган камин ёнида ўтирадик. Қалин туман ичра ғира-шира кўриниб турган уйларнинг деразалари хира кўриниб туради. Бизда чироқ ёниб туради, ва унинг шуълалари ҳали йиғиширилмаган оппоқ дастурхонда, идишларда акс этарди. Эрталабдан Холмс газеталардаги эълонларни жим томоша қиласиди. У кайфияти йўқлиги туфайли вақтинчага қидирувлардан воз кечганди, менга ҳам бадиий ишларим юзасидан дакки бермай кўйганди.

– Шу вақтнинг ўзида, – узоқ сукутдан кейин давом этди у, деразага ўйчан боққанича трубкасидан тутун бурқситиб, – сенсацияга интилищда айблаш ҳам мумкин эмас, зеро сиз қизиқиши билдирган кўғчилик-вөқеалар умуман жиноят хисобланмайди. Богемия қироли билан содир бўлган арзимас воқеа, Мэри Сазерлан билан боғлиқ ғалати воқеа, ёриқ лабли одам тарихи ва машхур бўйдоқ бошидан кечирган ҳодиса, – буларнинг ҳаммаси суд ишӣ бўлиши мумкин эмас. Сиз сийқаси чиққанликнинг асири бўлиб қолдингиз деб қўрқаман.

– Балки шундай бўлгандир ҳам, – жавоб бердим мен, – лекин мен ҳикоя қилиб бераётган усуллар ўзига хос ва янгилиқдан ортда қолмаган.

– Азизим менинг, катта кузатувчанликдан маҳрум бўлган, тўқувчини тишидан, ҳарф терувчини чап кўлининг катта бармоғидан билиб олишни аранг эплайдиган публикантизнинг анализ ва дедукциянинг ўта нозик жиҳатлари билан нима иши бор? Ва агар сиз сийқаси чиққан бўлмасангиз, мен сизни айбламайман, чунки улуғларнинг даври ўткінчи. Инсон, ҳеч бўлмаганда жиноятчи уддабуролик ва ўзига хосликни йўқотган. Камтарона тажрибамга келсак, мен йўқолган қаламларни қидирувчи жосусга ва аслзода хонимлар пансионидаги ёш хонимларнинг мураббийга айланиб қолаяпман. Холбуки, мен нимага яроқли эканимни ўзим яхши биламан. Эрталаб олган хатим эса ме-

нинг янги ишни бошлаш вақтим келганидан дарак беради. Ўқиб қўринг. – Ва у менга ғижимланган қоғозни узатди.

Хат яқинда кечкурун Монтеғю-плейсдан жўнатилган эди.

“Қадрли мистер Холмс!

Мен сиз билан мураббия жойига эга бўлиш ҳақидаги таклиф борасида маслаҳатлашмоқчиман. Агар руҳсат берсангиз, эртага соат ўн яримда ёнингизга утсам.

Ҳурмат билан Вайолет Хантер”.

- Сиз бу ёш хонимни танийсизми? – сўрадим мен.
- Йўқ.
- Ҳозир соат ўн ярим.
- Ҳа, мана, шубҳасиз, у қўнғироқ қиласяпти.
- Бу иш сиз тахмин қилганингиздан қизиқроқ бўлиши мумкин.

Бошида сиз оддий тушунмовчилик деб ҳисоблаган мовий ранглии карбунқулни эсланг. У воқеа кейин жиддий қидиувга асос бўлганди. Ҳозир ҳам шундай бўлиши мумкин.

– Нима ҳам қиласардик, умид қиласиз! Бизнинг гумонларимиз тезда тарқайди деб ўйлайман, зеро биз у ҳақда сухбатлашаётган шахс.

Эшик очилдида, хонага ёш аёл киши кириб келди. У оддий, лекин батартиб кийинганди, сепкил босган ҳаракатчан юзидан ўткир зеҳн эгаси эканлиги қўриниб турарди. Унинг ғайратлилиги ҳаётда ўзининг йўлини ўзи топиб юришини ифодалаб турарди.

– Худо ҳақи, безовта қилганим учун кечиринг, – деди у уни кутиб олишга чиқсан дўстимга, – лекин мен шундай тушунарсиз ҳолатга дуч келдимки, сиздан ёрдам сўрашга мажбур бўлдим. Менинг ёрдам берадиган ота-онам ҳам, қариндошларим ҳам йўқ.

– Ўтиринг, мисс Хантер. Сизга ёрдам беришдан мамнунман, агар қўлимдан келса.

Мижозимизнинг нутқи ва ўзини тутишлари дўстимда ёқимли таассурот қолдирганини тушундим: У меҳмонга бошдан оёқ синчковлик билан разм солиб чиқди. Кейин эса

күзләрини юмиб ва бармоқлари учларини биректириб, уни эшитишга тайёр турди.

— Беш ийл давомида полковник Спенс Манроуning уйида мураббия бўлиб ишладим. Лекин икки ой аввал полковникни Канадага хизматта жўнатишдӣ ва у ўзи билан Галифакс ҳамда болаларни олиб кетди. Мен эса ишсиз қолдим. Эълонлар бердим, ўзим ҳам эълонлар бўйича юрдим, фойдаси бўлмади. Кейин йиққан озгина пулим ҳам охирлаб қолди, нима қилишга ақлим етмаяпти.

Вест-Энда “Вестэуэй” номли ишга ёллаш бўйича агентлик бор – уни ҳамма билади, – ва мен иш топиш илинжида у ерга ҳар ҳафта киришнӣ одат қилиб олдим. Вестэуэй – бу агентлик эгасининг фамилияси, аслида эса ҳамма ишларни қанақангидир мисс Стопер бажаради. У киши хонасида ўтиради, иш излаб келган аёллар қабулхонада кутишади; уларни бирма-бир хонага чақирадилар, ва у киши ўзининг катта дафтариға қараб, уларга у ёки бу вакансияни таклиф қиласди.

Ўтган ҳафта у ерга борганимда, одат бўйича, мени ҳам хонага таклиф қилишди. Лекин бу сафар мисс Стопер ўзи эмас экан. У кишининг ёнида юзлари кулиб турувчи, ияли катталигидан унинг қатламлари кўксигача тушиб турган жуда семиз одам ўтириб олиб, кириб келган аёлларни қўзойнаги оша дикқат билан кузатарди. Мен кириб келишим билан у киши ўрнидан сапчуб турдида, мисс Стоперга қараб ўтирилди.

— Бўлади, — бақириб юборди у. — Бундан яхшиси бўлиши мумкин эмас. Зўр! Жуда зўр!

У кўринишидан жуда хурсанд эди, буни қўлларини бир-бирига ишқалаганидан ҳам билса бўларди. Унга қараш ёқимли эди: кўринишидан жуда меҳрибон...

- Иш жойи изляпсизми мисс? – сўради у.
- Ҳа, сэр.
- Мураббия бўлибми?
- Ҳа, сэр.
- Қанча иш ҳақи олишни хоҳлайсиз?
- Мен уйида ишлаган полковник Спенс Манроу менга ойига тўрт фунт тўларди.
- Ана холос! Бу ҳақиқий эксплуатацияку! – қичқириб юборди у, юмалоқ муштларини ғазаб билан силкитиб. –

Ахир шундай гүзәл ва муносиб аёлга шунаңғанги паст суммани таклиф қилиб бўладими?

– Сэр, менинг имкониятларим сиз кутганингиздек бўлмаслиги мумкин, – дедим мен. – Озгина француз тилини, озгина немис тилини биламан, мусиқа ва расм чизишни...

– Ана холос! – яна қичқирди у. – Демак гап бўлиши мумкин эмас.

Кисқа, икки оғиз сўзда, мана гап қаерда: ўзингизни ҳақиқий хонимга хос тарзда тутишни биласизми? Агар шундай бўлмаса, бизга тўғри келмайсиз, зеро гап бир кун келиб Англиянинг тарихида муҳим роль ўйнаши мумкин бўлган боланинг тарбияси ҳақида кетаяпти. Агар шундай бўлса, жентельмен сизга тўрт хонали сондан кам бўлган суммани таклиф қилишга ҳаққи борми? Менда, хоним, сиз бошида йилига юз фунт оласиз.

Сиз, мистер Холмс, албаттa бундай таклиф мен учун ақлга тўғри келмайдиган сумма эканлигини тасаввур қила оласиз – ахир мен бутунлай пулсиз қолганманку. Лекин жентельмен менинг юзимдаги ишончсизликни кўриб, ҳамёнини олдида, ундан пул чиқарди.

– Менинг одатимга шунингдек, ёш хонимларга олдиндан қарз бериш ҳам киради, – деб шунаңғанги ёқимли илжайиб, кўзлари оппоқ юз қатламлари орасидаги тирқишлиларга ўхшаб кетди, – шунинг учунки, уларнинг сафар давомидаги майда харажатлар учун пуллари бўлиши ва керакли кийим-кечак сотиб олишлари учун.

– “Ҳеч қачон мен ҳали бундай ёқимли ва эътиборли кишини учратмагандим”, – деб ўйладим. Менинг бу вақтга келиб бир оз қарзларим тўпланиб қолганди, аванс эса айни муддао бўлди. Лекин бу ишда қанақангиdir ғалатилик бордек эди. Шунинг учун бу ишга розилик беришдан аввал мен у одам ҳақида кўпроқ билишни хоҳлардим.

– Сиз қаерда яшайсиз, сэр? – сўрадим мен.

– Хемпширда. Ажойиб қишлоқ жой. Уинчестердан беш милда “Мисли қора қайинлар”. Жуда чиройли жой, азизим, уй ҳам таҳсинга лойиқ – шаҳар ташқарисидаги эски уй.

– Менинг вазифамга нималар киради, сэр? Улар нималардан иборат эканлигини билмоқчи эдим.

— Ёлғиз бола, эндиғина олтига тұлған, жуда ёқимтой ва шүх. Сиз унинг хонаки суваракларни туфли билан уришларини күрганингизда эди. Шлеп! Шлеп! Шлеп! Күз очиб-юмгунингча учтаси тамом.

Хохолаб кулиб у стул суюнчиғига үзини ташладида, күзлари яна тирқищчаларга айланды.

Мени бола әрмаклари бир оз ҳайрон қолдирди, лекин отасининг кулишидан у ҳазиллашайтып деган қарорга келдим.

— Демак, менинг вазифам – болага қараң, шундайми?
— сүрадым мен.

— Йүқ-йүқ, нафақат қараб юриш, нафақат, азизим, ёш хоним менинг! – қичқирди у. – Сизга шунингдек – мен аминманки, сиз қарши бўлмайсиз, – рафиқамниг баъзи топшириқларини ҳам бажарасиз, албатта бу топшириқлар сизнинг шаънингизга тўғри келса. Кўп эмас, тўғрими?

— Сизга фойдам тегишидан хурсанд бўламан.

— Ҳа, балли. Масалан, айтайлик, гап кўйлак ҳақида кетади. Биз ғалати одамлар бўлсақда, юрагимиз меҳрга тўла. Агар биз берган кўйлакни кийиб туришингизни сўрасак, сиз хафа бўлмассиз?

— Иўқ, – жавоб бердим мен ҳайрөн бўлиб.

— Ёки биз кўрсаттан жойга ўтиришга қаршилик қилмасиз? Бу сизни хафа қилмаса керак?

— Иўғе...

— Ёки бизнисига келишдан аввал сочингизни кесишдан?

Кулоқларимга аранг ишондим. Кўраяпсизми, мистер Холмс, менинг соchlарим қалин ва қаштандек товданади. Бундай соchlарни чиройли санашади. Нима учун мен уларни ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, қурбон қилишим керак экан?

— Иўқ, бундай бўлиши мумкин эмас, – жавоб бердим мен.

У менинг кўзларимга қаттиқ тикилди, ва унинг қовоғи солинганини кўрдим.

— Лекин бу – муҳим бўлган шартлар, – деди у. – Рафиқамниг озгина талабчанлиги, аёллар инжиқлигига үзингизга маълум, хоним, йўл кўйиб бериш керак. Демак, сиз соchlарингизни кесмоқчи эмассиз, шундайми?

– Йүк, сэр, ундаи қила олмайман, – қатъий жавоб бердим мен.

– Нима ҳам килардик... Демак масала ҳал. Афсус, афсус, бошқа барча шартлар бүйича сиз бизга тұғри келасиз. Мисс Стопер, ундаи ҳолда менга бошқа ёш хонимлар билан танишишимга тұғри келади.

Агентлик мудири шу вақтгача қоғозларини титкилаб, бир сүз демай жойидан жилмай үтирганди. Лекин энди у менга шунақанги ғазаб билан қарадики, мен туфайли у киши яхшигина даромадни йүқотганини тушундим.

– Сиз бизнинг рүйхатимизда қолишни хоҳлайсизми? – деб сұради хоним.

– Агар мумкин бўлса, мисс Стопер.

– Менга бу фойдасиз бўлиб кўринаяпти, чунки сиз жуда қизиқ таклифни рад қилдингиз, – кескин деди у киши. – Биз сизга шундай жой топиб берамиз деб жонимиз ҳалак. Яхши боринг мисс Хантер.

У қўнфироқни жиринглатди, ва болакай мени яна қайтиб қабулхонага кузатиб қўйди.

Уйга қайтиб келиб – буфетим бўм-бўш эди, столда эса – тўлашим керак бўлган янги ҳисоблар, – мен ўзимдан оқибатини ўйлами иш қилмадимми? – деб сұрадим. Ундаи одамларнинг ғалати қилиқлари бўлсаю ва улар энг кутилмаган инжиқларни амалга ошишини исташса нима қилибди? Ахир улар бунинг учун пул тўлашмоқчику. Илига юз фунт пул ишлайдиган мураббиялар Англияда кўп бўлмаса керак. Ундан ташқари соchlаримдан нима фойда? Баъзиларга ҳатто сочни калта қилиб олиш ҳам ярашади, балки менга ҳам тұғри келар? Эртаси қуни мен хато қилдим деб ўйладим, яна бир кун үтиб бундан шубҳаланмай ҳам қўйдим. Таклиф қилингандай жойнинг ҳали эгалланмаганини билиш учун, ғуруримни босиб үтиб яна агентликка бормоқчи бўлиб турғандим, тұсатдан ўша жентельмендан хат келиб қолди. Мана у, мистер Холмс, уни ўқиб бераман.

Винчестер яқинидаги “Мисли қора қайинлар”.

Қадрли мисс Хантер!

Мисс Стопер сизнинг манзилингизни менга беришга мамнуният билан рози бўлди, ва мен сиз ўз қарорингизни ўзгартирган ёки ўз фикрингизда қолганингизни билиш умидида, уйимдан хат ёзаяпман. Рафиқам сизнинг келишишингизни жуда хоҳляяпти, – мен сизни унга тасвиirlаб бердим, ва сиз унга жуда ёқиб қолдингиз. Биз сизга ойига ўн фунтдан, яъни сизга ноқулайлик туғдирадиган бизнинг талабларимиз туфайли компенсация тариқасида йилига бир юз йигирма фунт тўлашга тайёрмиз. У киши унчалик ҳам қаттиққўл эмас. Рафиқам кул ранг кўкимтирирангни жуда яхши кўради, ва сиз эрталаблари шу рангдаги либосда кўринишингизни хоҳлайди. Сизга бунинг учун харажат қилишишингизга тўғри келмайди. Чунки қизим Алисанинг шу рангдаги кўйлаги бор, ва ўйлайманки у сизга тўғри келади деб. Қизим эса ҳозир Филадельфияда. Хонанинг белгиланган жойида бўлишишингиз ва қанақангидир бошқача топшириқларни бажариш сизга малол келмайди деб ўйлайман. Сочларингизга келсак, ҳақиқатдан ҳам ачинарли ҳолат: ҳатто қисқа сухбатимиз давомида ҳам уларнинг қанчалик гўзал эканлигини кўришга улгурдим, лекин шунга қарамай, мен бу борадаги талабимни ўз кучида қолдиришга мажбурман. Кўшимча тўлов эса сизни бўй қўрбонингиз ўрнини тўлдиришига ишонаман. Бола билан боғлиқ ишларингиз умуман қийин эмас. Илтимос, келинг, мен сизни Винчестерда кутиб оламан. Қайси поездда келишишингиз ҳақида хабар беринг:

Самимијат билан сизнинг Джефро Рукаслингиз”.

Мана, қанақанги хат олдим мен, мистер Холмс, ва таклифни қабул қилишга қатъий қарор қилдим. Аммо, ҳал қилувчи қадамни кўйишидан аввал сизнинг фикрингизни эшитишни хоҳлардим.

- Нима ҳам дейман, мисс Хантэр, сиз қарор қабул қилган экансиз, демак иш пишган, – илжайди Холмс.
- Сиз маслаҳат бермайсизми?
- Тан оламан, бундай жойни мен ўз синглимга раво кўрмаган бўлардим.
- Ҳар қалай, бу ерда нима сир бор деб ўйлайсиз, мистер Холмс?

– Билмадим. Балки үзингизнинг қандайдир мулоҳазангиз бордир?

– Менинг ўйлаппимча, мистер Рукасл – меҳрибон, юмшоқтабиатли одам. Унинг хотини эса бир оз ақлдан озган. У хотинини жиннихонага олиб кетишларидан қўрқиб, мана шуни сир тутмоқчи, ҳамда унинг тутқаноги тутиб қолмаслиги учун унинг ғалати қилиқларига йўл қўйиб бераяпти.

– Булиши мумкин, булиши мумкин. Бугунги кунда у энг эҳтимоли кўп

булган тахмин. Шунга қарамай, бу жой умуман ёш хонимнинг жойи эмас.

– Лекин пулларчи, мистер Холмс, пуллар!

– Албатта, иш ҳақи етарли, ҳатто жуда кўп ҳам. Мана шу мени хавотирга солаяти. Нима учун улар қирқ фунтга одам топиш осон бўлиб турганида, бир юз ийигирма минг таклиф қилишяпти? Демак қанақангиdir асосли сабаби бор.

– Мен ҳам сизга барча ҳолатни сўзлаб берсам, сиз менга керакли вақтларда ёрдам сўраб мурожаат қилишимга рухсат берарсиз деб ўйладим. Мен эса суянадиган одамим борлигини билгач, ўзимни анча хотиржам сезаман.

– Менга тўлиқ ишонишингиз мумкин. Ишонтириб айтамки, сизнинг кичкина муаммонгиз сўнги йиллардаги энг қизиқ иш булишга ваъда бераяпти. Деталларда қанақангиdir даражада ўзига хослик мавжуд. Агар сизда қанақангиdir шубҳалар пайдо бўлса ёки хавф-хатар уйғонса...

– Хавф-хатар? Қанақанги хавф-хатар?

– Агар хавф-хатарни аввалдан қўришнинг иложи бўлганида эди, ундан қўрқмаса бўларди, – ўта жиддий тушунтирди Холмс.

– Ҳар қандай ҳолатда ҳам, кечами-кундузми, ҳар қандай вақтда ҳам телеграмма жўнатинг ва мен сизга ёрдамга бораман.

– Унда ҳаммаси жойида. – Унинг юзидағи хавотир йўқолди ва у эпчиллик билан ўрнидан турди. – Ҳозироқ мистер Рукаслга кечқурун бечора соchlаримни қирқишим ва эртага Винчестерга жўнашим ҳақида ёзиб юбораман.

Холмсга оддийгина миннатдорчилик билдириб ва хайрлашиб, у шошилиб чиқиб кетди.

— Ҳар қандай ҳолатда ҳам, — дедим мен, унинг зинадаги тез ва қаттиқ қадам товушларига қулоқ солиб, — у ўзи учун туриб беришга қодир одам таассуротини уйғотади.

— У шундай қилишга мажбур, — ғамгин ҳолда деди Холмс. — Бир неча кундан кейин ундан хат олишимиздан шубҳаланмайман.

Ҳар доимгидек, дўстимнинг тахмини рўёбга чиқди. Орадан бир ҳафта ўтди. Ва мен бу ҳафта давомида ҳаёт бу ёлғиз аёлни одамлар муносабатидаги қанақантги чалкашликларга бошлиши борасида ўйлаб, мижозимиз устида бир неча бор фикр юритдим. Катта иш ҳақи, ғалати шартлар, енгил вазифа — буларнинг ҳаммасида нимадир нотабийлик бордек эди. Лекин бу шунчаки тантисликми ёки ўйлаб қўйилган ишми, бу одам саҳоватпешами ёки ярамасми, буни ҳал қилиш имкониятига эгамасдим. Холмста келсақ, у пешонасини тириштириб ва узоққа паришонхотир боқиб, узоқ вақт жим ўтириди. Мен уни саволга туттганимда эса у менга қўлинни силкитиб қўйди.

— Ҳеч нарса билмайман, ҳеч нарса! — жаҳали чиқиб қичқирди у. — Қўлингда лой бўлмаса, ғиштни нимадан қуясан?

Биз олган телеграмма кечаси анча кеч — мен ётмоқчи бўлганимда, Холмс эса, одатдагидек кўпинча тонг отгунча давом этадиган тажрибалари устида ишлашни бошлаганида келди. Мен хонамга кириб кетаётганимда у реторта ва пробиркалар устида эгилиб турарди; эрталаб нонуштага тушганимда ҳали шундай ҳолатда эди. У сариқ конвертни очдида, вараққа кўз юргутириб, уни менга берди.

— Поездлар жадвалини кўринг, — деди у ва ўзининг колбалари томон бурилди.

Телеграмма матни қисқа ва талабчан эди:

“Винчестердаги “Қора турна” меҳмонхонасида эртага куннинг ярмида бўлишингизни сўрайман. Келинг! Нима қилишни билмайман. Хантер”.

— Мен билан борасизми? — сўради Холмс, ўз ишларидан бир сонияга чалғир экан.

— Жоним билан.

— Унда жадвални кўринг.

– Соат түққиз яримда поезд бор экан, – дедим мен, маълумотномани кўздан кечириб. – У Винчестерга соат ўн бирдан ўттиз минут ўтганда келар экан.

– Ажойиб. Унда мен ацетоннинг анализини қолдираман шекилли, эртага эрталаб биз кучли бўлиб туришимиш керак.

Эртаси куни эрталаб соат ўн бирда биз Англияning қадимий пойтахтига йўл олгандик. Холмс бутун йўл давомида газетадан бош кўтармади. Лекин биз Хампширнинг чегарасидан ўтганимизда у газеталарни улоқтириб, деразага тикилиб қолди. Ажойиб баҳор куни эди. Ёрқин мовий осмон ғарбдан шарққа сузаётган кичкина жингалаксимон булувлар билан қопланганди. Қуёш чараклаб турарди. Ҳавода эса қувонч ва тетиклик хукм сурарди. Бутун йўл давомида, то Олдершот тепаликларигача ёрқин баҳор барғлари орасидан фермаларнинг қизил ва бўз ранг томларий мўраларди.

– Буларга қарашиб қандай мароқди! – ҳайқирдим мен Бейкер-стрит туманларидан қутилган одамнинг иштиёқи билан.

Лекин Холмс хомуш бош чайқаб кўйди.

– Биласизми, Уотсон, – деди у, – фикрлашимнинг фалокати шундаки, мен атрофдагиларни жуда субъектив қабул қиласман. Мана, сиз йўл бўйида ёйилиб кетган уйларга қараб, уларнинг гўзаллигидан завқланасиз. Мен эса уларни кўрсам, улар қандай хилват жойларда жойлашганлиги ва қандай қилиб бу ерда жазосиз жиноят содир этиш мумкинлиги ҳақида ўйлайман.

– Э Худо! – ҳитоб қилдим мен. – Бундай юракка ёқимили уйларни жиноят билан боғлаш кимнинг калласига келибди деб ўйлайсиз?

– Улар менда қўркув уйғотади. Менинг ишончим комил, Уотсон, ва бу ишонч Лондондаги энг ёқимсиз хилват жойларга қараганда мана шу таҳсинга лойиқ қишлоқ жойларда шунча қўрқинчли гуноҳ ишлар содир этилиши ҳақидаги тажрибамдан кедиб чиқаяпти.

– Сизни эшитишнинг ўзи қўрқинчли.

– Ва бунинг сабаби аниқ. Қонун амалга ошишининг имкони бўлмаган ҳолатларни шаҳарда жамоатчилик фикри амалга оширади. Энг жирканч хилватликларда қалтак еяётган боланинг қичқириғи ёки маст одам бошлаган муштла-

шиш ўша заҳотиёқ қўшниларнинг қаҳрига дучор бўлади, шунингдек адолатли суд ҳам яқин, шундай экан, шикоятнинг ягона сўзи ҳам унинг механизмини ишга солиб юборади. Демак жиноятдан қора курсигача – бор-йўғи бир қадам. Энди мана бу хилватдаги уйларга қаранг – ҳар бирининг ораси бир милдан кам эмас. Уларнинг кўпчилигида қонунчиликдан бехабар, қолоқ ҳолатда қолган қашшоқлар яшашади. Энди бу ерларда энг ваҳший ниятлар ва ахлоқсизлик зимдан йилдан-йилга ривожланиб боришини тасаввур қилинг. Агар бизга мурожаат қиласа ҳам Винчестерда яшаганида ҳам мен унинг учун унчалик кўрқмаган бўлардим. Шаҳардан беш миль узоқликдаги масофа – мана қаерда хавф-хатар! Ва ҳар қалай хавф унинг ўзига соя солмаётгани аниқ.

– Тушунарли. Гарчи у Винчестерга бизни кутиб олишга келиш имконига эга экан, демак у бутунлай кетиш имконига ҳам эга.

– Бу адолатли. Унинг ҳаракатланиш эркинлиги чегараланмаган.

– Унда гап нимада? Сиз бирон тушунтиришни топдингизми?

– Мен еттита ҳар-хил-тажминларни – ўйлаб-чиқдим, – ва уларнинг ҳар бири бизга маълум фактларга бориб тақалади. Лекин, уларнинг қай бири тўғри эканлигини, щубҳасиз, бизни кутиб турган янги маълумотлар кўрсатади. Мана черков гумбази, мисс Хантер бизни нимадан хабардор қилмоқчи бўлганини тезда билиб оламиз.

Хайд-стритда жойлашган “Қора турна” шаҳарда хурматта сазовор меҳмонхона бўлиб чиқди. У станцияга жуда яқин эди. Ва биз у ерда ёш хонимни топдик. У меҳмонхонада ўтирарди ва бизни нонушта кутарди.

– Келганларингиздан хурсандман, – деди жиддий у. – Катта раҳамт.

Мен ҳақиқатдан ҳам нима қилишни билмай турибман. Менга сизнинг маслаҳатингиз жуда зарур.

– Нима бўлганини сўзлаб беринг.

– Ҳозир сўзлаб бераман, мен шошилишим керак, чунки мистер Рукаслга соат учга қайтишимни ваъда берган-

ман. У менга бутун эрталаб, нима учун эканлигини билмай, шаҳарга чиқиб келишимга рухсат берди.

— Ҳаммасини бир бошдан гапиринг. — Холмс ўзининг узун оёқларини каминга томон сурдида, эштишишга тайёрланди.

Энг аввало шуни айтишим керакки, мени мистер ва мисс Рукасллар жуда яхши кутиб олдилар: Адолат юзасидан буни айтишим керак. Лекин мен уларни тушуна олмаяпман ва бу менга тинчлик бермаяпти.

— Айнан нима?

— Уларнинг ўзларини тутишлари. Лекин ҳаммаси тартиб билан. Мен етиб келганимда мистер Рукасл мени станцияда кутиб олдида, ўзининг аравасида “Мисли қора қайинлар”-га олиб келди. Поместье, у айтагнидек жуда чиройли жойлашган экан, лекин гўзаллиги билан ажralадиган даражада эмас: оҳак билан оқланган катта тўртбурчак уй, ҳамма ёғида ёмғирдан оққан сувларнинг ва захнинг доғлари. Уни уч томондан ўрмон ўраб туради, олд томонидан эса — уйнинг олд кириш эшигидан тахминан юз ярдларча узоқликдан ўтган Саутгемптонга олиб чиқадиган йўл томон пастлаб кетган ўтлоқ. Уй олдидаги участка мистер Рукаслга тегишли, атрофдаги ўрмонлар эса — лорд Саутертон мулки. Уйнинг шундай яқингинасида бир неча мисли қора қайинлар ўсиб чиқкан. Кўргоннинг номи ҳам шундан келиб чиқкан.

Хўжайиним, ўта илтифотли одам, мени станцияда кутиб олди ва ўша куниёқ хотини ва ўғли билан таништириди. Сиз билан менинг фаразларим тўғри бўлиб чиқмади, мистер Холмс: миссис Рукасл ақлдан озмаган. Жим юрадиган рангпар аёл эридан анча ёш, ўттиз ёшдан ошмаган бўлишига қарамай, кўринишидан қирқ беш ёшлар берасан. Гапларидан шуни тушундимки, улар етти йил аввал турмуш қуришган. У бева қолганидан кейин аввалги хотинидан бир қиз қолган — ўша Филадельфиядаги. Мистер Рукасл менга сир сақлаш шарти билан қизининг ўгай онасини қанақандигидир тушунарсиз сабабаларга асосланиб ёқтирмаслиги туфайли кетиб қолганини айтди. Қизининг йигирма ёшдан кичик эмаслигини хисобга олиб, у ўзини отасининг жуда ёш хотини билан ёнма-ён жуда нокулай сезганини тушундим.

Миссис Рукасл ташқи кўриниши каби ичкى дунёси ҳам рангсиз бўлиб кўринди. У менда ҳеч қанақанги таассурот қолдирмади. Бўшлиқнинг ўзи. Лекин эрига ва ўғлига берилганлиги кўриниб турибди. Иккаласининг ҳам ҳар қанқанги – каттаю-кичик хоҳишини илғаб олиш мақсадида унинг ёрқин кул ранг кўзлари иккаласи ўртасида сарсон кезади. Мистер Рукасл ҳам ўзига хос ёқимли-қўпол ҳатти-ҳаракати билан хотинига нисбатан ёмон мўомалада эмас. Умуман, кўринишидан улар яхши жуфтлик таассуротини қолдиради. Лекин аёлнинг қандайдир сири бор. У кўпинча чуқур ўйга толади ва унинг юзи ғамгин бўлиб қолади. Бир неча марта уни кўз ёшлари билан кўрдим. Назаримда унинг сабаби бола бўлиши керак – зеро мен ҳали бунағанги бузилган ва ваҳшний жонзотни кўрмаганман. У ҳали ёш, лекин калласи жуда катта. У гоҳ қаттиқ ғазабланади, гоҳида ғамгин бўлиб қолади. Унинг ягона машғулоти – ҳар-қандай ожиз жонзотга озор бериш. Сичқон, қуаш ва ҳашоратларни ушлашда кутилмган талант эгаси. Лекин уҳақда кўп гапиришнинг ҳожат йўқ, мистер Холмс, унинг биз бошимиздан кечираётган воқеаларга алоқаси йўқ.

– Менга барча тафсилотлар муҳим, – деди Холмс, – сиз нингча уларнинг ишга алоқаси борми-йўқми, бундан қатъи назар.

– Ҳаммасидан боҳабар қилишга ҳаракат қиласман. Менга бу уйда ёқмаган инарса – бу хизматкорларнинг ташқи кўринишлари ва ўзларини тутишлари. Улар бор-йўғи икки киши – эр-хотинлар. Толлер исмли хизматкори жуда қўпол, тарбия кўрмаган, сочи ва бакенбарди кул ранг, ундан ҳар доим спиртли ичимликнинг ҳиди келиб туради. Уни икки марта бутунлай маст ҳолда кўришимга қарамай, мистер Рукасл унга эътибор бермаётгандек кўринди. Толлернинг хотини – баланд бўйли бақувват аёл, жаҳлдор юзли, у ҳам худди миссис Рукасл каби индамас, лекин жуда қўпол. Тушунарсиз ёқимсиз жуфтлик! Яхшиямки мен кўпроқ вақтимни болалар хонасида ёки ўзимнинг хонамда ўтказаман – улар ёнма-ён жойлашган.

Менинг “Мисли қора қайинлар”га келишимнинг дастлабки кунлари барчаси бир маромда кетарди. Учинчи куни

нонушта тугаши билан миссис Рукасл эрининг қулогига бир нималар деб шивирлади.

— Биз сиздан жуда миннатдормиз, мисс Хантер, — мен томон бурила туриб деди эри: — Сиз бизнинг барча инжиқликларимизга бардош бераяпсиз, ва ҳатто сочларингизни кестирдингиз. Тўғриси, лекин бу нарса сизнинг гўзаллигинги зига умуман таъсир ўтказа олмаган. Энди сизга қўкимтирик кул ранг қандай келишини кўрамиз. Кароватингизда кўйлак ётибди. Уни кийишга рози бўлсангиз биз сиздан жуда хурсанд бўламиз.

Хонамдаги кароват устида ётган кўйлак қизиқча қўкимтирик рангда бўлиб, яхши жун матодан тикилганди, лекин аввал кийилгани кўриниб турарди. У менга жуда яхши келди. Хонага кириб келганимда мистер ва миссис Рукаслар қойил қолишиди, лекин менга уларнинг завқи халбакидек кўринди. Биз уйнинг олд қисми бўйлаб чўзилиб кетган, то полгача етадиган учта катта деразали катта меҳмонхонада эдик. Ўрта деравза ёнида суюнчиғи билан деразага қаратилган стул турарди. Мени ўшаастулга ўтиришимни сўрашди. Мистер Рукасл эса хонада у ёқдан бу ёққа юриб, кулгили воқеаларни сўзларди. Сиз унинг қандай қизиқ гапиришини ва менинг хохолаб кулишдан ўзимни тия олмаслигимни тасаввур ҳам қила олмайсиз. Миссис Рукасл эса тиззalарига қўлларини қовуштириб, юзи ғамгин ва ташвишли ҳолда, бирон марта ҳатто илжайиб қўймасдан ўтирарди. Тахминан ярим соатлардан кейин мистер Рукасл бирданига ҳамма ўз ишини қилиш кераклигини эълон қилди, шунингдек менга ҳам кийимимни алмаштириб, болалар хонасига, кичкина Эдуарднинг ёнига ўтишимни сўради.

Икки кун ўтиб, худди шу саҳна кўриниши такрорланди: Мен яна ўша кўйлакни кийшим ва дераза ёнидаги стулда ўтириб, хўжайин сўзлаб бераётган битмас-туганмас янги кулгили воқеаларни тинглаб кулишим керак бўлди. У лекин ажойиб ҳикоячи эди. Кейин у менга сариқ муқовадаги қанқангидир романни бердида, менинг стулимни соям китоб варагига тушмайдиган қилиб суриб қўйдида, китобни овозимни чиқариб ўқишимни сўради. Мен китобнинг ўрта бобларидан бошлаб, ўн дақиқаларча ўқидим. Кейин у мени

жумдани тугатишимга йўл қўймадан, тўсатдан тўхтатиб, бориб кийимимни алмаштиришимни сўради.

Сиз албатта, тушунаётгандирсиз, мистер Холмс, мени бу спектакль қанчалик ҳайрон қолдирганини. Улар мени айнан деразага орқам билан ўгирилиб ўтиришимни хоҳлашларини сездим. Шунинг учун ташқарида нима бўлаётганини билишга жон-жаҳдим билан тирищдим. Аввалига бунинг имкони йўқ деб ўйладим, кейин калламга ажойиб фикр келди: менда қўл ойнасининг кичкина парчаси бор эди, ва уни дастрўмолимга бекитиб олдим. Кейинги сафар, кулгининг энг авжга чиқсан вақтида дастрўмолни кўзимга яқин олиб бордимда, сал мослашиб олгач, ташқарида нима бўлаётганини аниқ кўришга муваффақ бўлдим. Тан олишим керак, менинг ҳафсалам пир бўлди, чунки у ерда ҳеч нима йўқ эди.

Биринчи сафар аниқ шундай эдли. Лекин яхшилаб разм солиб, Саутгемптон йўлида паст бўйли кул рангли костюмдаги соқёлли-кишига кўзим туцди. У биз томон қараб турарди. У йўл жуда серқатнов, унда ҳамиша одам кўп. Лекин у одам тўсиққа суюнганча, уйга тикилиб қараб турарди. Рўмолчани пастга тушириб қарасам, мисс Рукасл менга синовчан тикилиб турганини кўрдим. У киши ҳеч нима демади, лекин менинг ишончим комилки, у киши менинг қўлимда кўзгу борлигини ва уйнинг қаршисида ким турганини кўрганимни тушунди. У киши дарров ўрнидан турдилар.

— Джефри, — деди у, — йўлда қанақангидир одам турибди ва йўл қўйиб бўлмайдиган даражада мисс Хантерни кузатаяпти.

- Балки сизнинг танишингиздир, мисс Хантер? — сўради у.
- Йўқ. Мен бу ерда ҳеч кимни танимайман.
- Қаранг, қандай сурбетлик! Илтимос, у киши қетиши учун, унга ўгирилиб, кўлингизни силкитинг.
- Эътибор бермаганим яхши эмасми?
- Йўқ, йўқ, йўқса у бу ерда доим сандироқлаб юради. Илтимос, унга ўгирилиб, кўлингизни силкитинг.

Мен айтганларини қилдим, ва шу заҳотиёқ мисс Рукасл пардани тушириб қўйди. Бу воқеага бир ҳафта бўлди. Шундан бери мен дераза яқинида ўтирганим ҳам, кул ранг қўй-

лакни кийганим ҳам йўқ. Шунингдек йўлдаги одамни ҳам кўрганим йўқ.

– Илтимос, давом этинг, – деди Холмс. – Бунинг ҳаммаси жуда қизиқ.

– Ҳикоям апил-тапил деб қўрқаман. Билмадим, бу воқеалар ўртасида боғлиқлик борми ё йўқми. Ҳа, яна, “Мисли қора қайинлар”га келганимнинг биринчи куни мистер Рукасл мени уйнинг орқа томонидаги кичкина қўшимча уй ёнига бошлаб борди. Биз яқинлашганимизда занжирнинг шиқиrlаган овозини эшитдим: ичкарида қанақангидир улкан жонзот бор эди.

– Бу ёққа қарангчи, – деди мистер Рукасл, тахталар орасидаги тирқиши кўрсатиб. – Сизнингча бу ажойиб эмасми?

Мен тирқиши орасидан қараганимда, қоронгуда ялтираб турган кўзларни ва қанақангидир ҳайвоннинг фира-шира шарпасини кўрдим. Этим жимиirlаб кетди.

– Кўрқманг, кулди менинг хўжайиним. – Бу менинг кучум Карло уни меники деб атайман, аслида фақат Толлер унинг яқинига бора олади, кечаси-занжирни-бўшатиб юбориш учун. Худо кўрсатмасин, агар укимнидир тишлаб олса... Ҳар қандай ҳолатда ҳам кечаси остонаядан ўтиб ташқарига чиқманг, йўқса ҳаёт билан видолашибга тўғри келади.

У мени бекорга огоҳлантиргмаган экан. Учинчи кеча соат иккилар чамаси ётоқхона деразасидан тасодифан ташқариға қарадим. Тиник ойдин кеча эди ва уй яқинидаги майсазор кумушдек товланиб турарди. Мен сокин манзара таъсирида тургандим, тўсатдан қора қайинлар соясида кимнингдир ҳарактанаётганига қўзим тушди. Сирли мавжудот ўтлоққа чиққанида бузоқдек келадиган, кўкраги катта, ўзи сариқ-жигар ранг, лекин тумшӯғи қоп-қора, сон суяклари йирик кучукни кўрдим. У майсазорни шошилмай кесиб ўтдида, қарама-қарши томонда, қоронгулиқда ғойиб бўлди. Бу даҳшатли товушсиз посбонни кўриб, худди қароқчига дуч келганим каби юрагим тўхтаб қолай деди.

Мана, яна битта сизга ҳикоя қилиб бергим келған воқеа. Хабарингиз бор, мен сочимни Лондондан кетмасдан туриб қирққандим ва кесилган кокилимни чамадоннинг тагига

бекитиб қўйгандим. Бир куни кечаси болани ухлашга ётқизиб, нарсаларимни тахламоқчи бўлдим. Хонада эски жавон туради, унинг иккита тепадаги қутиси очик, ва у ерда ҳеч нарса йўқ эди, лекин пастдагиси бекик эди. Мен кийимларимни юқори қутига жойлаштирдим, лекин жой етмади. Табиийки, пастки қути ёпиқлидан жаҳлим чиқди. Мен уни англашилмовчилик туфайли ёпиб қўйишган деб ўйладим ва калитни олиб уни очмоқчи бўлдим. Биринчи калит тўғри келди ва қути очилди. У ерда фақат бир нарса ётарди. Ва сиз айнан нима деб ўйлайсиз? Менинг кокилим!

Уни қўлимга олиб, яхшилаб кўриб чиқдим. Худди менинг сочимнинг ранги каби ноёб ранг, худди шундай қалин соchlар. Кейин у менинг соchlарим эмаслигига фаҳмим етди. Қаңдай қилиб улар ёпиқ қутида бўлиб қолиши мумкин? Қалтираган қўлларим билан чамадонимни очдим, ундаги нарсаларни чиқариб ташладим ва тагида ўзимнинг кокилимни кўрдим. Иккала кокилни ёнма-ён қўйим, сизни ишонтираманки, улар бир хиллитига амин бўлдим. Бу ҳайратланарли эмасми? Лол бўлиб қолгандим. Бегона кокилни қайтиб жойига қўйдимда, бу ҳақда Рукасларга ҳеч нима демадим: мен ёпиқ қутини очиб, ахмоқона иш тутганимни тушундим.

Сиз, мистер Холмс, менинг кузатувчан эканлитимни сезган бўлсангиз керак, шундай экан, уйдаги йўлак ва хоналарнинг жойлашишини ўрганиб чиқиши мен учун осон кеҳди. Унинг бир қанотида ҳеч ким яшамасди. У томонга олиб борадиган эшик Толлерлар хонасининг рўпарасида жойлашган, лекин ёпиқ эди. Бир куни зинадан кўтарилаётib, у томондан кўлида калитлар билан мистер Рукасл чиқиб келаёттанини кўрдим. Бу вақти унинг юзи ҳар доимтидек эмасди. Унинг юзлари қизариб, пешонаси эса ғазабдан тиришиб, чакка томирлари бўртиб чиқиб кетганди. Менга қарамай, ва бир оғиз сўз демай, у эшикни ёпдида, пастга шошилиб тушиб кетди.

Бу воқеа менинг қизиқишимни оширди. Болани айлантиришга олиб чиққанимда уйнинг ўша қисмининг деразалари кўриниб турган томонга ўтдим. Тўртта дераза бўлиб, уларнинг ҳаммаси бир томонга қаратилганди. Улардан уттаси шунчаки чанг босган, тўртинчиси эса дарча эшиги билан тўсиб қўйилганди. Афтидан, у томонда ҳеч ким яшаш

маган. Мен боғда у ёқдан бу ёққа юрганимда қаршимдан яна қувноқ мистер Рукасл чиқди.

— Кўполликка йўйманг, менинг ёш хоним, — у менга мурожаат қилди, — ёнингиздан индамай ўтиб кетганимни. Мен ўзимнинг ишларим билан жуда банд эдим.

Мен умуман хафа бўлмаганимга ишонтиридим.

— Менимча, дедим мен, — бу томондаги уйингизнинг тепасида ҳеч ким яшамайди, шекилли, чунки деразалар ҳатто дарча билан тўсилган экан.

— Мен сураткашлик билан шуғулланаман, — жавоб берди у, — ва у ерда қоронғу хона ташкиллаштиргандим. Лекин сиз жуда кузатувчан экансиз, менинг ёш хоним! Ким ўйлабди дейсиз!

Хуллас, мистер Холмс, мендан бир нарсанни яшираётганини тушунгач, ўша хонага кириш иштиёқим орта борди. Бу шунчаки қизиқиши эмасди. Бу агар мен ўша ерга кира олсан яхши фойдали иш қилган бўламан деган тушунча эди. Аёлларнинг қандайдир бир ўзига хос сезиш қобилияти бўлади дейишади. Балки айнан ўша нарса мендаги ишончни кучайтиргандир. Ҳар қалай, мен ёпик эшик ортига ўтиш имкониятини жиддий излай бошладим.

Бундай имконият менда фақат кеча пайдо бўлди. Шуни айтишим керакки, бўш хоналарга мистер Рукаслдан ташқари нима учундир яна Толлер ва унинг хотини ҳам киради, ва ҳатто бир марта қандай қилиб Толлер у ердан катта қора қоп олиб чиқиб кетганини ҳам кўрдим. Сўнги пайтларда у жуда кўп ичаяпти, кеча кечқурун қаттиқ маст эди. Тепага кутарилганимда калит эшикдаги зулфида қолиб кетганини кўрдим. Мистер ва мисс Рукасллар пастда, бола эса улар билан бирга эди. Шунинг учун мен туғилган имкониятдан фойдаланмоқчи бўлдим. Калитни секин бураб эшикни очдимда, ичкарига суқулдим.

Қаршимда унча катта бўлмаган деворлари яланғоч йўлак, бўлиб, полга ҳам ҳеч нарса тушалмаганди. Охирига бориб йўлак чапга қайрилганди. Бурчакдан кейин қаторасига учта эшик туарди. Биринчи ва учинчи эшиклар очиқ бўлиб, бўш, чанг босган ва қоронғу хоналарга олиб киради. Биринчи хонада иккита дераза бор эди, иккинчисида эса – бит-

та. Лекин шунақанги кир босган дераза эдики, ундан ёруғлик базур үтарди. Ўрта эшик ёпиқ бўлиб, яна кароватнинг энли темир тўсини тираб қўйилганди. Тўсиннинг бир учи деворга ўрнатилган халқага кийдирилганди, иккинчи учи эса қалин арқон билан боғланганди. Эшикда калит йўқ эди. Бу маҳкамланган эшик жойлашуви жиҳатидан ташқаридағи маҳкамланган деразага мос келарди. Лекин эшикнинг тагидаги ёруғликдан мен хона унчалик ҳам қоронғу эмаслигини тушундим. Менимча ёруғлик у ерга чердакка олиб чиқадиган туйнукдан тушарди. Мен бу даҳшатли эшикка қараб, унинг ортида нима сир бекинган экан деб ўйлаб турганимда, тўсатдан ичкаридан қадам товушларини эшишиб қолдим ва эшикнинг тагидан тушиб турган хира ва ингичка ёруғлика қандайдир соя тушаётганини, унинг гоҳ яқинлашиб, гоҳ узоклашаётганини кўриб қолдим. Даҳшатли ваҳимага тушдим, мистер Холмс. Тарапглашган асабларим бардош бера олмади, мен ортга ўтирилдимда – худди мени орқамдан қанақангиdir даҳшатли кўл ушлаб тургандек қочинга тушдим. Йўлакдан югуриб ўтдим, майдонга чопиб чиқдим ва мистер Рукаслнинг қучогида пайдо бўлдим.

– Демак, – илжайиб деди у, – у сиз экансизда. Мен эшик очиқлигини кўриб, шундай деб ўйлагандим.

– Оҳ, қандай қўрқиб кетдим! – ғўлдирадим мен.

– Менинг қадрли ёш хоним! Нима сизни бунчалик қўрқитди, менинг қадрли ёш хоним?

Сиз унинг қандайин майин ва тинчлантирувчи оҳангда гапирганини тасаввур ҳам қила олмайсиз.

Лекин унинг овози ҳаддан ташқари меҳрибон эди. У ўйин қилаётганди. Мен яна ҳушёр турдим.

– Ахмоқлик қилиб ҳеч ким яшамайдиган томонга ўтиб қолибман, – тушунтиридим мен. – Лекин у ер бўм-бўш ва қоронғу экан, мен қўрқиб кетдим ва қочиб чиқдим. Оҳ, у ер қандай қўрқинчли экан!

– Бўлдими? – сўради у кўзларимга синчков тикилиб.

– Яна нима бўлиши керак? – хитоб қилдим мен.

– Нима деб ўйлайсиз, нима учун у эшикни ёпиб қўйганман?

– Мен қаердан билай?

— Бошқалар у ерга бурунларини тиқмасликлари учун. Тушунарлимис?

У энг илтифотли кулги билан илжайища давом этди.

— Сизни ишонтириб айтаманки, агар билганимда...

— Нима ҳам дейман, энди билинг. Агар сиз яна бир ма-
ротаба мана шу останани босиб ўтсангиз... – ушбу сўзларда
унинг илжайиши башаранинг ғазабли бужмайишига айлан-
ди, худди иблис менга ўзининг йиртқич нигоҳи билан қараб
тургандек, – мен сизни ўзимнинг мастифимга ғажитаман.

Мен шунақангি қўрқандимки, ўша вақти ўзимни қан-
дай тутганимни билмайман. Балки мен унинг ёнидан ўзим-
нинг хонамга учиб ўтиб кетгандирман. Бутун танам қалтира-
ган ҳолда тўшагимда ўзимга келдим. Шунда сиз ҳақингизда
ўйладим мистер Холмс. Мен бошқа у ерда қола олмасдим, ва
сиз билан маслаҳатлашишим керак эди. Бу уй, бу одам, унинг
хотини, хизматкорлари, ҳатто боласи – ҳамма-ҳаммаси менда
қўрқув уйғотади. Агар сизни бу ерга чақирсам, ҳаммаси жой-
ида бўларди. Албатта мен у ердан қочиб кетсам бўлади. Лекин
менинг қизиқишим қўрқувдан устуң келиб, менга тинч-
лик бермади. Ва мен сизга телеграмма жўнатишга қарор қили-
дим. Пальто ва шляпамни кийдимда, биздан яrim мил нари-
даги почтага бориб келдим. Кейин бир озенгил тортиб, орт-
га қайтдим. Уйга яқин қолганда калламга – улар қўппакни бў-
шатиб юбормадимикан – деган бир фикр кедди. Лекин Тол-
лернинг ўзини йўқотар даражада ичгани ёдимга тушди. Ун-
дан бошқа ҳеч ким бу йиртқич маҳлуқни занжирдан бўшата
олмайди. Эсон-омон ичкарига кириб олдим ва сизни қўри-
шимни ўйлаб, хурсандлигимдан яrim тунгача ухламадим. Бу-
гун эргалаб ҳеч қандай қийинчиликларсиз Винчестерга бориб
келишга рухсат олдим. Тўғри, мен соат учга қайтишим керак.
Чунки мистер ва миссис Рукасллар кимникигadir меҳмонга
кетишилари керак, шунинг учун мен бутун кеча давомида бола
билан бирга бўлишим керак. Энди сизга менинг бор саргуза-
штларим маълум, мистер Холмс, ва буларнинг ҳаммаси ни-
мани англатишини ва мен қандай йўл тутишим кераклиги-
ни тушунтириб берсангиз, хурсанд бўлардим.

Холмс ва мен бу ажойиб ҳикояни нафасимизни ичимиз-
га ютиб тингладик. Ѓўстим ўрнидан туриб, қўлларини чўн-

тагига солиб, хонада у ёқдан бу ёққа юра бошлади: Унинг юзи ўта жиддий эди.

- Толлер ҳали ҳам маст бўлиб ётибдими? – сўради у.
- Ҳа. Эрталаб унинг хотини миссис Рукаслга уни ҳеч нима қила олмаётганини гапирганди.
- Бугун Рукасллар бутун кеча давомида ўйда бўлмайди дедингиза?

- Ҳа.
- Ўйда мустаҳкам қулф билан ёпиладиган бирон ертўлами борми?
- Ҳа, вино сақланадиган ертўла бор.
- Мисс Хантер, сиз ўзингизни жуда мардона ва ақлли тутдингиз. Яна бир жасорат қўрсата оласизми? Агар мен сизни ўта қобилиятли аёл ҳисобламаганимда бундай илтимос билан мурожаат қилмаган бўлардим.
- Уриниб кўраман. Нима қилишим керак?
- Мен ва дўстим “Мисли қора қайинилар”га соат еттида келамиз. Бу вақтда Рукасллар кетган бўладилар, Толлер эса уйғонмайди деб ўйлайман. Фақат миссис Толлер қолади. Агар сиз уни бирон нарсани баҳона қилиб, ертўлага жўната олсангиз, ва орқасидан қамаб қўйсангиз эди, ишимишни анча енгиллаштирган бўлардингиз.

- Мен буни бажараман.
- Ажойиб! Унда биргина сабаби бўлган бу тарихни ба-тафсил текшириб чиқа оламиз. Сизни бу ерга ўзлари юқорига қамаб қўйган қандайдир хонимнинг ролини ижро этиб беришингиз учун таклиф қилишган. Бу ерда ҳеч қанақанги шубҳага ўрин йўқ. Ким у? Ишонаманки, агар хотирам панд бермаса, мистер Рукаслнинг қизи Алиса Америкага кетган. Таълов сизга келиб тўхтаган. Сиз бўйинѓиз, қоматингиз ва сочингизнинг ранги билан унга ўхшайсиз. Балки касаллиги даврида унинг соchlарини кесишга мажбур бўлишган. Шунинг учун ҳам сизнинг соchlарингизни қурбон қилишга тўғри келган. Сиз тасодифан унинг кокилини топиб олгансиз. Йўлдаги одам унинг дўсти ёки қаллифи. Сиз унга ўхшаркансиз – эгнингизда унинг кўйлаги бўлган, – сизнинг кулаётганингизни ва ҳатто унга кўлингизни силкитаётганингизни кўриб, мисс Рукасл баҳтли ва унга кўпам эҳтиёжи йўқ деб ўйлаган

ва кетган. Итни эса унга Алиса билан кўришишга уринишига халақит бериш учун тунлари бўшатиб юборган. Буларнинг ҳаммаси аниқ равшан. Бу уйда энг муҳим масала – бу бола.

– Унинг бу воқеаларга нима алоқаси бор? – хитоб қилдим мен.

– Азизим Уотсон, сиз шифокорсиз, ва шунинг учун ҳам ота-онасининг феъл-атворини ўрганиб чиқиб, боланинг ҳатти-ҳаракатини тушунса бўлишини. Ва аксинча. Мен кўпинча ота-оналарининг феълинни уларнинг болаларининг хулқини ўрганиб чиқиб аниқлаганман. Бу бола ўзининг ваҳшийлигида чегарадан чиқиб кетган, у ваҳшийлиқдан хузур қиласди. Ва у бу хислатни кулиб турадиган отасидан олганми ёки онасидан эканлиги уларнинг ҳукми остидаги қиз учун бир хил хавфли.

– Сиз буткул ҳақсиз, мистер Холмс! – қичқириб юборди мижозимиз.

– Сизнинг ҳақлигингиз ҳакида гувоҳлик берувчи минг хил майда-чўйдалар хотирамга келаяпти. О, келинглар, бирон дақиқани ҳам йўқотмайлиқда, у бечорага ёрдам берайлик.

– Эҳтиёт бўлиш керак, чунки биз жуда айёр одам билан тўқнаш келаяпмиз. Кечгача биз ҳеч қандай чора қўллай олмаймиз. Соат еттида биз сизникоша бўламиш ва бу сирни очишга муваффақ бўламиш.

Биз сўзимизнинг устидан чиқдик ва соат роппа-роса еттида икки ўқли аравамизни йўл ёқасидаги трактир яқинида қолдириб, “Мисли қора қайнилар”га келдик. Ҳатто агар мисс Хантер оstonада бизни кулиб қарши олмаганда ҳам биз барглари тозаланган мис каби ботаётган қуёшда ялтираб турган қора дарахтларни кўргач, бу уйни танирдик.

– Эришдикми? – энди Холмс сўраганди.

Қаердандир пастдан бўғиқ дукиллаш эшигитилди.

– Бу ертўладаги миссис Толлер, – тушунтириди Холмс.

– Эри эса ошхона полида хуррак отаяпти. Мана калитлар, мистер Рукаслда ҳам худди шунақангилар бўлса керак.

– Ақдли одам! – завқданиб қичқирди Холмс. – Энди бизни бошланг, бир неча дақиқалардан сўнг жиноят фош бўлади.

Биз зинадан чиқдик, эшикни очдик йўлак бўйлаб ўтдик ва мисс Хантер тасвирлаган эшик қаршисида тўхтадик. Холмс арқонни кесдида, темир тўсинни олди. Кейи у

әшикний очмоқчи эди ҳамки, биронта ҳам калит түғри келмади. Ичкаридан эса ҳеч қанақанги овоз ҳам әшитилмади; ва Холмс қовоғини солди.

— Биз кечикмадик деб умид қиласман, — деди у. — Менимча, мисс Хантер, у ёққа биз сизсиз, үзимиз кирганимиз маъкул. Қани, Уотсон, әшикни елкангиз билан итарингчи, уни куч билан очиб бўлмасмикан.

Эскириб, увадаси чиққан әшик бизнинг биргаликдаги ҳаракатимизга шу заҳотиёқ таслим бўлди, ва биз хонага ёпирилиб кириб бордик. У бўм-бўш эди. У ерда кичкина қаттиқ тўшак, стол ва кийимлар солинган саватдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. Чердакка олиб чиқадиган туйнук кент очиқ эди, асира қочибди.

— Бу ерда нимадир рўй берган, — деди Холмс. — Бу одам мисс Хантернинг ниятини пайқаб қолган ва ўзининг курбонини олиб қочган.

— Лекин қандай қилиб?

— Туйнукдан. Ҳозир унинг буни қандай амалга оширганини кўрамиз.

— У столга чиққан. — Тўғри, мана карнизга боғланган арқон нарвоннинг бўллаги. Мана у қандай қилган.

— Лекин бунинг иложи йўқ, — эътиroz билдирид мисс Хантер. — Рукасллар кеттанида ҳеч қанақанги нарвон йўқ эди.

— У қайтиб келган ва ҳаммасини қандай керак бўлса, шундай бажарган. У ақлли ва айёр одам дедимку. Агар зинада унинг қадам товушларин әшитсан ҳам ҳайрон бўлмайман. Уотсон, сиз яхшиси тўппончангизни тайёрлаб туринг.

У гапини тугатар-тугатмас остоңада қўлида қалин таёқ билан жуда семиз ва иирик одам пайдо бўлди. Мисс Хантер қичқириб юборди ва деворга ёпишди, лекин Шерлок Холмс улар орасида дадил турарди.

— Ярамас! — деди у. — Қизингизни қаёққа йўқотдингиз? Бақалоқ хонага кўз ташлаб чиқдида, туйнукка кўзи тушди.

Буни мен сизлардан сўрашим керак! — қичқирди у. — Ўғрилар!

Жосуслар ва ўғрилар! Мен сизларни қўлга туширдим! Сизлар менинг асиримсизлар! Мен сизларга кўрсатиб қўяман! — У ортга ўгирилдида, зинадан пастга югуриб кетди.

- У күппакка кетди! – ҳайқирди мисс Хантер.
- Менда түппонча бор, – дедим мен.
- Асосий эшикни ёпиш керак, – буйруқ берди Холмс, ва биз учталамиз пастга югурдик.

Энди тушиб бўлгандик ҳамки итнинг хургани, кейин эса ириллаган товуш орасидан даҳшатли қичқириқ эшитилди. Қўшни эшикдан йиқилиб-туртиниб қип-қизил юзли, қўллари қалтираган ёши ўтган одам чиқди.

- Э худойим! – қичқирди у. – Итни ким қўйиб юборди. Унга икки кун овқат бермагандик. Тезроқ, йўқса кеч бўлади!

Биз Холмс билан Толлернинг ортидан югуриб ташқариға чиқдик ва бурчак орқасига бурилдик. Қора тумшукли улкан йиртқич Рукаслни томоғидан бўғизларди. У эса ерда типирчиларди ва бақираради. Югуриб бориб мен итни отдим; у йиқилди, лекин унинг оппоқ қозиқтишлари бўйиннинг ёғ босган қатламларида қолди. Итни Рукаслдан аранг ажратиб олдик ва уни тирик лекин ваҳшиёна таланганд ҳолда уйга олиб кириб, меҳмонхонадаги диванга ётқиздик. Мастлиги ҳам тарқаб кетган Толлерни унинг хотинига жўнатдик. Мен қўлимдан келганича ярадорнинг аҳволини-енгиллаштиришга уриндим. Эшик очилиб, хонага баланд бўйли, озғин аёл кириб келганида ҳаммамиз унинг атрофида турардик.

- Миссис Толлер! – ҳайқирди мисс Хантер.

– Ҳа, мисс, бу мен. Мистер Рукасл қайтиб келганида ертўлани очди; ундан кейингина юқорига, сизларинг ёнингизга кетганди. Афсус, мисс, менга ўз ниятларингиз ҳақида айтмабсиз. Мен сизга уринишларингиз бефойда эканлигини тушунтирадим.

– Ҳўш! – ҳайқирди Холмс, унга синчков тикилиб. – Демак миссис Толлерга бу нарса ҳаммадан кўпроқ маълум бўлган.

– Ҳа, сэр, ва мен ҳамма билган нарсаларимни сўзлаб беришга тайёрман.

– Унда, илтимос, ўтиринг, ва биз баъзи бир деталлар ҳақида эшиштамиз, тан олишим керак, мен ҳалигача охиригача тушунганим йўқ.

– Уларга ойдинлик киритишга харакат қиласман, – деди у. – Мен агар ертўладан чиқа олганимда, буни аввалроқ

қылган бўлардим. Модомики, полиция аралашар экан, илтимос, менинг сизлар томонда эканлигимни, ҳамда мисс Алисага ёрдам берганимни унутмангсизлар.

Отаси иккинчи бор уйлангандан бери мисс Алиса баҳтсиз яшаб келаяпти. Унга эътибор бермай, у билан ҳисоблашмай ҳам қўйишиди. Бундан ҳам ёмони у дугонасиникида мистер Фаулер билан танишганидан кейин бошланди. Билишимча мисс Алисанинг васият бўйича ўзининг пуллари бор эди. Лекин у шунчалик тортинчоқ ва сабрли эдик, бу ҳақда ҳатто сўз очмасдан уларнинг барчасини мистер Рукасл ихтиёрига топширганди. Мистер Рукасл пул ҳақида ўйламаса ҳам бўлишини биларди. Аммо қизининг келажакда эрга тегиши, ва қуёвнинг ўзига тегишли қонуний ҳақини талаб қилиши уни ўйлантириб қўйди, ва ҳаракатта тушди. У Алисанинг ўзи турмушга чиқиш-чиқмаслитидан қатъи назар, ўзининг пуллари отасининг ихтиёрида қолиши ҳақидаги қофозни имзолашини хоҳларди. Алиса буни рад қилди, лекин у тоғизнинг мияси шамоллаб олти ҳафта ҳаёт билан олишгунига қадар курашни давом эттириди. Кийин у тузалди, лекин худди соя каби бўлиб қолди, гўзал соchlарини эса кесишга тўғри келди. Тўғри, бу йигитнинг муҳаббатига заррача ҳам таъсир қилмади – у тарбия кўрган йигитларга хос иш тутиб, худди аввалгидек Алисага содик бўлиб қолаверди.

– Ҳикоянгиз ишга анча ойдинлик киритди, – деди Холмс. – Қолганларини ўзим тушуниб ола оламан. Демак, мистер Рукасл куч ишлатиб қизни яккалаб қўйиш тизими ни ишлатган, шундайми?

– Ҳа, сэр.

– Ва мистер Фаулердан кутулиш мақсадида, Лондондан мисс Хантерни келтирган.

– Худди шундай, сэр.

– Лекин мистер Фаулер қайсар одам бўлиб – бу ҳақиқий дентизчига хос одат, уйни қамал қилиб олган, ва сиз билан учрашиб, пул ва бошқа йўлар билан сиз ва ўзининг манфатлари бир эканлигига ишонтирган.

– Мистер Фаулер одамни кўндира олади, у сахий одам, – бемалол фикр билдириди миссис Толлер.

– У эрингизнинг спиртли ичимлиқдан қийналмаслиги ва хўжайнингиз уйдан кетганида нарвонни тайёр бўлиши чораларини кўриб қўйган, шундайми?

– Ҳаммаси худди шундай бўлди, сэр.

– Бизга баъзи ноаниқ нарсаларни тушунтириб берганингиз учун сиздан кўпдан-кўп миннатдорман, миссис Толлер, – деди Холмс. – Мана, маҳаллий шифокор ва у билан миссис Рукасл ҳам! Менимча, Уотсон, ўзимиз билан бирга мисс Хантерни ҳам Винчестерга олиб кетиш вақти келди, чунки бизнинг locusstandi¹ шубҳали кўринади.

Олд эшиги ёнида мисдек қора қайнилари бор даҳшатли уйнинг сирлари мана шундай ошкор қилинганди. Мистер Рукасл тирик қолди, лекин ногирон бўлиб қолди, ва унинг яшави тўлиқ содик хотинига боғлиқ бўлиб қолди. Улар илгаригидек эски хизматкорлар билан бирга яшаптилар. Хизматкорлар эса мистер Рукаслнинг ўтмишдан шунчалик кўп хабардорки, у энди улардан ажралишига ҳадди сиғмайди. Мистер Фаулер ва мисс Рукасл қочганидан эртаси куниёқ Саутгемптонда никоҳдан ўтишди, ва ҳозир мистер Фаулер муқаддас Маврикий оролида ҳукумат мансабдори. Мисс Вайолет Хантерга келсак, дўстим Холмс, менинг норозилигимга қарамай, унга нисбатан ҳеч қандай қизиқиш билдиurmadi. Чунки у дўстимни банд қилиб турган муаммолар маркази бўлмай қолганди. Ва ҳозир мисс Хантер Уолсоладаги хусусий мактаб директори лавозимида фаолият юритмоқда. Унинг бу вазифани муваффақиятли уddaлашига шубҳа қилмайман.

¹ – Ҳолатимиз (лотинча)

ЙҮКӨЛГАН ДУНЁ

I-БОБ

ИНСОН-ЎЗ МАШХУРЛИГИ(ШУХРАТИ)НИНГ ЯРАТУВЧИСИДИР

Жаноб Хангертсон, азизам. Глэдиснинг отаси мисасиз шафқатсизлиги билан ажралиб турар ва ғатини ёйган қари какадуга ўхшар, аммо ундан фарқли ўлароқ, жуда мулойим, аммо фақатгина ўзи билан банд эди. Мени Глэдисдан узоқлаштириши мумкин бўлган ягона нарса бундай қайнотага эга бўлмаслик истагимдир. Шунга аминманки, менинг "Каштанларга" ҳафтасига уч маротаба уюштирган ташрифларим сабаби Хангертсон томонидан ўзининг қизиқарли шахси ва айниқса ўзини йирик мутахассис деб билган биметаллизм¹ тўғрисидаги мулоҳазаларига катта қизиқиш билдирганимда деб қабул қилинарди.

Ўша тунда мен бир соатдан ортиқ-кумуш-нархининг туширилганлиги, пулнинг қадрсизланиши, руپиянинг тушиши, тўғри пул тизимини ўрнатиш зарурати тўғрисидағи монотон сұхбатни тинглаб ўтирудим.

-Дунёдаги барча қарзларни бир зумда ва бир пайтнинг ўзида тўлаш талаби қўйилди деб фараз қилинга!- дея хитоб қилди у паст аммо даҳшат тўла овози билан.

- У ҳолда мавжуд тизимнинг ҳоли не кечади?

Мен, кутилганидек, бундай вазиятда инқирозга учрамини айтдим, аммо жаноб Хангертон бу жавобдан қониқмади; у ўтирган курсидан сапчиб турди, ҳар доимги енгилтаклигим учун койиб берди, мен билан жиiddий масалалар борасида сұхбатлашиб бўлмаслигини айтиб, массонлик ийғилишига тайёргарлик қўриш учун хонадан чиқиб кетди.

Ва ниҳоят мен Глэдис билан юзма-юз қолдим. Келажатимни ҳал қиласиган дақиқа етиб келди. Бутун кеча давомида мен ўзимни ғалабага бўлган умид ўрнини мағлубият

¹ - Биметализм, ёки иккилантган метал-қонуний пул воситаси олтин ёки кумуш бўлган пул тизимиdir.

олдиаги қўрқув эгаллайдиган умидсиз хужумга бериладиган сигнални кутаётган ҳарбий сифатида ҳис қиласр эдим.

Глэдис ойнанинг олдида ўтирас эди, унинг мағрур нозик қомати қирмизи парда одида яққол намоён бўлар эди. У нақадар гўзал эди-я! Ва айни пайтда мендан нақадар узоқ! Биз у билан дўст эдик, қалин дўст, лекин мен бу муносабатларни “Дейли-газет” даги бошқа муҳбирлар билан олиб боришим мумкин бўлган яхши, жинс танламайдиган дўстона муносабатлар чегарасидан нарига олиб чиқа олмадим. Аёл киши мени олдимда ўзини ўта эркин, ўта жасоратли тутади. Бу эркак учун обрў деб ўйламайман. Агар туйфу пайдо бўлса, унга камтаринлик хамоҳанг бўлиши керак, огоҳлик-севги ва шавфқатсизлик кўл ушлашиб келган қаҳшаткич давр меросидир. Жасоратли қарааш эмас, ноз-чарашмали, жўшқин жавоблар ўрнига йўқолиб қоладиган овоз, пастта қараган нигоҳ- эҳтироснийг асл аломатларидир. Ёш бўлишмга қарамай, мен буни билар эдим, балким бу кўникмаларим менга узоқ ўтмишдаги қариндошларимдан мерос бўлиб қолгандир ва биз уни ички овоз деб атаймиз.

Глэдис бизни аёлларда ўзига мафтун қиласдиган барча хислатларга эга эди. Айримлар уни совуқ ва бераҳм деб хисоблар эди, аммо бундай ўйлар мен томондан сотқинлик деб қабул қилинар эди. Майин, шарқ аёллари каби буғдорянг тери, қарға қаноти рангидаги соч, оху кўзлар, тўла, аммо қатъий белгиланган лаблар- буларнинг ҳаммаси эҳтиросли табиат вакиласи тўғрисида гапирар эди. Аммо, шуни ачиниш билан тан олиш лозимки, шу пайтгача мен унинг севгисини қозона олмадим. Аммо нима бўса бўлар- ноаниқликка барҳам бериш керак! Бугун кечқурун мен унинг жавобини оламан. Балким у менга рад жавоб қайтарар, аммо ўзинг ишонган ҳом-ҳаёлларда яшагандан кўра рад этилган мажнун бўлган яхшироқ.

Шу холосага келиб, мен чўзилиб кеттан ноқулай сукунатни бўлмоқчи бўлдим, аммо тўсатдан менга қадалган танқидий қарашни сездим ва Глэдис менга қараб маломат билан кулаётганини сездим.

– Нэд менга севги изҳори билдиromoқчи эканлигингизни сезиб турибман. Керак эмас. Ҳаммаси ўз ҳолича қолсин, шундай бўлгани яхши.

Мен унга яқынроқ сурилдим.

– Нима учун сиз сездингиз? – Мен ҳақиқатдан ҳам ҳайратда әдим.

– Гүёки биз аёллар буни олдиндан сезмаймиз! Наҳотки бизни ажаблантириш мүмкін деб үйласангиз? Ох, Нәд! Мен сиз билан жуда яхши вақт үтказаман! Дұстлигимизни бузиб нима қиласиз? Биз иккаламиз- ёш әркак ва ёш аёл-бир-биirimiz билан шу қадар әркін сұхбат қила олиши-мизни қадрига етмасангиз-а?!

– Ростини айтсам, билмадым Глэдис! Биласизми, гап шундаки.... мен бу қадар әркін сұхбатни..... айтайлик темир үйл бошлиғи билан ҳам олиб боришим мүмкін.– Бу бошлиқ қа-ёрдан келиб қолганини билмайману, аммо нима бұлса ҳам бу ваколатли шахс олдимизда пайдо бўлиб, иккаламазни ҳам кулдириб юборди.– Йўқ Глэдис, мен бундан күпрогини кутмоқдаман. Мен сизни қучоқлаб олгим келади, бошингиз елкамга қўйилишини истайман. Глэдис мени истагим...

Ниятимни сезгандек, Глэдис шошилинч билан ўриндиқ-дан туриб олди.

– Нәд, сиз ҳаммасини бузиб қўйдингиз!-деди у. Наҳотки сиз ўзингизни қўлга ололмасангиз? – Ахир мен буни биринчи бўлиб үйлаб топдим!- дея ялиндим мен. – Инсон табиати шундай. Севги ўзи шунаقا.

– Ҳа, агар севги икки томонлама бўлса, у ҳолда балким ҳаммаси бошқача бўлар. Аммо мен ҳеч қачон бу туйғуни хис қилмаганман.

– Сиз ўз чиройингиз, юрагингиз билан-а! Глэдис, ахир сиз севги учун яратилгансиз-ку! Сиз севиб қолишингиз керак.

– У ҳолда кутиш керак, севги ўзи келади.

– Аммо, нима учун сиз мени севмайсиз, Глэдис? Сизга нима тўсқинлик қиласи- менинг ташқи қиёфамми ёки бошқа бирор нарсами?

Шу заҳоти, Глэдис бироз юмшади. У қўлини чўзди-нақадар виқор, нақадар маломат бор эди унинг бу ҳатти-ҳаракатида! – ва бошимни орқага тортди.

– Йўқ, гап унда эмас, -деди у. – Сиз кеккайган йигит эмассиз ва мен шуни тан олишим керакки, гап унда эмас. Сабаби сиз үйлагандан ҳам жиiddийроқ.

— Менинг характерим?

У жиiddий оҳангда бошини эгди.

— Мен ўзимни тўғирлаймиз, факат сизга нима кераклиги ни айтинг. Ўтилинг, келинг барчасини муҳокама қиласиз.

.Ундан қилмайман, ваъда бераман, факат ўтилинг!

Глэдис сўзларимнинг чинлигига шубҳа қилгандай менга қаради, аммо унинг шубҳаси тўла ишончдан кўра афзалроқ эди. Буларнинг барчаси қофозда нақадар оддий ва аҳмоқона кўринади-я! Бинобарин, балким шундай кўринар? Нима бўлишига қарамай, Глэдис ўриндикқа ўтириди.

— Энди айтинг, нимадан норозисиз ?

— Мен бошқасини севаман.

Энди ўриндан сапчиб туриш навбати менга келди.

— Кўрқманг, мен ўз идеалим ҳақида гапирмоқдаман- дея изоҳ қилди Глэдис ўзгарган қиёфамга қараб. — Ҳаётда бундай инсон менга учрамаган.

— У ҳақида гапириб беринг! Унинг кўриниши қандай?

— У сизга жуда ҳам ўхшани мумкин.

— Сиз нақадар олийжанобсиз! У ҳолда менга нима етишмайди? Сизнинг бир сўзингиз кифоя! У ичмайдиган одамми, ё вегетариан, аэронаут, теософ, комил инсонми, Глэдис, сизга нима кераклигини айтинг!

Бундай хушоматлигим уни кулдириб юборди.

— Авваламбор менинг идеалим бундай демаган бўларди. У қатъий, катиққўл табиатли инсон, бўлиб, аёлларнинг бундай бекарорлига мослашмаган бўларди.

Аммо энг муҳими- у ўлимга тик кўз билан қарайдиган, буюк амаллар бажарувчи, тажрибага бой инсондир. Мен унинг ўзини эмас, унинг шуҳратини севиб қоламан, чунки унинг порлаши менга ҳам тушади. Ричард Бёртон¹ ни эсланг. Унинг рафиқаси томонидан ёзилган таржимаи ҳолини ўқиганимда, Ричардни нима сабабдан севгани маълум бўлди. Стенли² хонимчи ? Унинг эри тўғрисидаги китобида

¹ Бёртон Ричард Френсис – Африкани зиёрат қилган саёҳатчи бўлиб, у ерда Танганайка кўлини кашф қилди, Шарқни ўрганди, ўз саёҳатлари тўғрисида бир қатор китоблар ёзи.

² Стенли хоним– супруга известного английского путешественника Генри Мортона Стенли, отыскавшего в Африке пропавшую экспедицию Ливингстона.

келтирилгандай охирги боби эсиздами? Мана қандай эркаклар олдида аёллар бош эгиши керак! Айнан шу севги ялантиримайды, аксинча күкка күтәради, чунки бундай аёлни буюк амаллар илхомлантирувчиси деб эслашади!

Глэдис шу дақиқа нақадар гүзәл эди, ва мен сұхбатимизни бузышга тайёр эдим, аммо үз вақтида үзимни тийиб, баҳсни давом эттиридім.

– Ҳамма ҳам Бертон ва Стенли бұлавермайдыку-дедім мен.- Ва бундай имконият ҳаммага ҳам берилавермайды. Шахсан менга ундай имконият берилмади, лекин мен ундан фойдаланған бұлардым!

– Ың, бундай ҳолатлар ҳар қадамда учрайди. Комил инсоним айнан шундай жасоратта тик қараб боради. Мен ундей қаҳрамонни учратмадым, аммо уни яққол тасаввур эта-ман. Ҳа, инсон үз шұхратининг яратувчисидир. Эркаклар жасоратлидір, аёллар эса қаҳрамонларни үз севгиси билан рағбатлантиради. Бир неча күн олдин ҳаво шарыда күтәрилған ёш французни эсланг. Ұша куни бүрөн күтәрилған эди, аммо шарнинг учирилиши олдиндан әйлон қилинған эди, ва у бу тадбирни қолдирғиси келмади. Бир күн ичида шарни Россиянинг қоқ маркази томон бир ярим минг миляга учирив юборди, у ерда қаҳрамонимиз тушиб олди. Айнан шундай инсон тұғрисида мен гапирмоқдаман. Уни севган аёл тұғрисида бир үйлаб күринг. У бирорларда қандай хасад үйғотади! Менга ҳам әрим- қаҳрамон дея хасад қилишсін!

– Сиз учун мен ҳаммасига тайёрман!

– Фақаттіна мен учунми? Ың, унақаси кетмайды! Сиз жасоратта табиатингиз боис тайёр туришингиз керак, чунки эркаклик ғурурингиз үзини намоён қилишни талаң қиласы. Масалан, сиз Вигандаги күмир шахтасида содир бұлған портглаш тұғрисида ёзған әдингиз. Нима учун үзингиз тушиб, сиқувчи газдан нафаси қайтаётған одамларға ёрдам бермадингиз?

– Мен түщім.

– Сиз бу ҳақда ҳеч нарса айтиб бермадингиз.

– Буни нимаси қизиқ?

– Мен буни билмасдым. – У менга қизиқиши билан қаради. – Бу жасурик!

— Бошқа чорам ҳам йўқ эди. Агар яхши ҳикоя ёзмоқчи бўлсанг, у ҳолда воқеа жойида шахсан иштирок этишинг шарт.

— Нақадар муҳим сабаб! Бу бор романтикани йўққа чиқаради. Аммо, нима бўлса ҳам, сиз шахтага тушганингиздан жуда хурсандман.

Мен олдимга қарата чўзилган қўлни ўпмасдан иложим йўқ эди — бу ҳарақатда нақадар иноят бор эди-я.

— Мени қизлик ҳаёлотида яшайдиган бир талти аёл деб ўйласангиз керак. Лекин улар мен учун шу қадар азизки! Мен уларга амал қилмасдан яшай олмайман- бу менинг тану, жонимга кириб кетган. Агар мен қачондир турмушга чиқсам, фақатгина машхур инсонни танлайман.

— Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас!- дея хитоб қилдим мен. — Эркакларни сиздака аёллар илхомлантирмаса, унда яна ким уларга шижаот беради! Менга шундай вазият тақдим этилса, у ҳолда ундан фойдалана олишимни текшириб қўрамиз. Инсон қўлга хумо-куни қўнишини кутиб ўтирамасдан, ўз шухратини ўзи яратади деб айтган эдингиз. Мисол тариқасида Клайв¹ ни олайлик-у оддий ёзувчи бўлсада, Ҳиндистонни забт этди! Йўқ, сизга ваъда бераман, дунё менинг нимага қодирлигимни билиб олади!

Глэдис ирланд табиатимнинг жўшиб кетганлигидан кулиб юборди.

— У ҳолда, олға. Бунинг учун сизда — ёўлик, соғлик, маълумот, шижаотларнинг бариси етарли. Бу сұхбатни бошлаганингизда мен жуда ҳам ғамга ботдим. Эндиликда сизда бу қадар илғор фикрлар уйғонганидан хурсандман.

— Агарда мен...

Унинг кўли, юмшоқ баҳмал каби лабимни астагина тегиб ўтди.

— Бошқа бирор сўз ҳам айтманг жаноб! Сиз аллақачон таҳририятта ярим соатга кеч қолдингиз. Бу ҳақда эслатиб ўтишга ўзимда шижаот топа олмаётган эдим. Аммо, вақт ўтиши билан, агар сиз ўзингиз учун дунёда жой топсангиз, бу сұхбатинимизни янглиаймиз.

¹ Клайв Роберт – инглиз Шарқий-Ҳиндистон ташкилотининг ижроси. Ёзувчи бўлиб ишни бошлаган.

Шунинг учун мен, шу қадар баҳтли, ўша туманли ноябь тунида кемберул трамвайнинг орқасидан қувиб, гўзал хонимнинг эътиборини тортадиган буюк ишларни излашда бор кучимни сарфлашга аҳд қилдим. Бу амалларим қандай тус олишини ва унга қандай ажойиб йўллар билан боришимни ҳеч ким тасаввур ҳам қила олмасди!

Ўқувчи кириш боби ҳикоям билан мутлақо алоқаси йўқ деб ҳисоблаши мумкин, аммо усиз ҳикоямнинг ўзи ҳам яратилмаган бўларди; зоро, ҳар ким ўз шуҳратининг асосчиси деган ғоя билан илҳомланган инсон ҳар қандай жасоратта тайёр бўлар экан, ўзининг одатий ҳаёт тарзини унутиб, улкан саргузаштлар ва буюк мукофот кутиб турган сирли парда билан қопланган мамлакатта таваккал қилиб кетишга тайёр бўлади!

Мен, “Дейли-газетт” аравасидаги бешинчи гилдирак, бу кечани таҳририятда зўрға ўтказар эканман, миямда аниқ қарор пайдо бўлди: бугуноқ, имконият пайдо бўлса, азизам Глэдисга лойиқ жасоратни амалга ошираман. Бў гўзал аёлни ўз машҳурлиги йўлида мени қурбон қилишга мажбур қилган нарса нима эди, -тошбағирлик, ўзини ўйлаш? Бу фикрлар катта ёшга етганда уялтириши мумкин бўлсада, йигирма уч ёшда биринчи севги тафтини сезган пайтда буларнинг бари кўзга кўринмайди.

II-БОБ

ПРОФЕССОР ЧЕЛЛЕНДЖЕР ҚЎЛИДА ЎЗ БАХТИНГИЗНИ СИНАБ КЎРИНГ

Мен “Охирги янгиликлар” бўлими таҳрирчиси, малласоч Мак-Ардли ҳар доим ёқтирганман ва у ҳам менга яхши муносабатда бўлган деб ҳисоблайман. Бизнинг асл ҳукумдоримиз албатта Бомонт эди, лекин одатда у олимпия чўққиларида истиқомат қиласа эди ва унинг кўзига фақатгина халқаро инқирозлар ёки вазирлар маҳкамасининг касот бўлиши сингарига қоқеалар кўринар эди холос. Айрим пайтларда унинг ўз хонасига қараб шохона юриб боришини кўрар эдик, унинг

ҳаёли ўша пайтда Болқон ёки Форс денгизида бўлар эди. Биз учун Бомонт қўл етиб бўлмас чўққиларда эди ва биз одатда ўнинг ўнг қўли бўлмиш Мак-Ардл билан иш кўрар эдик.

Мен таҳририятга кирганимда чол менга қараб бош эгди ва кўзойнагини кал бошига кўтариб қўйди:

— Хўшшщ, мистер Мелоун, сиз ҳақингизда ҳамма томондан эшишиб турибман. Сиз муваффакият қозонмоқдасиз, — деди у.

— Мен унга ўз миннатдорчилигимни билдиридим.

— Сизнинг шахгадаги портлаш тўғрисидаги ҳикоянгиз ажойиб. Ҳудди шу гапни Саутторқдаги ёнғин тўғрисидаги баёнотингиз ҳакида ҳам айтишим мумкин. Сизда яхши журналист бўлиш учун ҳамма нарса бор. Сиз қандайдир иш юзасидан келдингизми?

— Сиздан битта нарсани илтимос қилмоқчи эдим.

Мак-Ардлнинг кўзлари қўрқувдан ҳамма томонларга югуриб қолди.

— Ҳм! Ҳм! Нима бўлди ўзи?

— Сэр мени рўзномамиз номидан қандайдир топшириқ билан юбора олмайсизми? Мен қўлимдан келган барча нарсани қиласман ва сизга қизиқарли материал олиб келаман.

— Сиз қандай топшириқни назарда тутмоқдасиз, жаноб Мелоун?

— Ихтиёрий, жаноб, фақатгина у саргузаштлар ва хавф-хатар билан боғлиқ бўлсин. Мен рўзномани номини булғаб қўймайман. Менга қанчалик қийин бўлса, шунчалик яхши бўлар эди.

— Жониздан айрилишга ҳам тайёрсиз шекилли?

— Йўқ, ҳаётим зоя кетишини хоҳламайман.

— Жаноб Мелоун, сиз жуда ҳам... жуда ҳам тутоқиб кетдингиз. У замонлар эмас ҳозир. Махсус корреспондентлар учун кетадиган ҳаражатлар ўзини оқламай қўйди. Нима бўлганда ҳам, бундай топшириқлар республика ишончини қозонган одамга берилади. Ҳаритадаги оқ доғлар аллақачон тўлдириб бўлинган, сиз эса тўсатдан романтик саргузаштлар тўғрисида ҳаёлларга берилиб кетдингиз! Жумладан, тўхтанг, -деб қўшиб қўйди у ва шу заҳоти ўнинг юзига табассум юурди. – Оқ доғларга келсак. Битта алдоқчи, замонавий Мюнхгаузеннинг

фирибгарликларини фош этсак нима дейсиз? Унинг ёлғонини юзага чиқарсангизчи? Ёмон бўлмасди. Розимисиз?

– Нима бўлса ҳам, қаерга бўлса ҳам- мен барчасига тайёрман!

Мак-Ардл ҳаёлларга берилди.

– Битта одам бор... – деди у ва ниҳоят, – У билан танишиб, интервью олиш қўлингиздан келармикан. Жумладан, сизда одамларни ўзига мойил қилиш қобилиятиңгиз бор шекилли. Гап нимадалигини билмайман, -балким сиз шу қадар келишган йигитдурсиз, ёки қувнолигиниз, лекин мен ўзимда буни ҳис қилдим.

– Менга жуда ҳам меҳрибонсиз жаноб.

– У ҳолда профессор Челленджернинг ҳузурида ўз баҳтингизни синаб кўринг. У Энмор-Паркда яшайди.

Тан олишим керакки, мен бу таклифдан бироз ҳайрон қолдим.

– Челленджер? Машхур зоолог профессор Челленджер? Бу “Телеграф” даги Бланделлонинг бошини ёрган киши эмасми?

“Охирги хабарлар” бўлимининг таҳрирчиси ачиниш билан кулиб қўйди:

– Нима, ёқмадими? Ахир сиз ҳар қандай жасоратга тайёр эдингизку!

– Йўқ нимага? Бизнинг ишимизда ҳамма нарса бўлиб туради, -дея жавоб бердим мен.

– Тўппа тўғри. Лекин у ҳар доим ҳам бундай ваҳший бўлавермайди деб ўйлайман. Бланделл унинг олдига ноқулай вақтда бориб қолди ва ўзини нотўғри тутди деб ўйлайман. Сиз омадлироқ бўласиз деб умид қиласман. Сизга ҳос бўлган одамгарчиликка ҳам таянаман. Бу айнан сизнинг ишингиз, рўзномага эса шу каби материални жойлаш катта муваффақият келтиради.

– Мен Челленджер тўғрисида умуман ҳеч нарса билмайман. Унинг исмини Бланделлонинг калтакланганлиги билан боғлиқ суд жараёнида эшигтанман холос- дедим мен.

– Айрим маълумотлар менда топилади, жаноб Мелоун. Ўз вақтида мен бу субъект билан қизиқсанман. – У тортмадан бир вароқ қофозни чиқарди. – У ҳақда бил-

гандаримиз қўйидагилар: «Челленджер Джордж Эдуард. 1863- йилда Ларгса туғилган. Маълумоти: Ларгс мактаби, Эдинбург университети. 1892-йилда- Британия музейи ассистенти. 1893-йилда- таққослама антропология музейида бўлим заҳирачиси ёрдамчиси. Шу йили бу лавозимни тарк этиб, музей директори билан ҳақоратомуз равишда хатлашган. Зоология соҳасида олиб борган илмий тадқиқотлари учун медал соҳиби. Чет эл жамоиятлари аъзоси...». Бу ерда узундан-узун рўйхат келтирилади: Бельгия жамияти, Америка академияси, Ла-Плата ва ҳ.к., Палеонтология жамиятининг собиқ президенти, Британия бирлашмаси ва ҳ.к. “Нашр қилинган ишлар: “Судралиб юрувчилар миясининг тузилиши тўғрисида”, “Умуртқалилар эволюцияси ҳақида баёнотлар” ва кўплаб мақолалар, шу жумладан Венадаги зоология анжуманида катта бахс уйғотган “Вейсманинг-ёлғон-назарияси”. Севган машғулотлари: кечки сайр, альпинизм. Манзил: Энмор-Парк, Кенсингтён.» Мана шуни ўзингиз билан олинг. Бугун мен сизга бошқа хеч нарсада ёрдам берга олмайман.

Мен вароқни чўнтағимга яшириб қўйдим, Мак-Ардлнинг қизил юзли қиёфаси ўрнига пуштиранг-кал боши менга қараб турганини кўриб, шундай дедим:

- Бир дақиқа, жаноб. Бу джентельмендан қандай мавзууда интервью олишим керақлиги менга аниқ эмас. У нима содир қилди?

Кўз олдимда яна қизил юзли қиёфа гавдаланди.

- Нима содир қилди дейсизми? Икки йил олдин у Жанубий Америкага экспедицияга йўл олди. У ердан ўтган йили қайтиб келди. Жанубий Америкага боргани аниқ, аммо айнан қаерда бўлганини айтиб беришдан бош тортмоқда. Ўз саргузаштларини жуда ҳам мавҳум тарзда баён қилишни бошлигар, аммо биринчи сухбатдан сўнг оғзига талқон солиб олди. Қайнадайдир ғаройиботлар содир бўлган шекилли, агар у улкан ёлғонни бизга тақдим этмаётган бўлса. Шикастланган расмларга ҳавола қилмоқда, аммо улар соҳталаштирилган деб айтилмоқда. уни шу даражага етказишибеки, кимки унга савол билан мурожаат қиласа дарҳол шу кишига ташла-

ниб, қанчадан-қанча мұхбирларни зинадан тушириб юборди. Менинг наздимда бу үзини буюк олим деб олган хавфли жиноятчи ва у одам үлдиришдан ҳам тап тортмайды. Мана ким билан иш қуришингига тұғри келади жаноб Мелоун. Энди ишга олға ва ундан иложи борича күпроқ маълумотни сиқиб олинг. Сиз фаросатли инсонсиз ва үзингиз учун кураша оласиз. Нима бұлғанда ҳам, иш берувчиларнинг жавоб-гарлиги қонунини эътиборга олсак, хавф унчалик катта әмас.

Кулиб турған чехра яна күз үнгімдан гойиб бұлды ва мен яна пуштиранг овални күрдім. Сұхбатимиз үз якунига етди.

Мен “Еввойи” номли клубимга йүл олдим, аммо йүл-йүлакай Адельфи-Терас құргони олдида тұхтаб, узок вақт қорогу дарёга тикилиб қолдым. Тоза ҳавода менга ҳар доим онгли фикрлар келади. Мен профессор Челленджер-нинг барча ютуқлари көлтирилган вароқни олиб, тушаёт-ған нур остида күздан кечирдім. Шу заҳоти менга илҳом келди, буни бошқача номлаб ҳам бұлмасди. Бу вайсақи профессор ҳақида билгандаримдан шуниси аён бұладики: таҳрирчи унинг олдига кириб боролмайды. Аммо унинг қисқа таржима ҳолида эслатиб үтилған жанжаллар унинг фанга ёппасидан берилиб кеттеганигидан далолат беради. Ү ҳолда бу ҳислатидан фойдаланиб күрсаммикан? Ҳаракат қилиб қуриш керак!

Мен клубга кирдім. Соат үн әди ва мәхмонхонада одамлар гавжум әди аммо ҳамманинг тұпланиб бўлишига ҳали вақт бор әди. Үриндиқда қандайдир озғин, буйи баланд киши үтирап әди. У үриндиғимни яқинроқ сурганимда менга қараб үгирildи. Бу учрашув ҳақида мен фақат орзу қилишим мумкин! Бу “Табиат” журнали ходими- мумия сингари озғин Тарп Генри, дунёдаги әнг күнгилчан инсон. Мен дарров ишга тушдым.

– Челленджер профессор ҳақида нималарни биласиз?

– Челленджер ҳақида нималар биласиз? – Тарп норози бўлиб қовоғини үйди. – Челленджер- бу Жанубий Америкага уюштирган ташрифи тұғрицида чўпчаклар айтиб юрган киши.

-Қандай чўпчаклар?

- Аааа, гүёки у ўша ерда қандайдир йирткىч ҳайвонларни кашф қилган. Умуман олганда, ғалати бемаънилик. Кейинчалик, уни ўз сўзидан қайтишга мажбур қилишган шекили: Нима бўлса ҳам у жимиб қолди. Унинг охирги ҳаракати- Рейтерга берган интервьюси. Аммо бу воқеа шу қадар шовқин кўтардик, у дарров туушнди: иш чатоқ. Кимдир унинг ҳикояларини жиiddий қабул қилди, аммо у камнамо ҳимоячиларни ҳам ўзидан итарди.

- Нимаси билан?

- Ўзининг қўпоплиги ва уятсиз хатти-ҳаракати билан. Зоология институтидаги Уэдли ҳам муаммога учради. Унга қуйидаги мазмундаги хат юборди: "Зоология институти Президенти профессор Челленджерга ўз хурматини билдирап экан, у томондан навбатдаги йигилишда иштирок этилиши институт учун катта шараф бўлар эди". Жавоб мутлақо одобсиз эди.

- Бўлиши мумкин эмас!

- Жуда ҳам юмшатилган щаклада унинг кўриниши қўйидагича: "Профессор Челленджер Зоология институти президентига ўз хурматини билдириб, у томондан жаҳаннамга равона бўлишини шараф деб билар эди".

- Вой худойим!

- Ҳа, кекса Уэдли ҳам шундай деган бўлса керак. Мен унинг йигилишдаги қичқириғини ҳамон эслайман: "Фан арбоблари билан эллик йил давомида алоя ыилар эканман..." Кекса оёғи остидаги тупроқни мутлақо йўқотиб қўйди.

- Бу Челленджер ҳақида яна нималар гапириб берасиз?

- Ахир мен, билганингиздек бактериологман. Микропроксида тўққиз юз марта катталаштирилган дунёда яшайман, оддий кўз билан кўринадиган нарсалар мени қизиқтирумайди. Ўз хонамни тарқ этиб, одамлар-кўпол ва одобсиз мавжудотлар билан учрашганимда ҳар доим мувозанатимни йўқотаман. Мен четда турган одамман, гийбатларга қизиқмайман, аммо Челленджер тўғрисидаги гийбатлар менгача ҳам этиб келди, чунки у шунчаки ўтиб кетиш мумкин бўлган одамлардан эмас. Челленджер- доно инсон. У ҳаётий куч ва қобилият манбаи, аммо шу қаторда муккасидан кетган фанатик ва айни пайтда мақсадлари-

га эришиш йўлида ҳеч нарсадан тап тортмайди. Бу инсон шу даражагача етиб бордики, хаттоки соҳталаштирилган расмларга ҳам ҳавола қилишдан уялмайди, уларнинг Жанубий Америкадан келтирилганлигини тасдиқлаб олган.

– Сиз уни фанатик дедингиз. Унинг фанатизми нимада намоён бўлади?

– Ҳар нимада! Охирги қилиғи- Вейсман эволюцияси наэзиясига тош отиши бўлди. Венада у бу борада катта жанжал кўтарган дейишади.

– Гап нимада эканлигини батафсил айтиб бера оласизми?

– Йўқ ҳозир айтиб бера олмайман, аммо бизнинг таҳриятилимизда Вена конгресси ҳисоботларининг таржималари бор. Агар улар билан танишмоқчи бўлсангиз, у ҳолда мен билан юринг, уларни сизга кўрсатаман.

– Бу айнан муддао бўлар эди. Менга айнан шу субъектдан интервью олиш топшириғи берилган, шунинг учун унга нима бўлса ҳам йўл топиш керак. Сизга ёрдамингиз учун катта рахмат. Агар ҳали кеч бўлмаса, у ҳолда мен билан юринг.

Ярим соатдан сўнг мен журнал таҳририятида ўтирас эдим, олдимда эса “Венадаги норозилик. Қизғин баҳслар” сарлавҳали “Вейсман Дарвинга қарши” мақоласида очик қолган катта ҳажмдаги китоб туарар эди. Менинг илмий салоҳиятим фундаменталлиги билан ажралиб турмасди, шунинг учун мен баҳс-мунозаранинг асл мазмунини англай олмадим, аммо шунга қарамай инглиз профессори уни қўпол оҳангда олиб бориб, ўзининг қитъадаги ҳамкасларини ғазаблантириб юборди. Мен қавс ичидаги биринчи учта белгиланишга дарҳол эътибор бердим: “Жойидан туриб айтилган қарама-қарши фикрлар”, “Залдаги шовқин”, “Умумий норозилик”. Ҳисоботнинг қолган қисми мен учун хитой ёзувида ёзилгандақ эди. Мен зоология соҳасида шу қадар кам маълумотга эга эдимки, ҳеч нарсани тушуна олмадим.

– Буни менга инсон тилига ўгириб берсангиз эди! – дея хитоб қилдим мен ҳамкасбимга қараб.

– Ахир бу таржиманинг ўзи-ку!

– У ҳолда асл нусҳага мурожаат қила қолай.

– Ҳақиқатдан ҳам, фандан узоқ одамга мазмун-моҳиятни тушуниш қийин.

— Бутун бошли абрақадабра¹ дан мальум маънога эга бўлган ягона иборани ажратиб олсан эди! Мана, буниси мос келса керак. Мен уни деярли тушундим ҳам. Ҳозир уни ёзиб оламиз. У мен ва қўрқинчли профессор ўртасида боғловчи кўприк вазифасини ўтасиню

— Мендан бошқа ҳеч нарса керак эмасми?

— Йўқ-йўқ, тўхтанг! Мен унга хат билан мурожаат этмоқчиман. Агар уни ёзишга рухсат берсангиз ва сизнинг манзилингиздан фойдалансам бу хатимга янада катта куч бепар эди.

— У ҳолда Челленджер олдимиизга жанжал билан кириб келади ва бор будимиизни синдириб ташлайди.

— Йўқ ундай деманг. Хатни сизга кўрсатаман. Унда ҳақоратомуз ҳеч нарса бўлмайди.

— Унда менинг столимга ўтиринг. Қоғозни мана бу ердан топасиз. Хатни юборишдан аввал, менга кўриб чиқиш учун топширинг.

Бир мунча вақт қийналишимга тўғри келди, аммо охир оқибат натижа ёмон бўлмади. Ижод маҳсулимдан фахрланаар эканман, мен киноя билан қараб турган бактериологта хатимни ўқиб эшиттирдим:

— «Мухтарам, профессор Челленджер! Камтар табиатшунос эканман, мен Дарвин ва Вейсман назариялари ўртасдаги зиддиятлар борасида билдирган фикрларингизни чукур қизиқиш билан кузатиб бордим. Яқинда Сизнинг....»

— Уятсиз ёлғончи! — деб ғўлдиради Тарп Генри.

«...Сизнинг Венадаги чиқишингиз хотирамда янгиланди. Бу теран фикрли ҳисоботни табиатшунослик соҳасида илм-фанинг сўнгги сўзи деб қараса бўлади. Аммо у ерда шундай дейилган: “Алоҳида шахс организмнинг тарихий тузилишига эга асрлар давомида ривожланган микрокосм эканлигига қаршиман». Бу соҳадаги охирги тадқиқотларга таянган ҳолда ўз нуқтаи назарингизга тўғирлашлар киритишни мақул деб топмайсизми? У қандайдир чўзиқ эмасми? Мени қабул қилишдан бош тортманг, чунки бу масалани ҳал қилиш мен учун жуда муҳим, менда пайдо бўланн фикрларни эса фақат шахсий сұхбатда ривожлан-

¹ — Абрақадабра – беъманилик, тарифсизлик.

тириш мумкин. Рухсатингиз билан сизнинг олдингизга индига (чоршанба куни) эрталаб ўн бирда ташриф буюраман. Содик хизматкорингиз, ҳурмат или

Эдуард Д. Мелоун.»

– Хўш– деб сўрадим менга тантанавор оҳангда.

– Агар виждонингиз бунга йўл қўйса...

– У менга ҳеч қачон банд бермаган.

– Энди нима қилмоқчисиз?

– Унинг олдига борамиз. Унинг иш жойига кириб олсам бўлди, у ёғига нима қилишни вазиятга қараб ҳал қиламан. Барчасига чин кўлгиндан тавба қиласман балки. Агар унда бахстга мойиллик бўлса, бу билан унга ёқиб тушаман.

– Ёқиб тушасиз? Сизга қараб оғир нарсани отиб қолмаса бўлди. Америка футбол кийимини кийиб олишни тавсия қиласман. Омон бўлинг. Жавоб сизни чоршанба куни шу ерда кутиб ётади. Бу ваҳший, хавфли субъект, омманинг газабини уйғотган ва талабаларга кулги бўлган инсондир ва уни масҳара қилишдан ҳам тап тортмайдилар. У ҳакида умуман эшитмаганингизда сиз учун яхши бўлар эди.

III-БОБ

БУ МУТЛАҚО ЧИДАБ БЎМАС ИНСОН!

Дўстимнинг умидлари ёки қўркувлари ўзини оқламади. Унинг олдига чоршанба куни кирганимда мени кенсингтон муҳрли хат кутиб тураг эди. Манзил ўткир найзага ўхшаш хусниҳат билан ўйиб ёзилган эди.

Хатнинг мазмуни қўйидагича эди:

Энмор-Парк, Кенсингтон.

Жаноб! Ҳеч кимнинг қўллаб-қувватлашига муҳтоҷ бўлmasадa, сизнинг нуқтаи назаримни қўллаб-қувватлашингиз тўғрисида айтган хатингизни олдим. Дарвинизм борасидаги назариям тўғрисида гапирав экансиз, “фараз” сузидан фойдаланишга қандай ҳаддингиз сиғди. Бу борада

у маълум даражада ҳақоратомуз ҳисобланади. Жумладан, хатингиз мазмунидан келиб чиққан ҳолда, сизни ғараз нијатларда эмас, заводсизлик ва қўпоплика айблаш мумкин, шу боис бу ишингиз жавобсиз қолади. Маърузамдан ушлаб олган иборани шарҳлайсиз, аммо уни унчалик тушунмайсиз шекилли. Бу иборанинг мазмуни эволюциянинг энг қуи босқичида турган мавжудот учун тушунарсиз деб ўйлар эдим, аммо агар у қўшимча изоҳни талаб қиласа, у ҳолда мен сизни белгилаган вактингизда қабул қилишга розиман, аммо ҳар қандай ташрифлар ва меҳмонлар кўнглимга ёқмайди. Назариямга киритилган “айрим тўғирлаш” га келсак, фикримни онгли равишда билдирар эканман, уларни ўзгартириш одатим йўқ. Келганингизда бу хатнинг конвертини хизматкорим Остинга кўрсатинг, чунки унинг зиммасига мени муҳбирлардан ҳимоялаш вазифаси юклатилган.

Хурмат билан

Джордж Эдуард Челленджер

Менга берилган жавоб шу эди ва мен уни атайдаб таҳририятга эрта келган Тарп Генрига овоз чиқариб эшиттирдим. Тарп қуийдаги фикр билан чекланиб қолди:

— Қандайди қон тўхтатувчи восита-кутикура ёки шунга ўхшаш нарса бор дейишади. Уарникадан ҳам яхшироқ таъсир кўрсатади.

Айрим одамлар ғалати ва тушунарсиз ҳазил хиссига эга бўлади!

Мен хатни ўн бир яримда олдим, аммо кэб мени кечиктирмасдан белгиланган жойга етказиб оборди. Биз тўхтаган уй жуда ҳам баҳайбат эди, ойналаридаги пардалар жуда ҳам оғир, бу эса даҳшатли профессорнинг бойлиги ҳақида дарак берар эди. Эшикни қораҷадан келган, нозик ёши ноаниқ бўлган одам очди, устида дентизчи кўйлаги ва жигарранг чарм оёқкайими бор эди. Кейинчалик мен унинг ҳайдовчи эканлигини билдим, у турли хил топшириқларни бажаришга мажбур эди, зеро югурдаклар бу уйда узоқ қола олмасдилар. Унинг оч-мовий кўзлари мени бошдан оёқ ўрганиб чиқди.

— Сизни кутишяптими? — деб сўради у.

— Ҳа менга учрашув белгиланган.

— Хат олдингиздами?

Мен конвертни күрсатдим.

– Тұғри.

Бу одам сүзларни зоё кетказиши ёқтиrmас эди. Мен унинг ортидан йўлак бўйлаб йўрдим, тұсатдан менинг қаршымдан ошхонага элтувчи эшиклардан бир аёл шошилиб чиқди. Қора кўзли, хушчақчақ бу аёл инглизларга қараганда французларга кўпроқ ұхшаб кетар эди.

– Бир дақиқа- деди бу аёл. – Остин тұхтанг. Бу ерга утинг, жаноб. Сиздан сұрасам бўладими, авваллари эрим билан учрашганмисиз?

– Йўқ, бундай имконият менда бўлмаган.

– У ҳолда олдиндан ўз узурларимни билдираман. Огоҳлантириб ўтишим керакки, бу мутлақо чида бўлmas инсон, том манода чида бўлmas! Буни билган ҳолда такаббурроқ бўласиз деган умиддаман.

– Эътиборингиз учун раҳмат.

– Үзидан кетаётганилигини сезишингиз билан, хонадан бош олиб қочинг. Унга қарши гапирманг. Бундай бепаволик учун кўпчилик азият чеккан. Сўнг содир бўлган воқеа оммага маълум бўлади, ва бу менга, умуман олганда ҳаммамизга ёмон таъсир кўрсатади. У билан нима ҳақида гаплашмоқчисиз-Жанубий Америка тұғрисидамасми?

Мен аёлларга ёлғон гапира олмайман.

– Вой худойим! Бу энг ҳавфли мавзу. Сиз бирорта сўзга ишонмайсиз, мени бу ҳайрон ҳам қолдирмайди. Фақат гина шубҳаларингизни эшиттирманг, чунки у қутуришни бошлайди. Унга ишонгандек бўлинг, шунда ҳаммаси яхши ўтади. У ўзининг ҳақ эканлигига юз фоиз ишонади. Бунга шабҳа қилмасангиз ҳам бўлади. У- ҳақиқат тимсоли. Энди боринг-бу кечикишингиз унда шубҳа уйғотмасин – у ҳавфлилашиб бораётганини кўрсангиз қўнғироқчани чалинг ва мен келгунча ушлаб туришга ҳаракат қилинг. Одатда мен уни энг оғир дақиқаларда ҳам тұхтата оламан.

Шу сўзлар билан у мени сухбатимиз давомида бронзадан қуйилган ҳайкал сингари жим турган камгап Остин қўлига топширди. У мени юқорироққа олиб борди. Эшик тақиrlади, ичкаридан кутирган буқанинг бўкиргани эши-тилди ва мен профессор билан юзма-юз қолдим.

У китоблар, хариталар, диаграммалар билан тўлдириб ташланган кенг стол олдида айланувчан стулда ўтирас эди.

Остонадан ўтишим билан, айланувчан стул мен томонга бурилиб тўхтади. Бу одамни кўрган захотим нафасим қайтиб кетди. Мен ноодатий шахсни учратишга тайёр эдим, лекин бунақасини тасаввур ҳам қилиб кўрмаганман. Унинг ўлчамлари мени лол қолдирди. Ўлчамлари ва улуғвор жасади. Бундай баҳайбат бошни кўриш ҳали насиб қилмаган эди. Агар унинг цилиндрини ўлчаш иложи бўлганда, бу цилиндр елкамни ҳам қамраб оларди. Профессорнинг юзи ва соқоли Оссурия буқалари тўғрисидаги тасаввурларни кўзғатиб юборар эди. Юзи катта, гўштли, соқоли квадратсимон, кўкимтири-ко-ра, кўкракка тўлқин бўлиб тушган. Сочлари ҳам ажойиб тасаввур уйғотар эди-узун тола, ёпиштириб қўйгандек, баланд пешонасида ёлғизланиб етар эди. Тиник қулрангсимон-кўк кўзлари мен томонга тўзиган қора қошлари остидан танқидомуз назар ташлади. Мен кенг ёлкаларни, ғилдираксимон кучли кўкрак қафаси, узун қора соchlари билан қолланган иккита баҳайбат кўлни кўрдим. Агарда у буларнинг барчасига юғон, момақалдироқсимон овозни қўшсак, у ҳолда машхур профессор Челленджер билан ilk ушрашув тўғрисидаги тасаввурим қандай бўлганини англаб еткандуреиз.

– Хўш? – деди у менга тикилган ҳолда. – Сизга нима керак?

Шунисини яхши англаб еттимки, агар мен барчасига икror бўлсам, у ҳолда бу интервью бўлмайди.

– Мени қабул қилишга рози бўлиб, менга шу қадар илтифот кўрсатдингизки- дея сўз бошладим мен, унга кўлимдаги конвертни узатиб.

У стол тортмасидан хатни олиб, ўз олдига қўйди.

– Ох, сиз алифбо кўникмаларини ҳам тушинмайдиган киши мисиу? Аммо, хулоса қилиб шуни айтишим мумкинки, умумий хулосаларим сизнинг мағтовингизга сазовор бўлди?

– Шак-шубҳасиз жаноб, шак-шубҳасиз! – Мен бу сўзларимга бор ишонтириш кучимни қўйишга ҳаракат қилдим.

– Нимасини айтасиз! Бу менинг ҳолатимини шу қадар кўллаб-куватлайдики! Ёшингиз ва ташки кўринишингиз бундай қўллаб-куватлашни янада кучайтиради. Нима бўлганда ҳам, Венада менга хужум қилган чўчқалар тўдасига қараганда сиз

билаң иш күрсам яхшироқ, лекин уларнинг чириллаший инглиз чўчқаларининг қичқириғи каби камситувчи кучга эга.

– Шу заҳоти унинг кўзлари чаҳл билан чақнаб кетди ва уни юқорида айтиб ўтилган қабила вакилига ўхшатиб юборди.

– Улар ўзини жуда одобсиз тутишганга ўхшайди, -дедим мен.

– Сизнинг ачинишларингиз ноўрин! Шунни ишонч билан айтишим мүмкинки, мен ўз рақибларимга ўзим жавоб қайтара оламан. Джордж Эдуард Челленджерни деворга қадасангиз, унга бунданда ортиқ хурсандчилик келтирмаган бўласиз. Шунинг учун, жаноб ташрифингизни иложи борича қисқартириш учун кўлимииздан келган барча нарсани қиласйлик. Сизга бу учрашув у қадар баҳт келтирмайди, менга ундандан нари. Тушунишим бўйича, сиз ҳисоботимда илгари сурган тезисларим бўйича ўз мулоҳазалингизни билдиromoқчи бўлиб келдингиз.

Унинг гапириш оҳангода шу қадар тўғри сўзлик бор эдикси, уни алдаб ўтиш осон бўлмади. Нима бўлганда ҳам бу ўйинни давом эттириб, қулай юриш фурсати келгунга қадар кутишга қарор қилдим.-Масоғада турганда барчаси шу қадар осон туюлган эдикси! Ох, менинг ирланд тоپқирлигим, наҳотки менга ҳозир, сенга айнан мухтоҷ бўлганимда ёрдам бермасанг? Пўлат кўзларнинг ваҳший қараши мени ўз кучимдан маҳрум қиласй эди.

– Хўўш, ўзингизни куттиришга мажбур қилманг!- деди профессор гумбуrlаган овозда.

– Мен, албатта, фанга энди криб бормоқдаман ва камтрана тадқиқотчи лавозимидан кўпига умид ҳам қилмайман дедим мен. Шунга қарамай бу масалада сиз Вейсманга нисбатан ортиқча қатъийлик қилдингиз деб ўйлайман. Ахир, уша пайтдан буён олинган исботлар унинг нуқтаи назарини янада мустаҳкамламайдими?

– Қандай исботлар? – У бу иборани таҳдид қилувчи тинчлик билан гапириди.

– Билишими, тўғридан-тўғри исботлар ҳали йўқ. Мен замонавий илмий салоҳиятнинг умумий тасаввурига ҳавола қиламан холосю

Профессор олдимга ўз диққатини қаратди.

-Шуниси сизга аён бўлсинки, -деди у чап қўлидаги бармоқларини бирма-бир бўкиб, -биринчидан, бош суяги кўрсаткичи ўзгармас омилдир.

-Шубҳасиз! – деда жавоб бердим мен.

- Телегония¹ ҳозирча *sub judice*² ?

- Албатта!

- Ҳомила плазмаси цартеногенетик³ тухумдан фарқ қилишиничи?

- Бўлмасамчи! – деб қичқирдим мен, ўзимниң беҳаёлигимдан қойил қолган ҳолда.

- Бу нимани исботлайди? – деди у юмшоқ, жозибали овоз билан.

- Ҳақиқатдан ҳам, – деб чайналдим мен – бу нимани исботлайди?

- Сизга айтайми? – деди у ўша-ўша оҳанг билан.

- Агар малол кемаса.

- Бу бутун Лондон бўйича бошқа бундай ёлғончи топилмаслигини исботлайди деб бўкирди у кутилмаган жаҳл билан. Сиз баваҳм, одобсиз мухбир, одамгарчиллик ҳиссига эга бўлмагандек, фан тўғрисида ҳам шу қадар кам маълумотга эгасиз!

- У ўриндиқдан сапчиб турди. Кўзлари жаҳлдан ёнар эди. Лекин шу дақиқада ҳам профессорнинг бўйи жуда ҳам паст эканлигидан лол қолдим. У ёлкамдан келар эди- қапиштириб қўйган Геркулес бўлиб, унинг бор ҳаётий қуввати кенглигиг, ичкарига ҳамда бош мияга кетиб қолгандек эди.

- Олдингизда сафсалаларни сўзлаб ўтиридим, жаноб! – деда бўкирди у, столга қўлларини тираб, бўйинни олдингга чўзган ҳолда. Ва сиз мен билан баҳлашмоқчи бўлдингиз- сиз бутун мияси ўрмон ёнгоғичалик инсон. Бу қарғиши урган ёзувчилар ўзини қудратли деда фараз қилишди! Уларнинг фикрича, битта сўзлари инсонни кўка кўтариш, ёки лой билан қориш учун етарлиридир. Биз уларнинг оёғига бош эгиб, мақтовни ялиниб сўраб оли-

¹ – Телегония – ирсийлик назариясида ёлғон таълимотлардан бири

² – Шубҳа остида (лат.)

³ – Партеногенетик – она тухумдонида ҳомиланинг уруғланмасдан туриб ривожланиш ҳодисаси. Айрим ўсимликлар ва ҳашарот турларида учраб туради.

шимиз керак. Буни ҳимоялаш керак, буни эса йўқотиб юбориш... Сизнинг ҳудбин одатларингизни яхши биламан! Жуда ҳам баланд чўққини танлаб юбордингиз! Ўз вақтида писиб юрадингиз, энди эса портлаб юбориб, сизларни мутлақо бошқариб бўлмай қолди. Сизларни жойингизга қўйиб қўяман! Ҳа, жаноб, Джордж Эдуард Челленджер сизга бас келмайди! Бу инсон ўзига буйруқ бердириб қўймайди. У сизни огоҳлантириди, аммо шунда ҳам олдига тиқилиб кирсангиз, ўзингиздан кўринг. Бу фикрингиздан воз кечинг! Сиз ҳавфли ўйин бошладингиз ва менинг фикримча ютқаздингиз.

– Қулоқ солинг, жаноб, -дедим мен эшикка тисарилиб, -қанча ҳохласантиз шарманда қилишингиз мумкин, лекин барини чегараси бор. Менга муштлар билан ҳужум қилишингизга йўл қўймайман!

– Ох, рухсат бермайсизми ҳали? – деб бошлади у ва таҳдид қилувчи кўриниш билан мен томон юра бошлади, сўнг тўсатдан тўхтаб, баҳайбат қўлларини катта кишига эмас, ёш болага мос калта камзулининг чўнтағига тиқди.

– Бундай субъектларни биринчи марта-уйдан ҳайдашим эмас. Сиз хисоб бўйича ўртинчи ёки бешинчи бўласиз. Ҳар бири учун ўртача уч фунт ўн беш шиллинг жарима тўланган. Қиммат бўлсада, бошқа чорам йўқ – бу зарурат! Энди жаноб, ҳамкасларингиз изидан боришга нима дейсиз? Менинг фикримча бу муқаррар. – У мен томонга рақс ўқитувчиши каби бостириб келишни давом эттириди.

Мен бош эгиб меҳмонхона томон югуриб кетишим мумкин эди, аммо бундай бош эгишни ўзим учун шармандалик деб билдим. Бундан ташқари қалбимда ўринли ғазаб қўзғала бошлади. Шу пайтгаа ўзимни онгли равища бошқарар эдим, аммо бу одамнинг таҳдидлари тўғрилигим тўғрисидаги ҳисларимни қайтарди.

– Қўлингизни олинг жаноб! Бунга йўл қўймайман!

– Йўғей! – Унинг қора мўйловлари тепага чиқиб кетди, жаҳлдор кулгиси остида очилган лаблар ортида оппоқ тишлар кўринди. Шунда қилиб, бунга йўл-қўймайманг дент?

– Ўзингиздан жинни ясаманг, профессор – деб бақирдим мен. – Сиз нимага ишоняпсиз? Мен икки юз фунтдан ортиқ

вазнга әгаман. Мен темир каби қаттиқман, ва ҳар шанба ирландия жамоасида регби ўйнайман. Менга бас...

Лекин шу дақиқа у менга ҳужум қилди. Бахтимга эшикни очишга улгурган әдим, акс ҳолда мендан ҳеч нарса қолмасди. Биз бутун йўлак бўйлаб ғилдирак сифатида айланиб ўтдик, йўл-йўлакай стулни ушлаб олдик. Профессорнинг соқоли оғзимга кириб кетган эди, бир-бирилизни қўчоқлаб олган, баданларимиз бирлашиб кетган, стулнинг оёқлари орамизда қолиб кетган эди. Огоҳ Остин кириш эшигини очиб қўйган эди. Биз зинадан думалаб тушдик. Мен ака-ука Мэклар мюзик-холлда шунга ўхшаш ишларни бажарғанларини кўрган әдим, аммо бу аттракцион маълум тажриба талаб қиласа керак, акс ҳолда у бу аъзога шикаст етказилиши ҳеч гап эмас. Охирги зинага урилиб, курси майдабўла-кларга бўлинниб кетди, биз эса сув ҳавзасига тушиб кетдик. Профессор муштларини кўтариб, астматиклар каби хирлаб оёққа туриб олди.

– Сизга етадими? – деб бақирди у нафасини ростлаб.

– Бузгунчи! – дея жавоб бердим мен ва ердан туриб олдим.

Такроран муштлашиб кетишимизга сал ҳолда аммо тақдир мени бу вазиятдан чиқариб олди. Өлдимизга полициячи кўлида қайдлар дафтарини ушлаган ҳолда югуриб келди.

– Бу нима ахвол? Уялмайсизми! – деди у. Бу Энмор-Паркда эшитган энг ўринли гаплар эди. Хўш – деди полициячи, менга қараб- бунга қандай изоҳ берсиз.

– У ўзи менга биринчи бўлиб ҳужум қилди, – дедим мен.

– Биринчи бўлиб ташланганингиз ростми? – деб сўради полициячи.

Профессор жавобан хиррилади ҳолос.

– Ва бу биринчи марта эмас, – деди полициячи бошини силкитиб. – Ўтган ойда ҳудди шу сабаб туфайли сизда катта муаммо туғилган эди. Йигитнинг кўзи урилган. Унга нисбатан айборлик даъвосини қўзғатасизми, жаноб?

– Тўсатдан ғазаб ўрнини кўнгилчанлик эгаллади.

– Йўқ даъвойим йўқ.

– Нима учун? – деб сўради полициячи.

– Бунда менинг ҳам айбим бор. Үзим олдига келишни хоҳладим. У мени огоҳлантирган эди.

Полициячи китобчасини ёпди.

– Бундай ахлоқсизликлар тақрорланмасин, -деди у. – Майли! Тарқалинглар! Тарқалинглар!

Бу гап атрофимиизда йиғилиб ургунган гүшт растасидағи болага, ҳизматчилар, иккита-учта ялқовларга тааллукли эди. Полисмен пиёдалар йұлакчасидан оғир қадамлар билан юриб кетди ва үз олдидә бу тұдани йүғиб олган эди. Профессор менга қаради, ва унинг күзіда меҳр порлади.

-Кириңг! – деди у. – Сұхбатимиз ҳали тугамади.

Бу сұзлар таҳдидли оқанға айтылған бұлсада, мен унинг ортидан уйға кирдим. Ёғоч ҳайкалға үхшаган хизматчи Остин оптимиздан эшикни ёпиб қўйди.

IV-БОБ

БУ ДҮНЁДАГИ ЭҢГ БҮЮК КАШФИЁТ!

Оптимиздан эшик ёпилиши билан, ошхонадан миссис Челленджер югуриб чиқди. Бу миттигина аёл жаҳлдан үз үрнини топа олмасди. У турмуш үртоги олдига қутурған күчүкни кутиб оладиган әгаси сингари туриб олган эди. Челленджернинг рафиқаси менинг ҳайдалғанимни күрган бұлса керак, лекин қайтиб келғанимни күришга ултurmаган шекилли.

– Джордж! Бу қандай ваҳшыйлик! – дея қичқирди у. – Сен бу ёқимтой йигитта тан жароҳатларини етказдинг!

-Мана унинг үзи, тирик ва соппа-соғ!

Миссис Челленджер уялиб кетди, лекин үзини тезда құлға олдию

-Узур, сизни күрмай қолибман.

-Хавотир олманг, ҳеч нарса содир бұлмади.

-Лекин у күзингиз тагини құкартириб қўйибди! Қандай одобсизлик! Бизда хар ҳафта бирор сабаб туфайли жанжал содир бұлади! Сендан ҳамма нафратланади, Джордж, ҳам-

ма сени мазаҳ қиласи! Йўқ, тоқатим тўлди! Бу сабр косамини тўлдириб юборди!

-Одамларни олдида барчасини гапириб ташлама! – дея гумбурлади профессор.

Бу ҳеч кимга сир эмас! – деб бақирди у. – Наҳотки кўчамиздаги барча қўшниларга, умуман олганда бутун Лондонга Остин сизнинг бизга керагнигиз йўқ, кетаверишингиз мумкин. Сени ҳамма ғийбат қиласи. Фурурингни мутлақо унтиб кўйдинг. Сен катта университетда профессор бўлишинг, талабалар обрўсини қозонишинг керак! Ўзинга бўлган хурматинг қаёरда, Джордж?

- Сеникичи, азизам?

- Сен мени шу аҳволга келтирдинг! Бузғунчи, ўта кетган бузғунчи! Мана сен кимга айланиб қолдинг!

- Джесси, ўзингни қўлга ол!

- Жанжалкаш!

- Бўлди етар! – деди профессор:

Ва, менинг кўз олдимда профессор эгилиб, хотинини кўтарди ва меҳмонхонанинг бурчагида турган қора мармардан бўлган баланд ўриндиқقا турғизиб қўйди. Ўриндиқ етти фунт баландликка эга бўлиб, шу қадар ингичка эдики, миссис Челленджер ўз мувозанатини зўрга сақлаб турди. Бунданда ғалати ҳолатни тасаввур ҳам қилиб бўлмасди- у ердан тушиб кетишдан қўрқиб, фақатгина оёгини типирчилатиб турар эди.

- Ва ниҳоят Мени тушур! – деб ялинди миссис Челленджер.

- "Илтимос" дегин.

- Бу қандай бадбаҳтилик, Джордж! Шу дақиқаёқ мени тушир!

- Жаноб Мелоун, хонамга юринг.

- Лекин жаноб раҳм қилинг! ...- дедим мен хотинига қараб.

- Эшитдингми, Джесси? Жаноб Мелоун сени ўз химоясига олмоқда. "Илтимос" дегин, шунда сени тушурман.

- Бадбаҳтилик! Майли, илтимос, илтимос!

У хотинини шу қадар енгиллик билан тушурдики, гўёки унинг вазни мусичанинг вазнидан ҳам енгил эди.

- Ўзингни яхши тут, азизам. Мелоун жаноблари – пресса вакили. Эртага у буларнинг барчасини арзимас рўзнома-

да ёзиб чиқаради ва катта ададини қўшниларимиз орасида сотади. "Олийжаноб инсонлардан бирининг ғалати одатлари". Олийжаноб шахс – бу сен, Джесси: сени бир дақиқа олдин қаёрга чиқариб қўйганимни эсла. Сўнгра таг сарлавҳа: "Ўзига хос оиланинг турмуш ҳаётидан". Бу жаноб Мелоун ҳеч нарсадан таб тортмайди, у ўзининг ҳамкаслари сингари чиқиндилар билан озиқланади, – *rogus ex grege diaboli* – шайтон тўдасидаги чўчқа. Тўғрими, жаноб Мелоун?

– Сиз ҳақиқатдан ҳам чидаб бўлмас инсонсиз, – дедим мен тутақиб.

Профессор кулиб юборди.

– Иккалангиз менга қарши битим тузсангиз керак деди у бир менга, бир хотинига қараб. Сўнг мутлақо бошқа оҳангда: – жаноб Мелоун бу арзимас оилавий одатларимизни кечиринг. Сизни оиласиздаги жанжаллар гувоҳи бўлишингиз учун такроран қайтарганим йўқ. Хўш, зоти олиялари даб бўлинг ва жаҳл қилманг. У улкан қўлларини елкасига қўйди.

– Сен ҳар доимгидек ҳақсан. Агар Джордж Эдуард Челленджер маслаҳатларингта қулоқ солғанда эди, у жуда ҳам обручи инсон бўларди, лекин ўзлигини йўқотиб бўлган бўларди. Хурматли одамлар жуда кўп, лекин Джордж Эдуард Челленджер дунёда ягона. Шунинг учун унга мослашишга ҳаракат қилган. У хотини чўлпиллатиб ўпди, бу эса мени янада нокулай вазиятга солиб қўйди. – Энди, жаноб Мелоун, дея давом эттириди профессор, – бу ерга хуш келибсиз.

Биз ўн дақиқа олдин учиб чиқсан хонага қайтадан кирдик. Профессор ўз ортидан эшикни яхшилаб ёпди, мени ўриндиқча ўтказиб, бурнимнинг тагига тамаки солинган кутини суриб қўйди.

– Ҳақиқий «Сан-Хуан Колорадо», – деди у. – Сиздака осон қўзғалувчан одамларга наркотик моддалари яхши таъсир кўрсатади. Вой худойим! Учини ким тишлайди! Кесиб олингтамакининг хурмати бор! Энди ўриндиқча суюниб, гапириб берадиган нарсаларимни эътибор билан тингланг. Саволлар туғисла, уларни кейингита қолдиринг. Биринчи навбатда ҳайдалгандан сўнг уйимга қайтиб келганингизга тўхталсак.

– У бахста такроран кириб кетишимни кутиб турди шекилий. Нима учни сизни қайтиб келишингизни хоҳладим? Чун-

ки сизнинг беваҳм полициячига берган жавобингиз менга ёқди. Унда касбингиз вакилларига хос одоб-ахлоқ ҳислатларини кўрдим. Ўз айбингизни тан олиб, дунёқарашиңгиз кенг эканлигини намоён қилдингиз ва бу билан менинг эътиборимни қозондингиз. Инсон тўдасининг қуий қатламлари ҳеч қачон эътиборимни тортмаган. Айтган сўзларингиз эътиборимни тортди. Сиз билан яқиндан танишмоқчи бўлдим, ва қайтиб келишни таклиф қилдим. Кулни олдингизда турган бамбук столидаги кичкина япон идишига қоқинг.

Буларнинг барчасини профессор талабаларга маъруза ўқиёттандек тўхтамасдан Профессор менга қараб ўтиради, шу заҳоти у менга бақани эслатиб юборди. Сўнгра, у тўсатдан ён томонга бурилди, ўша пайт кўз олдимда қизил улоғи устидан ажralиб турган соч толаси гавдаланди, бир тўда қофозларни тўзатиб, у ердан қандайдир эски китобни чиқарди.

— Сизга Жанбуий Африка тўғрисида айрим нарсаларни сўзлаб бермоқчиман, — дей бошлади у. — Изоҳларингиз ўзингизда қолсин. Шуни ёдда тутингки: ҳозир эннитганларингизни мендан рухсат олгунингизга қадар оммага ҳар қандай шаклда тақдим этишни ман қиласман. Бунга ҳеч қачон рухсат берилмаса керак. Тушунарлими?

— Бундай қатъийликка сабаб нима? — дедим мен. — Мен имча холис тақдимот...

У китобни стол устига қўйди.

-Гаплашишимизга сабаб қолмади. Омон бўлинг.

-Йўқ, йўқ! Мен ҳар қандай шартларга тайёрман! — деб бақириб юбордим мен. — Танлаш ҳуқуқим ҳам йўқ-ку..

-Танлов тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас, — деб тасдиқлади у.

-У ҳолда гапирмасликка ваъда берман.

-Чин сўзингизми?

-Чин сўзим..

У менга сурбетларча ва ишончсиз назар ташлади.

-Фурур борасидаги тушунчаларингиз қандай эканлигини мен қайдан билай?

— Биласизми, жаноб- деб бақирдим мен жаҳл билан, — ўзингизга эрк бериб юбордингиз! Бундай ҳақоратларни ҳали эшитмаганман.

Менинг ғазабим нафақат унга таъсир ҳам кўрсатмади, балки қизиқтириб ҳам қўйди.

– Калта бош инсон, -дея ғўлдиради у.– Брахицефал¹, кулранг кўзлар, қора соchlар, негроиднинг айрим қирралари... Кельт² бўлсангиз керак а?

– Мен ирландияликман, жаноб

– Тоза қонми?

– Ҳа жаноб.

– У ҳолда барчаси тушунарли. Шундай қилиб, сиз берилган маълумотларни сир сақлашга ваъда бердингиз. Бу маълумотлар жуда =ам кам бщлади. Аммо қизиқ томонларини сиз билан бўлишшаман. Икки йил олдин Жанубий Америкага ташриф буюрганимни билсангиз керак- бу саёҳат дунё илм-фанининг олтин фондига киритилади. Унинг мақсади Уоллес³ ва Бейтс⁴ нинг айрим хулосаларини текшириш эди, буни эса фақат воқеа жойида, кузатув олиб борилган шароитлардагина амалга ошириш мумкин эди. Агарда саёҳатим натижалари фақат бу билан чекланиб қолганда ҳам омма эътиборини тортар эди, аммо тўсатдан куттилмаган вазият мени умуман бошқа томонга буриб юборишими талаб қилди.

Сизга маълумки- ким билади лекин: бизнинг онгсиз давримизда ҳеч нарсага ҳайрон бўлиб бўлмайди, Амазонка дарёси ўтган айрим жойлар тўлиқ ўрганилмаган ва унга харитага киритилмаган кўплаб оқимлар келиб тушади. Мен айнан шундай кам ўрганилган жойларни зиёрат қилиш, унинг фаунасини ўрганишни ўз олдимга мақсад қилиб қўйдим ва бу менга шу қадар кўп материалларни бердики, у бутун ҳаётимни оқладиган зоология бўйича улкан, ёдгорлик бўлиб қолувчи катта ҳажмдаги ишнинг бер нечта бобига етарли бўлади. Экспедицияни тугатиб, уйга қайтар эканман, Амазонкага оқимлардан бири- унинг номи ва ўрнини айтмайман, келиб тушадиган жойдан узоқда бўлма-

¹ – Брахицефал – калта ёки юмaloқ юзли.

² – Кельтлар – Европада эрамиздан аввалги иккинчи минг йиликдаёқ, истиқомат қилган, кейинчалик заамонавий Франция, Бельгия, Британия ва Ирландияни эгаллаган қабила гурухи.

³ – Уоллес Альфред Рессель (1823– 1913) – инглиз табиатшуноси.

⁴ – Бейтс Генри Уолтер (1825– 1892) – инглиз табиатшуноси ва саёҳи.

ган ҳинду қишлоғида тунаб қолишга мажбур бўлдим. Қишлоқда кукама қабиласининг ҳиндулари яшар эди-ақдий салоҳияти ўртаҳол лондонликнинг даражасидан кўтарилимайдиган тинч, аммо камайиб борувчи ҳалқ истиқомат қиласр эди. Биринчи ташрифимда мен у ердаги айрим яшовчиларни даволадим, умуман олганда ҳиндуларга кучли тасир кўрсатдим, шунинг учун улар мени кутиб турганидан ҳайрон қолмадим. Улар имо ишоралар билан ёрдамимга муҳтож олам борлигини тушунтиришди ва мен қабила бошлиғи ортидан кулбалардан бири томон йўл олдим. У ерга киришим билан, ёрдамга муҳтож сайёхнинг жони узилганлигига ишонч ҳосил қилдим. Ажабланирси шундаки, у ҳиндумас, оқ танли, оқларнинг оқи эди десам муболага бўлмайди, чунки унинг соchlари жуда ҳам малла ва альбиносга¹ хос ҳусусиятлари бор эди. Кийимларидан латта-путта қолган эди, озиб кетган танасий узоқ вақт маҳкумлиқда яшаганидан дарак юерар эди. Ҳиндуларни тушуниш им бўйича, улар бу одамни ҳеч қачон кўрмаган эдилар; у қишлоққа ҳамроҳларсиз ўрмондан кириб келган ва ҳолсизлигидан оёқда зўрға турад эди. Нотанишнинг йўл ҳалтаси олдида ётарди ва мен унинг таркибини ўрганию чиқдим. Ичида ҳалта эгасининг исми ва манзили ёзилган ёрлик тикиб қўйилган эди: «Мепл-Уайт, Лейк-Авеню, Детройт, Мичиган штати». Бу исм олдида бош эгаман. Қилган кашфиётимнинг аҳамияти умумеътироф этилганидан сўнг унинг исми меникини олдида туради.

Халтанинг таркиби Мепл-Уайт янги ёрқин таассуротларга отланган рассом ва ёзувчи эканлигидан далолат берар эди. У ерда шеър қораламалари бор эди. Мен ўзимни бу соҳада билағон деб ҳисобламайман, лекин фикримча улар унчалик қониқарли даражада эмасди. Бундан ташқари қопда дарё манзаралари, бўёқли кути, пастель қаламлар, чўткалар, сиёdon устида турган мана бу букилган сукни, Бекстернинг «Куя ва қапалаклар» номли асари, арzon тўппонча ва унга тушадиган бир нечта ўқни тоғдим. У шахсий ги-

¹ – Альбинизм – ҳайвонот терисида бўёвчи пигментнинг йўқлигиги (қизил кўзли мутлақо оптоқ куёнлар ва сичқонлар). Тўла албинизм инсонларда ҳам учрайди.

тиена воситаларини саёчат давомида йўқотиб юборган шекилли, балки улар умуман бўлмаган ҳам. Америкалик бу одамнинг бошқа ҳеч қандай мулки топилмади.

Кетишига отганаёттанимда чўнтағидан нимадир чиқиб турганини кўриб қолдим. Бу этюдлар учун мўлжалланган альбом эди-мана у олдингизда, ўша пайтдагидек ҳолатида. Бу қолдиқ қўлимга тушган кундан бошлиб унга Шекспирнинг биринчи нашрига қандай муносабат қиласам, худди шундай илтифот кўрсатаман. Энди бу альбомни сизга тақдим этаман ва уни бетма-бкт кўриб чиқиб, ҳар бир расмнинг мазмунини чуқур англашингизни илтимос қиласман.

У сигарани ёқди, ўриндиқча ўзини ташлаб менинг юзимга тикилиб қараб ўтириди ва расмларнинг менга қандай таъсир кўрсатишини кузатиб борди.

Мен альбомни очиб, ўзимга ҳам номаълум бўлган қандайдир ҳақиқатни топиш илинжида эдим. Аммо биринчи саҳифа ҳафсаламни пир қилди, чунки унда денгизчи кўйлагини кийган баҳайбат ошна чизилган эди, расм остида эса қуийдагича ёзув турагерди: “Джимми Колвер хат ташувчи кемада”. Сўнгра хиндулар ҳаётидан-лавҳалар-келтирилган. Сўнг диний мақомга эга бўлган кўнгилчан бақалоқ баҳайбат шляпада жуда ҳам озғин европалик даврасида ўтирган тасвир. Изоҳда “Розариода фра Кристофер билан ноңушта” деб ёзилган эди. Кейинги бетлар аёллар ва болалар боши билан тўлдириб ташланган, сўнг ҳайвонларнинг эскиzlари келар эди, ва ҳар биринг остида изоҳлар келтирилар эди: “Ламантиялар қумли саёзликларда”; “Тошиба ва тошиба тухумлари”; “Пальма остидаги қора агути¹ » – агути чўчқага ўхшаб кетарди, – ва ниҳоят кейинги иккита бетда узун бурунли жирканч калтакесаклар тасвирланган эди. Мен бу ҳақда нима ўйлашни ҳам билмадим, шу боис профессорга тушунтириб бериш учун юзландим:

– Бу тимсоҳлар бўлса керак?

– Аллигаторлар! Аллигаторлар! Ҳақиқий тимсоҳлар Жанубий Америкада истиқомат қиласмайди. У ва бу тур ўртасидаги фарқ....

¹ – Агути. – Жанубий ва Марказий Америкада, шунингдек Россия эстрадасида истиқомат қилувчи кемириувчилар.

– Мен бу ерда ҳеч қандай ажаблантирувчи нарса кўраётганим йўқ демоқчи эдим.

У менга очиқ кулгу билан жавоб берди:

– Кейинги бетга ўтинг.

Аммо кейинги саҳифа ҳам менинг фикримни ўзгартира олмади.

Бу акварель юргизилган табиат тасвири бўлиб, рассомга намуна бўлиб хизмат қилувчи яқунига етмаган этюд сифатида қаралиши мумкин эди. Этюднинг олд планини оч- яшил тукли ўсимликлар эгаллар, аста-секинлик билан қиррали тоғларга ўтиб кетиларди. Орқа фонда бу тоғлар узилмас девор бўлиб турар эди. Буларнинг бариси устидан мовий тропик осмон порлаб турар эди. Яшил ўтлар қизил тоғларнинг чўқиси бўйлаб чўзилган эди. Кейинги бетда ҳудди шу манзаранинг яқин масофадан қилинган акварель қораламасини кўрдим, ундаги деталлар ярқин ифодасини топган эди.

– Хўш? – деди профессор.

– Шакланиш ҳақиқатдан ҳам жуда қизик, -лекин унинг ноёблиги ҳақида хulosса чиқариш менгамас, ахир мен геолог эмасманку.

– Ноёб? – деб такрорлади у. – Ахир бу ўз доирасида ягона ландшафтку! Бунга ишониб бўлмайди! Тушизга ҳам кириши қийин! Кейинги бетни очинг.

Мен кейинги бетни очдим ва ҳайратдан ёқа ушлаб қолдим. Навбатдаги бетда менга ғайриоддий нарса тикилиб турар эди. Бу маҳлуқ опиум чекувчи инсоннинг алаҳсирашларида пайдо бўлиши мумкин эди холос. Унинг боши қушники, бадани – шишиб кетган калтакесакники эди, ерда судралиб юрган думи игналар билан қопланган эди, букилган бели ҳуроз тожига ўхшаш баланд тиканлар билан тўлдирилган эди. Бу маҳлуқ олдида кичкинагина деярли пакана одам турар эди.

– Хўш, бунисига нима дейсиз? – дея хитоб қилди профессор, тантанавор оҳанг билан.

– Бу қандайдир маҳлуқот, гротекс.

– Рассомни бу каби ҳайвонни тасвирилашга нима мажбур қилди?

– Катта миқдорда мас қилувчи ичимлик бўлса керак.

– Бошқа изоҳни ўйлаб топишнинг иложи йўқмиди?
– Хўп яхши жаноб, ўзингиз буни қандай изоҳлайсиз?
– Жуда ҳам оддий: бу ҳайвон аслида мавжуд. Бу расм ҳаётдан олинган.

Мен бутун ўйлак бўйлаб думалаб тушганимизни эслаганим боис қулиб юбормадим холос.

– Шубҳасиз, шак-шубҳасиз, -дедим мен ақлдан озган одам билан гаплашганда кўлланиладиган мулозамат билан. – Лекин мени бу миттигина инсон бироз чигаллаштирум оқда. Агарда бу ерда ҳиндунинг тасвири келтирилганда, Америкада пигмейлар қабиласи мавжуд деб ўйлаш мумкин эди, лекин бу европалик, унинг бошида ўзак дубулға тасвиrlанган.

Професор қутирган буқа сингари шифрлаб кетди.

-Тажрибамни бойитмоқдасиз!- деб бақирди у. – Инсон онгизилигининг чегаралари мен ўйлагандан ҳам кенг экан. Сизда ақлий заифлик кузатилмоқда. Ажойиб!

Бу ғазаб шу қадар ноўрин эдики, ҳаттоки менинг ҳам жаҳлимни чиқариб юборди. Асабларни зоё кетказишга не сабаб? Бу одамга ҳар дақиқа, ҳар бир сўзига жаҳл қилиш мумкин. Мен чарчаган кулгим билан чегараландим холос.

– Мени бу пигмейнинг ўлчамлари ажаблантириди, -дедим мен.

– Қаранг! деб бақирди профессор мен томонга букулиб, ўзининг жунли бармоғи билан альбомга ниқтаб.

– Ҳайвон ортидаги ўсимликни кўряпсизми? Уни момақаймоқ ёки брюссел карамига ўхшатган бўлсангиз керак, шундай эмами? Йўқ, жаноб, бу жанубий америка пальмаси ва у “фил суюги” деб юритилади, бўйи эллик-олтмиш фунтга етади. Наҳотки бу ерда инсоннинг тасвири бекорга чизилмаганинг тушунмасангиз? Рассом бу ҳайвон билан юзма-юз келганда тирик қола олмасди. У ўзини масштаб тушунчасини келтириш учун тасвиrlади холос. Унинг буйи айтайлик ... беш фунтдан ошмасди. Дараҳт ўн баробар баландрок.

– Вой худойим! – деб бақирдим мен!. Демак, сизнинг фикрингизча, бу ҳайвон.... Ахир унга ин қидирсақ, у ҳолда Чаринг-Кросс вокзали ҳам кичиклик қиласиди!

– Бу албатта бўрттириш, аммо намуна ҳақиқатдан ҳам йирик, -деди ғурур билан профессор.

— Аммо, битта расмга асосланиб инсониятнинг бор та-
жрибасини чётта суреб бўлмайдику! — Мен қолган бетлар-
ни кўздан кечирдим ва альбомда бошқа ҳеч нарса йўқли-
гига ишонч ҳосил қилдим. — Қандайdir кўчманчи-рассом-
нинг битта-битта расми.

Сиз фан арбоби сифатида бу нуқтаи назаринизни илга-
ри сура олмайсиз.

Жавоб ўрнига профессор қандайdir китобни жавон-
дан олди.

Мана, азиз дўстим Рей Ланкестернинг ажойиб монографи-
си. — Бу ерда сизнинг эътиборингизни тортадиган битта расм
бор. Мана у. Остида қўйидагича ёзув: “Юра давридаги¹ дино-
завр-стегозавр² нинг тахминий ташки кўринши. Орқа оёқла-
ри одам бўйидан икки баробар каттә”. Энди нима дейсиз?

У мёнга очиқ китобни суреб қўйдай. Мен таъсирга қараб
сесканиб кетдим. Номаълум рассомнинг қораламалари
ва олим тассавурида тикланган аллақачон йўқолиб кетган
дунё вакили ўртасида катта ўхшашлик бор эди.

— Ҳақиқатдан ҳам ажойиб! — дедим мён.

— Лекин шунда ҳам ўз фикрингизни оқлашда давом эт-
тирасизми?

— Балким бу шунчаки тасодиф, ёки сизнинг америкалик
одамингиз шунга ўхшаш расмни кўрган ва алаҳсираганда
уни эслаган.

— Яхши- деди профессор, -шундай бўла қолсин. Энди
қўйидагига назар солинг.

У ўлган одамнинг нарсалари орасида топилган суюкни
менга чўзди. Унинг узунлиги олти дюймча, бармоғимдан
ҳам қалин эди ва унинг учида мутлақо қуриб битган кемир-
чак қолдиқлари сақланиб қолган эди.

— Бу суюк шу кунгача маълум бўлган қайси ҳайвонлардан
бирига тегишли бўлиши мумкин? — деб сўради профессор.

Мен уни синчковлик билан ўрганиб чиқдим ва бор би-
лимларимни ишга солдим.

¹ — Юра даври- геологик хронологияда мезозийнинг ўрта бўлими
(ўртача ҳаёт асли), 730 миллион йил олдин.

² — Юрский период – геологик хронологияда мезозийнинг ўрта бўлими
(ўртача ҳаёт асли), 730 миллион йил олдин.

– Бу жуда ҳам баланд одамнинг умров суюги бўлиши мумкин – дедим мен.

Менинг сұхбатдошим нафрат билан қўлларини силтаб юборди:

– Одамнинг умров суюги букилган шаклга эга, бу сүяк эса мутлақо текис. Унинг сиртида бўшлиқлар бор, бу дегани ундан йирик пайлар ўтган. Умров суюгига бундай нарсалар умуман йўқ.

– У ҳолда жавоб беришга қийналаман.

– Билимсизлигингизни намоён қилишдан уялманг. Менинг фикримча, Жанубий Кенгсinton¹ зоологлари ўртасида бу сүякни аниқлай оладиган бирорта киши топилмайди.

– У дорилар учун мўлжалланган қутини олиб ичидан ловия каби ўлчамга эга сүякчани чиқарди. – Менинг фикримча бу сүяк қўлингизда ушлаб турган инсон скелетининг тузилишига мос келади. Энди ҳайвоннинг ўлчамлари ҳақида маълум даражада тасаввурга эга бўлдингизми? Пай қолдиқларини ҳам ёддан чиқарманг- бу қазилма эмас, янги намуна эканлигидан далолат беради. Энди нима дейсиз?

– Балки, филнинг...

У оғриқ сезгандек сесканиб кетди.

– Етар! Етар! Филлар-Жанубий Америкада! Бу ҳақида гапирманг! Бизнинг замонавий бошланғич мактабларда ҳам...

– Майли, -гапини бўлдим мен. – Фил бўлмаса, у ҳолда бошқа жанубий америкалик ҳайвон, масалан тапир.

– Йигитча, бу соҳадаги элементар қўникмаларни мен яхши эгаллаганман. Бу сүяк тапирга ёки бошқа фанда маълум ҳайвонга тегишли эканлигини ҳаёлингизга ҳам келтирманг. Бу сүяк жуда ҳам кучли ҳайвонга тегишли бўлиб, у дўёning қайсиdir бурчагида истиқомат қиласди ва шу кунгача фанга номаълум. Ҳали ҳам шубҳаланяпсизми?

– Нима бўлганда ҳам, бу мени жуда ҳам қизиқтириб қўйди.

– Демак, сиз у қадар чорасиз эмассиз. Ҳозир миянгиздан қандайдир фикрлар ўтаётганинги сезяпман, келинг бу алангани секинлик билан ёкамиз. Марҳум америкаликни тинч қўйиб, ҳикоямга ўтайлик. Албатта мен Ама-

¹ – Юрский период – геологик хронологияда мезозийнинг ўрта бўлими (уртача ҳаёт асри), 730 миллион йил олдин.

зонкани гап нимада эканлигини билгүнимтә қадар ташаб кета олмаганимни сезгандурсиз. Бу рассом қаердан келгани түгристе айрим мәйлумотларга эга эдим. Умуман олганда құл остимда хиндуларнинг афсоналари бор эди, чунки ўрганилмаган дунё мавзуси дарё олдидаги барча қабиля ҳикояларида учраб туради. Курупурин ҳақида эшиттансиз албатта?

— Йүқ, эшитмаганман.

— Курупурин – бу ўрмон рухи, жаһлдор маҳлук; у билан учрашув ўлимга олиб келади. Ҳеч ким Курупурини аниқ тасвиirlаб бера олмайди, аммо бу ном хиндуларга даҳшат солади. Аммо Амазонка қирғоқларида яшовчи барча қабилялар Курупурин қаерда истиқомат қилишини аниқ кўрсатадилар. Ҳудди шу жойлардан америкалик кириб келди. У ерда жуда ҳам қўрқинчли нарса бор. Ва мен гап нимада эканлигини аниқлаштириб олишга қарор қилдим.

— Қандай йўл тутдингиз?

Енгилтаклигимдан асар ҳам қолмади. Бу баҳайбат инсон ўзига эътиборни қаратади оларди.

— Мен хиндуларнинг бу ҳақда суҳбат бошлаганингизда қўзғаладиган ички қаршиликларини енга олдим. Барча совғалар, ҳаттоқи қўрқитишларни ишта солиб иккита ҳамрохни топдим. Кўплаб саргузаштлардан сўнг уларни таърифлашга ҳожат йўқ, узоқ вақт давом этган юришлардан сўнг биз ҳеч ким таърифламаган ва бормаган жойларга келиб қолдик.

Энди куйидагига назар солсангиз. У менга кичкина расмни чўзди.

— Унинг аянчли аҳволи шуниси билан изоҳланадики, биз дарё бўйлаб туўҳшиб борганимизда кема ағдарилиб кетди ва чиқарилмаган негативлар сақланган қути синиб қолди. Бу оғатнинг натижалари кўз олдингизда. Деярли барча негативлар ўлди- мутлақо қоплаб бўлмас йўқотиш. Бу омон қолган тасвиirlардан бири. Соҳталаштириш түгристе гаплар юрибди, аммо мен бу мавзуда баҳслашишга тайёр эмасман.

Расм ҳақиқатдан ҳам жуда оч эди. Фараз ниятили танқидчи бундан камчилик топиши мумкин эди. Оч-кулранг ландшафтга синчковлик билан қараб ва унинг деталлари-

ни аста-секиңлик билан ўрганиб, мен шаршарани эслатувчи улкан баландликдаги тоғларни, олд қаторда эса-қиятесисликни күрдим.

– Адашмасам бу манзара альбомда ҳам бор эди-дедим мен.

– Тұппа-тұғри деб жавоб берди профессор. – Мен у ерда турар жой изларини топдым. Энди яна битта расмга қаранг.

Бу йирик планда олинган ҳудди ўша манзара эди. Расм мутлақо шикастланған эди. Нима бўлганда ҳам мен тизмадан ёриқ билан ажратилган жарликни кўра билдим.

– Энди менда ҳеч қандай шубҳа қолмади- деб тан олдим мен.

– Демак, бекорга ҳаракат қилаётганимиз йўқ, -деди профессор. – Қаранг қандай муваффақиятлар! Энди бу жарликнинг чўққисига қаранг. У ерда нимадир кўриняпими?

-Бахайбат дарахт.

- Дарахтдачи?

- Катта қуш

У менга лупани узатди.

– Ҳа, дедим мен, у орқали расмга қараб, дарахт устида катта қуш ўтирибди. Унинг тумшуги жуда ҳам катта. Бу пеликан бўлса керак?

– Кўриш қобилиятингизга ҳавас қилмаса ҳам бўлади-деди профессор. Бу пеликан эмас, умуман қуш ҳам эмас. Мен бу мавжудотни отиб қўйишга муваффақ бўлдим. Ва бу у ердан олиб чиқсан ягона инкор этиб бўлмас исбот бўлди.

– У шу ёрдами?

Ниҳоят мен бу ҳикояларнинг ашёвийдалилини кўраман!

– У менда эди. Афсуски дарёдаги фалокат нафақат негативлар, балки ўлжамга ҳам зарар етказди.

Уни сув ўзи билан олиб кетди ва мен ўз хазинамни кутқаришга қанчалик ҳаракат қилмай, кўлимда қанотнинг ярми қолди холос. Мен ҳушимни йўқотдим ва мени қирғоқча олиб чиқсандагина ўзимга келдим, лекин муҳташам на мунанинг арзимас қолдиги бутун эди. Мана у, олдингизда.

Профессор стол тортмасидан улкан кўршапалак қанотининг юқори қисмини эслатувчи алламбало нарсани чиқарди. Парда тасмали бу букилган суюкнинг узунлиги икки фунтдан ошар эди.

— Баҳайбат ҳажмдаги кўршапалак? — билдиридим ўз мулоҳазамни мен.

— Бўлиши мумкин эмас! — дея гапимни бўлди профессор. — Фан ва манъавият мухити яшаб, мен зоологиянинг асосий тামойиллари жамиятимизнинг кенг доираларидага у қадар маълум эмаслигини ҳаёлимга ҳам келтирмаган эканман. Наҳотки сиз таққослама анаомнянинг энг оддий қодаси билан таниш бўлмасангиз, унга кўра куш қаноти аслида билаги бўлса, кўршапалак қаноти парда билан ажратилган учта узайган бармоқлардан иборат бўлади, бизнинг ҳолатимизда суяк билак суякка умуман ўхшамайди ва ўзингиз кўришингиз мумкинки унда ақалли битта парда мавжуд. Демак кўршапалакни эслашга ҳожат ҳам йўқ. У ҳолда бу куш ҳам, кўршапалак ҳам бўлмаса, у ҳолда нима билан иш кўришга тўғри келади? Бу нима бўлиши мумкин? Менинг камтарона билим заҳиралар ўз якунига ётган эди.

— Рости, жавоб беришга қийналаман, - дедим мен.

Профессёр аввал ҳам ҳавола қилган монографияни очди.

— Мана, - дея давом эттириди у, аллақандай қанотли маҳлуқни кўрсатиб, - мана диморфодон ёки птеродактилининг ажойиб тасвири – юра даврийнинг қанотли калтакесаги, кейинги бетда эса қанотининг схемаси. Уни қўлингиздаги нарса билан таққосланг.

— Схемага биринчи бора қарашим билан ҳайратдан лол қолдим. У мени аниқ ишонтириди. Баҳслашишга асос қолмади. Барча маълумотлар тўплами ўз ишини бажарди. Қоралама, расмлар, профессор ҳикояси, мана энди ашёвийдалиллар! Яна нимани талаб қилиш мумкин? Профессорга ҳудди шундай дедим- чунки энди бу одамга ноҳақ муносабат қилишганини тушундим. У ўриндиқقا суюниб, тан олинганидан хурсанд бўлган ҳолда мийигида кулиб қўйди.

— Бу дунёдаги энг буюк кашфиет! - деб бақирдим мен, лекин айни пайтда менда нафақат табиатшунос, балки мухъбир темпераменти гапирав эди. — Бу ажойиб! Сиз фан Колумбисиз! Сиз йўқолган дунёни кашф қилдингиз! Сўзларингизнинг чин эканлигига шубҳа қилганимдан афсусдаман. Буларнинг барчаси мен учун ғайриоддий кўрингган

әди. Аммо мен шу қадар яққол омилни тан олмай иложим йүқ, улар ҳамма үчүн ҳам шу қадар яққол бўлиши керак.

Профессор қувончдан қийқириб юборди.

– Кейин қандай ҳаракат қилдингиз, жаноб?

– Ёмғир мавсуми бошланди, менинг озуқа заҳираларим ўз якунига етди. Мен улкан тоғ тизмаларини ўрганиб чиқдим, лекин унинг чўққисига чиқа олмадим. Птеродактилни отиб ўлдирган пирамидасимон жарликка чиқиш осонрок бўлди. Ўзимнинг алпинистик қобилияtlаримни эслаб, мен унга ярмигача кўтарилидим. У ердан тоғ тизмаси деб юритилувчи платони кўришга муваффақ бўлдим. У жуда ҳам катта әди. Қерга қараманг- гарбга, шарққа- ўтлар билан қопланган тоғларнинг охири йўқдак әди. Тизманинг четида илон ва бошқа судралиб юрувчилар билан тўла ботқоқлар ва ўтиб бўлмас чакалакзорлар ўсиб етар әди. Ҳақиқий қасаллик кўчатзори. Бундай тўсиқлар бундай гаройиб дунё учун табиий ҳимоя воситасини ўтайди.

– У ёрда яна қандайдир ҳаёт аломатларини кўрганмисиз?

– Йўқ, жаноб, кўрмадим, лекин бу тоғлар олдида ўтказган бир ҳафта ичидан юқоридан келаётган алламбало товушларни эштишга муваффақ бўлдим.

– Америкалик чизган мавжудот нима? У билан қандай учрашган?

– Менинг фикримча, у қандайдир қилиб тизма чўққисига чиқиб олган ва ўз кўзи билан уни кўрган. Демак, унга элтувчи йўл мавжуд. Йўл, албатта оғир, акс ҳолда бу маҳлуқотлар пастга тушиб, ҳамма жойни эгаллаб олган бўларди. Бунга шубҳа йўқ албатта!

– У ерга қандай қилиб келиб қолганлар?

– Бунинг сирли жойи йўқ, -деди профессор. – Изоҳ ўз-ўзидан келиб чиқади. Сизга маълумки, Жанубий Америка гранит материкини ифодалайди. Ўтган асрларда вулқон портлаши оқибатида қатламларнинг кўчиши содир бўлган. Бу тоғлар базальт, демак уларнинг табиати вулқонсимон. Суссекс графлиги каби ҳажмга эга майдон уларни барча истиқомат қилувчилар билан юқорига чиқариб юборди ва қолган қитъадан тоғлар билан узиб қўйди. Нима содир бўлди? Бу ерда табиат қонуnlари ўз кучини йўқотди. Қол-

ган дунёда яшаш учун курашни келтириб чиқарувчи тўсийклар бу ерда йўқолиб кетди, ёки тубдан ўзгариб кетди. Оддий шароитларда қирилиб кетиши мумкин бўлган ҳайвонлар кўпайишда давом этди. Птеродактиль¹ ҳам, стегозавр ҳам юра даврига тааллуқли бўлиб, улар ноодатий, тасодифан яратилган шароитлар ҳисобига тирик қолди.

— Аммо сиз топган маълумотлар шубҳа қолдирмади! Уларни керакли одамларга тақдим этсангиз бўлди.

— Мен ҳам соддалик қилиб шундай ўйлаган эдим, -деди ачиниш билан профессор.

— Сизга фақат шуни айтишим мумкинки: аслида ҳаммаси бошқача бўлди — мен ҳар қадамда ишончсизликка учрадим. Бошқаларга илтифот кўрсатиш, тўғрилигимни исботлаш менинг характеримга тўғри келмайди. Шунинг учун қўл остимда бўлган ашёвийдалилларни тақдим этиш тўғри эмаслигини англадим. Мавзунинг ўзи мен учун нафратли мавзуга айланди, уни умуман гапирмай қўйдим. Сизга ўхшаган одамлар тинчимни бузганда, уларни туруримга шикаст етказмасдан ҳайдаб солишга қурбим етмади. Табиатан мен қизиқон одамман, шу боис ўзимдан чиқаришса мен ҳар қандай аҳмоқликни қилиб қўйишим мумкин. Буни ўз кўзингиз билан ҳам кўрдингиз.

Мен шишган кішзимни ушлаб кўрдим, лекин ҳеч нарса демадим.

— Миссис Челленджер бу борада мен билан ҳар доим урушади, лекин ҳар қандай одобли одам ўрнимда бўлганда ўзини шундай тутган бўлар эди. Жумладан бугун мен иро-да темпераментнинг устидан ғолиб келишини кўрсатмоқчиман. Куйидаги кўринишга қаранг.

У стоддан картани олиб менга узатди.

-Кўриб турганингиздек, бугун кечқурун соат саккиз яримда Зоология институтида Персиал Уолдорн исмли машҳур табиатшуноснинг “Асрлар намоёндалари” маъруzasи бўлиб ўтади. Мени маърузачига барча иштирокчилар номидан ўз миннатдорчилигимни билдириш им учун президиумда ўз ўрнимни эгаллашга таклиф қилишди. Шундай

¹ — Птеродактиль (бармоқ қанотли) — юра ва мел даврида яшаган йўқолиб кетган учувчи калтекесак птерозаврлар вакили.

қиласман ҳам. Аммо бу одоб ва эҳтиёткорлик билан аудитори яэътиборини тортадиган айрим фикрларни билдиришга ҳалақит бермайди. Бахсли дақиқаларга албата тўхталман, аммо сўзларим ортида қандай чуқур муаммолар ётганини ҳамма тушунади. Ўзимни қўлда ушлаб туришга ҳаракат қиласман. Балки менинг босиқлигим яхшироқ натижаларга олиб келар.

– Мен ҳам у ерга келсам бўладими? – шошилиб сўрадим мен.

– Албатта, албатта бўлади, – деди хурсанд бўлиб профессор.

Унинг раҳмдиллиги қўполлиги каби ажойиб эди. Унинг кўнгилчан кулгусининг ўзи нимага тенг демайсизми! Кўзлари деярли кўринмай кетди, юzlари ишиб, иккита қирмизи олмага айланиб қолди.

– Албатта келинг: Залда заиф, фан жабҳаларини унчалик англамайдиган бўлсада, ақалли битта иттифоқдошим борлигидан хурсанд бўламан. Кўп одам йиғисла керак, чунки Уолдрон алдоқчи бўлсада, катта машҳурликка эга. Шундай қилиб, жаноб Мелоун сизга керагидан ортиқ кўп вақт ажратдим. Алоҳида шахс бутун инсониятга тегишли нарсани монополлаштириб ололмайди. Бугун кечкурун сизни маърузада учратишдан мамнун бўламан. Ҳозирча, шуни эслатиб ўтаманки, сизга таништирган материалим ошкор қилинмаслиги керак.

– Аммо, жаноб Мак-Ардл.. таҳрирчимиз.. сиз билан бўлган учрашувим ҳисботини сўрайди.

– Ҳаёлингизга келганинни и айтинг. Жумладан, шуни ҳам айтишингиз мумкинки, агар у менинг олдимга яна кимни дур юборса, мен унинг олдига қамчи кўтариб ўзи бораман. Қолганида эса сизга таянаман: нашр тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас. Ҳўш, ажойиб. Шундай қилиб соат саккиз яримда Зоология институида учрашгунча.

У менга қўл силтади. Мен охирги маротаба қирмизи юзларини, тўлқинсимон кўк-қора соқолини кўрдим ва хонадан чиқиб кетдим.

V-БОБ**БУ ҲАЛИ ҲАҚИҚАТ ЭМАС!**

Профессор Челленджерга уюштирган ташрифимдан олган моддий таассуротим таъсир кўрсатдими, ёки иккинчи ташрифимдан олган аҳлоқий таассуротимми- нима бўлганда ҳам, муҳбир сифатида мутлақо тушкунликка тушганимни сездим. Бошим оғриқдан тарс ёрилай дерди, бу одм рост гапираётгани тўғрисидаги фикр мени трк этмасди, унинг ҳикоясини мақола сифатида ишлатишга рухсат текканида рузномамиз оламшумул материалга эга бўлиши ҳаёлимдан кетмасди. Бурчакда кэбни қўришим билан унга чиқиб олдим ва таҳририят томонга йўл олдим. Макрда ҳар доимгидек ўз ўрнида эди.

-Хўш?- деб бақирди у сабирсизлик билан.

- Сизга қанча муҳлат керак, айтинг. Сиз гўёки жнг майдонидан қайтгандексиз. Наҳотки муштлашитсиз иш битмаган бўлса?

- Ҳа, аввалига бир-биримизни бироз хфа қилдик.

- Қандай одам а! Хўш кейинчи?

- Сўнг у ўзига келди ва сухбатимиз тинч ўтди. Лекин мен ундан ҳеч қандай маълумот ололмадим.

- Бу ним дегани! Урилган кўз материал бўлолмайдими? Бизни қачонгacha кўрқитиб келади! Уни жойига қўйиш керак. Эртагаёқ шундай мақола ёзайки, унга бундан ёмон бўлсин. Менга фақат материал беринг ва мен бир умрга бу субъектни ёмон отлиқقا чиқараман. "Профессор Мюнхаузен"- бундай сарлавҳага нима дейсиз? «Тирилган Калиостро»¹. Тарихда маълум бўлган барча ёлғончи ва фирибгарларни эслаймиз. У мендан барча қилғиликлари учун жавоб беради ҳали!

-Маслаҳат беомаган бўлардим, жаноб.

Нима учун?

¹ - Калиостро – XVIII асрнинг «сехргари» бўлиб, оммани ўзининг дуолари, руҳларни чақириши билан лол қолдирган.

-Чунки Челленджер мутахҳам эмас.

-Қандай қилиб! – дея увиллади Мак-Ардл. Сиз унинг ма-
монтлар, мастодонтлар ва сув илони тўғрисидаги чўпчакла-
рига ишондингизми?

– Йўқ ахир! Бу ҳақда гап ҳам бўлгани йўқ. Аммо шуниси
менга аён бўлдики, Челленджер фанга янгилик кирита олади.

– У ҳолда нима ҳақида ўйламоқдасиз? Ўтиринг ва мақо-
ла ёзинг.

– Жон деб ёзар эдим аммо барчасини сир сақлашга маж-
бур қилди ва фақаттгина шу шарт асосида мен билан гапла-
шишга рози бўлди.

– Мен профессорниң ҳикоясини қисқача қилиб гапи-
риб бердим. – Кўрдингизми, вазият қандайлигини?

Мак-Ардлнинг юзи чуқур ишончсизликни намойиш қи-
лар эди.

– У ҳолда бу йиғилиш билан шуғулланайлик, жаноб Ме-
лоун, -деди у в ниҳоят.

– Бунинг маҳфий жойи йўқ. Бошқа рўзномалар у билан
қизиқмаса керак, чунки Уолдрон маърузалари ҳақида юз ма-
ротаба гаплашилган эди, у ерда Челленджер нутқ-сўзламоқ-
чи эканлигидан ҳеч кимнинг хабари йўқ. Омадимиз келса,
биз шов-шувли материални қўлга киритамиз. Нима бўлган-
да ҳам, у ерга боринг ва мэнга батафсил ҳисоботни келти-
ринг. Соат ўн иккигача бўш устунни сиз учун ушлаб турман.

Куним жуда тифиз бўлиши кутилган эди, шунинг учун
мен клубда эртароқ овқатланишга қарор қўлдим, столимга
Генри Тарпни ҳам тақлиф қўлдим, ўзимнинг саргузашта-
рим ҳақида гапириб бердим. Унинг озғин, қорачадаң кел-
ган юзидан кинояли кулгу кетмасди, профессор ўзининг
ҳақ эканлигини ишонтирганлигини тан олганимдан сўнг
Тарп чида олмасдан кулиб юборди.

– Азиз дўстим, ҳаётда бундай мўжизалар бўлмайди!
Одамлар буюк кашфиётларга дуч келиб, сўнgra ашёвий да-
лилларни йўқотиб юборганини қаерда кўргансиз? Афсона-
ларни романтизмларга тузишга топширинг. Қилиқлари
бўйича профессорингиз зоология бўғидаги барча маймун-
ларни ортда қолдиради. Ахир бу беъманиликку!

– Америкалик рассомчи?

- Ўйлаб топилган шахс.
- Мен унинг альбомини ўз кўзим билан кўрдимку!
- Бу Челленджернинг альбоми.
- Демак, ўйлашингизча, расм ҳам уники?
- Албатта! Яна кимниги бўларди?
- Фотографик расмларчи?
- Уларда ҳеч нарса кўринмайдику. Ўзингиз айтябсизку, унда фақатгина қандайдир қушни кўра олдим деб.
- Птеродактилни.
- Ҳа, агар унинг сўзларига ишонадиган бўлсак. Сиз гапга ишондингиз, – Суяклар чи?
- Биринчисини у гўштдан ажратиб олган иккинчисини ўз қўли билан ясаган. Ишни билса бўлди, шунда ҳар қандай нарсани-суякни ҳам, расмни ҳам соҳталаштириш мумкин.
- Ғалати бўлиб кетдим. Балки мен ҳақиқатдан ҳам берилиб кетдим? Шу заҳоти мени бир фикр эгаллади.
- Бу маърузага борасизми? – дуб сўрадим мен.
- Тарн Генри бир дақиқа ўйланиб турди.
- Даҳо Челленджер у қадар машҳур эмас-деди ў. У билан кўпчиликнинг ҳисоб-китоби бор. Бутун Лондон бўйлаб ўзига бундай нафратни уйғотган киши топилмаса керак. Агар маърузага талаба-шифокорлар-югуриб-келса, у-холда жанжалнинг кети узилмайди. Йўқ, бу жинниҳонага боргим йўқ.
- Нима бўлганда ҳам унга тўғри баҳо беринг- уни тингланг.
- Ҳа, ҳақиқат буни талаб қиласди. Майли сизга ҳамроҳ бўламан.

Зоология институтига келиб қоланимизда, маърузага мен кутгандан ҳам кўпроқ одам йиғилганини кирдим. Электрик кореталар биринма-кетин подъездга оы соч профессорларни олиб келар, оддийроқ тингловчилар эса гумбазсимон эшикларга оқим бўлиб кириб борар эди. Ҳақиқатдан ҳам, жойларимизни эгиллашимиз билан, галерия ва орқа қаторлар ўзини анчагина эркин тутаётганини кўрдик. Орқага ўтирилиб мен талаба ёшларни кўрдим. Йирик касалхоналар ўзининг амалиётчиларини шу ерга юборган бўлса керак. Тингловчилар хайриҳоҳлик билан кутиб турагеради. У ёки бу жойдан машҳур қўшиқ парчалари эшитилиб туради- илмий маърузанинг бошланиши учун ноодатий одат.

Эстрадада шифокор Мелдром ўзининг машхур цилиндирида чиқиши билан "Ана челагу, мана челак! Уни қаердан топиб олдингиз?" деган қичқириқлар эшитилди. Кекса шу заҳоти цилиндрни бошидан ечиб, ўриндиқ тагига тиқиб кўйди. Подагра билан касалланган профессор Цэдли ўз жойига ўтирас экан, ҳазилкашлар ундан оёғидаги бармоқ-часи оғриб қолмаганини сўрашди. Лекин янги танишим, профессор Челленджер ҳаммадан кўра иликроқ кутиб олинди. Ўзининг жойига ўтиб олиш учун, у бутун эстрада орқали ўтишга мажбур бўлди. Унинг қора соқоли эшикда кўриниши билан, аудитория шу қадар баланд овозлар билан қичқириб юбордики, Тарп Генрининг ташвишлари тасдиқланганини кўрдим – оммани бу ерга маърузанинг ўзи эмас, намойишлари машҳурлик қозонган замонавий профессорни кўриш имконияти эди.

Унинг яхши кийинган омма эгаллаган олд қаторларда пайдо бўлиши билан, кулги овозлари эшитилди-бу гал партер талабалрнинг ишратларига раҳм билан қардилар. Омма Челленджерни зоология боғидаги қафасда ўтирган йиртқичлар сингари вахший қичқириқ билан кутиб олишди. Бу қичқириқда хурматсизлик оҳанглари эшитилар эди, лекин баланд овозлар нафратга кўра, унга бўлган қизиқишини ифодалар эди. Челленджер унга аккиллаган итлар ҳужум қилганда кўнгилчан инсон қандай кулса, шундай чарчаган кулги билан оммага жавоб қайарди, сўнг курсига ўтирди, елкаларини текислади, соқолини силади ва кўзини қисди. Шовқин ҳали тинмасдан, эстрадада раис, профессор Рональд Маррей ва маърузачи Уолдрон кўринди. Иифилиш бошланди.

Профессор Маррей мендан ҳафа бўлмасину, унинг кўплаб инглизларга хос битта камчиликка-тушунарсиз нутққа эга. Бу асримизнинг энг катта жумбоги бўлса керак. Нима учун гапиришга гапи кўп одамлар аниқ гапиришини истамайдилар? Бу қимматбаҳо суюқликни ёпиқ, кранли кувур орқали қуийишдак гап.

Профессор Маррей ўзининг оқ буйинбоғи ва сувлик гравинга тўхталиб ўтди, ўнг томонда турган қандилга кўзини қисиб кўйди, сўнг омма қарсаклар билан кутиб олган машҳур

маърузачи Уолдронга ўз жойини бўшатди. Жаноб Уолдроннинг юзи ҳафа, овози ўткир, қилқилари мағур эди, лекин у бирорларнинг фикрини ўзлаштириш ва билимга эга бўлмаганларга тушунарли ва ҳаттоки қизиқ кўринишда етказиб бера олиш қобилиятига эга эди, шу тариқа тенг кунлилик ҳодисаси¹ ёки умуртқалилар эволюцияси кулгили тус олар эди.

Атамалар бўлсада, оддий, айни пайтда чиройли шаклда дунёнинг пайдо бўлиши тасвирини ёритиб берди. У ер шари тўғрисида осмон сферасида ёниб турган улкан кўз сифатида гапирав эди. Сўнг бу массанинг совушни бошлагани, ер қобиғидаги қатламлар вужудга келганлиги, буғ сувга айлангани тўғрисида гапириб берди. Буларнинг барчаси сайёрамизда содир бўлиши кутилаётган драмага аста-секинлик билан тайёрловчи саҳна эди. Ерда тирик мавжудотларнинг вужудга келишига ўтганда жаноб Уолдрон маҳфий, ҳеч нарса англатмайдиган иборалар билан чегараланиб қолди. Ҳаёт микроорганизмлари ер шарининг бошланғич юқори-температурага бардош бера олмасди. Натижада, улар бироз кейинроқ вужудга келдилар. Қаердан? Совуб бораётган ноорганик элементларданми? Бўлиши мумкин. Балким улар қандайдир метеорит томонидан киритилгандир? Бўлиши мумкин эмас. Қисқаси доноларнинг доноси ҳам бу борада аниқ фикрга эга эмас. Бугунги кунда лаборатория шароитларида ноорганик моддадан органик моддани яратса олмаяпмиз. Бизнинг кимёмиз тирик ва ўлик материя ўртасидаги жарлик орқали кўприк ўтказа олмайди. Аммо асрлар давомида катта кучга эга бўлган табиатнинг ўзи кимёгар бўлиб, ўнинг қўлидан бизнинг кучимиз етмаган нарсалар келади. Бошқа айтишга ҳеч нарса йўқ.

Бунинг ортидан маърузачи ҳайвонлар ҳаётининг қисқич бақасимонлар ва умуртқасиз денгиз жозотларидан судралиб юрувчилар ва балиқларга ўтди- ва ниҳоят ҳаётга тирик кенгуруларни келтирувчи, барча сут эмизувчиларнинг, демак бу залда иштирок этгандарнинг ҳам тўғридан-тўғри авлоди-

¹ – Тенг кунлилик ҳодисаси – астрономиядаги ҳодиса бўлиб, унга кўра баҳорги ва кундузги тенг кунлик нуқталари осмон сферасининг катта доираси бўйлаб Кўёшнинг йиллик ҳаракати томон, илига тахминан $50^{\circ}2'$ аста-секинлик билан кўчиб боради.

га ўтди («Фараз қилайлик!» – орқа қаторлардан қандайдир шубҳачининг овози эшитилди. Агар “Фараз қилайлик!” деб бақирган кизил бўйинбоғли ёш джентельмен ўзини тухумдан ёриб чиққанман деб ҳисобласа, у ҳолда маърузачи бундай диққатга сазовор инсон билан танишиб олишдан хурсанд бўларди. (Кулги). Табиатда содир бўлган жараёнлар қизил буйинбоғли ёш джентельменни яратиш билан якунланган бўлса-я! Лекин бу жараёнлар ҳақиқатдан ҳам ўз якунига етганми? Бу джентельменни эволюциянинг якуний маҳсули, яратилиш тожи деб ҳисоблаш мумкинми? Маърузачи джентельменни ҳақорат қилмқоқчи эмас, лекин у қандай яхши фазилатларга эга бўлмасин, коинотда содир бўлаётган улкан жараёнлар якуний натижа бу намуна бўлса ўзини оқламаган бўлар эди. Эволюцияни келтириб чиқарган кучлар ўз таъсирини йўқотгани йўқ, улар таъсир этишда давом этмоқда ва бизга янада кўпроқ сюрпризлар тайёрлашмоқда.

Ўз рақибини енгиб, Уолдрон ўтган аср расмларига қайтди ва у ерда қумтошлар қандай пайдо бўлгани, бу қумтошларда тирик мавжудотлар пайдо бўлганини гапириб берди.

– Мана хонимлар ва жаноблар, бизга даҳшат солувчи калтакесаклар қаердан келиб чиққан. Бахтимизга уларнинг барчаси сайёрамиздан биринчи одам пайдо бўлгунга қадар йўқолиб кетган.

– Бу ҳали ҳақиқат эмас! – дея увиллади кимдир эстрададан.

Жаноб Уолдрон чидамли инсон эди, шунингдек уни тили жуда ўткир эди, шунинг учун унинг гапини бўлиш хавфли эди. Лекин охирги ибора унга шу қадар ўринсиз туюлдики, ўзини хатто йўқотиб кўйди ҳам. Ҳудди шундай ахвол жаҳлдор бэконан¹, томонидан гап эшиитган шекспир-шунос олимда, ёки Ерни яssi деб билган фанатикка дучор бўлган кишида. бўлади. Жаноб Уолдрон бир сонияга жим қолди, сўнгра овозини баландлатиб охирги сўзларини биттама-битта гапирди:

– Бахтимизга уларнинг барчаси ер юзида биринчи одам пайдо бўлгунга қадар қирилиб кетган эди.

– Бу ҳали ҳақиқат эмас! – дея увиллади ҳудди шу овоз.

¹ – Беконианлар – Шекспирнинг ҳамма асалари Френсис Бэкон томонидан ёзилган деган фикр тарафдорлари

Уолдрон стол атрофида ўтирган профессорларга ҳайрон бўлиб қаради ва ниҳоят кўзини юмган ҳолда кулиб турган Челленджерда тўхтади.

– Ҳа тушунаман! – Уолдрон елкасини қисди. – Бу менинг дўстим профессор Челленджер! – Ва бутун залнинг кулгиси ортидан кейинги изоҳлар керак эмасдек узилган маърузага қайтди.

Лекин иш бу билан якунланмади. Маърузачи ўтмиш жабҳаларида саир қилиб, қандай йўлни танламасин, уларнинг барчаси йўқолган тарихий ҳайвонларни эслатиб ўтишга олиб келарди, бу эса шу заҳотиёқ профессорнинг кўкрагидан ҳириллаган товушнинг эшитилишига олиб келарди. Залда ўтирганлар унинг ҳар бир айтган сўзини олдиндан сезиб турардилар ва қувноқ оҳанглар билан кутиб олишиди. Зич бўлиб ўтирган талабалар қарз бўлиб қолмадилар ва Челленджернинг қора соқоли ҳарактга келиши биланоқ, юзлаб овоз оғиз очишига йўл қўймай “Бу ҳали ҳақиқат эмас!” дей қийқиришди – охирги қаторлардан эса уялган оҳангда “Бўлди жим! Қандай беодобли” деган овозлар эшитилар эди. Уолдрон, тажрибали маърузачи ўзини йўқотиб қўйди. У жим бўлиб қолди, сўнг ҳар бир сўзида тутилган ҳолда нималардурни тўнғтиллаб кетди, узун ибораларда чалкашиб кетди сўнг бу тартибсизлик сабабчисига ташланиб кетди.

– Бу ҳар қандай чегарадан чиқиб кетди! – деди у бақириб. Профессор Челленджер, мен бу уятсиз ибораларингизни тўхттаишингизни илтимос қиласман! Зал сукунатга чўқди. Талабалар хурсандчиликдан нафаси ичига кириб кетди: юқори олимпиадачилар уларнинг кўз олдидаги жанжал бошлиди! Челленджер ўзининг улкан баданини курси кучогидан зўрга чиқариб олди.

– Мен эса ўз навбатимда, сиздан жаноб Уолдрон илмий маълумотларга зид нарсаларни тасдиқлашингизни тўхтатишини сўрайман-деди у.

Бу сўзлар ҳақиқий бўрон кўтарди. Умумий шовқин ва кулгуда алоҳида иборалар эшитилар эди холос: “Беодоблик! “Гапирсин!”, “Уни бу ердан ҳайдаш керак!, “эстрададан йўқотинг буни! “Бу тўғри эмас- гапиришига рухсат беринг”. Раис ўз ўрнидан сапчиб турди ва ҳаяжонланиб нималардир-

ни түнгиллаб кетди. Бундай тушунарсиз ифодалар ичидан алоҳида узилган сўзлар эшиталр эди: “Професор Челленджер... малол келмаса... мулоҳазалрингизни.... дан кейин”. Тартибни бузган инсон унга бош эгиб, соқолини силаб яна курсига ўтириди. Бундай гаплардан қизишиб кетган Уолдрон маърузасини давом эттириди. Вақти-вақти билан қандайдир фикр билдириб, у ўз рақимига жаҳл тўла нигохини қаратар эди, у эса кулиб туриб, курсида мудраб ўтирад эди.

Нихоят маърузу тугади. Муддатидан олдин бўлса керак, зеро унинг яқуний қисми қандайдир маъносиз ва олдингиси билан боғлиқ эмасди. Кўпол шовқин маъruzачининг фикрини чалгитиб юборди. Аудитория қониқмади ва ҳодисаларнинг давом этишини кутиб турар эди. Уолдрон ўз ўрнига ўтириди, раис нималардурни сайриди, сўнг профессор Челленджер эстрада четига келиб тўхтади. Ўз рўзноманинг манфаатларини хисобга олиб, мен нутқни деярли сўзма-сўз ёзиб олдим.

– Хонимлар ва жаноблар, – деб бошлиди ў. – Хонимлар, жаноблар ва болалар узур сўрайман... Ўзим хоҳламасам ҳам; мен бир қатор тингловчиларни эътибордан-четда-қолдириди. (Залда шовқин кўтарилди. Унинг тинишини кутиб, профессор ўзининг каттакон бошини чайқаб қўйди ва қўдини юқорига кўтарди). Менга жаноб Уолдронга жуда ҳам қизиқ ва тасвирли маъруzasи учун миннатдорчилик билдириш таклифи берилган эди. Бу маърузанинг айрим тезисларига мен қўшилмайман, бу ҳақда шу захоти хабар беришни ўзимга лозим топдим. Шунга қарамай, Уолдрон ўз олдига қўйилган вазифасини оқилона бажарди, унга кўра сайёрамиз тарихи, яъни унинг наздиҳаги сайёрамиз тарихи қизиқарли ва оммабоп шаклда баён қилинди. Машхур маърузалар осон қабул қилинади, лекин... (шу пайт Челленджер мамнуният билан кулиб қўйиб, маърузачига кўз қирини ташаб қўйди) жаноб Уолдрон, албатта мени кечирав, бундай маърузалар ҳар доим юзаки ва фан нуқтай назаридан сифати яхши бўлмайди, чунки маърузачи нима бўлганда ҳам саводсиз аудиторияга мослашиши керак бўлади. (ўринлардан кинояли овозлар эштилади). Маърузачи-популяризаторлар ўзининг табиатига кўра паразитлардир. (Фазабланган Уолдрон томонидан эътироz кўрсатмала-

ри). Улар фойда күриш ёки ўзини тарғиб этиш учун машхурлық қозонмаган ёки пулга муҳтож ҳамкасларнинг ишидан фойдаланадилар. Лабораторияда эришилган арзимас ютуқ-фан ибодатхонасини қуриш учун кетадиган ғиштлардан бири, – иккинчи қўлдан олинган ҳамма нарсани, ҳар қандай машхурликни енгиги чиқади. Мен бу ҳақиқатни жаноб Уолдроннинг хизматларини камситиш ниятида эмас, хизматкорни илм-фан даҳоси сифатида қабул қилиб, пропорция ҳиссини йўқотиб қўймаслик учун эслатиб ўтмоқдаман (Бу ерда жаноб Уолдрон раисга нимадирни пицирлади, раис эса ўз на-вбатида ўрнидан туриб, олдида турган сувлик графининг бир нечта ғазабли сўзларни йўллаб қолди). Лекин бу ҳақда етар гапириш (Баланд розилик овозлари.) Кенг қамровга эга ма-салага ўтишимга рухсат берсангиз. Маърузачининг хабардор эканлигини айнан қайси жойда шубҳа остига олишга мажбур бўлдим? Ер юзидан айрим мавжудотларнинг-йўқолиб-кетганигини тўғрисида гап борганда. Мен ҳаваскор эмасман, бу ерда машхурлик қозониш учун гапираётганим йўқ, мен ил-мий виждан омилларга қатъий риоя этишга мажбур қилган инсон сифатида турибман. Шунинг учун, аниқ ишонч билан айтишим мумкинки, жаноб Уолдрон тарихдан аввалги ҳай-вонлар ер юзидан-йўқолиб-кетган-дея-хатога-йўл-қўймоқда. У ҳайвонларни кўришга мұяссар бўлмаган, лекин бу ҳеч нар-сани исботламиди. Улар ҳақиқатдан ҳам бизнинг авлодимиз, балки нафақат авлодимиз, балки ўзига хос ҳусусиятлари бор замондошлиаримиз ҳамдир. Юра даврига тегишли деб ҳисо-благан ҳайвонлар, энг йирик сутэмизувчиларни парча-пар-ча қилиб, ютиб юборишга қодир маҳлуқлар бугунги кунда ҳам бор... (Қичқириклар: “Сафсата! Исботланг! Буни қаер-дан биласиз? Бу ҳали ҳақиқат эмас!”) Мен буни қаердан биламан деб сўрайпсизми? Чунки мен улар яшайдиган жойларда бўлиб кўрганман. Биламан, чунки бундай ҳайвонларни кўр-ганман... (Қарсаклар, ва кимнингдир “Ёлғончи” деган овози) Мен ёлғончиманми? (Бир овозда: “Ҳа, ҳа!”) Мени ёлғончи деб аташди шекилли? Бу одам ўрнидан турсин, мен уни кўрай. (Овоз: “Мана у жаноб!” – ва талабаларнинг бошлари узра кўринишидан ғарассиз кўзайнак таққан кичкинагига одам учиб чиқади.) Сиз мени ёлғончи дейишга ботина олдингиз-

ми? ("Йўқ, жаноб!" дея бақиради у ва омма ичига кириб кетади.). Агар иштирокчилардан кимдир гапларимдан шубҳаланса, мен у билан йиғилишдан сўнг жон деб сұхбат қураман. ("Ёлғончи!") Буни ким айтди? (Яна уша одам ҳавога отиласди.) Мана мен ҳозир эстрададан тушаман, шунда... (Если кто-либо из присутствующих сомневается в моей правдивости, я охотно побеседую с ним после заседания. («Лжец!») Кто это сказал? (Опять безобидная жертва взмывает высоко в воздух, отчаянно отбиваясь от своих мучителей.) Вот я сейчас сойду с эстрады, и тогда... (Дұстона ҳайқириқтар: «Марҳамат дұстим!» Йиғилиш бир неча дақиқага тұхтатилади. Раис үрнидан спачиб туриб, дирижер сингари құлини силтаб юборади. Прфоессорнинг жаҳли буткул чиққан- у соқолини олдига қаққайтириб турибди). Барча буюк кашфиётчилар омманинг ишончсизлиги нима эканлигини билганлар. Ишончсизлик- бу жиннilar белгиси! Оёғингиз остига барча буюк кашфиётлар ёқизилса, сизде уларни англаш учун тасаввур етишмайди. Сиз үз ҳаётини гаровга күйган одамларни булғаш қобилиятiga эгасиз холос. Галилей, Дарвин ва мен... (Залда мутлақо тартибсизлик бошланды)

Буларнинг барчасини мен тезкор ёзувларимдан ажратиб олдим, улар вазият жойида ёзилган бўлса ҳам, аудиторияда үрнатилган тартибсизлик туғрисида тўлиқ тасаввур бера олмайди. Шундай шовқин кўтарилиди, айрим аёллар қочиш билан кутулиб қолдилар. Умумий кайфиятни нафақат талабалар, балки хурматга сазовор омма ҳам юқтириб олди. Оммавий йиғилиш қозондаги сув сингари қайнаб турар эди. Профессор олдинга қадам ташлади ва қўлини теппага кўтарди. Бу одамда шундай куч сезилиб туардиди, бақироқлар аста-секинлик билан тинчланиб қолдилар. Зал тинчланиб, уни тинглашга тайёрланди.

– Сизнинг вақтингизни кўп олмайман, -дея давом эттириди Челленджер. – Вақтни зоё кетказиш керакми? Ҳақиқат ҳақиқатлигича қолаверади ва уларни ёш одамларнинг, афсус ва надомадлар бўлсинки, қари джентельменларнинг ҳаёсизлиги билан шубҳа остига олиб бўлмайди. Шунисини аниқ айтаманки, мен илмий тадқиқотларнинг янги майдонини ихтиро қилдим. Сиз буни шубҳа остига қўймоқда-

сиз. (умумий қичқиришлар). Келинг энди тажриба ўткашиб қўрамиз.- Сўзларимнинг ҳақиқат эканлигини текширадиган бир ёки бир нечта вакилни танлашга розимисиз?

Таққослама анатомия профессори, жаноб Саммерли, художўй одамларни эслатиб юборувчи бадани қуриб кетган чол ўрнидан турди. У ПРОФЕССОР Челленджернинг тасдиқлари икки йил олдин Амазонка дарёсига уюштирган ташриф натижаси эканлигини сўради.

Профессор буни тасдиқлади.

Сўнгра жаноб Саммерли Уоллес, Бейтс ва бошқа олимлар томонидан ўрганилган жойларда янги кашфиётларни қандай қилиб амалга оширишга эришганлиги тўғрисида сўради.

Профессор Челленджер бунга жавобан жаноб Саммерли Амазонкани Темза билан алмаштириб қўйганини айтди. Амазонка Темзадан анчагайна катта ва агар жаноб Саммерли эътибор берса, Амазонка ва у билан туташ Ориноко дарёси эллик минг квадрат мильга teng майдонни эгаллайди. Шунинг учун бундай улкан текисликда ундан олдин келган издошлари тополмаган нарсани битта тадқиқотчи топа олиши ажабланарли эмас.

Жаноб Саммерли мийигида кулиб, унга Темза ва Амазонка ўртасидаги фарқ-маълум-еканлигини билдириб қўйди, бу фарқларнинг энг асосийси шундаки, биринчи учун тегишли бўлган тасдиқларни текшириш осон, аммо иккинчиси тўғрисида бундай деб бўлмайди. Профессор Челленджер тарихий ҳайвонлар қандай кенглик ва узунылик градусида истиқомат қилишини айтса катта илтифот кўрсатган бўлар эди.

Профессор Челленджер шу қунгача бундай маълумотларни ошкор этишдан ўзини тийиб турганини айтди ва бунга сезиларли асослар борлигини айтди, лекин бугун у маълумотларни аудитория томонидан танланган қўмитага тақдим этишга тайёр эканлигини айтди. Балки жаноб Саммерли бу қўмитага кириб, профессор Челленджернинг тасдиқлари тўғри эканлигини текширишга рози эканлигини айтди.

Жаноб Саммерли. Ҳа, розиман (Жўшқин гулдурослар.)

Профессор Челленджер. У ҳолда белгиланган жойга этиб бориш учун керак бўладиган маълумотларни тақдим этишга ижозат берсангиз. Аммо, жаноб Саммерли мени

текширмоқсиси бўлса, у ҳолда уни ҳам кимдир текшириб туриши ҳақиқатта тўғри келади деб ҳисоблайман. Саргузашт кўплаб қийинчиликлар ва хавф-хатарга бой бўлади. Жаноб Саммерлига ёшроқ ҳамроҳ керак. Балки хоҳловчилар бу залдан топилар.

Шу тариқа кутилмаганда инсон ҳаётида ўзгаришлар соидир бўлади! Бу залга кирап эканман, ҳаёлимга ҳам келмаган саргузаштлар остонасида турганимни ўйламаган ҳам эдим! Аммо Глэдис! У бу ҳақда тапирамаганми? Глэдис менга бундай саргузашт учун оқ фотиҳа берар эди. Мен ўрнимдан сакраб турдим. Сўзлар оғзимдан ўз-ўзидан чиқиб кетди. Менинг қўшним Тарп Генри кўйлагим ёқасидан тортиб шундай гапларни пичирлар эди:

— Ўтириңг, Мелоун! Халқ олдида ўзингизни жиннилика солманг!

Шу дақиқа биринчи қаторларнинг биридан баланд бўйли малласоч одам турганини кўрдим.

— У менга жаҳл билан қаради, аммо мен ён бермадим.

— Жаноб раис, мен бормоқчиман! — дедим мен.

— Исмингиз, исмингиз! Дея талаб қиласди омма.

— Исмим Эдуард Дан Мелоун. Мен “Дейли-газетт” мухбириман. Сўз берман, мутлақо бетараф гувоҳ бўламан.

— Сизнинг исмингизчи, жаноб?- дея мурожаат қилди раис рақимга қараб. — Лорд Джон Рокстон. Мен Амазонкада бўлганман, бу жойларни яхши биламан, шунинг учун ўз номзодимни қўйишга қарор қилдим.

— Лорд Джон Рокстон сайёх ва овчи сифатида дунёда танилган инсон- деди раис. — Аммо бу сайёхатда муҳбирларнинг иштироки ҳам жуда яхши.

— У ҳолда, — деди профессор Челленджер, — мазкур йиғилиш профессор Саммерлига сўзларимнинг чинлигини исботлаш мақсадида уюштирилган саргузашти давомида шу иккала джентелменга ҳамроҳ бўлиш ваколатини беришни сўрайман.

Бутун залнинг гулдурос қарсаклари остида бизнинг тақдиримиз ҳал бўлди ва мен кўз олдимда очилган улкан имкониятлардан мас бўлиб, эшикка отланган одамлар билан аралашиб кетдим. Кўчага чиқиб мен йўлақ бўйлаб ўтаёт-

уринса, қуролидаги бор олтита ўқнинг барини пешонасига қадашини айтиб, қўрқитган. Айтиш жоизки, Джон умуман олганда юмшоқ табиатли инсон эмас ва ҳеч бир хатосиз мўлжални аниқ олади. Бироқ Катта миллий совринни қўлга киритган чавандознинг шундай шармандали ўлим топишига йўл қўйиб бўлмайди! Бунга қандай қарайсиз?

– Қандай чора кўрмоқчисиз? – сўрадим мен.

– Энг яхшиси – икковлашиб бостириб кириш. Эҳтимол, ҳозир у ухлаб ётгандир. Ҳеч иложи бўлмаганда, иккимиздан биримиз ярадор бўламиз, бошқамиз унга бас келишга улгурамиз. Агар унинг қўлларини ҳеч бўлмаса диван филофи билан боғлашта ҳамда телефон орқали шифокорни чақиришга эриша олсак, у, азизим, шоҳона овқат тановвул қилган бўларди.

Агар инсонга ҳе йўқ, бе йўқ, кўққисдан шундай вазифа юкланса, бундан севиниб бўлмайди. Мен ўзимни у қадар доворак хисобламайман. Бари янги, бошдан кечирилмаган ҳолатлар, реал воқеликдан фарқли ўлароқ, кўз ўнгимда олдиндан ўта даҳшатли кўринишда гавдаланаарди. Тоза ирландча жўшқин ҳаёлнинг хусусиятлари мана шундай. Бошқа томондан, шармандаларча қўрқоқликда айблашлари мумкинлиги ҳақидаги ўй-мени чўчиғар, чунки болалигимдан бу борада кўп кўрқитилиган эдим. Ўлашимча, агар кимdir менинг мардлигимга шубҳа қилса, мен ўзимни жардан ташлаган бўлардим, бу ишни довораклигим туфайли эмас, қўрқоқ деган ном чиқариш ҳадиги ва ғурур сабаб қиласдим. Шунинг учун, юқори қаватдаги хонада мастилик оқибатида эсини еган маҳлуқни ҳаёлан тасаввур қилиб сесканиб тушсан-да, ўзим қодир бўлган энг илтифотсиз оҳанг билан розилик билдириш учун эсанкирамаган ҳолда ўзимни дадид тутишга қурбим ети. Лорд Рокстон зиммамиздаги вазифа хавфини яна бир бор қайд этишини бошлиди, аммо бу менинг аччиғимни келтириди.

– Қуруқ гап билан иш енгиллашмайди, – дедим мен. – Юринг.

Мен ўрнимдан турдим. У ҳам ортимдан турди. Кейин қисқагина кулиб қўйиб, мени икки маротаба мушти билан туртиб, яна креслога ўтқазиб қўйди.

– Майли, йигитчача... яроқли деб топилсан.

Машхур лорд Джон Рокстон мана шундай инсон эди. Ва ҳозир, қаршимда ўтирган ва сигарасини оғзига қистирган ҳолда у менга диққат билан разм солар, чўзилиб кетган ноўнгай сукунатни бир оғиз сўз билан ҳам бузмасди.

– Ҳа, – деди у ваниҳоят, – энди орқага йўл йўқ, йигитча. Ҳа, биз сиз билан оқибатини ўйламай қаергадир сакраган кўринамиз. Ахир залга кириб келган чоғингизда, эҳтимол, бу ҳатто ҳаёлингизга ҳам кирмаган, шундайми?

– Буни ўйламаган ҳам эдим.

– Айнан шундай. Менинг ҳам ҳатто ҳаёлимга келмаганди. Биз энди сиз билан бу воқеага ўралашиб қолдик. Эй, худойим, ахир Уганадан қайтганимга эндингина уч ҳафта бўлди, Шотландияда бир коттежни ижарага олишга ултурдим, шартнома имзоладим ва ҳк. Зап ишлар! Сизнинг репжаларингиз ҳам, турган гап, ҳавога учгандир-а?

– Йўғ-э, ишм ўзи шунаقا: ахир журналистман, «Дели-газетт»да ишлайман.

– Ҳа-я, албатта. Сиз буни айтган эдингиз. Айтганча, бу ерда бир иш бор... Менга ёрдам бера оласизми?

– Жоним билан.

– Аммо иш жуда қалтис... Сиз бунга қандай қарайсиз?

– Қалтислиги нимада?

– Мен сизни Биллингерга олиб бораман, ҳамма гап шунда. Сиз у ҳақида эшитганмисиз?

– Йўқ.

– Кечирасиз-у, йигитча, қайси замонда яшаяпсиз ўзи?

Сэр Джон Биллингер – энг яхши пойгачи-чавандозимиз. Текис йўлда у билан ҳали беллашишим мумкин, лекин тўсиклар оша от чоптиришда мени йўлда қолдириб кетиши тайин. Хуллас, гап шу, Биллингер машғулотлари тугаши билан май ичишни бошлиши ҳеч кимга сир эмас. Буни у «чизиқни тўғирлаш» деб атайди. Сешанба куни у оғир руҳий ҳолатгача маст бўлди ва шундан буён жанжал-тўполон қилади. Унинг хонаси нақ менинг тепамда. Шифокорларнинг айтишича, агар шўрликка ҳеч бўлмаса зўрлаб овқат едирилмаса, бари тамом деявер. Унинг хизматкорлари иш ташлаш эълон қилган, чунки у тўшакда ўқланган тўппонча билан ётибди ва унинг ёнига ким суқилишга

га ишқивоз бўлганидан, шу ернинг ўзида илиниб турган ра-
пира ва бокс қўлқоплари эса уларнинг эгаси шу соҳаларда
ҳам кўпгина муваффақиятларга эришганидан далолат бе-
рарди. Бу ерга дунёning ҳар чеккасидан келтирилган йирик
ҳайвонларнинг бошлари бутун хонани ўраб турарди, лабла-
ри чўччайиб турган ноёб оқ каркидоннинг калласи ушбу
муҳташам коллекциянинг дурдонаси саналарди.

Хона ўртасидаги юмшоқ қизил гилам устида қора ранг-
ли, тилло сўзлар битилган, Людовика XV даврига оид стол
– ҳамма ёғи сигара қолдиқларидан куйган ва стакан изла-
ри қолган ажойиб антиқий буюм хор бўлиб турарди. Стол
устида чекиш анжомлари жойланган кумуш патнис ва
ичида шишалар бўлган сайқалланган жавончани кўрдим.
Камгап уй эгаси шу заҳотиёқ иккита баланд қадаҳни тўла-
тиб, уларга найчали маҳсус идишдан содали сув қўйди. Кў-
лини кресло тарафга чўзиб, менинг қадаҳимни столчага
қўйди ва узун ялтироқ сигарани узатди. Сўнг қаршимдан
жой эгаллаб, музли тоғ кўли сингари миътиллаб жилола-
ниб турган ғалати оч-қўк кўзларини менга қадади.

Сигара тутунининг ингичка қатлами оша унинг юзи-
га диққат билан тикилдим. Кўпгина фотосуратлар орқа-
ли унинг чехраси менга таниш бўлиб кетганди: қирғий бу-
рун, озгин ва ботиқ юзлар, тепа қисми камайишни бошла-
ган тўқ малла рангли соchlар, боғич каби буралган мўйлов,
кичкинагина, бироқ ғурурли чўққи соқол. Унда Наполеон
III дан ҳам, Дон Кихотдан ҳам, типик инглиз жанобидан –
спорт, ит ва отлар ишқибозидан ҳам олинган нимадир бор
эди. Офтоб нури ва шамол унинг юзини қип-қизил бўлгун-
ча тоблаганди. Сертуқ, осилиб тушган қошлар шундоқ ҳам
совуқ бўлган кўзларга деярли баджаҳлилк ифодасини бахш
этуб туар, ажин босган пешонаси эса ушбу газабнок ни-
гоҳни янада кучайтириб кўрсатарди. Тана тузилиши озгин-
гина бўлса-да, анча бақувват эди, сергайратлик ва жисмо-
ний матонатта келсак, Англияда бу борада унга бас келади-
ганлар кам экани бир неча бор ўз исботини топганди. Бўйи
олти футдан (30, 48 см.га тенг узунлик ўлчови) зиёд бўли-
шига қарамай, у ўрта бўйли одам ҳисобланар, бунга унинг
енгил букчайган ҳолати сабаб бўлганди.

ган оммани, ва унинг қоқ марказида соябон кўттарган қўлни кўрдим.

Тўсатдан кимдир тирсагимдан ушлади. Мен орқага қарадим, шу заҳоти менга ноодатий экспедицияга мен билан отланишга рози бўлган озғин, баланд кишининг кўзлари қадалиб турганини кўрдим.

– Жаноб Мелоун, адашмасам?- деди у. – Бугундан бошлаб сиз билан дўстмиз, шундайми? Мен бу ердан икки қадам нарида, Олбенида яшайман. Менга ярим соат вақтингизни ажратса оласизми? Сиз билан бир мавзуда сұхбатлашмоқчиман.

Мени Худонинг балоси деб аташар эди

Лорд Джон Рокстон Виго-стрит томонга бурилиб, бир неча қоронғу йўлаклардан ўтди, ва биз “Олбени”га, ўша машхур аристократик чумоли инига тобора кириб борардик. Узун қоронғу йўлак охирида янги танишим эшикни итариб, ёруғлик тутмасини буради. Ёрқин қалпоқли лампалар каттагина хонани тўқ қизил рангли нурга тўлдириди. Остонадан назар ташлаб, шу заҳотиёқ бу ерда нафис шинамлик, бежиримлик ва шу билан бирга мардонаворликни хис этдим. Хонанинг кўриниши бадавлат эгасининг нозик диди ва бўйдоқларга хос тартибсизлик ўртасида муттасил кураш кечайдиганини кўрсатиб туради. Полга камалакнинг барча рангидаги юмшок терилар ва ажойиб гиламлар тўшалган, улар айтидан аллақандай шарқий бозордан келтирилганди. Деворга қиймати ҳатто мендек санъатдан бехабар одамга ҳам кўриниб турган картиналар ва ўйма шаклии суратлар илинган. Боксчи, балет рақкосаси ва пойгачи-отларнинг фотосуратлари хис-туйғуга бой Фрагонарнинг полотнолари, Жирарднинг уруш манзаралари ва хаёлпараст Тернернинг¹ суратлари билан чиқишиб туради. Аммо ушбу ҳашам орасида бошқа нарсалар ҳам бор эди-ки, улар менга лорд Джон Рокстон – замонамизнинг машхур овчи ва спортчиларидан бири эканини яққол эслатиб туради. Камин устида кесишиб турган икки тўқ-куқ ва қизил эшкак унинг илгари Оксфордда эшкакли қайиқда сузиш спорти-

¹ – Фрагонар (1732–1806), Жирарде – француз рассомлари

Тернер (1775–1851) – иирик инглиз манзарачиси.

Мен ҳайрат билан унга тикилдим.

— Мен эрталаб ўзим Джон Биллингернинг ҳузурига чиқдим. У ўқ узиб, шунчаки эгнимдаги кимонони тешди, холос: худога шукр, қўллари қалтираб қолибди! Аммо биз ҳар ҳолда унга тийдириш кўйлагини кийдиришга муваффақ бўлдик, бир неча кундан сўнг қария тўлиқ ўзига келади. Мендан жаҳлингиз чиқмадими, азизим? Орамизда қолсин: Жанубий Америкага уюштириладиган ушбу экспедиция – ўта жиддий иш, ва мен тог қоядек суюниш мумкин бўлган ҳамроҳим бўлишини истайман. Шунинг учун мен кичкинагина синов ўтказдим ва, айтишим мумкин-ки, сиз вазиятдан чиқиши шараф билан уддалай олдингиз. Биз фақат ва фақат ўзимизга ишонишимиш кераклигини яхши тушунсангиз керак, чунки бу қари Саммерлига илк қадамданоқ энага зарур бўлади ҳали. Айтгандай, сиз ўша Мелоун эмасмисиз, регби бўйича биринчиликда Ирландия жамбасида ўйнайдиган?

— Ҳа, лекин, менимча, заҳирада:

— Ўзим ҳам айтдим-а, сизни қаердадир кўргандайман, деб. Ричмондликлар билан учрашувингиз – мавсумнинг энг зўр ўйини! Мен регби бўйича биронта ҳам беллашувни ўтказиб юбормасликка ҳаракат қиласман: ахир бу энг мардонавор спорт тури. Бироқ мен сизни фақат регби-борасида сухбатлашиш учун таклиф этганим йўқ. Ишга ўтайлик. Мана бу ерда, «Таймс»нинг биринчи сахифасида пароходлар қатновининг жадвали келтирилган. Парагача¹ пароход кейинги чоршанбада жўнайди ва агар сиз профессор билан ҳозирланишга улгурсангиз, биз айнан шу пароход билан кетамиз. Бунга нима дейсиз? Ажойиб, мен у билан яхшилаб келишиб оламан. Анжомларингиз қандай аҳволда?

— Бу ҳақда рўзномам бош қотиради.

— Отишни биласизми?

— Таҳминан ҳудудий қўшинларнинг ўртacha мерганидек.

— Шугинами? Эй, худо! Сизларда, яъни ёшлар орасида, бу энг сўнгти масала ҳисобланади. Барингиз ниши йўқ арига ўхшайсиз. Бу аҳволда ўз уянгизни химоялай олмайсиз! Сўзларимни ёдда тутинг: кимдир асал учун бостириб кирса, ўшанда ҳолингизни кўрамиз! Йўқ, Жанубий Америкада

¹ — Пара – Шимолий Бразилиядаги шаҳар ва порт.

куролни моҳирлик билан ишлатиш керак, чунки агар профессор дўстимиз ёлғончи ва ақлдан озган бўлмаса, бизни у ерда ўта қизиқ нималардир кутмоқда. Қуролингиз қанақа?

Лорд Рокстон эмандан ишланган шкафга яқинлашиб эшигини очди ва мен жавон ортида органнинг найлари каби қатор қилиб терилгаган, метали ялтиллаб турган милиқларни кўрдим.

– Қани кўрайлик-чи, сизга аслаҳаларимдан қай бирини ҳадя қилсан бўларкан, – деди лорд Рокстон.

У бирин-кетин ажойиб қуролларни чиқара бошлиди, уларни очиб, қулфловчи механизмини шақирлатиб кўрди, сўнг она ўз гўдакларини эркалагандек, оҳиста силаб қўйиб, жойига қўйди.

– Мана «блэнд». Бу билан мен анави маҳлуқни қулаттандим, – дея оқ каркидоннинг боши томонга ишора қилди у. – Агар ўн қадамча яқинроқ турганимда, бу ҳайвон ўз коллекциясини мен билан тўлдирган бўларди. Бу яна бир фойдали матоҳ – телескопик нишонга олгич, қўш эжектор, ажойиб мўлжалга олиш. Уч йил олдин перулик қулфурушларга қарши мидтиқ билан чиқишига мажбур бўлганман. Ўша жойларда мени худонинг балоси деб аташарди, биронта ҳам Кўк китобга номим киритилмаган бўлса ҳам. Шундай пайлар бўлади-ки, азизим, ўзимизга бўлган хурматни йўқотмаслик учун ҳар биримиз инсоний ҳукуқ ва адолат ҳимоясига туришга мажбур бўламиш. Айнан шунинг учун ҳам у ерда таваккалига уруш олиб борганман. Ўзим уни эълон қилиб, ўзим жанг қилиб, ўзим охирига етказдим. Ҳар бир кертиқ бу – мен томондан ўлдирилган абллаҳ. Қаранг, ҳақиқий шоти! Энг катта белги Путумайо дарёси қўлтиқларидан бирида йирик қулфурушлардан бири Педро Лопесни отиб ўлдирганимдан сўнг қилинган... Ҳа, мана бу сизга тўғри келади!

У жавондан кумуш билан ишлов берилган ажойиб милиқни чиқарди.

– Мўлжални аниқ олади, ўқдони бешта патронга мўлжалланган. Унга бемалол ҳаётингизни ишониб топширсангиз бўлади.

Лорд Рокстон милиқни менга узатди ва жавонни ёпди.

– Айтгандай, – давом этди у яна креслога жойлашиб, – анави профессор Челленджер ҳақида нималарни биласиз?

– Бугун уни биринчи марта кўриб турибман.

– Мен ҳам. Бизга мутлақо нотаниш бўлган одамнинг сўзларига ишониб, сиз билан саёҳатга жўнаётганимиз жуда ғалати, тўғрими? Афтидан у ўта сурбет субъект ва илм-фан соҳасидаги ҳамкасларининг ҳам меҳрини қозона олмаган. Нега у билан қизиқиб қолдингиз?

Мен унта бугун тоңгда бўлган воқеаларни қисқача сўзлаб бердим. Лорд Рокстон ҳикоямни дикқат билан тинглади, сўнгра Жанубий Америка харитасини келтириб, стол устига ёйди.

– Челленджер ҳақиқатни сўзламоқда, чин ҳақиқатни, – деди у жиiddий оҳангда. – Ва мен ҳам, аҳамият беринг, буни таваккалита таъкидлаётганим йўқ. Жанубий Америка – севимли мамлакатим, ва агар, дейлик, уни Даъренский кўрфазидан то Оловли Ергача кесиб ўтсак, унданда улутвор ва шукуҳдироқ ҳеч нарсани топа олмаймиз. Бу давлатни кўпчилик билмайди, уни қандай келажак кутаёттани эса ҳеч кимга маълум эмас. Мен Жанубий Американи у чеккасидан бу чеккасигача кезиб чиққанмән, кургоқчилик даврида унинг сизга сўзлаб берган жойларида бўлганман ва қулфурушлар билан жант қўлганман. Ва ўша ерда чиндан ҳам бу каби ривоятларни эшитишимга тўғри келган. Бу шунчаки хиндуларнинг афсоналари, аммо уларнинг ортида, сўзсиз, нимадир яширин. Жанубий Американи қанчалик яқиндан танисант, дўстим, ушбу давлатда ҳамма нарса имконли эканига шунчалик ишонч ҳосил қиласан! Одамлар у ерда ингичка сойликлар бўйлаб ҳаракатланади, бу сойлар ортида эса чексиз но маълумлик бошланади. Мана бу ерда, Мато-Гроссо ясси төғлигида, – у сигараси билан харитадаги бир жойни кўрсатди, – ёки учта давлат чегараси тутушган мана бу бўрчакда мени ҳеч нарса қойил қолдирмайди. Бугун Челленджер айтганидек, тропик ўрмон қоплаган эллик минг квадрат миля майдонни – бутун бошли Европага тенг ҳудудни Амазонка суғоради: Бразилия чанталзорларини тарқ этмай туриб, биз сиз билан бир-биримиздан Шотландияни Константинополдан ажратиб турувчи масофада бўлишимиз мумкин. Инсон мана шу чакалакзорнинг фақат у ер-бу еридан кесиб чиқиб ва босиб

из қолдирған ҳолда сүкмоқ ҳосил қылса бўлади. Ёмғирлар мавсумида-чи, нима бўлади? Амазонканинг сув сатҳи камида қирқ футга кўтарилади ва атрофни ўтиб бўлмас балчиқ зорга айлантиради. Бундай ўлкадан турли мўжиза ва сирларни кутса бўлади. Уларнинг ечимини топсак нима бўлибди? Бундан ташқари, – лорд Рокстоннинг ғалати чехрасида табассум пайдо бўлади, – у ерда ҳар қадамда ҳаётни хавф остига кўйишга тўғри келади, менга эса, спортчи сифатида, бошқа нарса ҳам керак эмас. Мен худди эски голъф коптогидекман – оқ бўёғим аллақачон ўчиб кетган, шундай экан, ҳаёт мен билан истаганини қилиши мумкин: чандик изи ҳам қолмайди. Таваккалчилик ва хавф эса, йигитча, борлиғимизга алоҳида ўткирлик баҳш этади. Фақат ўшандагина яшасанг арзиди. Биз деярли сўниб, ўта нозик бўлиб қолганмиз, ободликка кўнишиб қолганмиз. Йўқ, сиз қўлимга милтиқ беринг, чексиз яланглик ва уфқнинг бепоён кенглигини кўрсатинг, ва мен излаш лозим бўлган нарсани қидиришга тушшиб кетаман. Ўз ҳаётимда нималарни синаб кўрмадим: ҳам жанг қилдим, ҳам пойгаларда қатнашдим, ҳам аэропланда учдим, – бироқ фақат оғир-кечки овқатдан сўнг тушга-кириши мумкин бўлган маҳдуқларни овлаш бу – мен учун мутлақо янги ҳис! – у олдинда ўзини кутаётган ҳолатдан завқданиб шодон кулди.

Эҳтимол, мен янги танишимни тасвиrlашга ўта берилиб кетгандирман, аммо биз ҳали кўп кунларни бирга ўтказипшилиз керак, шу боис ушбу инсон ҳақидаги илк таассуротим, унинг феъл-атвори, нутқи ва тафаккурини барча хусусиятлари билан етказиб беришни истардим. Таҳририятга мажлис ҳисботини олиб боришим зарур бўлгани учунгина лорд Рокстоннинг даврасини тарқ этишга мажбур бўлдим. Мен кетаётганимда у креслода лампанинг қизғиши нурига чўмиилиб ўтирар, севимли милтиғининг қулфловчи механизмини мойлаб, тақдир бизга тайёраётган саргузаштларни кўз олдига келтирганча овозсиз кулиб кўярди. Ва мен шунга тўла амин бўлдим-ки: агар бизни хавф-хатар кутаётган бўлса, у ҳолда лорд Рокстондан-да совуқконроқ ва жасурроқ ҳеч кимни бутун бошли Англиядан ҳам тўна олмасдим.

Ушбу куннинг файриоддий ҳодисалари мени ҳолдан тойдирган бўлса-да, шунга қарамай «Сўнгти янгиликлар» бў-

лими муҳаррири Мак-Ардл билан анча вақтгача ўтиредим. Шу вақт ичида у хўжайнимиз жаноб Джордж Бомонтга эртагаёқ етказиш зарур деб ҳисоблаган иш ҳолатини тўлалигича унга тушунтириб бердим. Мен ўзимнинг бари саргузаштларим тўғрисидаги батафсил ҳисботни ёзма равишда Мак-Ардлга етказишим, улар қабул қилинган заҳоти, ёки кейинроқ – профессор Челленджернинг розилиигига қараб газета саҳифаларида чоп этилиши борасида келишиб олдик, чунки Номаълум мамлакатга саёҳат қилиш учун зарур бўлган маълумотларни бизга тақдим этишга рози бўладиган шарт-шароитлар қандай бўлишини ҳамон билмас эдик. Телефон орқали сўровга профессордан матбуотта нисбатан ғазабнок таъна-дашномлардан бошқа жавобга эриша олмадик, аммо кейинчалик у ҳар ҳолда: агар биз кетадиган кун ва вақтимизни маълум қилсак, ўзи лозим деб топган йўл-қўриқ ва кўрсатмаларни пароходга етказишини маълум қилди. Бизнинг иккинч сўровимиз мутлақо жавобсиз қолди, шундок ҳам ўта ғазаби қайнаган эрини тинч кўйишимизни ўтиниб сўраган Челленджер хонимнинг мунгли гувранишини ҳисобга олмаганда. Айнан шу куни амалга оширилган учинчи уринишимиз қулоқни қоматга келтирувчи қарсилаш билан тўхтатилди, ва ундан кейин тез орада марказий станция бизга профессор Челленджернинг телефон гўшаги синганини маълум қилди. Шундан сўнг у билан бўғланишга бошқа ҳаракат қилмадик.

Энди эса, сабр-қаноатли китобхонларим, сизлар билан сухбатимни якунлайман. Бундан кейин (агар ушбу ҳикоянинг давоми қачонлардир сизгача етиб борса) келгусидағи саргузаштларим ҳақида газета саҳифалари орқали билиб турасиз. Мен бутун оламга маълум энг гаройиб экспедициялардан бирига туртки бўлиб хизмат қилган ҳодисалар борасидаги ҳисботни муҳаррирга тақдим этаман, ва агар Англияга қайтиб келиш насиб этмаса, буларнинг бари қандай бўлганини тушуниб оласиз:

Мен ўз ҳисботимни “Франциск” пароходи межмонхонасида ўтириб ёзяпман. Лоцман уни ўзи билан олиб кетиб, сақлаш учун жаноб Мак-Ардлга топширади. Пировардида, ёзув дафтаримни ёпмасимдан олдин бир манзарани –

ватаним билан боғлиқ сўнгги хотира бўлиб қолувчи кўришишни тасвиirlаб беришга изн беринг.

Кечки баҳор, рутубатли, туманлий тонг; совуқ ёмғир томчилай бошлади. Дарё бўйида ялтироқ макингош кийган икки кимса қадам босиб бормоқда. Улар кўк байроқ кўтарилиган улкан пароходнинг тахта зинаси сари илдамлашмоқда. Уларнинг олдида кетаётган ҳаммол жомадонлар, портплем ва ғилофли милтиқлар юкланган аравани итариб кетарди.

Новча бўйли, маъюс профессор Саммерли ўз қилган ишидан пушаймон бўлаётган одам каби оёғини зўрга судраб, бошини куйи солғанча борарди. Овчиларнинг козирёкли бош кийими ва шарф кийган Лорд Джон Рокстон бардам олға қадам ташлаб борар, унинг жонли, интичка юзи баҳтдан порларди. Менга келсак, бутун кўринишм билан севинчни ифода этаётганимга заррача шубҳам йўқ; сафарга чиқиши олдидан бўладиган югуриб-елишлар ва хайрлашиш доди ортда қолганди.

Биз пароходга жуда яқин келиб қолдик – ва бирдан орқа тарафдан кимнингдир бақирган овози эшитилди. Бу бизни кузатиб қўйишга ваъда берган профессор Челленджер эди. У бизнинг ортимиздан ҳарсиллаб югуриб келар, юзи қизариб кетган ва жуда жаҳлланган эди.

– Йўқ, миннатдорман, – деди профессор. – Пароходга чиқишига заррача хоҳишим йўқ. Сизга айтадиган гапларим бор, буни эса шу ерда ҳам амалга оширса бўлади. Ўти наман, ўз саёҳатингиз билан мени севинтиридик, деб ўйламанг. Менга бунинг мутлақо фарқи йўқ, ва мен ўзимни олдингизда бурчли деб ҳисобламайман. Ҳақиқат ҳақиқатлигича қолади, ва олиб бормоқчи бўлаётган барча тадқиқотларингиз унга заррача таъсир кўрсата олмайди, шунчаки турли нодонларнинг ўчлигини қўзғатади. Сизга зарур бўланган маълумотлар ва менинг йўл-йўриқларим мана бу муҳрланган конвертда. Уни Амазонкадаги Манаос шаҳрига боргач очинг, аммо конвертда кўрсатилган кун ва соатдан олдин эмас. Мени тушундингизми? Вижданли эканингизга ишонаман ва шартларимга аниқ риоя этасиз деган умиддаман. Жаноб Мелоун, жойдан мақолалар ташлаб туришингизга қарши эмасман, чунки саёҳатингиздан мақсад

ҳам ишнинг ҳақиқий тарафини ёритишдан иборат. Сиздан фақат бир нарсани талаб қиласман: қаерга кетаётганингизни аниқ кўрсатманг, ва экспедицияга оид ҳисоботларни қайтмасингиздан аввал чоп этишга рухсат берманг. Хайр, жаноблар! Ўша мен учун жирканчли бўлган касб борасидаги муносабатимни бир қадар юмшатишга мушарраф бўлдингиз, баҳтга қарши, ўзингиз ҳам унинг вакилисиз. Хайр, лорд Джон! Билишимча, илм-фан сиз учун – тушуниш жуда қийин бўлган нарса. Аммо, ўйлашимча, у ердаги овдан ўта мамнун бўласиз. Вақти келиб, "Овчи" да диморфодонни¹ отиб туширганингиз ҳақидаги хабар пайдо бўлишига ишончим комил. Сиз ҳам соғ бўлинг, профессор Саммерли. Агар ўзингизни такомиллаштириш қобилиятингиз ҳали ҳам тугамаган бўлса, очиғи, бунга шубҳам бор, у ҳолда сиз Лондонга анча ақллироқ бўлиб қайтасиз.

У кескин ўгирилди ва бир дақиқадан сўнг мен пароход саҳнидан унинг тўда орасидан поезд томон кетаётган пакана жуссасини кўрдим.

Биз Ла-Маншга чиқдик. Хатларни топшириш вақти етганини билдирувчи сўнгти қўнғироқ овози чалинди. Ҳозир биз лоцман билан хайлрлашамиз:

Энди-эса "олға, кема, олдинга қараб суз!" Парвардигор бизни ҳамда қирғоқда қолганларни, шунингдек, уйига эсон-омон қайтишга умид қилаётганларни ўз паноҳида асрасин.

VII БОБ

ЭРТАГА НОМАЪЛУМ ЎЛКАГА КЕТАМИЗ

Мен ҳар жиҳатдан қулай океан кемасида қилган саёҳатимизни таърифлаш, Парада ўтган бир ҳафта ҳақида сўзлаш билан мана шу ҳикоям етиб борганиларни қийнаб қўймоқчи эмасман (фақатгина аслаҳа-анжомлар сотиб олишда бизга кўмаклашган "Перейра-да-Пинта" компаниясига миннатдорлик

¹ – Диморфодон (двуромбозуб) – учар қалтакесак.

билдириш билан чекланаман) ва шунчаки кенг, лойқаланган, ланж Амазонка бүйлаб юқорига қилган сафаримиз – биз Атлантика океанини кесиб үтган кемадан қолишмайдыган сув транспортидағи сафаримиз борасида бироз тұхталиб үтаман.

Бир неча кун ийіл босганимиздан сұнг гурухимиз Манаос шаҳрида, Обидосский йўлида тушиб қолди.

Үерда Британия-Бразилия савдо компанияси вакиили жаңоб Шортменнинг илтифоти туфайли маҳаллий меҳмонхоналарнинг үта шубҳали жозибасига чап беришга муваффақ бўлдик. Биз профессор Челленджер берган конвертда курсатилган муддат еттунча унинг меҳмондуст гасиендецида¹ яшадик. Мазкур куннинг кутилмаган ҳодисаларини баён этишига киришишдан олдин ўз ошналарим, шунингдек, биз экспедициямизга хизмат кўрсатиш учун Жанубий Америкада ёллаган одамларни бирмунча муфассал тасвиirlаб бермоқчи эдим. Мен барини тўлалигича рўйирост ёзмоқдаман ва сизга хос бўлган адабга ишонаман, жаноб Мак-Ардл, негаки чоп этилгунга қадар ушбу мақола сизнинг қўлингиздан үтади.

Профессор Саммерлининг илмий хизматлари маълум машҳур – улар ҳақида гапириб үтиришга ҳожат ийқ. У ушбу оғир экспедицияга бир қараашда кўринганидан-да мослашганроқ бўлиб чиқди. Унинг ориқ, чайир гавдаси чарчоқ билмайди, қурук, истеҳзоли ва баъзида шунчаки бадхоҳона муюмала тарзи эса турли вазиятларда ҳам ўзгар-маслигича қолади. Олтмиш беш ёшни қоралаганига қарамай, у бирон марта ҳам бизнинг бошимизга тушган қийинчиликлардан нолимади. Аввал бошида профессор Саммерли биз учун оғир юқ бўлади деб үйлаган эдим, бироқ кейинчалик маълум бўлганидек, унинг чидамлилиги меннидан қолишмас экан. Саммерли – баджаҳл ва ҳар нарсага шубҳа билан қаровчи одам. У “Челленджер – чинакам фирибгар, бизнинг телбанамо ва хавфли ниятимиз эса Жанубий Америкада умидлар пучга чиқиши ва Англияда пичинг-масхаралардан бошқа ҳеч нарса олиб келмаслигини” таъкидлаб, бу борадаги ишончини беркитиб ҳам үтирмасди. Профессор Саммерли бу фикрни Саутгемптондан Манаостача босган йўлимиз давомида афтини буриштириб

¹ – Гасиенда – кўргонча.

ва сийрак чўққи соқолини силкиганча тақрорлашдан тўхтамасди.

Кемадан тушганимиздан сўнг, Жанубий Американинг қанотлилар ва ҳашаротлар оламининг кўркамлиги ва бойлиги уни бир қадар овутди, негаки у илм-фанга жону тани билан берилганди. Энди профессор Саммерли эрта тонгдан ов милтиғи ва капалак тутадиган матрап кўтарганча ўрмон бўйлаб у ёқдан-бу ёққа юрар, оқшомлари эса топилган нусхаларни препаратлаш билан овора эди. Унга хос бўлган ғалатилик сифатида уст-бошининг доимий тарзда пала-партишлиги, ўз ташки кўринишига бўлган эътиборсизлиги, ҳаддан ортиқ паришонхотирлиги ҳамда деярли оғиздан туширмайдиган мунштукига бўлган иштиёқини қайд этиб ўтиш мумкин. Профессор ёшлигидаги бир нечта илмий экспедицияларда (масалан, Робертсон билан Австралиядаги бўлган) иштирок этган, шунинг учун ҳам кўчиб юриб яшаш унинг учун янгилик эмас.

Лорд Джон Рокстон ва профессор Саммерлининг қандайдир ўхшаш жиҳатлари бор, аммо, моҳиятан, улар тамоман бир-бирининг акси. Лорд Джон йигирма йилга ёпроқ бўлса-да, бироқ унинг гавдаси профессорники каби қотмадан келган ва ғоят озғин эди. Мен, эслашимча, хикоямнинг Лондонда қолиб кетган қисмида унинг ташки кўринишини баттафсил тасвирлаб берган эдим. У жуда озода, ташки кўринишига синчковлик билан аҳамият қаратади, одатда оқ рангли кийимлар ва жигарранг баланд бошмоқлар кийиб юради, шунингдек, камида кунига бир марта соқолини олади. Ҳар қандай ҳаракатчан одам каби лорд Джон ҳам ўта камга инсон бўлиб, кўпинча ўйланиб қолар, лекин ўзига берилган саволга шу заҳотиёқ жавоб қайтарарди, умумий сухбатда бажонидил иштирок этиб, унга қисқа-қисқа, ярим жиддий, ярим ҳазил луқмалар билан мазмун киритади. Унинг турли давлатлар, айниқса, Жанубий Америка борасидаги билими – кенглиги билан кишини ҳайратда қолдиради. Бизнинг экспедициямизга келсак, лорд Джон унинг мақсадга мувофиқ эканига ишонади, бунда профессор Саммерлининг истеҳзо ва пичингларидан ҳам ҳижолат бўлмайди. Лорд Рокстоннинг овози мулойим, ҳаракат ва муомала тарзи босик, бироқ мовий кўзлари ўз эгаси ғазабланишга, аёвсиз қарор қабул қилиш-

га қодир эканидан, унинг одатий вазминлиги эса бу одам ғабаб отига минганида ўта хавфли бўлиб қолишидан далолат бериб турарди. У ўзининг Бразилия ва Перудаги сафарлари ҳақида гапиришни ҳуш кўрмас, ва шунинг учун ҳам ўзининг пайдо булиши Амазонка қирғоқларида яшовчи туб аҳолини ҳаяжонга солиши мумкинлиги ҳаёлига ҳам келмасди. Ушбу одамлар кўз ўнгидаги уларнинг ҳақ-хукуқларини ёқловчи шахс, ишончли ҳимоячи. Малласоч Сардорнинг (бу ерда уни шундай деб аташарди) қаҳрамониклари атрофида афсоналар яралган, аммо мен учун оз-оздан аён бўлаётган маълумотлар ҳам етарли булиб, – улар ўз-ўзидан ҳайратланарли эди.

Бунда, мисол учун, маълум булишича, бир неча йил аввал лорд Джон “ҳеч кимнинг ерига” бориб қолган, бу жойларнинг мавжудлиги Перу, Бразилия ва Колумбия орасидаги чегаралар ноаниқ, экани билан изоҳланади. Ушбу улкан бўшлиқда, худди Конгода бўлгани каби, маҳаллий ҳалқа испанлар ҳукмронлиги даврида кумуш конлардаги мажбурий меҳнатга нисбатан кам кулфат етказмаган каучук дарахти мўл-кўлликда униб-ўсади. Дурагайларнинг бир талай нобакорлари ушбу жабҳани тўлалигича эгаллаб, ўзларини қўллаб-қувватлашга розилик билдирган ҳиндуларни қурол билан таъминлашди, қолганларини эса қулга айлантиришди, гайриинсоний қийноқлар билан қўрқитиб, каучук дарахтларини кесишга ва уларни дарё бўйлаб Парага етказишга мажбурашди.

Лорд Джон Рокстон уларни ҳимоя қилишга уринди, бироқ таҳдид ва ҳақоратлардан бошқа ҳеч қандай жавоб олмади. Ўшанда у қулфурушларнинг бошлиғи – аллақандай Педро Лопесга барча қоидалар бўйича уруш эълон қилди, қочоқ қулларни тўплаб, уларни қуроллантирди ва жанговар ҳаракатларни бошлади, бу эса шафқатсиз дурагайнинг ўлдирилиши ва у бошқарган қуллик тизимининг йўқ қилиниши билан якун топди.

Ушбу мулоим овозли ва эркин муомала қилувчи малла сочли киши Жанубий Американинг буюк дарёси қирғоқларидаги ҳамманинг эътиборини тортарди. Умуман олганда, у уйғотган таассурот ва туйғулар, кутилганидек турли-ча эди, негаки туб аҳоли унга нисбатан миннатдорлик ҳис-

сини туяр, уларнинг қул қилувчилари эса ушбу инсондан нафратланишарди. Бразилияда ўтган бир неча ой лорд Рокстон учун фойдасиз бўлмади: у учдан бир қисми португалча ва икки қисми индеецлар тилидан ташкил топган маҳаллий лаҳжада эркин гаплашишни ўрганди.

Лорд Джон Рокстоннинг фикри-ёди Жанубий Америкада эканини аввал ҳам қайд этиб ўтгандим. У ушбу ўлкага қизиқар, у ҳақида кўп гапирав, ва унинг бу қизиқиши жуда юқумли эди, негаки ҳатто мендек оми одам ҳам бу давлат билан қизиқа бошладим. У томонидан сўзлаб берилган, аниқ билимлар жўшқин ҳаёл ўйини билан уйғулиқда чамбарчас ўралиб кеттан ҳикояларнинг жозибасини етказиб беришни нақадар истардим-ки. Ҳатто профессор Саммерли ҳам уларни дикқат билан тинглар, шубҳаомуз табассум унинг озгин, узунчоқ чехрасидан секин-аста ғойиб бўларди! Лорд Джон бизга буюк дарё – Амазонканинг тарихини сўзлаб берарди. Бу дарё бир қитъадан иккинчи қитъа томон у орқали сузиб ўтган илк забткорлар томонидан тадқиқ этилган бўлиб, аммо ҳанузгача ўзининг ингичка ва доимий тарзда ўзгариб турувчи ўзанида кўпгина сирларни сакларди.

– У ерда нима, анави томонда? – хитоб қилди лорд Джон шимол томонга ишора қилиб. – Ботқоқлик ва ўтиб бўлмас чангалзорлар. Уларда нима яширин, худо билади. У ерда-чи, жануброқда? Оқ танли одам оёғи етмаган серботқоқ чакалакзорлар. Номаълумлик чор атрофимизни ўраб олган. Мана бу ингичка дарё бўйидаги чегарадан нимани кўтса бўлади? Ҳеч ким билмайди. Қария Челленджёр ноҳақ бўлган деб айтиш мумкин-ми?

Профессор Саммерли бундай сўзларни тўғридан-тўғри даъват деб баҳоларди; қайсар истеҳзоли кулгу яна унинг юзида пайдо бўлар, киноя билан бошини чайқаб кўяр, мундштукидан паға-паға тутун чиқарганича, дўшманли сукунатни бир оғиз сўз билан ҳам бузмасди.

Менинг икки оқ танли ҳамроҳим ҳақидаги тавсифлар ҳозирча етарли; уларнинг феъл-автори ва камчиликлари, худди менини каби, келгусида маълум бўлади. Яхшиси бўлгуси ҳодисаларда, эҳтимол, анча аҳамиятли ўрни бўлган инсонлар ҳақида ҳикоя қилиб бераман.

Самбо исмли девқомат-ҳабацдан бошлаймиз. Ушбу қора танли паҳлавон от каби меҳнатсевар, умуман олганда, ақл-идроқи ҳам худди шундай. Биз уни пароход компанияси тавсиясига кўра Парада ёллаган эдик. Бу ерда у ўз фикрини бир амаллаб инглизчада тушунтиришга ўрганиб олганди.

Айнан ўша ерда, Парада, Амазонканинг юқорисидан шаҳарга қизил ёғоч олиб ўтадиган икки дурагайни ўзимиз томонимизга тортдик. Уларнинг исми Гомес ва Мануэль эди. Иккови ҳам буғдойранг, соқолли ва кўринишидан баджаҳд бўлиб, бироқ уларнинг куч борасидаги абжирлиги ва чаққонлигига ҳатто қоплон ҳам ҳавас қиласа арзирди. Гомес ва Мануэль бутун умрини биз тадқиқ қилмоқчи бўлган Амазонка сув ҳавзасининг устки қисмида ўтказишган, ва айнан шу сабабли лорд Джон уларни бирга олиб кетишга қарор қилди. Дурагайлардан бири – Гомеснинг бир афзаллик томони бўлиб, у инглиз тилида жуда яхши сўзлашарди. Ушбу одамлар ойига ўн беш доллар эвазига бизга хизмат кўрсатишга – овқат пишириш, эшкак эшиш ва улардан нимаики талаб этилса бажаришга рози бўлишди. Улардан ташқари дарё бўйидаги бошқа қабилалар орасида моҳир балиқ оловочи ва эшкакчи сифатида машхур бўлган вакиллар – майо қабиласидан уч нафар боливиялик ҳиндуни ёлладик. Улардан энг каттасини биз айнан шундай – Мойо деб атадик, қолган иккови эса Хосе ва Фердинанд исмини олишди. Шундай қилиб, учта оқ танли, икки нафар дурагай, бир хабаш ва учта ҳинду – мана йўлга чиқиши ва ўзига юклатилган ғайриоддий вазифани адо этиш мақсадида Манаосда келгуси йўл-йўриқларни кутаётган кичик экспедициямизнинг таркибий қисми.

Ваниҳоят оғир ҳафта ўтиб, узоқ кутилган кун ва соат етиб келди. Манаос шаҳридан икки миля узоқликда жойлашган Сант-Игнасио гасиендасининг ярим қоронғу меҳмонхоналарини тасаввур қилиб кўринг. Тушириб кўйилган парда ортидан қуёш кўзни олгудек бўлиб порлаб турар, пальма дарахтларининг сояси ёруғда худди пальмаларнинг ўзидек аниқ қорайиб турарди. Зигирча ҳам шабада йўқ, ҳавода ҳашаротларнинг сира тинмайдиган ғўнғиллаши эшитилар, ва ушбу кўп оқтавали тропик хорга ариларнинг бас овози, чивинларнинг фальцети ҳам киради. Айвон ортида унча катта бўлмаган,

кактуслі буталар билан айлантириб ўралган бир боғ бўлиб, ундаги гуллар узра катта мовий капалаклар ва кичик колибрилар қуёш нурида жилваланиб учиб юрарди.

Биз қамишдан ясалган, устида эса мухрланган конверт ётган стол атрофида ўтирадик. Конвертда профессор Челенджернинг нотекис дастхати билан қуйидаги сўзлар битилганди:

“Лорд Джон Роқстон ва унинг ҳамроҳларига йўл-йўриқлар. 15 июль куни соат роппа-rossa 12 да Манаос шаҳрида очилсин”.

Лорд Джон соатни ўзининг ёнига столга қўйди.

– Ҳали етти дақиқа бор, – деди у. – Қария ҳамма нарса ўз вақтида бўлишини ёқтиради.

Профессор Сammerли қийшиқ табассум қилди ва ўзининг озғин қўлларини конвертга узатди.

– Менимча, қачон очишнинг фарқи йўқ, ҳозирми ёки етти дақиқадан кейинми, – деди у. – Бу ҳам худди ўша фирибгарлик ва қингирлик, афуски, хат муаллифи шу жиҳатлари билан донг таратишга улгурган.

– Йўқ, агар ўйнаш керак бўлса, ҳамма қоидалар бўйича бўлсин, – эътиroz билдириди лорд Джон. – Парадни қария Челенджер бошқармоқда, бу ерларга ҳам унинг марҳамати билан келиб қолдик. Агар унинг кўрсатмаларини аниқлик билан бажармасак, бу биз томонимиздан беадаблик ҳисобланади.

– Ҳудо билади нима! – жаҳл қилди профессор. – Бу Лондонда ҳам зардамни қайнатган эди, қанчалик давом этса, шунчалик баттар бўлиб бормоқда! Бу конвертда нималар яширин эканидан хабарим йўқ, бироқ агар бунда батамом аниқ йўналиш кўрсатилмаган бўлса, мен биринчи кемага ўтираман-у, Парада “Боливия”га етиб олишга ҳаракат қиласман. Охир оқибат, қандайдир савдоининг хомҳаёлларини очишдан кўра муҳимроқ иш топилади. Хўш, Рокстон, мана энди вақти етди.

– Ҳа, вақт бўлди, – деди лорд Джон. – Ҳабар беришингиз мумкин.

У пакки билан конвертни очди, ичидан икки букланган қоғозни чиқариб, уни аста ёйди ва столга қўйди. Қоғоз оппок, ҳеч нарса ёзилмаган эди. Лорд Джон унинг орқа томо-

нини ўтириди. Аммо у ерда ҳам ҳеч қандай ёзув күринмади. Биз саросимада бир-бири мизга қарадик ва лом-мим дея олмадик, бироқ орага чүккан сукунатни дафъатан профессор Саммерлининг жирканчли қулгуси бузди.

— Ахир бу ҳақиқий иқрор! — хитоб қилди у. — Сизга яна нима керак? Инсон ўз фириб гарлигини тасдиқлаб турибди. Биз эса шунчаки уйга қайтишимиз ва ҳаммага ошкора тарзда уни беор ёлғончи эканини айтишимиз қолди холос, аслида ҳам у шундай.

— Симпатик сиёх! — оғзимдан чиқиб кетди.

— Бўлиши мумкин эмас, — жавоб қайтарди лорд Рокстон, қоғозни ёруғликка қаратиб. — Йўқ, азизим, ўзимизни алдашдан фойда йўқ. Ишонтириб айтишим мумкин-ки, бу қоғозда мутлақо ҳеч нарса ёзилмаган.

— Кирсам бўладими? — кимнингдир овози эшитилди айвондан.

Эшикнинг ёритилган ўрнида пакана жусса кўринди. Ўша овоз! Ўша ўта кенг елкалар! Биз бараварига ҳайқириб, ўрнимиздан сакраб кетдик. Қаршимизда рангли тасмали беўхшов похол шляпа, парусина бошмоқ-кйган, ҳар-қадамида пайпоғини қайирган шахсан Челленджернинг ўзи пайдо бўлди. У нур тушиб турган жойда тўхтади, камзулдининг чўнтағига кўлини тиқиб, ўзининг асорийларга хос соқолини олдинга чиқарди ва ярим туширилган қовоғи остидан дадил нигоҳи билан бизга тикилди.

— Барибир бир неча дақиқага кеч қолдим, — деди у, чўнтағидан соатини чиқариб. — Сизга ушбу конвертни берганимда, тан оламан, уни очасиз деб ўйламагандим, негаки белгиланган муддатдан олдин сизга кўшилиб олишни режалаштирган эдим. Ушбу аламли кечикишнинг сабабчилари эса — каллаварам лоцман ва у билан баб-баравар тарзда, бемаврид учраб қолган мушқул аҳвол. Ўйлашимча, мен истар-истамас ҳамкасбим профессор Саммерлига ўзимнинг устимдан кулишга ажойиб баҳона тақдим этдим.

— Қайд этишим жоизки, жаноб, — ўта жиддий оҳангда деди лорд Джон, — сизнинг келишингиз юзага келган ноҳун вазиятни бирмунча енгиллаштириди, негаки биз экспедиция вақтидан илгари ўз ниҳоясига етди, деб ўйлаб турган-

дик. Лекин шунга қарамай, бундай ғалати ҳазил қилишга сизни нима мажбур этганини тушунишдан бош тортаман.

Жавоб ўрнита профессор Челленджер стол ёнига яқинлашди, құл беріб мен ва лорд Джон билан саломлашди, профессор Саммерлига ҳақоратомуз ва адабли таъзим қилиб, түқилған креслога ўтириди.

— Йўлга чиқиш учун ҳамма нарсангиз ҳозирми? — сўради у.

— Эртагаёқ йўлга тушиш мумкин.

— Шундай қиласмиз ҳам. Энди сизга ҳеч қандай харита, ҳеч бир кўрсатмаларнинг кераги йўқ — ўзим йўлбошчилик қиласман, бунинг қадрига етинг! Мен аввал бошиданоқ экспедицияга бошчилик қилмоқчи бўлгандим, ва ҳали ўзингиз амин бўласиз: ҳеч қандай, ҳатто энг батафсиҳи харита ҳам менинг тажрибам, бошчилигимнинг ўрнини боса олмайди. Конверт билан боғлиқ зарарсиз айёрликка келсақ, агар сизга барча режаларимни олдиндан ошкор этганимда, бу ерга бирга келиш борасидаги қатъий талабларингиздан кутулолмай қийналган бўлардим.

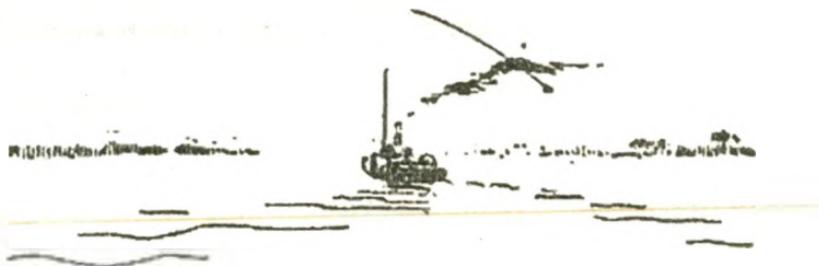
— Мен бундай қиласмадим ҳам, жаноб! — қизишиб хитоб қилди профессор Саммерли. — Фақат агар бутун бошли Атлантик океанида бошқа пароход топилса эди!

Челленджер сержун қўлини у тарафга қараб шунчаки силтаб қўйди.

— Соғлом ақл сизга мен тўғри мулоҳазаларга амал қиласнимни кўрсатиб беради. Бу ердаги иштироким зарур бўлган пайтда пайдо бўлишим учун ҳам ҳаракатларим эркинлигини ўзимда сақлаб қолишим шарт эди. Ўша он етиб келди. Энди тақдирингиз ишончли қўлларда. Сиз белгиланган жойгача етиб борасиз. Бундан бўён экспедицияни мен бошқараман. Сиздан илтимос, эртага саҳардан йўлга чиқишимиз учун бугун барча тайёргарлик ишларини якунласангиз. Вақтим жуда қимматли, сизларники ҳам, кам даражада бўлса-да. Шу боис иложи борича тезроқ ҳамма йўлни босиб ўтишни таклиф қиласман, энг охирида эса нима учун келган бўлсангиз, ўша нарсани кўрсатаман.

Лорд Джон Рокстон бир неча кун олдин «Эсмеральда» номли катта буғ катерини ёллаб қўйган, биз унда Амазонканинг юқори қисмига боришимиз керак эди. Экспедициямиз

учун йил фаслининг аҳамиятийи йўқ эди, негаки бу ерда қишида ҳам, ёзда ҳам ҳарорат етмиш беш-тўқсон даражада атрофида туради. Ёмгиirlар мавсуми бошқа гап: у декабрдан майгача давом этади, ва дарёнинг сув сатҳи одатдаги даражадан юқори бўлиб, қирқ футтагча этади. Амазонка ўзанларидан тошиб чиқади, кенг сатҳни кўмади, маҳаллий номи Гапо бўлган улкан майдонни буткул ботқоқликка айлантиради, агар ундан юриб ўтсанг, тамоман ботиб қоласан, сув камлиги сабабли эса қайиқда ҳам сузиги ўтишнинг иложи йўқ. Июнга бориб дарё суви тортилиб қолади, октябрь ёки ноябрь ойигача эса унинг сатҳи энг паст даражага этади. Экспедициямизнинг жўнаши буюк дарё ўзининг бор ирмоқлари билан озми-кўпми қирғоқларда сақланиб турган пайтига тўғри келди.

Амазонкада оқим суръати ўта паст, чунки ўзанининг қиялиги бир миляга саккиз дюймдан ошмайди. Дунё бўйича кемалар юриши учун ундан-да қулайроқ дарё бўлмаса керак. Бу ерда кўп учрайдиган шамол жанубий-шарқий бўлиб, елканли кемалар Перу чегарасигача тез етиб олар, ортга қайтища эса оқим бўйлаб пастга тушишарди. Бизнинг «Эсмеральда»га келсак, ажойиб машина қисми эвазига унинг юриши дангаса дарёга боғлиқ бўлмай, биз шу қадар тез ҳаракатланар эдикки, гўё бу Амазонка эмас, бир жойда турадиган ҳовуздек.

Илк уч кун ичида катеримиз шимолий-тарб томонга оқим бўйлаб юқорига қараб сузди. Амазонканинг қуилиш жойи бу ердан бир неча минг миля узоқда бўлса ҳам, унинг бу ери шунчалик кенг-ки, дарёнинг ўргасидан қараганда икки қирғоғи қаердадир уфқ томондаги аранг сезиладиган чизик бўлиб кўринарди. Манаосдан жўнаб кетганимизга тўрт кун тўлганда биз катерни ирмоқлардан бири томон бурдик,

у ҳам кенглиқ борасида Амазонқадан қолишишмас, бироқ тез орада торая бошлаганди. Яна икки кун йўл босиб, аллақандай ҳиндулар қишлоғига келиб қолдик, профессор шу ерда тушишни таклиф этди, «Эсмеральда»ни эса Манаостга қайтариб юборди. Тез орада остоналар бошланади, деди у, ва бу ерда катернинг қиласидан иши йўқ. Сўнг сир сақлаш шарт билан, Номаълум мамлакатта яқинлашиб қолганимизни, шундай экан, сиримизни қанчалик кам одам билса, шунча яхши эканини кўшимча қилди. Шу мақсадда, ҳар биримиздан сўз беришимизни талаб қилди: экспедициямиз йўналаётган жойнинг географик ўрни ҳақидаги аниқ маълумотларни чоп этмаслигимиз ва оғзаки ошкор қиласидан лозим эди, хизматкорлар ҳам сир сақлаш борасида онт ичишиди. Буларнинг бари мени ҳодисаларни баён этишда маълум даражада ўзимни тийиб туришга мажбур этади, ва шу сабаб ўқувчиларни огоҳлантириб ўтмоқчиман-ки, эҳтимол ҳикоямга илова қилишга тўғри келадиган харита ёки чизмаларда алоҳида жойларнинг нишбатан ўрнигина тўғри кўрсатилган бўлади, аммо координатлари эмас, шундай экан, Номаълум мамлакатта бориш учун ушбу маълумотлардан фойдаланиш тавсия этилмайди. Профессор Челленджер нима учун ўз сирини бу қадар жон куйдириб сақлаётганини тушунмасак-да, унга бўйсунмасликнинг иложи йўқ эди, негаки у бизга қўйилган шартлардан заррача чекингандан кўра, экспедицияни барбод қилишга чиндан ҳам қодир эди.

Иккинчи август куни биз «Эсмеральда» билан хайрлашдик, шу орқали олам билан бизни боғлаб турувчи сўнгти бўғинни ҳам йўқотдик. Шундан буён тўрт кун ичida профессор ҳиндулардан иккита катта қайиқни ёллади, улар шу қадар енгил эди-ки (қайиқлар ҳайвон терисидан ясалган бўлиб, унга бамбукли каркас тортилганди), ҳатто зарурат туғилганда уларни қўлда кўтариб ўтиб ҳам бўларди. Мазкур қайиқларга бор асбоб-анжомларимиз жойланди, кўшимча эшқакчи сифатида эса яна икки ҳинду Ипет ва Атакни ёлладик, афтидан, улар профессор Челленджернинг биринчи саёҳати давомида ҳам унга ҳамроҳлик қилишган кўринади. Уларнинг иккови ҳам, чамаси, яна ўша ўлкаларга боришга тўғри келганидан даҳшаттага тушган, бироқ ҳиндулар ҳаётида

қабила бошлиғи ҳамон патриархал ҳокимиятдан фойдаланаар, агар қандайдир келишув унга фойдали күринса, унинг қабиладошлари буни муҳокама қилишга ҳам ҳақли эмасди.

Хуллас, эртага Номаълум мамлакатга кетамиз. Илк мақоламни йўловчи қайик орқали жўнатяпман, ва эҳтимол, тақдиримиз билан қизиққанлар учун, биз ҳақимиздаги ушбу кичкинагина хабар энг сўнгиси бўлади. Шартлашувимизга кўра, мен бу мактубни сизнинг номингизга йўллаяпман, азиз жаноб Мак-Ардл. Хатларимни қисқартиринг, таҳрир қилинг, бир сўз билан айтганда, нимани-ки зарур деб топсангиз, барини қилинг, – сизга хос бўлган назокатингизга ишонаман.

Йўлбошчимизнинг ўзига ўта ишонганига қараганда, у бизга ҳақ эканини амалда исботлаб бериш ниятида, ва мен профессор Сammerлининг қатъий ишончсизлигига қарамай, биз чиндан ҳам буюқ ва ниҳоятда ажойиб ҳодисалар бўсағасида турганимизга ҳеч шубҳа қилмасдим.

VIII БОБ

ЯНГИ ДҮНЁ ОСТОНАСИДА

Ватаандаги дўстларимиз биз учун ҳурсанд бўлишсин – биз ўз саёҳатимиз мақсадигача етиб бордик ва энди ишонч билан айтишимиз мумкин-ки, профессорнинг айтилган Фикрлари текширувдан ўтади. Тўғри, экспедициямиз ҳали платога (ясси тоғга) кўтарилигани йўқ, аммо у шу ерда, қаршимида турарди, уни кўриб ҳатто профессор Сammerлининг ҳам нафаси ичига тушиб кетди. У, табиийки, рақиби ҳақ эканини ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмасди, бироқ камроқ баҳслашадиган бўлди ва асосан ҳушёр тарзда сукут сақларди.

Ҳар ҳолда ортга қайтиб, ҳикоямни бўлинган жойидан давом эттираман. Биз қўлини қаттиқ жароҳатлаб олган ҳиндулардан бирини ортига қайтариб юбордик, ва мен ҳатни ундан бериб юбордим, аммо у қачондир кўрсатилган манзилга етиб борадими-йўқми, буни аниқ билмайман.

Сўнгти қайдим хиндулар қишлоғини тарк этган кунимиз қилинган эди. Бу сафар ноҳуш ёзувлардан бошлашга тўғри келди, чунки гурӯҳимизнинг иккى аъзоси ўртасида жиддий тортишув юзага келиб, сал қолса фожиали якун топай деди. Профессорлар ўртасидаги доимий мажаролар, табиийки, ҳисобга ўтмайди. Мен инглиз тилида яхши сўзлаша оладиган дурагай Гомес ҳақида аввал ёзган эдим. У ажойиб ишчи, хизматдан бўйин товламайди, бироқ маълум бўлишича, кўпчилик одамларга хос бўлган камчилик – хаста қизиқсинишига дучор бўлган экан. Қишлоқдан кетишимиз олдидан сўнгти оқшомда Гомес, афтидан, биз режаларимизни муҳокама қилаётган кулба атрофида беркиниб, яширинча қулоқ солган. Бизга ит каби содик бўлган, бундан ташқари дурагайларни жини суймайдиган девқомат Самбо, ўз ирқи вакилларига хос тарзда, уни ушлаб олиб, кулбага судраб кирган. Гомес кўлидаги пичогини бир силтаб, хабашта санчмоқчи бўлди, бироқ ғоят кучли бўлган Самбо уни бир қўли билан қуролсизлантиринг эришди. Биз уларнинг икковига ҳам танбех бердик, қўл бериб ярашишларини сўрадик ва бу ҳол тақрорланмаслиги лозимлигини айтдик. Икки олим эрқакларимиз ўртасидаги адоваратга қелсак, у нафақат сусаймас, балки борган сарип баттарроқ-авж-оларди. Тан олиш керак, Челленджернинг ўзи кишининг ғашига тегар, Саммерлининг заҳар тили эса уларнинг ярашувига йўл қўймасди. Мисол учун, кеча Челленджер Темза қирғоқлари бўйлаб сайр қилишни ёқтиримаслигини айтди, уни кутаётган сўнгти бошпанага тикилиш кўнглини ғаш қиласмиш. Профессор ўзининг хоки Вестминстер аббатлигига дағн этилишига заррача шубҳа қиласди. Саммерли истар-истамай илжайиб, деди:

– Менга маълум бўлиши-ча, Милбенк қамоқхонасини аллақачон бузиб ташлашган.

Ўзини ҳаммадан юқори қўядиган Челленджер бу каби қочиримларга хафа бўлишни ўзига эп кўрмасди, шу сабаб шунчаки иягида кулиб қўйиб, худди болага мурожаат этгандек такаббурона оҳанг билан деди:

– Ҳа, бўлади, бўлади!

Ақл ва билим жиҳатдан бу икки инсон фан машъалининг биринчи қаторини эгаллаши мумкин, аслида эса уларнинг

иккови ҳам ҳақиқий бола каби эди. Бири – озғин, вайсақи, иккинчиси – семиз, сўзини ўтказадиган. Ақл, иромда, қалб... Ҳаётни қанчалик таний бошласанг, кўпинча бири иккинчи-сига мувофиқ келмаслигига шунчалик амин бўласан!

Баён этилган воқеанинг эртасига биз йўлга чиқдик. Ва ушбу санани ажойиб экспедициямизнинг боши деб ҳисобласак ҳам бўлади. Барча асбоб-аслаҳалар икки қайиққа жуда қулай жойлашди, биз ўзимиз эса олти кишидан икки гурухга бўлиндик, бунда профессорларнинг умумий хотиржамлигини ўйлаган ҳолда, икковини турли қайиқларга ўтқаздик. Мен товушсиз завқ ҳолатида бўлган ва ўз кўриниши билан оромбахшилик таратиб турган Челленджер билан ўтирдим. Аммо мен уни аввал бошқача кайфиятда кўришга муваффақ бўлганман, шу боис кутилмаган ҳолатга ҳар дақиқа тайёр турадим. Бу одам билан ҳеч қачон ўзингни хотиржам ҳис қила олмайсан, лекин унинг ёнида зерикишга тўғри келмайди, негаки у ўз қизиқонлигининг кутилмаган авжини кутиб безовталанишга мажбур қиласарди.

Биз икки кун давомида кенг дарё бўйлаб юқорига қараб ҳаракатланардик, унинг суви тўқ рангли, бироқ шу қадар тиник эди-ки, ҳатто туби кўриниб туради – Амазонканинг барча ирмоқларининг ярми деярли шундай, – қолганларида эса сув лойқали оқ рангда, негаки ҳаммаси улар оқиб ўтадиган жойга боғлиқ: қаерда ўсимлик чириндиси кўп бўлса, сув тиник, сертупроқ ерда эса лойқа бўлади. Остонатошлар икки марта учради, икки ҳолда ҳам ҳамма нарсаларимизни қўлда кутариб, ярим миля жойни айланиб ўтишимизга тўғри келди. Икки қирғоқда ҳам ўрмонлар жуда қадимги бўлиб, қуюқ чакалакзордан кўра шу ўрмонлардан ўтиш осонроқ эди, шунинг учун ҳам юкларимиз биз учун алоҳида қийинчиллик түғдирмади. Мен шу ўрмонларда бошдан кечирган улуғвор сирлилик ҳиссини ҳеч қачон унуга олмайман. Маҳаллий шаҳарлик киши бундай азим дарахтларни ҳатто тасаввур ҳам қила олмайди, деярли кўз илғамас тепалиқда кети узилмас яшил чодирга готика услубидаги шохларнинг ўқлари чирмашиб кетган, ушбу чодирнинг фақатгина аллақаеридан қуёш нури сизиб ўтиб, ушбу улуғвор зулматни бир он бўлса-да тилларангга буркарди.

Ўтган иили тўкилган барглардан тўшалган қуюқ юмшоқ гилем қадамларимизнинг товушини бостиради. Биз фақаттина Вестминстер аббатлигининг ним қоронғу қуббаси остида хис этиш мумкин бўлган иззат-икром билан қуршалган ҳолда йўл босардик, ва ҳатто профессор Челленджер ҳам ўзининг жарангдор дўриллаган овозини шивирлашгача пасайтирган эди. Агарда бу ерда ёлғиз бўлганимда, ушбу ҳайбатли дараҳтларнинг номини била олмаган бўлардим, негаки бизнинг олимлар йўл-йўлакай кедр, улкан терак, кондор ва кўпгина бошқа турларни кўрсатиб, таништириб кетишарди.

Дараҳтларнинг тўқ танасида ёрқин орхидеялар ва ўз бўёқдари билан кишини лол қолдирувчи лишайниклар ёлқинланиб туарар, қуёшнинг тасодифий нури олтин алламандага, жаксониянинг тўқ қизил юлдузчаларига ёки ипомеянинг қуюқ-кўк шингилига тушганида эса, бу мўжизавий кўриниш фақат эртакларда бўладигандек туюларди гўё. Ушбу қалин ўрмонлардаги тирик жонзотларнинг бари юқорига, ёруғликка интилади, негаки усиз – ўлим. Ҳар бир новда, ҳатто энг нозиги ҳам, кучлироқ ва баланд ўстан дараҳтларга чирмасиб, тобора юксакка интилади. Ер бағирлаб ўсадиган ўсимликлар бу ерда баҳайбат кўламгача етиб боради, ҳатто европаликнинг назарида чирмасиб ўсиши керак бўлмаганлари ҳам, қуюқ зулматдан қутулиш учун истар-истамай ушбу маҳоратни эгаллаб олишга мажбур бўлишади. Масалан, оддий қичитқи ўт, ясмин ва ҳатто яситар пальмаси ҳам кедрларнинг танасини ўраб олиб, юқорига қараб ўстганини ҳам кўрганман.

Улуғвор яшиллик мажмуи остида на шитирлаган, на чийиллаган овоз эшитилмас, аммо бошимиз узра қаердадир юқорида тинимсиз ҳаракатлар содир бўларди. Қуёш нурида тобланишни ният қилган илон, маймун ва кушлар уша ерга ўрнашиб олиб, эҳтимол, чоҳнинг сирли ним қоронғулигига бурканган энг тубда кезиб юрган қичик одамларнинг жуссаларига ҳайрат билан боқиб туришгандир.

Тонготар пайти ва қуёш ботганида ўрмон чангальзори йиғлоқи-маймуналарнинг баббаравар чийқиллаши ва узун думли тўтиларнинг қулоқни қоматга келтирувчи чуғур-чуғурига тўлиб кетар, аммо жазирама маҳалда узоқдан эшитилган қирғоқ тўлқини шовқинини эслатувчи ҳа-

шаротларнинг ғўнғиллашигина эшитиларди, ва бошқа ҳеч нарса... Учи бошимиз устидаги зулматга қараб кетувчи дарахт таналари қаторининг улуғворлигини ҳеч нарса буза олмасди. Фақат бир марта дараҳтлар остидаги қуюқ сояда аллақандай маймоқ ҳайвон – ё чумолихўр, ё бўлмаса айик оёғини бесунақай тарзда аранг судраб, утиб кетди. Бу Амазонка ўрмонларида тирик жонзотлар ерда ҳам ҳаракатлашишини билдирувчи ягона аломат эди.

Бу орада айрим бошқа аломатлар ушбу сирли ўрмонда инсонлар ҳам борлигидан дарак бериб турарди, ва бу инсонлар афтидан биздан унча узоқ эмасди. Учинчи куни биз бир маромда янграган қандайдир ғалати шовқинни эшитдик, у тоҳ эшитилмай қолар, тоҳ яна ўзининг гумбурлаган овози билан атрофни ларзага соларди, бутун тонг шундай бўлди. Бу шовқин биринчи бор бизгача етиб келганида, қайиқлар бир-биридан бир неча ярд масофада кетиб бораради. Ҳиндулар бронзадан ясалган ҳайкал мисоли бир жойда серрайиб котиб қолишибди, уларнинг юзида даҳшат акс этиб турарди.

– Бу нима? – сўрадим мен.

– Барабанлар, – бепарвогина жавоб қайтарди лорд Джон.

– Жанговар барабанлар. Уларни аввал ҳам эшитгандим.

– Ҳа, жаноб, бу жанговар барабанлар, – тасдиқлади дургай Гомес. – Ҳиндулар – шафқатсиз халқ. Улар оптимиздан кузатиб келишмоқда. Ҳиндулар бизни ўлдириш ниятида.

– Улар қандай қилиб изимизга тушишибди? – сўрадим мен, қоронғу ва ҳаракатсиз чангальзорга дикқат билан тикилиб.

Дурагай елка қисди.

– Ҳиндулар – улар ҳар ишнинг уддасидан чиқишиади. Улар бизни кузатмоқда. Доим шундай бўлади. Барабанлар бир-бири билан ўзаро тиллашмоқда. Ҳиндулар бизни ўлдирмоқчи.

Туш вақти – менинг ён дафтаримда бу саккизинчى август сешанба куни экани қайд этилган – чор атрофимизни камида олти-еттита барабаннинг гумбурлаган садолари ўраб олди. Улар зарб маромини тоҳ тезлатар, тоҳ секинлатарди. Қаердадир машриқ томонда аниқ-тиник, узук-юлук дўпир-дўпир овоз эшитилди... сукунат... гумбурлаган шовқин шимол тарафдан ҳам жаранглади. Ушбу тўхтовсиз гумбур-гум-

бур гўё савол ва жавоб каби янграиди. Унда ваҳимага солувчи ва асабга тегувчи нимадир бор эди. Ушбу барабан зарблари дурагай бизга таъкидлашдан тўхтамаган сўзлар билан қўшилиб кетарди: “Ўл-ди-ра-миз... Ўл-ди-ра-миз...” Жимжит ўрмонда заррача ҳаракат сезилмасди. Яшиликнинг қоронғу пардаси фақатгина табиатга хос бўлган тинчлик ва осойишталик билан нафас оларди, аммо бизга ўхшашиб одамлар жўнатаётган ўша-ўша хабар уни деб тинимсиз тараларди. “Ўл-ди-ра-миз...”, дейишарди шарқ тарафдагилар. “Ўл-ди-ра-миз...”, жавоб қайтаришарди шимолдагилар.

Барабанлар кун бўйи гумбурлаб, ўзаро шивирлашишиди, ва уларнинг товушида янграган таҳдид қизил танли ҳамроҳларимизнинг юзида даҳшат билан акс этарди. Ҳатто мард ва мақтанчоқ бўлган дурагай ҳам, афтидан, ҳайиқиб турарди. Лекин шу куни Саммерли ва Челленджернинг маърифат ва ақл-идрок борасида ўта жасур эканига амин бўлдим. Малайялик бош суюги овчилари – Уоллес ва Аргентина гаучослари орасида Дарвин ҳам мардигини на мойиши этди. Марҳаматли табиатда шундай расм бўлган: инсон бир вақтнинг ўзида икки нарса ҳақида ўйлай олмайди, ва қаерда илмий қизиқувчанлик сўз бошласа, ўша ерда шахсий мулоҳазаларга ўрин бўлмайди.

Икки профессор учиб ўтган биронта қушни ҳам, қирғоқдаги биронта бутани ҳам эътибордан четда қолдиришмади, сирли ва даҳшатга солувчи шовқинни сезмаган ҳолда қизғин баҳслашишда давом этишарди. Саммерли одингидек Челленджерга қўрслик қиласар, уларнинг биронтаси ҳам ҳиндуларнинг барабанлари борасида бир оғиз сўз айтишни ўзига жоиз деб билмасди, гўёқи буларнинг бари Сент-Джеймс-стритдаги Қирол жамияти клубининг чекиши хонасида юз бераеттандек. Улар бир боргина ҳиндуларга эътибор қаратишиди.

– Миранха ёки, эҳтимол, амайюака қабиласининг ваҳший одамхўрлари, – деди Челленджер бош бармоғини барабан садолари келаётган тарафга нуқтаб:

– Мутлақо тўғри, жаноб, – жавоб берди Саммерли, – вабу ердаги бари қабилалар каби улар мўғул ирқига тегишли, тили эса полисинтетик.

– Табиийки, полисинтетик, – илтифот билан унинг гапини маъқуллади Челленджер. – Менга маълум бўлишича, ушбу қитъада бошқа тиллар мавжуд эмас. Менда юздан ортиқ лаҳжалар ёзилган. Бироқ мўғул ирқига келсақ, бунга шубҳам бор.

– Ушбу назариянинг тўғрилигини тан олиш учун қиёсий анатомия билан шунчаки юзаки танишиб чиқиш кифоя, – зарда қилди Саммерли.

Челленджер жанговар қиёфада иягини оддинга чиқарди. Похол шляпга ҳошияси ва соқол – кўз ўнгимизда фақат мана шу гавдаланди.

– Тўғри айтасиз, жаноб, юзаки ўрганиш бошқа нарса бериши ҳам мумкин эмас. Аммо чуқур билимлар бошқа хуносага келишга мажбур этади.

Улар ғазабнок кўзлари билан бир-бирини еб қўйишга тайёр турар, бу вақтда эса ўрмон бўйлаб аранг эшитиладиган сағ қулокқа чалинарди: “Ўлдирамиз, ўлдирамиз, ўлдирамиз...”.

Кечкурун қайиқларни дарё ўртасига олиб келдик, лантар ўрнига оғир тошларни мослаштириб, юз бериши мумкин бўлган ҳужумга тайёр бўлиб турдик. Бироқ тун осуда ўтди, ва тонг отиши билан узоқда секинлашиб бораётган барабан овозлари остида йўлда давом этдик. Чамаси соат учда йўлимизга бир ярим миля келадиган баланд оstonатошлар гов бўлди, айнан улар сабаб профессор Челленджер биринчи экспедицияси вақтида ҳалокатга учраган эди.

Тан оламан, мазкур оstonатошларнинг кўриниши мени бир қадар руҳлантирди: чунки бу – Челленджер ҳикояларининг ҳақиқат эканини тасдиқловчи биринчи далил эди.

Хиндулар қалин бутазор оша аввал қайиқларни, кейин асбоб-аслаҳаларни олиб ўтишди, биз эса, тўрт оқ танли, ўрмондан ногаҳон пайдо бўлиши мумкин бўлган хавфдан уларни пана қилганча қўлимизда милитиқ ўшлаб, бир-бirimizning изимииздан занжирсимон саф билан келардик. Кечта яқин гуруҳимиз оstonатошларни мувафақиятли забт этди, дарё бўйлаб ўн миля юқорига кўтарилиб, тунаш учун тўхтадик. Тахминий ҳисоб-китобларимга кўра, бу вақтда Амазонка биздан камида юз миљ ортда қолганди.

Эртаси куни саҳарда муҳим воқеалар содир бўлди. Профессор Ченлленджер нимадандир безовта бўлиб, азондан бери ҳар икки қирғоққа диққат билан тикиларди. Ва мана у бирдан севиниб бақириб юборди, сўнг сув устига осилиб ўсган дараҳтга ишора қилди.

— Сизнинг-ча, бу нима? — сўради у.

— Ассая пальмаси, албатта, — деди Саммерли.

— Тўғри. Ва айнан мана шу пальма менга асосий ишора бўлиб хизмат қилган. Анави қирғоқдан яна ярим миля тепага қараб юрсақ, чанглазордаги яширин ирмоққа яқинлашамиз. У ерда дараҳтлар девордек зич жойлашган, уларнинг ортида эса сир яширин. Ана, кўяпсизми — қора бута оч яшил қамиш билан ўрин алмашмоқда. Ўша ерда баланд тераклар орасида айнан Номаълум ўлканинг маҳфий эшиги жойлашган. Ҳозир барига ўзингиз ишонч ҳосил қиласиз. Қани, олға!

Чиндан ҳам, лол қолишдан бошқа иложимиз йўқ эди. Очи яшил қамишзор бошланадиган ўша ергача сузуб бориб, улар билан тўқнашдик, сўнг чамаси юз ярд масофани узун таёқ ёрдамида қирғоқдан итарилган ҳолда қайиқларни ҳаракатлантиридик. Кейин ваниҳоят шаффофф сув ичра қумли туби кўриниб турган, унча чуқур бўлмаган дарёчага чиқиб қолдик. Унинг ингичка қирғоқлари муҳташам яшилликка бурканганди.

Бу ерда қалин бутазор ўрнида қамиш ўсишини сезмаган инсон ушбу дарёча ва унинг ортида пайдо бўладиган сирли салтанат мавжудлиги ҳақида ҳеч қачон фаҳмлай олмаган бўларди. Ҳа, бу чиндан ҳам сирли салтанат эди! Бундай ҳашаматни фақат энг жўшқин ҳаёлга эга бўлган одамгина чизиб бера оларди. Бошимиз узра қалин буталар табиий яшил гумбаз ҳосил қилиб бир-биригѓа чирмасиб кетганди, мана шу тирик туннел аро оқиб ўтган шаффофф-яшил ирмок ўз-ўзидан гўзал ва ажойиб эди. Қуёшнинг ёрқин нурлари яшиллик туфайли мулоимлашиб, унда антиқа шульаларни ҳосил қилганидан ирмоқ янада мўжизавор кўринарди. Биллур каби соф, кўзгу каби ҳаракатсиз, қирғоқларда айсберг каби яшилликка бурканган сув юзаси япроқларнинг ўймакор арки аро жилваланиб турар, эшкакларимиз

зарби таъсирида жозибадор мавжланарди. Бу ўзи олиб бораётган мўжизалар мамлакатига муносиб йўл эди.

Энди ҳиндулардан сас-садо келмас, лекин ҳайвонлар йўлимизда тез-тез учраб турар, ушбу жониворларнинг ишонувчанилиги улар шу пайтгача овчиларга дуч келмаганидан дарак берарди. Тишлари кўзни оладиган даражада оп-пок, териси момиқ ва юмшоқ, кўзлари ҳийлакор қора маймунлар бизни синчков чириллаш билан кузатиб туришарди. Баъзида қирғоқдан сувга шапиллаб кайман (тимсоҳ) тушиб қоларди. Яна бир бесўнақай ва баҳайбат тапир (қисқа хартумли сутэмизувчи ҳайвон) буталар орасидан мўралади, бир дақиқа жойида қотиб туриб, сўнг чангальзор томон одимлади. Кейин дараҳтлар орасидан йирик пуманинг эгидувчан гавдаси кўринди; у йўл-йўлакай ўгирилди ва қизғишилкаси оша нафратга тўла яшил кўзлар биз томон ялат этиб қаради. Қушлар ҳам жуда кўп эди, айниқса тўқайники. Сув устига этилиб ўстган ҳар бир дараҳт шохларида мовий, оч қизил, оқ рангли ибис, қарқара, лайлаклар бир гала бўлиб ўтирас, биллур каби шаффоф сув эса камалакнинг турли ранглари жо бўлган балиқлар билан тўлиб-тошганди.

Биз мана шу тилларанг-яшил туннел бўйлаб уч кун йўл босдик. Узоққа тикилиб туриб, яшил сув қаерда тугашини ва унинг устидаги яшил гумбаз қачон бошланишини англаш қийин эди. Ушбу дарёнинг чуқур сукунатини ҳеч нарса бузмас, одам излари умуман кўринмасди.

– Ҳиндулар йўқ. Улар Курупуридан қўрқишиади, – деди бир сафар Гомес.

– Курупури бў – ўрмон рухи, – аниқлик киритди лорд Джон. – Бу ерда барча ёвуз нарсаларни ушбу ном билан атапшиди. Боёқиши маҳаллий халқ бу ерга ҳатто бош суқишига ҳам қўрқади – уларнинг назарида бу ерда аллақандай даҳшатли нимадир беркинган.

Учинчи куни қайиқлар билан видолашишга тўғри келишини тушуниб етдик: дарё бирданига сайёзлаша борди, эшкаклар ҳам деярли тубдаги қумларни ўпира бошлаганди. Охир оқибат биз уларни сувдан чиқариб, қирғоқ бўйидаги бутазорга тунаш учун жойлашдик. Эрталаб лорд Джон ва мен дарёга ёндош ўрмон бўйлаб чамаси икки миля йўл босдик ва дарё-

НИНГ ТОБОРА САЙЁЗЛАШИБ БОРАЁТГАНИГА АМИН БҮЛДИК, СҮНГ ШУ ХАБАР БИЛАН ПРОФЕССОР ЧЕЛЛЕНДЖЕРНИНГ ёНИГА ҚАЙТИБ, УНИНГ ТАХМИНЛАРИНИ ТАСДИҚЛАГАН ҲОЛДА, БИЗ ЭҢГ ЧЕККА НУҚТАГА ЕТГАНИМИЗНИ ВА УНДАН УЁҒИГА ҚАЙИҚДА СУЗИБ ЎТИШНИНГ ИЛОЖИ ЙҮКЛИГИНИ АЙТДИК. ШУНДА БИЗ ҚАЙИҚЛАРНИ ЯНАДА ЮҚОРИГА ОЛИБ ЧИҚИБ, БУТАЛАР ОРАСИГА БЕРКИТДИК, СҮНГ ОРТТА ҚАЙТИШ ВАҚТИ ЕТГАНДА ЎЗ ЯШИРИН ЖОЙИМИЗНИ ОСОНЛИКЧА ТОПИШ УЧУН ҚҰШНИ ДАРАХТ ТАНАСИНІ ЎЙИБ БЕЛГИ ҚҮЙДИК. КЕЙИН ЮҚЛАРНИ – МИЛТИҚ ВА ЎҚЛАР, ОЗИҚ-ОВҚАТ, АДЕЛЛАР, ЧОДИР ВА БОШҚАЛАШ-ЛУШЛАРНИ – ЎЗАРО ТАҚСИМЛАБ, БҮХЧАЛАРИМИЗНИ ЕЛКАГА ОРТГАНЧА ЯНА ЙЎЛГА ТУШДИК. ВА АФТИДАН, БУ ЙЎЛ БИЗГА АВВАЛГИЛАРИГА ҚАРАГАНДА ОГИРРОҚ ҚИЙИНЧИЛИКЛАРНИ ВАЪДА ҚИЛАРДИ.

БУ ЧИҚИШ, БАХТГА ҚАРШИ, ИККИ ХЎРОЗИМИЗ ЎРТАСИДАГИ МОЖАРОНИНГ КУЧАЙИШНИНГ АНГЛАТАРДИ. БИЗГА ҚҰШИЛГАН ЧЕЛЛЕНДЖЕР ЭКСПЕДИЦИЯГА БОШЧИЛИКНИ ЎЗ КЎЛИГА ОЛДИ, БУ ЭСА, ТАБИЙКИ, САММЕРЛИГА ЁҚМАДИ. ВА МАНА ШУ КУНИ, ЧЕЛЛЕНДЖЕР ЎЗ ҲАМКАСБИГА ТОПШИРИҚ БЁРГАН ЗАХОТИ (МЕТАЛЛ БАРОМЕТРНИ ОЛИБ ЮРИШ, ВА ФАҚАТ ШУ!), – САММЕРЛИ ПОРТЛАБ-КЕТДИ.

– Сўрашга изн беринг, жаноб, – деди САММЕРЛИ ҒАЗАБНО ҲОТИРЖАМЛИК БИЛАН, – БИЗГА БУЙРУҚ БЕРИШГА СИЗНИНГ ҚАНДАЙ ҲАҚҚИНГИЗ БОР?

ЧЕЛЛЕНДЖЕР-БИРДАН-ҚИЗИШИБ, ЗАРДАСИ ҚАЙНАДИ:

– ЭКСПЕДИЦИЯ РАҲБАРИ СИФАТИДА ҲАҚҚИМ БОР, ПРОФЕССОР САММЕРЛИ!

– Қайд этиб ўтишга мажбурман, жаноб, мен сизни раҳбар деб тан олмайман.

– Ҳали шунақа дент! – ЧЕЛЛЕНДЖЕР ЧИНАКАМ ФИЛ НАЗОКАТИ БИЛАН ИСТЕҲЗОЛИ ТАЪЗИМ ҚИЛДИ. – У ҲОЛДА, ЭҲТИМОЛ, БАЛКИ ЎЗИНГИЗ ОРАНГИЗДАГИ ЎРНИМНИ КЎРСАТИБ ҚЎЯРСИЗ!

– Марҳамат, жаноб. Сиз – сўзлари шубҳа остига олинган одамсиз, биз эса – сизни текшириш учун тузилган көмиссия АЎЗОЛАРИМИЗ. Сиз ўз ҳакамларингиз билан кетмоқдасиз, жаноб!

– Эй, худо! – хитоб қилди ЧЕЛЛЕНДЖЕР, ағдариб қўйилган қайиққа ўтириб. – Ундан бўлса, илтифот этиб, ўз йўлингиздан боринг, мен эса шошилмасдан ортингиздан юраман. Модомики, экспедицияга бошчилик қилмас эканман, унинг бошида юришимдан нима наф.

Худога шукр-ки, орамизда соғлом фикрлайдиган икки инсон бор – лорд Джон ва мен, – акс ҳолда олимларимизнинг аҳмоқлиги ва қизиққонлиги сабабли Лондонга қуруқ кўл билан қайтишимизга тұғри келарди. Биз уларни тинчлантиргу нимизга қадар қанчадан-қанча ўтит, тортишув, тушунтириш, кўндириш зарур бўлди! Ваниҳоят Саммерли мундштукини тутатиб ва нафрат билан иршайганча олдинга илдамлади, Челленджер эса вайсаганча унинг ортидан эргашди. Ҳайриятки, бир неча кун олдин иккала олимимиз ҳам Эдинбургдаги доктор Иллингвортни бир чақага ҳам олмасликларини билиб олишга ултургандик, ва бу бизни күтқарди. Келгусида шотландиялик зоологнинг исмини ёдга олишимиз билан, етилиб келаётган жанжал шу заҳотиёқ тинчир, икки профессор эса вақтингчалик иттифоқдош бўлиб, биргалиқда нафрат билан умумий рақибларини мухокама этишга тушишарди.

Олдинма-кетин тизилишганча дарё ёқалаб ҳаракатланиб, унинг бора-бора ингичка ариқчага айланиб қолганига, шунингдек оёқларимиз тизза бўйи ботиб кетган ва ғовак-ғовак йўсин билан қопланган ботқоқликда тамоман ғойиб бўлганига амин бўлдик. Бу ерда майда чивин ва бошқа турли ҳашаротлар тұдаси учиб юрар, шу сабаб биз руҳимиз енгиллашиб, заранг ерга қадам босдик, ўрмон орқали ушбу серўт ва анча вақтгача ҳашаротларининг ғувиллаган шовқини билан ёдимииздан чиқмаган ботқоқликни узоқдан айланиб ўтдик.

Қайиқларни ташлаганимизга икки кун тўлганда бу жойнинг қиёфаси зумда ўзгарди. Ҳамма вақт тоғлардан юриши мизга тұғри келар, ўрмон чангалзори сезиларли даражада сийраклашиб, ўз тропик серҳашамлигини йўқотиб борарди. Амазонка уvasининг серлойқа заминида бўй чўзган улкан дарахtlар ўз ўрнини қалин бутазор орасида бир тұда бўлиб турган кокос ва хурмо пальмалариға бўшатиб берди. Захкаш пастлиқда бежирим баргларга бурканган пальмалар ўсиб ётарди. Биз деярли фақат компаста қараб юрадик, ҳатто икки марта Челленджер ва икки ҳиндұ орасида йул танлови борасида баҳс кетди, бироқ ҳар икки ҳолда ҳам гурухимиз, аччиқланган профессорнинг тили билан айтганда, “замонавий европа маданиятининг баркамол маҳсулига эмас, қандайдир ибтидоий одамнинг алдамчи инстинктига ишо-

нишни" маъқул топди. Учинчий куни ҳиндулар сезгирилигини танлаб хато қилмаганимиз маълум бўлди. Челленджеरнинг шахсан ўзи биринчий саёҳати давомида ёдида қолган баъзи аломатларни таниб қолди, бир жойда эса ҳатто тўртта куйган тошга – унинг лагери тўхтаган маконга дуч келдик.

Биз юқорига кўтарилишда давом этардик; юмалоқ катта тошлар билан қопланган тоғни ошиб ўтишга икки кун кетди. Ўсимликлар дунёси яна ўзгарди ва бу еда аввалги тропик ҳашамдорликдан фақат "фил сугти" пальмалари ва кўплаб гаройиб орхидеялар қолганди. Мен уларнинг орасидан ноёб *Nuttoma Vexillaria* гулини, пуштиранг ва қип-қизил, ажойиб катлёя ва одонтоглоссум гулларини фарқлашни ўргандим. Тепалик ёриқларидағи майда тошлар орасида қирқкулоқ бутазори билан сояланган жилғалар шилдираб оқарди. Кечга биз одатда дарё қўлтиғи қирғоғидаги ҳарсанглар орасига жойлашардик, бу ерда қачонлардир бизга ажойиб кечки овқат бўлиб хизмат қилган инглизча гулмоҳига (форелга) ўхшаш орқаси кўкимтири-қора-балиқлар галаеи сузиб турарди.

Сафаримизнинг тўқизинчи куни, ҳисобимга кўра қайиқлар беркитилган жойдан чамаси бир юз йигирма миля йўл босиб ўтганимизда, ўрмон тамоман кичрайиб, бора-бора бутазорга ўрин бўшатди. Буталар эса, ўз ўрнида, бепоён бамбуқзорга айланди. У шу қадар қалин эди-ки, ҳатто пиҷоқ ва ҳиндуларнинг томагавклари (узун сопли болтасимон жанг қуроли) ёрдамида йўл очишимиизга тўғри келди. Бунга бутун бир кун, эрталабки соат еттидан кечки соат саккизгacha вақт кетди, орада икки марта дам олиш учун қилинган қисқа танаффусларни ҳисобга олмаганда. Ҳа, бундан-да бир зайдаги ва чарчатадиган машгулотни тасаввур қилиш қийин!

Ҳатто сўқмоқларда ҳам менинг горизонтим қандайдир ўн-ўн икки ярд билан чегараланаарди; қолган ҳамма вақт ўз қаршимда оқ парусинали кўйлак кийган лорд Джоннинг елкасини ҳамда ён тарафларимда бамбукли сариқ деворни кўришга муваффақ бўлгандим. Унинг орасидан баъзида қуёшнинг тиф каби ингичка нурлари ёриб ўтарди; деярли ўн беш фут масофада бошнимиз узра ҳаворанг осмон фонида бамбуқ попуклари тебраниб турарди. Ушбу чакалакзорда қандай ҳайвонлар мақон топганини билмайман,

лекин бир неча бор жуда яқындан қандайдыр оғир қадам ташлашларни эшилдик. Лорд Джон уларни гуанако ёки лама деб ўйлади. Биз кечга бориб ваниҳоят бамбукзордан қутулиб чиқдик, туганмас бўлиб кўринган оғир кун бизни жуда хоритганди, шу сабабли дарҳол тунаш учун жой ҳозирладик.

Эрта саҳарда яна йўлга тушдик. Жойнинг тузи яна ўзгара бошлади. Сариқ бамбукли девор орқада аниқ-тиниқ кўриниб турарди. Қаршимизда яланг текислик намоён бўлди, унинг ҳар ер-ҳар ерида дарахтсимон қирқулоқлар ўсиб ётарди. Яланглик китнинг елкасига ўхшашузун чўкки сари кўтарилиб борди. Биз уни тушликка яқин ошиб ўтдик ва унинг ортида ува борлигини кўрдик, кейин яна нишаб қиялик бошланди. Бу ерда, илк дўнгликлар тизмасида, бир воқеа содир бўлди, аммо унинг қанчалик аҳамиятга эга экани келгусида аён бўлди.

Олдинда икки ҳинду билан одимлаб кетаётган профессор Челленджер бирдан тўхтаб қолди ва ўнг тарафга ишора қилиб, безовталаниб қўл силкиди. Ўша томонга қараб, биздан чамаси бир миля нарида улкан кулранг қушга ўхшаш ниманидир кўрдик, у щошибилмай қанотларини ёйди, ердан жуда паст ва оҳиста учиб ўтди, сўнг дараҳтлар орасида кўздан ғойиб бўлди.

– Кўрдингизми? – завқланиб бақирди Челленджер. – Саммерли, кўрдингизми?

Унинг ҳамкасби кўзини узмай қуш ғойиб бўлган тарафга тикилиб турарди.

– Сизнинг-ча, бу нима? – сўради у.

– Нима бўларди? Птеродактиль!

Саммерли нафратланиб хоҳолади.

– Птеросафсата! – деди у. – Бу лайлак, оддий лайлак.

Челленджер ғазабдан сўзлаш қобилиятини йўқотди. Жавоб ўрнига ўз ҳалтасини елкасига ортиб, йўлида давом этди. Бироқ тез орада менга тенглашиб олган лорд Джоннинг кўриниши одатдагидан анча жиддийлашганди. У қўлида цейссов дурбинини тутиб турарди.

– Мен ҳар ҳолда уни яққол кўришга улгурдим, – деди у.

– Бу нима эканини аниқ айта олмайман, бироқ овчилик та-

жрибам билан онт ичишими мумкин-ки, бундай қушларни умримда кўрмаганман.

Хуллас, шунақа гаплар. Биз чиндан ҳам Номаъдум мамлакатга яқинлашиб қолдикми, йўлбошчимиз таъкидлашда давом этаётган Йўқолған олам остонасида турибмизми? Ёзув қайдларим орқали мен билган нарсаларни биласиз, холос. Бундай воқеалар бошқа қайтарилмади, биз билан бошқа муҳим ҳодисалар ҳам юз бермади.

Шундай қилиб, азиз ўқувчиларим – agar қачондир шундайлар бўлса, – сиз мен билан бирга кенг дарё бўйлаб юқорига кўтарилдингиз, қамишлар орасидан яшил туннелга кирдингиз, пальмалар аро қияликлардан ўтдингиз, бамбузорни забт этиб, дараҳтсимон қирққулоқлар ўсиб ёттан ялангликка тўшдингиз. Мана энди сафаримизнинг мақсади қаршимизда турибди.

Иккинчи тепаликлар тизмасидан ўтиб, пальмалар қалин бўлиб ўсиб ётган торгинаувани, унинг ортида эса альбомдаги расм орқали ёдимда қолган қизил қоялар чизифини кўрдик. Ҳозир мен ёзяпман, аммо хатдан чалғиган заҳотим, мана у кўз ўнгимда турибди: унинг расмдаги кўриниш билан айнан ўхшашлиги шубҳасиз. У ва биз тўхтаган жой орасидаги энг қисқа масофа етти милядан кўп эмас, кейин у эгилиб, кўз илғамас бепоён кенгликка сингиб кетди.

Челленджер лагеримиз бўйлаб хўрозда каби жанговар кўринища у ёқдан-бу ёққа юрибди: Сammerли сукут сақламоқда, бироқ олдингидек ишонмаслик рухи уни тарқ этмаган. Яна бир кун, ва бизнинг кўпгина шубҳа-гумонларимиз ўз жавобини топади: Унгача мен бу хатни бамбузорда кўлини жароҳатлаб олган ва уни қўйиб юборишлирини талаб қилган Хоседан бериб юборяпман. Мактубим белгиланган манзилга етиб боришига умид қиласман. Илк имконият туғилиши билан, яна хат битаман. Мактубга ундаги ёзувларни тушуниб олишингизга ёрдам бериши учун саёҳатимизнинг тахминий режасини илова қиласман.

IX БОБ

ШҮНДАЙ БҮЛИШИНИ КИМ БИЛИБДИ?

Биз даҳшатли баҳтсизликка йўлиқдик. Шундай бўлишини ким билибди? Энди кулфатларимизнинг поёнини кўрмаяпман. Эҳтимол, тақдиримизга шу сирли, забт этиб бўлмас ўлкада бир умр қолиб кетиш ёзилгандир. Мен бўлиб ўтган воқеалардан шу қадар изтиробга тушдим-ки, ҳатто ҳануз барини яхши англай олмаяпман, олдинга, келажакка ҳам назар ташлай олмайман. Биринчиси гангигтан онгимга даҳшатли бўлиб кўринса, иккинчиси тун каби зим-зиёдек туялади.

Хойнаҳой, бу каби ҳолатга тушганлар бўлмаса керак. У шу қадар иложсиз-ки, мен ҳатто сизларга ушбу тоғ тизмасининг аниқ координаталарини ошкор этишини ва дўстларни қутқарув гурухини жўнатишга даъват этишини лозим деб топмадим. Агар шундай-турух-жўнатилса-ҳам, бизнинг тақдиримиз унинг Жанубий Америкага келгунинга қадар аллақачон ҳал этиб бўлинган бўлади.

Ҳа, биз ҳар қандай ёрдамдан узилганмиз, худди Ойга тушшиб қолган мисоли. Агар биз шараф билан бу офатдан чиқсанак, бу қутқарилишда фақат ўзимиздангина миннатдор бўламиз. Менинг уч ҳамроҳим – фавқулодда одамлар, улар жуда ақлли ва жасур. Бор умидимиз шундан, ва фақат шундан. Шерикларимнинг хотиржам чехрасига боқишим билан, мени чулғаб олган зулмат бир зумда тарқаб кетади. Ўйлашимча, ташқаридан қараганда мен ҳам худди шундай хотиржам кўринардим. Аслида эса мени оғир шубҳалар азобга соларди.

Энди эса бизни ҳалокаттга олиб келган воқеалар ривожини барча тафсилотлари билан баён этишга изн бергайсиз.

Сўнгти ҳисоботимда профессор Челленджер айтган ўша ясси тоғни ўраб олған қизил қоялар тизмасидан етти миля узоқда турганимизни қайд этиб ўтгандим. Гурухимиз унга яқин келганида, назаримда профессор уларнинг баландлигини камайтириб айтгандек кўрйнди, негаки айрим жой-

ларда уларнинг баландлиги ҳеч бўлмаганда минг футга етарди. Шунингдек ушбу қояларнинг қатлам-қатламлиги кўзга ташланарди, афтидан, бу базалът қояларга хос эди. Шу каби кўринишни Эдинбург яқинидаги Селисберий тик қояларида ҳам кузатиш мумкин. Тоғ тизмасининг чўққиси ҳашамдор ўсимликлар билан қопланган – этакларида буталар бўй чўзган, уларнинг ортида эса баланд дарахтлар. Афтидан, бу ерда ҳеч бир тирик жон йўқ эди.

Ўша кечаси биз тоғ тизмасининг қоқ этагида, овлоқ ва зим-зиё жойда лагерь курдик. Тепамизда қотиб турган қизил қоялар нафақат мутлақо тикка, балки четлари ташқариға қараб эгилганди, шунинг учун бу тарафдан чиқишини ўйламасак ҳам бўларди. Лагеримиздан унча узоқ бўлмаган жойда юқорига қараб торайиб борувчи баланд тик қоя туарди. Мен, назаримда, у ҳақида аввал ҳам айтиб ўтган эдим. У черков томининг йўғонлаштирилган учини эслатарди. Унинг бир баланд дарахт ўсиб турган чўққиси ясси тоғ билан барабар туар, аммо уларни дара ажратиб туарди. Мана шу тик қоя ва унга яқин тоғ тизмасининг тармоқлари жуда баланд эди – назаримда, беш юз-олти юз фут, ундан кўп эмас.

– Айнан мана шу дарахтда, – деди профессор, – мен отиб туширган птеродактиль ўтирган эди. Ушанда тик қоянинг ярмигача тирмашиб чиқишимга тўғри келганди. Ўйлашмича, мендек яхши альпинист, чўққига чиқа олади. Аммо барибири у ердан ясси тоғга ўтиб бўлмайди.

Челленджер ўзининг птеродактили ҳақида гапираётганда, мен профессор Саммерлига қараб кўярдим ва унда янги бир жиҳатни пайқадим: афтидан, у ўз рақибига ишона бошлаган ва ҳатто қандайдир пушаймонлик нишоналарини ҳам намоён этарди. Унинг чехрасини заҳарханда ва истеҳзоли табассум тарк этган, кейинчалик ранги-кути ўчганча, ўз ҳайратини беркитишга ҳам уринмасди. Челленджер ҳам буни сезишга улгурган ва ғалаба нашидасидан завқдана бошлаганди.

– Профессор Саммерли мен птеродактиль ҳақида гапираётганимда, лайлакни назарда тутаяпман, деб ўйляяпти, бу шубҳасиз, – деди у, қочирим қилишга уриниб, – бироқ ушбу лайлакнинг патлари йўқ, тери қатлами жуда қаттиқ, у пардақанотли ва тумшуғида тишлари бор.

Челленджер икки букилиб таъзим қилди, имо қилиб, ҳамкасбига кулиб қўйди, Саммерли эса дош бера олмай, нари кетди.

Қаҳва ва маниок¹дан иборат эрталабки камтарона нонуштадан сунг, – озиқ-овқатни тежашга мажбур эдик, – биз ҳарбий кенгаш чақирдик ва ясси тоғга чиқиш усулини муҳокама қилдик.

Профессор Челленджер ўта тантанаворлик билан раислик қилди – нақ олий судьянинг ўзгинаси.

Шундай қўринишни тасаввур қилинг: бесунақай похол шияпасини орқага суриб қўйган бу соқолли киши савлат билан тош устига ўтириб, бизга ярим туширилган қовоқлари остидан димоғдорлик билан қараган қўйи шошилмай, оҳиста гапирап, ҳозирги ҳолатимиз ва келгусидаги режаларимиз ҳақида сўзларди. Унинг олдида уччовлон ўтириб олганмиз: офтобда қорайган, тоза ҳаводан чиниқишига улурган каминаи камтарин, юзида аввалгидек ишончсизлик акс этиб турган ва мундштукини тутатган Саммерли, озғиндан келган, устара тифидек ўткир лорд Джон, у милтиққа суюнганча, ўткир нигоҳини Челленджерга қадаб ўтиради. Бизнинг оптимизда – икки буғдойранг дурагай ва бир жойга тўпланиб олган ҳиндулар, олд тарафимизда эса – мақсадимиз сари йўлни тўсиб турган қизгиш қовурғасимон қоялар.

– Айтиб ўтиш жоизмикан, – гапни шундай бошлади йўлбошчимиз, – бу ерга биринчи бор келганимда ясси тоғга чиқиш учун барча усулларни қўллаб кўрганман, модомики, мендек тажрибали альпинист бунинг уддасидан чиқа олмаган эканман, бошқалар бу ҳақда ўйламаса ҳам бўлади. Тўғри, ўшаңда ёнимда альпинистларнинг ҳеч қандай анжомлари бўлмаган, бироқ ҳозир бунинг ғамини еб келганман ва уларнинг ёрдами билан тик қоянинг чўққисига чиқишга бор кучимни сарфлайман. Умуман олганда, асосий тоғ тизмасига бу томондан чиқиш ҳақида ўйламаса ҳам бўлади. Ўтган сафар шошишимга тўғри келган: ёмғирлар мавсуми яқинлаб қолган, бунинг устига заҳираларим тугаб бораётганди. Буларнинг бари вақтимни зиқлар, мен шарқий йўналишида

¹ – Маниок – сутлама оиласига мансуб ўсимлик, унинг тугунаки қайнатилган ҳолда истеъмол қилинади.

чамаси олти миля юриб, тизмани айланиб ўтишга улгурдим ва кўтарилиш учун бундан-да қулай жойни топа олмадим: Сизнингча, ҳозир қандай йўл тутишимиз керак?

– Менимча, соғлом ақл бизга фақат биргина йўлни ишора қиляпти, – тилга кирди профессор Саммерли. – Агар сиз тизмани шарқий йўналишда ўрганиб чиқсан бўлсангиз, у ҳолда ҳозир ғарб томонга юриб кўриш керак, балки бу тарафдан чиқиб бўлар.

– Тўғри, – уни қўллаб-қувватлади лорд Джон. – Ушбу тизма уччалик катта эмас, деб тахмин қилишга асос бор. Уни айланиб ўтамиз ва бизга керак нарсани топамиз, ёки бошлангич нуқтага қайтиб келамиз.

– Мен ёш дўстимизга тушунтириб бергандим, – деди Челленджер (у мен ҳақимда доим ўн ёшли мактаб ўқувчи-сидек гапиради), – енгил кўтарилишга умид боғламаслик зарурлигини, бунинг сабаби жуда оддий: агар шундай йўл бўлганида, ясси тоғ қолган оламдан ажратиб қўйилмаган ва унда бизга маълум бўлган барча омон қөлин-қонунларини бузувчи шароитлар яратилмаган бўларди. Шунга қарамай, қояларда тажрибали альпинист учун (аммо оири, чаққон бўлмаган, шалвираган жониворлар учун эмас) қулай бўлган жойлар бор-деб ўйлайман. Ҳеч бўлмаганда битта шундай жой мавжуд эканига ишончим комил.

– Бу ишонч сизга нима берди, жаноб? – кескин сўради ундан Саммерли.

– Гап шундаки, ўтмишдошим, америкалик Мепл-Уайт қандайдир йўл билан ясси тоғга чиқишга муваффақ бўлган. Акс ҳолда у ўз альбомида чизилган маҳлуқни қандай кўра олган бўларди?

– Демак, сиз буларнинг бари текширилишини ҳам кутиб ўтирмасдан олдинга илдамлаб кетяпсиз, – қайсаарлик билан эътиroz билдириди Саммерли. – Ясси тоғ мавжуд эканини тан олман, чунки у кўз олдимда, аммо унда ҳаёт борми-йўқми, буни менга ҳали ҳеч ким исботлаб бергани йўқ:

– Ниманидир тан оласизми ёки тан олмайсизми, бу – мутлақо муҳим эмас, жаноб. Умуман олганда, охир оқибат ясси тоғнинг мавжуд экани онгингизга етиб борганидан ҳам хурсандман. – Челленджер бошини кўтарди ва бирдан

ўрнидан сакраб туриб, Сammerлининг ёқасидан маҳкам тортди ва унинг иягини юқорига қаратди. – Хўш, жаноб, – бакирди у ҳаяжондан хириллаган овози билан, – энди ясси тоғда тирик олам борлигига амин бўлдингизми?

Мен аввал ҳам тошли тизманинг четини қоплаб олган куюқ яшиллик ҳақида гапирган эдим. Шундай қилиб, мана шу бутазорлар орасидан бирдан қандайдир қора ва ялтираган нимадир пайдо бўлди. У жарлик томон секин ўрмалаб, унда осилиб олди. Биз унинг белкуракка ўхшаш ясси бошли улкан илон эканини кўрдик. У бир зум жарлиқда осилганча ўзининг гўё сайқал берилган силлиқ терисини қўёш нурида ўйнатиб турди, сўнг оҳиста ортига чекиниб, буталар орасида фойиб бўлди.

Бу кўриниш Sammerlinи шу қадар қизиқтириб қўйганди-ки, у ҳатто аввал бошида Челленджернинг чангалидан чиқишига ҳам уринмади. Лекин кейин хушига келиб, ҳамкасини итариб юборди ва яна ўз ҳолига қайтди.

– Профессор Челленджер, – деди у, – иягимни юқорига силтаб тортиш ўрнига, сўзларингизга эътибор қартишнинг бошқа усулини топсангиз, ғоят миннатдор бўлар эдим. Бундай эркинликни ҳатто энг оддий питоннинг пайдо бўлиши ҳам оқламайди.

– Лекин ҳар ҳолда ясси тоғда ҳаёт мавжуд! – тантанавор ҳайқирди унинг ҳамкаси. – Мана энди, сўзларим аёний тасдифини топганда, хато ўйлайдиган ва энг зеҳни пастлар ҳам унга қарши чиқа олмайди. Мен қароргоҳимизни зудлик билан тарқ этиб, ғарб йўналишида йўлга тушишни, юқорига чиқиши мумкин бўлган жойни излашни таклиф этаман.

Тизма этаги тошли ва нотекис бўлгани учун биз жуда сескин ва машаққат билан олдинга илдамлардик. Бироқ кутилмаган топилма бизни руҳлантириди: биз кимдир олдин тұхтаган жойга дуч келдик. Тошлар орасида бир нечта чикаго консерва идишлари, синган пичок, «Конъяк» ёрлиги ёпиштирилган шиша ва бошқа күпгина майдада-чуйдалар ётарди. Фижимланган, йиртилган рўзноманинг номи «Чикагский демократ» бўлиб, унинг қайси санада чоп этилганини аниқлай олмадик.

– Меники эмас, – деди Челленджер. – Булар, менимча, Мепл-Уайтдан қолган.

Лорд Джон шу жойга соя ташлаб турган баланд дарахтсім он қирққулоқнинг танасини диққат билан кўздан кέчирди.

— Мана бунга қаранг, — деди у. — Ўйлашимча, бу кўрсаткич белги.

Дарахтга учи ғарб томонга қаратилган пайраҳа қистириб қўйилганди.

— Мутлақо тўғри! — хитоб қилди Челленджер. — Бундан бошқа нарса бўлиши ҳам мумкин эмас. Ўтмишдошимиз олдида турган йўл хавф-хатарга тўла эканини яхши англаған ва шу белгини қолдириб кетган. Шошмай туринг, балки қандайдир бошқа изларни ҳам учратиб қолармиз.

У ҳақ бўлиб чиқди, бироқ биз кўрган нарса шу қадар кутилмаган ва даҳшатли эдик! Тизманинг нақ этагида баланд бамбуқзор ясланиб ётарди, худди саёҳатимиз аввалида биз машққат билан кесиб ўтган бамбуқзор каби. Унинг пояси бальзан йигирма футгача етарди, чинакам қозиқقا ўхшаш ўткир, маҳкам учлари эса гўё юқорига интилиб турарди. Мен поялар орасига қиё боқиб, бош суюгини кўриб қолдим. Бир неча қадам нарида тана суюклари ҳам ётарди.

Хиндулар тезда ушбу жойни пичноқ билан тозалаб ташлашди, ва бу ерда рўй берган фожиа барча тафсилотлари билан кўз ўнгимизда гавдаланди. Мархумнинг-кийимларидан факат увада қолганди. Қок сукр оёқда бутун сақланиб қолган бошмоқларга қараб, унинг эгаси европалик бўлганини таҳмин қилиш мумкин эди. Суюклар орасида Нью-йоркнинг «Гудзон» фирмасида ишлаб чиқарилган тилла соат, занжирга илинган стилографик патқалам, шунингдек, қопқоғида «Дж. К.га А. Э. С.дан» сўзлари ўйиб ёзилган кумуш портсигар ётарди. Портсигар қорайишга улгурмаган, демакки, баҳтсиз ҳодисанинг рўй берганига кўп вақт бўлмаган.

— Бу ким бўлди? — сўради лорд Джон. — Эҳ, шўрлик! Биронта ҳам соғ суюги қолмабди!

— Бамбуқ ҳам қовурғалари орасидан униб чиқсан, — деди Саммерли. — Тўғри, у жуда тез ўсади, лекин барибир суюклар бу ерда ётган пайт ичидаги поялар йигирма футгача бўй чўзиши мумкинлигини фаҳмлаш қийин.

— Мархумнинг шахсига келсан, — деди Челленджер, — бу борада ҳеч қандай шубҳам йўқ. Гасиендада сизларга қўши-

либ олгунимга қадар, Мепл-Уайт ҳақида аниқ маълумотлар тўплашга қарор қилдим. Парада у ҳақида ҳеч ким ҳеч нарса билмас экан. Баҳтимга, унинг альбомидаги бир расм менга ишора берди. Ёдингиздами, Розариода қандайдир руҳонийникида нонушта қилгандик. Ҳуллас, мен ўша руҳонийни излаб топдим. У учига чиққан баҳсчи экан ва диний эътиқод замонавий илм-фанинг йўлдан оздирувчи ҳаракатларига дош бера олмаслигини айтганимда, қаттиқ аччиқланди, бироқ ҳар ҳолда сұхбатимиз бехуда кечмади. Мепл-Уайт тўрт йил олдин Розариога келган экан, яъни ўлимидан икки йил аввал. У бир ўзи бўлмаган, у билан дўсти, Джеймс Колвер исмли америкалик кимса саёҳат қилган, у қирғоққа келмаган ва руҳоний билан кўришмаган. Шунинг учун, қаршимизда ўша Джеймс Колвернинг қолдиқлари ёттанига ҳеч шубҳа қилмасак ҳам бўлади.

– Бундан ҳам кам шубҳани унинг ўлими билан боғлиқ ҳолат уйғотмоқда, – деди лорд Джон. – У қоядан йиғилган ёки итариб юборилган ва бамбукка йўлиққан. Синган суякларни бошқа тахмин билан изоҳлаб бўлмайди. Бамбук ҳам унинг орасидан бунчалик тез ўсиб чиқа олмасди.

Биз сукут сақлаб олдімизда ётган жасадға тикилганча лорд Джон Рокстон айтган сўзларнинг моҳиятини мулоҳаза қиласдик. Қоянинг туртиб чиққан жойи оғир тўқмоқ каби бамбуказор устига энгашиб турарди. Америкалик шу ердан қулаб тушган. Бироқ ўзи қулаганми? Бу чиндан ҳам баҳтсиз ҳодиса бўлганми? Балки.. Ва ушбу номаълум мамлакат ҳақидаги фикр билан бирга мудхиш ва даҳшатли нимадир биз томон эсди.

Сукутни бузмаган ҳолда тошли девор бўйлаб яна йўлда давом этдик. Биринчи беш миля давомида мана шу қоялар тизмасида биронта ҳам дарани, ҳатто бир дона ҳам ёриқни кўрмадик. Бироқ дафъатан қаршимизда умид учкунни ярқиради. Ёмғир оқими туша олмайдиган бир кичик чуқурлиқда оқ бўр билан ҳамон ғарбга ишора қилувчи белги чизиб қўйилганди.

– Яна Мепл-Уайт, – деди профессор Челленджер. – У, афтидан, ҳар қандай ғамхўрликка муносиб одамлар унинг изидан бўришини олдиндан билган.

– Демак, унинг ёнида бўр бўлган?

– Бўдмасамчи! Унинг йўл халтасида бир қути пастель қаламлари бўлган. Ёдимда, оқ қалам ишлатилавериб жуда калта бўлиб қолганига аҳамият қаратгандим ўшанда.

– Ўта ишончли далил, – деди Сammerли. – Нима ҳам дердик, унинг кўрсатмаларига амал қилиб, йўлда давом этайлик, гарбга қараб.

Биз яна беш миля йўл босиб, тағин қоядаги оқ стрелкага дуч келдик. Айнан мана шу жойдаги тош деворда биринчи торгина оралиқ пайдо бўлди. Қоя оралиғида ҳам белги чизилган бўлиб, аммо бу сафар у қаергадир юқорига ишора қиласди.

Қандай тантанаворлик билан нафас оларди бу жой! Баҳайбат қоялар, улар устидаги бир парча мовий осмон ва қалин зулмат, негаки икки қават бўлиб ўсган яшиллик деярли нур ўтказмасди. Биз бир неча соатдан бери туз тотмагандик, тошли йўл бизни ҳолдан тойдирганди, бироқ бу ерда тўхтаб бўлармиди! Ҳиндуларга лагерь қуришни буюриб, биз тўрттовлон икки дурагай ҳамроҳлигига тор дара ичкарисига қараб юрдик.

Киравериш жойининг кенглиги қирқ футдан ошмасди, лекин кейин тобора торайиб борди, сўнг ваниҳоят қияликка тақалиб қолдик, у шу қадар тик ва тойғоқ эдики, бу ердан юқорига кўтарилишни ўйламаса ҳам бўларди. Ўтмишдошимиз аниқ бошқа нарсани назарда тутган бўлса керак. Биз ортга қайтдик – даранинг чуқурлиги атиги чорак миля келарди, – ва бирдан лорд Джоннинг ўткир кўзлари биз учун зарур нарсани илғади. Баландда, нақ бошимиз тепасида, умумий зулмат ичра янада қора доғ кўриниб турарди. Бу, шубҳасиз, қандайдир горнинг кириш жойи эди.

Дара тубида бир уюм тошлар ётарди, ва биз ҳеч қийналмай улар ёрдамида юқорига кўтарилидик. Барча шубҳаларимиз тарқаб кетди. Мана у, ғорга кириш йўли, унинг ёнида эса бўр билан чизилган стрелка! Демак, Мепл-Уайт ва унинг бадбахт ҳамроҳи ясси тоғга кўтарилишни шу ердан, айнан мана шу жойдан бошлашган.

Биз шу қадар ҳаяжонга берилган эдик-ки, ҳатто лагерга қайтишни ҳам унугиб қўйдик. Баримиз дарҳол ғорни ўрганиб чиқишни истардик. Лорд Джон елкасидаги халта-

дан электр фонусни чиқарди, бу матоҳ биз учун ягона ёруғлик манбай бўлиб хизмат қилиши керак эди. Лорд Джон атрофни ёритиб, олдинга илдамлади, биз унинг ортидан эргашдик.

Силлиқ девор ва думалоқ тош уюмларига қараганда, қоялардаги бу чукурлик сув билан ювилганди. Унга битта-биттадан кира олдик, шунда ҳам Энгашган ҳолатда. Илк эллик ярд давомида ғор тўғридан-тўғри қоялар қатламига кириб бораради, кейин эса қирқ беш даража бурчак остида кўтарила бошлади. Тез орада юқорига қараб йўл тиккалаша борди, ва биз сочиувчан майда тошлар устидан тўрт оёқлаб тёпага қараб тирмасиб чиқа бошладик. Яна бир неча дақиқа ўтди, ва бирдан лорд Джон бақирди:

– У ёғига йўл йўқ!

Биз, унинг ортида тиқилишиб турганлар фонуснинг сарик ёғдуси оша ғорнинг нақ шифтига етувчи базалът қолдиқларининг уюмини кўрдик.

– Ўпирлиш!

Биз бир нечта тошларни чиқариб олдик, аммо бу ҳеч қандай натижа бермади, аксинча унданда каттароқ палахсаларни қимирлатиб-кўйдик, улар эса пастга қараб қулаб, бизни босиб кўйиши мумкин. Бундай тўсиқни енгиб ўтишга қурбимиз етмаслиги аниқ ва равшан эди. Мепл-Уайт босиб ўтган йўл энди мавжуд эмасди.

Рухимиз шу қадар тушиб кетди-ки, ҳатто бир оғиз ҳам сўз айтмай, ортга қайтдик ва қоронғу дара бўйлаб юрдик. Бироқ шу жойда бошқалари қаторида ўта аҳамиятли бўлган бир ҳодиса юз берди.

Биз бир тўда бўлиб дара тубида, ғордан қирқ фут пастда турардик, шунда бирдан ёнимиздан улкан ҳарсанг учеб ўтди. Биз қандайдир мўжиза билан омон қолдик. Ушбу палахсанинг қаердан кўчгани биз турган ердан кўринмасди, бироқ қоянинг кириш қисмида ушланиб қолган икки дурагайнинг айтишича, тош уларнинг ёнидан ўтиб кетган, демакки, у фақат чўққидан тушган бўлиши мумкин, бошқа ҳеч ердан эмас. Биз ўша томонга қарадик, бироқ қоялар четини ўраб олған яшил бутазорларда заррача ҳаракат сезилмади. Лекин шунга қарамай, тош бизга аталганига ҳеч

биrimiz шубҳа қилмадик. Демак, ясси тоғда одамлар бор – улардан ҳамма нарса кутиш мумкин!

Биз ушбу кутилмаган ҳодисалар режамизга қандай таъсир қилиши мумкинлигини ўйлаб, шошиб дарадан чиқдик. Вазият шундоқ ҳам оғир эди, агар табиат йўлимизда биз учун тайёрлаб қўйган ғовларга яна одамларнинг ҳам ёвуз ниятлари қўшилса, у ҳолда омон қолишимиз даргумон. Лекин шундай бўлса ҳам, қандайдир юз фут тепада қулоч ёйган серҳашам яшиллик гардиши ортида нима яширин эканини билмай тўриб, Лондонга қайтишга жазм эта оладиганлар бормикан орамизда? Шуларнинг барини муҳокама қилиб, йўлимизда давом этишга, яъни ясси тоғни айланиб ўтиб, унинг чўққисига чиқиш учун бошқа жойни излаб топишга қарор қилдик. Анча камайган қоялар тизмаси энди ғарб томонгә эмас шимол йўналишида кетарди, ва агар биз босиб ўтган қисмни айланан майдони деб оладиган бўлсақ, у ҳолда ушбу айланан, афтидан, унчалик катта эмасди. Ҳеч бўлмагандан биз бир неча кундан сўнг айланма йўлни бошлаган нуқтамизга яна қайтиб келамиз.

Шу куни босиб ўтилган йигирма икки миля масофа ҳеч қандай натижа бермади. Ўрни келганда айтиб ўтиш жоиз, металл барометрнинг кўрсатишича, қайиқларни ташлаб кетган жойдан ҳисоблаганда, дengiz satxidan камида уч минг фут юқорига кўтарилигандик. Ҳарорат ва ўсимликлар оламидаги сезиларли ўзгаришлар ҳам шу билан изоҳланарди. Биз ҳашаротлардан, тропик ўлкаларда саёҳатчининг ҳаётини заҳарлайдиган ўша лаънатилардан деярли халос бўлдик. Пальмаларнинг баъзи турлари ахён-ахёнда учраб турар, дараҳтсимон қирққулоқлар эса ҳамон жуда кўп эди, Амазонка ҳавзалари бой бўлган баланд дараҳтлар эса изсиз йўқолганди. Лекин мана шу меҳмондўст бўлмаган қоялар орасида ўзимизнинг чирмовуқ, печак ва begonia – қадрон ўлкаларимизни эслатувчи гулларни учратиш нақадар ёқимли эди! Айнан мана шундай қизил begonia Стритемдаги бир вилла деразасида гуллайди... Умуман олганда, мен, афтидан, ўзим сезмаган ҳолда бошқа мавзуга, шахсий хотираларим доирасига ўтиб кетдим чоғи!

Ўша кечаси – мен ҳамон төғ тизмаси атрофидаги сафаримизнинг биринчи куни ҳақида ҳикоя қиляпман – энг яқин келажакда бизни мўжизалар кутаётганига ҳеч биримизда шубҳа қолдирмаган ҳодиса юз берди.

Хурматли Мак-Ард! Ушбу сатрларни ўқиб, таҳририят мени бу ерларга беҳуда жўнатмаганини ва профессорнинг рухсати билан чоп этилиши мумкин бўлган мазкур мақола ўта қизиқарли эканини илк бор ҳис этасиз. Мен ўзим ҳам сўзларимнинг ҳақиқат эканини тасдиқловчи ашёвий далиллар билан Англияга қайтганимдан сўнгтина, уларни чоп этишга жазм этаман, акс ҳолда мени янги Мюнхаузен деб аташади.

Сиз, ўйлашимча, бу масалада фикримга қўшиласиз ва мақолаларим муқаррар сабаб бўладиган танқид ва ишончизлик тўлқинидан муносиб тарзда ҳимояланана олмагуни мизча «Дейли-газетт» обрўсини хавф остида қолдирмайсиз. Шунинг учун ушбу ҳайратомуз ҳодиса ҳақидаги ҳисобот – у бизнинг «Дейли» учун қанчалик шов-шувли сарлавҳа ҳадя этмасин! – столингиз устида ётиб, ўз мавридини кутсан.

Ахир бари бир зумда юз берди, ва мазкур ҳодисанинг изи фақатгина онгимизда қолди.

Иш шундай бўлганди. Лорд Джон агути, яъни унча катта бўлмаган чўчқасимон ҳайвонни отиб ўлдирди. Нимтланган гўштнинг ярмини хиндуларга бердик, қолганини ўзимиз учун гулханда қовурдик. Қоронғу тушиши билан бу ерлар совиб кетади, шу сабаб ҳар биримиз оловга яқин ўтириб олардик. Кеча ойсиз бўлиб, бироқ юлдузлар текисликка чўккан қоронғуликни бироз сусайтиради. Ва бирдан мана шу қоронғуликдан, мана шу тунги зулматдан, аэропланнинг чийиллашига ўхшаш овоз билан гулхан устига нимадир тепадан учиб тушди. Пардали қанотлар пашшахона каби бизни бир зумга кўмиб кўйди, ва мен илондек узун бўйинни, ғазабнок ва қизил ўт чақнаб турган кўзларни, катта очилган ҳамда майдага, кўзни қамаштиргудек оппоқ тишлар билан қопланган улкан тумшуқни кўришга улгурдим. Бир сония – ва ушбу маҳлуқот аллақаёққа учиб кетди... кечки овқатимиз билан. Кўндаланг ўлчами чамаси йигирма фут бўлган улкан қора соя осмонга парвоз қилиди, даҳшатли қанотлар бир зумга юлдузларни тусиб кўйди,

сүңг тепамиздаги баҳайбат қоялар ортiga беркинди. Биз гарпиялар¹ (довул құшлари) хужум қылған ўша Вергiliy қаҳрамонлари каби мағлуб бўлган кўйи, лом-мим демай гулхан атрофида ўтирадик. Саммерли биринчи бўлиб сукунатни бузди.

— Профессор Челленджер, — деди у тантанавор оҳангда ва ҳаяжондан титраётган овози билан, — сиздан узр сўрашга мажбурман. Мен ноҳак эдим, жаноб, бироқ ўтган ишларни унугасиз, деган умиддаман:

Бу сўзлар ўз ўрнида айтилганди ва икки олим илк бор бир-бирининг кўлини сиқиб кўйди. Птеродактил билан бевосита танишув бизга мана шу хурсандчиликни ато этди. Кечки овқатдан мосуво бўлиш — шундай инсонларнинг яраншуви учун арзирли эди.

Агар ясси тоғда тарихдан илгариги жонзотлар яшаса ҳам, афтидан, улар унчалик кўп эмасди, негаки яқин уч кун ичида улар кўзга ташланмади. Шу вақт ичида биз шимолий ва шарқий деворлар ёқалаб яланг, қийноққа солувчи оғир жой бўйлаб бораардик. Аввалига у тошли дашт эди, кейин эса ёввойи қушлар тўлиб-тошиб ётган ҳазин ботқоққа айланди. Бу жойларга тамоман йўлаб бўлмасди, агар қояларнинг нақ этагида туриб чиқсан қаттиқ бўртиқ бўлмаганида, ортга қайтишга мажбур бўлардик.

Ярим тропик ботқоқликнинг балчиғига неча бор белимизгача ботдиг-а! Аммо ҳаммасидан ёмони бу — яракакалар, ушбу ботқоқликда кўп учрайдиган Жанубий Американинг заҳарли ва баджаҳл илонлари эди. Улар кўланса балчиқзордан гала-гала бўлиб судралиб чиқиб, оптимиздан отилиб ташланарди. Бизни қўлимизда доим тайёр турган миљтиқлар кутқариб қоларди. Мен, эҳтимол, ботқоқликдаги кулранг-яшил замбуруғ ўсиб ётган воронкасимон бир чуқурга оид мудхиш хотирадан то абад қутула олмасам керак. У ер мана шу газандаларнинг уяси бўлиб, улар чукурнинг ёнбағрида фижиллаб ётарди,

¹ — Гарпия — юон афсоналарида — қанотлай маҳдук.

ва бари шу заҳотиёқ биз томон ҳаракатлана бошлади, негаки яракака шу жиҳати билан ҳам машхур, яъни одамни қўриши билан, дарҳол ҳужум қиласи. Уларнинг ҳаммасини отиб ўлдиришнинг иложи йўқ эди, ва биз оёғимизни қўлимизга олиб қочишга тушдик, обдон ҳолдан тойгунча югуришда давом этдик. Тўхтаб, ортимга ўтирилдим ва бизнинг даҳшатли таъқибчиларимиз қувишдан тўхтамай, қамишлар орасидан судралиб келаётганини кўрдим, ва мана шу қўринишини мен энди ҳеч қачон унута олмайман. Биз чизаётган харитада бу жойни айнан шундай деб атаймиз: Илонлар ботқоғи.

Ясси тоғнинг шарқий томонидан қараганда қоялар энди қизил рангда эмас, тўқ-шоколад тусиға кирганди, унинг чўққисини қоплаб олган ўсимликлар сезиларли радиашда камайди, бироқ тоғ тизмасининг умумий даражаси уч юз-тўрт юз футта пасайганига қарамай, биз бу ердан ҳам чиқиш жойини топишга муваффақ бўлмадик. Қоялар, фикримча, биз айланиш нуқтасини бошлаган жойга қараганда янада тик бўлиб борарди. Тошли дара томонидан олинган, илова қилинган суратга қараб, уни мутлақо заб этиб бўлмаслигини қўриш мумкин.

– Ахир ёмғир суви қаердандир паста оқиб тушиши керак-ку, – дедим мен келгуси режаларимизни муҳокама қилаётганимизда. – Демак, қояларда сув ўйиб кетган чуқурликлар бўлмаслиги мумкин эмас.

– Ёш дўстимизда ҳам баъзан соғлом ақл аломатларини қўриш мумкин, – жавоб қилди профессор Челленджер елкамга қоқиб қўйиб.

– Ёмғир суви қаергадир кетиши керак, – такрорладим мен.

– Йўқ, ушлаган жойини қўйиб юбормаслигини қаранг! Қандай зийрак! Ҳамма бало шунда-ки, биз ўз қўзимиз билан қўриб, бундай ўйиқларнинг йўқ эканига амин бўлдик.

– У ҳолда улар қаерга ғойиб бўлади? – ўжарлик қиласидим мен.

– Афтидан, қаердадир ичкарида ушланиб қолади, чунки сув оқиб чиқсан жой йўқ.

– Демак, ясси тоғ марказида кўл бор экан-да?

– Фикримча, шундай.

— Ва, эҳтимол, у эски кратернинг ўрнида юзага келган, — деди Сammerли. — У ҳолда ўшбу тизманинг тузилиш қатламлари вулканик келиб чиқишига эга бўлади. Ҳар ҳолда, ясси тоғнинг устки қисмида марқазга қараб нишаблик бўлиб, у ерда эса аҳамиятли ҳовуз бор, у ёрдан сув қандайдир ер ости йўли билан Илонлар ботқоғига оқиб чиқади, деб ўйлайман.

— Ёки буғланиб кетади, бу ҳам муносиб даражани сақлашга мувофиқ келади, — қайд этди Челленджер.

Шундан сўнг икки олим одатдагидек илмий мунозарага киришишди, биз, билимсизлар учун уларнинг сўзлари чинакам хитойча алифбо эди.

Олтинчи куни тоғ тизмасини тамоман айланаб чиқдик ва пирамидасимон тик қоя ёнидаги аввалги жойимизга қайтиб келдик. Баримизнинг руҳимиз тушиб кетган, ғамгин кайфиётда эдик, негаки ҳатто энг абжир, чаққон ва энг жасурлар ҳам бу ясси тоғга кўтарила олмаслигига тамоман амин бўлгандик. Мега-Уайтнинг кўрсаткич ишоралари олиб борган ва, афтидан, унинг ўзи ҳам фойдаланган дара йўли ҳам айни дамда ўтиб бўлмас ҳолга келганди.

Энди нима қилиш керак? Озиқ-овқат ва ов йўли билан топгандаримиз етарлича эди, бирок, турған ғап, кун келиб захирани яна тўлдиришга тўғри келади. Икки ойдан сўнг ёмғирлар бошланади, ва ўшанда лагерда жон сақлашнинг иложи бўлмайди. Бу қоялар мармартошдан-да қаттиқ, бундай баландликка йўл ўйиб чиқиш учун на вақтимиз, на куч-кудратимиз етмайди. Шунинг учун оқшом бўйи бир-биримизга ғамгин тикилиб, кейин ваниҳоят бир оғиз ҳам сўз айтмай, адёл тагига кириб ётиб олганимизга ҳайрон қолмаса ҳам бўларди. Ухлаш олдидан қуйидаги манзарага кўзим тушди: Челленджер улкан бақа каби қўлинин катта бошига тираганча, чўкка тушиб гўлхан ёнида ўтирас, ва афтидан, шу қадар ҳаёлга берилғанди-ки, ҳатто “хайрли тун” деган сўзимга жавоб ҳам қайтармади.

Лекин эрталаб қаршимизда тамоман бошқа Челленджер турарди. Бу Челленджер, чамаси ўзи учун завқланар ва бутун борлиғи билан ўзига бўлган ишончни намоён этарди. Нонушта вақтида у бизга ясама камтарлик билан назар ташларди, гўё “Барча мақтовларингиз мён томоним-

дан қозонилган, буни биламан, бироқ ўтинаман, мени ҳижолатдан қизаришга мажбур қилманг!" дейтгандек. Соқоли ҳам диккайиб турар, күкраги керилган, қўли курткасининг чўнтағига тиқилганди. Афтидан, у Трафальгар-сквернинг пъедесталларидан бирида ўзини шу тарзда кўрарди.

– Эврика! – қичқирди ваниҳоят Челленджер, соқоли оша тишларини ялтиллатиб. – Жаноблар, мени табриклиашингиз мумкин, мен эса сизни қутлайман. Масала ҳал!

– Сиз ясси тоғга қаердан чиқиши мумкинлигини топдингизми?

– Шундай деб ўйлайман.

– Унда қаердан?

Челленджер жавоб ўрнига биз тўхтаган жойдан ўнгга қараб кўтарилилган пирамидасимон тик қояга ишора қилди. Ҳайратдан бащарамиз чўзилди – ҳар ҳолда ўзимники учун жавоб бераман. Челленджернинг сўзларига қараганда, тик қояга кўтарилишнинг иложи бор эди. Ахир у ва ясси тоғ ўртасида даҳшатли жар бор!

– Биз ундан ўта олмаймиз, – аранг сўз қотдим мен.

– Чўққига нима бўлган тақдирда ҳам чиқамиз, – жавоб берди у. – Кейин яна қараймиз, эҳтимол, топқирлигим батамом тугаб бўлмаганини исботлашга муваффақ бўларман.

Нонуштадан сўнг раҳбаримиз альпинистларнинг асбоб-ускуналарини сақлайдиган бўхчани очдик. Ундан темир чангак, ҳалқа ҳамда узунлиги юз эллик фут келадиган жуда пишиқ ва енгил йўғон арқонни чиқардик. Лорд Джон тажрибали альпинист эди, Саммерли ҳам машаққатли кўтарилишлар қилган, демакки, орамизда фақат мен тажрибасиз ҳисобланардим. Аммо куч ва тиришқоқлик, эҳтимол, тажрибанинг ўрнини боса олса керак.

Вазифа у қадар қийин эмас экан, лекин, тан олишим керак, орада шундай онлар бўлди-ки, ҳатто бошимдаги сочларим ҳам қимирлаб кетди. Юқорига кўтарилишнинг биринчи ярми жуда осон кечди, аммо у ёғига қоя тобора тиккалашиб борди, ва охирги эллик фут масофада тошлилардаги ҳар бир бўртиқ, ҳар бир ёриққа кўл ва оёқларимиз билан чирмашганча юқорига қараб ҳаракатландик. Агар Челленджер бўлмаганида, на мен, на профессор Саммерли бу

кўтарилишнинг уддасидан чиқа олмасдик. Йўлбошчимиз чўққига биринчи бўлиб чиқди (у каби салмоқли одамда бундай абжирлик ва эпчилликни кўриш ғалати эди) ва арқонни ўша ерда ўсган улкан дарахтнинг танасига боғлаб қўйди. Унинг ёрдами билан биз нотекистошли девор бўйлаб юқорига чирмашиб чиқиб олдик ва унча катта бўлмаган, ўт босиб ётган, кўндаланг ўлчами йигирма беш фут келадиган майдонга тушиб қолдик. Айнан шу ер тик қоянинг чўққиси эди.

Бироз нафасимни ростлаб, ортимга ўгирилдим ва қаршимда пайдо бўлган манзарадан лол қолдим. Гўё бутун бразилия текислиги уфққа тўшалган мовий тутун томон узоқлашган қўйи ясланиб ётарди. Аллақаерида дарахтсизмон қирқулоқлар ўсиб ётган тошли нишаб қиялик нақ оёғимиз остидан кўтарилаарди, у ёғига эса, тепаликлар орасида, биз яқиндагина кесиб ўтган бамбуқзор аниқ-тиник кўриниб турарди. Кейин бута ва дарахтлар қуюқлаша борди, сўнг ваниҳоят кўз илғай оладиган узоқликкача чангальзорларнинг қалин девори уланиб кетди.

Мен маҳлиё бўлган қўйи ҳамон ушбу сехрли манзарага термулиб турардим. Бирдан профессорнинг оғир қўли елкамга тушди.

— Мана бу ёққа қаранг, ёш дўстим, — деди у. — *Vestigia nulla retrorsum!*¹ Олдинга интилинг, шонли мақсадимиз сари!

Мен нигоҳимни ясси тоғга қаратдим. У биз билан баб-баравар турарди. Ноёб дарахтлар ўсиб ётган бутазорнинг яшил гардиши тик қояга шу қадар яқин турарди-ки, мен беихтиёр шубҳалана бошладим: наҳотки у чиндан ҳам ўтиб бўлмас жой бўлса? Кўз билан чамалаганда бу жарликнинг кенглиги қирқ футдан ошмасди, лекин барибир эмасми — қирқ футми ёки тўрт юз? Мен дарахт танасини қучганча пастга, жарга қарадим. У ерда, энг тубда, бизга қараб турган хиндуларнинг кичкинагина жуссаси қорайиб кўринди. Ҳар икки девор — тик қоянинг ҳам, тоғ тизмасининг ҳам — мутлақо тик кўтарилаанди.

— Қизиқ! — ортимдан профессор Саммерлининг хирилдоқ овози эшитилди.

¹ — Бир қадам ҳам ортга чекинма! (лат.)

Үгирилиб, мени жар ёқасида ушлаб турган дарахтни катта қизиқиши билан күздан кечираётган профессорни күрдим. Ушбу силлиқ пүстлоқ ва кичик қовурғали барглар жуда таниш туюлди.

- Ахир бу қора қайин! – қичқириб юбордим мен.
- Мутлақо түғри, – тасдиқлади Саммерли. – Ҳамюртимиз ҳам бегона ўлкаларга тушиб қолибди.
- Нафақат ҳамюрт, ҳурматли жаноб, балки ишончли итифокдош ҳам, – деди Челленджер. – Бу қора қайин бизнинг кутқарувчимиз бўлади.

– Кўпrik! – бақирди лорд Джон. – Эй худо, кўпrik!
– Тўғри, дўстларим, кўпrik! Кеча қандайдир йўл топишга уриниб, тун бўйи бекорга бош қотириб чиқдимми. Агар ёш дўстимизнинг ёдида бўлса, унга бир сафар уқдирилганди, Джордж Эдуард Челленджер деворга сиқиб кўйилгандагина, ўзини яхши ҳис қила олади, деб. Кеча эса – шубҳасиз, эътиroz билдиrmасангиз керак, – ҳаммамиз деворга сиқиб кўйилгандик. Аммо қаерда ақл-идрок ва ирода якдил бўлса, ечим ҳамиша топилади. Мана шу жарлик устига кўпrik ташлаш лозим. Мана у, қаршингизда!

Чинданда ажойиб ғоя! Дарахтнинг баландлиги олтмиш футдан кам эмасди, агар у керакли ҳолатда ётқизилса, жарлик бекилади. Юқорига кўтарилиш олдидан Челленджер болтани ўзи билан олганди. У болтани менга узатди.

– Ёш дўстимизнинг мушакларига ҳавас қилса арзийди. У бу ишни ҳаммамиздан яхшироқ уddaрайди. Лекин шунга қарамай, ўтинаман, фақат сизга айтилган ишни қилинг ва онгингизга зўр беришга уринманг.

Челленджернинг кўрсатмаси билан дарахтда бир нечта кертик қилдим, унинг керакли йўналишда ағанаши жуда муҳим эди. Вазифа унчалик оғир эмасди, негаки дарахт танаси шундоқ ҳам ўз-ўзидан ясси тоғ томонга оғиб борарди. Кейин лорд Джон билан ўрин алмашиб, ишга жиҳдий киришим. Тахминан бир соатдан сўнг кучли чарсиллаш овози эшитилиб, дарахт чайқалди ва шовқин билан қулади, бир зумда унинг уни жарнинг қарама-қарши томонидаги бутазорларга чўкиб-кетди. Дарахтнинг биз томондаги танаси майдоннинг нақ четига қараб думалади, ва бир сония, ўша даҳшат-

ли он ичида дарахт пастга қулаб тушади, деб ўйладик. Аммо у чўққи лабидан бир неча дюйм берида титраб, тўхтаб қолди. Номаълум мамлакатга олиб борувчи кўпrik ташлаганди!

– Номаълум мамлакатга илк қадам кўйиш шарафи менга тегишли, – деди у. – Келажак рассомлари ушбу тарихий онни ўз полотноларида акс эттиришига шубҳам йўқ.

У жар ёқасига яқинлашди ҳамки, лорд Джон бирдан унинг курткасидан ушлаб қолди.

– Азиз дўстим, – деди у, – мен бунга йўл қўя олмайман.

– Яъни қанақасига, жаноб! – Челленджернинг боши орқага ташланди, соқоли юқорига тортилди.

– Илм-фанга оид масалаларда пешқадам эканингизни тан оламан, чунки сиз олим кишисиз. Аммо бу менинг соҳам, шундай экан, илтифот этиб, айтганларимни қилинг.

– Қанақасига «сизнинг соҳангиз», жаноб?

– Ҳар биримизнинг ўз хунаримиз бор, ва менинг хунарим аскарча. Тушунишимча, ҳали ўрганилмаган ўлкага тумшук сукмоқчимиз, эҳтимол, у ер душман билан тўладир. Бироз соғлом ақл ва сабр-тоқат. Мен мулоҳаза қилмай туриб, боши-кетини ўйламай ҳаракат қилишга ўрганмаганман.

Лорд Джон айтган сўзлар шу қадар ишонарли эди-ки, у билан баҳслаштишга ҳожат қолмаганди. Челленджер бош чайқаб, елка қисди.

– Маъқул, жаноб, нима қилишни таклиф этаси?

– Ким билади, эҳтимол, бу бутазорлар орасида ионушта қилиш вақти етган одамхўрлар қабиласи яшириниб ўтиргандир; – деди лорд Джон, кўпrik оша қояларга тикилиб. Қайнаб турган қозонга тушсак, ана ўшанда ўйлаш учун кеч бўлади. Шунинг учун, келинг, у ерда бизни ёмон нарса кутмаётганига умид қиласиз, лекин ҳар эҳтимолга қарши эҳтиёткорлик билан иш тутамиз. Биз Мелоун билан пастга тушамиз, бор тўрт милтиқни олиб, икки дурагай билан қайтамиз. Кейин орамиздан кимдир милтиқлар ҳимояси остида нариги томонга ўтади, ва агар ҳаммаси муваффақиятли кечса, қолганлар ҳам унинг ортидан боришади.

Челленджер кесилган дарахт тўнкасига ўтирди ва сабр-сизлиқдан оҳлаб юборди, лекин биз Саммерли билан бир овоздан лорд Джоннинг фикрини қўллаб-қувватладик ва иш

амалиётгача етганда, раҳбарлик ҳуқуқи унга берилиши керак деб ҳисобладик. Тик қояга чиқиш энди анча енгилроқ эди, чунки энг қийин жойда бизга арқон ёрдам берарди. Бир соатдан сўнг биз миљтиқлар билан қайтдик. Дурагайлар лорд Джоннинг топшириғига кўра, озиқ-овқат захираси солинган қопларни юқорига олиб чиқишиди, чунки Но маълум мамлакатга уюштирган сафаримиз чўзилиб кетиши ҳам мумкин эди. Ҳамманинг ўқлари ўзининг ёнида туарди.

– Хўш, Челленджер, агар албатта биринчи бўлишни истасангиз... – деди лорд Джон, барча тайёргарликлар тугаганидан сўнг.

– Ўта илтифотли рухсатингиз учун сиздан миннатдорман! – ғазабнок жавоб қайтарди профессор, у ўзиникидан бошқа обруни тан олмасди. – Агар ҳеч қандай қаршилигингиз бўлмаса, марҳаматингиздан фойдаланган ҳолда кашшоф ролига киришсам.

У болтачани елкасига ташлаб, дараҳт устига ўтириди, сўнг икки қули билан итарилиб, дараҳт танаси бўйлаб тезда нариги томонга ўтиб олди. У ерда эса оёғи билан ерга қадам босиб, қўлларини тепага кўтарилиди.

– Ваниҳоят! – бақирди у. – Ваниҳоят!

Мен ушбу яшил парда унга қандай қисмат тайёrlаётганини кутганча, қўркув билан кузатиб туардим. Аммо атроф соқин бўлиб, фақат аллақандай ғалати олачипор күш профессорнинг оёқлари остидан учиб чиқиб, дараҳтлар орасида ғойиб бўлди. Иккинчи бўлиб жар устидан Саммерли ўтди. Ушбу нимжон гавдада шунча куч борлиги кишини лол қолдиради! У ўзи билан иккита миљтиқни олиб ўтишни маъқул кўрди, шу сабаб энди икки профессор ҳам қуролланган эди. Кейин менинг навбатим келди. Мен оёқларим остида кенг очилган даҳшатли жарга қарамасликка ҳаракат қиласдим. Саммерли менга миљтиқнинг қўндоғини узатди, бир сониядан сўнг мен унинг қўлидан тутишга муваффақ бўлдим. Лорд Джонга келсак, у шунчаки қўпrik устидан юриб ўтди – ҳеч қандай ёрдамсиз ўтди! Ҳа, унинг асаблари жуда мустаҳкам!

Ва мана биз, тўрттовлон – шу пайтгача фақат Мепл-Уайтнинг қадами етган сеҳрли мамлакатда, Йўқолган дунёдамиз! Улуғвор тантана онлари етиб келди. Аммо ким

билибди дейсиз, ушбу онлар биз учун улуғвор ҳалокатларнинг бошланиши бўлиб хизмат қилишини. Мана шу даҳшатли зарба бошимиз узра қай тарзда гумбурлагани борасида бир неча сўз келтиришга изн беринг.

Биз жар ёқасидан нари кетдик ва қалин бутазор орасидан эллик фут юришга улгурдик ҳамки, бирдан ортимизда қулоқни қоматга келтирадиган қарсилаган шовқин эшпителди. Биз бёихтиёр орта қараб югурдик. Кўпригимиз энди йўқ эди! Пастга назар ташлаб, жарнинг энг тубида шох ва пайраҳалар чалкашиб ётганини кўрдим. – қора қайиндан қолганлари шу эди. Наҳотки майдон чети бундай оғирликни кўтара олмай унинг остидан ўпирилиб тушган бўласа? Миямизга биринчи бўлиб шу фикр келганди. Аммо кейин пирамидасимон тик қоя орасида кимнингдир жигарранг башараси кўринди. Бу бизнинг дурагай Гомес эди. Аммо унинг вазмин табассуми қаерга йўқолди? Бизга боқиб турган чеҳрада нафрат акс этиб туради, босилган қасос чанқоги унинг кўзларига телбанамо завқ бахш этганди.

– Лорд Рокстон! – қичқирди у. – Лорд Джон Рокстон!
– Нима керак? – жавоб қайтарди ҳамроҳимиз. – Мен бу ердаман!

Портлаган хоҳолаган кулгу бизгача етиб келди..

– Ҳа, сен ўша ердасан, инглиз кўппаги, ва энди у ердан чиқа олмайсан! Мен кутдим, ўз мавридим етишини узоқ кутдим. Сиз учун юқорига кўтарилиш машақатли кечди, тушиш ундан ҳам қийин бўлади. Эҳ, соддалар! Тузоққа тушдингизми? Битта ҳам қолмай барингиз тушдингиз!

Лол қолганча, гапиришга сўз топа олмасдик ва жимгина дурагайга тикилиб турадик. Ўт устида ётган синган катта шохга кўзимиз тушди ва дурагай кўпригимизни пастга ту-

шириб юборишда пишанг сифатидан нимадан фойдаланганини тушундик. Унинг юзи буталар орасида йўқолиб, сония утиб яна пайдо бўлди, унда акс этган нафрат ҳисси яна да кучайганди.

– Биз ғор ёнида сизни тош билан ўлдиришимизга оз қолди, – бақирди у, – бироқ ҳозирги аҳволингиз маъқулроқ! Секин кечадиган ўлим даҳшатлироқ. Суякларингиз оқариб, улар қаерда эканини ҳеч ким билмайди, ҳеч ким уларни ер билан бекитиш учун келмайди. Ҳаром қотиб ўлиш олдидан ўзинг беш йил аввал Путумайо дарёси ёнида ўлдирган Лопесни ёдга ол! Мен унинг иниси бўламан, ва қандай ўлим топмайин, энди хотиржам кўз юмаман, чунки унинг учини олдим!

Дурагай ғазаб билан бизга муштини кўрсатди ва ғойиб бўлди. Орага сукунат чўқди. Агар Гомес ўз қасосини қондириб, шу билан чегара-ланган бўлса, бунга осонликча эришган бўларди. Барча лотин ирқидаги одамларга хос драматик натижаларга бўлган бемулоҳаза иштиёқ уни хароб қилганди, Жанубий Американинг учта давлатида “худонинг балоси” деган ном олган Рокстон эса ўзи билан ҳазиллашишга йул қўймасди. Дурагай қарама-қарши тик коя бўйлаб пастга туша бошлади, лекин замингача қадам босишга улгурмади. Лорд Джон уни кўздан қочирмаслик учун ясси тоғ четига қараб югурди. Ўқ товуши гумбурлади, сўнг қаттиқ чинқирик, яна бир сониядч кейин эса ерга урилган бўғиқ зарб эшишилди. Рокстон ёнимизга қайтди; унинг ранги оқариб кетганди.

– Мен сўқирман, лақмаман! – аччиқланиб деди у. – Аҳмоқлигим барингизни хароб қилди. Бу одамлар қонли қасосни кечирмаслигини, улар билан доим хуашёр булиш лозимлигини унумаслигим керак эди!

– Нега бошқа дурагайга шафқат қилдингиз? Ахир унинг ёрдамисиз Гомеснинг дарахтга кучи етмаган бўларди.

– Мен унинг ҳам адабини берган бўлардим, аммо раҳм қилдим. Балки унинг айби йўқдир. Лекин, фикримча, ҳақ-

сиз. Уни ҳам отиб ташлаш қерак эди: у, шубҳасиз, Гомесга ёрдам берган.

Энди, ушбу хоинликнинг асл сабаби маълум бўлганида, дурагайнинг ўзини тутиши кўп жиҳатдан шубҳали бўлганини бир-бир эслашга тушдик. Ҳаммаси кундек равшан эди; экспедициянинг режасига суқилиб кириш учун қилинган қатъий уринишлар, сухбатимизга яширинча қулоқ тутишга ҳалақит қилган Самбо билан жанжал, шунингдек биз баъзида тасодифан илғаб қоладиган нафрат тўла нигоҳлар. Биз буларнинг барини таҳлил қилиш асносида вазиятнинг бундай тус олишига кўникишга ҳаракат қилиб турганимизда, дафъатан пастда, тошли тизма этагида юз берган қизиқ ҳолат эътиборимизни тортди. Оқ кийимдаги одам – чамаси, тирик қолган дурагай, – орқасига қарамай, жони борича текислик бўйлаб қочиб бораради. Унинг ортидан эса катта-катта қадамлар билан смоладек қоп-қора баҳодир – бизнинг содиқ девқомат Самбо югуриб кетарди. Кўз ўнгимизда у қочоқни қувиб етди, унинг елкасига ўтириб, кўллари билан бўйнидан кучиб, бўға бошлади. Улар ерда думалай бошлашди. Дақиқа ўтгач, Самбо сёёққа турди, оёғи остида ётган танага қаради, сўнг севиниб бизга кўлинни силтади ва тик қоя томон кетди. Ҳаракатсиз оқ жусса текисликда чўзилиб ётганча қолиб кетди.

Икки сотқиндан ҳам ўч олинди, аммо улар содир этган ишни тузатиб бўлмасди. Энди биз тик қояга қайтиб ўта олмасдик. Қачонлардир маконимиз бутун олам бўлган, ҳозир эса у мана шу ясси тоғ ўлчамигача кичрайди. Иккиси ҳам алоҳида-алоҳида мавжуд эди. Ана қайиқларимиз беркитилган жойга олиб борувчи ўша текислик. Анави ерда эса, уфқнинг нафармон тутуни ортида, тараққий этган оламга қайтиш йўли. Фақат биргина-ягона боғлаб турувчи бўғин-ғойиб бўлганди. Ҳозиримиз ва ўтмишимиз ўртасида тубсиз бўлиб кўринган жар устидан кўприк ташлаш учун ҳеч қандай топқирлик етмайди. Бир оннинг ўзи етарли бўлди – бари нақадар ўзгариб кетди!

Ва шу ерда мен уч ҳамроҳимнинг аслида қандай эканини тушуниб етдим. Тўғри, уларнинг кўриниши ўта жиддий бўлиб, учкови ҳам эътиборини бир ерга жамлашга уринарди, бироқ ушбу одамларнинг вазмин ҳотиржамлигини ҳеч

нарса буза олмасди. Бизнинг буталар орасида ўтириб, сабр билан Самбони кутишдан бошқа иложимиз йўқ эди. Ва тез орада тошлар орасидан мулойим қора чехра қўринди, у бутун қудратли танаси билан тик қоя чўққисида тик турди.

– Меники энди нима қиласин? – бақирди Самбо. – Сизники менга айтади, меники барини бажаради.

Бундай савол беришнинг ҳеч бир қийин томони йўқ, аммо унга жавоб қайтариш ўта мушкул эди. Биз фақат бир нарсани билардик: Самбо – ташқи олам билан ягона ишончи алоқамиз. Фақат у бизни ташлаб кетмаса эди!

– Йўқ, йўқ! – қичқирди Самбо. – Меники сизни ташлаб кетмайди. Мен доим шу ердаман. Ҳиндулар кетиш истади. Самбо ҳиндуларни ушлаб қола олмади. Улар бу ерда Курупурни яшайди, уйга кетамиз, деди. Сизлар йўқ, Самбо бир ўзи уларни кўндира олмади.

Чиндан ҳам сўнгги вақтда ҳиндулар бизни ташлаб, ўз йўлига қайтиб кетмоқчи эканини беркитишмасди. Самбо тўғри сўзлардӣ: энди уларни ушлаб туришнинг иложи йўқ эди.

– Самбо! Уларга айт, эртагача сабр қилиб туришсин! Мен улардан хат бериб юбёраман! – бақирдим мен.

– Яхши, сэр! Ҳиндулар эртанги кун келишини кутади. Самбо сўз беради.

Содик ҳабашимиз учун анча иш топилди, ва у ҳаммасини кутилгандан-да аъло даражада бажарди. Аввалига биз унга тўнкага боғланган канатни ечиб, бир учини биз томонга отишини буюрдик. Канат кир ёядиган арқондан қалин бўлмаса-да, аммо ўта пишиқ эди; у кўприк вазифасини ўтай олмас, лекин ҳар ҳолда бизнинг вазиятда бу ўта муҳим туюларди. Кейин Самбо тик қояга олиб чиқилган озиқ-овқат қопини арқоннинг ўзи томондаги учига боғлади ва биз уни ўзимиз томонга ўтказдик. Бу захира бизга, агар ов қилишнинг имкони бўлмаса, ҳеч бўлмаганда бир ҳафта га етарди. Ваниҳоят Самбо ўқ-дори ва бошқа кўпгина нарсалар жойланган яна иккита қопни юқорига олиб чиқди. Буларнинг барини арқон ёрдамида ўзимиз томонга ўтказдик. Самбо ҳиндулар эрталабтacha қолишига бизни қатъий ишонтириб, сўнгги бор паствга тушаётганида қоронғу тушиб бўлганди.

Мана шунинг учун ҳам деярли тун бўйи – бизнинг ясси тоғ устидаги илк кечамиз давомида – фонус ёргутида бўлган воқеаларни қоғозга туширдим.

Биз тунаш учун жарнинг нақ четига жойлашдик, кечки овқатни ҳам шу ерда қилдик, озиқ-овқат солинган қоплардан бирида топилган икки шиша аполлинарисни ичдик. Сув топиш – биз учун ҳаёт-мамот масаласи, аммо ўйлашимча, бугунги саргузаштлар ҳатто лорд Джон учун ҳам етарли, қолганлар эса, турган гап, айни дамда Номаълум мамлакатни ўрганиш мақсадида йўлга чиқиш истаги билан ёнмасди. Гулхан ёқмасликка қарор қилдик, умуман олганда, камроқ шовқин солишга уринардик.

Эртага – аниқроғи, бугун, негаки тонггача ўтириб чиқдим – биз ушбу сирли олам билан илк бор танишиш ҳаракатига тушамиз. Қачон ёзув қайдларимни давом эттириш насиб қиласди – насиб қиласмикан? – буни билмайман. Ҳозирча ҳиндулар шу ерда – мен ўз ўрнимдан уларни қўриб турибман, ва ишончим комил-ки, Самбо тез орада ҳатни олиб кетиш учун келади. Мактубим ўз манзилига етиб боришига қаттиқ умид қиласман.

R. S. Ҳолатимиз борасида қанчалик кўп ўйласам, у шунчалик ноҳуш туюлмоқда. Қайтишга бўлган ишончим сўнган. Агар ясси тоғ этағида баланд дарахтлар ўстанида эди, биз жарлик устига янги кўприк ташлашга муваффақ бўлардик, бироқ яқин эллик фут масофада биронта ҳам дарахт йўқ, бундай залворли юкни эса ҳатто тўрттовлон ҳам жар ёқасига судраб бора олмаймиз. Арқон эса жуда калта, унинг ёрдамида пастга тушишнинг иложи йўқ. Йўқ, ахволимиз умидсиз, ҳеч қандай умид йўқ!

Х БОБ

МАНА У, МҮЖИЗА!

Биз билан чинакам мүжиза юз берди ва юз беришда дагом этмоқда. Менинг қоғоз захираларим бешта түзиган ён дафтар ва бир уом нотекис қоғозлардан иборат бўлиб, стилографик қаламим эса атиги бир дона эди. Лекин токи қўлим ҳаракат қилиш қобилиятини йўқотмагунча, мен барча саргузаштларимиз битилган шундай қайдларни ёзишда дагом этаман, ва бутун бир инсон зоти орасида бу мўжизаларга ягона гувоҳ бўлганимизни унутмаган ҳолда, улар ҳозир хотирамда тиниқ сақланган пайтида тасвирилашга шошаман, негаки одинда бизни ёвуз қисмат кутаётган бўлиши ҳам мумкин.

Самбо хатларимни Амазонка қирғоқларига етказа оладими, мўжиза юз бериб, бу ердан омон чиққач, уларни ўзим билан Лондонга олиб кела оламанми, ёки улар такомиллаштирилган монопланда яssi тоғгача етиб кела олишга қодир қандайдир довюрак одамнинг қўлига тушадими – буларнинг ҳеч бирини билмайман, бироқ нима бўлган тақдирда ҳам, қатъий ишонч мени ҳамон тарк этмаяпти, шундай экан, мен мазкур қайдлар чинакам саргузаштлар ҳақидаги классик қиссага айланишига ва уларни боқийлик кутаётганига ишонаман.

Муттаҳам Гомес яssi тоғда бизга тузоқ қўйганининг эртасига ҳаётий тажрибамизни кўп жиҳатдан бойитиб олдик. Умуман олганда, ушбу тонгда менинг чекимга тушган илк синов туфайли тақдир бизни келтирган ушбу жойга нисбатан меҳрим товланмади. Мен саҳарга яқин ухлаб қолдим, уйгониб кўзимни очганимда эса болдиримда ғалати бир нарсани кўрдим. Уйку чоғида ўнг почам бироз тортилиб қолган, энди эса у ва пайпоғим ўртасида катта тўқ қизил узум донаси турарди. Ҳайрон бўлиб, унга қўл текиздим ва бирдан, даҳшат ва жирканишимга сабаб бўлганча, узум донаси бармоқларим орасида ёрилиб, ҳар томонга

қон сачраб кетди. Бақирған овөзимгә икки профессор ҳам югуриб келишди.

– Жуда қизиқ! – деди Сammerли менга томон әтилиб. – Улкан капа, ва менга маълум бўлишича, ҳеч бир таърифномага киритилмаган.

– Биз илк меҳнатларимизнинг самарасини кўрмоқдамиз, – насиҳатомуз оҳангда дўриллади Челленджер. – Уни Ioxodes Maloni деб аташга тўғри келади. Лекин, ёш дўстим, зоологиянинг шонли саҳифаларида исмингиз битилиши ёнида капанинг чаққани арзимас гап! Бахтга қарши, мазкур ажойиб наmunани унинг мириқиб қонаётган пайтида эзib қўйдингиз.

– Нақадар жирканч! – бақирдим мен.

Норозилик тариқасида профессор Челленджер ўзининг бароқ қошини кўтарди ва тинчлантириш учун елкамга қоқиб қўйди.

– Ҳамма нарсага илмий нуқтаи назар билан қарашни ўрганинг, ўзингизда олимларга хос холисликни ривожлантиринг, – деди у. – Мен каби фалсафий тафаккурга эга инсон учун, масалан, мана шу капа ҳам ўзининг ништартсимон хартумчаси ва чўзилувчан ошқозони билан, дейлик, худди товус ёки шимол ёғдуси каби табиатнинг ажойиб бир мўжизасидир. У ҳақида сиздан бу каби салбий фикрни эшлиши мен учун оғир. Маълум уринишлар натижасида, яна худди шундай иккинчи наунани топишимиз мумкин, бунга шубҳам йўқ.

– Мен ҳам бунга шубҳа қилмайман, – тунд оҳангда пўнғиллади Сammerли, – негаки айнан ўша иккинчи намуна ҳозиргина ёқангиздан кириб кетди.

Челленджер турган жойида сакрай кетди ва бука каби ўкириб, эгнидан курткаси ва кўйлагини еча бошлади. Биз Сammerли билан шу қадар кулдик-ки, ҳатто унга ёрдам бера олмай қолдик. Ваниҳоят бир амаллаб Челленджернинг забардаст (тикувчининг ўлчови бўйича кўкрак айланаси эллик тўрт дюйм) гавдасини яланғочлаб, унинг кўксини қоплаб олган қалин қора тук орасида ўралашиб қолган ва унга ҳали ҳеч бир зиён етказишга улгурмаган капани тутишга муваффақ бўлдик. Маълум бўлишича, атрофдаги барча буталар ушбу жирканч ҳашарот билан тўлиб-тошган эди, шу сабаб жойлашган ўрнимизни бошқа ерга кўчиришга қарор қилдик.

Лекин бунинг учун аввало бизнинг содиқ ҳабаш билан келишиб олишимиз зарур, у тез орада какао банкаси ва бир қути қотирилган нон билан тик қоя чўққисида пайдо бўлди. Бу нарсаларнинг бари биз томонга ўтказилди, сўнг Самбога пастда қолган озиқ-овқатдан ўзига икки ой учун захира қолдиришини, қолганини қилган хизматлари учун ҳиндуларга бериб юборишини ва уларга хатларимизни Амазонкага етказишни тайинлашини буюрдик. Бир неча соатдан сўнг улар олдинма-кетин, ҳар бири бошида тугун қўтарганча биз келган ўша йўлдан текислик бўйлаб юриб кетишаётганини кўрдик. Самбо пирамидасимон тик қоя этагидаги кичик чодиримиздан жой эгаллади ва бизни ташки олам билан боғлаб турувчи ягона бўғинга айланди.

Энди биз яқин келажак учун ҳаракатлар режасини ишлаб чиқишимиз зарур эди. Биз лагеримизни капа тўлиб-тошган бутазордан ҳар томони дараҳтлар билан ўралган унча катта бўлмаган ялангликка кўчирдик. Яланглик ўртасида бир нечта катта силлиқ тошлар ётарди, яна шу ерга яқин жойда ғаройиб булоқ бор эди, ва биз, озодалик ва қулагийдан мамнун ҳолда, номаълум мамлакатга кириш режаси устида ишлашга киришдик. Куюқ барглар орасида қушлар бир-бирига овоз бериб турар, бизга мутлақо нотаниш бўлган аллақандай “қўшиқчи” қушнинг чўзиқ овози эса ҳаммасидан баланд эшитирарди. Бу ерда бошқа ҳеч қандай ҳаёт аломатларини сезмадик.

Биринчи қиласиган ишимиз – ўзимизни қай вақтгача таъминланган деб ҳисоблашимизни билиш учун бисотимизнинг батафсил рўйхатини тузиб чиқиши. Маълум бўлишича, захираларимиз етарлича экан. Биз барини ҳисоб-китоб қилдик: ўзимиз билан олиб келганларимиз ва ҳабашнинг ёрдами билан арқон орқали ўтказилганларини. Аммо энг муҳими – бизни, эҳтимол, олдинда кутаётган хавф-хатарларни инобатга олган ҳолда, ёнимизда тўртта милтиқ, унга бир минг уч юзта патрон, сочма милтиқ ва ўрта калибрли юз элликтacha ўқлар бор эди. Озиқ-овқатимиз яна бир неча ҳафтага етар, тамаки эса – ошиб-тошиб ётарди. Бизда айни дамда кучли телескоп ва яхши дала дурбинини ҳисобга олганда, баъзи илмий асбоблар ҳам бор. Буларнинг

барини ялангликка териб чиқдик, ва биринчи эҳтиёт чораси сифатида тиканли шохларни пичоқ ёрдамида кесиб олиб, улардан ўн беш ярдлик диаметрда шох девор ясадик. Илк даврда ушбу майдон биз учун штаб-квартира, қандайдир куттилмаган хужум пайтида бошпана ва бор бисотимиз учун омбор вазифасини ўташи керак эди. Мазкур лагерни «Челленджер кўргони» деб номладик.

Биз янги жойга қулагай ўрнашиш бўйича ишларини тушликкача тутатдик, аммо офтоб бизни унчалик қийнамасди. Умуман олганда, ясси тоғдаги ҳарорат ва ўсимликларнинг хусусиятлари мўътадил минтақага яқин. Яланглик атрофини ўраб олган дараҳтлар орасида қора қайин, эман ва ҳатто қайин ҳам бор эди. Барча қўшниларидан энг баланд ўстган улкан гингко қудратли шохларида кенг қулоч ёйган еллигичсизмон барглари билан кўргонимизга соя солиб турарди. Унинг паноҳида сухбатни давом эттириб, биз учун ҳал қилувчи соатларда экспедиция бошқарувини ўз қўлига олган лорд Джонга сўз бердик.

— Қандайдир тириқ жон – ҳайвон ёки одам, фарқи йўқ, – бизни эшишиб ёки кўриб қолгунга қадар хавф-хатардан ҳолимиз, – деди у. – Бироқ агар улар ясси тоғда пайдо бўлишимиздан хабар топишса, тинч-ҳаётимиз ҳам тугайди. Хозирча, чамаси, ҳеч қандай шубҳа уйғотганимизча йўқ. Шунинг учун биринчи даврда ўзимизни ҳинҳон тутиб, эҳтиёткорлик билан кузатув олиб боришимиз шарт. Ташриф алмашинишни бошлишдан олдин секин-аста қўшниларга разм солиш ҳалақит қилмайди.

— Ахир ҳаракатланишда давом этишимиз керак-ку, – қатъиятсиз равишда дедим мен.

— Ёш дўстим, сиз мутлақо ҳақсиз. Биз соғлом ақлга жоиз бўлган чегарагача ҳаракатланамиз. Жуда ичкарига кириб боришини маслаҳат бермайман, шундай ниҳоялар қилиш зарур-ки, исталган пайтда яна шу ерга, кўргонимизга қайтиб келиш имконли бўлсин. Энг муҳими, биронта ҳам ўқ отилмасин, табиийки, агар бу ҳаёт-мамот масаласи бўлмаса.

— Лекин кеча сиз ўқ уздингиз, – деди Саммерли.

— Ҳа, биласизми, менда танлаш хукуқи йўқ эди. Бунинг устига ўқ овози ичкаригача эшитилмаган бўлса керак: кеча

ясси тоғ томондан кучли шамол эсаётганди. Айтганча, унга қандай ном берамиз? Ахир бизнинг ишимиш – ҳал қилиш.

Бир нечта таклифлар киритилди, аммо сўнгти сўз Челленджерда қолганди.

– Буни узоқ ўйлаб ўтиришга ҳожат йўқ, – деди у. – Ясси тоғ уни очган кашшоф исми билан аталиши лозим, яъни “Мепл-Уайт мамлакати” деб.

Ясси тоғни худди шундай номладик, у харитага ҳам шу ном билан киритилди, бўлажак атласларда ҳам у акс этиб туришига умид қиласман.

Олдимизда кечиктириб бўлмас вазифа турарди – Мепл-Уайт мамлакатига тинч йўл билан кириб бориш. Биз унда аллақандай ғалати жонзотлар яшашини ўз кўзимиз билан кўрдик, Мепл-Уайтнинг хомаки расмлари эса бундан-да даҳшатлироқ бошқа маҳлуқларнинг ҳам пайдо бўлишидан дарак берарди. Ваниҳоят, бундан ташқари ясси тоғда одамлар ҳам мавжуд, деб ўйлашимиз учун етарлича асос бўлиб, бамбук тешиб ўтган скелет уларнинг ўта ёвуз ва ваҳший эканини кўрсатиб турарди.

Омон қолишга ҳеч қандай умид боғламаган ҳолда, ҳар бир қадамда бизни хавф кутиб турганини билардик, айнан шу сабаб лорд Джоннинг тажрибасига таяниб, барча эҳтиёт чораларини кўриб қўйишга қарор қилдик. Ахир бизда мазкур жойнинг нақ юрагига тезроқ кириш истаги тобора кучайиб бораётган бир пайтда, ушбу сирли олам остонасида узоқ ушланиб қола олармидик!

Хуллас, лагерга кириш йўлини буталар билан тўсиб қўйдик, сўнг барча захираларимизни тиканли шоҳ девор ортида қолдириб, яланглиқдаги булоқдан бошланган ва ортга қайтиш чоғида бизга йўл кўрсатувчи восита вазифасини ўташи керак бўлган кичик жилға ўзани ёқалаб оҳиста ва жуда эҳтиёткорлик билан Номаълум ўлка томон илдамладик.

Лагердан унча узоқ кетмасимиздан бизни кутаётган мўжизаларнинг илк аломатларига дуч келдик. Қалин ўрмонда менга мутлақо нотаниш дарахтлар жуда кўп эди, бироқ бизнинг ботаник Сammerли бу ерда цикадея ва ер юзидан тамоман йўқолиб кетган иғнабаргли дарахтларни таниди. Ўрмон бўйлаб бир неча юз ярд йўл юриб жилға анча кенг

қўлтиқقا қўйиладиган жойга келиб қолдик. Унинг четларида қалин баланд қамишлар ўсар, профессор Саммерли уларнинг қирқбўғинлар туркумига киришини айтди; шу ернинг ўзида дарахтсимон қирққулоқларнинг учи шамолда тебраниб туради. Олдинда бораётган лорд Джон бирдан жойида тўхтади ва қўлинни кўтарди.

– Қаранг! – деди у. – Мана буни из деса бўлади! Бу ерда, эҳтимол, барча қушларнинг дастлабки отаси юрган!

Ёпишқоқ сувўтда улкан уч бармоқли излар аниқ қўриниб туради. Улар ботқоқ бўйлаб ўрмон тарафга олиб бораради. Биз мана шу даҳшатли излар ёнида тўхтадик. Агар бу ердан чиндан ҳам қуш ўтган бўлса – қандай ҳайвон бундай излар қолдириши мумкин? – у ҳолда унинг панжаси түяқушникидан анча йирик, бу гигантнинг катталигини ҳатто тасаввур қилиш ҳам қийин. Лорд Джон дикқат билан атрофга разм солди ва йирик калибрли милтифига иккита ўқ жойлади.

– Овчи шарафи билан онт ичишим мумкин-ки, – деди у, – бу излар ҳали янги. Маҳлук афтидан бу ердан атиги ўн дақиқа олдин ўтиб кетган. Кўряпсизми: сув ҳали анави чуқурчани тўлдиришга улгурмаган. Эй худо! Мана бу ерда ерда боласининг ҳам изи бор экан.

Чиндан ҳам, катта излар ёнида худди шундай, фақат кичик ҳажмли излар ҳам қўринди.

– Мана бунга нима дейсиз? – тантанавор хитоб қилди профессор Саммерли, беш бармоқли инсон қўлининг изига уҳшаш изни кўрсатиб.

– Вельд¹! – қичқирди Челленджер, завқдан ўзини йўқотиб. – Мен бундай изларни вельд қатламларида кўрганман. Бу маҳлукот гавдасини тик тутганча, уч бармоқли орқа оёқлари билан ҳаракатланади, беш бармоқли олд панжалари билан ўзининг юришига ёрдам беради. Йўқ, азизим Рокстон, бу асло қуш эмас!

– Ҳайвонми?

– Йўқ, судралиб юрувчи – динозавр. Бу айнан у, бошқа нарса эмас! Тўқсон йил олдин бундай излар Суссекслик ўта

¹ – Вельд – ўша даврнинг чучук сувли ҳавзаси, дарё ва кўлларида тўпланиб қолган жинс қатламларини бирлаштирган бўр даврининг пастки бўлими

хурматли бир олимнинг миясини гангитиб қўйган. Аммо ким ҳам ўйлабди... ким ҳам орзу қилибди... кўришимизга тўғри келади деб...

Охиригى сўзларни Челленджер деярли пичирлаб тапирди, биз эса ҳайратдан донг қотиб қолгандик. Излар бизни ботқоқдан буталарнинг қалин чакалакзори томон бошлаб борди. Унинг ортида, дарахтлар орасида, катта саёҳонлик бўлиб, ва мана шу сайҳонликда бешта ғалати жонзотлар сайд қиласиди – бунақасини ҳали бирон марта ҳам кўрмаган эдим. Биз буталар ортига беркиндиқ ва узарни узоқ кузатдик.

Айтганимдек, улар бешовлон кезиб юарди – иккита катта ва уч нафар болалари. Уларнинг катталиги бизни лол қолдирди. Ҳатто энг кичиклари ҳам деярли фил билан баравар, катталари ҳақида-ю тапирмаса ҳам бўларди. Уларнинг калтакесакники каби тангачали териси қуёш нурида аспидли-қора жило билан гоҳ-гоҳ йилтираб қўярди. Бешовлоннинг бари кенг қалин думига суюнганча, орқа панжасида туради, беш бармоқли олд панжалари билан эса яшил шохларни ўзига тортиб, ундаги баргларни ейишарди. Сизда ушбу маҳлуқлар тўғрисида тўла таассурот уйғониши учун шуни айтиб ўтаман-ки, улар кўринишидан баҳайбат, бўйи йигирма фут келадиган, тўқ крокодил териси билан қопланган кенгуруни эслатарди.

Ушбу ғаройиб манзарага мафтун бўлиб, бир жойда қанча вақт қотиб турганимизни билмайман. Кучли шамол биз томонга эсади, буталар яхшигина пана жой вазифасини ўтарди, маҳлуқлар бизни кўриб қолишидан хавотир олмаса ҳам бўларди. Вақти-вақти билан уларнинг болалари бесўнақай шўхлик қиласар, турган жойида сакраб, бўғик дукиллаш билан ерга шалоп этиб тушишарди. Катталари, афтидан, мисли кўрилмаган кучга эга эди, негаки улардан бири етарлича баланд дарахтнинг учидаги барғтacha бўйи етмай, дарахтни оддинги панжалари билан маҳкам ушлаб, унинг танасини ингичка шох мисоли қоқ ўргасидан синдириб олди. Ушбу ҳатти-ҳаракат икки нарсадан дарак бериб туради: кучли ривожланган мушаклар ва норасо ақл, чунки дарахт нақ маҳлуқнинг бошига қулади ва оқибатда жониворнинг қаттиқ ўкириги жаранглади. Улкан ўлчам табиат томонидан инъом этилган

чиdamлилик даражасига мутлақо мувофиқ келмасди. Даҳаҳт билан юз бёрган ҳолат, чамаси, уни хушёр бўлишга мажбур этди, чунки у ўз жуфти ва уч нафар улкан болалари ҳамроҳлигида аста-секин ўрмон сари кета бошлиди. Уларнинг аспидли-қора елкаси чангальзорда йилтираганини, бошлиари эса буталар оша юқорига ва пастга шўнғиётганини бир муддат кузатиб турдик. Кейин улар даҳаҳтлар орасида ғойиб бўлишиди.

Мен ўз ҳамроҳларимга қарадим. Лорд Джон бармоғини тепкида ушлаганча туарар, -кўзлари эса овчиларга хос қизғинлик билан ёнарди. Ўз хонасидағи камин устида иккита кесишиб турган эшкаклар ёнита мана шундай каллалардан биттасини илиб қўйиш учун ҳар нарсага тайёр эди! Ҳар ҳолда ақл билан иш кўриш ҳисси устун келди, чунки у мазкур но маълум ўлкада яшовчилар бизнинг шу ерда экайнимизни сезмаслиги лозимлигини, фақат шу йўл билан бу ернинг сирларини билиб олишимиз мумкинлигини яхши биларди.

Икки профессор ҳам хурсандликдан донг қотишганди. Дунёни унугиб, улар тайриншурый ҳолда бир-бирининг кўлидан тутганча, шу кўйи ҳаракатсиз қотишиди, гүёки мўжизалар ичра мўжизани кўрган икки кичкина болакайдек. Челленджернинг лабида мулоим табассум ўйнар, бундан унинг ёноқлари олмадек шишиб қолганди; Саммерлининг кўпинча буришиб турадиган афти ўз ўрнини эҳтиромли завқ ифодасига бўшатиб берганди.

— *Nunc dimittis!* — хитоб қилди у ваниҳоят. — Англияда бу борада нима дейишар экан?

— Азизим Саммерли, Англияда айнан нима дейишларини сизга яширин тарзда маълум қилишим мумкин, — жавоб қилди Челленджер.

— У ерда сизни илм-фанга мутлақо алоқаси бўлмаган ўтакетган ёлғончи ва фирибгар деб аташади. Сиз ва сиз кабилар мен ҳақимда айтган гапларни эшитасиз.

- Агар биз фотосуратларни тақдим этсак-чи?
- Қалбаки, Саммерли! Барини қалбаки дейишади!
- Агар биз ашёвий далилларни күрсатсак-чи?

– Ҳа! Ана үшанда улар биздан қутула олишмайды! Мелодун ва унинг Флит-стритдаги бандаси ҳали бизга мадҳ сано айтишади. Эслаб қолинг! Йигирма саккизинчи август куни биз Мепл-Уайтнинг Мамлакатида тирик игуанодонларни¹ күрдик. Ён дафтaringизда тегишлича қайд қилиб қўйинг, ёш дўстим, ва бу ҳақида ночор газетангизга хабар беринг.

– Ва муҳаррир сизни таҳририятдан ҳайдаб солишига тайёр туринг, – қўшимча қилди лорд Джон. – Лондон турган кенгликларда бари бошқача қўринади, азиз дўстим. Омма ишонмаслигидан қўрқиб, ўзи билан юз берган саргузаштлар ҳақида оғиз очмайдиган одамлар камми! Бу учун уларни ким ҳам айблайди! Бир-икки ой ўтгач, буларнинг бари ўзимизга ҳам тушдек бўлиб қолади. Уларни нима деб атадингиз, анави маҳлуқларни?

– Игуанодонлар, – деди Саммерли. – Уларнинг оёқ излари Гастингс² нинг қумтошларида, Кентда, Суссексда топилган. Улар қўпинча жанубий Англияда яшашган, токи у ерда яшиллик етишмовчилиги бошлангунга қадар. Кейин шароитлар ўзгарди, ва ҳайвонлар оз-оздан қирилиб кетишган. Бу ерда, афтидан, бари қандай бўлса шундайлигича қолган, чунки игуанодонлар бу ўлқада ҳануз яшашда давом этишмоқда.

– Агар биз қачонлардир шу жойлардан тирик чиқиб кетсан, мен мана шундай калласиз уйимга қайтмайман, – деди лорд Джон. – Шошмай туринг, африкалик овчилар, ҳали ҳасаддан рангингиз яшил бўлиб кетади! Дўстлар, сизга қандай билмадиму, лекин назаримда биз қандайдир жиддий қўнгилсизликка дуч келиб қоладигандек, ҳар ҳолда менга шундай туюлаяпти.

¹ – Игуанодон – динозаврларнинг бир тури. Игуанодонлар қушникига үхаш уч бармоқли оёқларида ҳаракатланган. Дарё қирғоқларида яшаб, ўсимликлар билан озиқланишган.

² – Гастингс – Вилгельм Истилочи томонидан Англия бўйсундирилган пайтда инглизлар ва норманнларнинг буюк жанги билан тарихда машҳур бўлган жой (Англияда). У ерда динозаврларнинг оёқ излари қолган бўр давридаги қумтошлар мавжуд.

Худди шундай құрқинчли сир ҳисси менинг вужудимни ҳам қамраб олғанди. Үрмон ним қоронғулигіда дахшаттар яширип бўлиб, ўша қалин яшил чангалзорга тикилиб қараганимизда юрак ҳам қўрқувдан орқага тортиб кетарди. Тўғри, улкан игуанодонлар мутлақо беозор бесўнақай жонзотлар эди ва бизга ҳеч қандай зарар етказа олишмасди, бироқ ким билади, ушбу мўжизалар мамлакатида бошқа яна қандай девқомат маҳлуқлар қолганини, эҳтимол, улар ҳозир қоялар ва бутазор орасидаги ўз уясида беркиниб олиб, кулай фурсатни кутиб туришгандир, балки бизга ташланиб қолиши режалаштиргандир. Мен тарихдан илгариги ҳаёт ҳақида ги ўта хира тасаввурга эгаман, аммо, ёдимда, бир пайтлар қўлимга бир китоб тушганда, унда қандайдир ҳайвонлар ҳақида сўз юритилган, худди мушук учун сичқон енгил ўлжа бўлганидек бизнинг шер ва йўлбарслар ҳам ушбу ҳайвонларга осон овланадиган емак ҳисобланган. Мепл-Уайт Мамалакатидаги ўрмон чангалзорида ҳам шундай маҳлуқлар бўлса-чи?

Ўша тонг – ўрганилмаган ўлкадаги илк тонгимиз – бу ерда бизни ҳар қадамда хавф-хатар кутаётганига амин бўлдик. Бу шу қадар нохуш саргузашт эди-ки, ҳатто у ҳақда сўзлашнинг ўзи ҳам ёқимсиз. Агар лорд Джон ҳақ бўлиб чиқса ва биз...игуанодонлар...ўтлаган сайҳонликни худди тушдек эслаб юрсак, у ҳолда птеродактил тўла ботқоқ хотирамизда қўрқинчли даҳшат бўлиб қолади. Бари қандай юз берганини ҳозир баён этаман.

Биз ўрмон бўйлаб жуда секин юриб борардик, қисман лорд Джон разведкачи сифатида бизни ўзига етиб олишга қўймаётгани, яна қисман икки профессорни деб, негаки улар-аллақандай ўзларига номаълум ҳар бир гул ёки ҳашаротни қўрганида завқ-шавқقا тўлиб боришарди. Уч-тўрт милядан сўнг жилғанинг ўнг қирғоғи ёқалаб дарахtlар сийраклаша борди ва бизнинг қаршимизда яна бир сайҳонлик пайдо бўлди. Бутазорнинг қалин гардиши ортида тош палахсалари қалашиб ётарди – улар ясси тогнинг ҳар ерида учрайди. Биз белимизгача етадиган буталар оша жуда секинлик билан ўша ерга қараб юрдик, ва жуда яқиндан қандайдир товушларни эшитдик – ё қуркураш, ё шипиллаш, – у ҳавони титрататтган ноаник шөвқинга қўшилиб кетганди,

lord Джон бизга түхташ ишорасини қилди, сүнг әгилиб, юрганча тошлар сари отилди. У юқорига қаради, сапчиб түшди ва, афтидан, биз ҳам шу ерда эканимизни унугиб, қаршисида пайдо бўлган манзарага сингиб кетгандек, анча туриб қолди. Ваниҳоят у бизни имлаб чақирди, ҳатти-ҳаракатлар билан эҳтиёт бўлишимизни уқтириди. Мен унинг кўринишидан тош палахсалари ортида қандайдир мўжиза ёки, эҳтимол, жиддий хавф яширин эканини тушундим.

Биз унинг ёнига эмаклаб бордик ва пастга назар ташладик. Кўз ўнгимизда чуқур товоқсой кўринди, эҳтимол, у ясси тоғда кўп учрайдиган кичик кратерлардан биридир. Ушбу товоқсой тубида, биз ётган жойдан чамаси юз ярд нарида, қамишзор четида, ўсимлик қатлами билан қопланиб тик турадиган кўлмаклар ялтираб турарди. Жой ўз-ўзидан ноҳуш эди, бироқ унда яшовчи жонзотларни қўрганимда, Данте Алигьерилининг еттинчи доираси бўлмиш «Ада»даги бир саҳна беихтиёр ёдимга түшди. Бу ерда птеродактиллар ин қурганди – юзлаб ва юзлаб птеродактиллар! Товоқсой улар билан тўлиб-тошиб ётарди – болалари сув бўйида **эмаклаб** юрар, жирканчли оналари эса саёз жойдаги қаттиқ сарғиш юпқа қатламдаги тухумлари атрофида куймалинишарди. Бу бари биж-биж қайнаган, ғимирлаган, қанотларини қоққан ящчерлар галаси ҳавони қичқириқлари билан ларзага солар, атрофга шу қадар жирканч кўланса ҳид таратарди-ки, ҳатто кўнглимиз бехузур бўлиб кетди. Юқорироқда эса, ҳар бири ўз тоши устида мисоли қотиб қолган тулумдек улкан кулранг эркак птеродактиллар мутлақо ҳаракатсиз, ўликдек ўтирарди, фақат қон тўла кўзлари билан у ёқдан-бу ёққа қараб қўяр, ахён-ахёнда учиб ўтаетган ниначилар ортидан тумшуқларини шақиллатиб овоз чиқаришарди. Уларнинг билагидан қайрилган баҳайбат пардали қанотлари биқинига босилган, ва бу кўринишида инсонга хос нимадир гавдалангандек бўлди кўз ўнгимда – улар ўргимчак ини рангидағи жирканч шолрўмолига ўралиб олган кампирларни эслатиб, фақат йиртқич қуш бошлиари кўриниб турарди. Катта ва кичикларини ҳисоб-китоб қилганда, бу ярамас маҳлуқлар товоқсойда мингтадан кам эмасди.

Икки профессоримиз эса тарихдан илгариги олам ҳаётини яқиндан ўрганиш имкони туғилганидан шу қадар севиниб кетишидди-ки, ҳатто жон деб кун бўйи шу ерда ўтирган бўлишарди. Олимларимиз бизга тошлиар орасида ётган, эҳтимол, птеродактиллар учун емак вазифасини ўтайдиган ўлик балиқ ва қушларни кўрсатишди. Улар нима учун бир қатор жойларда, масалан, Кембридж қумтошлиарида ушбу учар яшчеларнинг суюклари шу қадар кўп микдорда учрагани масаласига ваниҳоят аниқлик кирита олишлари билан бир-бирини кутлашди. Энди шак-шубҳа йўқ, дейишарди улар, птеродактиллар пингвинлар каби гала-гала бўлиб яшашган.

Охир оқибат, ўзининг қандайдир фикрини ҳамкасбига исботлаб беришни истаган Челленджер боши тошлиар орасидан чиқариб, бошимизга бало ёғдирай деди. Бизга яқинроқ турган эркак птеродактил даҳшатли чинқирди, сўнг йигирма футли пардали қанотларини қоқиб, осмонга кутарилиди. Ургочилари болалари билан сув яқинига биқиниб олишди, соқчилари эса бирин-кетин кўкка учиди. Осмонда қалдирғоч каби тез, ҳавони қанотлари билан кесиб учайтган юзлаб жирканч маҳдуқлар ғаройиб манзарани акс эттиради. Умуман олганда, бундай манзара га мафтун бўлиш яхшиликка олиб келмаслигини тез орада тушуниб етдик. Аввалига птеродактиллар осмонда жуда баланд учиб, афтидан, хавф қанчалик юқори эканини текшириб кўришди. Кейин аста-секин доирани торайтириб, тобора пастлай бошлашди, ваниҳоят аспидли-қора қанотларнинг шитирлаши шу қадар қучайди-ки, беллашувлар куни Хендон аэродромидаги шовқин ёдимга тушди.

– Эҳтиёт бўлинг! – бақирид lord Джон милтиқни қўлида тутиб. – Ўрмон тарафга қочинг, тарқалиб кетманг, бирга югуринг!

Аммо бошимиз узра доира яқинлашга улгургаңди. Птеродактиллар қанотлари билан деярли юзимизгà тегиб ўтарди. Биз уларни қўндоқ билан урадик, бироқ зарблар нигадир юмшоқ тегиб, уларга ҳеч қандай зарар етказмасди. Бирдан мана шу аспидли-қора ялтироқ доира орасидан узун бўйин кўринди: аёвсиз тумшуқ бизни мўлжалга олди. Унинг ортидан яна ва яна. Сammerли бақириб юборди ва қонга белантган юзини қўллари билан тўсади. Мен гарданимда кўчли зарбни

хис этиб, оғриқдан деярли хушимни йўқотаёздим. Челлендже́р қоқилиб тушди, мен унга ёрдам бериш учун эгилдим ва ортимдан келган зарбдан унинг устига йиқилдим. Айни шу пайт лорд Джон ўқ узди. Мен бошимни кўтариб, птеродактиллардан бири синган қанотларини шапиллатиб, катта очилган тумшугидан сўлак сачраттанча ерда ётганини кўрдим. У ғазаб билан олайтан ва қон тўлган кўзларини ҳар тарафга айлантиради – ўрта асрларда ижод қилган аллақандай рассомнинг суратида акс эттирилган чинакам иблисдек! Унинг ўқ овозидан кўрқиб кетган шериклари яна осмонга кўтарилиб, бошимиз узра чарх ура бошилади.

– Энди ўзингизни қутқаринг! – қичқирди лорд Джон.

Биз ҳеч нарсага қарамай, буталар оша югардик, аммо довул күшининг ёқасида яна бизни қувиб етишди. Саммерли ийқилди, биз уни қутариб олдик ва ўзимизни дарахтлар остига урдик. Ўрмонда хавф ортда қолди, чунки птеродактиллар улкан қанотлари билан бу ерга суқула олишмасди.

Лагерга ўта ночор ахволда қайтдик, улар мовий осмонда чарх уриб, бизни ҳали узоқ вакт қузатишиди, шу қадар юқорида учишгани учун пастдан қараганда уларни оддий кабутар деб ўйлаш мумкин эди. Фақатгина ўрмон чангальзорига сингиб кетганимиздан сўнг птеродактиллар бизни тинч қўйишиди.

– Ўта қизиқ ва сабоқ бўладиган ҳодиса, – деди Челлендже́р шишиб кетган тиззасини жилға сувига ювиб. – Мана энди, Саммерли, биз сиз билан яхши биламиз, қутурган птеродактиллар ўзини қандай тутишини.

Саммерли бу вақтда пешонасидан сизиб оқаётган қонни артиш билан овора эди, мен эса бўйнимдаги жуда чукур жароҳатимни боғлаб олдим. Лорд Джон бизга қараганда осон қутулиб қолди – маҳлуклар унинг елкасини тирнаб, кўйлагини йиртишга улгуришиди, холос.

– Қайд этиб ўтиш жоизки, – давом этди Челлендже́р, – ёш дўстимиз санчилган жароҳат олди, лорд Джоннинг кўйлагидан бундай парчани юлиб олиш учун эса тишлилар керак. Мени эса қанотлари билан уришиди. Шундай қилиб, биз птеродактиллар ҳужумининг турили усуслари билан танишиб олдик.

– Яна озгина ва биз тамом бўлар эдик, – деди жиаддий оҳангда лорд Джон. – Бундан-да жирканч ўлимни тасаввур

қилиш ҳам қийин – ушбу қабиҳ маҳлуқларнинг ўлжаси бўлиш! Мен отишни истамагандим, лекин бошқа иложим қолмади.

– Агар сиз ўқ узмаганингизда, биз ҳозир жилға олдида ўтирган бўлардик, – дедим мен қатъий ишонч билан.

– Умид қиласман-ки, ўқ овози ишимизга заар етказмайди, – деди лорд Джон. – Бу ердаги ўрмонларда, эҳтимол, бундан-да қаттиқ товушлар эшитилиб туради: ё шох синади, ё бутун бошли дараҳт қулайди. Лекин кучли ҳис-туйгулар бугунга етарли. Юринг, яхшиси лагерга қайтамиз, дори қутимииздан карболка излаб кўрайлик. Ким билади – балки бу иблисларнинг тишлари захарлидир.

Бироқ дунё турганидан бери бир кун ичида одамзот қисматига шунча саргузаштлар тўғри келмаган бўлса кепрак. Бизни янги кутилмаган ҳодиса кутиб туради. Ҳаммамиз жилға қирғонидан ялангликка чиқдик, кўргонимизни ўраб турган тиканли шоҳdevорни кўриб, бу сафар синовлар якун топди, деб ўйлагандик. Бироқ айни дамда нафас ростлаш пешонамизга битмаган экан. Челленджер Қўргонига кириш жойи кўмиб ташланган, шоҳdevор эса бутун қолганди, лекин барибир дарҳол тушуниб олдик. Йўғимизда бу ерда кимдир бўлганди. Чақирилмаган меҳмон ерда ҳеч бир из қолдирмаган, фақат лагерь тепасидаги улкан гингко дараҳтнинг шохи уни тутиб берганди. Унинг кучи ва қўрслигига келсак, бу ҳақида омборимизнинг ахволи айтиб туради. Ҳамма нарсаларимиз яланглик бўйлаб сочиб ташланган, гўштили консерва банкасининг бири эзилган – афтидан, шу тариқа номаълум тирик жон унинг ичидаги емакни сиқиб чиқармоқчи бўлган. Ўқ-дорилар солингган қутимиздан фақат майда пайраҳалар қолган, унинг ёнида эса эзиб мажағланган гильза ётарди. Аллақандай кўркув яна юрагимизни қамраб олди, биз ҳадиксираб дараҳтлар остидаги қалин сояларга тикилганча, ундан қандайдир даҳшатли нимадир чиқиб қолишини кутиб турадик.

Бироқ шу дамда Самбонинг овозини эшитиб шу қадар енгил тортдик-ки, сўзлашга тил ожиз. Биз ясси тоғ четига яқинлашиб, тик қоя чўққисида унинг кулиб турган чехрасини кўрдик.

– Ҳаммаси жойида, жаноб Челленджер! Ҳаммаси жойида! – қичқирди у. – Самбо шу ерда. Құрқма! Қачон Самбони чақырсанг, у доим билади.

Софдил ҳабаш ва деярли Амазонка ирмоқларигача чүзилган бепоён текисликка боқиб, бу ҳар ҳолдә йигирманчи аср эканини, биз аллақандай сөхрли күч таъсирида ўтиб қолған ибтидоий алғов-далғов ҳодисалар билан тұла қандайдыр сайёрада әмас Ер юзида яшаёттанимизни әсладик. Бироқ уфқунинг бинафшарант қизиғидан улкан пароҳодлар сузіб юрган буюк дарёгача жуда яқин эканини, у ердаги одамлар ўзларининг кичик турмуш ташвишлари борасида сұхбатлашаёттанини, бу орада әса биз ибтидоий оламга, ибтидоий жонзотларга ташлаб қўйилганимизни, фақат ўша томонга қараб, кувончу ташвишларга тұла ўз дунёимизни жуда соғинганимизни тасаввур қилиш нақадар қийин әди!

Мазкур гаройиб күн билан боғлиқ яна бир хотирам қолғанди, ва у билан мен ўз хатимни якунлайман. Олинган жароҳатлар икки профессоримизнинг асабларига таъсир кўрсатгани аниқ әди, улар қизғин баҳс уюштириб, душманларимиз тарихдан илгариги яшчерларнинг қайсиси турига мансублигини аникдай кетишиди – птеродактилларгами ёки диморфodonларгами. Иш аччик-пичинг гаплар алмашинувигача етиб борди. Уларнинг жанжалини эшитмаслик учун четта ўтдим, қулаган дараҳт танасига ўтириб, ғайрииҳтиёрий равишда мундштукни тутатдим. Бир неча дақиқадан сўнг қаршимда лорд Джоннинг жуссаси ўсиб чиқди.

– Қулоқ солинг, Мелоун, – деди у, – сиз анави жирканч маҳлуқларнинг уяси қаерда эканини аниқ әслаб қолдингизми?

- Албатта, әслаб қолдим.
- Вулқон кратерига ўхшаш нимадир, түғрими?
- Мутлақо түғри, – дедим мен.
- У ернинг замини қанақа, аҳамият бердингизми?
- Фақат қоялар, тошлар.
- Йўқ, қамишлар-ўсадиган нақ сувнинг ёнида?
- Нимадир кўкимтири, балчиқ лойта ўхшаш.
- Айнан шундай... Вулқон кратери ва кўкимтири лой.
- Бу sizни нега қизиқтириб қолди? – сўрадим мен.

— Ҳа ўйқ, мен шунчаки, — жавоб қайтарди лорд Джон ва ҳамон баҳслашаётган олимларимизнинг овози келиб турган томонга қараб юрди.

Эҳтимол, лорд Джоннинг бу сўзларини унудиб юборган бўлардим, бироқ ўша тунда уларни яна бор эшишишмга тўғри келди: “Кўк лой... вулқон кратерида қўк лой...” Бу мудроқ орасида менга эшитилган сўнгти сўзлар эди, шундан кейин кун бўйи ҳориб-чарчаганим туфайли чуқур уйқуга кетдим.

XI БОБ

МЕН ҚАҲРАМОНГА АЙЛАНЯПМАН

Лорд Джоннинг хавотири ўзини оқлади: бизга ташланган маҳлуқларнинг тишланинг заҳарли бўлиб чиқди. Ясси тоғдаги илк саргузаштимизнинг эртаси куни тонгда мен ва Саммерлида кучли оғриқ, қалтираш ва бадан увушиши бошланди, Челленджернинг эса тиззаси шу даражада шишиб кетганди-ки, ҳатто аранг қадам босарди. Шу боис кун бўйи лагердан чиқмадик, шоҳdevор тиканларини – душманлардан ягона ҳимоямизни мустаҳкамлаш билан шуғулланаётган лорд Джонга имкон қадар ёрдам бердик. Ҳозиргидек эсимда, эрталабдан бери қўнглимни ғалати ҳис-туйғулар чулғаб олганди: назаримда кимдир дикқат билан бизни кузатаётган-дек туюлди, аммо ким ва қаердан, буни аниқ айти олмасдим.

Мен чидай олмадим ва ўз хавотирларимни Челленджерга айтдим, у эса буни ақлдан озишга йўйди, гўёки бу ҳисларимга иситма ва талвасали ҳолатим сабаб бўлганмиш. Нима бўлганда ҳам, мен ниманидир кўриб қолишга тайёр туриб чор-атрофга тикилишда давом этдим, ва тиканли шоҳdevоримизнинг қуюқ шоҳ-шаббалари ва улкан дарахтларнинг танасига чирмашган ғира-шира яшил гумбаздан бошқа ҳеч нарсани кўрмадим. Бироқ аллақандай бадхоҳ кузатувчи биздан атиги икки қадам нарида турганига бўлган ишонч мени нафақат тарқ этмас, балки тобора ку-

чайиб борарди. Мен ўрмон ичкарисида яширин даҳшатли Курупури олдидағи хиндуларнинг хурофий кўркувларини эслаб, айнан ўша ёвуз рух ўз ўлкасининг сирига суқилмоқчи бўлган жасур одамларнинг ҳаловатини ўғирлаши мумкинилигига ишонишга ҳам тайёр эдим.

Бу кеча – Мегл-Уайт Мамлакатидаги учинчи җечамиз – бир ҳодиса бизда оғир таассурот қолдирди ва Челленджернинг қўрғонини мустаҳкамлашта ўз кучи ва меҳнатини аямаган лорд Джонга яна бир бор миннатдорлик билдиришга мажбур бўлдик. Сўниб бораётган гулхан атрофида ухлаб ётганимизда, бизни дарғазаб наъра ва чинқириқ овози уйғотди, аникроғи, оёққа турғазди. Лагеримиз ёнгинасида эшитилган бу қичқириқларни нимага ўхшатишни ҳам билмайман, – илгари бундан-да даҳшатлироқ овозни ҳеч эшитмагандим. Улар паровоз ҳуштаги каби ҳавони ларзага соларди. Бизчексиз даҳшат ва азобларга тўла гуриллаб тебраниб янграётган шовқинни эшитмасликка ҳаракат қилиб, қулоқларимизни беркитиб олдик. Асаблар бундай овоз босимига дош бера олмасди. Танамни совуқ тер қоплади, юрагим кўксимда тўхтаб қолди. Назаримда-ҳаётнинг бари-ғам-ғуёса-ва-баҳтсизликлари, унинг соң-саноқсиз азоблари – у осмонни нимада айбласа, барчаси, мана шу даҳшатли, азобли қичқириқда мұжассам бўлгандек туюлди. Ва гё ё жаранглаетган нолага жўр бўлаётгандек, унга алоҳида урғу бераётгандек, ўша ердан кимнингдир узук-юлук, паст овозли кулгиси, кимнингдир завқланиб, томоқ қириб ўкириши гувиллаб турарди. Ушбу даҳшатли дуэт чамаси уч-тўрт дақиқа давом этди; у дарахтда уйқуга кетган ҳамма қушларни хуркитиб юборди, ва худди шундай кутилмаганда дарҳол сўнди. Биз бу ҳолатдан қаттиқ таъсирланиб, узоқ сукут сақладик. Кейин лорд Джон гулханга кўпроқ шоҳ-шабба ташлади. Оловнинг қизғиши тиллари ҳамроҳларимнинг хавотирли юзларини ёритди.

– Бу нима эди? – пицирлаб сўрадим мен.

– Эрталаб билиб оламиз, – деди лорд Джон. – Бу қаердадир яқин жойда бўлди, анави сайҳонликдан берида.

– Биз юра даври қўлтиғидаги қамишзор ичида юз-берган тарихдан илгариги фожиани, яъни йирик яшчер анча кучсиз қардошининг умрига якун ясаётганини яқин масо-

фадан ўз қулогимиз билан эшитишга муваффақ бўлдик! – деди Челленджер ҳатто ўзи учун ноодатий бўлган тантанаворлик билан. – Ҳа, одамзод Ер юзида кечроқ пайдо бўлиб, кўп жиҳатдан ютган. Олам тонгида шундай маҳлуқлар билан учрашишига тўғри кёларди, бу ёвуздар унинг на мардлигидан, на топқирлигидан ҳайиқишимаган бўларди. Ахир бугун туңда сайр қилган ғазабнок кучлар билан тўқнашиб қолса, ўнга ўқ-ёй, сопқон ва найзалар ёрдам бера олармиди? Бўндей кучли маҳлуққа дуч келганда ҳатто замонавий милтиқ ҳам фойда бермайди.

– Лекин шунга қарамай, мен мана шу кичик дўстимга тикаман, – деди лорд Джон “Экспресс” ининг стволини си-лаб қўйиб. – Аммо баҳслашмайман, бу маҳлуқнинг ҳам ғалаба қозониш учун имкониятлари етарли.

Саммерли қўлини кўтарди.

– Жим! – шивирлади у. – Менга нимадир эшитилди.

Сукунатни ноаник, бир маромдаги тўпирлаш овози бузди. Қандайдир ҳайвон чангальзорда юрар, оғир қадамларини эҳтиёткорлик билан босарди. У секин қўрғонимизни айланиб ўтди ва кириш жойида тўхтаб қолди. Биз унинг хуштаксимон нафасини эшитдик. Бизни тунги маҳлуқдан фақатгина енгил шоҳдевор ажратиб туарди. Биз милитикларни қўлга олдик, лорд Джон эса тиканли шоҳдевордан бир бутани суғуриб олиб, туйнук очди.

– Эй худо! – пичирлади у. – Менимча, уни кўряпман!

Мен ҳам лорд Джоннинг елкаси оша туйнукка назар ташладим. Ҳа! Чиндан ҳам! Дарахт остидаги қалин зими-стон орасида яна бир ундан-да қуюкроқ соя кўринди. Ушбу ерга ёпишган ибтидоий ҳайвонда ёввойи қудрат ва ваҳшийлик сезиларди. Бўйи отдан баланд бўлмаса-да, лекин салмоқдор кўриниши унинг мисли кўрилмаган кучидан дарак бериб туарди. Фақат ўта қудратли организмдагина бундай нафас бўлиши мумкин – тўла, бир маромда, худди буғ қозонидек. Маҳлуқ қимирлади ва мен унинг қўрқинчли, яшил ўт чақнаган кўзларини кўрдим. Ва шу заҳотиёқ шитирлашган овоз эшитилди – у секин-аста олдинга қараб илдамлади.

– Ҳозир сакрайди! – дедим мен ва қуролимнинг тепкисини кўтардим.

– Отманг! – пицирлади лорд Джон. – Ахир шундай со-
кин тунда ўқ узиш мумкинми? Овоз бир неча миляга
тарқайди. Буни зарур пайтга олиб қўйинг.

– Агар у шоҳдевордан сакраб ошиб тушса, биз тамом-
миз, – деди Саммерли асабий табассум билан.

– Ошиб ўтишига йўл қўймаймиз! – бақирди лорд Джон.
– Лекин энг зарур ҳолатда ўқ узинг. Эҳтимол, мен ўзим
унга бас кела оларман. Синаб кўриш керак.

Лорд Джон амалга оширган жасурона ҳаракатдан-да
яхисини тасаввур қилиш қийин. У гулхан томон эгилиб,
ёниб турган бир шоҳни олди ва бир ондà шоҳдевор ораси-
да қилинганд тор йўлақдан сирғалиб чиқди. Маҳлуқ даҳшат-
ли ўкириб олдинга қараб ҳаракатланди. Лорд Джон бир он
ҳам иккиланмай, унинг ёнига тезда ва енгил югуриб борди
ва ёниб турган шаббани нақ юзига суқди. Кўз ўнгимда ати-
ти бир сония улкан бақанинг жирканч ниқоби гавдаланди –
сербўқоқ, гўё мохов сабаб кемириб ташланган тери ва кат-
та оғиз, бари қонга беланганд. Бунинг кетидан буталар ора-
сида қасир-қусур овози эшитилди, ва бизнинг кўрқинчли
мехмонимиз ўрмон чангальзорида-фойиб бўлди.

– Ўзим ҳам у оловдан қўрқади деб ўйлагандим, – деди
лорд Джон юзида табассум билан, ёнимизга қайтиб ва шоҳ-
ни гулханга қайтариб.

– Сиз ҳаётингизни хавф остига қўйдингиз! – жўр бўлиб
бақирдик биз.

– Бошқа иложимиз бормиди? Агар бу маҳлуқ орамизда
пайдо бўлганида, биз бир-биrimизни отиб ўлдириб қўй-
ган бўлардик. Шоҳдевор оша ўқ отишдан ҳам маъни йўқ:
у ҳолда душманимиз аниқ ёнимизга сакраб ўтган бўларди,
ўқ овози эса бизни бўтун ясси тоғга ошкор қилган бўлар-
ди. Умуман олганда, менимча, осонгина қутулиб қолдик.
Лекин бу қандай ҳайвон бўлди?

Бизнинг олимларимиз иккиланиб бир-бирига қараб
қўйишиди.

– Мен бу жонзотга бир қадар аниқ таъриф берса олмай-
ман, – деди Саммерли, гулхан ёнида муңдштук тутатиб.

– Бундай эҳтиёткорлик чинакам илмий тафаккурга эга
инсонларга хос, – Челленджер ҳатто хушомад қилишгача

борди. – Мен ҳам фақат умумий фикр билан чегаралана-ман: бугун тунда этхўр динозаврнинг бир турига дуч келдик. Уларнинг ясси тоғда мавжудлиги борасида эса илга-ри ҳам гапирган эдим.

– Ахир кўпгина тарихдан илгариги турлар ҳақида бизга-ча ҳеч қандай маълумотлар етиб келмаган, – деди Сammerли. – Бу ерда бизга учраган ҳар бир тирик жонзотнинг но-мина айта олсак, бу биз томондан енгил фикрларни бўларди.

– Сиз мутлақо ҳақсиз. Бизнинг имкониятларимиз энг тахминий тавсифлар билан чегараланади. Эртагача кута-миз, у ёғи ўз-ўзидан аён бўлади, ҳозир эса бузилган уйку-мизни тиклаганимиз маъқул.

– Фақат бир шарт билан, биронтамиз навбатчилик қила-миз, – деди қатъий оҳангда лорд Джон. – Бундай мамлакат билан ҳазиллашиб бўлмайди, дўстлар. Бундан кейин тун-ти-навбатчиликни белгилашни таклиф этаман, бир смена-да иккӣ соатдан.

– У ҳолда биринчи мен навбатчилик қиласман, барибир муңдштукимни чекиб олишим керак, – деди профессор Сammerли.

Шундан кейин биз қўриқчисиз уҳлашга ётмайдиган бўлдик.

Кечаси бизни уйғотиб юборган даҳшатли овозларнинг сабаби эрталаб аниқ бўлди. Биз игуанодонларни кўрган сайҳонлик чинакам жанг майдонига айланганди. Қонли кўлмаклар ва яшил ўт устига сочиб ташланган улкан гўшт бўлакларини кўриб, бу ерда кўпгина ҳайвонлар нобуд бўл-ган деб тахмин қилиш мумкин эди. Бироқ яқиндан бориб қараганда, барча қолдиқлар бир игуанодон танасининг қисмлари экани маълум бўлди.

Икки профессор ҳам шафқатсиз қозиктиш ва улкан тир-ноқ излари қолган ҳар бир бўлакни кўздан кечириб, илмий мунозарага киришишди.

– Ҳозир қандайдир холосага келишга вақтли, – деди про-фессор Челленджер, тиззасида ётган оқиш гўшт бўлагига тикилиб. – Айрим маълумотларга қараганда, ҳужум қил-ган – қиличсимон қозик тишли йўлбарс бўлиши мумкин. Бундай йўлбарсларнинг суюклари горлардаги конгломерат-

лар орасидан топилган, бироқ биз ўз қўзимиз билан кўрган ҳайвон анча йирикроқ ва қўпроқ судралиб юрувчига ўхшайди. Шахсан ўзим буни алозавр деб ўйлайман.

— Ёки мегалозавр, — деди Саммерли.

— Эҳтимол. Бир сўз билан айтганда, йириқ йиртқич динозаврлардан бири. Уларнинг орасида қачонлардир ер юзини булғаган ёки музейларга зеб бериб турған энг даҳшатлилари ҳам учрайди. — Челленджер ўз ўткирлигидан хохолаб кулиб юборди. Ҳазил-мутойиба тушунчаси ўта содда бўлгани учун у ўзининг ҳар бир ҳазилига севинарди, ҳатто энг кўпполарига ҳам.

— Қанчалик кам шовқин қиласак, шунча яхши! — кескин таңбех берди лорд Джон. — Билиб бўладими, яқин орада кимлар изғиб юрганини? Агар анави олчоқ нонушта қилиш истагида бу ерга яна қайтишни истаб қолса, бизга дуч келади ва ўшанда кула олмай қолишимиз мумкин. Айтганча, бу қандай доғ?

Игуанодон елкасининг сал баландроғидаги тангачасимон тўқ-қора терисида ранги асфальтга ўхшаш қора доғ аниқ кўриниб турарди. Орамизда ҳеч биримиз буни нима эканини аниқлай олмадик, лекин Саммерли икки кун оддин ёш игуанодонлардан бирида ҳудди шундай доғни кўрганини эслади. Челленджер қовоқ уйиб ўтирап ва маънодор сукут сақларди, гўё “биламану, айтмайман” деётгандек! Лорд Джон айнан шу савол билан бевосита унга ҳам мурожаат этишга мажбур бўлди.

— Агар жаноби олийлари изн берса, ўз фикримни билдирищдан баҳтиёр бўлар эдим, — деди истеҳзоли оҳангда Челленджер. — Умримда биринчи бор бундай танбехларни эшитишим. Мен сизнинг руҳсатингизсиз ҳатто беозор ҳазилга ҳам кулиш мумкин эмаслигини билмагандим.

Ва фақат лорд Джон таъби нозик дўстимиздан узр сўраганидан кейин, у ўз ғазабини илтифотга алмаштиришни лозим кўрди. Аччиқланиши тамоман йўқолганидан сўнг у қулаган дараҳт танасига чиқиб, узун ва, доимгидек, ўта тантаворлик билан биз томон маъруза қилди, гўёки уни уч кишидан иборат кичкинагина гуруҳимиз эмас, профессордан қимматли маълумотларни кутаётган минг кишилик аудитория тинглаётгандек.

– Юқорида қайд, әтилган доғга келсак, – гап бошлади Челленджер, – мен дўстим ва ҳамкасбим профессор Саммерлининг фикрйга қўшиламан, бу – асфальт. Мепл-Уайт мамлакатининг келиб чиқиши аниқ вулқонга оид, асфальт эса, маълумки, чукур ер остида вужудга келади ва, шубҳасиз, бу ерда ёюқ ҳолатда мавжуд, шундай экан, у игуано-доннинг таҳасига тегиб қолган бўлиши табиий. Умуман олганда, ҳозир олдимизда ундан-да муҳимроқ савол турибди: мазкур сайдонликка ташриф буюрган ва унда мана бундай даҳшатли излар қолдирган этхўр йиртқичлар қандай қилиб бу ерда мавжуд бўлиши мумкин? Бизга маълумки, ясси тоғ ўз ҳажмига кўра бизнинг Англиядаги ўртача графликдан катта эмас. Ер юзидан аллақачон йўқолиб кетган айрим турлар ушбу ҳар томондан берк маконда кўп асрлардан бери яшайди. Бир қарашда – бу мен учун шубҳасиз, – этхўр ҳайвонлар ҳеч бир қаршиликсиз кўпайиб, табиат уларга инъом этган егулик захираларини аллақачон тутатиб, натижада очликдан ўлиб кетишлари ёки гўштдан бошқа бирон бир нарсаларни истеъмол қилишга ўтган бўлишлари керак эди. Кўриб турганимиздек, на униси, на буниси юз бермаган. Шундай экан, биргина тахмин қолади: ушбу вахший-йиртқичлар сонининг чекланишига (бусиз табиатдаги мувозанат бўлмайди) бу ерда қандайдир бошқа усуllар билан эришилади. Бу қандай усуllар ва улар қандай кўлланади – мана ўз ечимини кутаётган кўпгиңа қизиқарли муаммолардан бири. Умид қиласманки, ҳали этхўр динозаврларни жуда яқин масофадан кузатиш бахтига муяссар бўламиз.

– Мен эса бундай ҳол юз бермайди, деб умид қиласман,

– дедим мен.

Бунга жавобан профессор, шумтака ўқувчининг ўринисиз фикрини эшитиб қолган мактаб ўқитувчиси каби, қосшларини кўтарди.

– Балки профессор Саммерли ҳам бу масалага оид ўз фикр-мулоҳазаларини билдирад? – таклиф этди у.

Сўнг иккови ҳам илмнинг баланд чўққиласига парвоз қилиб, гоҳ мунозара, гоҳ муҳокамага киришишиди.

Ўша тонгда биз яна птеродактиллар тўла ботқоққа дуч келмаслик учун жилға бўйлаб шарқ томонга қараб юрдик

ва ясси төгнинг кичик бир қисмини харитага киритишга муваффақ бўлдик. Бу томондаги чангалзор буталари шу қадар қалин эди-ки, унинг орасидан кесиб ўтиш қийинчилик туғдиради.

Шу пайтгача Мепл-Уайт мамлакатининг даҳшатлари ҳақида ҳикоя қилдим, бироқ бу унга нисбатан адолатсизлик эди, негаки ушбу тонг асосан оқ ва сариқ тусдаги ғаройиб ва кўркам гулларниң орасида сайр қилдик. Челленджер ва Саммерлиниң сўзларига қараганда, ибтидоий гамма ушбу икки ранг билан чегараланмайди. Кўпгина жойларда замин гулларга тўла бурканган бўлиб, оёқларимиз тўпиққача мана шу шохона юмшоқ гиламга ботиб кетарди, бу гуллар ўзидан шу қадар кучли ва ёқимли ис таратар эди-ки, ҳатто бундан бошимиз ҳам айланиб кетди. Атрофда айнан Англияда учрайдиганларига ўхшаш асаларилар ғувилларди. Дараҳт шохлари бизга қисман таниш, қисман мутлақо нотаниш меваларниң оғирлигидан эгилиб қолганди. Биз қушлар чўқиб кетгандарини танлаб, заҳарланиб қолишдан ҳам чўчимай, ўз таомномамизга ёқимли ўзгартириш киритдик. Чангалзорниң бу қисмida ёввойи ҳайвонлар томонидан қилинган сўқмоқ йўллар ҳар тарафга тарқаб кетган, ботқоқли пастилик эса кўпгина излардан хунук ҳолга келганди; уларниң орасида игуанодонларники ҳам учраб турарди. Ўрмон сайҳонликларидан бирида ушбу баҳодирларниң кичик галаси ўтлаб юрарди, лорд Джон дурбин орқали кузатиб, уларниң танасида ҳам асфальтдан қолган доғлар борлигини билдириди. Бу галати ҳолатга қандай изоҳ беришни ҳеч биримиз билмасдик.

Йулимизда майда ҳайвонлар кўп учради – жайра, тангачали чумолихўр, узун қозиқтиши юқорига буралган чавкар тўнгиз. Бир сафар дараҳтлар орасидаги шуъла оша узоқдан яшил тепалик ёнбағрини кўрдик, ундан кулранг-жигарранг тусдаги аллақандай иирик ҳайвон югуриб чиқиб кетарди. У шу қадар тез ўтиб кетди-ки, ҳатто синчилаб кўздан кечира олмадик. Агар лорд Джонни айтганидек, бу жонивор буғу бўлса, у ҳолда ҳажм борасида у қадрдон Ирландиямдинг ботқоқликларида хунузгача суяқ қолдиқлари топилаётган баҳайбат лосълардан кам эмасди.

Сирли ташрифдан сўнг лагеримизга бир қадар ҳадик билан қайтишни одат қиласандик. Бироқ бу каби ҳолат бошқа қайтарилимади. Ўша оқшом келгусидаги режалар борасида қизғин баҳслашиб қолдик. Уни батафсил баён эта-ман, негаки у кейинги ҳатти-харакатларимизга таъсир кўрсатди ва бир неча кун Мепл-Уайт мамлакати билан танишишга ёрдам берди:

Музокарани Саммерли бошлади. У эрталабдан бери ни-мадандир норози эди, лорд Джон эртанги кунга оид режалар ҳақида гап бошлаганида эса профессорнинг бардоши етмай, портлаб кетди.

— Бугун ҳам, эртага ҳам, индин ҳам мана шу қопқондан чиқиш йўлини излашимиз керак, — деди у. — Ҳаммангиз фақат мамлакат ичкарисига қандай кириш мумкинилиги борасида бош қотиряпсиз, менимча эса, аслида бу ердан чиқиб кетиш йўлини қидиришмиз зарур.

— Илм одами шу қадар тубан кетиши мени лол қолди-ряпти, жаноб! — фўнгиллади Челленджер, ҳурпайган соқолини силаб. — Сиз қизиқкон табиатшунос учун ҳавасли бўлган мамлакатга тушиб қолдингиз, дунё мавжуд бўлгандан бери унга тенги ҳали учрамаган! Ва сиз ушбу қўриқхонани тарқ этишни, у ва унда яшовчилар билан энг юзаки танишиш билан чегараланишни таклиф этяпсиз! Мени ҳайрон қолдирдингиз, профессор Саммерли!

— Илтимос, унутманг, — жаҳли чиқиб жавоб қилди иккинчи олимимиз, — Лондонда ўта фаҳмсиз ёрдамчим назоратида қолдирилган бир гурӯҳ талабалар мени кутмоқда. Менинг ҳолатим сизницидан анча фарқли, сизга ҳеч ким ва ҳеч қачон ўшларни ўқитишидек масъулиятли вазифани топширмаган.

— Мутлақо ҳақсиз, — унинг гапини тасдиқлади Челленджер. — Олий сафдаги ижодий изланишларга қодир ақлни аҳамиятсиз нарсалар билан юклашнинг нима кераги бор? Менимча бу — ҳақорат! Мана шунинг учун ҳам қатъий равишда бу каби таклифларни ҳамиша рад этаман.

— Қандай таклифларни экан? — заҳарханда табассум билан сўради Саммерли.

Аммо шу жойда лорд Джон сухбатнинг мавзусини ўзгартиришга уринди.

– Айтишим керак-ки, – деди у, – мен мазкур мамлакат билан тұла танишмагунча, Лондонга қайтиш шармандалик деб хисоблайман.

– Мен эса таҳририят остонасидан үтиб, қария Мак-Ардлнинг құзига құринишга журъат эта олмайман, – құшымча қилдим мен. (Жаҳлингиз чиқмадими, жаноб?).

– Агар шундай материалга бепарволик билан қарасам, у мени кечирмайди. Аммо, фикримча, бу баҳслар ортиқча: ахир биз қанча истасак ҳам пастта туша олмаймиз.

– Сода соғлом ақл ёш дүстимизнинг ақлий ривожланишидаги етишмовчиликнинг үрнини бир қадар боса олади, – деди Челленджер. – Табиийки, унинг манфур касбий қизиқишлиари билан ишимиз йўқ, аммо ҳақиқат – бу ҳақиқат: биз пастта туша олмаймиз, шундай экан, маънисиз баҳсларга куч сарфлашнинг кераги йўқ.

– Менимча эса, ўйлаб қўйган бари режаларингиз ҳам маънисиз куч сарфига айланади, – тўнғиллади Саммерли, оғзидан мундштукини чиқармай. – Эслатиб қўйишга изн беринг, биз бу ерга мутлақо аниқ мақсад билан келганмиз, яъни Лондон зоология институтининг илмий йиғилиши томонидан зиммамизга юқланган топшириқ билан. Мазкур мақсад – профессор Челленджернинг таъкидларини текшириб куриш. Айтишим мумкин-ки, унинг гаплари ҳақ эканини тўлиқ тасдиқлай оламиз. Шундай экан, биз топшириқни бажардик. Ясси тоғ ва унда яшовчиларни батафсил ўрганишга келсак, бундай улкан вазифани бажаришга фақат катта, маҳсус асбоб-ускуналар билан таъминланган экспедиция қодир. Агар бу ишга ўзимиз киришсак, биз топган ва илмфан учун аҳамиятли бўлган маълумотларни Англияга ким етказади? Профессор Челленджер мана шу забт этиб бўлмас ясси тоғга кўтарилиш усулини топди. Келинг, дүстимиздан яна бир бор илтимос қиласиз, унга хос бўлган топқириликни ишга солиб, келган оламизга қайтишга ёрдам берсин.

Саммерлининг фикрлари менга мантикий қўринди. Ҳатто Челленджер ҳам ўйланиб қолди, агар ўз таъкидларининг исботи бунга шубҳа қилган одамларгача етиб бормаса, душманларини уятта қолдиришга муваффақ бўла олмаслигини фаҳмлади.

— Ясси тоғдан тушиш муаммоси бир қарашда ҳал этиб бўлмайдигандек туюлади, — деди у, — бироқ инсон онги бунга ҳам йўл топа олишига шубҳам йўқ. Афтидан ҳурматли ҳамкасбим мутлақо ҳақ: биз Мепл-Уайт мамлакатидаги сафаримизни ортиқ чўзмай, уйга қайтиш йўлини топишмиз зарур. Бироқ ясси тоғни яхшилаб кўздан кечириб, қандайдир харитани тузмагуни мизча, бу ерни тарк этишдан мутлақо бош тортаман.

Професор Саммерли сабрсизланиб жаҳлланди.

— Бутун бошли икки қунимиз текширишларга кетди, — деди у, — ва бу деярли ҳеч қандай натижа бермади. Биз худди аввалгидек ясси тоғнинг топографияси ҳақда ҳеч қандай тасаввурга эга эмасмиз. Фақат бир нарса аён бўлди: Мепл-Уайт мамлакати қалин ўрмонлар билан қопланган. Ахир янада батафсил текширишларга ойлар кетади! Бу ерда қандайдир тепалик бўлса экан, бу бошқа гап бўларди. Аммо ясси тоғ марказ томонга қараб қиялаган, қанчалик ичкарига кириб бормайлик, унинг умумий қўриниши барибир-кўэ ўнгимизда тавдаланмайди.

Шунда ўзимда қандайдир руҳланишни ҳис этдим. Тасодифан нигоҳим ўзининг қудратли шохларини ёйган улкан ва ғадир-будур гингко дарахтига тушди. Қудратли танасига қараганда, у бошқа дараҳтлардан энг баланди эди. Агар чиндан ҳам ясси тоғнинг четлари кўтарилган бўлса, нега энди мана шу баҳайбат дараҳт бутун бир Мепл-Уайт мамлакатини қўриш учун бизга кузатув тепалиги бўлиб хизмат қиласлиги керак? Болалик йилларимда дараҳтга чиқиш маҳоратим билан ҳаммани лол қолдирадим. Ҳамроҳларим қояларга мендан яхши чиқа олишади, лекин бу борада менга ета олишмайди. Энг пастдаги шохга оёғимни қўйиб олсан бўлгани, қолгани арзимас иш — энг учигача этиб оламан!

Менинг ғоям завқ билан қабул қилинди.

— Ёш дўстимиз акробатик ҳунарга ҳам эга экан, — деди Челленджер, унинг ёноқлари қирмизи олмадек шишиди. — Мен бундай қарорни маъқуллайман.

— Йигитча, сиз бебаҳосиз! — хитоб қилди лорд Джон, елкамга қоқиб. — Тушунмайман, нега бу аввалроқ миямизга келмаган! Қёш ботишига бир неча соат бор, лекин сиз бу

жойнинг харитасини чизишга улгурасиз, ҳеч бўлмаса тахминий. У ерга ён дафтар билан чиқинг. Ҳозир дараҳт тагига учта кути қўямиз, елкамда тутиб, шохга етиб олиш учун сизга бир амаллаб ёрдам бераман.

Лорд Джон бир-бирининг устига қўйилган қутилар устига чиқди ва эҳтиёткорлик билан менга кўмаклаша бошлади, аммо ишга Челленджер аралашди. У олдимизга югуриб келиб, ўзининг қудратли қафти кучини ишга солиб, бир ҳаракат билан мени тепага ирғитди. Мен қўлим билан қалин шохга илиниб олдим ва оёғимни дараҳт танаси бўйлаб ҳаракатлантириб, аввалига ярим танамни кўтардим, сўнг тиззам билан чирмаша бошладим. Пастки учта шох мен учун ҳақиқий зина вазифасини ўтади, қолган ингичкароқлари ҳам қўтарилишимда кўмаклашди, ва мен юқорига шу қадар тезлик билан чиқиб кетдим-ки, ҳатто тез орада ёр тамоман кўз ўнгимдан йўқолди.

Вақти-вақти билан тўхтаб қолишлар бўлди, бир жойда ҳатто ўн футлик лианадан қўтарилишга ҳам тўғри келди, лекин, умуман олганда, ҳаммаси ўз ўрнида бораарди, назаримда Челленджернинг йўғон овози бу ергача етиб келмай қолди. Бироқ дараҳт жуда баҳайбат бўлиб: мен бошим узрадавом этаётган яшил барглар орасига тикилиб, унинг ҳамон камаймаганини кўрардим.

Тез орада йўлимда зич яшил ўрам турган шох учради – эҳтимол, қандайдир паразит ўсимлик бўлса керак. Мен уни қўздан кечириш учун бўйнимни чўздим, ва кўз ўнгимда қутилмаганда намоён бўлган манзарадан таъсирланиб, дараҳтдан қулаги тушаёздим.

Кимнингдир юзи менга тикилиб турарди – орамиздаги қандайдир икки фут масофа бизни ажратиб турарди. У яшил ўрамнинг ортидан мен билан бир вақтда бош чиқарганди. Юз инсонники эди, ҳар ҳолда, ҳар қандай маймунникига қараганда инсонга қўпроқ ўхшаб кетарди. Узунчоқ, оқимтири, ҳуснбузарга тўла юз, япалоқ бурун, салмоқли пастки жағ, ияқ ва ёноқларида дағал жун ўстган, худди бакенбардларга ўхшаш. Махлук гўё мени лаънатлаётган-дек тишини тижирлатиб, ўкирди, ва мен итларники каби ўткир, пастга қайрилган сўйлоқтошларини кўрдим. Туши-

рилган қошлар остидан тикилиб турган, нафрат ва таҳдида тўла ғазабнок кўзлар бир зумда кўркувдан таҳтадай қотиб қолди. Маҳлук пастга қараб ўқдек отилди. Синаётган шохларнинг қаттиқ чирсиллаган овози эшитилди, қизғиши тукли, чўчқаники каби тана кўз ўнгимда бир зум пайдо бўлди ва шитирлаган барглар гирдобида ғойиб бўлди.

– Нима гап? – эшитилди пастдан лорд Рокстоннинг овози. – Нимадир бўлдими?

– Кўрдингизми? – бақирдим мен, ҳаяжондан титраб ва икки қўлим билан шохга маҳкам чирмашиб.

– Қандайдир шовқин эшитилди, қоқилиб кетдингиз деб ўйладик. Нима бўлди ўзи?

Ушбу ғалати одамсимон маймуннинг кутилмаганда пайдо бўлиши мени шу қадар ҳаяжонга солди-ки, ҳатто дарахтдан тушиб, ҳамроҳларимга бор гапни сўзлаб бергим келди. Бироқ дарахтнинг учигача оз қолган, ва зиммамга олган вазифамни бажармай туриб, ортга қайтишга уялардим.

Шу боис мен бироз танаффус қилиб, нафасимни ростладим ва юқорига чиқиша давом этдим. Бир жойда оёғим остидаги шох чириган бўлиб чиқди ва мен фақат қўлим билан осилиб қолдим, лекин, умуман олганда, кўтарилиш унчалик қийин бўлмади. Барглар секин-аста-камая-бошлади, бу эса гингко қўшни дарахтлар устидан кўтарила бошлаганини билдиради.

Аммо мен то дарахтнинг учига етиб бормагунча, ён-атрофимга қарамасликка қарор қилиб, тобора юқорига илдамладим. Ваниҳоят шохлар оғирлигимдан оға бошлади. Шунда мен ишончли айри жойни топиб, унга қулай ўтириб олдим, ва тақдир ъизни олиб келган мана шу сирли мамлакатнинг мафтункор манзарасини кўриш учун пастга қарадим.

Қуёш аллақачон уфқининг чизигига тушиб олган, лекин кеча шу қадар ёруғ ва сокин эди-ки, ҳатто остимда кенг қулоч ёйган ясси тоғ ҳам у четидан бу четигача яққол кўриниб турарди. У узунлиги ўттиз миля келадиган тухумсимон чўзик шаклда, энига йигирма миля бўлиб, унча чуқур бўлмаган воронка кўринишини олганди, негаки унинг юзаси марказга қараб оғган, у ерда айланаси ўн миля келадиган кичик бир кўл кўриниб турарди. Ушбу ажойиб кўл қирғоқларида қалин

қамишлар ўсар, яшилсифат сувнинг ҳар-ҳар ерида қуёшнинг майин нурлари остида олтинранг тусга кирган қумлоқ саёзликлар кўриниб қоларди. Ушбу саёзликларда кўтгина қандайдир қора нарсалар кўзга ташланарди. Аллигатор десак, жуда катта, қайиқ десак, жуда узун. Мен дўрбинни қўлимга олиб, ўша томонга қарадим ва улар тирик мавжудот эканини кўрдим, лекин айнан қандай, фаҳмлай олмадим.

Ясси тоғнинг лагеримиз жойлашган томонида марказий кўл йўналиши бўйича олти милягача чўзилган, унда-бунда сайҳонликлар кесиб ўтган ўрмонли қоялар кўринди. Деярли оёғим остида игуанодонларнинг сайҳонлигини танидим, нарироқда, сийраклашган дараҳтлар орасида птеродактиллар ботқоғига ўтадиган йўл кўзга чалинди. Лекин кўлнинг нариги тарафида ясси тоғнинг кўриниши кескин ўзгарган. У ерда биз пастда, текисликда кўрганимиздек худди шундай қизғиши базалът қоялар бўй чўзиб туради. Ушбу қоянинг баландлиги икки юз фут келар, ва унинг ёнбағридан ўрмон ўсиб чиққанди. Дурбин орқали қарадим, қизғиши қояларнинг патки қисмида, ердан бироз юқорида бир қатор тўқ ёриқлар-кўринди, улар чамамда горга кириш йўллари эди. Улардан бирининг оғзида нимадир оқариб кўринди, аммо унинг айнан нима эканини аниқ кўра олмадим. Мен ўз вазифамини қуёш ботиб, ҳеч нарса кўринмай қолганда тутатиб, дараҳт остида мени интиқдик билан кутиб турган дўстларимнинг ёнига тушдим. Мана мен қаҳрамонга айланган кун! Бу тоя менга тегишли эди, ва ўзим уни амалга оширдим. Мана у, бир ойлик вақтимизни тежаб, бизни кўр-кўронга Номаълум ўлка бўйлаб сарсон-саргардан юриш заруратидан халос этувчи харита. Таңтанавор кўл сиқишлиар давом этди. Бироқ дўстларимга харитани кўрсатишдан аввал уларга одамсимон маймун билан учрашувим ҳақида сўзлаб беришим керак эди.

– У ҳамма вақт ўша ерда бўлган, – дедим мен.

– Буни қаердан биласиз? – сўради лорд Джон.

– Мен ҳамиша кимнингдир ғазабнок кўзлари бизни кузатиб турганини сезардим. Ёдингиздами, профессор Челленджер? Бу ҳақда сизга айтгандим.

– Дарҳақиқат, шунга ўхшаш нарсани эшитгандим. Ёш дўстимизда кельдлар ирқига хос бўлган таъсирчанлик бор.

– Телепатия¹ назарияси... – дея гап бошлади Саммерли мундштукини тутатиб.

– Бу ўта мураккаб муаммо, ҳозир уни мухокама қилмаганимиз маъқул, – қатъий унинг гапини бўлди Челленджер. – Яхиси, айтингчи, – мурожаат этди у менга, якшанба мактаблари ўқувчисини имтиҳон қилаётган епископ сингари улуғвор оҳангда, – аҳамият бермадингизми, ўша жонзот бош бармоғини кафтига боса олармикан?

– Бунга эътибор қаратмадим.

– Унинг думи борми?

– Йўқ.

– Орқа оёқлари ётарлимни?

– Эҳтимол шундай, акс ҳолда у шоҳдан-шоҳга бу қадар осонлик билан сакраб ўта олмаган бўларди.

– Агар хотирам панд бермаётган бўлса, Жанубий Америкада маймунларнинг ўттиз олти тури мавжуд... профессор Саммерли, эътиrozларингизни ушлаб туринг, илтимос... Аммо уларнинг орасида одамсимонлари йўқ. Уларнинг бу ерда мавжудлигига энди шак-шубҳа йўқ, аммо бу фақат Африка ва Шарқда учрайдиган сермўй гориллосифат маймунлар эмас, қандайдир бошқа тур. (Ўша горилло-сифатларнинг қариндошларини Кенсингтонда ҳам-кўрганимни айтиб юборай дедим). Бу ердаги турларга хос бўлган юздаги туклар ва оқ рангли терини уларнинг дараҳтда, қалин барглар орасида яшаши билан изоҳлаш мумкин. Олдимиизда бир савол турибди: бу ердаги тур кўпроқ кимга тегишли – маймунгами ёки одамгами? Бизнинг бурчимиз – тезлик билан шу муаммони ҳал этишга киришиш...

– Мен қаршиман! – унинг гапини кескин бўлди Саммерли. – Энди, қўлимиизда харита борлигида, бунга албатта жаноб Мелоуннинг ўткир зехни ва ғайрати сабаб эришдик, (унинг гапларини келтиришга мажбурман), – ягона бурчимиз – ушбу даҳшатли жойдан соғ-саломат ва зиён топмай чиқиб кетиш чораларини кўриш.

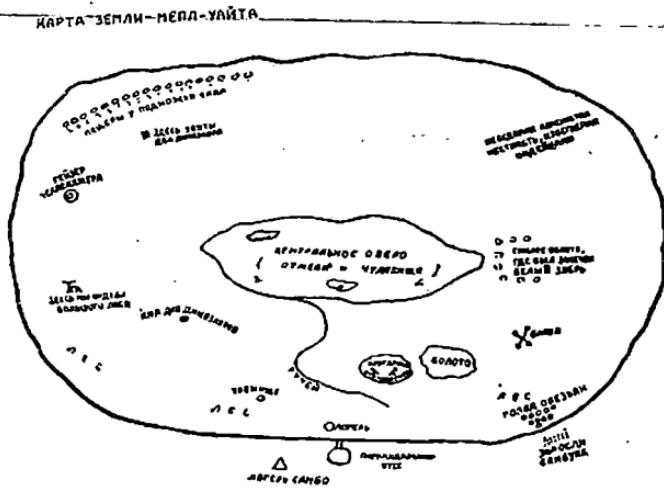
– Таракқиёт фаровонлиги сизга уйқу бермаяпти! – деди Челленджер.

¹ – Телепатия – ҳис-туйғу органлари ёрдамисиз фикрларни масофадан етказиш ва қабул қилиш.

— Ха, жаноб! Ва тараққиётнинг энг катта бойлиги бу – сиёҳ, деб ўйлайман, жаноб! Бу ерда нимаики кўрган бўлсак, бари ҳақида ҳисоб беришимиз зарур, келгуси тадқиқотларни эса бошқа тегишли мутахассислар олиб борсин. Жаноб Мелоун ўз харитасини кўрсатгунга қадар, ўзингиз бу фикрга қўшилган эдингиз.

— Яхши, – деди Челленджер. – Экспедиция натижалари дўстларимизга етиб боришига тўла амин бўлмагунимча, мен ҳам енгил тортмайман. Аммо ҳозирча бу ердан қандай чиқиб кетишини билмайман. Умуман олганда, Джордж Эдуард Челленджернинг топқир ақли ҳамма нарсанинг ечими ни топишга қодир ва у ушбу масала билан эртагаёқ жиддий шуғулланишга ваъда беради.

Уларнинг орасидаги баҳс ўз ниҳоясига етди. Ўша оқшом гулхан ва ягона шам ёруғида менинг хомаки чизмаларим асосида Йўқолган дунёнинг илк харитасини яратдик. Даражат учидаги туриб белгилаган тафсилотларим тегишли жойларга киритилди. Челленджернинг қалами кўлни акс эттирган катта оқ доғ устида тўхтаб қолди.

– Уни қандай номлаймиз? – сўрадим мен.

– Балки ўз исмингизни абадийлаштириш имкониятидан фойдаланиб қоларсиз? – одатий захархандалик билан кесатди Сammerли.

– Ишончим комил, жаноб, Челленджерни эслаб юриш учун авлодларда жиddий сабаб ва асослар етарли бўлиб, улар унинг шахсий хизматларига асосланган бўлади, – кескин жавоб қайтарди профессор. – Исталган нодон қандайдир дарё ёки тоғ чўққисига ўз номини боғлаб қўйиши мумкин. Менга бунинг кераги йўқ.

Саммерли янги ҳамлага тайёрланиб, истеҳзоли кулди, бироқ лорд Джон жанжалкашларни ажратишга шоҳди.

– Азиз дўстим, кўлга сиз ном беришингиз керак, – деди у. – Уни биринчи бўлиб сиз кўрдингиз, ва агар харитада “Мелоун кўли” деб ёзиб қўйишини истасангиз, сизга ҳеч ким қаршилик билдирамайди.

– Албатта, албатта! Кўлни ёш дўстимиз номлагани маъкул, – унинг гапини қўллаб-куватлади Челленджер.

– У ҳолда, – дедим мен ва қизара бошлаганимни сездим, – у Глэдис кўли бўла қолсин.

– Лекин ўйлаб кўринг-чи, “Марказий” деган ном унинг қаерда жойлашганини янада аниқ англатиб турмасмикан?

– сўради Саммерли.

– Йўқ, майли, Глэдис кўли бўла қолсин.

Челленджер менга хайриҳоҳлик нигоҳи билан қаради ва ҳазилона гинахонлик билан бошини чайқаб қўйди. – – –

– Эҳ, ёшлиқ, ёшлиқ! – деди у. – Ҳа, майли, Глэдис бўласа Глэдис-да!

XII БОБ

ЎРМОН ЖУДА ҚЎРҚИНЧЛИ ЭДИ!

Аввалги хатда ёдга олинганмиди ёки йўқми? – сўнгти вақтда хотирам панд бера бошлади, – ҳамроҳларим каби учта қобилияти инсон миннатдорлик билдириб, қўлимни сиққанидан ўзимда йўқ шод эдим. Уларнинг айтишича, ҳолатимизни қутқарган ёки ҳар ҳолда енгиллаштирган эмишман. Экспедициянинг энг ёш аъзоси бўла туриб ва ҳар жабҳада шерикларимга йўл берганим сабабли, бу тажриба ва феъл-

атвор қатъиyllигига боғлиқ, саёхатимизнинг илк кунидан пана да қолиб кетардим. Энди эса менинг ҳам вақтим етди. Афсус! Гердайиш яхшиликка олиб келмайди. Мағрурлик ҳисси ва мен учун янги саналган ўзига бўлган ишонч ўз кучини шунчалик кўрсатди-ки, ўша кечаси мен ҳозиргача даҳшатсиз эсга олмайдиган синовга дош беришимга тўғри келди.

Бу мана шундай бўлган эди. Гингко дараҳтининг учига муваффақиятли чиққанимдан қаттиқ ҳаяжонга туштан ҳолда ҳечам ухлай олмадим. Ўша тунда биринчи бўлиб навбатчилик қилиш Саммерлининг чекига тушди. Гулханнинг хира ёруғида унинг беўхшов, бесўнақай гавдаси қўриниб турарди. У милтиқни тиззасига қўйганча, буқчайиб ўтирап, ва бошини осилтирганча гоҳ-гоҳ мудраб сапчиб тушар, бундан унинг эчкисоқоли селкиллаб кетарди. Лорд Джон ўзининг жанубий америкача адёли – пончога ўралиб ётар, овози ҳам чиқмасди. Бироқ Челленджернинг йўғон ва баланд овозли хурраги ўрмонни ларзага соларди.

Тўлин ой атрофни ёритиб туар, тунги шабада совуғи этни жунжиктиради. Сайр учун қандай ажойиб ҳаво! Ва ялт этиб миямга бир фикр келди: чиндан ҳам айланиб келсам-чи? Секингина лагердан чиқиб, марказий қўлга олиб борадиган йўлни топаман ва эрта тонгда бир қучоқ маълумотлар билан қайтаман. Ахир ўшанда обрўим ҳам янада ошади! Ва агар Саммерли бу ердан чиқиб кетиш усулини топишга мажбур қиласа, Мепл-Уайт мамлакатининг мендан бошқа ҳеч кимнинг қадами етмаган марказий қисмига оид энг аниқ маълумотлар билан Лондонга қайтамиз. Мен Глэдисни эсладим... “Инсон – ўз шон-шуҳратининг яратувчиси”, – жаранглади кулоқларим остида. Мак-Ардл ҳам ёдимга тушди. Газета учун қандай мақола – бутун бошли саҳифа учун! Келажакда қандай каръера кутиб турибди! Уруш бошланса, эҳтимол, мени уруш майдонига мухбир қилиб жўнатишар. Мен қўлимга биринчи илинган милтиқни олдим – ўқлар чўнтағимда эди – ва қўрғоннинг кириш қисмидаги шоҳ-шаббалар уюмини аста четга олиб, ундан секин сирғалиб чиқдим. Сўнгги бор ортимга ўтирилиб, сўниб бораётган гулхан ёнида ҳамон мудраб ўтирган Саммерлини кўрдим.

Биринчи юз ярдан сўнг бошлаган ҳаракатларим ўйламай қилинган иш экани аён бўлди. Мен, чамамда, мана шу ёзма қайдларим саҳифаларида ҳаёлнинг жўшқинлиги асл жасур инсон бўлишим учун ҳалақит қилаётганини, ҳамманинг олдидаги кўрқоқ бўлиб қолишдан чўчишимни ёдга олгандим. Айнан мана шу қўрқув мени олдинга юришга даъват этарди. Мен лагерга қуруқ қўл билан қайта олмасдим. Шерикларим иродасиз ва қўрқоқлигимдан хабар топишмаса ҳам, барибир аччиқ уятдан ўзимни қўярга жой топа олмаган бўлардим. Шу билан бирга вужудимни титроқ шу қадар қамраб олган эди-ки, ушбу бемаъни вазиятдан муносиб тарзда чиқиб кетиш йўлини топиш учун ҳар нарсага тайёр эдим.

Ўрмон жуда қўрқинчли эди! Дараҳтлар жуда қалин девор мисоли тизилган, барглари ҳам қалин бўлиб, ой нури бу ерга деярли кира олмасди, ва фақат энг юқоридаги шохларгина юлдузли осмон остида нафис нақш ҳосил қилганди. Оз-оздан қоронгуликка кўнишиб, кўзларим нималарни дир фарқлай бошлади. Айрим дараҳтлар бу зулматда кўриниб қолар, бошқалари тим қора ўпирилишларга чўкиб кетарди. Ушбу ўпирилишлар учраганда даҳшатдан сапчиб тушардим, негаки баъзида улар қандайдир ғорнинг кириш қисми бўлиб туюларди. Мен ўлимга маҳқум йиганодоннинг ўрмон бўйлаб тарқалган аянчли ўкиригини эсладим. Лорд Джоннинг машъяласи ёруғида кўринган сербўқоқ қонли башара ҳам ёдимга тушди. Номсиз даҳшатли маҳлуқ мана шу ерларда ов қиласди. У исталган пайтда ўрмон зулматидан чиқиб, менга ташланиб қолиши мумкин. Мен тўхтадим, чўнтағимдан ўқни чиқардим ва милтиқнинг затворини очдим. Ва бирдан юрагим тўхтаб қолай деди. Бу милтиқ эмас, сочма ўқ отадиган дробовик эди.

Ва шу дам ҳаёлимга келди: "Ортимга қайтсаммикан?". Важ етарлича, ҳеч ким омадсизлигим сабабига шубҳа қилишга ботина олмайди. Бироқ аҳмоқ мағрурлик мана шу бир оғиз сўзга ҳам қарши чиқарди. Йўқ, мен омадсизликка учрашни истамасдим, бунга йўл қўя олмасдим. Агар шундай бўлса, бу ерда, эҳтимол, мени кутаётган хавф-хатар олдидаги милтиқ ҳам бефойда қурол бўлиб бўлиб қоларди. Лагерга қайтиш ва хатоимни тузатишдан наф йўқ – иккинчи бор у ердан билинтирмай чиқиб кета олмайман. Барига

ни тушунтириб беришимга түғри келади, ва ўшанда ташаббус қўлдан кетади. Бир неча дақиқалик иккиланишдан сўнг мен ҳар ҳолда ўзимни қўлга олиб, бефойда қуролимни қўлтиғимга қистирганча йўлимда давом этдим. Ўрмон зулмати юрагимга ваҳима соларди, бироқ ой нурига чўмилган игуанодонларнинг сайҳонлигига қўрқувим янада кучайди. Мен буталар орасига беркиниб, уни дикқат билан қўздан кечирдим. Маҳлуқлар кўринмади. Игуанодонлардан бири баҳтсиз қаҳрамон бўлган фожиа, эҳтимол, қолганининг ҳам бу ердан кетишига сабаб бўлган. Туманли кумушранг тун соқин эди – на шитирлаш, на бир овоз эшитилмасди. Журъатим ортиб, сайҳонликдан бир зумда югуриб ўтдим ва нариги томондан мёнга йўл қўрсатишда ёрдам берган жилғага яна дуч келдим. Ушбу шўх ҳамроҳим худди қадрдан юртимдаги мен учун қадрли бўлган ўша жилға каби шилдираб сўзлаганча югуради. Агар оқим бўйлаб пастга қараб юрсан, у мени қўл ёнига олиб боради; агар юқорига кўтарилемсан, – лагерга қайтаман. Жилға кўпинчча буталар орасида ғойиб бўлар, аммо унинг тўхтовсиз жилдираши қулоғим остида туради.

Киялаб қанчалик пастга тушсам, ўрмон шунчалик сийраклашиб, ўрнини буталар тўла чангальзорга бўшатиб бераради, унинг ҳар ер-ҳар ерида баланд дараҳтлар учраб турарди. Юриш осонлашди, ва энди кўзга ташланмаган ҳолда ён-атроғимга бемалол қарай олардим. Йўлим птеродактиллар ботқоғи ёнидан ўтарди. Шу пайт қанотларининг ёйилган узунлиги камида йигирма фут келадиган ўша баҳайбат маҳлуқлардан биттаси бўғиқ шитирлаш ва хуштак овози билан осмонга кўтарилди. Мана унинг пардали қанотлари ой гардишининг оппок тропик шуъласини ёриб ўтиб, гўё скелет сингари бошим узра учиб ўтди. Мен ўз тажрибамдан билардим, бу маҳлуқ заррача овозимни эшитган заҳоти, унинг жирканч шериклари булат каби мен томон ёғилади, шу боис ўзимни буталар орасига урдим. Ва фақат птеродактиль чангальзорга қайтиб тушганидан сўнг мен эҳтиёткорлик билан яна йўлга тушдим.

Тун ўта сокин эди, бироқ ҳар қадамимда тобора кучайиб борувчи бўғиқ, бир маромдаги ғувиллаган овоз ушбу жимжитликини бузарди. Ваниҳоят мен қозонда сув қайнашини

Эслатувчи мана шу овоз келаётган булоқ ёнига яқинлашдим, ва гап нимада эканини тушундим. Кичик майсазор ўртасида кўл кўринди, аниқроғи, катта кўлмақ, негаки унинг диаметри Трафальгар-сквердаги катта ҳовуздан катта эмас эди. Унинг қатрон каби қора юзасида пулфакчалар тинимсиз пайдо бўлар, ўзидан газ чиқариб, ёриларди. Кўлмак устидаги ҳаво иссиқ ҳароратдан титрар, унинг атрофидағи ер эса шу қадар қизиб кетган эди-ки, ҳатто кафтимни қўйиб, шу захотиёқ тортиб олдим. Афтидан, кўп асрлар аввал ясси тоғни юр юзаси устидан юқорига олиб чиққан қудратли вулқон ҳаракати ҳали якунинг етмаганди. Бу ерда, қалин яшиллик орасида қояларнинг қора бўлаклари ва қотиб қолган лавани аввал ҳам кўрган эдик, бироқ ушбу суюқ асфалътли ҳовуз қадимги вулқон ҳанузгача ҳаракатда эканининг биринчи аниқ исботи эди. Афсуски, лагерга тонг отгунча қайтиш учун шопшишим зарур эди, ва мен бу ерда узоқ қолмаидим.

Умримнинг охиригача ушбу даҳшатли йўлни унута олмайман. Ой нури ёритиб турган сайҳонликнинг энг четларида юриб, қалин соя ортида ҳаракатланганча, уни айланиб ўтдим; орасидан қандайдир ҳайвон ўтганидан шақирлаб синган шоҳ-шабба овозидан юрагимга қўрқув ораларди. Кўз ўнгимда улкан қора шарпалар гавдаланар ва юмшоқ панжаларини овозсиз босганча яна ғойиб бўларди. Мен кўпинча ортга қайтиш истагида тўхтардим, ва ҳар сафар ғурур қўрқувни енгиб, мени олдинга, кўзланган мақсад сари қуварди.

Ваниҳоят (соатим деярли иккини кўрсатарди) дарахтлар орасидаги ёруғликда сув йилтираб кўринди, ва ўн дақиқадан сўнг мен марқазий кўлнинг қирғоғидаги қамишлар ёнида турадим. Анчадан бери ташналик мени қийнарди, мен мукка тушиб ётдим ва сувга энгашдим; у жуда муздек ва таъмидан тоза экани билиниб турарди. Бу жойдан қирғоққа кенг, кўпгина излар кўриниб турган сўқмоқ йўл олиб борафди – афтидан, ҳайвонлар бу ерга чанқоғини босиш учун келишади. Сув ёнида қотиб қолган лаванинг улкан палаҳаси ётарди. Мен унинг устига чиқиб ётдим ва атрофни кўздан кечира бошладим.

Назаримга тушган илк нарса ўзининг кутилмаганлиги билан мени лол қолдирди. Гингко дарахтининг учидаги

туриб атрофни тасвирилаётганимда, мен қоялар тизмасида ғорга кириш йўллари деб тахмин қилган қора доғлар хақида гапирган эдим. Энди ўша томонга назар ташлаб, ёруғ, қизғиш шуъла билан ёритилган кўпгина думалоқ тешникларни кўрдим, гўё океан пароходининг тун қоронғусидаги иллюминатори сингари. Аввалига бу – сўнмаган вулқонда бикирлаб турган лаванинг шуъласи, деб ўйладим, лекин шу заҳотиёқ бундай тахминдан воз кечдим. Лава қаердадир пастда қайнаган бўларди, юқорида, қоялар орасида эмас. Унда бу нимани англатади? Ақл бовар қилмайди, лекин, чамаси, бошқа тушунтириш топиб бўлмайди: бу қизғиш доғлар ғор ичида ёнаётган гулхан шуъласи, фақат инсон қўли билан ёқиши мумкин бўлган гулхан шуъласи. Бундан келиб чиқади-ки, ясси тоғда одамлар бор. Тунги сафарим нақадар ажойиб натижалар берди-я! Мана шундай маълумотлар билан Лондонга қайтиш уят бўлмайди.

Мен ўша мильтиллаб турган қизил шуълаларга узок тикилдим. Улар билан орамизда чамаси ўн миля масофа бўлса-да, бироқ бундай масофадан кўра олардим: гулхан тоҳ ўчиб қолар, тоҳ янада кучли аланга олар, тоҳ кимларнигдир-сояси-тўсиб-қолиб,-кўз-ўнгимдан-йўқоларди.-Бу ғорлар ёнига яқинлашиш, уларнинг ичига назар ташлаш ва кейин ҳамроҳларимга ер юзининг бу сирли бурчагида яшовчи инсонларнинг ташқи кўриниши ва ҳаёт тарзи хақида сўзлаб бериш учун боримни беришга тайёр эдим! Ҳозир бу ҳақда ўйлаш бехуда, бироқ шу ғорларда яширин сирни билмасдан туриб, ясси тоғни тарк этишга тайёrlар бўлмаса керак орамизда.

Глэдис кўли – менинг кўлим! – қаршимда симоб каби жимиirlаб турар, қоқ марказида эса ойнинг ёруғ гардиши акс этарди. У унчалик чуқур эмас: бир неча жойдан сув остидан қумли саёзликлар мўралаб турарди. Кўлнинг силлиқ юзаси ўз ҳаёти билан яшарди – унда тоҳ доиралар, тоҳ ёнгил мавж пайдо бўларди; мана қумуш тантачаларини ялтиратиб балиқ кўринди, мана қандайдир маҳлуқнинг аспидли-қора букри елкаси пайдо бўлди. Узун, эгилувчан бўйили улкан оқкушга ўхшаш ғалати мавжудот саёзлик четидан ўтди, сўнг кўлга шалоплаб тушиб, сузиб кетди. Унинг

букилган бўйни ва эпчил бўши сув ўстида узоқ вақтгача кўринди. Кейин щўнғиб, бошқа қайтиб чиқмади.

маҳол, менимча; лось ҳам, америка буғуси ҳам унинг елкасидан келарди. Бутун бошли оила аҳилликда чанқоғини қондирарди, лекин бирдан буғу огоҳлантиргандек пишқирди ва улар бир зумда қамишлар орасида ғойиб бўлишди. Армадиллалар ҳам жуфтакни ростлаб қолиши. Сўқмоқ йўлда қандайдир янги мавжудот – ҳақиқий маҳдуқ пайдо бўлди.

Тез орада бор диққатимни дेярли оёғим остида содир бўлаётган воқеага қаратдим. Қирғоқда йирик армадилларга¹ ўхшаш икки ҳайвон пайдо бўлди. Улар сувга энгашиб, узун қизил тиyllари билан сув ича бошлади. Уларнинг ортидан баҳайбат сершоҳ буғу икки боласи ва урғочиси билан келди. Бундай шохона мавжудотни Мепл-Уайт мамлакатидан бошқа жойда учратиш

Миямда ўй кечди: думалоқ елкаси учбурчак тишлар билан қопланган, ергача эгилиб турувчи кичик бошли бадбашарани қаерда кўрганман-а? Дафъатан эсладим. Ахир бу стегозавр, Мепл-Уайт уни ўзининг альбомида акс эттирган, Челленджер биринчилар қаторида унга қизиқиш билдирганди. Мана у, қаршимда – эҳтимол, америкалик рассомга учраган ўша ҳайвон.

¹ – Армадилл, ёки броненосец – сутэмизувчиларнинг алоҳида отряди вакили, сукк пластинкасидан тузилган қаттиқ зирҳ билан қопланган. Қазилма броненосецлар улкан катталиkkача етган.

Унинг залворли оғирлигидан ер титрарди, сувни шу қадар шовқин билан ютардики, ҳатто бу овозлар тунни уйғотиб юборарди. Чамаси беш дақиқа стегозавр деярли ёнимда турди. Агар қўлимни чўзсан, унинг ҳар бир ҳаракатидан қимирлаб кетаётган ўша жирканчли тишларга тега олардим. Чанқоғини қондирган маҳлуқ нари кетди ва тошлиар орасида кўздан гойиб бўйди.

Мен соатимни чиқардим – икки ярим, лагерга қайтишнинг айни вақти. Ортга йўл менда ҳеч шубҳа уйғотмасди, чунки жилғанинг фақат чап қирғоғидан юриб келдим, жилға эса менинг назорат нуқтамдан бир неча қадам наридаги марказий кўлга келиб қуйиларди. Шундай қилиб, мен кайфиятим чоғ бўлиб, лагерь томон қадам ташладим, тунги сайдимнинг натижалари ва ҳамроҳларимга етказадиган маълумотларим билан фахрланардим. Албатта, энг муҳим янгиллик – ичи ёритилган ғорлар, ва уларда қандайдир троглодит қабиласи яшаши тўғрисидаги тахмин. Аммо марказий кўл устидан олиб борган кузатувларим ҳам бебаҳо. Мен унинг тирик мавжудотларга тўла эканига аминман, ва бундан ташқари, шу пайтгача бизга учрамаган тарихдан илгариги қуруқликда яшовчи ҳайвонларнинг бир ўнчта янги турларини ҳам тасвирлаб беришим мумкин. Бир кеча ичida – қандай ғаройиб тун! – инсон билимлари хазинасига бебаҳо ҳисса қўшган одамлар дунёда кўп топилмаса керак.

Ҳаёллар оғушида аста-секин қоя бўйлаб юқорига қараб юрардим ва лагергача ярим йўл қолганда ортимда эшитилган ғалати товушлар менинг ўзимга келтирди. Бу – хуррак ва ўкириш ўртасидағи нимадир – бўғик, йўғон ва ваҳимали. Афтидан, ён-атрофимда бир ҳайвон пайдо бўлганди, аммо тун қоронғусида ҳеч нарсани кўриб бўлмасди. Мен қадамимни тез-

латдим, тахминан ярим милядан сўнг яна ўша овозни эшитдим. Бу сафар у баландроқ ва даҳшатлироқ эди. Кимдир ортимдан қуваётганини ўйлаб, юрагим шув этиб кетди. Аъзози баданим музлади, тепа сочим тикка турганини сездим. Бу маҳлуқлар бир-бирининг гўштини еса ҳам майли, яшаш учун кураш бу, бироқ уларнинг замонавий одамга ҳамла қилиши, олам ҳокимини ов қилиши – ушбу даҳшатли фикрга кўнига олмасдим. Лорд Джоннинг машъласи билан ёритилган қонли башара кўз олдимга келди. Мен бақрайганча ортимга, ой нури ёритиб турган сўқмоқ йўлга қарадим, ва тиззаларим қўрқувдан букилиб кетарди. Бунақаси фақат тушда бўлиши мумкин: сукунат, сайҳонликдаги кумуш ой шуъласи, буталарнинг қора сояси. Ва бирдан шу жимжитликни яна ўша йўғон, бўғизда ҳосил бўлган ўкирик бузди. У тобора баландроқ ва яқинроқ эштиларди. Шак-шубҳа йўқ, ортимдан кимдир кузатиб келар, мен ва таъқибчим-орасидаги масофа дақиқа сайин қисқариб борарди.

Мен қоққан қозикдек жойимда қотдим ва сўқмоқ йўлдан кўзимни уза олмадим. Ва бирдан у кўринди. Мен ҳозиргина юриб ўтган сайҳонликнинг нариги четида буталар силкинди. Қандайдир баҳайбат, қора шарпа улардан ажраб чиқди ва бир сакрашда ой нури ёритиб турган сайҳонликка отилиб чиқди. Мен атайин сакраш ҳақида гапиряпман, чунки маҳлуқ кенгуру каби ҳаракатланарди, бор бўйини чўзиб ва кучли ривожланган орқа оёқлари билан ердан қатиқ итаришарди; олдинги панжалари қорнига тиравланди. Бу мавжудотнинг катталиги ва куч-кудрати мени лол қолдири – гўёки орқа оёқларида турган ҳақиқий фил. Шунга қарамай ажойиб ҳаракатчанлик! Илк дақиқаларда миямда умид учқунлари чақнади: эҳтимол, бу беозор игуанадондир? Бироқ нодонлитимга қарамай, адашганимни тушундим. Ўч бармоқли ўтхўр игуанадоннинг боши оҳуники каби кичкина эди, буники эса кент, ялпоқ – бир сўз билан айтганда, ўтган тунда бизни қўрқитиб юборган бақасимон башара эгасининг аниқ нусхаси. Даҳшатли ўкириш ва мени кузатиш пайтидаги қатъийлик ушбу этхўр динозавр ер юзида учраши мумкин бўлган энг даҳшатли ҳайвонлардан бири эканидан дарак берарди. Маҳлуқ олдинги панжаларини ерга қўйиб, бурни билан

ерни искағанча, изларимни қидирарди. Баъзида улар йўқолиб қолар, лекин динозавр уларни яна топиб олиб, катта-катта сакрашлар билан сўқмоқ йўл бўйлаб ортимдан келарди.

Ҳатто ҳозир ҳам, ўша даҳшатни хотирлашимнинг ўзидан, пешонамни совуқ тер қоплади. Нима қилишим зáурўз эди? Кўлимда дробовик бор, лекин ундан ҳозир нима наф? Мен умидсизликка тушиб, қандайдир пана жой – қоя ёки дараҳти излаб, атрофга қарадим; бироқ бу ер буталар чангалзори, фақатгинча ёш дараҳтлар бор, менинг таъқибчим эса ҳатто катта дараҳтни ҳам чўп каби бемалол синдира оларди. Мени фақат қочиш қутқара оларди. Лекин нотекис тошли қиялиқда қандай югуриш мумкин? Бахтимга, йўлимни кесиб чикқан, тепкилаб ташланган сўқмоқ чиқди. Атрофни текширишлар пайтида ёввойи ҳайвонларнинг изи туфайли пайдо бўлган бир нечта шунда йўлларни кўргандик. Агар шу сўқмоқ бўйлаб югурсам, таъқибдан қутулиб қолишим мумкин, бунинг устига мен жуда тез югураман ва айни дамда жисмоний тайёргарлигим ҳавас қиласи даражада. Шундай қилиб, бефойда қуролимни бир четга улоқтириб, спринт¹ борасидағи маҳоратимни шу даражада намойиш этдим-ки, на шу кечагача ва на ундан кейин ҳам бу даражагача этишгасиб қилмаган. Оёқларим чалишар, нафасим қайтарди, бироқ мен югуришдан тўхтамадим ва фақат олдинга илдамладим. Ваниҳоят, батамом кучдан қолиб, тўхтадим. Бир сония таъқибдан қутулдим деб ўйладим – сўқмоқ йўлда ҳеч ким йўқ эди. Ва бирдан яна шохларнинг чарсиллаши, баҳайбат панжаларнинг дупури, кудратли ўпкаларнинг хуштаксимон нафаси... Маҳлуқ мени қувиб етарди. У жуда яқин! Куним битди!

Тентак! Нега югуришга тушиш ўрнига шунча ўйга чўмдим? Аввалига динозавр фақат ўз ҳид билиш сезгисига ишонди, бироқ бу таъқибни секинлатди. Аммо югура бошлаганимдан сўнг у мени пайқаб қолган ва шундан бери назаридан қочирмаган. Яна бир неча сакраш – ва маҳлуқ сўқмоқнинг бурилиш қисмида кўринди. Ойнинг ёрқин нурида чақчайган кўзлар намоён бўлди, икки қатор терилган даҳшатли тишлар кўриниб турган оғиз ва олд панжаларидағи ўткир тирноқлар. Мен ёввойиларга хос бақирдим – ва яна

¹ – Спринт (ингл.) – югуриш.

югура кетдим. Узук-юлук, хириллаган нафас тобора яқин эшитиларди. Оғир қадамлар менга етиб олай деганди. Яна бир сония – ва динозавр елкамга чанг солади. Ва бирдан – қулоқни қоматга келтирувчи чарсиллаш, мен тубсизлик сари учяпман, кейин эса зулмат ва эсдан чиқсан бўшлиқ...

Хушимга келганимда – ўйлашимча, бунга бир неча дақиқа кетган, – димоғимга чидаб бўлмас қўланса ҳид урилди. Қоронғулик ичра бир қўлим билан атрофимни пайпаслаб кўрдим, ушлаганим – улкан гўшт бўлагига ўхшаш нарса, бошқаси эса оғир суюк бўлди. Баландда юқорида тўғри тухумсимон шаклда юлдузлар милтиллаб нур сочарди. Бундан келиб чиқади-ки, мен қандайдир чуқурлик тубида ётибман. Аъзои баданим зирқирар, лекин суякларим бутун эди, ҳеч ерим жароҳат олмаган. Хиралашган онгимда ушбу чуқурликка тушишимидан олдинги вазият тасвири қайта гавдалангач, мен даҳшат билан юқорига қарадим, ва осмонни тўсганча динозаврнинг боши мўралаб қолишига ишончим комил эди. Бироқ атроф жим-жит, сокин. Шунда мен секин-аста пайпаслаб, баҳтли тасодиф мени қаерга улоқтирганини тушунишга уриниб, чуқурлик тубини айланиб ўтдим. Ўра жуда чуқур эди, четлари тик кўтарилиган, туби текис, кўндалангига йигирма фут келади. Тубда ўта ириб кетган, ўзидан нафасни бўғувчи қўланса ҳид таратувчи гўшт бўлаклари ётарди. Мана шу ўлаксалар устидан қадам босиб, табиийки, уларга қоқилиб, бирдан нимадир қаттиқ нарсага тирадим – бу чуқурнинг қоқ марказига қоқилган ёғоч қозик эди. Мен уни пайпаслаб кўрдим, қўлим аллақандай ёпишқоқ нарсага тегди, бироқ қозиқнинг тепа қисмигача бўйим етмади.

Бирдан чўнтағимда мумли гугурт борлиги ёдимга тушди, ва улардан бирини ёқиб, шу заҳотиёқ ушбу чуқурликнинг нима учун мўлжалланганини англадим. Шак-шубҳасиз: бу – инсон қўли билан яратилган қопқон. Марказга қоқилган учи ўткир қозиқнинг баландлиги тўққиз фут бўлиб, у ўзига дуч келган ҳайвонларнинг қонидан қорайиб кетганди. Тубда ётган ириб кетган гўшт бўлаклари, афтидан, кейинги қурбонлар учун жой бўшатиш мақсадида қозиқдан кесиб олинганди.

Одамлар күчсиз ҳимоя воситалари билан шундай маҳлуқлар яшайдиган ясси тоғда ҳаёт кечири олмаслигини таъкидлаб айтган Челенджерни эсладим. Бироқ энди бу ерда яшовчи одамларнинг ҳайвонлар билан курашиш усуллари менга яққол аён бўлди. Тор йўлақли горлар унда яшовчилар учун ишончли бошпана вазифани ўтарди. Бу одамларнинг улкан яшчелардан онг жиҳатдан устунилиги, афтидан, шу даражада юқори эди-ки, ҳатто ҳайвонларнинг йўлида шох-шабба билан беркитилган қопқонлар куришга ҳам изн берарди. Душманлар эса ўз қудрати ва абжирлигига қарамай, бу тузоқларда ҳалок бўларди. Инсон бу ерда ҳам хукмронлик қиласди.

Чуқурликнинг деворларидан юқорига чиқиш учун алоҳида эгчиллик талаб этилмасди, аммо мен анча вақтгача бунга жазм эта олмадим, негаки мени деярли бурдалаб ташлай деган душманимнинг кўлига тушишдан қўрқардим. Ким билсин, эҳтимол, динозавр буталар орасида беркиниб, ўз ўлжасини пойлаб ўтиргандир? Бироқ бирдан Челенджер ва Саммерлининг ушбу баҳайбат судралиб юрувчиларнинг одатлари ҳақидаги бир суҳбати ёдимга тушди ва бироз дадилландим. Икки профессор ҳам яшашнинг ўзгарувчан шароитларига мослашиш қобилияти йўқлиги сабабли ер юзидан қирилиб кетган динозаврнинг кичик бош косасида онгта ўрин йўқлигини, аслини олганда, у тамоман миясиз ва аҳмоқ ҳайвон эканини таъкидлашган эди.

Мени пойлаб ўтириш учун динозавр аввал ўз ўлжаси билан нима юз берганини тушуниб етиши лозим, бироқ бу учун сабаб ва оқибат ўртасида алоқа ўрната олиш қобилияти талаб этиларди. Ёвойи сезигирлик амрига кўра ҳаракатланувчи аҳмоқ ҳайвон аввалига ҳайрон бўлган, сўнг янги ўлжа излаш учун ортига қайтган бўлиши эҳтимоли юқори.

Мен чуқурлик четигача чиқдим ва атрофга назар ташладим. Юлдузлар сўниб, осмон оқара бошлаган ва саҳарнинг ёқимли ва соғ шабадаси юзларимни силаб ўтди. Душманим гойиб бўлганди. Мен оҳиста чуқурдан чиқдим, заррача хавф тутилган заҳоти яна бошпанамга сакрашга тайёр ҳолда ерга ўтирдим. Сўнгра ён-атрофдаги тўла сукунатни ҳис этиб, тинчландим, ва тонг ёришиши билан ўзимни қўлга олиб, ўша

сүқмоқ бўйлаб писиб ортга қараб юрдим. Бир неча дақиқадан сўнг ўзим улоқтириб юборган милтиқни кўрдим, уни қўлга олдим, менга йўл кўрсатувчи вазифасини ўтовчи жилға ёнига чиқдим, ва ён-атрофимга синчков назар ташлаб, лагер томон шаҳдам қадамлар билан юриб кетдим. Бирдан шамол шерикларимни ёдга солди. Осоишта тонг сукунатини узоқдан эшитилган милтиқ овози бузди. Мен жойимда тўхтаб, қулогимни динг қилдим – атроф жим-жит. “Нимадир юз бердимикан?” – деган ўй кечди ҳаёлимдан. Бироқ кейин ушбу ўқ овозига янада содда ва янада табиий изоҳ топиб, шу заҳотиёқ хотиржам бўлдим. Ҳамма ёқ ёришиб улгурганди. Табиийки, йўқлигимни сезиб қолишган. Ҳамроҳларим, эҳтимол, мени ўрмонда адашиб қолган деб ўйлашган ва лагерга етиб олишим осон кечиши учун милтиқдан отишган. Аслида, бизда ўқ ўзиш таъкиқланган, лекин агар мени ҳавф остида қолган деб ҳаёл қилишган бўлса, шак-шубҳасиз, бу таъкиқ уларни тўхтатиб қолмасди. Иложи борича лагерга тезроқ қайтиб, уларнинг хавотирини боеин-керак.

Мен жуда чарчагандим, тун бўйи ҳолдан тойдим ва қанчалик истасам ҳам тез юра олмасдим. Лекин ваниҳоят таниш жойлар бошланди. Чапда птеродактииларнинг ботқоги, ундан кейин игуанадонларнинг сайҳонлиги келади. Энди фақат ўрмоннинг ингичка чизиги мен Челленджернинг кўргонидан ажратиб турагди. Мен дўстларимни хотиржам қилиш учун шодланиб бақирдим. Жавоб бўлмади. Мен қадамларимни тезлатдим, кейин югура бошладим. Мана шоҳdevor – у бутун ва кириш қисмидаги тўсиқ йўқ. Мен ўзимни ичкарига урдим. Эрта тонгнинг салқин нурида кўз ўнгимда даҳшатли манзара намоён бўлди. Нарсаларимиз яланглик бўйлаб тартибсиз сочиб ташланганди; шерикларим ҳеч ерда йўқ, ўчган гулхан ёнида эса катта қон кўлмаги қизариб турагди.

Мен бу кутилмаган ҳолатдан ўзимни йўқотиб қўйдим, илк дақиқаларда каллам ҳам ишламай қолди. Бўшаб қолган лагеримиз атрофидағи ўрмон бўйлаб ўзимни у ёқдан-бу ёқка отганим, дўстларимни чакириб бақиргандарим даҳшатли туш каби хотирамда қолди. Аммо ўрмон чангальзори сукут сақларди. Турли вахимали ҳаёллар мени ақлдан оздирарди. Уларни бошқа кўра олмасам-чи? Мана шу даҳшатли жойда

бир ўзим қолиб, уйимга ҳеч қачон қайта олмасам-чи? Так-дир шу ерда яшаб, шу ерда жон беришни пешонамга ёзган бўлса-чи? Мен асабий ҳолатда сочларимни юлгим, бошимни ерга ургим келарди. Ҳамроҳларим – беташвиш, бегам, ўзига ўта ишонган Челленджер ҳам, қатъий ва совуққон, ҳеч қачон ҳазил-мутойиба туйғусини йўқотмайдиган лорд Джон ҳам мен учун қанчалик таянч бўлганини энди тушундим. Уларсиз қоронғуда бир ўзи қолган заиф, ожиз ва ночор боладек эдим. Қаерга борай, нима қиласай, нимадан бошлай?

Бир муддат руҳан тушкун ҳолатда ўтиридим, кейин аста-секин ўзимга келиб, шерикларим қандай қисматга йўлиқкан бўлиши мумкинлиги ҳақида ўйлай бошладим. Лагердаги тартибсиз кўриниш уларга кимдир ҳужум қилганидан дарак берарди, эҳтимол, ўша мен ўқ овозини эшиштан пайтимда. Бироқ ўқ бир мартагина отилди, демак бари бир зумда якун тоғган. Лорд Джонга тегишли бўлган милтиқ лагернинг ўзида, ерда ётарди, отилган ўқ ҳам шу ерда. Челленджер ва Сammerлининг гулхан олдида ташлаб кетилган адёлларига қараганда, офат уларнинг бошига уйқу вақтида ёйилган. Ўқ-дори ва озиқ-овқат-солингган-қутилар яланглик бўйлаб сочилиб ётарди; айнан шу ерда фотоаппаратимиз ва пластинкалар солингган қутичаларни ҳам кўрдим. Бари бус-бутун, бироқ қутилардан олинган ёгулик захирадари ғойиб бўлганди, эслашимча, улар анча миқдорда эди. Демакки, лагерга ҳужумни одамлар эмас, ҳайвонлар уюштирган, акс ҳолда бу ерда ҳеч нарса қолмаган бўлар эди.

Лекин агар бу ишни ҳайвонлар ёки биргина маҳлук амалга оширган бўлса, у ҳолда шерикларимнинг ҳоли не кечган? Йиртқичлар, шак-шубҳасиз, уларни тилка-пора қилиб ташлаган бўларди, лекин қолдиклар қани? Тўғри, қонли кўлмак юз берган ҳодиса ҳақида етарлича очиқ-ойдин айтиб турарди, мени тунда таъқиб этган динозавр эса ўз ўлжасини худди мушук сичқонни олиб қочтандек енгилгина олиб кетишга қодир эди. Агар шундай бўлса, эҳтимол, қолган иккитаси унинг ортидан қувиб кетган бўлиши мумкин. Бўлмаса-нега улар ўзи билан милтиқни олиб кетишмади? Менинг чарчаган, ҳолдан тоғган ақл-фаросатим ушбу топишмоқни ечишдан бош тортарди. Ўрмондаги қидирув

ишлари ҳеч қандай натижа бермади. Мен адашиб қолдим, камида бир соат вактимни беҳуда сарфладим ва фақат баҳтли тасодиф сабаб яна лагерга қайтиб келдим.

Ва бирдан ҳаёлимга аллақандай юпанч вазифасини ўтаган ўй келди. Ҳар ҳолда бу ерда тамоман ёлғиз әмасман. Қоялар ёнбағрида садоқатли Самбо қолган. У менинг овозими ни эшитади. Мен тик жар ёнига яқинлашиб, пастта қардим. Ҳа, албатта, мана у гулхан ёнида адёлига ўраниб ўтирибди! Аммо ёнида яна кимдир бор. Ким экан у? Юрагим севинчдан орқага тортиб кетди. Эҳтимол, ҳамроҳларимдан бири пастта тушишга муваффақ бўлгандир? Бироқ яхшилаб разм солгач, умидларим пучга чиқди. Самбонинг қаршисида ўтирган одамнинг териси тобора қўтарилаётган қуёш нурларида қизғиши тусда товланарди. У ҳинду эди. Мен қаттиқ бақирдим ва дастрўмолимни силкидим. Самбо бошини қўтариб, жавобан менга қўл силтади ва тик қоя томон чопди. Бир неча дақиқадан сўнг у чўққида, менга жуда яқин турарди. У ачинарли сукут сақлаб, менинг ҳикоямни эшитди.

— Уларни иблис олиб кетди, жаноб Мелоун, — деди Самбо. — Сиз иблислар мамлакатига келдингиз, ва у барингизни ўзи билан олиб кетади. Самбонинг тапларига қулоқ солинг, сэр: тезроқ-пастта-тушинг, акс ҳолда ҳолингизга вой.

— Қандай тушаман, Самбо?

— Дараҳтлардаги тажак чирмовуқларни кесинг, жаноб Мелоун. Уларни бу ёққа отинг. Мен уларни тўнкага боғлайман ва кўприк ҳосил бўлади.

— Биз ҳам бу ҳақда ўйлаган эдик. Лекин чирмовуқлар бизни қўтара олмайди.

— Арқонга жўнатинг, жаноб Мелоун.

— Кимни жўнатай ва қаерга?

— Ҳиндулар қишлоғига жўнатинг, сэр. У ерда теридан тўқилган арқонлар кўп. Пастда ҳинду бор. Ўшани жўнатинг.

— У қаердан пайдо бўлди?

— Бу бизнинг ҳинду. Унинг ҳамма нарсасини олиб қўйиб, ўзини дўппослашибди. У қайтиб келди. Энди хатни олади, арқонни олиб келади – барини бажаради.

Хатни олади... Ахир бу ажойиб фикр! Эҳтимол, кимдир ёрдамга келар? Келмаган тақдирида ҳам, биз илм-фанни

бойитган кашфиёт дўстларимизгача етиб боради, ва дунё бизнинг бехуда ҳалок бўлмаганимиздан хабар топади. Шу вақтгача иккита хатим тайёр бўлганди. Бутун учинчисини ёзаман, унда барча воқеалар тафсилотини сўнгги нуқтасигача олиб бораман. Ҳиндуратларимни ўша ерга, дунёга олиб боради. Мен Самбога кечга яқин яна бир бор тик қояга кўтарилишини буюрдим, ва мана шу ғамгин кун давомида ўтган тун бошимдан кечирган барча воқеаларни батафсил қоғозга туширдим. Хатлар ёнига яна бир кичик мактубни ҳам қистирдим, ҳиндуруни биринчи учраган оқ танли одамга – қандайдир кеманинг капитанни ёки савдогарга бериши керак эди. Мактубда ҳаётимиз бизга арқон жўнатиш-жўнатмасликларига боғлиқ экани қайд этилганди. Кечга яқин барча хатларни ва ичида уч фунт стерлинг бўлган ҳамёнимни Самбо тарафга ўтказдим. Пуллар ҳиндуга аталган эди, арқонлар учун эса унга икки ҳисса кўпроқ ҳақ ваъда қилинганди.

Энди, жаноб Мак-Ардл, хатларим сизга қандай етиб борганини тушуниб оласиз, ва агар омадсиз муҳбирингиз сизга ортиқ бир сатр ҳам ёзмаса, у ҳақдаги ҳақиқатларни билиб оласиз..Хозир мен бирон бир режа тузиш учун жуда чарчаган ва ўта ғамга ботганман. Эрталаб кейинги ҳаракатларим борасида ўйлаб оламан, ва лагерь билан алоқани узмаган ҳолда, бахтсиз дўстларимни излашни бошлайман.

XIII БОБ

БУ МАНЗАРА ҲЕЧ ҚАЧОН ЁДИМДАН ЧИҚМАЙДИ

Ўша ғамгин кунда қуёшнинг ботиши олдидан пастда кетиб бораётган ҳиндуни кўрдим – охирги умидимизни – ва унинг кичик жуссасига шу қадар узоқ тикилиб турдим, токи у мен ва узоқ Амазонка орасида пайдо бўлган кечки туманга сингиб кетмагунча.

Самбонинг гулханига – мана шу ягона ёруғлик шуъласига сўнгти бор нигоҳ ташлаб, тор-мор этилган лагеримизга қайтганимда, атрофга қоронгулик тушишга улгурғанди.

Мен ўзим дуч келган қўнгилсизликлардан сўнг илк марта бироз дадилландим, дунё бизнинг ишларимиз ҳақида хабар топаётгани ва исмларимизни ўз хотирасида сақлаб қолишини ўйлаб, қўнглимни овутардим.

Ушбу машъум лагерда тунаш мен учун даҳшатли эди, чангалзорлар эса юрагимга янада кучлироқ қўрқув соларди. Бироқ икковидан бирини танлашга мажбур әдим. Мулоҳазакорлик ва соғлом ақл огоҳ бўлишимни талаб қиласар, лекин ҳолдан тойған танам мудроқни енгиб ўтишга қийналарди. Гингко дарахтига чиқиб, кутилмаган қулаш оқибатида бўйнимни синдириб олмаслик учун унинг пастки шохларида ухлаш учун қулай жойни изладим. Пастга қайтиб тушиб, келгусида нима қилишим борасида ўйлаб кўрдим. Узоқ ўйга чўмишдан сўнг лагерга кириш жойини буталар билан беркитдим, учбурчак шаклида учта гулхан ёқдим, тўйиб овқатландим ва қаттиқ ўйкуга чўмдим. Тонгда ҳаловатим энг кутилмаган ва энг ёқимли тарзда бузилди.

Эрта саҳар маҳали кимнингдир қўли елкамга тегди. Мен қалтираб-титраб сакраб тушдим, қўлимга милтиқни олдим ва тонгнинг кулранг ғира-ширасида тепамга энгашган лорд Джонни таниб, севинчдан бақириб юбордим.

Ҳа, бу лорд Джон эди, лекин унда нақадар ўзгариш юз берганди! Сўнгти марта уни хотиржам, вазмин, оппоқ тоза костюмда кўргандим. Ҳозир эса у қаршимда ранглари оқарган ҳолда турагар, кўзлари ёввойиларга хос тарзда атрофга олазарак боқар, гўё узоқ ва жадал югуришдан сўнг бўлгани каби кўкси оғир нафасдан кўтарилиб тушарди, боши ёпилмаган, озгин юзи тирналган ва қонталаш, костюми бурда-бурда бўлиб йиртилиб кетганди. Ушбу манзарадан ҳайратланиб, унга узоқ тикилиб турдим, аммо у оғиз очишимга ҳам қўймади ва яланглик бўйлаб сочиб ташланган нарсаларни ийға бошлиди. Орада менга қисқа, узуқ-юлуқ гапларни айтди:

– Тезроқ, йигитча, тезроқ! Ҳар бир дақиқа қадрли. Милтиқларни олинг – икковини ҳам. Қолганлари менда. Кўпроқ ўқ-дори олинг. Чўнтағингизни тўлдиринг. Энди – озиқ-овқат. Олтита банқа етади. Мана шундай. Ҳеч нарсани сўраманг, ортиқча ўйланманг. Энди, югурдик, акс ҳолда кеч бўлади.

Ҳали тамоман уйғонишга, буларнинг бари нимани англатишини идрок қилишга ултурмай, қўлтиғимга иккита милтиқни қистириб, қўлимда олтита банкани кўтарганча лорд Джоннинг ортидан ўрмон бўйлаб югурдим. У энг қалин, ўтиш қийин бўлган чангалзорларни топарди, сўнг ваниҳоят мени баланд буталар ёнига олиб келди. Биз тиканларга ҳам эътибор қилмай, ўзимизни ўша ерга урдик. Лорд Джон ерга юзтубан йиқилди ва мени ҳам ўзи билан тортди.

– Мана бўлди! – аранг гапирди у, – Энди, менимча, хавфсизликдамиз. Улар лагерга бостириб боришади, бу шубҳасиз, ва чучварани хом санашади.

– Нима бўлди? – сўрадим мен, нафасимни ростлаб. – Икки профессор қани? Ким бизнинг пайимизга тушган?

– Одамсимон маймуналар! – баланд пичирлаш билан деди лорд Джон. – Эй худо, булар қандай маҳлуқ бўлди-я! Секинроқ гапиринг. Улар яхши эшитади, кўриш қобилияти ҳам зўр, лекин сезишимча, заррача ҳид билиш қобилияти йўқ. Изларимиздан бизни топа олишмайди. Қаерда эдингиз, йигитча? Омадингиз бор экан, биз бошдан кечирган мудҳиш воқеа пайтида ўша ерда бўлмаганингиз учун тақдирингиздан миннатдор бўлинг.

Мен шивирлаб ўша тунда кўрган-кечиргандаримни унга сўзлаб бердим.

– Ҳа, ишларимиз пачава! – деди лорд Джон, динозавр ва тузоқ ҳақида эшитиб. – Бу ер сизга курорт эмас. Бироқ ҳар ҳолда ўша иблислар бизга ҳужум қилгандагина бу ернинг ажойиботлари тўғрисидаги тўла тасаввурга эга бўлдим. Бир пайлар одамхўр-папуасларнинг қўлига тушгандим, лекин ҳатто улар ҳам манави маҳлуқларнинг олдида беозор қушчадек.

– Бари қандай юз берганини гапириб беринг, – сўрадим мен.

– Бу тонгта яқин содир бўлди. Олим дўстларимиз эндиғина кўзини очиб, ҳали навбатдаги баҳсга киришишга ҳам ултурмаган эдилар. Ва бирдан кутилмаганда – маймуналар. Шунчаки дарахтдан тушган олмадек устимизга ёғилишди. Улар, афтидан, сиз чиққан баланд дарахтта тонг қоронғусида ёпирилишган. Биттасининг қорин қисмига шу заҳотиёқ ўқ қа-

дашга улгурдим, бироқ иш шу билан яқун топди – улар бир зумда курагимизни ерга текизиши. Мен бу иблисларни маймун деб атаяпман, лекин улар таёқларни ўйнатиб, бизга тошлиар отишди, ўз тилида нималарнидир гаплашиши ва охир оқибат қўлларимизни дараҳт чирмовуқлари билан боғлаб қўйиши. Бу одамсимон маймунлар ривожланиш тарафдан, мён у ердан-бу ерга қилган саёҳатларим чоғида йўлимда учраган барча ҳайвонлардан юқори, мен эса, худога шукр, дунё бўйлаб кўп кезганман. Айтишади-ку, “етишмайдиган бўғин” деб. Хўш, етишмайди, жин урсин уни, усиз ҳам кифояланса бўларди! У ёғи бундай бўлди. Улар ўзининг қонга беланганд ярадор шеригини кўтариб, қаергадир олиб кетиши. Сўнгра атрофимизни ўраб ўтириб олиши. Башараси ёвуз, қараб турсанг бурдалаб ташлашади. Бўйи, менимча, одам билан баравар, бироқ кенгроқ, бақалоқ. Ўтириб бақрайишади, бизга тикилишади... Қошлиари сарғиши, осилган, қўзларий қандайдир ғалати, гўё хира шишадан ясалгандек. Челленджер қўрқоқ бўлмаса-да, бироқ у ҳам ўзини йўқотиб қўйди. Бирдан ўрнидан туриб, бақириб кетди: “Тинчтинг бизни, ўлдиринг, чўзищдан фойда йўқ!”. Чиндан ҳам, бу воқеалардан унинг эси оғиб қолганди – кутимаганда қаттиқ қутуриб кетди. Ўйлашимча, маймунлар ўрнида унинг ашадди душманлари мухбирлар бўлганида, уларнинг ҳолига вой бўларди.

– Маймунлар нима қилди?

Мен қизиқиши билан лорд Джоннинг шивирлаган сўзларини диққат билан эшитардим. У ушбу ҳайратланарли ҳодисалар ҳақида сўзлар, бу орада тепкиси кўтарилиган милитигини маҳкам ушлаганча, синчковлик билан атрофга олазарак қараб қўярди.

– Мен “тамом бўлдик” деб ўйладим! Бироқ сира бундай бўлмади. Маймунлар валдирашди, бақириши. Сўнг улардан бири Челленджернинг ёнига яқинлашиб, унинг ёнига турди. Ҳозир кулиб юборишингиз мумкин, йигитча, лекин улар нақадар ўхшаш эди – худди яқин қариндошлардек! Ўзим ҳам ишонмаган бўлардим. Лекин қўзлар алдамайди. Бу қариг одамсимон маймун, афтидан, қабила бошлиги, Челленджернинг қоқ эгизагидек кўринарди, фақат ранги бошқача – қизгиш. Дўстимизнинг бошқа барча ажойиб

аломатлари унда акс этганди, гарчи бирмунча бўрттирилган бўлса-да. Тўртбурчак гавда, кенг елкалар, кўкракдор, бўйни кўринмай кетган, узун қизгиш соқол, сертуқ қошлар ва худди шундай димоғдор кўриниши! Бир сўз билан айтганда, бутунлай ўхшашлик. Ўша маймун Челленджернинг ёнида турганида ва панжасини унинг елкасига қўйганида, бу манзара кишида ажойиб таассурот уйғотди. Бирмунча асабий Сammerли уларга қараб, мириқиб кулди. Маймунлар ҳам аввалига кўлишди; агар ўша қағқаҳлашни кулгу деб атаб бўлса, сўнгра бизни шартта ушлаб, ўрмон томонга олиб кетишиди. Милтиқ ва бошқа нарсаларга тегищмади, чамаси, кўркишди, лекин қутидан чиқсан озиқ-овқатларни эса борича ҳаммасини олиб кетишиди. Йўл-йўлакай мен ва Сammerли росса адабимизни едик – юзимга бир қаранг ва мана бу жулдурларга. Улар йўлни фарқламай, бизни чакалакзорлардан судраб боришиди, маймунларга фарқи йўқ – уларнинг териси ошланган. Лекин Челленджер асло зарар кўрмади. Тўрт нафар маймун уни елкасига кўтариб, римдаги ғолиб саркарда каби олиб кетишиди. Жим! Нима бу?

Қаердандир узоқдан майда қайроқларнинг тақир-тукурини эслатувчи ғалати чарсиллаш овози келди.

– Бу ўшалар! – пицирлади ҳамроҳим, иккинчи “экс-пресс” қўшофиз милтиғига ўқ жойлаб. – Икки милтиқни ҳам ўқланг, йигитча, токи тирик эканмиз, енгилмаймиз, ҳаёлингизга ҳам келмасин. Эшитяпсизми, қандай чирқилашяпти? Демак, нимадандир безовта. Бизгача етиб келишса – яна шунақсанги безовталанишади-ки. Ёдингиздами “Сўнгти ҳужум?” “Кучдан қолған қўлларда милтиқни сиқиб, ўликлар орасидан жанг майдонига...” Бизни кутаётган даҳшатлар олдида бу болалар ўйинчоғидек гап.

– Улар қаердадир жуда узоқда.

– Бу тўда бизгача етиб кела олмайди, лекин, фикримча, уларнинг айғоқчилари бутун ўрмонда изғиб юради. Ҳа, майли, аянчили ҳикоямга қайтсак. Ҳуллас, ўша иблислар бизни жар ёқасидаги катта дарахтзор ёнига олиб келишиди. У ердаги дарахтларда уларнинг ҳақиқий шаҳари бор экан – шоҳ ва барглардан бунёд этилган минглаб кулбачалар. Бу ердан уч-тўрт миля нарида. Жирканч-маҳлуқлар! Назаримда улар-

дан кейин ювиниб ҳам сира тоза бўла олмасам керак. Улар исқирт панжалари билан ҳамма жойимни булғашиди. Шаҳарда бизни оёқ-кўлларимиздан боғлаб қўйишди. Менга шундай улдабурони тушди-ки, у дengiz тутўнларини ҳам боғласа бўларкан. Хуллас, оёқ-кўлимизни маҳкамлаб, дараҳт тагига ўтқазишиди, соқчиликка эса сўйил кўтарган давангирдай маймунни тайинлашиди. Мен доим “биз”, “биз” лаб ётибман, лекин бу фақат мен ва Саммерлига тегишли. Челленджерга келсак, у дараҳт устида ўтирар, қандайдир меваларни ер ва ҳаётдан завқ оларди. Умуман олганда, ундан ҳам улушимиzioni олдик, асосийси – у сиртмоқларимизни бироз бўшатишга имкон топди. Сиз, эҳтимол, кулгудан ўзингизни тия олмасдингиз, профессор ўз эгизагини қучганча дараҳтда ўтириб, йўғон овозда: “О, жарангдор қўнғироқ!” деб қўшиқ куйлашини эшиттанингизда эди. Биласизми, мусиқа маймунларни тинчликсевар аҳилликка созларди. Ҳа, сиз қотиб кулган бўлардингиз, биз учун эса куладиган вақт эмасди. Челленджер нима истаса қилишига рухсат берилганди, табиийки, маълум меъёрда, аммо биз учун тартиб анча қатъий ўрнатилганди. Ягона юпанчимиз – сиз озодликда эканингиз ҳамда ёзув қайдларимиз ва маълумотларни сақлаб қолишингиз эди.

Энди эса, йигитча, қулоқ солинг ва ҳайрон қолинг! Айрим аломатларга кўра – гулхан, тузоқ ва бошқалар, – ясси тоғда инсонлар яшайди деб таъкидлаяпсиз. Биз эса шу одамларни кўрдик. Айтиш жоизки, бечоралар ўта аянчли манзара касб этади. Ночор, қўрқитилган халқча! Бунга ҳайрон қолмаса ҳам бўлади. Афтидан, инсон қабилалари ясси тоғнинг ғорлар жойлашган қисмини банд этишган, маймунлар эса – бошқасини, ва ушбу қабилалар орасида уруш ўзлон қилинган. Агар тўғри фаҳмлаган бўлсан, бу ерда бор тап шу.

Кеча одамсимон маймунлар ўн иккита маҳаллий кишини ушлаб олиб, шаҳарга келтиришиди. Бақир-чақир, чийиллаш шу қадар авжига чиқди-ки, қулоқларимга ишонмасдим. Маҳаллий халқ – қизил танлилар, жуда паст бўйли. Уларни анави ҳайвонлар тирноқ ва тишлари билан щунчалик жароҳатлаган эди-ки, боёқишилар оёғини аранг судраб босарди. Иккитасини ўша ернинг ўзида тинччишиди, бунда биттасининг қўлини узиб олай дейишиди. Умуман олган-

да, жирканч манзара! Ўша бахтсизлар ўзини мардларча тутишди, овоз ҳам чиқаришмади, биз эса шунчаки уларга қатрай олмасдик. Саммерли хушидан кетди. Челленджер ҳам аранг чидади... Хўш, кетишли шекилли.

Биз узоқ вақт чуқур сукунатта қулоқ тутдик, аммо уни қушларнинг сайрашидан бошқа ҳеч нарса бузмасди. Лорд Джон яна ўз ҳикоясига қайтди:

— Омадингиз бор экан, йигитча! Маймунлар ҳиндулар билан овора бўлиб қолишибди ва биз ҳақимизда ўйламай қўйишибди. Агар шу бўлмаса, лагерга уюштириладиган иккинчи ҳужумдан қочиб қутулиб бўлмасди. Сиз мутлақо ҳақ эқансиз: улар ҳамма вақт дарахтдан бизни кузатиб туришган ва бир одам етищмаётганини жуда яхши тушунишган. Кейин уларнинг биз билан иши бўлмай қолди. Мана шунинг учун ҳам уйғонганингиз учун мендан миннатдор бўлсангиз арзиди, маймунлар тўдасидан эмас. Эй худо, нималарни кечирмадик бошдан! Бу қандайдир даҳшатли туш! Биз америкаликнинг скелетини топган бамбукли чангальзор ёдингиздами? Хуллас, улар айнан маймунлар шаҳри остида, ва маймунлар ўз асиrlарини-шу-ерга-улоқтиришади. Ишончим-комил, у ерда бир уюм шундай скелетлар қалашиб ётибди, фақат яхшилаб излаб кўриш керак. Жар ёқасида шундай маросимлар учун ҳақиқий майдон очилган. Бахтсиз асиrlарга битта-биттадан ўша ердан сакрашларини буюришади. Бор моҳият шундан иборат-ки, ўз кўзи билан аниқ кўриш: асиrlар ерга урилиб чилпарчин бўладими ёки ўткир бамбукка урилиб жароҳатланадими. Маймунлар қабиласи жар ёқасига терилди, бизни ҳам томоша қилиш учун судраб боришибди. Ҳиндуларнинг биринчи тўртталиги пастга сакради, бамбуклар уларнинг танасини тешиб ўтди, гўё тўқиши учун мўлжалланган симлар сариёғ орасидан ўтгандек. Мен бечора янкининг скелетини эслаб, энди ажабланмадим. Ҳа, манзара ўта жирканч... Аммо шу билан бирга қизиқарли. Биз лолу ҳайрон ҳолда уларнинг сакрашига қараб турардик, гарчи бу орада ҳар биримиз “Хозир менинг талим келади” деб ўйлардик.

Умуман олганда, бунгача етиб бормади. Олтита хиндуни бугунга олиб қўйишиди, аммо ушбу томошада бенефис эгаси, эҳтимол, биз эдик – Сammerли ва мен. Челленджер, афтидан, чап бериб кутублиб қолади: Маймунларни тушуниш учалик қийин эмас, негаки улар асосан ҳатти-ҳаракатлар ёрдамида ўз фикрини баён этарди. Сўнг уларнинг музокараларини кузатиб, ҳаракат қилиш вақти етганини англадим. Баъзи бир режаларим бор эди. Лекин фақат ўз кучимга ишонишинга тўғри келди – Саммерлидан фойда йўқ эди. Челленджер сал дуруст. Улар қандайдир бир неча дақиқа бирга бўлиб қолишиди, ва шу заҳотиёқ бизни ўз хукми остида ушлаб турган ушбу қизғишиблисларнинг илмий тавсифи борасида яна кучли баҳс бошланди. Бири бу – явалик дриопитеклар¹ деса, иккинчиси уларни питекантроплар² деб атарди. Иккови ҳам ақлдан озган! Бироқ менинг ҳаёлимда тамоман бошқа нарса эди. Аввало мен бу маҳлуқлар текис ерда одамдан ёмон югуришига аҳамият қаратдим. Чунки уларнинг оёғи калта, қийшиқ, танаси эса салмоқли. Ҳатто Челленджер ҳам уларнинг орасидаги энг яхши чопқирга имкон бермаган бўларди, сиз билан биз эса уларга қарши ҳақиқий чемпионмиз. Сўнг яна бир аҳамиятли кузатишм: уларнинг ўқ отиш қуролидан хабари йўқ. Фикримча, мен яralаган ўша маймунга нима бўлганини ўзлари ҳам тушунмаган. Бир сўз билан айтганда, милтиқларимизга етиб олсак бўлгани эди, у ёғини кўрсатиб қўямиз.

Ва мана бугун тонгда мен ўз соқчимнинг қорнига бир тепки бериб, лагерь томон чопдим, у ердан сизни ва милтиқларни олиб кетдим... Қолгани ўзингизга маълум.

– Лекин профессорларимизнинг ҳоли не кечади? – даҳшат билан сўрадим мен.

¹ – Дриопитек – ҳозирда мавжуд бўлган антропоидлар, яъни горилло, шимпанзе ва орангутангага қариндош бўлган қазилма одамсимон маймун.

² – Питекантроп – маймунсимон одам.

– Уларни күтқариш керак. Иккоби ҳам мен билан қоча олмади: Челленджер дараҳтда ўтиради, Саммерлининг эса куч-қуввати етмасди, шунинг учун мен аввало милтиқларни олиб келиб, кейин қолғанларга ёрдам бериш керак, деган қарорга келдим. Тұғриси, маймуналар ўч олиш учун ҳам уларни ўлдириши мүмкин. Челленджерга тегишмаса керак, лекин Саммерли учун кафолат бермайман. Умуман олганда, үёки бу ҳолда ҳам унга ўлим хавф соларди. Мен бунга тұла аминман. Хуллас, менинг қочишим вазиятни мураккаблаштиришиб мүмкин эмасди. Аммо әнди ёки дўстларимизни қутқаришга, ёки уларнинг қисматини бўлишишга мажбурмиз. Шу сабаб, азизим, гуноҳларингиз учун тавба қилинг, қалбинизни покланг, негаки кечга бориб, тақдириңгиз ҳал бўлади.

Бу ерда лорд Джонга хос бўлган ўз фикрини баён этиш усулини – узук-юлуқлик, сўзларнинг қатъийлиги, оҳанганинг истеҳзоли бепарволигини етказиб беришга муваффақ бўла олдимми, билмайман. Бу одам туғма йўлбошли эди. Хавф яқинлашган сари унинг нутқи ҳам чиройли бўлиб борар, совуқ нигоҳи ҳам чақнай бошларди; асл саргузаштларга хос бўлган мушкулликлардан завқ олар, айниқса бу унинг ўзига тегишли бўлса. У ҳар қандай хавф-хатар чоғида ўз кучи ва лаёқатини текшириб кўриш имкони мавжуд, деб ҳисоблайди, негаки хавфли дақиқаларда инсон тақдир билан шафқатсиз ўйин олиб боради, бунда ҳаёт гаровга қўйилади. Буларнинг бари лорд Джонни тенги йўқ шерикка айлантиради, агар дўстлар учун қўрқув бўлмаганида, шундай инсоннинг ортидан бориб, таваккал ишга қўл урайтганимдан қувонган бўлардим.

Биз ўз бошпанамиздан чиқмоқчи эдик ҳамки, бирдан лорд Джон қўлимдан қаттиқ тутди.

– Қаранг! – пичирлади у. – Югуриб кетишляпти!

Биз турган жойдан шохлари юқорига қараб чирмашиб ўстган дараҳтлар орасидаги тор сайҳонлик кўриниб турарди. Мана шу сайҳонликда одамсимон маймуналарнинг бир турухи кўринди. Уларнинг кўпи дубулға билан қуролланганди. Букчайган, оёғи қийшиқ, олдинма-кетин тизилишиб борар, ён-атрофга диққат билан қарап, узун қўллари ерга деярли тегиб турарди. Букчайган қомат-уларнинг бўйини

камайтириб кўрсатар, аммо дикқат билан разм солиб, таҳминан беш фут деб чамаладим. Узоқ масофадан ушбу кенг кўкракли жонзотлар тукдор, бадбашара одамларга ўхшаб кетарди. Бир муддат уларни аниқ кўриб турдим. Кейин ҳаммаси буталар ортида ғойиб бўлишиди.

— Йўқ, ҳали вақтли, — деди лорд Джон, милтигини тушибириб. — Улар ўрмонда изгишни бас қилгунча беркиниб турганимиз маъқул. Кейин кўрамиз, эҳтимол, шаҳарга кутилмагандан бостириб борармиз. Уларга қидирув учун яна бир соат вақт берайлик, кейин йўлга тушамиз.

Мана шу вақтдан фойдаланиб, консервалардан бирини очдик ва нонушта қилишга тушдик. Лорд Рокстон бир неча мевалардан ташқари эрталабдан бери туз тотмаган эди, шу сабаб дарров ўзини овқатга урди. Нонушта тугагач, иккимиз ҳам биттадан милтиқни қўлга олиб, чўнтакларимизни ўқ-дориларга тўлдирганча дўстларимизни қутқаришга отландик. Лорд Джон чангальзор орасидан чиқишимиздан олдин Челленджер қўргони қайси тарафда жойланганини ёдда сақлаш ва дарров топиб олиш учун буталарда бир нечта белги қўйди. Биз овоз чиқармай чангальзор орасидан ўтиб, жар ёқасига чиқдик. Шу ерда лорд Джон тўхтади ва менга ўз-режаларини баён этди.

— Қалин ўрмонда бу маҳлуқлар биз билан истаганини қилиши мумкин, — деди у. — Улар бизни кўриб туришади, биз эса йўқ. Аммо очиқ жой бошқа гап, чунки биз уларга қараганда тезроқ югурамиз. Демак, имкон қадар очиқ сайҳонликларда ҳаракатланамиз. Ясси тоғнинг четида сийракроқ ўрмон бор, биз ўща ердан хужумга киришамиз. Шошилмай юринг, ён-атрофга дикқат билан қаранг ва милтиқни тайёр ҳолда ушланг. Асосийси, эсдан чиқмасин: тириклиайн қўлга тушмаймиз, сўнгти ўқ қолгунча курашамиз. Мана сизга сўнгти маслаҳатим, йигитча.

Жар ёқасига чиққанимизда мен пастга қарадим ва тош устида трубка чекиб ўтирган содик ҳабашимизни кўрдим. Уни чақиргим, биз билан нималар содир бўлганини сўзлаб бергим келарди! Аммо бу хавфли – бизни эшитиб қолишлари мумкин. Ўрмон чангальзори, афтидан, одамсимон маймуналарга тўла эди; уларнинг ўзига хос чирқил-

лаб ғаплашиши бизгача етиб келарди. Биз ўзимизни бутулар орасига уриб, узоқдаги бу овозлар тингунга қадар, ўша ерда беркиниб турдик. Бу бизнинг олдинга илдамлашимишни секинлаштирап, ва маймунлар шаҳрига етиб олганимизча бунга камида икки соат вақт кетди. Энди у яқин эди – мен буни лорд Джоннинг эхтиёткорлиги ошганидан билдим. Мана у менга қўли билан имо қилиб, ётишга ундали, ўзи эса эмаклашда давом этди, бироқ тез орада ортига қайтди. Унинг юзи ҳаяжондан учарди.

– Тезроқ! – пицирлади у. – Тезроқ! Кеч қолмасак бўлгани!

Аъзои-баданим титраб, у томонга эмакладим ва буталар орасидан сайҳонликка кўз ташладим.

Бу манзарани ҳеч қачон унуга олмасам керак. У шу қадар мисли кўрилмаган, шу қадар ақлга сифмас эдики, сўзларимга ишонишингиз учун уни қандай тасвиirlаб беришни ҳам билмайман. Эҳтимол, бу ердан тирик чиқиш бизга насиб қилас; бир неча йил ўтади... ва мен аввалгидек "Ёввойи" клубида ўтириб, Темза дарёси қирғозига тикилиб ўтирараман... Хуллас, ўша пайтларда ҳам кўз ўнгимда содир бўлган воқеаларга ишонармиканман? Бу менга ёмон туш бўлиб тујумасмикан? Мана шунинг учун ҳам воқеалар ҳаёлимда аниқ гавдаланиб турганида, ёнимда нам ўт-ўлан устида ётган биргина инсон ҳар бир ёзган сўзимни тасдиқлаши мумкин бўлганда барини тезроқ қофозга туширишга интиляпман.

Қаршимизда жар ёқасигача қалин яшил ўтлар ва унча баланд бўлмаган қирққулоқлар билан қопланган, кенглиги юз ярд келадиган яланглик ястаниб ётарди. Шоҳ ва барглардан курилган ғалати кўринишдаги уйчалар атрофида поғона-поғона қилиб экилган дарахтлар мана шу яланглини ярим ой шаклида қуршаб олганди. Уйчаларнинг кириш қисмида ва яқиндаги шоҳларда маймунлар ўтирареди, жуссасининг кичиклигига қараганда, улар маймунлар қабиласининг урғочилари ва болалари эди. Ҳаммаси пастда юз бераётган ва биз ҳам кўзимизни уза олмаётган воқеаларни қизиқиши билан қузатиб ўтиришарди.

Ясси тоғдан унча узоқ бўлмаган очиқ жойда бир неча юзлаб сержун қизғиши маҳлуқлар уйилиб турарди. Уларнинг орасида ҳақиқий баҳайбатлари ҳам бўлиб, бари менда жир-

каниш ҳиссини уйғотарди. Маймунларнинг ҳаммаси бирга турарди, чамаси, қандайдир тартиб сақлаган ҳолда. Уларнинг олдида бир нечта паст бўйли, аммо мутаносиб тузилган ҳиндулар турар, уларнинг териси қуёшнинг заррин нурлари остида бронзадек товланарди. Ушбу кичик тўда орасида баланд бўйли, озғин жуссали оқ танли одам ажралиб турарди. Боши қуий солинган, қўллари кўксизда бирлашган – бари даҳшат ва тўла умидсизликни англатарди. Биз шу заҳотиёқ унинг қиёфасида профессор Саммерлинни танидик.

Бир нечта маймунлар баҳтиқаро асиrlар атрофида қоровуллик қиласи, ҳар қандай қочишга уринишни тўхтатиб қолиш учун уларни диққат билан кузатарди. Ўнгроқда, ясси тоғнинг четида яна иккита жусса турарди, шу қадар беўхшов – бошқа вақт уларни ҳатто кулгили деб атаса ҳам бўларди, – бу жуфтликни кўриб, кўз узолмай қолдим. Улардан бири бизнинг дўстимиз, профессор Челленджер эди. Курткасидан қолган аянчли увадалар ҳамон унинг устида осилиб турар, бироқ кўйлаги ёйиб бўлганди, гўё умуман бўлмагандек, соқоли ҳам кудратли кўкрагининг қалин туклари билан бирлашиб кетганди; дарбадар юрган кунларимиз ўсиб кетган соchlари қоп-қора ёл каби шамолда учарди. Замонавий цивилизациянинг ушбу олий маҳсуленини Жанубий Американинг энг сўнгти ёввойи одамига айлантириб қўйиш учун бир кун кифоя бўлди.

Челленджернинг ёнида унинг ҳукмдори – одамсимон маймунлар қабиласининг шоҳи турарди. Лорд Джон муболага қилмаган экан: у чиндан ҳам профессоримизнинг айнан нусхаси экан, фақат қизғиш рангни ҳисобга олмаганда. Худди ўша пакана жусса, ўша кенг елкалар ва узун қўллар, худди ўша сертуқ кўкракка тушиб турувчи паҳмоқ соқол. Ягона тафовут: одамсимон маймуннинг паст, япалоқ пешонаси европаликнинг ажойиб бош суюгидан тамоман фарқ қиласи. Қолганига келсак, маймунлар шоҳи профессорнинг асл карикатураси эди.

Қоғозда ушбу тасвир кўп жойни эгаллайди, аммо ўшанда мен бутун бошли манзарани бир онда қамраб олиб, кўз ўнгимизда юз берәётган фожиага берилганча шу заҳотиёқ ундан чалғиган эдим. Икки одамсимон маймун бир ҳинду-

ни ушлаб олиб, уни жар ёқасига судрай кетди. Шоҳ қўл силкитди – бу ишора эди. Маҳлуқлар одамни қўл ва оёқларидан кутариб, беланчак каби тебратишди ва жарга улоқтириши. Силкитиш кучи шу қадар катта эдики, ҳатто бахтсиз ҳинду тош каби ерга учишдан олдин ҳавода ёйни тасвиirlади. Соқчилардан ташқари ҳамма маймуналар жар ёқасига чопишиди, орага бетоқат сукунат чўқди ва бирдан қувончли қичқириқларга уланди. Маймуналар ақлдан озган каби сакрар, узун ва сертуқ қўлларини силтар ва завқдан увиллашарди. Кейин ҳаммаси ортига қайтиб, яна илгариги тартибда саф тортишиди ва навбатдаги қурбонни кута бошлиашди.

Бу сафар Саммерлининг навбати етганди. Икки соқчи унинг қўлларидан маҳкам тутиб, қўполлик билан уни итариши. У товуқ катагидан олиб чиқилаётган жўжадек питирлаб, силтанарди. Челленджер маймуналар шоҳига умидсиз имо-ишоралар қилди. У ўтинар, илтимос қилиб сўрар, дўстини қутқаришини ёлворарди. Бироқ маймун ўз эгизагини сурбетларча суриб қўйиб, бош чайқади. Бу унинг сўнгги онгли ҳаракати эди: ўқ узилди ва қизғиш шоҳ ерга юзтубан йиқилди.

– Тўдага қараб от! Ўқларни аяма, йигитча! – менга қараб бақирди лорд Джон.

Ҳар бир, ҳатто энг оддий инсоннинг ҳам қалбида ўзига но маълум туб яширин. Мен ҳамиша қўнглим бўшлиги билан машхур бўлганман: ярадор қўёнчанинг инграшлари бир неча бор кўзимдан аччик ёшлар чиқарган. Бироқ ҳозир ўзимда қонга ташналикни ҳис этардим. Мен сакраб ўрнимдан турдим, аввалига бир милтиқдан ўқ кетидан ўқ уздим, кейин иккинчисидан. Затворларни шақирлатиб, яна қайта ўқлардим, ва ҳамма вақт қандайдир қаҳрли завқ билан бақирапдим. Икковлон тўртта милтиқдан ўқ узиб, маймуналар сафи ни даҳшатли тарзда яксон қилдик. Саммерлига бириктирилган икки соқчи кўрқиб кетганидан ерда ётар, профессор эса маст одам каби чайқалиб қадам босар, афтидан, озод бўлганини ўзи ҳам англамасди. Душманларимиз саросимада яланглик бўйлаб чопар, ҳеч нарсани тушунмас, бошларига кутилмаганда ёғилган ўлим гирдобидан қаерга қочишни билмасди. Улар қўлларини силтар, чийиллар, мурдаларга қоқилиб,

ерга йиқиларди. Сүнгра ўз сезгирилтига таяниб, тұда бўлиб дараҳтлар ҳимоясига отилишди, ўлдирилган маймунларнинг жасади билан тұла яланглик бир зумда бўшаб қолди. Унинг ўртасида асиirlарнинг кичик тұдаси қолган эди, холос.

Челленджернинг тәзкор онги бир сонияда вазиятни баҳолади. У гарантсираб турған Саммерлининг қўлидан тутиб, ўзига әргаштириди ва бизнинг ёнимизга югурди. Икки соқчи унинг ортидан ютурмоқчи бўлди, бироқ лорд Джон биронта ҳам ўқ кеттазмасдан, бир зумда аввал биттасини, кейин иккинчисини зарб билан уриб йиқитди. Биз буталар орасидан чиқиб, дўстларимизнинг ёнига шошдик ва ҳар бирининг қўлига биттадан миљтиқ бердиқ. Аммо Саммерли тамоман кучдан қолганди. У оёғини аранг судраб босарди. Бу орада одамсимон маймунлар қўрқувдан ўзи ни ўнглаб олишга улгурди. Улар бутазорга сочилиб, тарқалишди, афтидан, йўлимизни қесиб чиқмоқчи бўлишди. Биз Челленджер билан Саммерлининг қўлтиғидан тутдик, лорд Джон эса буталар орасидан кўринган даҳшатли ба-шараларга қарата ўқ кетидан ўқ узиб, бизнинг чекиниши-мизни паналаб турди. Бир миля нарида қулоқни қоматта келтирувчи чийқиллаш билан маймунлар ортимиздан қувиб келишарди. Кейин устұнлигимизга тан береб ва лорд Джоннинг бехато ўқлари остига тушиб қолишни истамай, ортда қола бошлашди. Ваниҳоят лагергача етиб келиб, ортга назар ташладик ва маймунлар бизни тинч қўйишганига ишонч ҳосил қилдик. Ҳар ҳолда бизга шундай туюлди, бироқ бу хато эди. Биз лагерга кириш йўлини тўсиб қўйишга, бир-биrimизнинг қўлимизни сиқишига ва лоҳас бўлиб яланглик ўртасидаги булоқ ёнига чўзилишга улгурдик ҳамки, дафъатан шоҳdevor ортидан кимнингдир тез қадамлари ва унинг ортидан сокин аянчли ҳиққиллаш овозлари эши-тилди. Лорд Джон милтиқ билан тўсилган кириш жойига яқинлашди ва ташқарига чиқди. Шоҳdevor ортида боши билан ерга мук тушганча тўрт нафар тирик қолган ҳинду-лар ётарди. Улар қўрқувдан дағ-дағ титрар, бироқ бу биздан ҳимоя истаб илтижо қилишларига ҳалақит қилмасди. Улардан бири ўрнидан турди, қўлларини маънодор ҳаракатлантириб, афтидан, лагеримиз атрофидағи ўрмон хавф-хатарга

тұла эканини айтишни истарди, сүнг лорд Джоннинг оёғи остига йиқилиб, унинг тиззасига юзи билан тиравиб олди.

– Бу яна нимаси? – хитоб қилди йүлбошчимиз, саросимада мүйловини тортқилаб. – Йўқ, ҳақиқатдан ҳам, бу халқни энди нима қиласыз? Тур, дўстим, турақол, этигими ни тинч кўй.

– Уларни ҳам ҳимоя остига олиш керак, – деди Саммерли трубасини тўлдириб. – Сиз баримизни ўлим чангалидан олиб чиқдингиз. Бу қандай амалга оширилди-я! Мен сиз билан фахрланаман.

– Қойил! – хитоб қилди Челленджер. – Қойил! Нафақат шахсан биз, балки Европанинг бутун бир олимлар дунёси сиздан тоабад қарздор. Иккиланмай айтишим мумкин-ки, профессор Саммерли ва профессор Челленджернинг ҳалок бўлиши замонавий илм-фанда ўта сезиларли бўшлиқ ҳосил қилган бўларди. Сиз ва ёш дўстимиз ҳар қандай мақтовга лойиқсиз.

Челленджернинг лабида оталарча табассум пайдо бўлди, лекин Европанинг олимлар дунёси қанчалар ҳайрон қолган бўларди, агар ўзининг севимли фарзанди, ўз умидини айнан шу дамда кўрганида! Хурпайган сочлар, яланғоч кўкрак, жулдур либос. Илм-фан таянчи очилган консерва банкасини тиззалари орасига олиб, қўли билан австралия қўй гўштининг катта бўлагини оғзига солганча ўтирар эди. Ҳинду унга қаради, бақирди ва яна лорд Джоннинг оёқлари тагига йиқилди.

– Қўрқма, кичкентой, – деди бизнинг йўлбошчимиз, ўзининг тиззасига ёпишиб олган қора бошни силаб. – Челленджер, кўринишингиз ҳиндуни қўрқитиб юборди. Мен бунга ҳайрон қолмаяпман. Тинчлан, дўстим, бу ҳам одам, худди бизга ўхшаган.

– Бироқ, сэр! – қичқирди Челленджер.

– Ҳеч қиси йўқ, профессор, сизни ноодатий кўриниш билан мукофотлагани учун тақдирдан миннатдор бўлишингиз керак. Агар маймунлар шохи билан ўхшаш томонларингиз бўлмаганида...

– Етар, лорд Джон Рокстон! Тилингизга кўн эрк бе-
ряпсиз!

– Бу бор ҳақиқат.

– Илтимос, сэр, мавзуни ўзгартиринг! Мулоҳазаларингиз мутлақо ноўрин ва ишга алоқаси йўқ. Биз ҳиндуларни нима қилишни ўйлашимиз керак. Афтидан, уларни уйигача кузатиб қўйишшимизга тўғри келади. Лекин улар қаерда яшайди? Мана муаммо.

– Бунга мен жавоб бераман, – дедим мен. – Ҳиндулар ғорларда яшашади, марказий кўлнинг нариги томонида.

– Ҳа, шундай денг! Ёш дўстимизга уларнинг турар-жойи маълум экан. Эҳтимол, бу ердан узоқдир?

– Йигирма миля, кам эмас, – жавоб бердим мен.

Саммерли инграб юборди.

– Мен ҳар ҳолда у ергача етиб бора олмасам керак. Эшиятапсизми? Анави маҳлуқлар ҳали ҳам изимиздан қидириб юришибди.

Ва чиндан ҳам, қоронғу ўрмон чанталзоридан одамсимон маймунларнинг узоқдан тараалаётган чийиллаган овозлари эшитилди. Ҳиндулар яна қўркувдан инграшни бошлишиди.

– Бу ердан кетиш керак, қанчалик тез бўлса шунча яхши, – деди лорд Джон. – Йигитча, сиз Саммерлига ёрдам берасиз. Ҳиндулар юкларимизни олишади. Қани, кетдик, бизни пайқаб қолишмасидан.

Ярим соатдан кам вақт ичида биз бутазорлар орасидаги бошпанамизга етиб бордик ва ўша ерда беркиндиқ. Одамсимон маймунларнинг саросимали қичқириқлари бутун кун давомида қўрғонимиз томонидан эшитилиб тўрди, аммо бу ерга уларнинг ҳеч бири кела олмади, ва ҳориб-чарчаган қочоқлар – ҳам оқ танли, ҳам қизил танлилар – ваниҳоят узоқ ва чуқур уйқуга кетишиди.

Кечаси мудроқ орасида кимдир қўлимдан тортаётганини сездим ва қўзимни очиб қаршимда Челленджерни кўрдим.

– Жаноб Мелоун, менга маълум бўлишича, сиз қундалик юритасиз ва вақти келиб уни чоп этишни ният қиилгансиз, – гап бошлиди у ўта тантанавор оҳангда.

– Мени бу ерга маҳсус мухбир сифатида жўнатишган, – дедим мен.

– Айнан шундай. Сиз, эхтимол, лорд Джон Рокстоннинг аҳмоқона шаъмаларини эшитгандирсиз... гўёки... айрим ўхшашликлар борлиги борасида...

– Ҳа, эшитдим.

– Гапириб ўтириш им шарт эмасдир, бундай сафсатанинг чоп этилиши... ва умуман ҳодисаларни баён этишдаги заррача эркинлик мен учун жуда ҳақоратомуз тус олган бўларди.

– Мен далилларга қатъий амал қилишга вайда бераман.

– Лорд Джон турлича ҳаёлий фикрлашларга мойил. Сизга фикримни тушунтира олдимми? ...

– Тўлалигича.

– Демак, сизнинг тарбияли инсон эканингизга ишона-ман, – деди Челленджер ва узоқ муддатли танаффусдан сўнг қўшимча қилди: – Анави маймунлар шоҳи ўта фавқу-лодда мавжудот эди... ажойиб таъсир қўрсата олувчи кўри-ниш ва шундай ақлли-ки! Тўғрими?

– Ўта муносиб шахс, – жавоб бердим мен.

Ва профессор, афтидан, тинчланиб, яна ухлашга ётди.

XIV БОБ

БУ ҲАҚИҚИЙ ФАЛАБА ЭДИ

Таъқибчиларимиз, одамсимон маймунлар буталар орасидаги бу бошпанамиздан хабар топмаган деб ўйлаган эдик, бироқ тез орада ўз хатоимизни тушуниб етдик. Ўрмонда тўла жимжитлик – на сас, на барглар шитирлаши... Ҳар ҳолда аввалги тажрибадан фаҳмлашимиз зарур эди: нақадар маккорлик ва нақадар сабр-тоқат билан бу маҳлуқлар ўз ўлжасини кузатиши ва хужум учун қулай вазиятни кутиб туришини. Тақдиримга келгусида нима битилганини билмайман, лекин ўша тонгдаги каби қачонлардир ўлимга шу қадар яқин келмасам керак. Ҳозир ҳаммасини бир чекадан сўзлаб бераман.

Ўтган кундаги даҳшатли ҳаяжон ва очликдан сўнг уйқу ҳам куч тўплашга ёрдам бера олмаганди. Саммерли шу қа-

дар ҳолсиз эди-ки, оёғида аранг турарди, аммо унга хос бўлган қатъийлик ва мардлик билан буни тан олишни истамасди. Биз ҳарбий кенгаш чақирдик ва бу ерда яна икки соат ўтиришга, куч тўплаш зарур бўлгани учун нонушта қилиб олишга, сўнгра ясси тоғ бўйлаб йўлга чиқишга ва марказий кўлнинг нариги қирғоғидаги ғорларга боришга қарор қилдик. Гурухимиз томонидан қутқариб қолинган хиндулар биз учун яхши сўз айтиб қўйишади ва уларнинг қабиладошлари бизни самимий қабул қилишади, деб ўйладик.

Бундай саёҳатдан кейин Мепл-Уайт мамлакати бизга янада кўпроқ сирларни очади, ва бизга топширилган вазифаларни бажариб, биз ҳамма ўй-ҳаёлларимизни бу ердан қутулиб чиқишга ва яна ўзимизнинг оламга қайтишга сарфлаймиз. Ҳатто Челленджернинг ўзи ҳам экспедициямизнинг мақсади рӯёбга чиқарилганини ва бутун маданиятли дунёимизга тезроқ кўрган-кечиргандаримизни етказиш зарурлигини, бу бизнинг бурчимиз эканини тан олди.

Энди биз қутқарилган хиндуларга янада диққат билан разм солсак бўларди. Улар паст бўйли, мушақдор, абжир ва эпчи, кўринишдан ювош, юзи туксиз ва тўғри тузилган, силлиқ қора соchlари чарм тасма билан энса қисмida йигиб қўйилганди. Ўстидаги кийими фақат сонидаги боғичдан иборат, у ҳам чармдан. Йиртилган қонталаш солинчаклари уларнинг қулоғида қандайдир тақинчоқ бўлганидан дарак берарди. Эҳтимол, бу тақинчоқлар душман хисобланган маймуналар қўлида қолгандир. Хиндулар тушунарсиз тилда ўзаро нималарнидир гаплашишди, лекин биз ҳар ҳолда тушундик, уларнинг қабиласи “аккала” деб аталишини. Улар бир-бирини кўрсатиб, бу сўзни бир неча бор такрорлашди, сўнг муштини сиқиб, ўрмон тарафга ўқталди ва нафрат билан бақиришди “Дода! Дода!” – афтидан одамсимон маймуналарни улар шундай деб аташарди.

– Улар ҳақида фикрингиз қандай, Челленджер? – сўради лорд Джон. – Мен учун фақат бир нарса аниқ; анави пешонаси қирилган йигитча – уларнинг бошлиғи.

Ва чиндан ҳам, ўша хинду алоҳида ажралиб турар, қолганлари эса унга катта ҳурмат билан муносабатда бўлишарди, барининг ёши ундан катта бўлишига қарамай. Ғурур ва

мустақиллик йигитнинг ҳар бир ҳаракатида сезиларди, ҳатто бир сафар Челленджер ўзининг улкан панжасини унинг бошига қўйганда, у шпор билан ниқталигани от каби сапчиб тушди ва қора қўзлари ғазабнок порлаб, орқага ўтиб кетди. Сўнг кафтини кўксига босиб, бир неча бор “маретас” дей тақрорлади.

Профессор заррача ҳам ҳижолат бўлмай, бошқа ҳиндунинг елкасидан тутди, сўнг уни кўргазмали қурол каби у ёқдан-бу ёққа буриб, бизга маъруза ўқий кетди.

– Ривожланган бош суюги, юз қирраси ва баъзи бир бошқа аломатлар бу қабила паст табақага тегишли эмаслигини билдиради, – ғўриллади йўғон овозда у. – Ирқий даража кўрсаткичидан уларни Жанубий Американинг бошқа кўптина қабилалардан олдинга қўйиш мумкин. Ишончим комилки, бу ерда, ясси тоғда ушбу қабиланинг келиб чиқиши ва ривожланиши имконсиз бўларди. Бироқ ахир одамсимон маймуналар ҳамда бу ерда сақланиб қолган тарихдан илгариги ҳайвонлар орасида ҳам осмон билан ерча фарқ бор. Демакки, улар ҳам Мепл-Уайт мамлакатида пайдо бўлиб, тараққий этиши мумкин эмасди.

– Улар қаердан пайдо бўлишди унда? Нима, осмондан тушишдими? – сўради лорд Джон.

– Мазкур савол, шубҳасиз, Европа ва Америка олимлари орасида қизғин мунозараларга сабаб бўлади, – жавоб берди профессор. – Шахсан менинг изоҳим – тўғрими ёки ҳотүғрими (мана шу сўзларни айтиётганда у кўксини олдинга чиқариб, димоғдор кўриниш билан атрофга назар ташлади) – қуйидагича: бу ердаги ўзига хос шароитларда тадрижий ривожланиш умуртқалилар палласига етган, бунда эски шакллар янгилари билан елкама-елка яшашда ва ривожланишда давом этган. Айнан шу сабаб юра даври шакллари билан бир қаторда бу ерда замонавий тапир ҳам – улуғ насл ҳайвони, – йирик буғу ҳам, чумолихўр ҳам муроса қилиб яшайди. Ҳозирча ҳаммаси тушунарли. Бироқ сиз сўрашингиз мумкин: одамсимон маймуналар-чи, ҳиндулар-чи? Уларнинг ясси тоғда мавжуд эканини илмий мулоҳаза қандай изоҳлайди?

Назаримда, сабаб битта: улар бу ерга ташқаридан киришган. Жанубий Америкада яшаган қандайдир одамсимон маймун-

лар қадим замонлардаёқ бу ерга келиб қолишгани ва ўзининг ривожланиши натижасида ҳозирги кўринишга келгани эҳтимолдан ҳоли эмас. Уларнинг алоҳида вакиллари, – шу ерда Челленджер менга тикилиб қаради, – шу қадар таассурот кўрсатадиган ва салобатли кўринишга эгаки, агар уларда ақл-идрок бўлганида, инсонлар қаторига ҳам кирган бўлишарди. Ҳиндуларга келсак, ушбу қабила бу ерга сал кечроқ даврда текисликдан келиб қолган, ёки очлик таъсирида, ёки душманлар таъқибидан қочиб. Шу чоққача мисли кўрилмаган душманларга дуч келиб, ёш дўстимиз сўзлаб берган ғордарга беркинишган: Аммо улар, шак-шубҳасиз, ёввойи ҳайвонлар, жумладан, маймуналар билан ҳаёт-мамот жангини олиб боришарди. Ҳиндулар қабиласининг камайиб кетганини, фикримча, шу билан изоҳлаш мумкин. Хуллас, жаноблар, энди нима дейсиз? Мен бу жумбоқни тўғри еча олдимми, ёки сизда моҳиятан қандайдир эътиrozлар борми?

Аммо профессор Сammerлининг баҳс юритишга ҳоли қолмаганди, у умидсизлик билан норозилик билдирганча бош чайқади. Лорд Джон ўзининг сочи сийраклашиб бораётган энсасини қашиб, Челленджернинг фикрини қабул қилишдан бош торти. Ў буни бошқа вазн ва бошқа тоифа курашчиси экани билан изоҳлади.. Мен эса ўзимга содик-қолдим, сухбатни янада насрый ва ишчан режага кўчириб, ҳиндулардан бири қаергадир ғойиб бўлганини маълум қилдим.

– У кетди, – деди лорд Рокстон. – Биз унга бўшаган консерва идишларини бериб, сув олиб келишгага жўнатдик.

– Эски лагергами? – сўрадим мен.

– Йўқ, жилға ёнига. Бу унча узоқ эмас, анави дарахтлар ортида. Атиги юз ярд чиқса керак. Аммо у, негадир, шошмаётган кўринади.

– Бориб, хабар олиб келай-чи, – дедим мен ва милтиқни кўлимга олиб, ўрмон томон кетдим.

Мен ҳатто шундай қисқа муддатга ҳам буталар орасидаги ишончли бошпанамизни тарк этишга қарор қилганим сизга bemuloҳазалик бўлиб кўринса керак. Ахир маймуналар шаҳри бу ердан узоқда, ахир душманларимиз изимизни йўқотишган, бундан ташқари, кўлимда милтиғим борку. Бироқ, кейин аён бўлишича, мен одамсимон маймун-

ларнинг маккорлиги ва куч-қудратига етарлича баҳо бермаган эканман.

Жилға қаердадир яқинда шиддираб оқар, дарахтилар ва буталарнинг қалин чанталзори уни мендан беркитиб турарди. Мен дўстларимдан етарлича узоқлаб кетдим, бирдан қандайдир қизил нарсага кўзим тушди. Афсуски, бу сувга жўнатилган ҳиндунинг жасади эди. Бадбаҳт буқчай-иб ётар, унинг томоги нотабиий равища бураб синдирилган эди, гўё елкаси оша юқорига қараб тургандек. Мен шерикларимни огоҳлантириш учун бақирдим, ҳиндунинг ёнига югуриб бориб, у томон энгащдим... Чамаси менинг жонимни қўриқловчи фариштам шу лаҳзада қаердадир яқинда бўлса керак, негаки олдиндан сезиш ҳисси, ёки баргларнинг шитирлашими мени юқорига қарашга унгади. Бошим устидаги қалин яшил барглар орасидан секинлик билан иккита узун, мушақдор, қизғиши тук қоплаган қўл мен томон чўзилаётганди. Яна бир сония – ва менинг бўйним шафқатсиз қўллар орасида қолган бўларди. Мен орқага сакраб қолдим, бироқ қўллар янада абжирроқ чиқди. Тўғриси, сакраш мени хиппа бўғилишдан асраб қолди, лекин бир қўл гарданумга, иккинчиси – юзимга ёпишди, кейин эса томогимни қўлим билан беркитганимда, бармоқларимдан ушлаб олди.

Мен оёғим ердан кўтарилаётганини, бошимни эса орқага қараб мислсиз куч билан қайиришаётганини сездим... Назаримда, яна бир сония, ва бўйнимнинг умуртқа сужклиари дош бера олмасди. Кўз олдим хиралаша бошлиди, аммо мен бу даҳшатли қўлни қўйиб юбормасдим, ваниҳоят уни иягимдан итариб юборишга эришдим. Тепамда оч-мовий рангли кўзлари совуқ боқиб турган даҳшатли башара кўринди, бешафқат нигоҳ гипноз қилгандек мени занжирбанд этарди. Курашишга куч қолмади. Маҳлуқ бўша-шаётганимни сезган заҳоти унинг улкан оғзида иккита оппоқ сўйлоқтиши кўринди, у янада кучлироқ қўлинни сиқиб, бошимни янада орқага қайираради. Кўз олдимда хира айланалар пайдо бўлди, қулогим остида кумуш қўнғироқчанинг жарангиги янгради. Қаердадир узоқдан ўқ овози эшитилди, мен ерга йиқилдим, ҳеч қандай оғриқни сезмай, хушимни йўқотдим.

Ўзимга келиб, буталар орасидан жой олган бошпанамиздаги ўтлар устида ётганимни кўрдим. Кимдир жилға ёнига бориб келишга улгурган, лорд Джон бощимни сув билан хўлларди, Челленджер ва Саммерли эса ғамхўрлик билан икки ёнимда ушлаб туришарди. Уларнинг безовта чехраларини кўриб, профессорларимиз нафақат илм-фан арбоблари, балки оддий инсоний туйгуларни ҳам акс эттиришга қодир эканига илк бор амин бўлдим. Танамда ҳеч қандай жароҳатлар йўқ эди. Афтидан хушдан кетишимга қаттиқ ҳаяжонга тушганим сабаб бўлган, чунки ярим соатдан кейин мен тамоман ўзимга келдим, гарданим ва бўйнимдаги оғриқларни ҳисобга олмаганда.

— Хўш, азизим, бу сафар жонингиз аниқ қил устида қолганди, — деди лорд Джон. — Бакирган овозингизга югуриб бориб, ҳайвон бўйнингизни қайираётганини кўрдим, сиз деярли жон таслим қилиган эдингиз, шу он миямга биргина фикр келди: тамом, энди сафимиз аниқ камайди! Мен шошиб қолганимдан ҳатто мўлжални хато олибман, лекин ҳар ҳолда маймун сизни ташлаб, жуфтакни ростлаб қолди. Эҳ, жин урсин! Менга қўлига қурол бериб элликта одамни жўнатишганида эди, биз бу ерда бир зумда тартиб ўрнатган бўлардик — улардан из ҳам қолдирмасдик.

Энди ҳаммаси аён эди, одамсимон маймунлар қандайдир йўл билан бошпанамиз ҳақида хабар топган ва уни зимдан кузатиб туришибди. Кундузи улардан кўрқмасак ҳам бўлади, бироқ кечаси-чи? Улар аниқ бостириб келишади. Демак, кетиши керак, қанча тез бўлса шунча яхши. Уч томонимиздан ўрмон чангальзори ўраб олган, у ерда ҳар қадамда пистирмага дуч келишимиз мумкин, бироқ тўртинчи томонимизда нишаб қоя бошланиб, у марказий кўлга олиб тушарди, ва ўша ерда аллақаёрдадир очиқ ялангликлар билан

ўрин алмашиб, сийрак дарахтлари бор паст бўйли буталар ўсади. Мен ўша тунда айнан шу қоядан боргандим, у тўғри ҳиндуларнинг ғорларига олиб боради. Демак, айнан шу томонга қараб юришимиз керак. Биз афсус қиласиган ягона нарса – лагеримиз, у ерда қолиб кетган захираларимиз учун эмас, балки ташқи олам ва бизни боғлаб турган сўнгти бўтиш – ҳабаш Самбо эди. Умуман олғанда, милтиқлар ёнимизда, ўқларимиз етарли, шу сабаб айрим муддат шу билан кифоялансанк ҳам бўлади, кейин нима бўлишини ўйлаб кўриш зарур, имкон туғилса эски жойимизга қайтиб бориб, яна содик ҳабашимиз билан алоқа боғлаймиз. Самбо бизни ташлаб кетмасликка қатъий ваъда берди, ва биз унинг ўз сўзида туришига заррача шубҳа қиласиган эдик.

Тушлиқдан сўнг гурухимиз йўлга тушди. Олдинда, йўл кўрсатувчи сифатида ёш бошлиқ ҳинду борди, у бирорта юкни кўтаришдан ғазаб билан бош тортиди. Унинг ортидан, экспедициянинг камгина мол-мулкини елкасига ортганча қолган икки ҳинду кетарди. Биз тўртовлон эса қўлимизда милтиқни қия тутиб, сафнинг энг ортида бораардик. Буталар орасидан чиққан заҳотимиз шу чоққача жимжит бўлган ўрмон чангальзори бирдан одамсимон маймунларнинг ёввойи уввиласи билан тўлиб кетди, улар бизнинг кетаётганимиздан шодланармиди ёки баҳтсизлигимиздан севинармиди, тушуниб бўлмасди. Орқага қараб, ҳеч нарса кўрмасди, бироқ ўша чўзиқ гувиллаш атрофимизни қуршаб олган яшил девор ортида қанча душманларимиз писиб ётганини аниқ айтиб турарди. Маймунлар ҳар ҳолда ортимиздан қувишмасди ва анча очиқ жойга чиқиб, биз тамоман қўрқмай қўйдик.

Мен энг охирида бораардим ва дўстларимга қараб, беихтиёр кулардим. Наҳотки бу яқиндагина мени “Олбени”даги форс гиламлари тўшалган ва деворларига суратлар илингган данғиллама кошонасида қабул қиласиган ўша дабдабани хуш кўрувчи лорд Джон Рокстон бўлса? Наҳотки бу Энмор-Паркнинг улкан ёзув столида улуғвор ўтирган ўша профессор? Ваниҳоят, Зоология институтидаги мажлисда сўзга чиққан ўша қаттиққўл, ўтакетган расмиятчи олим қаерга кетди? Англиянинг тупроқли қишлоқ йўлларида учрайдиган дайдилар ҳам шундай ачинарли, умидсиз кўринишда бўладими? Биз

ясси тоғда атиги бир ҳафта бўлдик, кийимларимиз пастда қолиб кетди, ҳафта жуда машаққатли кечди, аслида мен сира нолишим керак эмас, чунки ўша тунда маймунлар қўлига тушмагандим. Шляпасиз қолган ҳамроҳларим бошига рўмол танғиб олишганди; эгнидаги кийими жулдур ҳолга келган, юз ва танасининг кир бўлиб кетгани ҳамда ўсиб кетган соч-соқол уларни таниб бўлмас даражада ўзгартириб юборганди. Саммерли ва Челленджер чўлоқланиб юрар, мен ҳам оёғимни аранг судрардим, эрталабки руҳий ҳаяжондан ҳали ўзимгә келишга улгурмагандим, маймуннинг панжаси орасида сиқилган бўйнимни қимирлатишга қийналардим. Ҳа, кўринишимиш жуда ачинарли ҳолга келиб қолганди. Ҳиндулар ортига ўтирилавериб, бизга таажжуб ва ҳатто қўрқув билан тинмай қараб қўяётганига ҳеч ҳам ҳайрон бўлмасдим.

Чанталзорлардан чиқиб, қўлниңг қирғоқларига келганимизда кун алламаҳал бўлганди. Ҳиндулар унинг кенг сатҳини кўриб, шодон ҳайқириқлар билан қўлларини силтаб, бизга сувни кўрсатишди. Манзара чиндан да ажойиб эди. Айнан биз турган жойга енгил қайиқларнинг бутун флотилияси яқинлашарди. Улар узоқда, бир неча миль нарида эди, бироқ бу масофа шу қадар тез камаяр эди-ки, тез орада эшкак-эшувчилар қирғоқда ким турганини англаш олишди. Қулоқни қоматта келтирувчи бақир-чақирлар кўлни бошига кўтарди. Ўридан сакраб турган эшкак эшувчилар эшкак ва найзаларини силкий бошлишди. Кейин яна сузишда давом этишди ва бир зумда қолган масофани ҳам забт этиб, қайиқларни бироз нишаб қумли қирғоқча чиқаришди, сўнг саломлашув хитоблари билан ёш бошлиқ қашисида тиз чўкишди. Шундан кейин тўда орасидан маржон шодаси ва йирик ялтироқ тошли билакузук таққан, устига қаҳрабодек товланувчи шохона олачипор тери ташлаган қари бир ҳинду чиқди. У йигитнинг ёнига югуриб келди, меҳр билан бағрига босди, сўнг бизга назар ташлаб, ўз тилида нимадир деди, кейин ҳеч бир ҳушомадгўйликсиз бизга яқинлашиб, ҳар биримизни бир-бир қучиб чиқди. Унинг бир оғиз сўзи билан бошқа ҳиндулар ҳам бизга ҳурмат бажо келтириб, қаршимизда тиз чўкиб, боши ерга теккунча тазим қилишди. Шахсан мен бундай тиз чўкиб сажда қилишдан ўзимни

ноўнгай сездим, лорд Джон ва Саммерлини ҳам, афтидан, бу ҳол ҳижолатта солди, лекин Челленджер қүёшдан нур олиб түйинган гул каби яшнаб кетди.

— Эҳтимол, бу маҳаллий халқ ўз ривожланишида унчалик олдинга илдамламагандир, — деди у, соқолини силаб ва таъзим қилаётган жуссаларга қараб, — бироқ айрим европалик маърифатлилар олий инсонлар олдида ўзини қандай тутиши лозимлиги борасида улардан ўрнак олса арзиди. Қаранг-а, ибтидоий инсоннинг туғма ҳис-туйғуси, сезгирлиги нақадар бехато!

Афтидан, хиндулар жанговар походга чиқиштан, негаки узун бамбуқдан ясалган ва учига сұякли учлик ўрнатилған найзадан ташқари ҳар бирининг ёнида камон ва ёй, белида дубулға ёки тошли болта бор эди. Улар биз чиққан ўрмон томон ташлаган ғамгин ва ғазабнок нигоҳлар ва тақрор-тақрор айтилған “дода” сүзи мазкур походнинг мақсади — қарни қабила бошлиғининг ўғлини (биз уларнинг қариндош эканини таҳмин қилдик) кутқариш ёки унинг ўлими учун ўч олиш бўлганидан дарак берарди. Энди уларнинг ҳаммаси доира-шаклида чўккалақ ўтириб олишди ва ҳарбий кенгаш ўтказишиди, биз эса нарироқдаги базалът палахсадан жой эгалладик ва уларни кузатиб ўтиридик. Биринчи бўлиб жангчилар гапиришиди, сўнгра бизнинг ёш дўстимиз оташин сўзлар билан ўз қабиласига мурожаат этди. Унинг нутқи шу қадар нафис, таъсирли имо-ишоралар ва маъноли ҳаракатлар билан амалга оширилди-ки, ҳатто биз ҳам уни тўлиқ тушундик, гўё бу тилни биладигандек.

— Ўйга қайтишга ҳожат бормикан? — деди у. — Эртами-кечми барибир буни рўёбга чиқаришимиз керақ. Оға-и-ниларимиз ўлдирилған. Менинг тирик ва соғ-омон қайтганимдан нима наф, қолганлар жон таслим қилған бўлса? Қай бирингиз ўз ҳаётингиз учун хотиржам бўла оласиз? Ҳозир баримиз жамул-жаммиз, — у бизга ишора қилди. — Мана бу келгиндилар — дўстларимиз. Улар буюк жангчилар ва худди биз каби маймуналарга нафрат билан қарашади. Уларга чақмоқу момақалдироқлар ҳам бўйсунади. — У кўлларини осмонга қаратди. — Бошқа шундай имконият яна бўлармикан? Келинг, олға борайлик, ё ҳалок бўламиз,

ё ўзимизга тинч ҳаётни таъминлаймиз, ўшандагина аёлларимиз олдига қайтиш уят бўлмайди.

Кичкинагина қизил танли жангчилар ўз бошлигини дикқат билан тингларди, у ўз нутқини туттаттач, завқди ҳайқириқлар янгради, ҳар бири бирварақайита назалари ни ҳавога отишди. Йигитнинг отаси ўрмон тарафга ишора қилиб, биздан ниманидир сўради. Лорд Джон кўли билан унинг кутиб туришини сўраб, бизга мурожаат этди.

— Хўш, ҳамма ўзи учун ҳал қиласин, — деди у. — Шахсан мен анави мартишкалар билан ҳисоб-китоб қилишга жон дейман, ва агар улар ер юзидан бутунлай қириб ташланса, мана шу заминнинг ўзи бундан фақатгина гуллаб-яшнайди. Мен янги дўстларимиз билан бораман ва узил-кесил ғалаба қилгунга қадар уларни ёлғиз қўймайман. Сиз нима дейсиз, йигитча?

— Шак-шубҳасиз, мен сиз билан!

— Сиз нима дейсиз, Челленджер?

— Менинг ёрдамимга суюнишингиз мумкин.

— Сиз-чи, Саммерли?

— Биз экспедициямиз мақсадидан тобора четлашиб боряпмиз, лорд Джон. Ишонтириб айтишим мумкин-ки, мен Лондондаги профессорлик кафедрамни одамсимон маймунларга қарши жангда қизил танлиларга бошчилик қилиш учун тарк этмаганман.

— Ҳа, чиндан ҳам, биз нақадар паст кетяпмиз! — кулди лорд Джон. — Лекин нима ҳам қиласди Саммерли, — лекин агар ҳаммангиз кетаётган экансиз, менинг ҳам бошқа иложим йўқ.

— Демак, бари ҳал, — деди лорд Джон, сўнг қари дохийга ўгирилиб, ишонч билан бош тасдиқ ишорасини қилди ва миљтифини уриб қўйди.

Қария ҳаммамизнинг қўлимизни сиқиб қўйди, унинг қабиладошлари эса янада кучли ҳайқириқлар билан бизни завқ билан олқишилашди.

Сафарга чиқиши учун кеч бўлганди ва ҳиндулар тезда лагерь тайёрлашди. Атрофда гулханлар тутаб, ёна бошлади.

Кичик гурух чангалзор томон кетиб, бироздан сүнг олдида ёш игуанадонни (унинг ҳам танасида асфальт доғи қолганди) ҳайдаганча қайтишди. Бир ҳинду уларга яқинлашиб, жониворни сўйишни буюрди, ва фақат шундагина биз игуанадонлар маҳаллий халқнинг шахсий мулки эканини тушундик, худди биздаги қорамоллар сингари. Бундан келиб чиқадики, сирли асфальт доғлар шунчаки тамға ёки белги экан. Ушбу жуда кичкина мияга эга бефаҳм ўтхўр жониворлар ўзининг улкан катталигига қарамай шу қадар ожиз эди-ки, уларга ҳатто болалар ҳам бас кела оларди. Бир неча дақиқа ўтиб игуанадон бўлакларга бўлинниб, ҳиндулар найза ёрдамида кўлдан тутиб келган қандайдир йирик тангачали балиқ билан гулханда пиширилаётган эди.

Саммерли саёзликка ётиб, ухлаб қолди, биз уччовимиз эса мана шу ёввойи мамлакат ҳақида кўпроқ маълумотга эга бўлиш чанқоғи билан кўл қирғоқларини изғишига киришдик. Икки бора йўлимииздан птеродактиллар ботқоғида кўрганимиздек кўкимтири балчиқли чуқурлик учради. Ўз кучини йўқотган мазкур вулқон кратерлари лорд Джонни қаттиқ қизиқтирарди. Челленджер ҳам ўз эътиборига муносиб ниманидир топди, бу – кучли урилаётган балчиқли грейзер бўлиб, унинг оқими пуфаклар ҳосил қилиб қайнар, ўзидан қандайдир газ ажратиб чиқарабди. Челленджер гейзерга ковакли қамишпояни суқди, унга гутур чўпини яқинлаштириди, ва ёндирилган газ портлаб, кўм-кўк олов билан ёнаётганини кўриб, худди мактаб ўқувчиси каби қувончдан бақириб юборди. Кейин у қамишпояга чарм та-маки халтани ўрнатиб, уни ҳам газ билан тўлдирди ва ҳавога қўйиб юборди. Ушбу эксперимент профессорни янада кучлироқ завқлантириди.

– Ёнувчи газ! Яна қандай – ҳаводан ҳам енгил! Энди унда анчагина микдорда озод (бирикмаган ҳолдаги) водород борлигига амин бўлдим. Шошмай туринг, дўстларим! Джордж Эдуард Челленджер ҳали барча имкониятларини ишга солганича йўқ! Буюк онг доим табиатни ўзига хизмат қилишга мажбур қиласди. Ҳали буни ўз кўзингиз билан кўрасиз! – У мағруона қўксини олдинга чиқарди, бироқ сирли ўй-ҳаёлларини бизга баён этмади.

Менга қолса қирғоқ күлга қараганда унча қизиқ эмасдек тууди. Ҳиндуларнинг пайдо бўлиши ва шовқин унинг атрофидаги бари жонзотларни чўчитиб юборганди, ва лагермиз атрофидаги жимжитликни баланд осмонда қанот ёзиг учганча, ўлаксаларни излаётган бир неча птеродактилардан бошқа ҳеч нарса бузмасди. Бироқ марказий кўлнинг ним пушти сувининг ўз ҳаёти бор эди. Ниманингдир улкан аспидли-қора елкаси ва тишсимон сузгичлари сув устида кумуш томчилар сачратар ва яна тубда ғойиб бўларди. Қумлоқ саёзлик қандайдир бадбашара мавжудотлар билан тўлиб-тошиб ётарди – ё улкан тошбақа, ё калтакесак, ва уларнинг орасидаги бир маҳлуқ айниқса эътиборимизни жалб қилди. Қийқим каби жулдур тери, у ёғли шуъла билан товланиб турувчи ўзининг бор юзаси билан титраб кўяр, қум устида секинлик билан судраларди. Вақти-вақти билан сувдан дафъатан қандайдир илонсимон маҳлуқларнинг боши кўриниб қоларди, улар жила қилиб тўлғонар, худди кўпикли ёқа танғиб олгандек сузарди. Бироқ, маълум бўлишича, улар илон эмас экан. Ушбу мавжудотлардан бири биздан унча узоқ бўлмаган қумлоқ саёзликка чиқди, ва биз унинг узун бўйни катта пардасимон сузгичли-цилиндрсимон гавда билан давом этиб кетганини кўрдик. Бизга келиб кўшилган Челленджер ва Саммерли завқ ва таажжустан ўзини йўқотиб кўйишганди.

– Плезиозавр¹! Чучук сувда яшовчи плезиозавр! – ҳай-кирди Саммерли. – Ва мен уни ўз кўзим билан кўриб ту-

¹ – Плезиозавр – қирилиб кетган йиртқич дengiz судралувчиси, кенг ва зич гавдага, катта куракоёқ ва узун бўйинга эга бўлган. Плезиозавр юра ва бўр даврида яшаган, айrim вакиллари улкан катталиkkача етган (узунасига ўн беш метр).

рибман! Азизим Челленджер, зоологлардан қай бири бундай баҳт билан мақтана олади?

Кеч түшди, қызил танли иттифоқдошларимизнинг гулханлари қоронгуда қизарип күринди. Бироқ сувдан анча наридаги қирғокда ётган бўлсак ҳам, кўлнинг тубида яшовчи баҳодирларниң сув сачратиши ва пишқиришини эшитишда давом этардик.

Эрта тонгнинг илк нурлари тушгунча ҳамма тик оёқда туришга улгурганди, ва бир соат ўтиб, мисли кўрилмаган сафаримизга киришдик. Кўпинча мени жангга ҳарбий мухбир қилиб жўнатишларини орзу қиласдим. Бироқ ҳар қандай ҳаёлпараст одам тақдир менинг пешонамга битган кампанияни тасаввур ҳам қилмаган бўларди! Хуллас, ўзимнинг “ҳарбий ҳаракатлар майдонидан олинган илк хабарларимга” киришаман.

Бир кеча ичида кучимиз маҳаллий халқнинг янги отрядлари билан тўлди, эрталаб беш юзга яқин жангчи тўпланди. Оддин разведкачилар жўнатилди, уларнинг ортидан жипс саф тортиб, бош кучлар олдинга илдамлади. Биз буталар-ўсиб-ётган-унча-тик-бўлмаган қоядан кўтарилиб, чангалзорга кирдик. Найзабардор ва камончилар чангалзор чети бўйлаб нотекис сафда сочилиб кетишли. Рокстон ва Челленджер ўнг қанотдан, мен ва Саммерли эса – чап қанотдан ўрин эгалладик. Шундай қилиб, биз, курол-аслаҳанинг энг сўнгти ютуғи билан қуролланганлар тош асрининг ёввойи галасини жангта бошлаб борардик.

Рақибларимизни узоқ кутишга тўғри келмади. Ўрмон чангалзоридан кучли гувлашлар эшитилди, сўнг тош ва дубулғалар билан қуролланган одамсимон маймунлар ҳужум қилган ҳиндулар тўдасининг қоқ марказига қараб отилишиди. Бу жуда мардонавор, бироқ ўта маънисиз ҳатти-ҳаракат эди, негаки бесўнақай, қийшиқ оёқли маҳлуқлар мушук каби абжир маҳаллий ҳиндуларга бас кела олмасди.

Кўз ўнгимизда даҳшатли манзара намоён бўлди: газабдан кутурган маймунлар оғзидан кўпик сачратиб, кўзлари қаҳрдан ёнганча ўзига қаратса камондан ўқ узаётган тутқич бермас душманларига ташланарди. Ёнимдан кўкси ва биқинларига найза санчилган улкан маҳлуқ ўкирганча ўтиб кет-

ди. Мен раҳмим келиб, унга ўқ уздим – у алой бутаси орасига гурсиллаб ийқилди. Бироқ бошқа отишими түғри келмади, негаки ҳужум сафнинг марказига йўналтирилган ва ҳиндулар бизнинг ёрдамимизсиз уларга бас келганди. Мазкур бостириб киришда қатнашган маймуналардан биронтаси ҳам тириклай дараҳтлар панаисига ўта олмади, чамамда.

Бироқ ўрмон ичига кирганимизда, иш янада мураккаблашди. Оғир жанг бир соат зиёд давом этди, ва баъзи дақиқаларда менга кунимиз битгандек туюлишга улгурди. Маймуналар чангалзордан қутимаганда пайдо бўлар ва дубулғаси билан бирварақийга учтадан, тўрттадан ҳиндуни тинчтарди. Оғир дубулғалар найзалар йўналтирилмасданоқ қақшатқич зарба берарди. Зарблардан бири Саммерлининг милтиғига түғри келиб қолди ва қурол майда-майда бўлиб атрофга сочилиб кетди. Яна бир дақиқа – ва унинг боши ҳам ҳудди шундай қисматта учраган бўларди, бироқ ўз вақтида етиб келган ҳинду маҳлукқа қаратса найза отди. Дараҳтга чиқиб олган маймуналар бизга тош ва катта-катта бутоқлар отар, айримлари тўданинг қоқ ўртасига сакраб тушиб, сунгти қони қолгунча шиддат билан курашарди. Ҳиндулар қаросимага тушиб қолди, агар душманга катта талафот етказаётган милтиқларимизнинг ўқ ёмғири бўлмаганида, уларни қочиб-қолишдан ҳеч нарса ушлаб қола олмасди. Бироқ сардор яна ўз жантчиларини тўплаб, уларни шу қадар шитоб билан ҳужумга бошлиди-ки, ҳатто энди маймуналарнинг чекинишига түғри келди. Саммерли қуролсиз эди, аммо мен ўқ кетидан ўқ узардим, ўнг қанотдан ҳам тинимсиз ўқ овозлари эшитилиб турарди.

Ваниҳоят маймуналарнинг вужудини саросима қамраб олди. Улар чийиллаб, гувлаганча ҳар тарафга қараб қоча бошлиашди, бизнинг иттифоқдошларимиз эса ёввойи ҳай-қириқлар билан уларнинг ортидан чопишиди.

Бу кун асрдан асрга кўчиб келаётган барча низолар учун, саёз тарихда тўлиб-тошиб ётган жабр-зулм ва таъқиблар учун инсонни мукофотлаши зарур эди. Бундан буён у ясси тоғнинг хожасига айланмоқда, одамсимон ҳайвон эса ўзига белгиланган бўйсинувчи ўрнини эгаллаши лозим.

Мағлуб бўлганлар қанчалик қочишга уринмасин, уларни ҳиндулардан ҳеч нарса қутқариб қола олмасди, ва ўрмон

чангалзорида камалак ипининг шувиллаши, дарахтлардан қулаётган гавдаларнинг турсиллаган овози бир зум ҳам тинмади, зафарли ҳайқириқлар янграшда давом этарди.

Мен уларнинг ортидан чопиб боаётганимда бизни излаб юрган лорд Джон ва Челленджерга дуч келдим.

– Ҳа, албаттаг! – деди лорд Джон. – Якуний қисмни ҳиндуларнинг ўзига қўйиб берсак ҳам бўлади. Манзара ўта ёқимсиз бўлади. Қанчалик кам кўрсак, шунча хотиржам ухлаймиз.

Челленджернинг кўзларидан жанговар ўт чақнарди.

– Дўстларим! Бизнинг қисматимиизга тарихнинг келгусида қандай кечишини белгиловчи, оламнинг тақдирини ҳал қиливчи жанглардан бирида қатнашиш баҳти битилган экан! – деди у, мағруона кўринишда олдимизда кўкрак керганча у ёқдан-бу ёққа юриб. – Бир ҳалқнинг иккинчи сининг устидан қозонган ғалабаси ҳимани англатади? Ҳеч нарсани. У ишни ўзгартирмайди. Бироқ замонлар тонгида, яъни ғор одамлари йўлбарсларни енгтан ёки фил биринчи марта ўзининг ҳукмдори борлигини тушуниб етган даврда олиб борилган шафқатсиз жанглар, – ана шулар тарихда из қолдирган асл забт этиш, асл ғалабалар бўлган.

Бу каби урушларнинг бешафқатлигини оқлаш учун уларнинг энг сўнгти мақбуллигига нақадар ишониш мумкин!

Ўрмон бўйлаб юриб, ҳиндуларнинг найза ва камон ўқи теккан маймунлар жасадига ҳар қадамда дуч келардик. Абжақ қилинган инсон таналари душман ўз ҳаётини қимматга сотган энг қизғин жангларнинг жойини белгилаб берарди. Олдинда ҳамма вақт бақириқ ва ўқириклар эшитилар, ва улар орқали биз қувишининг йўналишини билиб олардик. Маймунларни уларнинг шаҳарчасигача сиқиб боришли, ўша ерда улар охирги кучларини тўплаб олишиди, мана энди биз даҳшатли якуний саҳнада иштирок этиш учун айни вақтида етиб келдик. Икки кун олдин бизнинг жасоратимизга гувоҳ бўлган жар ёқасидаги айнан ўша ялангликка ҳиндулар юзга яқин омон қолган маймунларни қувиб боришли. Биз айни ўша дамда, ғолиблар найзаларини қия тутиб маймунлар тўдасини ярим ҳалқа шаклида ўраб олганда етиб бордик. Бари бир неча сонияда якун топди. Ўттиз-қирқта маҳлук ўша жойнинг ўзида жон таслим қилди. Қолганла-

ри чийиллар, силтанар, аммо бу ҳеч ёрдам бермасди. Уларни жарга қулатиши, одамсимонлар пастда, олти юз фут чуқурлиқда ўсиб ётган учкур бамбукларга санчилиб, ўзларининг илгариги қурбонларининг қисматини баҳам кўриши.

Челленджер ҳақ эди: инсон шу кундан бошлаб Мепл-Уайт мамлакатидаги ҳукмронлигини умрбод мустаҳкам ўрнатди. Маймуналар қабиласининг эркаклари энг сўнгтисигача қириб ташланди, уларнинг шаҳарчаси хонавайрон этилди, болалари тутқунликка маҳкум этилди. Сўнгти қонли жанг инсон ва маймуналарнинг ўзаро азалий урушига якун ясади.

Бу ғалаба бизни ҳам қутқариб қолди. Биз Челленджернинг қўргонига қайтиб бордик ва содик ҳабашимиз билан алоқа ўрнатдик. У маймуналар дўл каби жарлиқдан ёғилганини кўриб, бу даҳшатли манзарадан кўрқиб кетганди.

— Кетинглар, у ердан кетинглар! — бақираарди у, кўзлари қўрқувдан пешонасига чиқаёзганди. — У ерда иблис бор, у сизларни хароб қиласди.

— Ҳабашнинг оғзи билан ҳақиқат сўзланди! — ишонч билан деди Саммерли. — Бизга шунча саргузашт етарли, бундан ташқари улар биз каби инсонларга тўғри келмайди. Челленджер, сўзларингизни ёдга солишга мажбурман. Бундан буён сиз бизни бу даҳшатли мамлакатдан олиб чиқиш ва тараққий этган оламиизга қайтариш йўлини излашингиз лозим.

XV БОБ

КЎЗ ЎНГИМИЗДА ШУНЧА МЎЖИЗА НАМОЁН БЎЛДИ!

Мен ҳар куни кундалик юритяпман ва бошимиз узра изгиб юрган булатлар тарқаб, улар орасидан қуёш қўрингани ҳақида ёзиш мумкин бўлган ўша дақиқани кутиб турибман. Биз ҳамон бу ердан чиқиб кетиш йўлини билмаймиз, ва тақдиримиздан нолимоқдамиз. Лекин ҳар ҳолда Мепл-Уайт мамлакатидаги янгидан-янги мўжизалар ва унда яшовчиларнинг ҳаётини кузатиш имконини берган

ясси тоғдаги мана шу мажбурий ушланиб қолишимизни қачонлардир миннатдорлик билан ёдга олишимизни яққол тасаввур қиляпман.

Хиндуларнинг одамсимон маймунлар устидан қозонган галабаси бизнинг вазиятимизни тубдан ўзгартирди. Шундан бўён биз ясси тоғнинг асл хўжайинларига айландик, чунки маҳаллий халқ бизнинг мўжизакор кучимиз уларнинг азалий душманларини тор-мор этишда ёрдам берганини эслаб, бизга қўркув ва миннатдорлик билан қаарди. Улар, афтидан, шундай қудратли ва сирли мавжудотлар ясси тоғни бир умрга тарк этиб кетишига қарши эмасдилар, бироқ текисликка тушиш йўли уларга номаълум эди. Уларнинг имо-ишоралари ёрдамида тушунишимиз-ча, илгари ясси тоғ текислик билан туннел орқали бириккан, биз тошлар тепалигини айланиб ўтганимизда унинг пастки қисмини қўрган эдик. Қадим замонларда одамсимон маймунлар ва хиндулар айнан шу йўл билан ясси тоғга кўтарилишган, яқиндагина ундан Мепл-Уайт ҳам ўз дўсти билан фойдаланганди. Аммо бир йил аввал бу ерда қаттиқ ер силкиниши юз бериб, туннелнинг тела қисмини қоя парчалари бутунлай ёпиб қўйган эди. Биз пастга, текисликка тушиш истагини билдирганимизда, ҳиндулар елка қисиб, билмасликларини айтиб, бош силкишди, холос. Улар бизга чиндан ёрдам бера олиш масмиди ёки бун исташмадими, айтиш қийин.

Голибона сафардан сунг ҳиндулар омон қолган маймунларни (эй худо, улар йўл бўйи шу қадар увлашдик!) ясси тоғнинг бошқа қисмига ҳайдаб бориб, уларни ўзларининг горларидан унча узоқ бўлмаган ерга жойлаштиришиди. Ва шу кундан эътиборан маймунлар қабиласи бутунлай инсоннинг қулига айланишди.

Тунги зулмат аро ўзининг ўтган шон-шуҳратини ва маймунлар шаҳрининг аввалги улуғворлигини эслаётган аллақандай ибтидоий Иезекиилнинг узундан-узун ноласи тез-тез эшитилиб турарди. Эндиликда мағлуб бўлган маймунлар ўз хожаси – инсонлар қўл остида дараҳт кесувчи ва сув ташувчи вазифаси билан кифояланишга мажбур.

Жангдан икки кун утиб, биз яна ясси тоғни кесиб ўтдик ва қизил қоялар ёнбағрида лагерь ўрнатдик. Ҳиндулар

бизга ғордан жой эгаллашни таклиф этишди, бироқ лорд Джон бунга розилик билдиримади, агар мабодо улар бизга қарши нимадир ўйлаб қўйишган бўлса, биз тамоман уларнинг измида бўлиб қоламиз, деб ўйлади.

Биз ўз мустақиллигимизни сақлашни маъқул деб топдик, ва иттифоқдошларимиз билан яхши муносабатлар ўрнатиб, лекин ҳар ҳолда қуролларни тайёр ҳолда ушлаб турдик. Уларнинг ғорига кўп бор кирдик, лекин шундай ажойиб турар-жойни уларга ким инъом этганини – ўзларими ёки табиат – барибир била олмадик. Форлар қояларнинг асоси бўлиб хизмат қилган, келиб чиқиши вулқонларга хос бўлган қизғиши базалът ва қаттиқ гранит ўртасида ҳосил бўлган қандайдир уваланиб кетувчи жинс баландлигига қазилган эди.

Ердан тахминан саксон фут баландликда жойлашган форларга кириш йўлларига тор ва сирпанчик, тошли зиналар олиб бораради, улардан ҳеч қандай йирик ҳайвон чиқа олмасди. Ичкариси иссик ва қуруқ. Форлар турли чуқурликкача кряж қалинлигига бораради; уларнинг силлиқ кулранг деворларида учи куйдирилган таёқчалар ёрдамида ясси тоғда яшовчи ҳайвонларнинг ажойиб тасвиirlари чизилганди. Агар Мепл-Уайт мамлакатида биронта ҳамтирик жон қолмаган тақдирауда ҳам, келажак тадқиқотчи-си ушбу форларнинг деворларидан ёввойи ҳайвонот дунёси ҳақида тўла-тўқис маълумотларни топган бўларди, неғаки бу ерда бари чизилган – динозаврлар ҳам, игуанадонлар ҳам, калтакесакларнинг барча турлари ҳам.

Улкан игуанадонлар ҳиндулар кўлига ўргатилган ҳайвон, ёки, аниқроғи, улар учун мисоли юрадиган гўшт омбори саналишини билиб, инсон ҳатто найза ва камон каби мукаммал бўлмаган қурол билан ҳам ясси тоғ устидан тўла ҳукмронлик ўрната олган, деб ўйладик. Бироқ тез орада бунинг нотўғри эканига амин бўлдик, чунки унга бу ерда вақтингча чидаб туришганди.

Бахтсизлик форлар ёнидан жой эгаллаганимиздан уч кун ўтиб юз берди. Челленджер ва Саммерли эрталабдан кўл бўйига отланишиди, у ерда маҳаллий ҳалқ гарпун отиб калтакесакларни овлаётган эди. Биз лорд Джон билан лагер-

да қолдик; биздан унча узоқ бўлмаган ғорларнинг қарши-
сидаги ўт-ўланли ёнбағирда ўз ишлари билан банд ҳинду-
лар кўриниб турарди. Ва бирдан юзлаб овоз қаттиқ бақи-
ра бошлади: "Стоа! Стоа!" Катталар ва болалар ҳар томон-
дан ғорга қараб шошишди, ва бир-бирига тиқилиб, тошли
зиналардан юқорига тирмаша бошлашди.

Ўз бошпанасига етиб боришибди, сўнг бизни ҳам тезроқ
уларга қўшилишимизни сўраб, қўл силкишибди. Биз ми-
лиқларни қўлга олиб, нима бўлганини билиш учун чопдик,
бизга қараб ўн-ўн бешта ҳинду жон-жаҳди билан югуриб ке-
лишарди. Уларнинг ортидан эса иккита маҳлуқ кўринди –
худди эски лагеримизга тунда ташриф буюрган кутилмаган
мехмон ва менинг тунги таъқибчим каби. Улар сакраб ҳара-
катланар, ва кўринишидан улкан жирканч бақага ўхшарди.
Шу пайтгача бу баҳодирларни фақат тунда кўришга тўғри
келганди, чунки улар кечаси ов қилар, кундузи эса ўз ини-
дан фақат безовта қилишганидагина чиқишарди, ҳозир ҳам,
афтидан, айнан шундай бўлганди. Биз кўз ўнгимиздаги ман-
зарадан таажжубга тушганча, қотиб қолгандик. Бу баҳайбат
бақаларнинг доғли, сўгалли териси қуёш нурида камалак-
нинг ҳамма рангида товланар, балиқ таңгачалариг'каби йил-
тираб кўринарди. Умуман олганда, узоқ кутишимизга тўғри
келмади, негаки ўша маҳлуқлар бир неча сакрашда баҳт-
сиз ҳиндуларга етиб олишибди... Ва шу ерда даҳшатли ҳол юз
берди. Уларнинг усули шундай эди: яқиндаги ўлжаси усти-
га бутун оғирлиги билан ўзини ташлаб, уни эзилган, абжаги
чиқсан ҳолда қолдириб, яна бошқаси сари отиларди. Ҳин-
дулар даҳшатли қичқириқ билан ғор тарафга қараб югуравар,
бироқ ўз таъқибчиларидан қочиб қутула олишмади. Улар
бирин-кетин ҳалок бўлишарди, биз лорд Джон билан ёр-
дамга етиб борганимизда уларнинг гуруҳидан фақат беш-ол-
ти кишигина қолганди. Умуман олганда, биз нафақат уларга
ёрдам бера олмадик, балки ўзимиз ҳам нобуд бўлай дедик.
Ўша маҳлуқларнинг танасига ўқ кетидан ўқ ёғилди, ташқа-
ридан қараганда гўё милиқларимиз қофозли шарчалар билан
ўқлангандек кўринарди. Ваҳоланки, ўқлар атиги икки
юз қадам масофадан узилганди! Улкан судралиб юрувчилар
яраланишдан қўрқмас, марказий мия аппарати бўлмагани

учун ҳатто энг замонавий қурол ҳам у билан курашда фойдасиз матоҳга айланарди. Ягона эришган ютуғимиз – ўқларнинг овози ва чақнаш билан уларнинг эътиборини чалғитганимиз ва шу орқали ўзимизга ҳам, ҳиндуларга ҳам қутқарувчи зиналаргача етиб олишга имкон берганимиз бўлди.

Бироқ йигирманчи асрнинг портловчи ўқлари кучсиз бўлган жойда ёввойиларнинг заҳарланган, яъни уни строфант¹ дамламасига ботириб олинган ва ўлик заҳари суртилган камон ўқларига таянишга тўғри келарди. Бундай камон ўқлари овда фойда бермайди, негаки тарихдан илгариги маҳлуқларнинг қон айланиши шу қадар суст-ки, улар одатда ҳатто заҳар тарқалишидан олдин ўз ўлжасига етиб олиб, бурда-бурда қилиб ташлашга улгуарди. Аммо ҳозир вазият бошқача: таъқибчиларимиз ғорга олиб борувчи тошли зиналар ёнида пайдо бўлганида, тоғ тепаликларининг ҳар бир тирқишидан хуштак чалиб камон ўқлари ёғилди. Маҳлуқлар санчилган найзалардан типратикан қўринишини олиши, бироқ, афтидан, илк дақиқаларда оғриқ умуман сезилмади, негаки улар ўз ўлжасини қўлдан бой бермаслик учун кучсиз ғазаб билан зинадан юқорига кўтарилишда давом этар, қийинчилик билан бир неча зинадан кўтарилиб, шу заҳотиёқ пастта сирғаниб тушишарди. Лекин ҳар ҳолда заҳар таъсири қила бошлади. Бир маҳлуқ бўғиқ овоз билан ўкирди ва ялпоқ боши билан ерга йиқилди. Иккинчиси қаттиқ увлади, бир неча беўхшов сакраш қилиб, сўнг тиришганча шеригининг ёнига думалади ва тез орада у ҳам жимиб қолди. Шунда ҳиндулар ғорлардан тўда-тўда бўлиб чиқишиди ва завқли ҳайқириқлар билан жасадлар атроғига тўпланиб, икки ҳавфли душман устидан ғалаба қозонганидан севинишиди.

Унинг гўштини-еб бўлмасди, негаки заҳар тарқашда давом этарди. Ҳиндулар ҳар икковини бўлакларга бўлиб, бу ердаги ҳавони булғамаслик учун ўрмонга элтиб ташлашиди. Ғорлар ёнида фақат ҳар бири ёстиқдек келадиган иккита катта юрак қолди; улар мустақил яшай олар, оҳиста ва бир маромда қисқарар ва кенгаярди, ва мана шу жирканч юрак уриши бир кун, икки кун давом этди ва фақат учинчи куни жим бўлди.

¹ – Страфант – заҳарли ўсимлик.

Қачонлардир ўзимнинг ҳақиқий столим (унинг ўрнини ҳозир консерва банкаси эгаллаганди) ва энг яхши ёзув қуролларим (калта-култа қалам ва титилиб кетган ягона ён дафтар ўрнига) бўлса; мен аккала қабиласи ҳиндуларини батафсил тасвирлайман, уларнинг орасидаги ҳаётимизни ва оз-оздан бизга ўз сирларини очаётган сеҳрли Мепл-Уайт мамлакати ҳақида баён этаман. Хотирам панд бермайди; унда болалигимдаги илк таассуротларимдан тортиб ясси тоғда ўтгазган ҳар дақиқа, ҳар соатгача сақланиб қолади, ва бу хотидаларни бошқа ҳеч нарса ўчира олмайди. Вакти келиб, мен марказий қўлдаги ўша ойдин кечани тасвирлайман, ўшанда ҳиндулар қайигимизни ағдариб юборишига оз қолган ёш ихтиозаврни¹ тўрга илинтиришганди. Бу мавжудот ё тюленъ, ё уч кўзли балиқقا ўхшар, учинчи кўзи боши тепасида жойлашган, қолган иккитаси эса суюкли қобиқ билан ҳимояланганди. Ўша оқшом яшил сув илони қамишзор орасидан биз томон отилди, Челленджер ўтирган қайиқни бошқараётган ҳиндуни ўз ҳалқаси билан ўраб, уни сув тубига тортиб кетди.

Мен яна ғалати оппоқ мавжудот ҳақида сўзлаб беришни ҳам унутмайман – биз ҳали ҳам унинг нима эканини билмаймиз: судралиб юрувчими ёки ҳайвон, – у марказий қўлнинг шарқроғидаги сасссиқ ботқоқда яшар ва суст фосфорли ёруғ таратиб, буталар орасида изғиб юради. Ҳиндулар ундан шу қадар қўрқар эди-ки, ҳатто ўша ботқоқлик ёнига яқинлашмасди, биз эса у ерда икки марта бўлдик, маҳлукни узокдан кўрдик, бироқ атроф балчиқзор бўлгани учун унга яқинлаша олмадик. Фақат шунигайтишим мумкин-ки, у оддий сигирдан катта эмас ва ён-атрофига ўзидан ёқимсиз мушк хиди таратади.

Менинг келгусидаги қайдларимда тез югурувчи улкан күш ҳақидаги эслатмаларимни ҳам ўқишиңгиз мумкин, бир сафар Челленджер ундан қочиб, аранг қоялар ҳимоясига ўтиб олганди. Унинг бўйи тужқушдан анча баланд бўлиб, хунуқдан-хунук боши эса узун ва туксиз бўйнига уланиб кетганди. Челленджер тошлиардан юқорига тирмашаётганида у ўзининг қайрилган ёвуз тумшуги билан.

¹ – Ихтиозавр – мезозой даврида яшаган денгиз судралиб юрувчиси, турли шаклга эга, кўриниши эса дельфинга ўхшаб кетади.

исканда каби бир уриб, шеригимизнинг пошнасини узиб олди. Бу сафар замонавий қурол ўзини уялтириб қўймади: бўйи ўн икки фут келадиган улкан фороракос¹ (нафасини ростлашга улгурмаган профессор, завққа тўлиб, унинг номини бизга аён этишга улгурганди) лорд Джоннинг ўқидан мағлуб бўлиб, ерга қулади ва оёқларини титратганча, ўзидан анчагина пат сачратди, бу орада ўзининг ғазабдан ёниб турган сариқ қўзларини биздан умуман узмади. Мана шу ёвуз япалоқ калла "Олбени" кабинетини безаб турган бошқа ўлжалар орасидан жой эгаллаган кунгача умр кечиришни нақадар орзу қилардим!

Пировардида, албатта, токсодон² ҳақида ёзмасам ҳам бўлмайди – биз бир сафар сувлоқ ёнида отиб ўлдирган, ўткир тишлари олдинга бўртиб чиққан ушбу баҳодир дениз чўчқасининг бўйи ўн фут келарди.

Вақти етиб, буларнинг бари ҳақида-батафеил-маълумот бераман ва саргузаштларимиз билан бир қаторда ажойиб ёз оқшомларини меҳр билан тасвирлайман, ўшандა биз, тўртловон қаердадир ўрмон четида бизга ҳотаниш бўлган гуллар орасида сокинликда ётардик, ширали меваларидан оғирлашган дараҳт шохлари орасидан юқорига тикилиб, мовий осмонда баландлаб учайтган ғаройиб кушларга ҳайратланиб боқар-

¹ – Фороракос – қирилиб кетган улкан қуш, у учмаган, түяқуш каби югурни юрган. Илмоқсимон қайрилган катта тумшукли бош суюгининг узунлиги ярим метр келарди.

² – Токсодон – қирилиб кетган йирик ўтхўр сутэмизувчи, бўйи тахминан каркидон билан баравар. Токсодонлар кайнозой эрасининг охирида Жанубий Америкада яшаган.

дик, кейин нигоҳимизни қалин ўт-ўланларга кўчириб, бизни кўриш учун ўз иниаридан чиққан ғалати мавжудотларни кузатардик; яна узун ойдин кечалар ҳақида ҳикоя қиласман, ўшанда биз қайиқда марказий кўлнинг ўртасигача сузаб бориб, беихтиёр кўркув билан унинг милтиллаб турган юзасига қараб туардик: мана қандайдир ғаройиб маҳлуқ атрофида улкан сувли ҳалқалар пайдо қилиб юқорига чиқди... мана қоронгу туб янги, бизга номаълум мавжудотнинг йўлини кўрсатиб, яшилсифат нур билан ёришиди... Мен бу манзараларни тафсилотлари билан эслаб қоламан, ва қачонлардир хотирам ҳамда патқаламим уларни муносиб тарзда баҳолайди.

Аммо сиз, эҳтимол, сўрашингиз мумкин, аслида кунутун ортга қайтиш йўлини излаш ўрнига қандай қилиб бундай кузатувлар билан шуғулланганимизни. Сизга жавоб бераман, ҳаммамиз бу борада қаттиқ бош қотирадик, бироқ бари бехуда. Биргина нарса аён эди: ҳиндуларнинг ёрдамига умид қилмасак ҳам бўларди. Улар бизнинг дўстларимиз эди, ва биз билан деярли қулларча содиқлик билан муносабатда бўлишарди, аммо ёрдам ҳақида, қандайдир узун тахтани жарёқасига кўтариб келиш ёки камар ва дарахт чирмовуқларидан кўпприк тўкиш борасида сўз очишимиз билан мулойим, бироқ қатъий рад жавоб билан бизни чекинтиришарди. Ҳиндулар бизга кулар, кўз қисар, бош силкиб қўйишарди, ва бундан нарига ўтишмасди. Қари сардор ҳам таслим бўлмас, ёлғиз унинг ўғли Маретас оқ танли одамларга ғамгин боқиб, имо-ишоралар билан уларга самимий ҳамдардлигини билдиарди.

Маймуналар билан ўтган жантдан сўнг ҳиндулар бизга ўзларининг сирли, оғзидан ўлим отилиб чиқувчи қуроллари билан ғалаба кафолатини олиб келувчи ўта қудратли одамдек қарай бошлишди, ва токи уларнинг ёнида эканмиз, баҳт улардан юз ўгирмайди, деб ҳисоблашарди. Бизга қизил танли аёлларга уйланишни, алоҳида горимизга эга бўлишни таклиф этишди, фақат ўз ҳалқимизни унутиб, ясси тоғда умрбод қолсак бўлгани. Ҳозирча бари осойишта ватинч ўтарди, бироқ ўз режаларимизни сир саклаш зарурлигини билардик, негаки ҳиндулар бу ҳақда хабар топса, бизни куч билан олиб қолишлари мумкин эди.

Динозаврларга дуч келиб қолиш эҳтимолига қарамай (умуман олганда, бу хавф у даражада юқори эмасди, негаки, аввал ҳам айтганимиздек, улар асосан тунда ов қилишарди), сўнгти уч ҳафта ичида икки марта эски лагеримизга бориб, ҳамон тоғ тепалиги ёнбағридаги ўз ўрнида бизни кугиб ўтирган Самбодан хабар олиб келдим. Менинг кўзларим бепоён текисликка сукълик билан разм солар, у ердан бизга узоқ кутилган ёрдам келишига умид қиласдим. Бироқ қактуслар билан тўлиб-тошиб ётган кенгликларда бирон зоф кўринмасди, ва то аранг кўриниб турган бамбукли чакалакзор деворигача бу текисликнинг бир хиллигини ҳеч нарса буза олмасди.

– Улар яқинда келишади; жаноб Мелоун. Яна бир ҳафта сабр қилинг. Ҳиндулар қалин арқон билан келишади ва сизни у ердан озод этишади! – шу сўзлар билан менга далда берарди бизнинг ажойиб Самбо.

Иккинчи сафар мен эски лагерда тунаб қолдим, эртабаб эса ортга қайтиш йўлида кутилмаган ҳолатга дуч келдим. Мен ўзимга яхши танинг бўлган йўлдан бориб, птеродактиллар ботқоғига яқинлашиб қолгандим, шунда бирдан буталар орасидан ғалати бир нарса кўринди. Яқиндан қараганда у – ўзини ҳар томондан ҳимоя қилиш учун қамишли-катақ-ёки қандайдир ғилоф кийган одам бўлиб чиқди. Бу одамда лорд Джон Рокстонни таниганимда лол қолганимни кўрсангиз эди! Мени кўриб, у ўзининг беўхшов ҳимоя либосини ечди ва кулди, бироқ бироз ҳижолат бўлгани кўриниб туради.

– Бу сизми, йигитча? – деди лорд Джон. – Ҳечам кутмандим бундай учрашувни.

– Бу ерда нима қиляпсиз? – сўрадим мен.

– Дўйстларимдан хабар олишга келгандим, птеродактиллардан, – ҳотиржам жавоб берди у.

– Бу нимага керак?

– Қизиқ ҳайвончалар! Фақат меҳмонни унча хуш кўришмайди. Ўзингиз ҳам биласиз, кутилмаган меҳмонни қандай кутиб олишларини. Мана шунинг учун ҳам шундай катакчани ясадим, уларнинг эркалашларидан ўзимни ҳимоя қилиш учун.

– Бу ботқоқликда нима ишингиз бор?

Лорд Джон менга синовчан разм солди ва уни қандайдир шубҳалар қийнаётганини пайқадим.

– Сизнингча, қизиқувчанлик фақат профессорлик мақомига эга инсонларга хосми? – деди у ваниҳоят. – Мен бу ёқимтойларни ўрганяпман, шу холос. Сизга шундай тушуниришимнинг ўзи етарлимми?

– Кечирасиз, – дедим мен.

Бироқ хушфеъллик лорд Джонни тарк этиб кета олмасди ва у бу сафар кулиб юборди:

– Хафа бўлманг, йигитча. Мен Челленджер учун кичкинагина жўжачани топмоқчиман. Мана шу менинг вазифам. Йўқ, раҳмат, сизнинг ёрдамингиз зарур эмас. Мен бу катакчада ҳеч нарсадан қўрқмайман, сиз эса ҳимоясизсиз. Хўш, яхши боринг, мени кечга кутинглар.

У этнинг яна беўхшов либосини илди, ўгирилиб, ўрмон сари қадам ташлади.

Агар шу кунларда лорд Джоннинг ўзини тутиши бир қадар ғалати бўлиб қолган бўлса, унда Челленджер ҳақида нима десак бўлади? Таъкидлаш жоизки, профессоримиз хинду аёлларини ўзига тортувчи аллақандай кучга эга эди, шунинг учун доимо ёнида пальма дараҳтининг шохини олиб юради, ҳаддан ортиқ эътибори билан ғашига тегаётган мухлисаларини паашша каби қўриб юриш учун. Тасаввур қилиб қўринг-а, бу қандай манзара эди! Эҳтимол, бу Мепл-Уайт мамлакатида қўриш насиб этган энг кулгили ҳоллардан бири эди.

Саммерлига келсак, у Мепл-Уайт мамлакатининг ҳашаротлар ва қанотлилар оламини ўрганишга бутунлай киришиб кетган, ҳамма вақтини топилган намуналарини препаратлаш билан ўтказарди (гўёки бизни ушбу мушкул вазиятдан қутқаришни истамаётган Челленджер билан жанжаллашган соатларини ҳисобгә олмаганда).

Челленджер ҳар тонг ғойиб бўлишни ва фақат тушлик маҳали тантанавор қўринишда қайтиб келишни одат қилди, гўё унинг елкасига қандайдир ўта жиддий иш учун оғир масъулият юки ортилгандек.

Ажойиб кунларнинг бирида, пальма дараҳтининг шохидан ажрамаган ҳолда, у бизни эргаштириб кетди ва ўзининг маҳфий режаларини баён этди.

Биз пальмазор ўртасидаги унча катта бўлмаган ялангликка чиқдик ва мен аввал ҳам гапирган балчиқли гейзерлардан бирига кўзимиз тушди. Атрофда игуанадонлар терисидан кесилган кўпгина тасмалар сочилиб ётарди; яна шу ернинг ўзида пардали плёнканинг катта бўлаги кўринди – кейинчалик маълум бўлишибча, бу балиқсимон калтакесакнинг қириб силлиқланган ва қуритилган ошқозони экан. Ушбу четлари тикилган плёнкада бамбук бўлаклари учун кичик тешикчалар қолдирилганди; қарама-қарши учлари лойли воронка билан бирлаштирилган, гейзернинг қайноқ оқимида пуфакчалар орқали ҳосил бўлувчи газ унга тўпланарди. Тез орада плёнка секин-аста шиша бошлади ва юқорига кўтарилишга интилди, Челленджер унга танғилган камарларни дарахтга боғлаб кўйишга мажбур бўлди. Ярим соатдан сўнг у чинакам ҳаво шарига айланди, унинг қанчалик куч билан камарларни тортаётгани ва юқорига интилаётганига қаранди, ундаги кўтариш кучи анчагина юқори эди. Челленджер жимгина ўз истеъодининг намунасига тикилиб турар ва мағрурлик билан соқолини силарди – биринчи фарзандига меҳр билан тикилиб турган бахтли отанинг ўзгинаси.

Узок чўзилган сукунатни Сammerли бўлди.

– Наҳотки бизга мана-шу матоҳда кўтарилишни таклиф этяпсиз? – совуқ оҳангда сўради у.

– Ҳозирча сизга унинг кучини намойиш этмоқчиман, азизим Сammerли, бу борада ҳеч қандай шубҳангиз қолмаслиги учун.

– У ҳолда бу бемаъни фикрни миянгиздан чиқариб ташлашни маслаҳат бераман, – қатъий равища сўз қотди Сammerли. – Сиз ҳеч қандай куч билан мени бу жинникика кўндира олмайсиз. Лорд Джон, ишонаман-ки, сиз бу охиривой ҳатти-ҳаракатни қўллаб-қувватламасангиз керак?

– Ақл бовар қилмас матоҳ! – деди йўлбошчимиз. – Уни амалда синаб кўриш жуда қизиқ.

– Ҳозир кўрасиз, – деди Челленджер. – Сўнгти кунларда бу ердан чиқиб кетиш йўлини топиш учун бор ақл ва билимини ишга солишга уриндим. Тик қоялардан пастга туша олмаслигимизга тўла амин бўлдик, туннель эса энди йўқ. Тик қояга кўприк ташлаш ҳам қўлимиздан келмайди. Унда

нима қилиш керак? Мен ёш дўстимиизга ҳам айтган эдим, мана шу гейзерлар эркин масофада водород ишлаб чиқишини. Шу ердан мантиқан ҳаво шари ҳақидаги фикр пайдо бўлди. Тан оламан, унинг учун қобиқни қаердан топиш масаласи мени анча қийнади, бироқ шу ердаги судралиб юрувчиларнинг улкан ичак-чавоқларини кўриб, ортиқ ҳеч нарсада шубҳа қилмадим. Ва мана меҳнатларим самараси.

У бир қўлинин йиртиқ курткасининг ён томонига қўйди, бошқасини эса мағруронга олдинга йўналтириди.

Бу орада шар батамом шишиб бўлган, ва камарлар уни аранг ушлаб турарди.

– Сафсата! Ҳақиқий сафсата! – энсаси қотиб гапирди Сammerли.

– Қариямизнинг калласини қаранг-а! – пиҷирлади у мента. Кейин баланд овозда деди: – Саватни қаердан оласиз энди?

– Энди сават ҳақида ҳам ўйлаб кўраман. Бу борада баъзи бир ўй-фикрларим бор. Ҳозирча эса менинг аппаратим ҳар биримизни кўтаришга қодир эканини кўрсатиб бераман.

– Айтмоқчисиз-ки, ҳаммамизни бирга, шундайми?

– Йўқ, ҳар биримиз алоҳида-алоҳида тушамиз, худди парашютдагидек. Уни қайта олиб чиқиш мосламасини ҳам ўйлаб топаман. Агар аппаратим бир одамни кўтара олса ва эҳтиёткорлик билан ерга туширса, демак, ҳаммаси жойида бўлади. Ҳозир уни синааб кўрамиз.

У жуда катта ҳажмли базалът тошини келтириди ва уни ип билан боғлаб қўйди – биз пирамидасимон тик қояга кўтарилиган ўша арқон билан. Унинг узунлиги юз фут келарди, унча қалин бўлмаса-да, лекин пишиққина эди. Кейин узун стропли чарм бўйинбоғта ўхшаш нимадир намойиш этилди. Челленджер ушбу бўйинбоғни ҳаво шарига қадади, пастга осилиб турган стропларни тўплаб, шундай боғлам ҳосил қилди-ки, натижада юк оғирлиги бор юза бўйлаб бир хил тақсимланиши лозим эди, уларга базалът бўлагини боғлаб, арқоннинг иккинчи учини қўлига ўраб олди.

– Ҳозир сизга ҳаво шаримнинг юк кўтара олишини кўрсатиб бераман, – эълон қилди у, вақтидан илгари ўз зафаридан ҳузурланиб, ва шу сўзлар билан таранг тортилган камарни кесиб юборди.

Экспедициямиз ҳали бу қадар ҳалокатта яқин келмаганди. Газга тўлдирилган қобик ўз ортидан Челленджерни тортганча, шиддат билан юқорига кўтарилиди. Мен унинг белидан тутиб қолишга аранг улгурдим ва унга қўшилиб, ҳавога кўтарилидим. Лорд Джон омбур каби қўллари билан оёғимни чанглаб олди ва биз билан кўтарилиди. Бир сония кўз олдимда ғалати манзара гавдаланди: тўрт нафар жасур саёҳатчилар, ўzlари сирини билишга уринган мамлакат устидан сосискалар тизими каби осилиб қолишпайди. Бироқ, баҳтимизга, арқон пишиқлигининг ўз меъёри бор эди, иблисона аппаратнинг кўтариш кучи ҳақида-ю бундай дея олмайман. Тарсиллаган овоз эшитилди, ва уччовлон тош каби ерга қуладик. Узилган арқонга ўралиб, қийинчилик билан оёққа турдик ва базалът бўлаги шиддат билан юқориляб бораётганини ва ахийри мовий осмонда бир нуқтага айланиб қолганини кўрдик.

— Ажойиб! — хитоб қиласи ҳеч умидсизланмайдиган Челленджер, лат еган қўлини силаб. — Тажриба бароридан келди. Ўзим ҳам бундай мувафаққиятга умид-қилмагандим. Сизга сўз бераман, жанблар, янги шар бир ҳафтадан сўнг тайёр бўлади, ва биз хотиржамгина ватанимизга қайтишнинг биринчи босқичидан ўтиб оламиз.

Шу пайтгача кундалигим бир ҳодисадан иккинчисига ўтиб ёзилган эди, энди эса, ҳаётимизга ҳеч нарса хавф солмаётганда, барча кулфатларимиз туш каби ариганда, мен ўз ҳикоямни қизил қоялар ёнбағридаги лагерда, Самбо бизни интизорлик билан кутаётган ўша лагерда якунлайман.

Пастга тушиш ҳеч қандай қийинчиликларсиз ўтди, аммо бу айнан шундай бўлади деб ким ҳам ўйлабди? Бир ярим-икки ойдан сўнг биз Лондонда бўламиз ва, эҳти-

мол, мактубим мендан бироз вақтлироқ етиб борар. Барча ўй-фикр ва ҳис-туйғуларимиз билан ҳозирданоқ уйдамиз, ҳар биримиз учун азиз ва севимли инсонларимиз қолган қадрдан шаҳарда.

Тақдиримиздаги бурилиш Челленджернинг қўлбола ҳаво шари билан таваккал амалга оширган тажрибасидан кейин юз берди. Бизнинг ясси тоғдан чиқиб кетиш борасидаги уринишларимизга фақат биргина одам ачинишини айтгандим, у ҳам бўлса биз қутқарган йигитча, қари сардорнинг ўғли эди. Унинг маъноли имо-ишпораларидан бизни истагимизга қарши бегона юртда ушлаб туришни истаслигини тушундик.

Ўша кечаси Маретас билдирамай лагерга келди, менга унча катта бўлмаган дараҳт пўстлоғи ўрамини узатди (у нима учундир доим мен билан иш кўришни маъкул кўрарди, эҳтимол, у билан деярли тенгдош бўлганимиз учундир), сўнг улуғворлик билан кўли билан ғор томонга ишора қилди, жим бўлиш белгисини кўрсатганча бармоғини тантанавор лабига теккизib, яна шундай сездирмаган ҳолда чиқиб кетди.

Мен гулханга яқин-ўтиридим, ва биз ўрамни дикқат билан кўздан кечирдик. Ушбу бир футга бир фут ўлчамдаги тўртбурчак шакидаги дараҳт пўсти бўлагининг ички оқ томонида кўмир билан соддаnota ёзувларини эслатувчи таёқчалар чизилганди, уларни қуйида акс эттираман:

– Ҳозир келганида унинг кўриниши нақадар маъноли эканига аҳамият қаратдингизми? – сўрадим дўстларимдан.
– Бу биз учун муҳим бир нарса.

– Балки ёввойи йигит биз билан бироз ҳазиллашмоқчи бўлгандир? – деди Сammerли. – Мана шундай элементар эрмаклар билан, эҳтимол, инсоннинг ривожланиши бошланар.

— Бу қандайдир шифр, — деди Челленджер.

— Ёки ребус, — кўшимча қилди лорд Джон; елкам оша белгиларга қараб, ва бирдан пўстлоқ парчасини қўлимдан ииртиб олди. — Худо ҳаққи, менимча, мен бу жумбоқни ечдим! Йигитча ҳақ. Қаранг. Бу ерда таёқчалар қанча? Ўн саккизта. Қоянинг нариги томонидаги ғорлар нечта? Улар ҳам ўн саккизтами?

— Чиндан ҳам! Ахир ў ўша томонга ишора қилди! — дедим мен.

— Демак, тўғри. Бу ғорларнинг харитаси. Қаранг, жами ўн саккизта таёқча — қисқалари бор, узунлари бор, айримлари иккига айрилган. Бирининг остида крестча бор. Нима учун? Эҳтимол, қолганларига қараганда энг чуқур ғорни алоҳида кўрсатиш учундир.

— Икки боши очик! — бақирдим мен.

— Ёш дўстимиз, афтидан, ҳақ, — мени қўллаб-кувватлади Челленджер. — Акс ҳолда ҳинду нега уни крестча билан белгилаб қўйди? Ахир унинг бизга хайриҳоҳлик билдириши учун сабаблар кўп. Агар ғорнинг чиндан ҳам икки учи бўлса, ва нариги томонидан ҳам худди шу даражада чиқилса, у ҳолда ергача масофа юз футдан кўп эмас.

— Юз фут — арзимаган гап! — тўнғиллади Сammerли.

— Ахир бизнинг канатимиз узуроқ-ку! — хитоб қилдим мен. — Биз ҳеч қандай қийинчиликсиз пастта тушиб оламиз.

— Ҳиндуларни унутиб қўйдингизми? — бўш келмасди Сammerли.

— Бу ғорларда ҳеч ким яшамайди, — дедим мен. — Бу ғорлар омборхона вазифасини ўтайди. Келинг, ҳозироқ у ерга чиқиб, текшириб келайлик.

Яssi тоғда қаттиқ серелим дараҳт ўсади — ботанигимизнинг сўzlарига қараганда, араукария тури, — унинг шохларидан ҳиндулар машъала сифатида фойдаланишади. Ҳар биримиз бир қучоқдан шу шохлардан йигиб олдик ва харитада крестча билан белгиланган ғорнинг моҳ босган зиналаридан кўтарилидик. Тахмин қилганимдек, унда ҳеч ким яшамас эди, кўпгина катта-катта кўршапалакларни ҳисобга олмаганда, улар қанотларини қаттиқ силкиганча тиним-

сиз бошимиз узра парвоз қилишарди. Ҳиндуларнинг эътиборини жалб қилишни истамай, биз қандайдир бурилиш, бурчакларни пайпаслаб, анчагача қоронгуликда юрдик, ва кириш қисмидан анча узоқлашганимиздан сўнг машъаларни ёқдик. Кўз олдимизда қуруқ ва оқ шағал сепилган, гумбазсимон шифтли ва ҳайвонлар тасвиirlари туширилган силлиқ қулранг деворли туннел гавдаланди. Биз олдингá илдамладик, ва бирдан баримиз ҳафсаламиз пир бўлиб бақириб юбордик: қаршимизда тошли девор пайдо бўлганди – на ковак, на тирқиш, на ёриқ бор, ҳатто сичқон ҳам ўта олмайди. Бу ердан чиқиши йўли йўқ эди.

Биз йўлимиздан чиқкан кутилмаган тўсиққа ғамгин боқиб турадик. Бу девор туннелнинг ён деворларидан ҳечам фарқ қилмасди, демакки, бу ерда бизга таниш ўша ерости йўлида бўлгани каби ўтирилиш юз бермаган. Бу ҳақиқий боши берк йўл, бошқа нарса эмас.

– Рухингизни туширманг, дўстлар, – деди ҳеч умидсизланмайдиган Челленджер. – Ахир сизга иккинчи ҳаво шарини ваъда қилганман-ку.

Саммерли инграб юборди.

– Эҳтимол биз, ғорни адаштириб қўйгандирмиз? – дедим мен.

– Қўйинг, йигитча! – деди лорд Джон ва бармоғини харита устидан юргизди. – Ўнгдан ўн еттинчи фор, яъни чапдан иккинчиси. Йўқ, хато қилган бўлишимиз мумкин эмас.

Мен крестчага қарадим ва севинчдан ўзимни йўқотиб, бирдан қичқириб юбордим.

– Биламан! Биламан! Ортимдан юринг, тезроқ! – Ва бошим узра машъалани кўтариб, орқага қарао юра бошладим. – Мана шу ерда! – Мен қумда ётган ёнган гугурт чўпларини кўрсатдим. – Мана бу ерда биз машъалаларни ёқдик.

– Тўғри.

– Ахир суратда аниқ кўрсатилган, фор иккига ажralиб кетади! Демак, биз ўша жойни қоронгуда шунчаки кўрмай ўтиб кетганмиз. Ўнг томондан юрайлик ва, ишончим комил-ки, биз уни топамиз.

Мен айтганимдек бўлди. Ўттиз ярд юрганимиздан сўнг катта тешик қорайиб кўринди. Биз унинг ичига бурилиб,

анча кенгроқ туннелга кириб қолдик. Сабрсизлик бизни олдинга қараб қуварди. Юз ярд, иккинчиси, учинчиси... ва дафъатан олдинда қизғиши шуъла кўринди. Бу нима бўлиши мумкин? Равон, липилламаётган олов йўлимизни тўсиб туради. Биз қадамимизни тезлатдик. Бу аланганинг иссиқ тафти сезилмасди. Бари сассиз, на шитирлаш, на бирон бир товуш бор... Бу орада оловли парда йўқолмасди, ва унинг шуъласи оқ қумни ярқираган олмосга айлантирганча, туннелни кумушрангда жилолантирарди. Биз янада яқинроқ бордик, парданинг чети кўз ўнгимизда аниқ думалоқланди.

— Бу ой, онт ичаман, ой! — бақирди лорд Джон. — Биз озодмиз, дўстлар! Озодмиз!

Ва чиндан ҳам, тоғ тизмаларининг нарити томонига чикувчи ёриқда тўлин ой нур сочиб туради. Ёриқ, унча катта эмасди, тахминан дераза ўлчамида, аммо шунинг ўзи ҳам биз учун етарли эди. ундан ташқарига мўралаб, пастга тупшиш унчалик-қийин бўлмаслигига, ер унча узок эмаслигига амин бўлдик: Яssi тоғни айланиб ўтиб ушбу туйнукни, табиийки, кўра олмасдик. Кўтарилиш учун айнан шу жойни, пастга эгилган қоялар орасидан излаш кимнинг ҳам-ҳаёлига-келади? Биз шу ердан арқонда тупшиш имконли эканига ишонч ҳосил қилиб, севинганча эртанги оқшомга тайёргарлик кўриш учун лагерга қайтдик.

Ҳеч кимга билдирамай ва бир зум ҳам кечиктирмай ҳаракат қилиш лозим эди, негаки ҳиндулар бизни сўнгти дақиқада ҳам ушлаб қолишлари мумкин. Биз қурол-яроғдан бошқа ҳамма нарсамизни ташлаб кетишга қарор қилдик. Тўғри, Челленджер ҳеч айрилишни истамаган бир нечта улкан юклар бор эди, улардан бири бизга айникса ташвиш орттириди. Аммо бу ҳақда ҳозирча баён эта олмайман.

Кун жуда чўзилиб кетгандек туюлди, лекин ваниҳоят қоронғу тушди. Ҳамма нарсамиз шай туради. Барча эҳтиёт чораларини кўриб, лаш-лушларимизни зиналар бўйлаб юқорига олиб чиқдик, ғорнинг кириш қисмида тўхтаб, шу сирли, ажойиб мамлакатга сўнгти бор қиё боқдик. Қўрқаман-ки, бу ерни яқинда овчилар ва турли тадқиқотчилар

босиб кетади. Чап томонимиздаги ғорларда ёнаётган шўх тулханлар зулматга қизғиши шуъла таратиб туради. Пастдан ҳиндуларнинг овозлари, кулгу ва қўшиқлари эшитилиб туради. Узокда ўрмон чангальзори девор каби кўринар, у ва қояли тизма орасида катта кўл – ёввойи ҳайвонларнинг маскани товланиб туради. Мана зулмат аро қандайдир ҳайвоннинг чинқирган овози янгради. Бу Мепл-Уайт мамлакатининг бизга сўнгти “кечир” сўзини йўллаётган овози эди. Биз ўтирилиб, ғорга кирдик.

Икки соатдан сўнг лаш-лушларимиз билан тоғ тизмасининг ёнбағрида турадик. Пастга тушиш мувafaқиятли кечди, Челленджернинг нарсалари билан оворогарчиликларни ҳисобга олмаганда. Барча нарсаларни ўша жойда қолдириб, Самбо тўхтаган томонга юксиз жўнадик. Эрта тонг нурлари ёргида қаршимиздан бир эмас, камида ўнта тулхан ёниб турган текислик пайдо бўлганида нақадар лол қолганимизни кўрганингизда эди! Кутқарув гурухи ҳар ҳолда етиб келганди. Амазонканинг йигирмата ҳиндусидан иборат гуруҳ бу ерга ходалар, қалин арқонлар ва жар устига-кўприк-қуриш учун нимайки зарур бўлса барини келтирган эди. Мана энди юкларни Амазонка қирғоқларига етказишда аниқ қийналмаймиз, эртага саҳарлаб ўша томонга қараб йўлга чиқамиз!

Шу билан, тақдирга миннатдорлик билдирганча, ўз ҳикоямни якунлайман. Кўзларимиз мўжизаларни кўриб ҳайратланишдан тўхтамасди, руҳларимиз машаққатли синовлардан тобланиб, покланди. Ҳар биримиз, ўзига хос тарзда, яхшироқ, жиддийроқ инсонга айландик.

Эҳтимол, Парада тўхташимизга тўғри келар, негаки келгуси саёҳат учун зарур нарсаларни харид қилишимиз лозим. У ҳолда ушбу хат бир трансатлантик рейсга мендан олдин боради. Агар биз шу заҳотиёқ йўлга чиқсан, у Лондонга биз билан баравар етиб боради. Нима бўлганда ҳам, қадрли жаноб Мак-Ардл, тез орада қўлингизни сиқиши насиб этишига умид қиласман.

XVI БОБ

КҮЧАГА! КҮЧАГА!

Амазонкада бизни самимий қабул қилиб, шунча эътибор кўрсатган барча дўстларимизга чуқур миннатдорлик билдиришни ўз бурчим деб биламан. Сензор Пеналос ва бразилия хукуматининг бошқа амалдор шахслари алоҳида ташаккурга лойик, улар бизнинг уйга қайтишимизни татминлаб беришди, шунингдек Пара шаҳридаги сензор Переира узоқни ўйлаб, биз учун зарур бўлган кийим-кечакларни ҳозирлаб қўйди, энди тараққий эттан дунёга қадам босишга уялмасак ҳам бўларди. Афсуски, бизга муруват кўрсатган инсонларга уларнинг меҳмондорчилиги учун етарлича ҳақ тўлай олмадик. Аммо нима ҳам-қила-олардик! Фуреатдан фойдаланиб, изимиздан Мепл-Уайт мамлакатига боришга қарор қилганларни ишонтириб айтишим мумкин-ки, бу фақат вақт ва пулларни ҳавога совуришдан бошқа нарса эмас. Ўз ҳикояларимизда барча номларни ўзгартириб чиқдик, экспедиция ҳисботларини қанчалик ўрганишга уринманг, барибир ўша ерларга ҳатто яқин йўлай олмайсиз.

Жанубий Америкада бизга нисбатан қизиқишнинг юқорилиги маҳаллий тусга эга деб ўйлагандик, аммо ким ҳам ўйладди, саргузаштларимиз ҳақидаги биринчи ноа ниқ миш-мишлар Европада шу қадар сенсация бўлишини! Маълум бўлишича, биз билан нафақат олимлар, балки кенг омма ҳам қизиқкан, биз бу ҳақда нисбатан кеч билган бўлсак-да.

“Иберия” Саутгемптондан эллик миля масофага узоқлашганида, катта гонорар эвазига экспедиция натижалари ҳақида энг қисқа бўлса ҳам хабарни етказишимизга умид қилган турли газета ва агентликлардан симсиз телеграф орқали телеграм кетидан телеграм кела бошлади. Бироқ, бурч юзасидан, энг биринчи бўлиб, бизга тадқиқотлар ўтказиш вазифасини топширган Зоология институтига

хисобот беришимиз лозим эди, шунга кўра, ўзаро келишган ҳолда, биз бирон бир маълумотни босмага беришдан бош тортдик. Саутгемптон репортёrlар билан тўлиб-тозиб ётарди, бироқ улар биздан ҳеч қандай янгилик олишмади, ва шу сабаб еттинчи ноябрь куни оқшомга белгиланган мажлисни омма нақадар қизиқиш билан кутаётганини тасаввур қилиш қийин эмасди.

Зоология институтининг зали – тадқиқот комиссияси тузылган жой, – етарлича одам сиғидира олмайди деб топилди, ва мажлисни Риджент-стритдаги Куинз-Холлга кўчириб ўтказишга тўғри келди. Энди ҳеч ким шубҳа қilmайди, агар ташкилотчилар ҳатто Альберт-Холлни тайёрлаган тақдирда ҳам, у ҳам барча истовчиларни сиғидира олмаган бўларди.

Мухим аҳамиятта эга мажлис Лондонга келган куни мизнинг иккинчи оқшомига белгиланганди. Биринчи кун ўзимизнинг шахсий ишларга кетиши тахмин қилинганди. Каминанинг ишлари ҳақида ҳозирча ҳеч нарса демайман. Вақт ўтиб, эҳтимол, буларнинг бари ҳақида ўйлаш ва ҳатто гапириш анча енгиллашар. Ҳикоямнинг бошида бу-ишга-мени-нима-мажбур-қилганини ўқувчиларга сўзлаб бергандим. Энди, ўйлашимча, ҳаммаси қандай якун топганини кўрсатиб бериш лозим. Ахир вақт келиб, мен ўзимга-ўзим айтаман, ҳеч нарсадан афсусланмаётганимни. Ўша кучлар мени йўлга бошлади, ва уларнинг шарофати билан ҳақиқий саргузаштларнинг баҳосини билиб олдим.

Энди эса бизнинг эпопеяни якунлаган сўнгги ҳодисага ўтаман. Уни аникроқ баён этиш устида бош қотираётганимда, «Дейли-газетт»нинг 8 ноябрда чоп этилган сонига нигоҳим тушди, унда дўстим ва ҳамкасбим Макдона томонидан ёзилган Зоология институтидаги мажлиснинг батафсил ҳисботи жойлаштирилганди. Уни сарлавҳасидан тортиб тўлалигича баён этаман, – ахир барибир бундай яхшисини ўйлаб топишнинг иложи йўқ. Бизнинг “Дейли” экспедицияда ўз мухбири иштирок этганидан ғуурланиб, Зоология институтидаги воқеалар тафсилотига алоҳида жой ажратганди, аммо бошқа йирик газеталар ҳам уларни эътиборсиз қолдиришмади.

Шундай қилиб, сўз навбатини дўстим Макдона бераман:

ЯНГИ ОЛАМ
КУИНЗ-ХОЛЛЕДАГИ КҮП КИШИЛИК МАЖЛИС
ЗАЛДАГИ ЖҮШҚИН САҲНАЛАР
АЖОЙИБ ҲОДИСА БУ НИМА ЭДИ?
РИРЖЕНТ-СТРИТДАГИ ТҮНГИ НАМОЙИШ

(Махсус мұхбира миздан)

«Бу қитъада тарихдан илгариги ҳаёт шакллари мавжудлиги борасидаги профессор Челленджер томонидан баён этилған маълумотларни текшириш мақсадида бир йил аввал Жанубий Америкага жүнатылған комиссиянинг ҳисоботи эшиттирилған Зоология институтидаги мажлис кече Куинз-Холледа бўлиб ўтди, ва биз ишонч билан айтишимиз мумкин-ки, бу кун илм-фан тарихига киради, негаки ундағи воқеалар ғаройиб ва сенсацион руҳга эга бўлиб, бу ерда тўпланганларнинг хотирасида қачонлардир ўчиб кетиши даргумон. (Эҳ, менинг ҳамкаебим, Макдона! Нақадар даҳшатли узун кириш сўзи!)»

Таклифномалар расмий тарзда фақат институт аъзолари ва уларнинг яқин шахслари орасида тарқатилди, бироқ, маълум бўлишича, охирги тушунча ўтакенг. Шубоис Куинз-Холле соат саккизга белгиланган мажлис бошлинишидан бирмунча олдин лиқ тўлиб бўлган эди. Бироқ ҳеч қандай асоси бўлмаса-да ўзини ранжиган ҳисоблаган кенг омма полиция билан узоқ давом этган олишувлардан сўнг залнинг эшиклари томон бостириб боришиди, бунда кўп одамлар зарар кўрди, жумладан инспектор Скобл ҳам оёғини синдириб олганди. Нафақат йўлаклар, балки матбуот вакиллари учун ажратилган жойларни ҳам эгаллаб олган ушбу исёнчилардан ташқари саёҳатчиларнинг келишини камида беш минг киши кутиб туради. Ваниҳоят экспедиция аъзолари пайдо бўлганида, уларни шу вақтгача нафақат Англия, балки Франция ва Германиянинг йирик олимлари йифилган саҳнага кузатиб қўйишиди. Швеция номидан ҳам машҳур зоолог, Упсальский университетининг профессори жаноб Сергиус ташриф буюрганди. Тўрт нафар кун қаҳра-

монини гулдурос қарсақлар билан қарши олишди: залдагиларнинг бари бараварига ўрнидан туришди, саёҳатчиларни ҳайқириқлар ва қарсақлар билан олқишлишди. Умуман олганда, синчков кузатувчи мазкур завқ бўронида аллақандай оҳангдош нотани илғаб олиши ва бу орқали, мажлис у қадар тинч ўтмаслигини англаб олиши мумкин эди. Аммо аслида юз берган ҳолатни йиғилгандарнинг биронтаси ҳам олдиндан била олмаади.

Шу ўринда тўрт нафар саёҳатчимизнинг ташки кўринишини тасвирилашга ҳожат йўқ, негаки уларнинг суратлари барча рўзномалардан жой эгаллаган. Ўзлари айтан машақкатли синовлар уларнинг ташки кўринишга у қадар таъсир қилмаган, лекин қирғоқни тарк этишганда, улар бунчалик офтобда қораймаган эдилар. Профессор Челленджернинг соқоли паҳмокроқ, профессор Саммерлининг юз бичими бироз қуруқроқ бўлиб қолган, лорд Джон бироз озган, лекин, умуман олганда, уларнинг саломатлигига ҳавас қиласа арзиди. Газетамиз вакили, машҳур спортчи ва халқаро миқёсдаги регби ўйинчиси Э. Д. Мелоунга келсак, унинг кўриниши аъло даражада, ҳалол, аммо унчалик кўркам бўлмаган чехраси эса мулоийм табассум билан ёришиб турибди. (Ҳа, майли, Мак, ҳали қўлимга тушгин!)

Жимлиқ тикланиб, ҳамма ўз жойига ўтириб олгач, ралик қилувчи герцог Дархемский ўз нутқини бошлади. Герцог аудиторияни саёҳатчиларнинг ўзи билан учрашув кутаётгани сабабли, уларнинг диққатини ушлаб туриш ва меҳнати муваффақият қозонган тадқиқот комиссияси раиси профессор Саммерлининг маъruzасини олдиндан айтиб бериш нияти йўқлигини билдириди (Қарсақлар.) Афтидан романтика асри ўтиб кетмаганди, ва шоирнинг жўшқин ҳаёлоти ҳали ҳам илм-фаннынг мустаҳкам асосига суюниши мумкин. “Хулоса ўрнида, – қўшимча қилди герцог, – қувончимни изҳор этишдан бошқа нарса қолмади – ва бунда мени, шубҳасиз, йиғилгандарнинг ҳаммаси қўллаб-қувватлайди, – жаноблар машақкатли ва хавфли саёҳатларидан соғ-саломат қайтганидан барчамиз севиндик, негаки ушбу экспедициянинг ҳалокати туфайли

илем-фан деярли ўрнини тўлдириб бўлмас зарар кўрган бўларди". (Шовқинли қарсаклар, уларга профессор Челленджер ҳам қўшилди.)

Профессор Саммерлининг қафедрада пайдо бўлиши яна қувонч ҳисларини уйғотди, ва унинг маъruzаси олқишлиар билан тез-тез бўлинарди. Биз уни сўзма-сўз келтирмаймиз, чунки экспедиция ишлари борасида мухбири-мизнинг қаламига мансуб бундай ҳисобот "Дейли-газетт"-нинг маҳсус брошуросида чоп этилади. Щу сабаб профессор Саммерли маъruzасининг қисқа баёни билан чегараланамиз, холос.

Нотик экспедицияга жўнатиш ҳақидаги фикр қандай юзага келганини мажлис давомида ёдга олиб, профессор Челленджерга тан берди ва унинг ҳозирда тўла тасдигини топган сўзларига ишонмаганлиги учун узр сўради. Сўнгра у умумий тарзда саёҳатнинг маршрутини хомаки чизиб кўрсатди, бунда мазкур гаройиб ясси тоғнинг географик жойлашувига оид маълумот ўрнида хизмат қилувчи қандайдир йўл-йўриқлардан қочишига уринди. Кейин профессор Саммерли бир неча сўз билан Амазонка қирғоқларидан тоғ тизмаларига ўтиш жойини тасвиirlаб берди ва экспедициянинг ясси тоғга кўтарилиш мақсадида кўп маротаба амалга оширган уринишлари, бу охир оқибат икки садоқатли дурагай-йўлбошчиларнинг умрига зомин бўлгани ҳақидаги ҳикояси билан тингловчиларни лол қолдирди. (Ушбу кутилмаган ҳодисалар изоҳи учун дўстимиздан, яъни бაъзи қалтис саволлардан қутулишини истаган Саммерлидан миннатдор эдик)

Ўз тингловчилари билан тоғ тизмасига кўтарилиб ва уларни тўрт саёҳатчи учун кўприкнинг – ташқи олам билан ягона алоқанинг қулаши нимани англатганини ҳис этишга мажбур қилиб, профессор ушбу гаройиб мамлакатнинг даҳшатлари ва гўзалликларини тасвиirlашга киришди. У ўз саргузаштлари ҳақида кам тапирав, аммо экспедиция ясси тоғнинг ҳайвонот ва ўсимликлар олами вакилларини кузатиб, илем-фанга нақадар улкан ҳисса кўшганини ҳар томонлама қайд этишга уринарди. У ерда ҳашаротлар олами айниқса қаттиққанотли ва тангачақанотлиларга бой бўлиб, бир неча ҳафта давомида экспеди-

ция биринчи оиланинг қирқ олти турини ва иккинчи оиланинг тўқсон тўртта турини аниқлашга эришди. Аммо, кутилганидек, омма асосан йирик ҳайвонларга, айникса, аллақачон қирилиб кетганларига қизиқиш билдириди. Профессор тарихдан илгариги шундай маҳлуқларнинг узун рўйхатини бериб, ясси тоғни батафсил ўрганишдан кейин ушбу рўйхат яна анчагина бойитилиши мумкинлигига ўз тингловчиларини ишонтириди. У ва унинг ҳамроҳлари ўз кўзлари билан, аниқроғи кўпини узоқдан, ҳеч бўлмагандан ўнлаб фанга ҳамон номаълум ҳайвонларни кўриш насиб этганди. Вақти келиб улар, шубҳасиз, муносиб тарзда ўрганилади ва таснифланади. Профессор эллик бир фут узунликка эга тўқ қизил илонни, чамаси сутэмизувчи оиласига кирувчи ва қоронғуда фосфор нури таратувчи аллақандай оқ мавжудотни, ҳиндуларнинг айтишича чақиши заҳарли бўлган улкан қора капалакни мисол тариқасида келтирди.

Тирик мавжудотларнинг тамоман янги турларидан ташқари, ясси тоғ илм-фанга маълум бўлган тарихдан илгариги ҳайвонларга бой; уларнинг айримлари эрта юра даврига тегишли. Бу ерда кўлдаги сувлоқ ёнида жаноб Мелодуннинг қўлига тушган баҳайбат стегозаврнинг номи келтирилди. Худди шундай ҳайвон экспедициягача ушбу номаълум дунёга киришга муваффақ бўлган америкалик рассомнинг альбомида ҳам акс эттирилган. Шунингдек, профессор Саммерли игуанадон ва птеродактилларни – ясси тоғда уларга учраган биринчи икки маҳлуқни тасвиirlаб берди, ва шу оламда яшовчи энг кўрқинчли йиртқичлар – экспедициянинг гоҳ у аъзосини, гоҳ бошқасини таъқиб қилган динозаврлар ҳақида сўзлаб бериб, тингловчиларни ларзага келтирди. Сўнгра профессор ўша мамлакатнинг ясси тоғлигида ҳамон учраб турувчи баҳайбат ёвуз қуш фороракос ва улкан бугуларни батафсил тасвиirlади.

Аммо профессор марказий кўлнинг сирларини очганда аудиториянинг завқи энг юқори чўққига чиқди. Ушбу ақли расо олимнинг сокин нутқини эшитиб, ҳар ким бу туш эмаслигини билиш учун, ўша сирли тубда яшовчи учкўзли балиқсимон калтакесаклар ва улкан сув илонлари ҳақи-

даги ҳикояни ўнгидаги эшитаёттанига амин бўлиш учун ўзини чимчилаб кўргиси келарди.

Шундан сўнг профессор Саммерли маҳаллий халқ ва одамсимон маймуналар қабиласини тасвирилашта ўтди, афтидан улар явалик питекантропнинг эволюцияси натижаси бўлса керак, демакки, ҳайвонот оламининг исталган бошқа турларига қараганда “маймун ва одам орасидаги етишмас негиз” номи билан машхур бўлган гипотетик негизга яқинлашмоқда.

Ваниҳоят профессор ажойиб, бироқ ўта хавфли ҳавода учувчи аппарат – профессор Челленджернинг ихтироси ҳақида сўзлаб, аудиториянинг вақтини чоғ қилди, ва ўзининг ўта қизиқарли маъруzasи сўнгидаги экспедиция қандай қилиб тараққий эттан дунёга қайтишга муваффақ бўлганини ҳикоя қилди.

Мажлис шу билан якун топади ва тадқиқот комиссияси аъзоларига миннатдорлик билдириш борасидаги профессор Сергиус томонидан таклиф этилган резолюция муносиб тарзда овозга қўйилади ва қабул қилинади, деб тахмин қилинганди. Бироқ бундан кейинги воқеалар ривожи кутилганидек силлиқ кечмади. Мажлис бошланган дамданоқ-омманинг душманлик-кайфиятидаги бирқисми ўзи ҳақида тез-тез эслатиб туарди, ва профессор Саммерли ўз маърузасини якунлаши билан, Эдинбурглик доктор Джеймс Иллингворт ўрнидан турди ва расига савол билан мурожаат этди: резолюцияга овоз беришдан олдин унга тузатиш киритишни муҳокама этиш керак эмасмикан?

Раис. Ҳа, сэр, агар бунга зарурат бўлса.

Доктор Иллингворт. Менда тузатишга таклиф бор, зоти олийлари.

Раис. У ҳолда бизга уни баён этинг.

Профессор Саммерли (ўрнидан сакраб туриб). Зоти олийлари, омма эътиборига етказишга изн беринг, бу инсон – “Илмий обзор” журнали сахифаларида у билан баҳс юритганимиздан бери менинг ашадди душманим.

Раис. Шахсий масалалар бизни қизиқтиришмайди. Давом этинг, доктор Иллингворт.

Саёҳатчиларимизнинг дўстлари шу қадар шовқин кўтаришди-ки, ҳатто доктор Иллингвортнинг сўзлари баъзида эшитилмай қоларди. Баъзи бироёлар ҳатто уни кафе-драдан судраб чиқишга уринди. Аммо фавқулодда куч ва қудратли овозга эга бўлган доктор Иллингворт барча тўсиқларни енгиб ўтди ва ўз нутқини охирига етказди. У ўрнидан турған дақиқадан бошлаб, залда унинг тарафдорлари кўплиги аён бўлди. Аммо улар аудиториянинг кам қисмини ташкил қиласиди. Омманинг аксарият қисми эса фурсат кутар ва ҳозирча бетарафликни ушлаб турарди.

Бошланишига профессор Иллингворт профессор Челленджер ва профессор Саммерлининг илмий фаолиятига чуқур хурмат билдиришига ишонтирди, аммо кейин афсус билан қайд этди: унинг резолюцияга тузатиш киритиш тўғрисидаги таклифида қандайдир шахсий сабаблар бор деб ўйлашмоқда, бироқ аслида уни бунга ҳақиқатга интилиш ҳисси даъват этганди. Моҳиятан, у ҳам ҳозир айнан профессор Саммерли ўтган мажлисда эгаллаган позицияда эди. Профессор Челленджер ўшанда бир қатор тезисларни илгари сурган, ва улар унинг ҳамкасби томонидан шубҳа остига олинганди. Энди мана шу ҳамкасбнинг ўзи айнан ўша таъкидлар билан чиқиш қилмоқда ва бу борада ҳеч ким баҳслашмайди, деб ҳисобла-моқда. Бу мантиққа тўғрими? (Бақир-чақир овозлар эшиклиди: “Ҳа!”, “Йўқ!”. Матбуот вакиллари учун ажратилиган жойдан профессор Челленджернинг раисдан доктор Иллингвортни эшикдан чиқариб юборишини сўраётгани эшитилди.) Бир йил олдин бир инсон ўта ғалати нарсаларни таъкидлаб айтган эди. Энди эса айнан ўша фикрларни, эҳтимол, ундан ҳам кучлироқ даражада, яна тўрт инсон илгари сурмоқда. Ахир бу деярли илм-фандаги бурилиш ҳақида гап кетаётганда ҳал қилувчи омил бўлиб хизмат қилиши мумкинми?

Саёҳатчилар узоқ, ҳеч кимга номаълум ўлкалардан қайтиб келиб, ҳамма жон деб ишонган турли чўпчакларни тарқаттани ҳамманинг ёдида. Наҳотки Лондоннинг Зоология институти ҳар нарсага ишонувчи бўлса? Тадқиқот комиссияси аъзолари – жуда муносиб инсонлар, буни

ҳеч ким инкор этмайди. Бироқ инсон табиати ўта мураккаб. Ном чиқариш истаги ҳар қандай профессорни тўғри йўлдан оздириши мумкин. Барчамиз капалакка ўхшаймиз, шон-шуҳрат алангасига қараб учамиз. Йирик қуш овчилари ҳақиқатга қарши хато иш қилишга ҳам бориши мумкин, журналистлар эса турли шов-шув яратиш учун тубанлиқдан ҳам қайтмайди ва кўпинча далиллар ўрнида ўзларининг бой тасаввуридан фойдаланишади. Комиссиянинг ҳар бир аъзосида ўзига яраша сабаблар бўлиши мумкин, ва фикримча, қаҳрамонларимиз айнан уларга асосан экспедиция натижаларини бўрттиришган. (“Шарманда! Уялсангиз бўларди!”) У ҳеч кимни ҳақорат қилмоқчи эмас... (“Бироқ ҳақорат қиляпти!” Залда шовқин) бироқ мана шу барча мўжизаларни тасдиқлаш учун тақдим этилган далиллар ўта саёз. Улар қандай натижага олиб боради? Тўғри, бир неча фотосуратлар бор. Бироқ бизнинг замонимизда қалбакилаштириш санъати шу даражага етди-ки, биргина фотосуратга таяниб бўлмайди. Яна нима билан бизни ишонтира олишади? Гўёки экспедиция аъзоларига ўша гаройиб мамлакат фаунасининг янада йирик намуналарини ўзи билан олиб келишга ҳалақит қилган шошилинч қочиш ва арқондан пастга тушишга оид ҳикоя биланми? Оқилона, бироқ ишонарли эмас. Лорд Джон Рокстонда фороракоснинг бош суюги бор дейилганди. Аммо қани у? Уни бир кўриб қўйсак ёмон бўлмасди.

Лорд Джон Рокстон. Назаримда бу инсон мени ёлғончиликда айбламоқда? (Залда шовқин.)

Раис. Жим бўлинг! Тинчлик сақлансин! Доктор Иллингворт, марҳамат қилиб, ўз тузатишингизни ифода этсангиз.

Доктор Иллингворт. Итоат этаман, ҳали кўп гапларим қолиб кетган бўлса-да. Хуллас, менинг таклифим қуидагича: профессор Саммерлига унинг қизиқарли маърузаси учун миннатдорлик билдириш, бироқ у томонидан маълум қилинган мисолларни исбот қилинмаган деб топиш ва уларни текширишни бошқа, янада нуфузли комиссияга топшириш лозим.

Ушбу сўзлар зални қандай саросимага соганини таърифлаш мушкул. Саёҳатчиларимизга қарата қилинган бундай бўхтондан ғазабга келган йиғилгандарнинг аксаријат қисми талаб қилишарди: “Йўқолсин тузатиш!”, “Унга овоз берманг!”, “Уни бу ердан ҳайдаб солинг!”. Бу орада баъзилар, улар қамчилик бўлса-да, доктор Иллингвортни кўллаб-куватлар ва хитоб қилиб қичқираварди: “Бу адолатдан эмас!”, “Раис! Тартибга чақиринг!”. Тиббиёт талабалари ўтирган орқа ўриндиқларда муштлашув бошланди. Омма орасида аёллар ҳам борлиги сабаб умумий жанжаллашувлар тортилиб турди. Ва бирдан бақир-чақир тиниб, залга тўла суқунат чўкди. Сахнада профессор Челленджер туарарди. Бу одамнинг ташқи кўриниши ва ўзини тутиши шу қадар таъсир қучига эга эди-ки, ҳатто кўл қўтариши билан, ҳамма жой-жойига ўтиреди ва уни тинглашга тайёрланди.

– Бу ерга йиғилгандарнинг кўпчилиги, эҳтимол, яхши эслар, – гап бошлади профессор Челленджер, – бугунгидек номуносиб саҳналар биринчи мажлисимизда ҳам кузатилганди. Ўшанда менинг асосий дилозорим профессор Саммерли бўлганди, ҳозир у анча тузалиб, ўз қилмишидан пушаймон бўлган бўлса-да, барибир бу ноҳуш ҳодисани унтиш анча қийин. Бугун ундан-да ҳақоратомуз сўзларни эшитишимга тўғри кёлди. Мен бу шахснинг интеллектуал даражасигача тушмаслик учун қийинчилик билан ўзимни мажбуран ушлаб турдим, бироқ шубҳаларни аритиш учун шундай қилмасам бўлмайдиган кўринади. (Орқа қаторлардан кулгу, шовқин, бақир-чақир овозлари эшитилди).

Профессор Саммерли бу ерда тадқиқот комиссияси раҳбари сифатида сўзга чиқди, аммо барча ишнинг асл илҳомчиси мен бўлганимни, бизнинг сафар асосан мени деб муваффакијат қозонганини эслатиб ўтиришим зарур эмасдир. Мен бу уч нафар жанобларни керакли жойгача олиб бордим, ва ўзингиз эшитиб, гувоҳи бўлганингиздек, сўзларимнинг ҳақиқат эканига уларни ишонтирдим. Бизнинг умумий хулосаларимизга худди шундай бехурматлик ва қатъийлик билан қарши чиқишлиари умуман ҳаёлимизга келмаган эди. Аммо аччик тажрибамдан келиб чиқиб, бу сафар ҳар қандай соғлом

фикрили инсонни ишонтира оладиган баъзи далиллар билан қуролланиб олдим. Профессор Саммерли боя айтиб ўтганидек фотокамерамиз лагеримизни яксон қилган одамсимон маймунларнинг қўлида бўлган ва аксарият негативларимиз йўқолган. (Шовқин, истехзоли кулгулар, орқа ўриндиқлардан кимдир бақирди: "Буни бувингизга сўзлаб беринг!") Айтганча, одамсимон маймунлар ҳақида. Ҳозир қулоғимга чалинаётган овозлар ушбу қизиқарли мавжудотлар билан учрашувилизни ёдга солаётганини таъкидлаб ўтмоқчиман. (Кулгу.)

Кўпгина қимматли негативлар нобуд бўлганига қарамай, ҳар ҳолда баъзи фотосуратлар сақланиб қолган ва улар орқали ясси тоғдаги яшаш шароитлари борасида тўла фикр юритиш мумкин. Йиғилганлар орасида уларнинг асл эканига шубҳа қилувчилик борми? (Кимнингдир овози: "Ҳа! Бор!" Умумий саросима, охир оқибат бир неча киши залдан олиб чиқилди). Негативлар эксперталар иҳтиёрига топширилган. Комиссия яна қандай далиллар келтириши мумкин? Ясси тоғдан қочишимизга тўгри келди, шунинг учун ҳеч қандай юк олиб келишнинг иложи йўқ эди, бироқ профессор Саммерли капалак ва қўнғизлар коллекциясини сақлаб қолишга муваффақ бўлди, унда эса кўпгина янги турлар мавжуд. Ахир шунинг ўзи етарли эмасми? (Бир неча овоз: "Йўқ! Йўқ!") Ким "йўқ" деди?

Доктор Иллингворт (ўрнидан туриб). Бизнинг фикримизча, коллекцияни исталган жойдан тўплаш мумкин, фақат сизнинг тарихдан илгариги ясси тоғдан эмас. (Қарсаклар.)

Профессор Челленджер. Шубҳасиз, сэр, сиздек йирик олимнинг сўzlари биз учун қонун. Майли, фотосуратлар ва энтомологик коллекцияни бир четга суриб қўя қолайлик ва ҳеч қачон, ҳеч ким томонидан ёритилмаган масалаларга ўтсак. Бизда, мисол учун, птеродактиллар ҳақида мутлақо аниқ маълумотлар бор. Ушбу ҳайвонларнинг ҳаёт тарзи... (Бақир-чакир: "Сафсата!" Залда шовқин) айтмоқчиманки, бу мавжудотларнинг ҳаёт тарзи энди сизга тўла аён бўлади. Портфелимда ўзига қараб чизилган сурат бор, у асосида...

Доктор Иллингворт. Суратлар бизни ишонтира олмайди!

Профессор Челленджер. Сиз аслини кўрмоқчимисиз?
Доктор Иллингворт. Шубҳасиз!

Профессор Челленджер. Фақат ўшандада менга ишона-
сизми?

Доктор Иллингворт (кулиб). Ўшандада? Бўлмасам-чи!

Ва айни шу пайт биз оқшомнинг энг ҳаяжонли ва драма-
тик лаҳзасига етиб келдик. Профессор Челленджер кўлини
кўтарди, бизнинг ҳамкашибимиз жаноб Э. Д. Мелоун шу заҳо-
тиёқ ўрнидан турди ва саҳнанинг четига қараб кетди. Бир
дақиқадан сўнг у девқомат ҳабаш билан пайдо бўлди; улар
икковлон катта, афтидан, жуда оғир тўртбурчак қутини кўта-
риб чиқиши. Қути профессорнинг оёқлари остига кўйилди.
Омма қотиб қолди, дикқат билан кузатишни бошлиди. Про-
фессор Челленджер қутининг суриладиган қопқоғини очиб,
ичкарига мўралади ва бир неча бор бармоғини қарсиллатиб,
мулойим овозда деди (журналистлар ложасидан унинг сўз-
лари яққол эшитилиб турарди): “Қани, чиқақол, кичкинтой,
чиқавер!” Қандайdir ғимир-ғимир харакатлар, тирнашлар
эшитилди, ва шу заҳотиёқ тасаввурга сиғмас даражада даҳ-
шатлий, жирканч мавжудот қутидан чиқди ва унинг четига
ўтириб олди. Ҳатто герцог Дархемскийнинг оркестр жойла-
шадиган чуқурга кутилмаган йиқилиши ҳам ваҳимага туш-
ган омманинг эътиборини жалб қила олмади. Ушбу маҳлуқ-
нинг ийртқич бошидан жой олган кичкина, кўмир каби ёниб
турган кўзлари фақатгина ўрта аср рассомлари тасаввuriда
пайдо бўлиши мумкин бўлган даҳшатли химераларни ёдга
олишга мажбур қилди. Унинг ярим очиқ узун тумшуғида
икки қатор ўткир тишлари кўриниб турарди. Қанқайган ел-
калари қандайdir кир-кулранг рўмолнинг тахламлари ости-
га беркитилганди. Бир сўз билан айтганда, бу ўша, бизни бо-
лалиқда кўрқитишган иблиснинг ўзгинаси эди.

Омма орасида саросима уйғонди – кимдир бақирди,
олдинги қатордаги икки хоним ҳушидан кетди, саҳнада-
ги олимлар раиснинг ортидан оркестрнинг жойига қараб
интилди. Яна бир сония, ва умумий саросима бутун зални
қамраб оладигандек кўринди.

Профессор Челленджер оммани тинчтииш мақсадида қў-
лини боши узра кўтарди, аммо бу ҳаракат унинг ёнида ўтир-

ган маҳлукни чўчитиб юборди. У кўлранг рўмолини ёйди. Маълум бўлишича бу рўмол эмас, унинг пардали улкан қанотлари экан. Профессор унинг оёқларидан ушлаб қолмоқчи бўлди, аммо кучи етмади. Маҳлук ўн футли қанотидан курук шитирлаган овоз чиқариб ва атрофга ўзидан бадбўй ҳид таратиб парвоз қилди, ва зал бўйлаб айланга бошлади. Ушбу ёниб турган кўзлар ва улкан тумшуқнинг шу қадар яқин келиб қолганидан ўлгудек кўрқиб кетган балкондаги одамларнинг қичқириқлари птеродактилни бутунлай вахимага солди. У саросимада девор ва қандилларга урилиб, зал узра шиддат билан айланиб уча бошлади. “Дераза! Худо ҳаққи, деразаларни ёпинг!” – бақирди профессор, даҳшатдан сакраб рақс тушиб ва сочини юлиб. Афсуски, у кечиккан эди. Улкан капалак чироқнинг қопқоғига урилгандек деворларга туртинган маҳлук деразага яқин келди, ундан ўзининг бадбашара танасини чиқариб... Профессор юзини кўллари билан беркитди ва креслога ўтириб қолди, залдагилар эса хавф ортга чекинганига амин бўлиб, худди бир инсондек-енгила-төртиб “оҳ”ланди.

Ва шунда... Залда нима бўлаётганини таърифлашга тил ожиз, тарафдорларнинг завқи ва Челленджернинг яқиндаги рақибларининг ола-ғовури бир бутун бўлиб бирлашиб кетди ва шод-хуррамликнинг қудратли тўлқини орқа қаторлардан то оркестр учун мўлжалланган чуқурлиkkача чайқалиб, саҳнани чулғаб олди ва қаҳрамонларимизни ўз ўркачига қўтариб олди! (Тасанно, Мак!) Агар аудитория ўз пайтгача бу тўрт жасур саёҳатчиларга нисбатан адолатсиз бўлган бўлса, ҳозир ўз айбини ювишга уринарди. Ҳамма ўрнидан сакраб турди. Кўпчилик хитоб қилиб, кўлларини силкиганча, саҳна томон талпинди. Қаҳрамонларни қалин доира шаклида ўраб олишди. “Олқишлиңг уларни! Олқишилаб юқорига отинг!” – жаранглади юзлаб овозлар. Ва мана тўртловон оломон устида бирин-кетин учиб туша бошлади. Қутулиб чиқиш мақсадида амалга оширган ҳаракатлари зое кетди! Аммо истаган тақдирида ҳам улар ерга туша олмасди, чунки одамлар саҳнада бир-бирига тикилиб туришарди.

«Кўчага! Кўчага!» – қичқиришди атрофдагилар.

Тўда ҳаракатга келди, ва одамлар тўлқини ўзи билан тўрт қаҳрамонни олиб кетганча секин-аста эшик томон ил-

дамлади. Күчада аллақандай тасаввур қилиб бўлмас ҳолат юз берди. У ерга камида юз минг аҳоли тўпланди. Одамлар Ленгем-отелдан то Оксфорд-сквергача бир-бирига елкасини тираб турарди. Подъезддаги фонусларнинг ёрқин нурлари оломон боши узра сузаётган тўрт қаҳрамоннинг атрофини ёритган заҳоти ҳаво олқишлиов ҳайқириқларидан титраб кетди. “Риджент-стрит бўйлаб тантана билан!” – дўстона талаб қилишарди ҳамма. Кўчаларни тўсиб, омма сафи Риджент-стрит бўйлаб Пэл-Мэл, Сент-Джеймс-стрит ва Пикадиллига қараб илдамлади. Лондон марказидаги транспорт ҳаракатлари тўхтаб қолди. Бир томондан намойишчилар, иккинчи томондан полиция ва ҳайдовчилар ўртасида бир қатор тўқнашувлар юзага келди. Ваниҳоят яrim тундан сўнг оломон тўрт саёҳатчини Олбенига, лорд Джон Рокстоннинг хонадони эшиги ёнига элтиб, кўйиб юборди ва уларга хайрлашув олдидан “Бизнинг шонли йигитлар” қўшигини кўйлаб, дастурни мадҳия билан якунлашди. Бу оқшом – Лондон кўп йиллар давомида шоҳид бўлган энг ажойиб кечаларнинг бири шу тариқа охирига етди.

Дўстим Мақдона-айнан-шундай-ёзганди, -ва-унинг-услуби оғир сўзларга бой бўлганига қарамай, бу ҳисботдаги воқеалар ривожи ўта аниқ баён этилганди. Энг катта шов-шувга келсак, у кўтилмаганилиги билан фақат оммани лол қолдирди, аммо бизни – экспедиция иштирокчиларини эмас. Ўқувчи, табиийки, менинг лорд Джон Рокстон билан учрашувимни унутмаган бўлса керак, ўшанда у қандайдир кринолинга ўхшаш ясама либосни эгнига илиб, профессор Челленджер учун “жўжачани” кўлга тушириш учун кетганди. Шу билан бирга яssi тоғдан тушиш чоғидаги Челленджернинг юклари ташвиш келтиргани борасидаги луқмаларни ҳам эслаб кўринг. Агар мен ўз ҳикоямни давом эттирганимда, биз сасиган балиқ билан кўнглини олишга мажбур бўлган ёқимсиз ҳамроҳимиз билан боғлиқ оворагарчиликларни тасвирлашга анча жой кетган бўларди. Мен бу ҳақда оғиз очмадим, негаки профессор Челленджер ушбу рад қилиб бўлмас далил ҳақидаги миш-мишлар у ўз дупманларини йўқ қилиш учун фойдаланмоқчи бўлган дақиқадан оддин омма орасида тарқаб кетишидан кўрқсанди.

Лондон птеродактили ҳақида икки оғиз сўз. Бу борада тайинли бир маълумот олишнинг иложи бўлмади. Иккита кўрқиб кетган аёлнинг таъкидлашича, уни Куинз-Холлинг томида кўришган, птеродактиль у ерда аллақандай даҳшатли ҳайкал мисоли бир неча соат давомида қотиб ўтирган эмиш. Эртаси куни кечки рўзномаларда қуйидаги мазмундаги қисқача хабар пайдо бўлди: Мальборо-Хаусд қоровуллик қилиб турган гвардиячи Майлз ўз постини ташлаб кетган ва бу учун ҳарбий судга топширилган. Судда Майлз кечки навбатчилик пайтида тўсатдан юқорига қараб, ойни тўсиб учайётган иблисни кўриб қолганини, шундан сўнг милитигини ташлаб, Пэлл-Мэлл бўйлаб орқасига қарамай қочганини айтган. Судланувчининг кўрсатмалари эътиборга олинмади, бу орада ушбу маълумотлар бизни қизиқтирган масалага тўғридан-тўғри боғлиқ бўлиши мумкин.

Америка-Голландия тармоғидаги “Фрисланд” пароходининг кема журналида келтирилган яна бир далилни қўшимча қилмоқчиман. Унда ёзилишича, эртаси куни эрталабки соат тўққизда, Старт-Пойнт штиrbortдан ўн миля нарида бўлганида кема устидан жанубий-ғарб йўналишида даҳшатли тезлик билан қанотли эчки ва улкан кўршапалак ўртасидаги алланимадир учиб ўтган. Агар птеродактилимизга сезиш туйғуси тўғри йўналиш берган бўлса, у қаредадир Атлантика океани гирдобларида ўз ажалини топганига шак-шубҳа йўқ.

Менинг Глэдисим-чи? Ҳозирда Марказий деб номланган бўлса-да, аммо мен сирли кўлни унинг исми билан атагандим, лекин негадир энди унинг номини абадийлаштириш истагим йўқ. Бу аёлнинг феъл-аворидаги бафритошлиқ аломатларини илгари сезмаганмидим? Одамни муқаррар ўлимга юборган ёки ҳаётини хавф остига қўйишга мажбур этган муҳаббат ҳеч нарсага арзимаслигини ҳис этмаганмидим? Бу аёлнинг фақат ташқи кўриниши тўзал, қалбини эса худбинлик ва ўзгарувчанлик хидалаштирган, деган қутулиб бўлмас фикр билан курашмаганмидим? Нега у ҳаҳрамонликларни хуш кўрган? Мардонавор ҳаракатни амалга ошириш у томонидан ҳеч қандай саъй-ҳаракатсиз, ҳеч қандай курбонликсиз унда ҳам акс этиши учунми? Ёки буларнинг

бари қуруқ уйдирмами? Мен шу кунлари ўзимни йўқотиб қўйгандим. Олинган зарба қалбимни заҳарлади.

Аммо шундан кейин бир ҳафта ўтди, ва шу вақт ичидаги лорд Джон Рокстон билан орамизда бир муҳим сухбат бўлиб ўтди... Менга аста-секин вазият у қадар ёмон эмасдек туюлди.

Икки оғиз сўз билан бари қандай бўлганини сўзлаб бераман. Саутгемптонда менинг номимга на хат, на телеграмма келганди, бундан безовталаниб, ўша куни кечки соат ўнда Стрitemдаги кичик вилла эшиклари ёнида турардим. Балки у вафот этгандир? Қаршилаш учун очилган қуҷоқ, кулиб турган чехра, ўз севгилисининг инжиқлиги учун жонини хавф остига қўйган қаҳрамонга аталган жўшқин мақтовлар тушимга озмунча кирдими! Ҳақиқат мени булатлар тепасидаги баландликдан ер томон улоқтириди. Аммо тушунтириш тариқасида у томонидан айтилган ягона сўз яна мени осмонларга чиқариб қўйиши мумкин эди. Ва мен ҳовлиқиб, боғча йўлагидан юрдим, эшикни тақиллатдим, Глэдисимнинг овозини эшитдим, шошиб қолган хизматкор аёлни туртиб ўтиб, меҳмонхонага отилиб кирдим. У рояль-ва-ерда турадиган-баланд-лампа ўртасидаги диванчада ўтиради. Мен уч қадам билан хонани кесиб ўтдим ва унинг икки қўлидан тутдим.

– Глэдис! – қичқирдим мен. – Глэдис!

У менга ҳайрон бўлиб қаради. Сўнгти учрашувимиздан сўнг унда қандайдир ўзгариш содир бўлгандек кўринди. Совуқ нигоҳ, қаттиқ қисилган лаблар – буларнинг бари менга янгидек туюлди. Глэдис қўлларини тортиб олди.

– Бу нимаси? – сўради у.

– Глэдис! – бақирдим мен. – Сизга нима бўлди? Ахир сиз менинг Глэдисимсиз, менинг севимли кичкинтоим Глэдис Хангертон!

– Йўқ, – деди у. – Мен Глэдис Поцман. Турмуш ўртоғимни таништиришга рухсат этинг.

Қандай беўхшов ҳазил! Мен қачонлардир фақат ўзимга хизмат қилган чукур креслога қулай ўрнашиб олган қандайдир пакана субъектга беихтиёр таъзим қилиб, қўлини сиқаётганимни сезиб қолдим. Биз бош силкиб, бемаъни табассум билан бир-биримизга қараб турардик.

— Дадам ҳозирча шу ерда яшаб туришимизга рухсат берди. Бизнинг уйимиз ҳали тайёр эмас, — тушунтириш берди Глэдис.

— Шундайми! — дедим мен.

— Наҳот Парада хатимни олмаган бўлсангиз?

— Йўқ, ҳеч қандай хат олмадим.

— Эсиз! Ўшанда сизга бари аён бўларди.

— Менга шундоқ ҳам бари аён, — тўнғилладим мен.

— Мен Вильямга сиз ҳақингизда гапириб бергандим, — давом этди Глэдис. — Бизнинг орамизда ҳеч қандай сир йўқ. Бундай бўлганидан афсусдаман, бироқ сизнинг туйғуларингиз, эҳтимол, у қадар чуқур бўлмагандир, модомики мени бу ерда ёлғиз қолдириб, қаергадир дунёning нариги чеккасига кетган бўлсангиз. Мендан хафа эмасмисиз?

— Йўқ, асло, нималар деяпсиз... Ҳа, майли, мен бора қолай бўлмаса.

— Балки чой ичарсиз? — таклиф қилди қизгиш сочли субъект, сўнг ишонч оҳангига қўшимча қилди: — Доим мана шундай бўлади... Бошқа нимага ҳам умид қилиш мумкин? Икки рақибдан фақат бири ғолиб бўлади.

У телбанамо табассум қилди ва мен кетишни маъқул кўрдим.

Меҳмонхона эшиги ортимдан ёпилади, ва шунда менга нимадир дафъатан туртки бергандек бўлди ва шу шиддатга бўйсуниб, мен баҳтиёр рақибимнинг ёнига қайтдим, у хавотирланиб электр қўнғироққа қараб қўйди.

— Фақат биргина саволимга жавоб берсангиз, — дедим мен.

— Майли, агар у қуюшқондан чиқмаса...

— Бунга қандай эришдингиз? Қандайдир хазинани излаб топдингизми? Ёки бирон бир кутбни кашф қилишга эришдингизми? Денгизда қароқчилик қилдингизми? Ла-Маншдан учиб ўтдингизми? Нима қилдингиз? Қани у романтика? Буни қандай уддаладингиз?

— У менга бақрайиб қолди. Унинг тентакнамо-мулойим, эътиборсиз башараси тўла ҳайратни акс эттирарди.

— Буларнинг бари шахсий масала, сизга шундай туюлмаятими? — деди у ваниҳоят.

— Яхши. Яна бир савол, охиргиси! — бақирдим мен. — Кимсиз? Касбингиз нима?

— Мен Джонсон ва Мервилл нотариал идорасининг иш бошқарувчисиман. Манзил: Ченсери-лейн, қирқ биринчи уй.

— Яхши қолинг! — қичқирдим мен ва тасалли топмаган, вужудини ғазаб, ғам-андуҳ қамраб олган қаҳрамон каби тун зулматида ғойиб бўлдим...

Яна бир қисқа саҳна — ва менинг ҳикоям яқун топади.

Кеча оқшомда биз ҳаммамиз лорд Джон Рокстоннинг уйида йигилдик ва кечки овқатдан сўнг сигара чекиб, дўстона сухбат қурдик, яқинда бошдан кечирган саргузаштларимизни эсладик. Менга яхши таниш бўлган бу шахсларни бундай ноодатий ҳолатда кўриш ғалати эди. Мана Челленджер — ўзини юқори олганларнинг табассуми ҳамон унинг лабларида акс этган, қовоқлари ҳануз худди шундай жирканчли қисилган, соқоли ҳурпайган, у кўксини олдинга чиқариб, гердайиб ўтирган ҳолда Сammerлига ақл ўргатмоқда. Иккингчи профессоримиз эса ўзининг калта трубкасини тутатиб, эчки соқолини силкитганча Челленджернинг ҳар бир сўзига қарши чиқмоқда. Ваниҳоят, мана уйнинг хўжайини — озгин юз тузилиши, мовий, қирғий кўзлардаги муз каби совуқ нигоҳ, ударнинг тубида ҳамиша шўх, маккор алангач учқуни сезилиб туради. Уларнинг уччови айнан шу кўринишда хотирамда узоқ сақланиб қолади.

Кечки овқатдан сўнг лорд Джон учун энг муқаддас бўлган жойга — унинг кабинетига ўтдик. Хона пушти шуълагат чўмилган бўлиб, унинг деворларида сон-саноқсиз ўлжаларнинг боши илинганди, ва бизнинг кейинги сұхбатимиз шу ерда кечди.

— Эҳтимол, сизни аллақачон бундан воқиф этишим керак эди, — деди у. — Аммо аввалига аниқ билмоқчи бўлдим: умид уйғотиш ва кейин унинг амалга ошмаслигига амин бўлиш шартми? Аммо ҳозир олдимизда далиллар бор. Эҳтимол, ботқоқликда птеродактиларнинг уясини топган кунимиз ёдингизда бўлса керак? Хуллас, мен ўша ботқоқни узоқ кузатдим ва ахийри ўйланиб қолдим. Гап нимада эканини айтаман, агар ўзингиз буни сезмаган бўлсангиз. Бу кўк лойли вулқон воронкаси эди.

Икки профессор ҳам унинг гапини маъқуллаб, бош сил-
киди.

– Худди шундай кўк лойқали вулқон воронкасини
умримда бир бор қўришга мушарраф бўлгандим – Ким-
берлидаги сочилган ҳолдаги катта олмослар маконида. Ту-
шуняпсизми? Олмослар ҳаёлимдан ҳеч кетмади. Мен ўша
жирканч ва бадбўй маҳлуқлардан ҳимояланиш учун саватга
ўхшаш либос тайёрладим ва қўлимга белкурак олиб, улар-
нинг уясида вақтимни чоғ ўтказдим. Мана у ердан нима то-
пдим. У сигара қутичасини олди ва ичидағини тўқди, ундан
ловияядан каштангача бўлган ҳажмдаги ўттизга ёки ундан
ортиқ сайқал берилмаган олмослар сочилиб тушди.

– Эҳтимол, ўз топилмам билан шу заҳотиёқ бўлиши-
шим лозим эди, дерсиз. Эътиroz билдиrmайман. Аммо та-
жрибасиз одам бу тошлилар билан ўзига нохушликлар орт-
тириб олиши мумкин. Ахир уларнинг қиймати ҳажми би-
лан эмас, зичлик даражаси ва сувининг тозалигига боғлиқ.
Бир-сўз билан айтганда, мен уларни бу ерга келтирдим, би-
ринчи куниёқ Спинканинг ёнига бордим, бир тошга сайқал
бериб, уни баҳолаб беришини сўрадим.

Лорд Джон чўнтагидан кичкинагина дори қутичасини
чиқарди ва ажойиб товланувчи бриллиантни қўрсатди,
бундай гўзалликни мен умримда кўрмагандим.

– Мана меҳнатларим самараси, – деди у. – Заргар бу ую-
мни камида икки юз минг фунтга баҳолади. Табиийки,
уларни тенг бўлишамиз. Бошқа ҳеч қандай нарсага рози
бўлмайман. Хўш, Челленджер, ўз эллик мингингиз билан
нима қилмоқчисиз?

– Агар сиз чиндан ҳам шундай олижаноб қарорга келган
бўлсангиз, – деди профессор, – у ҳолда бу пулларни шах-
сий музейим учун жихозларга сарфлайман, буни анчадан
бери орзу қилгандим.

– Сиз-чи, Саммерли?

– Мең дарс беришни ташлайман ва ҳамма вақтимни
бўр даври қазилмаларига оид тўпламимни охиригача тас-
нифлашга бағишлайман.

– Мен эса, – деди лорд Джон Рокстон, – улушимнинг
ҳаммасини экспедициянинг керакли аёбоб-аслаҳаларига

атайман, ва қалбимизга яқин бўлган ўша ясси тоғта яна бир бор қиё боқиб келаман. Сизга келсак, йигитча, пуллар ҳозир жуда зарур. Ахир уйланяпсиз-ку?

— Ҳа йўқ, ҳозирча ниятим йўқ, — жавоб бердим мен аянчли табассум билан. — Эҳтимол, агар эътиroz билдиримасангиз, мен сафингизга қўшиларман.

Лорд Рокстон менга қаради ва ҳеч нарса демай, ўзининг бақувват ва офтобда қорайган қўлини узатди.

БАСКЕРВИЛЕЙНИНГ ИТИ

ШЕРЛОК ХОЛМС
САРГУЗАШТЛАРИ

I БОБ

ЖАНОБ ШЕРЛОК ХОЛМС

Жаноб Шерлок Холмс стол ёнида ўтириб нонушта қи-
ларди. Унинг кечаси билан ухламай чиқадиган аксар тун-
ларини эътиборга олмаса, одатда у анча кеч уйғонади. Мен
камин ёнидаги гиламча устида туриб, кечаги мижозимиз
унутиб қолдирган, йўғон тутқичли, ажойиб бир таёқча-
ни ўйнатар эдим. Бу таёқчани "жиддий далил" лардан деб
атаса бўлади. Таёқча бошчасидан озгина қуида бир дюйм
кенглиқда халқа ўйилган. Халқада шундай сўзлар битилган:
«Жеймс Мортимерга, Ч. К. Х. О., унинг ЧКШдаги дўстла-
ри номидан» ва сана: «1884». Авваллари бундай сервиқор,
вазмин, ишончли таёқчани эътиборли хонадон табиблари
кўтариб юрар эдилар.

– Хўш, Ватсон, сизнинг бу ҳақдаги фикрингиз қандай?

Холмс менга тескари ўтирганлиги учун менинг ҳаракат-
ларим унга сезилмаётган, деб ўйлаган эдим.

– Мен нима билан машғул эканимни сиз қаердан билдин-
гиз? Орқангизда кўзингиз бор деб ўйлашим мумкин, ахир!

– Йўқ нарса, ҳеч қачон бор бўлиб қолмайди, лекин менинг олдимда ялтиратиб тозаланган кумуш қаҳвадон ту-
риди, – дея жавоб берди у. – Буни қўя турайлик, Ватсон, мижозимизнинг таёқчаси ҳақида фикрингиз қандай? Биз уни қўлдан чиқардик, энди эса унинг нима сабабдан кел-
ганини ҳам билмаймиз. Бизга омад кулиб боқмаган экан, мана бу тасодифий матоҳга алоҳида эътибор қаратиши-
мизга тўғри келади. Таёқни кўздан кечиринг-да, эгасини тавсифлаб кўринг, мен эса сизни эшитаман.

– Назаримда, – деб бошладим мен, иложи борича дў-
стимнинг услубига тақлидан, – бизнинг доктор Мортимер
– ўрта ўшдаги ўз соҳасида яхшигина муваффақият қозон-
ган табиб бўлиб, хурматта лойиқ бўлгани учун ҳам унинг дўстлари мана шундай совғалар билан сийлаб туришади.

– Яхши! – деди Холмс. – Жуда ҳам яхши!
– Бундан ташқари, менинг фикримча у қишлоқ табиби,
чунки у кўпроқ пиёда юрадиганга ўхшайди.

– Буни қаердан била қоёдингиз?
– Чунки унинг собиқ таёқчаси аҳмоқона кўринмайди,
у шу қадар уринганки, шаҳарлик табибни кўлида бундай
бўлишини тасаввуримга ҳам сиғдира олмайман. Йўғон те-
мир таглигининг, деярли едирилиб бўлгани – доктор Мор-
тимернинг анчайин узоқ масофа босганига далолат қиласди.

– Деярли соғлом фикр, – деди Холмс.
– Яна, шу ёзув: «ЧКШ бўйича дўстлардан». Менинч, «Қ»
ҳарфи клуб маъносини англатади, аникрофи овчиларники
бўлса керакки, унинг аъзоларига Мортимер тиббий хизмат
кўрсатган, шунинг учун унга мана шуни совға қилганлар.

– Ватсон, сиз ўзингиздан ўзиб кетдингиз! – деди Холмс,
стул суянчиғига ўзини ташлаб, сигарета тутатар экан. – Ме-
нинг камтарона хизматларимни сиз одатда ҳурмат қили-
шингизу, лекин ўз имкониятларингизни арзимас ҳисобла-
шингизни таъкидламай иложим йўқ. Башарти сиздан нур
таралмаган тақдирда ҳам, ҳеч бўлмаганда чироқнинг сими
бўла олишингизни унутманг. Одамлар орасида ўз иқтидо-
ри билан ярқираб турмаса-да, бошқалар учун ёритувчи чи-
роқ ёкиш имкониятига эга бўлганлар кам эмас! Мен сиз-
нинг олдингизда бир умр қарздорман.

Мен Холмсдан биринчи бор ана шундай эътирофни
эшитар эканман, унинг сўзлари мени жуда қувонтирга-
нини, ёки у менинг қувончимга бефарқлиги, сабаби ҳар
бир ҳаракатларимга нисабатан унинг ошкора танқид усу-
ли, кўп маротаба гашимга текканини айтишим керақдай
эди. Бундан ташқари мен Холмс услубини ўзлаштириб ол-
ганимнинг ўзидангина эмас, балки уни ишда қўллай били-
шим натижасида дўстимдан мақтов эшитганимдан ғуур-
га тўлғандим.

Холмс таёқни қўлимдан олиб, шунчаки бир фурсат уни
кўздан кечирган бўлди. Кейин аниқ бир нимагадир қи-
зиқиб қолгандек, сигаретани бир чеккага қўйди-да, дераза
олдига келиб, катталаштирувчи ойна орқали синчиклаб та-
ёқка разм сола бошлиди.

– Худонинг беришини қаранг, жуда қизиқ, – деди у, ўзининг севимли жойи бўлган юмшоқ диван бурчагига қайтар экан. – Бу ерда айрим маълумотлар борки, улар сўзсиз бир қатор хulosалар қилиш учун хизмат қилиши тайин.

– Наҳотки, мен бироқ нарсани эътиборсиз қолдирган бўлсан? – ўзимга ишонқирмаган ҳолда ундан сўрадим. – умид қиласманки, бирон жиддий нарсани эътибордан четда қолдирмаган бўлсан керак?

– Йўғей, азизм Ватсон, сизнинг ақсар мулоҳазаларингиз хатодир. Очигини айтганда, сиз мени яхшигина илҳомлантирувчисиз деганимни, аслида мана бундай тущуниш керак: сизнинг хатоларингиз баъзан мени тўғри йўлни топишм учун ёрдам беради. Лекин ҳозир сиз у қадар адашганингиз йўқ. Бу одам, ҳақиқатда шаҳарда ишламайди ва у кўп вақтини узоқ пиёда юриб ўтказади.

– Демак, мен ҳақ эканман-да.

– Бу борада – ҳа.

– Шу билан бўлдими?

– Йўқ, йўқ азизим Ватсон, бундай эмас, бундай эмас. Хўш, масалан, мен шундай деган бўлардим, бунақа ҳадияни табиблар овчилар клубидан эмас, одийтина бирон бир шифохонадан олиши ҳам мумкин, шифохона пештоқида “ЧК” харфлари турар экан, бу ном “Чернигория” бўлиши табиийдир.

– Эҳтимол, сиз ҳақдирсиз.

– Буларнинг барчаси ана шундай талқин қилишга олиб келади. Ва агар биз менинг эҳтимолимни амалий гипотеза сифатида қабул қилсак, бизнинг номаълум мижозимиз шахсини аниқлашда қўшимча имкониятларимиз пайдо бўлади.

– Яхши. Фараз қилайликки «ЧКШ» ҳарфлари «Чернгрос шифохонаси» маъносини англатсин. Бундан нима хulosаларга келиш мумкин?

– Сизнинг бошингизга ҳеч нарса келмаяптими? Сиз менинг услубимни яхши биласизку. Уни қўллаб кўринг.

– Хуласа аниқ: қишлоққа боришдан олдин, бу одам Лондонда хизмат қилган.

– Агар бир оз нарироққа кўз ташласак нима бўлади? Сиз ушбу масалага бошқа бир жиҳатдан ёндошиб кўрмайсизми: нима сабабдан унга совға қилганлар? Унинг дўстлари

ҳадияга ўз манзилларини ёзиб қолдиришлари, шуни англатадики, доктор Мортимер шифохонадан кетиб, ўзининг хусусий фаолиятини бошлашга қарор қилган вақтида унга бу таёқни совға қилганлар. Унга совға тақдим қилгандар бизга аён. Тахминга кўра, у шифохонадаги ишини қишлоқдаги фаолиятга алмаштирган. Агар совға унинг кетиши муносабати билан қилинган бўлса, бизнинг худосамиз жуда қатъий бўлармикин?

– Бу эҳтимолдан холи эмас.

– Энди шуни назарда тутсангиз, у шифохонанинг расмий маслаҳатчилари рўйхатида бўлиши мумкин эмас, ёки бу фақат Лондонда фаолият юритган эътиборли табиб учун истисно ҳолат бўлиши мумкин, бундай табиб эса, шаҳардан кетмаса керак. У ҳолда бу одам ким бўлган? Агар у расмий маслаҳатчи бўлиб ишламаган бўлса, унга шифохонда яшайдиган камтарона кураторлик1 вазифаси юкланган бўлиши мумкин, яъни амалиётчидан кўра бир оз юқорироқ вазифа демокчиман. Ва у ердан бу одам бен-йил-олдин бўшнаб кетган – таёқдаги санага қаранг. Шу тариқа, азизим Ватсон, сизнинг ёши ўтиб қолган, сервиқор уй табибиниз йўқолиб, ўрнида ўзига бино қўймаган, фаромушхотир ва овчи итдан сал каттароқ мастифдан эса кичикроқ итини жуда яхши кўрувчи ёқимтой ёши ўтгизлардаги навқирон инсон пайдо бўлди.

Мен ишонқирамай кулган бўлдим, Шерлок Холмс эса, диван суячиғига ўзини ташлаб, оҳиста чайқалувчи кичик-кичик тутунни шифтга қаратса пулай бошлади.

– Сўнгти нуқтага эътибор берадиган бўлсак, бу ерда сизни асло текшириб бўлмайди, – дедим мен, – бироқ бу одамнинг ёши ва хизмат вазифаси бўйича айрим маълумотларни биз ҳозир излаб кўрамиз.

Мен китобларим турадиган кичкинагина токчамдан тиббиёт маълумотномасини қўлимга олдим ва керак бўлган фамилияни топтим. У ерда бир неча Мортимерлар бор экан, лекин мен дар он ўз мижозимизни топиб, у ҳақдаги маълумотларни овоз чиқариб ўқий бошладим:

– «Мортимер Жеймс, 1882 йилдан Қирол жарроҳлик жамияти аъзоси. Девоншир графлиги Гринпен, Дартмур. 1882 йилдан 1884 йилгача –Черингор шифохонаси курато-

ри. "Касалликлар сүяк суриши мумкинми?" деб номланган қиёсий патологияга оид иши учун Жексон мукофотига сазовор бўлган. Швед патология жамиятининг мухбир аъзоси. "Касалликларниң сүяк суриши" ("Данцет", 1882), "Биз тарақкий этаяпмизми?" ("Психология ахборотномаси", март 1883) мақолалари муаллифи. Гrimpen, Торсли ва Хай Бэрроунинг қишлоқ табиби.

— Овчилик клуби бўйича бирон бир сўз йўқ, Ватсон, — деди Холмс, макқарона илжайиб — аммо сиз илғаганингиздек, ҳақиқатдан у қишлоқ табиби. Менинг хулосаларим тўғри бўлиб чиқди. Сифатларига келсак, адашмаган бўлиб чиқаман, мен мана бундай дедим: ёқимтой, ўзига бино қўймаган ва паришон хотир. Буни мен ўз тажрибамдан биламан — фақат ёқимтой кишиларгагина хайрлашув олдидан совғалар тақдим қиладилар, фақат ўзига бино қўймаган кишиларгина Лондондаги хизматини қишлоқ табибигига алмаштиришлари мумкин ва паришонхотирларгина меҳмнохонангизда бир соатдан ортиқ ўтириб, ташриф қофози ўрнига ўз таёқчасини унутиб қолдирадилар.

— Хўш, итчи?

— Эгаси томонидан ул бул нарсани келтиришга ўргатилган. Бу таёқ енгил эмас, ит унинг ўртасидан маҳкам тишлаб, эгасига келтиришга ўрганган. Унинг тишларининг излари яққол кўриниб турибди. Овчи кучукчанинг жаги учун бундай йўғонлик тўғри келмайди, мастифга эса анчагина торлик қиласи. Эҳтимол, нима... Ё Худойим! Ахир, албатта, жингалик спаниель!

Мана шуларни айта туриб, Холмс олдинига хона бўйлаб юра бошлиди, кейин эса, дераза пойида тўхтаб қолди. Унинг сўнгги сўzlари қатъий ишонч билан янграгани сабаб мен унга ҳайрат билан боқиб қолдим:

— Кулоқ солинг, дўстим, нима сабабдан сизнинг бунга ишончингиз комил бўлмоқда?

— Шу сабабданки мен бу кучукни эшигимиз тагида кўриб турибман, мана унинг эгаси қўнғироқни босаяпти. Ватсон, кетиб қолмайсиз-а, илтимос қиласман. Сиз у билан ҳамксосиз, ва сизнинг бу ерда бўлишингиз менга ёрдам беради. Мана ўша тақдир лаҳзаси, Ватсон! Пиллапоя бўйлаб

қадам товушларини эшитаяпсизми, бу қадмлар сизнинг ҳаётингизга боситириб кирмоқчи, улар ўзи билан нима олиб келаркин – эзгуликми ё ёвузлик, номаълум. Илм кишиси бўлган табиб Жеймс Мортимер изқувар Шерлок Холмсдан нима истайди?.. Киринг.

Меҳмонимизнинг ташки қиёфаси, балки оддий қишлоқ табибини пойлаётганим учун бўлса керак, мени ажаблантириди. Доктор Мортимер бўйдор, озғиндан келган, олтин гардишли кўз ойнак остидан ёрқин чарақлаб турган бир бирига яқин икки кулранг кўзи ўртасидан қуш тумшүидек осилиб турувчи узун бурунли одам эди. У касбига монанд кийинган, бироқ айрим но озодалик кўзга ташланади: уриниб қолган пијджак, охори тўкилган шим. У ҳали ёш бўлса-да букчайиб қолган. Бизга мамнуният билан қараб бўйинини ғаройиб қилиб чўзизб қўйди. Меҳмонимиз хонага кирган заҳоти, унинг назари Холмс қўлидаги таёққатушди ва хурсанд бўлиб, унга қўл чўзди.

– Қандай бахт! Мен эса, уни қаерда қолдирганимни шу ердами ёки кемалар компаниясидами билмай юргандим. Бундай нарсани йўқотиш! Бу даҳшат!

Совғами бу? – сўради Холмс.

Ҳа, жаноб.

Черингрос шифохонасиданми?

Ҳа ўша ерлик дўстларимдан, тўйим куни совға қилишганди.

Эй қандай нохушлик! – деди Холмс, бошини сарак-сарак қилиб.

Доктор Мортимер ҳайратланиб кўзларини пирпиратди:

– Бунинг нимаси нохушлик?

– Хозиргина сиз бизнинг хulosаларимиз йўналишини ўзгартириб юбордингиз. Демак, бу никоҳ совғаси бўзлган?

– Худди шундай, жаноб. Мен уйланиб, аёлим билан биргаликда маслаҳатчи лавозимига умид боғлаб шифохонани тарк этдим. Ўз уйим ҳақида қайғуришим керак эди.

– Ҳа мана, кўриб турибсизки, биз у қадар қаттиқ адашмаганимиз, – деди Холмс. – Энди эса, доктор Жеймс Мортимер...

– Нималар деяпсиз! Мен докторлик даражасига эга эмасман, мен шунчаки, Қирол жарроҳлик жамиятининг оддий аъзосиман.

— Ва, кўринишингиздан, илм кишиисиз?

— Мени илмга айrim муносабатларгина боғлаб туради жаноб Холмс: масалан, соҳиллардан чиганоқлар тераман бепоён уммонларни ўрганиш мақсадида. Агар адашмасам мен жаноб Шерлок Холмс билан сұхбатлашиш баҳтига мүясар бўлиб турибман, тўғрими?

— Йўқ, сизнинг қаршиингизда доктор Ватсон турибди.

— Танишганимдан бағоят хурсандман, жаноб. Сизнинг исмнинг бизнинг дўстимиз исми билан ёнма-ён тез-тез тилга олинади. Сиз мени жуда қизиқтириб қолгансиз, жаноб Холмс. Мен асло сизнинг юзингиз бу қадар чўзиқ ва қопшарингиз ёйи кенг эканини кутмагандим. Рухсат берсангиз манглай суюгингиз оралигини пайпаслаб кўрсам. Сизнинг юз суюгингиз склети ҳар қандай антропологик музей учун жуда нодир экспонат бўлади, чунки то шу кунгача бу борада асл ана шундай топилма мавжуд эмас. Буни лаганбардорлик деб ҳисобламанг, мен фақат бундай калла суюгига ҳавас қиляпман холос.

Шерлок Холмс бизнинг ажойиб меҳмонимизни юмшоқ курсига ўтказди.

— Биз иккимиз сиз билан назаримда ўз ишимиzinинг ташаббускорларимиз, жаноб, — деди у. — Сизнинг кўрсатқич бармоғингиздан, сигаретани ўзингиз тўлатишингиз сезилиб турибди. Уялманг, чекаверинг.

Доктор Мортимер ёнчиғидан тамакисини олди ва жуда чақонлик билан сигаретарни тўлатди. Унинг узин бир оз қалтираётган бармоғи эпчил ва тўхтовсиз худди ҳашарот шоҳчасидек ҳаракатланарди.

Холмс жим ўтиради, бироқ у мажхул мижозимизга тезкор ва ўқтин-ўқтин назар ташлаб қўярди, бу одам уни жуда қизиқтириб қолганини англаш қийин эмас эди.

— Жаноб, менинг фикримча — деди у ахийри, — сизнинг кечаги ва бутунги ташрифингиз мени фақат юз суюгимни муҳокама қилишингиз билангина хурсанд қилмайди, тўғрими?

— Йўқ, жаноб, албатта йўқ! Тўғри, бундай имконият тақдим этилганидан албатта баҳтиёрман, лекин мени бу ерга умуман бошқа нарса олиб келди, жаноб Холмс. Мен бундан бўён амалиёт ишлари одами эмасман, бинобарин ме-

нинг олдимда фавқулодда жиддий ва фавқулодда ғаройиб вазифа турибди. Сизни овропалик мутахассислар орасида иккинчи эканингизни эътиборга олиб ...

– Шундайми, жаноб! Қизиққаним учун маъзур тутасиз, биринчи ўринда ким экан? – анчайин қатъий оҳангда сўради Холмс.

– Илмий асосларда тафаккур қилувчи кишиларнинг аксар қисми эътиборига сазовор бўлган жаноб Бертильон².

– У ҳолда нега сиз унинг ўзига мурожаат қилиб қўя қолмадингиз?

– Жаноб мен “тафаккурнинг илмий асослари” ҳақида айтдим, бироқ амалиётчи сифатида сиз бирон кишини ўзингизга тенг билмайсиз – бу қўпчилик томонидан эътироф этилган. Умид қиласманки жаноб, мен ўзимга ортиқча баҳо бериб юборганим йўқ...

– Хўш, жуда мулоим, – жавоб берди Холмс. – Бироқ, доктор Мортимер, ўйлайманки, сиз мутлақо тўғри ҳаракат қиласеиз, агар ҳозироқ кейинроқ ёртга қаймасангиз, менга айтингчи менинг ёрдамим асқотадиган ишнинг ўзи нимадан иборат?

II БОБ

БАСКЕРВИЛЕЙ АВЛОДИННИНГ ТАВҚИ ЛАҲНАТИ

– Менинг чўнтағимда бир қадими қўлёзма бор, – деди доктор Жеймс Мортимер.

– Мен буни сиз кирган вақтдаёқ пайқагандим, – деди Холмс.

– Қўлёзма жуда қадими.

– Агар қалбаки бўлмаса, ўн саккзинчи аср бошига оид.

– Буни сиз қаердан биласиз, жаноб?

– Мен билан суҳбаталаша туриб сиз эни икки дюймлик қўлёzmанинг учини бир неча бор қўлингиз билан пайпаслаб қўйдингиз. Агар хужжатни бир-икки ўн йил фарқи билан аниқ санасини айтиб беролмаса, бу ёмон мутахас-

сис бўлади. Балки сиз менинг бу борадаги ишимни ўқиб чиққандирсиз? Мен сиздаги қўлёзмани минг етти юз ўттизинчи йилга оид деб ўйлайман.

– Аниқ санаси минг етти юз қирқ иккинчи йил. – Доктор Мортимер пиджагининг ён чўнтағидан қўлёзмани олди.

– Ушбу оиласвий ёдгорлик менга жаноб Чарльз Баскервилей томонидан сақлаш учун берилганди, унинг кўққисдан ва фожеона ўлими уч ой аввал бутун Девонширни ларзага келтирган эди. Мен ўзимни жаноб Чарлзни шахсий табиби дебгина ҳисобламасдим, балки унинг яқин дўсти эдим. У фармонбордор, оқил ва камтарин қулингиз каби хаёлпаст эмас, балки барча ишни амалда бажарувчи инсон эди. Ва у бу ҳужжатга жуда жиддий муносабатда бўлиб, унга етказиши мумкин бўлган оқибатга ҳам тайёр эди.

Холмс қўлини чўзиб, қўлёзмани олди ва унинг ўрамини оча бошлади.

– Ватсон, «д» ҳарфини ёзилишига эътибор беринга. Бу менга ҳужжатнинг асл санасини аниқлаш учун ёрдам берган хусусиятлардан биридир.

Мен унинг елкаси ошиб сарғайиб кетган ва рақдаги ярим ўчаёзган сатрларга боқдим. Варақнинг юқорисида шундай сўзлар битилганди: «Баскервиль холла», остида эса, суркалаб кетган йирик рақамлар: «1742».

– Бу кўринишидан қандайдир бир қайдномага ўхшар эди.

– Ҳа, Баскервилей авлоди яшайдиган бир мулкнинг қайдномаси.

– Бироқ, менинг тушунишмча сиз биз билан анчайин амалий ва замонамизга яқин бўлган масалани маслаҳатлашгани келгансиз, тўғрими?

– Ҳа, бугуннинг энг муҳим масаласи! Бу масала узоққа чўзилмаслиги лозим, уни бир кун ичидан ҳал қилиш керак. Қўлёзма жуда қисқа ва у бёвосита ишга алоқадор. Рухсатингиз билан мен уни ўқиб берсан.

Юмшоқ курси суючиғига ўзини ташлаган Холмс бармоқлари учини боғлаб, худди тақдир тақазосига бўйин эккандек кўзларини юмди. Доктор Мортимер чирокқа яқин бориб, баланд ва ингичга овозда қуйидаги қадим замонларнинг қизиқарли қиссасини ўқиб бера бошлади:

— «Баскервилейнинг ити ҳақида кўплаб мәълумотлар бор, бироқ Гуто Баскервиллянинг тўғридан тўғри авлоди бўлиши билан биргаликда мен бу ит ҳақида отамдан, отам эса бобомдан эшитганмиз, мен мана шу воқеани ўзим учун рўйи рост ҳеч қандай шубҳа уйғотмайдиган тарзда ёзib қолдиришни вазифа деб билдим. Мен, азиз фарзандларим, бизни гуноҳларимиз учун жазолайдиган, Ўзининг меҳри-бонлиги билан гуноҳларимиздан ўтадиган (ҳолбуки, дуо ва ибодатлар билан ювилмайдиган ҳеч бир гуноҳлар йўқдир) олий ҳакамга иймон келтиришнингизни истайман. Унуглиган қадимий даҳшатли натижани шундай лигича етказинг, лекин келажакда гуноҳ қилишдан эҳтиёт бўлинг, худо асрасин, яна авлодимизга шунча ёвузликлар келтирган ҳалокат мавхум эҳтиросларга эрк бериб юбормасин.

Билинг-ки, Улуғ кўзғолон даврида (йирик олим лорд Кларендон томонидан ёзилган воқеани ўқиб кўришингизни маслаҳат бераман) Баскервиллининг соҳиби ушбу сулоладан бўлмиш Гуто эди, ва мана шу Гугони ўзбошимча, бетавфиқ ва даҳрий одам деб аташ мумкин. Кўшнилари унинг барча гуноҳу айбларини кечирган бўлишарди, негаки бизнинг ерларда ҳеч қачон авлиёю бегуноҳ одамлар бўлмаган, бироқ Гугонинг табиатида бемулоҳаза ва шафқатсиз ҳазилларга иштиёқ баланд бўлиб, айнан шу сабаб унинг исми бутун бошли Девонда ҳамманинг оғзига тушганди. Шундай бўлди-ки, ўша Гуто ери Баскервиль поместьесига яқин жойлашган бир фермернинг қизини севиб қолди (агар унинг қора ҳисларини шу қадар соф ном билан аташ мумкин бўлса). Аммо ўзининг камтар-камсуқумлиги ва яхши фазилатлари билан ном қозонган қиз унинг биргина исмидан даҳшатга тушар ва ҳамиша ўзини ундан олиб қочарди. Бир сафар, бу Михайлов куни эди, Гуто Баскервиль ўз дўстлари орасидан энг таптортмас ва аҳлоқсиз олтиласини танлаб, фермага яширинча киради ва, қизнинг отаси ва ака-укалари уйда йўқлигини билиб, уни олиб қочади. У Баскервиль-холлга қайтиб, ўз асирасини юқори қаватдаги хоналардан бирига яшириб қўяди, ўзи эса, одатдагидек, дўстлари билан базму жамшид қилишда давом этади. Баҳтиқаро қиз бақир-чакир, беўхшов куйланган қўшиқлар ва даҳшатли сўкиш, ҳақорат сўзларини эшитиб,

ақтадан озишига оз қолди. Гуго Баскервилни яхши таниғандар у маст пайтида ўзини тута олмаслигини, оғзидан ҳар хил аҳдоқсиз гаплар чиқишини айтишади. Ахийри күркүв қызни шу даражага олиб борадики, у ҳатто энг абжир ва мард эркак ҳам қила олмайдиган ишга жазм этади, яъни карнизга чиқиб, қасрнинг жанубий деворини ўраб олган (у ҳозиргача бор) чекка осилиб ерга тушади, ва ботқоқ оша баскервиль поместьесидан уч миля наридаги отасининг уйи томон югуради.

Бир қанча муддат ўтиб, Гуго ўз асирасыяга егулик ва ичимлик олиб бориш учун ўз меҳмонларини тарк этади, эҳтимол, унинг ҳаёлида бошқа ёмон ният бўлгандир, аммо қафас бўшаб, күш озодликка учиб кетганини кўради. Ва ўшанда унинг ичидаги иблис қутуриб, Гуго зинадан пастга, зиёфат залига отилиб тушади, столга сакраб чиқиб, ичклик ва таомларни улоқтиради, сўнг ҳаммага эшилтириб, қочоқ қызни тутиш йўлида ҳатто ўз танаси ва қалбини ёвуз кучларга бахш этишга ҳам тайёр эканини айтиб, қасам ичади. Бу даражадаги кутурған разабдан лол қолган ҳамтовоқларидан бири, энг шафқатсиз ёки энг ширакайфи, қизнинг изидан итларни кўйиб юбориш-таклифини бақириб айтади. Бу сўзларни эшилган Гуго қасрдан отилиб чиқади, отбоқарларга унинг қора байталини эгарлашни ва қиз тушириб кўйган рўмолни ҳидлатиб, итларни кўйиб юборишни буюради, ўзи эса ой нурига чўмган ботқоқлик бўйлаб хураётган итлар галаси ортидан от чоптиради.

Унинг ҳамтовоқлари бундай югар-югорнинг сабабини тушуна олмай, бир муддат қотиб қолишади. Бироқ кейин торфли ботқоқлик кенгликларида нақадар қора иш содир этилиши уларнинг шаробдан хиралашган онгигача ваниҳоят етиб боради. Шунда ҳаммаси бирдан бақириб юборишиди: кимдир от талаб қилган, кимдир тўппонча, яна кимдир бир фляга шароб сўраган. Сўнгра яхшилаб ўйлаб кўриб, ўн уч кишилик жамоа отларга чиқиб, қувишга қўшилган. Ой ёрқин нурларини сочган тунда таъқибчилар қиз қочган йўлдан бир қатор бўлиб от чоптиради.

Бир ёки икки миля йўл босиб, улар пода боқиб юрган чўпонга дуч келишади ва ундан ҳеч ким ўтмадими, деб сўрашади. Айтишларича, чўпон аввалига кўркувдан бир

оғиз ҳам сўз айта олмаган, сўнг изидан итлар қувлаётган баҳтиқаро қизни кўрганини тан олган. “Аммо мен бошқа нарсани ҳам кўрдим, – қўшимча қилди у. – Гуго Баскервиль қора байталида ёнимдан ўтиб кетди, унинг ортидан эса ит қувларди, ортингдан бундай жаҳаннам маҳлуқи қувлаб қолишини худо ҳеч кимга қўрсатмасин!”

Ширакайф тўда чўпонни уришиб ташлаб, йўлда давом этади. Аммо тез орада барининг эти музлаб, жимирилаб кетади, негаки уларнинг қулоғига от дупури чалинади, сўнгра қора байтал оғзи кўпирганча чавандозсиз ва тизгинлари осилган ҳолда уларниң ёнидан ўтиб кетади.

Вужудини кўркув қамраб олган аҳлоқсиз майшатпарастлар бир ерга ғуж бўлиб қолишиди, бироқ бир муддатдан сўнг яна йўлда давом этишиди, эҳтимол, уларнинг ҳар бири агар бу ерда ёлғиз бўлганида, ҳеч иккиланмай отини ортга бурган бўларди. Улар аста-секин олдинга илдамлашиди, сўнг ваниҳоят итларни кўришиди. Азалдан зотининг тозалиги ва вахшийлиги билан машхур бўлган итлар таласи чуқур жарликка тушиш йўлида бир-бираига тикилиб, аянчли ангилларди, баъзилари ўғринча четта қочар, қолганлари эса хурпайиб ва кўзлари ялтиллаб яқиндаги тор ёриққа киришга уринарди.

Чавандозлар тұхташди, табийики, кўркувдан уларнинг кайфлари тарқаб кетганди. Уларнинг кўпчилиги олдинга қадам босишга жазм эта олмасди, аммо энг жасур ёки ҳали кайфи бор бўлган учтаси ўз отларини жар томон бошлиди. Ва ўша ерда уларнинг кўз ўнгидаги кенг майсазор пайдо бўлди, унда эса қадим замонларда қўйилган иккита катта тош устун кўринди. Бундай устунлар ботқоқликларда ҳали ҳам учраб туради. Ой майсазорни ёритиб турарди, унинг ўртасида кўркув ва ҳолсизликдан жон таслим қилган баҳтиқаро қиз ётарди. Бироқ уч бебош аҳлоқсизнинг туклари жимирилаб кетишига на қизнинг жонсиз танаси ва на унинг ёнида ётган Гуго Баскервилнинг танасини сабаб бўлмади. Йўқ! Гугонинг устида жирканч маҳлуқ – улкан, итга ўхшаш аммос ундан анча йирик қора тусли ҳайвон турарди. Ва мана шу маҳлуқ уларнинг кўз ўнгидаги Гуго Баскервилнинг томоғини тажиб ташлади ва қонга белангтан тумшуғини уларга қаратиб, кўзларидан ўт чақнатди. Шунда кўркувдан даҳшатта

тушган уччовлон қичқириб юборищди ва бақиришдан түхтамай ботқоқлик бўйлаб қочишган. Айтишларича, улардан бири кўрганларига юраги дош беролмай ўша кечасиёқ ҳалок бўлган, қолган иккитаси эса бу қадар оғир руҳий зарбадан умрининг сўнгигача ўзига кела олмаган.

Мана шунаقا, болалар, ўшандан бўён сулоламиз бошига шунча балолар ёғдирган ит ҳақидаги афсона шундан иборат. Ва агар мен уни ёзишга қарор қилган бўлсанм, бирон нарсани билиш айтилмаган гап ва уйдирмалардан кўра камроқ даҳшатга солишига умид қилганим учундир.

Авлодимиизда кўпчилик ногаҳоний, даҳшатли ва сирли ўлим топганини инкор этишга зарурат борми? Майли, башорат ҳикматсиз илтифоти билан бизни тинч қўймасин, нетаки у Евангелияда келтириб ўтилганидек қасос хавфи остида бўлган учинчи ва тўртингчи авлодда туғилган бегуноҳларга зарар етказа олмайди. Ва мана шу башоратни сизга ишониб топшираман, болаларим, ва ўтинаман: ёвуз кучлар танҳо эга бўлган тунги вақтда ботқоққа зинҳор чиқманг:

(Гуго Баскервилнинг қўли билан ўғиллари Роджер ва Джон учун ёзишган, ва уларга буни сингиллари Элизабетдан сир тутишини буюраман)»

Ушбу ғалати ҳикояни ўқиб, доктор Мортимер кўзойнагини пешонасига суриб қўйди ва жаноб Шерлок Холмста қаради. Изкувар эснади ва чекиб ташланган сигарасини каминга ирғитди.

– Хўш, нима бўлибди? – деди у.

– Сизнинг-ча, бу қизиқ эмасми?

– Эртак ихлосманлари учун жуда қизик.

Доктор Мортимер чўнтағидан тўрт букланган газетани чиқарди:

– Яхши, жаноб Холмс. Энди сизни анчайин замонавий материал билан таништирамиз. Мана “Девоншир хроникалари”нинг жорий йил ўн тўртингчи июнда чиқкан сони. Унда сэр Чарльз Баскервилнинг ўлими билан боғлиқ далиллар ҳақидаги қисқача ҳисбот чоп этилган.

Дўстим бироз олдинга энғашди ва бир зумда унинг нигоҳида дикқатлилик ошди. Доктор Мортимер кўзойнагини тўғирлаб, ўқий бошлиди:

— «Кутилаётган сайловларда либераллар партияси номидан номзоди қўйилиши керак бўлган сэр Чарльз Баскервиллинг ногаҳоний ўлими бутун Ўрта Девонширга жўда қаттиқ таъсир қилди. Сэр Чарльз ҳисбатан яқинда Баскервиль-холлга кўчиб келган бўлса-да, ўзининг хушмуомалалиги ва олийҳимматлиги билан ҳамманинг муҳаббати ва хурматига сазовор бўлишга улгурганди.

Бизнинг нуворишлар хукмронлиги даврида қадимиий уруғ авлоди ўз қўллари билан давлат орттиргани ва уни ўз номининг аввалги улуғворлигини тиклашга сарфлаганини билиш ёқимли. Маълумки, сэр Чарльз Жанубий Африкада ўта даромадли операцияларни амалга оширган. Фалак гардиши уларга қарши бурилгунга қадар тўхтамайдиган одамлардан фарқли равища, у ўзига хос бўлган ақл тийраклиги билан даромадини кўпайтириб, Англияга яхшигина маблағ билан қайтган. Сэр Чаррльзнинг Баскервиль-холлга кўчиб келганига атиги икки йил бўлганига қарамай, турли такомиллаштиришт ва поместьени қайта қуриш режалари ҳақидаги миш-мишлар атрофга тарқаб улгурганди. Афсуски, бу ишларнинг барӣ унинг ўлими туфайли тўхтаб қолди. Ўзининг фарзандлари бўлмагани сабабли, у ҳаёт пайтида бир неча бор ҳамюртларига яхшилик қилиб, ёрдам кўрсатишига уринган, бу ердагиларнинг кўпчилигига унинг бевақт ўлимiga аза тутиб ийғлаш учун ўзига яраша сабаблари бор. Сэр Чарльзнинг ҳам маҳаллий, ҳам бутун графлик миқёсида муҳтоҷларга кўрсатган ёрдами, саховатли хайр-эҳсонлари газетамиз саҳифаларида бир неча бор ёдга олинган.

Тергов сэр Чарльзнинг ўлими ҳолатини тўлиқ аниқлашга мувваффақ бўлди деб айта олмаймиз, ҳар ҳолда у маҳаллий хурофотчи одамлар томонидан ўйлаб топилган миш-мишларга якун ясади. Ўлим нотабиий сабабга кўра юз берганига шубҳа қилишга асосимиз йўқ. Сэр Чарльз бўйдоқ бўлган, айтиш жоиз бўлса, қизиқ ва ғалати одам эди. У бой-бадавлат эканига қарамай, камтарона умр кечирган, ва Баскервиль-холлдаги уй хизматкорлари штати эр-хотин Бэрриморлардан ташкил топган, холос. Эр бош хизматкор бўлса, рафиқаси – хўжалик бошқарувчиси эди. Мархумнинг яқин дўстлари берган кўрсатмаларга мос тушувчи кўрсатмалари-

да Бэрриморлар сўнгги вақтда сэр Чарльзниң соғлиғи анча ёмонлашганини қайд этишган. Уларниң сўзларига қараганда, унинг юраги хаста бўйган, юзининг рангидаги кескин ўзгариш, ҳарсиллаш ва дили хуфтонлик бундан дарак берарди. Мархумниң яқин дўсти ва оиласи шифокор Джеймс Мортимер ҳам буни ўз кўрсатмаларида тасдиқлаган.

Аслида бари оддий. Сэр Чарльз Баскервиль уйқудан оддин Баскервиль-холлнинг машҳур тиссли хиёбонида сайр қилишни одат қилган. Эр хотин Бэрриморлар у бу одатига хеч қачон хиёнат қилмаганини айтишди. Тўртинчи июнь куни сэр Чарльз кейинги кун Лондонга кетишини маълум килади ва Бэрриморга нарсаларини тайёрлашни буоради, кечкурун эса, одатига кўра, сайрга чиқади. Шу билан сэр Чарльз уйга қайтиб кирмаган. Ярим тунда холла эшиги ҳамон очиқлигини кўрган Бэрримор хавотирга тушади, сўнг фонусни ёқиб, хўжайинини излашга киришади. Шу куни намгарчилик кузатилган, ва сэр Чарльзниң излари хиёбонда аниқ кўриниб турган. Шу хиёбоннинг ўртасида торфли ботқоқликка олиб борувчи кўча эшиги мавжуд. Баъзи аломатларга кўра, сэр Чарльз-унинг ёнида бир неча дақиқа турган, кейин яна нарироқ юрган... хиёбоннинг нариги четида унинг жонсиз танаси топилган.

Бу ерда ойдинлашмаган биргина ҳолат қолмоқда. Бэрриморнинг айтишича, сэр Чарльз кўча эшигидан нари кеттан заҳоти, қадамларининг қиёфаси ўзгарган – афтидан, у ёғига баронет оёқ учida юрган кўринади. Ўша пайтда хиёбондан унча узоқ бўлмаган жойдан, ботқоқлик ёнидан олиб сотар-лўли, аллақандай Мерфи ўтган. У бақир-чақир овозларини эшитган, аммо улар қай томондан янграганини аниқлай олмаган, чунки ўзининг сўзларига қараганда, маст бўйган. Сэр Чарльзниң танасида зўравонлик излари топилмаган. Тўғри, тиббий экспертиза мархумниң юзи таниб бўлмас даражада ўзариб кетганини қайд этган – доктор Мортимер ҳатто аввалига кўз олдида дўсти ва мижози ётганига ишонишдан бош тортди, бу каби ўлим кўпинча бўғиши ва юрак фаолиятининг қувватлизаниши оқибатида келиб чиқиши мумкин. Бу мурдани ёриш натижасида ўз тасдиғини топди, эски органик юрак қасаллигининг тўлиқ кўриниши намоён

бўлди. Тиббий экспертиза малумотларига асосланиб, тергов бу ногаҳоний ўлим бўлган, деган хulosага келди. Бу эса иш ҳолатини бир қадар енгиллатди, чунки сэр Чарльзнинг меросхўри Баскервиль-холлга кўчиб келиб, ўтмишдошининг фожиавий якун туфайли тўхтаб қолган ажойиб ташаббусини давом эттиргани мәъкул. Агар терговчининг прозаик аниқ хulosалари сэр Чарльзнинг ўлими билан боғлиқ бўлган; бутун графлик бўйлаб оғиздан оғизга кўчиб юрган ҳаёлий уйдирмаларга якун ясамаганида, Баскервиль-холлга соҳиб топиш қийин бўларди. Айтишларича, сэр Чарльзнинг яқин қариндоши, мархумнинг ўртанча укасининг ўғли жаноб Генри Баскервиль (агар у тирик бўлса) экан. Бизга маълум бўлган сўнти маълумотларга кўра, бу йигит ҳозир Америкада экан. Ҳозирда уни излаб топиш ва унга катта мерос қолганини хабар қилиш бўйича чоралар кўрилмоқда".

Доктор Мортимер газетани буклаб, чўнтағига солди,

– Сэр Чарльз Баскервилнинг ўлими борасида мана шулар маълум қилинган, жаноб Холмс.

– Сиз мени жуда қизиқ иш билан таништиридингиз вamen бу учун сиздан миннатдорман, – деди Шерлок Холмс. – Ўз вақтида бу ҳақида газеталардан ўқигандим, бироқ ўшандада ватикан камеялари⁴ воқеаси билан ва папага хизмат кўрсатиш билан шу қадар банд эдим-ки, Англиядаги бир нечта қизиқарли ишлардан бехабар қолиб кетдим. Демак, сэр Чарльзнинг ўлими ҳақида эълон қилингандарнинг бори шу?

– Ҳа.

– У ҳолда мени матбуот қўлига тушмаган маълумотлар билан ҳам таништириб ўтсангиз. – У креслонинг суюнчиғига суюнди, бармоқларининг учини бирлаштириб, талабчан ва одил судья кўринишини олди.

– Ҳали бу ҳақда ҳеч ким билан гаплашмаган эдим, – гап бошлиди доктор Мортимер, унинг қучли ҳаяжони сезилиб турарди. – Мен терговда кўп нарсалар ҳақида сукут сақладим, негаки илм-фан одамига ҳурофот натижасида келиб чиққан мишишларни кўллаб-куватлаш нокулай. Газеталар ҳақ деб ҳисоблайман: Баскервиль-холлнинг шундоқ ҳам ноҳуш номини кучайтириш – уни хўжайинсиз бемаъни ҳаёт кечиришга маҳкум қилиш демак. Шу фикрлардан келиб чиқиб,

баъзи нарсалар ҳақида оғиз очмасликни маъқул кўрдим, не-
гаки ортиқча очиқ-оидинлик барибир фойда келтирмасди.
Аммо сиз билан тӯғридан-тӯғри гаплашишим мумкин.

Торфли ботқоқликлар – айнчайин ҳилват жой, шунинг
учун озми-кўпми яқин қўшнилар бир-бири билан тез-тез
уррашиб туришга ҳаракат қилишади. Шахсан ўзимга кел-
сак, мен кўп вақтимни сэр Чарльз Баскервиль билан ўтка-
зардим. Лефтер-холлик жаноб Френкленд ҳамда табиатшу-
нос жаноб Стэмплтонни ҳисобга олмаганда, бизнинг ер-
ларда бир неча миля масофада биронта ҳам ўқимишли ин-
сонни учрата олмайсиз. Сэр Чарльз ёлғиз қолишни яхши
кўрарди, аммо бизни унинг хасталиги яқинлаштириди, уму-
мий қизиқишлиаримиз эса муносабатларимизни янада му-
стаҳкамлади. У Жанубий Америкадан ўта қимматли илмий
материалларни олиб келганди, ва биз у билан бушменлар
ва готтентотб ларнинг ҷоғиштирма анатомиясини муҳока-
ма қилиб, анчайин ёқимли кечаларни ўтказгандиканмиз.

Сўнгти вақтда сэр Чарльзниң асаблари тобора таран-
глашиб бораётгани ойдан-ойга менга янада равшан аён
бўларди. У мен сизга ўқиб-берган-афеонага-ишонарди, ва
уз ерларида айланиб юриб, кечаси ботқоққа чиқишига жазм
эта олмасди. Бу сизга бемаънилик бўлиб кўринар, жаноб,
Холмс, бироқ сэр Чарльз ўз сулоласини даҳшатли қарғиши
урганига қаттиқ ишонарди, ва чиндан ҳам, ўз оиласининг
ўтмиши ҳақида у келтирган мисоллар жуда ноҳуш ва кўн-
гилсиз эди. Аллақандай даҳшатли маҳлуқ ҳақидаги мия-
га ўрнашиб қолган фикр уни тинч қўймасди, ва у ҳамиша
мендан “беморларнинг уйига қатнаганда ғалати ҳеч нар-
сани кўрмаганмисиз ёки итнинг ҳуришини эшитмаганми-
сиз?” деб сўрарди. Сўнгти савонни эса кўпроқ берарди, ва
бунда унинг овози титраб кетарди.

Худди ҳозиргидек эслайман, фожиали ҳодисадан уч ҳафта
олдин мен кечқурун Баскервиль-холлга келдим. Сэр Чарльз
уйининг эшиги ёнида турарди. Мен шарабандан тушиб,
унинг ёнига яқинлашдим, ва баронетнинг елкам оша қайга-
дир тикилиб турганини пайқадим, унинг кўзларида даҳшат
қотиб қолганди. Мен шартта ортимга ўтирилдим ва ҳиёбон-
нинг нариги четида қора бузоқчадан сал каттароқ қандайдир

ҳайвонни сал-пал қўришга улгурдим. Сэр Чарльзниңг вужудини қучли ҳаяжон ва қўркув қамраб олгани учун мен ўша ерга бориб, кўзимга кўринган нарса қаерга ғойиб бўлганини қўришга қарор қилдим. Аммо у ерда ҳеч нарса йўқ эди.

Бу воқеа дўстимга жуда қаттиқ таъсир қилди. Ўша оқшом уни ёлғиз қўймадим, ва айнан ўшанда у ўз хавотирининг сабабини менга тушунтириб беришга қарор қилиб, манави қўллётмани сақлаб қўйишимни сўради. Мен ушбу арзимас ҳолат қейинги фожиада бир қадар аҳамият касб этгани учунгина уни ёдга олдим, аммо ўша пайтда менга ҳаммаси дўстимнинг хавотирига арзимайдиган бўлмағур гап бўлиб туолган.

Сэр Чарльз менинг маслаҳатим билан Лондонга отланганди. Унинг юраги хаста эди, уни бир зум ҳам тинч қўймайтган қўркув эса унинг соғлиғига салбий таъсир кўрсатарди, бу қўркувнинг сабаби, менинг назаримда, ўйлаб тошилган бўлса ҳам. Бир неча ойлик шаҳар ҳаёти сэр Чарльзни анча тетиклаштиради ва бу ерга янги одам бўлиб қайтади, деб ўйлагандим. Жаноб Стэмптон ҳам шу фикрда эди, у ҳам умумий дўстимизнинг саломатлигидан ҳавотириланарди. Ва мана энг сўнгти дақиқада ўша даҳшатли баҳтсизлик юз бериб ўтириби.

--Тунда сэр Чарльзниңг жонсиз танасини топган хизматкор Бэрримор шу заҳотиёқ отбоқар Перкинсни менинг ёнимга жўнатган. Мен кечгача ишлаб қолиб кетганим учун, Баскервиль-холла бир зумда, узоғи бир соатда етиб келдим. Терговда тилга олинган барча далиллар мен томонидан текширилиб, бир-бирига солиштирилди. Мен сэр Чарльзниңг тиссли ҳиёбондаги изларини текширидим, кўча эшиги ёнидаги, афтидан, у тўхтаган жойни кўздан кечирдим, изларининг ўзгарган қиёфасига аҳамият қаратдим, бу излардан бошқа юмшоқ шағалда фақат Бэрриморнинг излари қолганига амин бўлдим, кейин ваниҳоят мен келгунча ҳеч ким қўл теккизмаган танани диққат билан текшириб кўрдим. Сэр Чарльз ёйилган қўллари билан ерни чангалағанча юз тубан ётарди, томир тортишиши юзини шу қадар ўзгартириб юборган эди-ки, ҳатто бир муддат мурдан таний олмадим. Танада жисмоний шикастлар йўқ эди. Аммо Бэрримор терговда хато кўрсатма берди. Унинг ай-

тишича, тана ёнида ҳеч қандай излар кўринмаган. У шунчаки уларни сезмаган, мен эса пайқадим. Сэр Чарльз ётган жойдан анча нарида мутлақо янги ва аниқ...

- Изларми?
- Излар.
- Эркакка тегишлими, аёлгами?

Доктор Мортимер менга ғалати қараб қўйди ва деярли пивирлаб жавоб берди:

- Жаноб Холмс, бу баҳайбат итнинг панжа излари эди!
- III боб. ВАЗИФА

Тан оламан, бу сўзларни эшитиб, этим жунжикиб кетди. Докторнинг овози титраганига қараганда, у ҳам ўз ҳикоясидан чуқур ҳаяжонга тушганди. Холмс бутун гавдаси билан олдинга энгашди, ва унинг кўзларида қуруқ, жизиллатувчи ўт чақнади – уйғонган қизиқишининг чинакам аломати.

- Бу изларни ўз кўзингиз билан кўрдингизми?
- Ҳудди ҳозир сизни кўриб тургандек.
- Ва бу ҳақда ҳеч нарса демагансиз!
- Нега керак?
- Наҳотки уларни сиздан бўшиқа ҳеч ким кўрмаган бўйса?
- Улар танадан ўттиз қадамча нарида эди, уларга, афтидан, ҳеч ким эътибор қаратмаган. Мен ўзим ҳам сезмаган бўлардим, агар афсона ёдимга тушмаганида.
- Ботқоқда жуда кўп овчарка итлари санғиб юрса керак?
- Бўлиши мумкин. Аммо бу овчарка ит эмасди.
- Сиз излар жуда катта эди деяпсизми?
- Жуда катта, баҳайбат.
- Аммо у сэр Чарльзниң ёнига яқинлашмаган, шундайми?
- Йўқ.
- Ўшанда об-ҳаво қандай эди?
- Нам, совуқ.
- Аммо ёмғир ёғмаган?
- Йўқ.
- Ўша ҳиёбоннинг кўриниши қандай?
- Атрофи зич ўстган эски тисслардан пайдо бўлган балан; яшил шоҳ девор билан ўралган. Ўртасида – кенглиги саккиз фут келадиган йўлак.

Буталар ва йўлак орасида нимадир борми?

- Ҳа, икки томонида кенглиги чамаси олти фут келадиган чизик тортилган.
- Сизни тўғри тушунган бўлсан, хиёбонда кўча эшиги бор?
- Ҳа, ва бу эшик ботқоққа олиб чиқади.
- У ерга олиб борадиган бошқа йўл борми?
- Йўқ.
- Демак, тиссли хиёбонга ёки тўғридан-тўғри уй орқали ёки ботқоққа олиб чиқувчи кўча эшигидан кириш мумкин экан-да?
- Яна бир чиқиши йўли бор – хиёбоннинг нариги четидаги шийпонча орқали.
- Сэр Чарльз ўша ергача етганмиди?
- Йўқ, у шийпончадан эллик қадамча нарида ётарди.
- Энди, доктор Мортимер, бир муҳим саволимга жавоб берсангиз: сиз сезган қадамлар ўтда эмас, йўлақда кўринганми?
- Одатда излар ўтда кўринмайди.
- Улар кўча эшиги бўлган томондаги йўлакдамиди?
- Ҳа, энг четида, кўча эшигига яқин.
- Жуда қизиқ! Яна бир савол: кўча эшиги ёпиқмиди?
- Нафақат ёпиқ, балки осма қулф билан қулфланганди.
- Унинг баландлиги қандай?
- Чамаси тўрт фут.
- Демак, унинг устидан сакраб ўтса бўлар экан-да?
- Ҳа.
- Кўча эшигининг ёнида ҳеч нима топилмадими?
- Йўқ, аҳамиятли ҳеч нарса.
- Эй худо! Наҳотки у ер текширилмаган бўлса?
- Йўқ, мен кўздан кечирдим.
- Ҳеч нарса топмадингизми?
- У ерда ниманидир аниқлаш қийин эди. Сэр Чарльз, афтидан, эшик ёнида беш-ён дақиқа турган.
- Нега бундай деб ўйлайсиз?
- Чунки сигарасидаги кул икки марта ерга тушган.
- Жуда соз! Мана шундай ёрдамчи бизга мос! Тўғрими, Уотсон? Ҳўш, излар-чи?
- Шағал унинг излари билан тўла эди. Бошқаларини сезмадим.

Шерлок Холмс сабрсизланиб, тиззасига шапати урди.

– Эх, ўзим ўша ерда бўлганимда эди! – хитоб қилди у. – Бу, афтидан, жуда қизиқарли иш. Жиддий илмий тергов иши учун нақадар бой имкониятлар! Шағал – бу шундай сахифаки, мен ундан анча нарсани ўқиб олган бўлардим! Энди эса у ёмғир билан ювилган, қизиқувчан фермерларнинг бошмоклари билаң топтаб ташланган... Эх, доктор Мортимер, доктор Мортимер! Нега мени шу заҳоти чақирмадингиз-а?

– Сизга мурожаат эта олмасдим, жаноб Холмс: ахир у холда ушбу барча далилларни ошқор этишимга тўғри келарди, мен эса сизга тушунтирганимдек, бундай қадамдан ўзимни ушлаб турдим. Бундан ташқари, бундан ташқари...

– Нега иккиланяпсиз?

– Шундай соҳа бор-ки, у ерда энг зийрак ва энг тажрибали изқувар ҳам ожиз.

– Гап илоҳий кучлар ҳақида кетаётганига шаъма қиласпизми?

– Мен бундай демадим.

– “Демадим”, лекин “ўйлаяпман”?

– Бу бахтсизлик юз берганидан бери, жаноб Холмс, менга табиий воқеалар ривожи билан боғлаш қийин бўлган бир нечта бахтсиз ҳодисалар ҳақида сўзлаб беришди.

– Масалан?

– Маҳаллий фуқаролардан бири сэр Чарльзнинг фожиали ўлимидан олдин ботқоқликларда аллақандай ғалати маҳдуқни кўрганини аниқладим, унинг тасвири айнан баскервил иблисига мос бўлиб, фанга маълум бўлган бошқа ҳеч бир ҳайвонга ўхшамас экан. Уни кўрганларнинг бари бир овоздан таъкидлашди: ўзидан даҳшатли шуъла таратиб турган ушбу арвоҳ ҳаддан ортиқ баҳайбат. Мен бу одамларни сўроқ қилдим. Улар учта эди: бизнинг қўшнимиз, ҳамма нарсага хушёрик билан қаровчи одам, шу ерлик темирчи ва бир фермер. Уларнинг бари даҳшатли маҳлуқ ҳақида гапириб беришди, афсонада айтилган ўша итнинг тасвирини деярли сўзма-сўз бир хил такрорлашди. Менга ишонинг, жаноб Холмс: бизнинг теварак-атрофимизда даҳшат хукм сурмоқда, кечаси ботқоққа чиқишига ҳеч кимнинг юраги бетламайди, кам сонли энг таптортмас довюраклардан ташқари.

– Ва сиз, илм-фан одами, бу күриниши илохий эканига ишонасиз?

– Мен нимага ишонишни ўзим ҳам билмайман.

Холмс елка қисди.

– Шу пайтгача менинг қидируд ғаолиятим шу оламнинг чегарасида кечган, – деди у. – Мен ўз камтарона куч ва имкониятларим даражасида ёвузылк билан курашаман, аммо ёвузылкнинг шахсан аждодига қарши бош күтариш, фикримча, мен томондан ҳаддан ортиқ ўзига бино қўйиш бўлади. Бироқ шағалдаги излар – ўта реал нарса эканини инкор этмасангиз керак?

– Афсонада тилга олинған итнинг бор нарса эканини инкор этиб бўлмайди, агар у одамни ғажиб ташлаган бўлса. Лекин ҳар ҳолда унда иблисона нимадир бор эди.

– Назаримда сиз тамоман тасаввуфчилар томонига ўтиб олган кўринасиз, доктор Мортимер. У ҳолда менга айтинг-чи, агар сиз шу нуқтаи назарни танлаган бўлсангиз, сизга менинг нима керагим бор? Сиз менга сэр Чарльзнинг ўлими ҳолатини тергов қилиш бефойда деяпсиз, ва бир вақтнинг ўзида бу ишга киришишимни сўрайпсиз.

– Мен бу ҳақда сўрамадим.

– Унда сизга қандай ёрдам қила оламан?

– Маслаҳат билан. Айтинг-чи, ҳозир Ватерлоо вокзалига келадиган сэр Генри Баскервиль билан қандай йўл тутишим лозим, – доктор Мортимер соатига қараб қўйди, – у роппа-роса бир соату ўн беш дақиқадан сўнг етиб келади.

– У ўша меросхўрми?

– Ҳа. Сэр Чарльзнинг ўлимидан сўнг биз бу меросхўр ҳақида маълумотлар тўпладик ва у Канадада ўз фермасида хўжалик юритишини аниқладик. Таниш-билишларининг айтишича, у ажойиб ва муносиб йигит. Мен ҳозир сэр Чарльзнинг шифокори эмас, ишонган одами ва васийси сифатида гапирияпман.

– Меросхўрликка бошқа номзодлар йўқми?

– Йўқ. Биз аниқлашга муваффақ бўлган бошқа ягона қариндош бу – Роджер Баскервиль, баҳтиқаро сэр Чарльзнинг кичик укаси. Ака-укалар жами учта бўлган. Ёшлигига қазо қилган ўртанча ука, – маға шу Генрининг отаси. Энг кичиги

Роджер оилада “тиррақи бузоқ” ҳисобланган. У баскервил зулмкорлигини мерос қилиб олиб, оилавий суратдаги ўша Гуго Баскервилга икки томчи сувдек ўхшаган. Англияда Роджер муроса қилиб яшай олмади ва Марказий Америкада беркинишга мажбур бўлди, сўнг 1876 йилда ўша ерда сариқ безгақдан вафот этган. Генри – Баскервилларнинг энг сўнгти зурриёди. Бир соату беш дақиқадан сўнг мен уни Ватерлоо вокзалида кутиб олишим керак. У бугун эрталаб Сауттемптонга келишини билдириб, менга телеграмма жўнатибди. Хуллас, жаноб Холмс, маслаҳат беринг, уни нима қилай?

– У биратўла ўз сулоласининг поместьесига борса бўлмайдими?

– Ҳа, бундай қарор ўз-ўзидан келиб чиқади. Аммо эслаб кўринг, у ерда яшаган ҳамма Баскервилларнинг ҳаёти фожиали якун топган. Аминманки, сэр Чарльзда ўлимидан один мен билан гаплашиб олиш имкони бўлганда, қадимий сулоланинг сўнгти фарзандини бу даҳшатли жойга олиб келишни менга таъкилаган бўларди. Шу қаторда инкор этмаслик керак, бизнинг маъюс, фақирона теварак-атрофимизнинг тинчлиги ва фароғати сэр Генри ўз поместьесида яшашга розилик билдириши ёки билдирмаслигига боғлиқ. Агар Баскервиль-холл бўшаб қолса, сэр Чарльзнинг барча эзгу режалари чиппакка чиқади. Маҳаллий ишлардаги шахсий манфаатдорлитим устун келишидан қўрқаман, шу сабаб сиздан маслаҳат сўрамоқчиман.

Холмс ўйга чўмди.

– Икки оғиз сўз билан айтганда, ишлар шундай, – деди у ваниҳоят. – Сиз аллақандай ёвуз куч Дартмурни Баскервиллар учун хавфли маконга айлантиряпти, деб ҳисоблайсиз. Сизни тўғри тушундимми?

– Ҳар ҳолда бундай хавотир учун баъзи маълумотлар мавжуд.

– Хўп, майли. Агар илоҳий кучлар ҳақидаги назариянгиз тўғри бўлса, у ҳолда улар йигитни нафақат Девонширда, балки Лондонда ҳам ҳалок қилиши мумкин.

– Агар сиз шахсан буларнинг бари билан тўқнаш келганингизда, жаноб Холмс, бундай ҳазиллашмаган бўлардингиз. Демак, сизнинг-ча, йигитта қаерда бўлишнинг фарқи

йўқ – Лондондами ёки Девонширдами? У эллик дақиқадан сўнг етиб келади. Нима қилишни маслаҳат беринг!

– Маслаҳатим, сэр, кэбни чақириб, кириш-эшигини тирнаётган спаниелингизни олинг ва сэр Генри Баскервилни қарши олиш учун вокзалга боринг.

– Кейин-чи?

– Кейин кутиб турасиз, токи мен келгуси ҳаракатлар резасини ўйлаб кўрмагунимча, унгача сэр Генрига ҳеч нарса деманг.

– Сизга бу учун қанча вақт керак?

– Бир сутка. Доктор Мортимер, эртага тонгти соат ўнда шу ерга келиб, ўзингиз билан сэр Генри Баскервилни олиб келсангиз сиздан бағоят миннатдор бўлардим. Мен у билан танишиб олишим зарур.

– Яхши, жаноб Холмс.

У учрашув санаси ва вақтини қадама енгига ёзиб олди, сўнг худди шундай атрофга паришонхотирлик билан қарб, хонадан-тезда-чиқиб кетди.

Холмс майдончада уни чақириди:

– Яна бир савол, доктор Мортимер. Сиз маҳлуқ ботқоқликларда аввал ҳам пайдо бўлган деяпсизми?

– Ҳа, бунга учта одам гувоҳлик берган.

– Сэр Чарльзнинг ўлимидан сўнг бу кузатилганми?

– Билмадим. Эшитмаганман.

– Миннаторман. Яхши боринг!

Холмс диван бурчагидаги ўз ўрнига ўтириди ва қаршисида ўзига муносиб вазифа чикқанида пайдо бўладиган ўша хотиржам, мамнун табассум билан кулиб қўйди.

– Кетяпсизми, Уотсон?

– Ҳа, барибир ҳеч нарсада ёрдамим тегмайдиган кўринади.

– Йўқ, дўстим, мен ҳаракатга киришиш зарур бўлганда сиздан ёрдам сўраб мурожаат этаман. Аммо бу нақадар ажойиб иш! Бредли томондан ўтиб қолсангиз, уникига албатта киринг ва менга энг ўткир тамакидан жўнатишини сўранг. Олдиндан миннаторман. Кечгача қайтмасликка ҳаракат қилинг. Ўшанда мен жон деб сиз билан бузга аён этилган ўта қизиқарли масалага оид таассуротларим билан ўртоқлашаман.

Ёлғиз қолиш ва тинчлик қизғин ақлий фаолият соатлари давомида дүстимга жуда зарур. Шунинг учун бутун күнни клубда үтказиб, Бейкер-стритта кечаси соат чамаси тұққизларда қайтдим.

Мен меҳмонхона эшигини очиб, құрқиб кетдим – бу мабодо ёнғин әмасми? – негаки хона шу қадар зич тутунга тұлған әди-ки, унинг орасидан лампа шуғаси аранг миттіллаб турарди. Аммо менинг ҳавотирларим бекор бұлиб чиқди: бурнимга арzon үткір тамакининг ачық исі урилиб, йұтала бошладим. Тутуны парда ортидан креслога қулай жойлашиб олган Холмсни аранг танидим. Унинг атрофида аллақандай қоғоз үрамлари ётарди.

– Шамоллаб қолдингизми, Уотсон? – сұради у.
– Йүқ, шунчаки бу заһарлы тутатқидан нафасим қайтди.
– Ҳа, афтидан ҳақсиз, бу ерда бироз чекиб ташланған.
– Қанақа «биroz»! Нафас олишга ҳаво қолмабди!
– У ҳолда деразаларни очинг. Кун бүйи клубда үтирган күринасиз?

– Холмс, азизим!
– Тұғрими?
– Табиийки, тұғри, аммо сиз қандай...

У менинг эсанкираб қолганимни қуриб, кулиб юборди.
– Сизнинг соддадил эканингиз, Уотсон, чиндан-да ажайиб! Агар билсанғиз әди, үз қамтарона күчимни сизде синааб күриш нақадар ёқимли эканини! Джентльмен ёмғирли ҳавода уйдан чиқиб кетди. Кечқурун эса әгни-боши тоза, биронта ҳам дөг-дүғсиз қайтиб келди. Шляпаси ва оёқ кийими аввалгидек ялтиллаб турибди. Демакки, у кун бүйи қаердадир үтирган. Унинг яқин дүстлари йүқ. У ҳолда у қаерда бўлган? Ахир бу турган гап әмасми?

– Ҳа, табиий.
– Дунё бундай аёнликларга тұла, аммо уларни ҳеч ким пайқамайди. Сизнинг-ча, мен қаерда әдим?
– Сиз ҳам ҳеч қаерга чиқмай үтиргансиз.
– Асло йүқ, мен Девонширга бориб келишга улгурдим.
– Ҳаёланми?
– Мутлақо тұғри. Менинг танам шу ерда қолди, креслога, ва бу қайғули бўлса ҳам, кун давомида иккита катта

кофейникни бўшатиб, бир талай тамаки чекишга улгурди. Сиз кетган заҳотингиз мен Стенфордга одам жўнатиб, Дартмур ботқоқликларининг харитасини олиб келтирдим, менинг руҳим унинг устида анчагача кезиб юрди. Умид билан ўзимга тилёғламалик қилишим мумкин: энди мен бу жойларни яхшилаб ўрганиб чиқдим.

– Харита йирик масштаблими?

– Ҳа, жуда йирик, – у ушбу хаританинг бир секторини очиб, тиззамга қўйди. – Мана бизни қизиқтираётган ўша майдон. Ўртасида Баскервиль-холл.

– Ўрмон билан ўралган?

– Мутлақо тўғри. Тиссли ҳиёбон бу ерда кўрсатилмаган, аммо тахминимча у ўнг тарафда, ботқоқлар билан ёндаш. Манави кичик иморатлар гуруҳи – дўстимиз доктор Мортимернинг штаб-квартираси жойлашган ўша Гrimpen-қишлоқчаси. Кўриб турганингиздек, беш милялик теварак-атрофда турар жойлар жуда кам. Мана бу эса доктор тилга олган Aeffer-холл. Бу ерда, чамаси, табиатшунос Стэмплтоннинг уйи жойлашган, агар унинг фамилиясини тўғри эслаб қолган бўлсан. Мана бу – иккита ферма: “Тош устунлар” ва “Рутубатли ботқоқ”. Улардан ўн тўрт миля нарида – Принстаун каторгачилар қамоқхонаси. Мана шу алоҳида нуқталар орасида ва уларнинг атрофида маъюс, ҳаёт аломатлари бўлмаган ботқоқликлар ястаниб ётибди. Мана сизга ўша фожиа юз берган ва эҳтимол, кўз ўнгимизда яна юз бериши мумкин бўлган майдон.

– Ҳа, ёввойи ва ноҳуш жойлар.

– Саҳна жуда қулай жойлашган. Агар иблис чиндан ҳам одамларнинг ишига аралашиш истагини билдиrsa...

– Демак, сиз ҳам буларнинг барида илоҳий нималарни дир кўришга мойилсиз?

– Ахир иблис ҳамтовоқлари моддий шакл олиб, инсон қиёфасида гавдаланиши мумкин эмасми? Бошланишига иккита саволга жавоб топишимизга тўғри келади. Биринчиси: бу ерда жиноят содир этилганми? Иккинчиси: бу жиноят нимадан иборат ва у қандай амалга оширилган? Табиийки, агар доктор Мортимернинг тахминлари тўғри бўлса ва биз табиат қонуňларидан ташқарида бўлган кучлар

билин иш күраётган бұлсак, у ҳолда қуролни ташлаб, тас-лим бўлишимизга тўгри келади. Бироқ бундан олдин бо-шқа барча фаразларни охиригача текшириб кўриш ло-зим. Келинг, қарши бўлмасангиз, деразани ёпайлик. Ғала-ти кўринса-да, аммо, фикримча, тамаки тутуни фикрларни бир жойга тўплашга ёрдам беради. Мен ҳали ўз мулоҳаза-ларим давомида тортмадан урин олиш даражасигача етиб борганим йўқ, аммо назариямдан келиб чиқсан мантиқий хулоса айнан шундай. Хўш, бу иш устида бош қотиришга улгурдингизми?

- У кун бўйи ҳаёлимдан кетмади.
- Қандай хулосага келдингиз?
- Чигал воқеа.
- Ҳа, ҳодиса ўта ўзига хос. Айниқса, баъзи жиҳатлар-да. Масалан, изларнинг қиёфаси ўзгаргани. Буни қандай изоҳлайсиз?
- Мортимернинг айтишича, сэр Чарльз ҳиёбоннинг ўша қисмини оёқ учida юриб ўтган.
- У шунчаки қандайдир телбанинг тергов вақтида айт-ган сўзларини такрорлади, холос. Бу одамга ҳиёбон бўйлаб оёқ учida юришнинг нима кераги бор?
- Унда гап нимада?
- У юргурган, Уотсон. Ўзини қутқариш учун оёғини қў-лига олиб юргурган. Шу қадар ваҳима билан чопган-ки, на-тижада юраги дош бера олмай, ҳаракат чоғидаёқ жон тас-лим қилиб, йиқилган.
- Ўзини қутқармоқчи бўлган? Аммо кимдан?
- Ҳамма жумбоқ шунда. Баъзи аломатларга кўра, Чарльз Баскервиль қочишга қарор қилгунча, қўрқувдан ўзини йўқотиб қўйган.
- Нега бундай деб ўйлаяпсиз?
- Марҳумни қўрқитиб юборган нарса ботқоқ тарафдан унга қараб ҳаракатланган. Агар адашмаётган бўлсам – тах-минимча, афтидан, айнан шундай бўлган, – фақат ақли-ху-шини йўқотган одамгина уйга қараб эмас, уйдан нарига қочини мумкин. Лўли тергов пайтида сэр Генри ёрдамга чақирганини айтган, бироқ у кўмак келиши маҳол бўлган томонга қараб қочиб кетаётган бўлган. Кейин яна бир жум-

боқ: ўша кечаси у кимни кутиб турган ва нега учрашув тиссли ҳиёбонда белгиланган, уйда эмас?

— У кимнидир кутиб турган деб ўйлайсизми?

— Ўзингиз ўйлаб кўринг: хаста қари одам кечқурун сайрга чиққан – бунинг ҳеч ҳайратланарли жойи йўқ. Аммо шу куни намгарчилик, совуқ кузатилган. Кўча эшиги ёнида беш дақиқа, ва ҳатто Мортимернинг сигара кулига қараб айтган сўзларига қараганда, ўн дақиқа бекор туриш учун қандай сабаб бўлган? Умуман олганда, бу қанчалик ғалати бўлмасин, аммо унинг кузатувчанилигига тан бериш керак.

— Сэр Чарльз ҳар куни кечқурун шу тариқа сайр қилган.

— Ва ҳар оқшом кўча эшиги ёнида турганми? Бу эҳтимолдан ҳоли. Аксинча, сэр Чарльз ботқоқликлардан имкон қадар нари юргани ҳақида маълумотлар бор. Ўша кечаси эса у кимнидир кутиб турган. Ва бу унинг Лондонга кетиши арафасида юз берган. Кўряпсизми, Уотсон, бари қандай тартиб билан жойлашяпти – устма-уст! Энди марҳамат қилиб менга скрипкани узатиб юборсангиз, ва биз бу ишни бироз четта суруб, эртага бўладиган доктор Мортимер ва сэр Генрининг ташрифи бизга мулоҳазалар учун янги озуқа беришига умид қилайлик.

IV БОБ

СЭР ГЕНРИ БАСКЕРВИЛЬ

Биз вақтли нонушта қилдик ва эгнига халат кийган Холмс меҳмонларни кутиб олишга тайёргарлик кўрди. Мижозларимиз бир сония ҳам кечикишмади – соат роппа-роса ўн бўлганида доктор Мортимер ёш баронет ҳамроҳлигига кабинетга кириб келди. Иккинчиси чамаси ўттиз ёшлиарда эди. Йигит ўрта бўйли, калтабақай, бақувват бўлиб, ўта жонли ва соғлом одамдек таассурот уйғотарди. Унинг юз ифодаси менга ўжар бўлиб кўринди; қалин қора қошлиар остидаги жигарранг кўзлар бизга дадил боқиб туради. Спортта мос бичимдаги жигарранг костюм ва буғдойранг,

шамолдан қовжираган тери бу одам уйдан эшикка чиқмайдиган ва оқбилак әмаслигидан дарак берарди, шу билан бирга ҳотиржам, қатъий бўй-баст уни асл джентльмен қилиб кўрсатарди.

— Сэр Генри Баскервиль, — уни бизга таништириди доктор Мортимер.

— Ҳа, худди ўзи, — деди баронет. — Ва энг қизиги, жаноб Холмс, агар дўстим мени бу ерга олиб келмаганида, ўз ташаббусим билан ҳузурингизга келган бўлардим. Айтишларича, сиз турли жумбоқларни ечишга қодир экансиз, мен эса бугун эрталаб айнан шундайига дуч келдим.

— Ўтиринг, сэр Генри. Агар сизни тўғри тұшунган бўлсан, Лондонга келишингиз нимадир юз берган?

— Мен бунга алоҳида аҳамият қаратмайман, жаноб Холмс. Афтидан, кимдир мен билан ҳазиллашмоқчи бўлган кўринади. Аммо бугун тонгда мана бу хатни олдим, агар у эътиборга лойик бўлса, албатта.

У столга бир конвертни кўйди ва биз уни кўздан кечира бошлидик. Конверт ўта оддий бўлиб чиқди, кулранг қофоздан. Манзил — «Отель „Нортумберленд“, сэр Генри Баскервилга», — иирик босма ҳарфлар билан ёзилганди; почта тамғасида: «Черинг кросс» ва жўнатиш вақти — ўтган куннинг оқшоми.

— «Нортумберленд» меҳмонхонасида тўхтаганингизни кимдир билармиди? — сўради Холмс, меҳмонимизга синчков нитоҳ ташлаб.

— Ҳеч ким билмасди. Доктор Мортимер билан учрашганимдан сўнггина қаерда тўхташга қарор қилгандим.

— Аммо доктор Мортимер, табиийки, ўзи ҳам ўша ерда тўхтаган?

— Йўқ, мен танишларимницида яшаяпман, — деди доктор. — Биз айнан шу меҳмонхонага жойлашишимизни ҳеч ким билмасди.

— Ҳм! Демак, сизнинг бир жойдан иккинчи жойга кўчишингиз билан кимдир қаттиқ қизиқкан.

Холмс конверт ичидан тўрт букланган қофозни чиқарди, варақни очиб, столга кўйди. Қофоз ўртасида бир-бирининг ёнига елимланган босма ҳарфлардан тузилган битта-ягона

жумла туради. У қуйидаги мазмунда эди: "Агар ақл-хуш ва ҳаётингиз сиз учун қадрли бўлса, торфли ботқоқликлардан узокроқ юринг". "Торфли ботқоқликлардан" сўзлари сиёҳ билан қўлда ёзилганди.

— Гап шундай, жаноб Холмс, — деди сэр Генри Баскервиль, — буларнинг бари нимани англатишини ва ишларимга ким бундай қизиқиш билдираётганини балки менга тушунтириб берарсиз?

— Сиз нима дейсиз, доктор Мортимер? Бу сафар илоҳий ҳеч нарса йўқдек кўриняптими?

— Ҳа, сэр, бироқ хат, эҳтимол, бу воқеа илоҳий қучлар билан боғлиқ эканига ишонган одам томонидан ёзилгандир.

— Қанақа воқеа? — кескин сўради сэр Генри. — Сиз, жаноблар, афтидан, менинг ишларим борасида ўзимдан кўра яхши хабардор этилган кўринасиз!

— Сизга барини сўзлаб берамиз, сэр Генри. Бусиз бу ердан кетмайсиз, гапимга ишонинг, — деди Шерлок Холмс. — Ҳозир эса кеча кечқурун тайёрланган ва почта қутисига солинган мана бу ўта қизиқ ҳужжат билан шуғулланайлик. Уотсон, бизда «Таймс»нинг кечаги сони борми?

— Аnavи-ерда, бурчакда.

— Агар хизмат бўлмаса, илтимос, бош мақола чоп этилган саҳифасини узатиб юборсангиз, — у газетага тез қўз юргуртириди. — "Савдо эркинлиги"... Ажойиб мақола! Бир абзац жойини ўқиб беришга рухсат этинг. "Агар шахсан сизни қизиқтирган саноат соҳаси протекцион тариф ҳимояси остида эканига кимdir сизни ишонтиришга уринса, бундай одамлардан узокроқ юринг, негаки бу каби тизим охир оқибат импортилизга зарар етказиши ва манфати барчамиз учун қадрли бўлган оролимизнинг меъёрий ҳаётини издан чиқаришини ақл-фаросатингиз тушуниб этиши керак". бу борада нима дейсиз, Уотсон? — хитоб қилиди Холмс, қўлинни бир-бирига шодон ишқаганча. — Ажойиб фикр, тўғрими?

Доктор Мортимер Холмста ғамхўр шифокор ўз беморига қарагандек қаради, сэр Генри Баскервиль эса жигарранг кўзларида акс этган ҳайратли нигоҳи билан менга тикилди:

— Тариф сиёсатидек масалаларни унча ҳам тушунавермайман, — деди у, — аммо назаримда; мавзудан анча четлашиб кетдик.

— Аксинча! Биз иссиқ излардан кетяпмиз, сэр Генри. Уотсон усу́лларим билан яхши таниш, аммо ўқилган парчанинг маъносини ҳатто у ҳам фаҳмламади чоғи.

— Ҳа, тан оламан, мен у ва хат ўртасида ҳеч қандай боғлиқлик кўрмаяпман.

— Алоқа эса, азизим Уотсон, шу қадар яқин-ки, ҳатто ишнинг моҳиятига кўра, улар бир-биридан тайёрланган. “Агар”, “сизга”, “узокроқ юринг”, “ақл-хуш”, “ҳаёт”. Наҳотки бу сўзлар қаердан олинганини фаҳмламаётган бўлсангиз?

— Ҳаҳ, жин урсин! Албатта, сиз ҳақсиз, қандай ажойиб фараз! — хитоб қилди сэр Генри.

— Агар ҳамон шубҳа қилаётган бўлсангиз, у ҳолда “узокроқ юринг” сўзларига аҳамият қаратинг — улар кетма-кет кесиб олинган.

— Қани... Ҳа, чиндан ҳам!

— Бидасизми, жаноб Холмс, бундай нарсалар имконли экани ҳаёлимга ҳам келмаганди! — деди доктор Мортимер, ҳайрат тўла кўзлари билан дўстимга тикилиб. — Сўзлар газетадаги матндан қирқиб олинганини фаҳмлаш, бу ҳали бирнави. Аммо газетани, устига устак айнан қайси мақоладан олинганини хатосиз топиш, ақл бовар қилмас қобилият! Буни

— Ўйлайман-ки, доктор, сиз ҳабаш ва эскимоснинг бош суюкларини бир-биридан фарқлай оласиз, шундайми?

— Табиийки, фарқлайман.

— Қандай қилиб?

— Ахир бу менинг ишним! Уларнинг орасидаги фарқ ўз-ўзидан кўриниб турган нарса. Қош устидаги суюклар, юз бичими, жағ тузилиши...

— Бу матнни тезда фаҳмлаб олиш эса менинг ҳар кунги ишним. Назаримда, “Таймс”нинг бош мақолалари териладиган шпонлардаги боргесб ҳамда арzon кечки варақаларнинг хира шрифти ўртасидаги фарқнинг аёнилиги сизнинг ҳабаш ва эскимосингизнинг фарқининг аёнилигидан қолишмайди. Шрифтларни билиш – изқуварга қўйиладиган эле-

ментар талаблардан бири, бироқ тан олишим керак, ёшлигимда бир сафар «Лидский Меркурий»ни «Тонгти хабарлар» билан адаштириб юборганман. Аммо “Таймс”нинг бош мақоласини ҳеч нарса билан адаштириб бўлмайди, ва бу сўзлар фақат ўша ердан қирқиб олинган бўлиши мумкин. Хат кеча юборилганига қарагандা, биз аввало газетанинг кечаги сонига кўз югуртириб чиқишмиз зарур.

— Демак, жаноб Холмс, — деди сэр Генри Баскервиль, — кимдир бу хатни қайчи билан қирқиб...

— Маникюр қайчиси билан, — унинг тапини бўлди Холмс.
— Уларнинг учи нақадар калта эканига аҳамият қаратдингизми? “Узокроқ туринг” сўзларини қирқиб олиш учун икки марта кесишига тўғри келган.

— Мутлақо тўғри. Кимдир бу сўзларни калта учли қайчи билан қирқиб, уларни ёпиштириб чиқсан...

— Гуммиарабик (араб елими) билан, — кўмаклашиб юборди Холмс. — ...ва уларни гуммиарабик билан қофозга ёпиштирган. У ҳолда нега “төрфли-ботқоқликлардан” сўзлари қўлда ёзилган?

— Негаки хат муаллифи бу сўзларни газетадан топа олмаган. Қолган ҳаммаси жуда оддий сўзлар, уларни исталган матндан топиш мумкин; булари эса нисбатан кам уйрайди.

— Ўта ҳақиқатнамо изоҳ. Бундан яна нималарни аниқлай олдингиз, жаноб Холмс?

— Яна айрим нарсаларни, мактуб муаллифи заррача далилни ҳам йўқ қилишга жон жаҳди билан ҳаракат қилган бўлса ҳам. Кўриб турганингиздек, манзил йирик босма ҳарфлар билан ёзилган. Аммо “Таймс”дек газета оддий инсонларнинг қўлига камдан-кам тушади. Демак, бундан келиб чиқади-ки, хат ўзини саводсиз инсон қилиб кўрсатмоқчи бўлган ўқимишли одам томонидан тайёрланган, у дастхатини атайн ўзгартирган, афтидан, ҳозир бўлмаса кейин таниб қолишингиздан кўрқкан. Бундан ташқари, эътибор беринг, сўзлар бир текис елимланмаган, улардан баъзилари чизик устига чиқиб кетган. Масалан, “ҳаёт” сўзи ўз ўрнида эмас. Бу хат муаллифининг пала-партиш эканидан, ёки бўлмаса унинг қаттиқ ҳаяжонлангани ёки шошганидан дарак беради. Шахсан менинг фикримча, бунга кучли ҳаяжон ва

шошиш сабаб бўлган, негаки ҳар қандай инсон бундай жиддий ишда пала-партишиликка йўл қўймаган бўларди. агар у чиндан ҳам шошганинг бўлса, нима учунлигини билиш қузиқ. Ахир кеча жўнатилган хат нима бўлганда ҳам меҳмонхонадаги сэр Генрига етиб борарди. Эҳтимол, унинг муаллифи қандайдир тўсиқдан кўрққандир. Аммо ким томонидан?

— Ўилашимча, фараз ва гумонлар соҳасига қадам қўйилди, — қайд этди доктор Мортимер.

— Сиз, шубҳасиз, буни чинакам тахмин деб атарсиз, аммо мен манзил қандайдир меҳмонхонада тайёрланганига ишонаман.

— Нега бундай деб ўйлаяпсиз?

— Конвертга дикқат билан разм солинг, ва ёзган одамга ёзув қуроллари етишмаганини кўрасиз. Перо бир сўзда икки марта тутилиб қолган, ва мана шу қисқа манзилни ёзиш учун уни уч марта сиёҳдонга ботириб олишга тўғри келган. Демак, идишнинг тубида сиёҳ кам бўлган. Ҳар ким шахсий перо ва сиёҳдонини камдан-кам шу ҳолатга келтиради, униси ҳам буниси ҳам “хизмат қилишдан бош тортгани” эса – бу энди камдан-кам учрайдиган ҳолат. Аммо, ўзингиз яхши биласиз, меҳмонхоналарда бошқа перо ва бошқа сиёҳдонлар деярли бўлмайди. Мен деярли иккиланмай айтишим мумкин-ки, агар Черинг-кроссдан тортиб яқин атрофдаги барча меҳмонхоналардаги ҳамма қоғоз солинадиган чиқинди саватчаларни текшириб чиқишга ва у ерда “Таймс”нинг бош мақоласи қолдиқларини топишга муваффақ бўлганимизда, ушбу ғалати номанинг муаллифини аниқлай олган бўлардик... Тўхтанг! Тўхтанг! Бу нима?

У сўзлар ёпиштирилган қоғозни қўзидан бир-икки дюйм оралиқда тутганча унга дикқат билан тикилди.

— Хўш, нима?

— Йўқ, ҳеч нима, – деди Холмс ва хатни яна столга қўйди.

— Қоғоз мутлақо силлиқ, ҳатто ёруққа тутганда кўринадиган белгилари ҳам йўқ. Йўқ, биз бу қузиқ ҳатдан бор маълумотни сиқиб чиқариб бўлдик. Энди эса, сэр Генри, айтинг-чи, Лондонга келганингиздан бери сиз билан эътиборга молик ҳеч нарса юз бермадими?

— Ҳа йўқ, жаноб Холмс, ҳеч нарса бўлгани йўқ.

— Сизни кимдир пойлагандек, таъқиб қилгандек кўринмадими?

— Мен, афтидан, қандайдир детектив асарга тушиб қолган бўлсан керак, — деди меҳмонимиз. — Ортимдан кузатиш кимнинг ҳам ҳаёлига келибди?

— Менга бироз вакт беринг, бу ҳақда ҳам, албатта, сұхбатлашамиз. Ҳозир эса ўйлаб кўринг: наҳот бизга сўзлаб беришингиз мумкин бўлган ҳеч нарса бўлмаса?

— Сиз нимани эътиборингизга муносиб деб топишингизга қараб.

— Қандай бўлмасин оддий турмуш тарзи доирасидан чиққан ҳамма ғарсани.

Сэр Генри кулди:

— Болалик ва ўсмирилик йилларим деярли Кўшма Штатлар ва Канадада ўтган, шу сабаб инглиз турмуш тарзи ҳали мен учун янгилик. Шунга қарамай, инсоннинг бир дона бошмоғининг йўқолиши сизда ҳам оддий ҳол бўлмаса керак.

— Битта бошмоғингизни йўқотдингизми?

— Дўстим, — хитоб қилди доктор Мортимер, — бошмоғингизни қаергадир тиқиб юборган бўлишса керак! У топилади. Бундай арзимас нарсаларни деб жаноб Ҳолмсни безовта қилиш шартмикан!

— Ахир унинг ўзи ғалати ҳеч нарса содир бўлмадими, деб сўраяпти-ку.

— Тўппа-тўғри, — деди Ҳолмс. — Қанчалик bemânyi бўлмасин, мени ҳар бир майда-чуйда нарса қизиқтиради. Демак, сизнинг бошмоғингиз йўқолган?

— Ҳа, лекин чиндан ҳам уни қайгадир тиқиб юборишган бўлса-чи. Кеча кечқурун уни эшиқдан ташқарига чиқариб кўйгандим, эрталаб эса фақат бир пойини топдим. Коридор хизматчисидан тайинли жавоб ола олмадим. Энг ачинарлиси, мен уни эндиғина Стрендда сотиб олгандим ва ҳатто кийишга ҳам улгурмагандим.

— Сиз бошмоқларни тозалашга бердингизми? Лекин нима учун?

— Улар оч жигаррангда. Шунинг учун уларни қора вакса билан тозалашларини буюргандим.

— Демак, Лондонга келибоқ бошмоқ сотиб олишга борисизда?

— Мен шунчаки дўконларни айланғандим. Доктор Мортимер менга ҳамроҳ бўлди. Гап шундаки, агар одамнинг пешонасига катта поместье соҳиби бўлиш ёзилган бўлса, у шунга мувофиқ кийиниши керак, мен эса Фарбда яшаганимда кийим-бошимга унчалик аҳамият қаратмаганман. Бошқа нарсалар қатори шу бошмоқларни ҳам сотиб олгандим — олти долларга! — кийиш эса насиб этмади.

— Агар бу ўғрилик бўлса, ўтә бемаъни, — деди Шерлок Холмс. — Мен, тўғрисини айтсан, доктор Мортимернинг фикрига қўшиламан: бошмоғингиз тез орада топилади.

— Энди эса, жаноблар, — қатъий оҳангда деди баронет, — мен ҳанузгача аниқ билмайдиган нарсалар ҳақида фикр юритиш етар. Сўзингизнинг устидан чиқиб, бу суҳбат қай томонга бурилаётганини менга тушунтириб беришингизни сўрайман.

— Конуний талаб, — унинг гапини маъқуллади Холмс.

— Доктор Мортимер, менимча, сиз ўзингиз сэр Генрига бор гапни сўзлаб берганингиз маъқул, худди бизга баён этгандек.

Бу илтимосдан дадиллашган олим дўстимиз чўнтагидан қўлёзма ва газетани олиб, кечаги ҳикоясини сўзма-сўз тақрорлади. Сэр Генри уни диққат билан тинглади, вақти вақти билан ҳаяжонли хитоблар билан докторнинг гапини бўлди.

— Ҳа-а, жуда ажойиб мерос қолибди менга! — деди у, узундан узун ҳикоя ўз ниҳоясига етганида. — Ит ҳақида, тўғриси, болалик йилларимда эшитгандим. Оиламиизда бу афсонани сўзлаб беришни яхши кўришарди, лекин шу пайтгача унга ҳеч қандай эътибор қаратмаган эдим. Амакимнинг ўлимига келсак, бошимда ҳамма нарса чалкашиб кетганидан ҳеч нарсани тушуна олмаяпман. Ҳа, менимча, ўзингиз ҳам билмасангиз керак, бу вазиятда кимга мурожаат этишни — руҳонийгами ёки полисменга.

— Ҳа, тўғри.

— Яна манави менга жўнатилган хат. Менимча, унинг умумий воқеалар ривожӣ билан қандайдир алоқаси бор.

– Ҳа, унга кўра, кимдир торфли ботқоқликларда нималар бўлаётганини биздан кўра яхшироқ билади, – деди доктор Мортимер.

– Ва бу “кимдир”, афтидан, сиз томонда, – деди Холмс, – агар сизни хавфдан оғоҳлантираётган бўлса.

– Балки аксинчадир – кимдир мени қўрқитиб; Баскервиль-холлдан узоқлаштиromoқчи бўлаётгандир?

– Бу ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас.... Сиздан жуда миннатдорман, доктор Мортимер, менга шундай қизиқарли ва мураккаб вазифани топширганингиз учун. Аммо энди, сэр Генри, бир қарорга келиш лозим: Баскервиль-холлга боришингиз керакми ёки йўқми?

– Нега у ерга бормаслигим керак?

– Менимча, бу хавфли.

– Бу хавф қаёқдан тарқаляпти – оиласий “қўриқчи”-дани ёки одамларданми?

– Биз айнан шунга ойдинлик киритишими керак.

– Нима бўлганда ҳам, жавобим шундай: на жаҳаннам кучлари, на одамларнинг ҳийла-найранглари мени бу ерда ушлаб қола олмайди. Мен ўз аждодларимнинг уйига бораман. Қарорим қатъий. – Унинг қора қошлари бир чизиқда туташди, бу ёдойранг юзига қизиллик юурди. Баскервилларга хос қатъийлик ва шиддат сўнгги зурриёдда ҳам ўзидан дарак берарди. – Сизлардан эшитганларимни ҳали таҳлил қилишга улгурганим йўқ. Ҳаммасини бирдан ўзлаштириш ва буёғига нима қилишни ҳал қилиш осон эмас. Бир соатча ёлғиз қолишни, барини яхшилаб ўйлаб кўришни истайман. Биласизми нима, жаноб Холмс? Ҳозир соат ўн бир ярим, мен ҳозир тўғри меҳмонхонага бораман. Эртага сиз ва дўстингиз доктор Уотсон соат иккida бизникига тановвул қилишга келсангиз қандай бўларкан? Унгача ҳар ҳолда анча фикр юритиб олишга улгурман.

– Бу сизга маъқулми, Уотсон?

– Тўла.

– У ҳолда биз борамиз. Кэбни чақирайми?

– Йўқ, мен яхшиси бироз сайр қиласман, сухбатимиздан сўнг ўзимга келиб олишим керак.

– Мен жоним билан сизга ҳамроҳлик қиласман, – деди доктор Мортимер.

– Демак, соат иккита учрашамиз. Ҳайр, кўришгунча.

Биз меҳмонларимиз зиналардан пастга тушганини ва ўз ортларидан кириш эшикни ёпишганини эшитдик. Холмс бир зумда ўзгарди – унинг тундлигидан асар ҳам қолмади, у яна ҳаракат одамига айланди.

– Кийининг, Уотсон, тезроқ. Вақтни бой бермаслик керак.

Йўл-йўлакай халатини ечиб, у тезда хонасига кириб кетди ва икки-уч дақиқадан сўнг сюртуқда қайтди.

Биз зинадан пастга тушиб, кўчага чиқдик. Доктор Мортимер ва Баскервиль биздан икки юз қадам олдинда кўриниб турарди. Улар Оксфорд-стрит йўналишида боришаради.

– Уларга етиб олиш керакми?

– Йўқ, зинҳор, дўстим! Агар сиз мен билан зерикиб қолмасангиз, у ҳолда мен сиз билан турган гап. Дўстларимиз ҳақ: бундай тонгда сайр қилиш – ҳақиқий завқ.

У қадамини тезлатди, биз ва меҳмонларимиз орасидағи масофа оз-оздан яrimига қисқарди. Шу оралиқни сақлаган ҳолда Оксфорд-стрит, сўнгра Риджент-стрит томон бурилдик. Сэр Генри ва доктор Мортимер дўконлардан бирининг ёнида тўхтаб, витринага кўз юргутиришиди, Холмс ҳам тўхтади. Бир сониядан сўнг у мамнун ҳолда “ҳм” деб қўйди, унинг дикқатли нигоҳи йўналишини кузатиб, кучанинг нариги бетида турган, деразасида йўловчи қўринган кэб аста олдинга илдамлаганини кўрдим.

– Бизга айнан у керак, Уотсон! Юринг. Ҳеч бўлмаса уни яхшилаб кўриб олайлик.

Шу дақиқада қаршимдаги кэбнинг ён ойнасида қуюқ кора соқол кўзга ташланди ва кимнингдир кўзлари синчков нигоҳ билан бизга бошдан оёқ разм солди. Кейин шу заҳотиёқ юқори ойнана очилиб, йўловчи кэбменга нимадир деб бақириди ва кэб шитоб билан Риджент-стрит буйлаб учиб ўтди. Холмс бўш файтон кидириб атрофга қаради – ҳаммаси банд эди. Шунда у бир зумда кўзимиздан ғойиб бўлган кэб ортидан энг гавжум кўча ҳаракати томон отилди.

- Эх, жин урсиң! – ўқинч билан ва ранги оқарганча ҳаракат оқимидан шўнғиб чиқиб аранг гапирди у. – Омадимиз келмади! Ҳаммасига ўзим айборман. Уотсон! Уотсон! Агар оз бўлса-да диёнатингиз бўлса, ўз солномангизга ютуқларим қатори мана шу хатоимни ҳам киритарсиз.

- Бу одам ким бўлди?
- Мутлақо хабарим йўқ.
- Айғоқчими?

- Ҳа, афтидан, Баскервиль Лондонга келганидан буён унинг ортидан кузатишмоқда. Акс ҳолда унинг «Нортумберленд» меҳмонхонасига жойлашганини қаердан билишган? Менинг фикрим шундай: агар уни биринчи кундан таъқиб этишган бўлса, бундан буён ҳам давом этишади. Сиз, эҳтимол, доктор Мортимер ўз афсонасини ўқиётганида икки бора дераза ёнига яқинлашганимга аҳамият бергандирсиз?

- Ҳа, эсимда.

- Уй ёнида ҳеч ким ўралашиб юрмаяптимикан, деб қилизиқдим, аммо ҳеч қандай шубҳали шахсларни пайқамадим. Биз жуда ақлли инсон билан иш кўряпмиз, Уотсон. Буларнинг бари ўта жиддий, бу ерда қандай кучлар ҳаракат қиласётгани-мен-учун-ноаниқ-бўлса-да – яхшими ёки ёвуз, – мен барибир кимнингдир бегона аралашувини тўхтовсиз ҳис этяпман. Янги дўстларимиз кетганида, уларнинг тутқич бермас сояси айни шу онда кўлга тушишига умид қилиб, шу заҳотиёқ уларнинг кетидан отилдим. Бу маккор эса пиёда юришга жазм этмай, кэб олибди, бунда кўзга ташлан-маслик учун уларнинг ортида чўзилиб юришни ёки улардан ўзиб кетишини мўлжаллаган. Унинг усули ҳар томонла-ма самарали. Мисол учун, агар дўстларимиз ҳам кэбга ўтиришга қарор қилганида, у барибир уларни кўздан қочирмаган бўларди. Аммо ҳар ҳолда бу ташрифнинг бир қалтис томони бор.

- Кэбмен?
- Айнан.
- Аттанг! Унинг рақамини эслаб қолмабмиз!
- Қадрдоним Уотсон! Мен, тўғриси, бу сафар ҳеч нарса билан мақтана олмайман, бироқ наҳотки бир он ҳам

шубҳа қилсангиз, менинг рақамга аҳамият қаратмаганимга? Марҳамат: икки минг етти юз тўрт. Умуман олганда, ҳозир бунинг фойдаси йўқ.

– Тушунмадим, бундан ортиқ яна нима ҳам қила олишингиз мумкин ахир.

– Уни кўриб, дарҳол қарама-қарши томонга бурилишим, шошмасдан кэб олишим ва анча узоқ масофадан уни кузатишм керак эди. Янаям маъқулроғи тўғри меҳмонхонага бориб, келгуси воқеалар ривожини кузатишм зарур эди. Бу сирли нотаниш кимса Баскервилни эшиккача кузатиб қўйган бўларди, ва биз айнан унинг усулини қўллаб, айғоқчи қаерга боришини кузатишмиз лозим эди. Энди эса рақибимиз бизни ошкор этган ва панд берган ўринсиз шошма-шошарлигимдан ажойиб абжирлик билан фойдаланди.

Бу сұхбат давомида биз олдимида доктор Мортимер ва сэр Генрини кўрмай, Риджент-стрит бўйлаб аста юриб борардик.

– Энди уларнинг ортидан кузатиш бефойда, – деди Холмс. – Уларнинг сояси йўқолди ва бошқа пайдо бўлмайди. Сиз кэбдаги бу одамнинг юзини яхшилаб кўриб олдингизми?

– Юзини эмас, соқолини кўрдим.

– Мен ҳам... бундан келиб чиқади-ки, соқол ҳойнаҳой қалбаки бўлса керак. Ақлли одам бундай хатарли, алоҳида эҳтиёткорликни талаб этувчи ишга киришишдан олдин маскировка учун соқол қўяди. Юринг, бу ерга кирайлик, Уотсон.

Холмс шу туманинг хат-ҳужжат ташувчи идораларидан бирига бурилди, унинг бошлиғи дўстимни қучоқ очиб кутиб олди.

– Ўҳӯ, Уилсон, ўша кичик ишда сизга ёрдам бериш баҳтига мушарраф бўлганим эсингиздан чиқмаганини кўриб турибман!

– Нималар деяпсиз, сэр, буни унутиб бўларканми? Мен олдингизда қарздорман.

– Ошириб юбордингиз, дўстим! Айтганча, Уилсон, хотирам панд бермаётган бўлса, идорангизда Картрайт исмли

бир болакай ишларди, у ишиңгизни тергов қилиш вақтида зеҳни ўткирлигини намойиш қилганди.

— Ҳа, сэр, у ҳозир ҳам ишлайди.

— Уни чақиришнинг иложи борми? Миннатдорман. Ва яна бир илтифот кўрсатиб, мана бу беш фунтни майдалаб берсангиз.

Бошлиқ чақирган бола чамаси ўн тўрт ёш бўлиб, юзи жонли ва ақлли кўринарди. У олдимизга келиб, машхур изкуварга ҳурмат-эҳтиром бидан боқди.

— Менга “Меҳмонхоналар бўйича йўлкўрсаткич”ни беринг, — деди Холмс. — Ташаккур. Қара, Картрайт, мана бу

— Черинг-кросс ҳудудидаги йигирма учта меҳмонхонанинг номлари. Кўряпсанми?

— Ҳа, сэр.

— Уларни навбатма-навбат айланиб чиқасан.

— Ҳўп бўлади, сэр.

— Аввалига швейцарларга бир шиллингдан берасан.

Мана сенга йигирма уч шилинг.

— Тушундим, сэр.

— Кеча аҳлат чеълакларидан ташлаб юборилган чиқиндиларни текшириб кўришинг лозимлигини айтасан. Бунга шундай-изоҳ-бер: бир муҳим телеграммани адашиб бошқа манзилга етказишибди, ва сенга уни топишни буюришган. Тушунарлими?

— Ҳа, сэр.

— Лекин аслида сен бир неча жойи қайчида қирқиб ташланган “Таймс” газетасининг саҳифасини излайсан. Мана “Таймс”нинг шу сони, манави саҳифаси керак. Буни бошқаларидан фарқлай оласанми?

— Албатта, сэр.

— Швейцарлар, табиийки, сени коридор хизматчиларига йўналтиришади, сен уларга ҳам бир шиллингдан берасан. Мана сенга яна йигирма уч шилинг. Йигирма учта ҳолатдан йигирматасида, эҳтимол, чеълаклардаги аҳлат ташлаб ёки ёқиб юборилган бўлиб чиқар. Аммо қолган учта меҳмонхонада сенга бир уюм қоғозни кўрсатишади ва сен уларнинг орасидан ўша саҳифани излаб кўрасан. Муваффакиятга эришиш учун имкон жуда кам. Ҳар эҳтимолга қарши сен-

га яна ўн шиллинг бераман. Кечқурун Бейкер-стритда ишларинг қандай кетаёттанини телеграф орқали хабар қил... Энди эса, Уотсон, икки минг етти юз тўрт рақамли кэбмен ҳақида телеграф орқали суриширишимиз қолди. Ана шундан сунг Бонд-стритдаги қандайдир суратлар галереясига кириб, ўша ерда нонуштага қадар қолган вақтимизни ўтказамиш.

V БОБ УЧТА УЗИЛГАН КАЛАВА

Шерлок Холмс иш ҳақидаги бирор фикрни миясидан чиқариб ташлашдек ажойиб қобилиятга эга эди. Замонавий белгиялик рассомларнинг полотналарини маҳлиё бўлиб томоша қилди, ва икки соат давомида вазият кучи билан бизни ҳам жалб этган ўша ғалати воқеа ҳақида бир марта ҳам эсламади. Суратлар галереясидан «Нортумберленд» меҳмонхонасигача бўлган йўл давомида у фақат рассомлик санъати ҳақида сўз юритди, унинг бу соҳага оид тушунчалари ҳаддан ортиқ оддийлиги билан ажralиб туришига қарамай.

– Сэр Генри Баскервиль сизни тепада кутиб турибди, – деди менга вестибюль навбатчиси.

– Меҳмонхонадаги мижозларнинг рўйхатини кўришга рухсат берасизми? – сўради Холмс.

– Марҳамат, сэр.

Китобда «Баскервиль» фамилиясидан сўнг рўйхатда яна иккита қайд бор эди: «Ньюкасллик Теофилиус Джонсон оиласи билан» ва «Элтонлик миссис Олдмор оқсоқ хизматкори билан»

– Бу мен илгари таниган ўша Джонсон эмасми? – сўради Холмс навбатчидан. – У адвокат, соchlари оқ, бироз оқсоқланиб юради, ўша эмасми?

– Йўқ, сэр, жаноб Джонсон – кўмир конларининг соҳиби, у қари эмас, тахминан сиз қатори.

– Унинг адвокат эмаслигига ишончингиз комилми?

— Ишончим комил, сэр. Жаноб Джонсон бизнинг доимий меҳмонимиз, биз уни анчадан бери таниймиз.

— Йўғ-е? Майли, баҳслашмайман. Миссис Олдмор... Мен бу фамилияни қаердаadir эшитганман. Қизиқувчалигим учун кечирасиз, аммо баъзида шундай вазиятлар бўлайди-ки, бир танишни излаб бошқасини топиб оласиз.

— Миссис Олдмор саломатлиги жуда заиф аёл, сэр. Унинг турмуш ўртоғи қачонлардир Глостер мэри бўлган. У шаҳарга келса, доим бизнинг меҳмонхонага жойлашади.

— Миннатдорман. Афтидан, уни бошқа хоним билан адаштирган кўринаман... Бу саволлар бир ўта муҳим далилни аниқлашга ёрдам берди, Уотсон, — давом этди Холмс яrim овозда, биз зинадан юқорига кўтарилаётган вақтимизда. — Дўстимизга қизиқиш билдирган одамлар нега бу ерга жойлашмагани энди бизга аён. Демак, биз амин бўлганимиздек, унинг ҳар бир қадамини диққат билан кузатиб, улар ҳам унинг назарига тушишдан қочишади. Бу эса кўп нарсаларни англатади.

— Масалан?

— Ҳеч бўлмаса... Ҳэлло! Дўстим, нима бўлди?

Биз юқоридаги майдончага чиқдик ва у ерда сэр Генри Баскервильга дуч-келдик. У газабдан юзи қизарган ҳолда зинага югуриб чиқди, қўлида эса эски, чанг босган бошмоқ. Жаҳлдан ҳатто тили ҳам айланмасди, кейин ваниҳоят сўзлаш қобилияти яна тикланиб, эрталаб биз сезмаган яққол американча акцент билан бақира кетди.

— Бу меҳмонхонада мени ким деб ўйлашяпти, аҳмоқ қилишяптими? — деди сэр Генри. — Мен билан ҳазил қилишларига йўл қўймайман! Агар бу каллаварам бошмоғими ни топиб бермаса, жанжал кўтараман! Мен ҳам кулишни биламан, жаноб Холмс, бу сафар бу ерлик ҳазилкашлар чегарадан чиқишиди.

— Ҳали ҳам йўқолган бошмоғингизни изляяпсизми?

— Ҳа, изляяпман, ва топмагунимча тинчимайман.

— Лекин, адашмасам, сиз янги оч-жигарранг бошмоқ ҳақида гапирган эдингиз?

— Ҳа, сэр. Энди худди шу ҳолат қораси билан ҳам юз берди.

— Қанақасига! Наҳотки бунисини ҳам...

– Айнан шундай! Менда фақат уч жуфт оёқ кийиммим бор, холос – янги оч-жигарранг, эски қора ва ҳозир оёғимдаги локлангани. Кеча кечқурун бир дона жигарранг бошмогим йўқолганди, бутун эса қорасини ҳам илиб кетишибди... Хўш, топишдими? Жавоб беринг! Нега менга қараб бақрайиб турибсиз?

Майдончада саросимага тушган немис миллатига мансуб коридор хизматчиси турарди:

– Йўқ, сэр. Ҳаммадан сўраб чиқдим, ҳеч ким ҳеч нарса билмайди.

– У ҳолда эшитиб қўйинг: ёки кечгача бошмоғимни топиб қўясиз, ёки мен бошқарувчининг ёнига бориб, шикоят қиламан ва бу ерда дарҳол чиқиб кетишимни айтаман.

– Бошмоқ топилади, сэр... Суз бераман, топилади... Бироз сабр қилинг, сэр.

– Унумтанг, бу охиргиси. Бу ўғрилар маконингизда мени чув туширишларига ортиқ йўл қўймайман!.. Жаноб Холмс, бундай арзимас ишлар билан бошингизни қотираётганим учун узр сўрайман...

– Бу арзимас ишлар хавотирга лойиқ.

– Сиз уларга ўта жиддий эътибор қаратяпсиз!

– Буни ўзингиз қандай изоҳлайсиз?

– Мен буни изоҳлашга ҳатто уринмайман ҳам. Ҳаётимда шу пайтгача бундан-да бемаъни, бундан-да ғалати ҳеч нарса содир бўлмаганди.

– Бундан-да ғалати?.. Ҳа, бу, эҳтимол, чиндан ҳам шундай, – ўйланиб қолди Холмс.

– Бу борада ўзингиз қандай фикрдасиз?

– Мен, аслини олганда, ҳозирча ҳеч нарсани тушунганим йўқ. Ҳолат жуда чалкаш, сэр Генри. Агар уни амакингизнинг ўлими билан боғласак, мен ечимини топишга муваффақ бўлган беш юзта жиддий ишлар орасида буниси, эҳтимол, энг мураккаби бўлади. Аммо қўлимда баъзи бир калавалар бор, ва улардан бири албатта масаланинг ечими томон олиб бориши керак. Балки адашиб бошқа калаванинг учидан тутиб, вақтни беҳуда сарфлашга тўғри келар, аммо эртами кечми бизга керакли калавани албатта топамиз.

Биз тўртталамизни бирлаштирган масалаларга юзаки тўхталиб ўтиб, тушлик вақтини кўнгилдагидек ўтказдик. Ва Холмс фақат ўшандагина Баскервиллинг келгусидаги режаларидан хабар топди.

– Мен Баскервиль холлга бораман.
– Қачон?
– Шу ҳафта охирида.
– Мен қарорингизни тўғри, деб ҳисоблайман, – деди Холмс. – Энди Лондонда ортингиздан кузатиб юришганига ҳеч шубҳам қолмади. Аммо шундай катта шаҳарда бу одамларнинг ким экани ва уларга нима кераклигини аниқлаш жуда қийин. Агар уларнинг нияти ёмон бўлса, сиз хавф остидасиз, ва биз уни бартараф эта олмай қолишимиз мумкин... Доктор Мортимер, эрталаб бизникидан чиққанингиздан сўнг ортингиздан кузатишганини биласизми?

Доктор Мортимер сапчиб тушди:

– Кузатиши? Ким?
– Буни, афсуски, аниқ айта олмайман. Дартмурдаги қўшниларингиз ёки танишларингиз орасида қора соқолли кимдир борми?
– Йўқ,... қолаверса, - шошманг-чи... Ҳа, албаттa... Сэр Чарльзнинг бош хизматкори Бэрриморнинг соқоли қора.
– Ҳм! У ҳозир қаерда?
– Баскервиль холла. Уй унга ишониб топширилган.
– У чиндан ҳам ўша ердами ёки Лондондами, текшириб кўриш керак.
– Буни қандай билиш мумкин?
– Менга телеграф бланкини беринг. “Сэр Генрининг келишига тайёрмисиз?”. Манзилни шундай ёзамиш: “Баскервиль-холл, жаноб Бэрриморга”. Энг яқин телеграфингиз қаерда? Гримпенда? Ажойиб! Иккинчи телеграммани Гримпенга, идора бошлиги номига жўнатамиш: “Бэрримор номига юборилган телеграммани шахсан унинг қўлига топширишингизни сўраймиз. Агар у йўқ бўлса; „Нортгумберленд“ меҳмонхонасига сэр Генри Баскервиль номига қайтариб юборилсан”. Мана шундай. Кечкурун билиб оламиш: Бэрримор ўз жойидами ёки йўқ.

— Ажойиб, — деди Баскервиль. — Айтганча, доктор Мортимер, ўша Бэримор ўзи қандай одам?

— У раҳматли поместье бошқарувчисининг ўғли. Бу Баскервиль-холда яшаган Бэриморларнинг тўртинчи авлоди. Билишимча, у ва унинг рафиқаси ўта хурматга лойиқ инсонлар.

— Шунга қарамай, — деди сэр Генри, — модомики Баскервиль-холл эгасиз ҳувиллаб ётган экан, табиийки, бу одамлар ҳеч қандай ташвиш ва муаммоларсиз у ерда шод-хуррам умр кечиришмоқда.

— Ҳа, тўғри.

— Сэр Чарльзнинг васитяномасига кўра, Бэриморга нишадир мерос қолганми? — сўради Холмс.

— Унга ҳам, рафиқасига ҳам беш юз фунтдан маблағ қолган.

— Ҳм! Улар бу ҳақда олдиндан билишганми?

— Ҳа. Сэр Чарльз ҳар эҳтимолга қарши барча қарорлари ҳақида гапиришни яхши кўрарди.

— Қизиқ маълумот.

— Умид қиласман-ки, — деди доктор Мортимер, — сэр Чарльз-мерос-қолдирган ҳаммани ҳам шубҳа остига олмайсиз? У менга ҳам минг фунт қолдирганди.

— Шундай денг! Яна кимга?

— Васиятномада турли шахсларга анчагина майдада суммалар ва хайрия мақсадлари учун йирик ҳайр-эҳсонлар кўрсатиб ўтилган. Қолган мерос эса сэр Генрига қолдирилган.

— Бу мероснинг миқдори қанча?

— Етти юз қирқ минг фунт.

Холмс ҳайратланиб, қошини кўтарди.

— Гап шу қадар катта маблағ ҳақида кетаётгани ҳаёлимга ҳам келмаганди, — деди у. — Сэр Чарльз бадавлат инсон ҳисобланарди, аммо мол-давлатининг асл кўлами биз қимматли қоғозлар билан танишганимиздан сўнггина аниқ бўлди. Мероснинг умумий суммаси миллионга етади.

— Эй, ҳудо! Дарҳақиқат; бундай мўмай пул хатарли ва таваккал ўйин бошлишга арзиди. Яна бир савол, доктор Мортимер. Дейлик; ёш дўстимизга бир нарса бўлса... албатта, бу ёқимсиз фараз, бунинг учун узр сўрайман. У ҳолда поместье кимга мерос қолади?

— Сэр Чарльзниң кичик укаси сэр Роджер бўйдоқ ҳолда оламдан ўтгани сабабли Баскервиль-холл узоқ қариндошлар — Десмондларга ўтади. Джеймс Десмонд ёш одам эмас, у руҳоний ва Вестморлендда яшайди.

— Ташаккур. Бу барча тафсилотлар ўта қизиқ. Сиз ўзингиз Джеймс Десмонд билан шахсан кўришганмисиз?

— Ҳа, у бир пайтлар сэр Чарльзниң олдига келганди. У жуда ҳурматли, ҳаёт тарзи бенуқсон одам. Ёдимда, сэр Чарльз уни тегишли маблағ билан таъминлаш истагини билдирганда, у барча кўндиришиларга қарамай, бундан қатъиян воз кечган.

— Ва мана шундай камтар инсон сэр Чарльзниң бормол-давлатини мерос қилиб олиши мумкинми?

— Унга фақат поместье ўтган бўларди, чунки у сулолага тегишли. Пулларни эса ҳозирги соҳиби уларни қандай тасарруф қилишигта қараб олиши мумкин бўлардай. Бу жуда ҳам бўлиши мумкин, негаки сэр Генри меросдан ўз ихтиёрича фойдаланишга ҳақли.

— Сиз васиятнома туздингизми, сэр Генри?

— Йўқ, жаноб Холмс, бунга ҳали вақтим бўлгани йўқ: ахир ишларнинг ҳолатидан фақат кеча хабар топдим-ку. Шунга қарамай, поместье маблағи ва унвонни қабул қиласлик нотўғри, деб ҳисоблайман. Бахтиқаро амаким ҳам айнан шундай қарашларга амал қилганига ишонаман. Ахир Баскервиль-холл соҳиби ўз сулоласининг олдинги шон-шуҳратини қўлида ҳеч қандай маблағсиз тиклай оладими? Йўқ, қаерда уй ва ер бўлса, ўша ерда пуллар ҳам бўлиши керак.

— Мутлақо тўғри. Хуллас, сэр Генри, мен ҳам пайсалга солмай Девонширга кетишингиз лозим деб ҳисоблайман, фақат бир шарт билан: сизни у ерга ёлғиз юбора олмаймиз.

— Доктор Мортимер мен билан бирга қайтади.

— Аммо доктор Мортимернинг кўп вақти амалиётта кетади, бундан ташқари у Баскервиль-холлдан бир неча миля нарида яшайди. Йўқ, қанчалик истамасин, доктор сизга ёрдам бера олмайди. Сиз ёнингизда ишончли одамни олиб кетишингиз керак, сэр Генри, ва у доим сиз билан бирга бўлиши лозим.

– Жаноб Холмс, наҳотки мен билан кетишга розилик берсангиз?

– Агар ишда кескин бурилиш бўлса, мен қандай бўлмасин ёнингизга етиб бораман. Ўзингиз яхши биласиз, кенг қўламдаги амалиётим ва ҳар томондан ёғилувчи доимий сўровлар менга Лондондан номаълум вақтга кетишга изн бермайди. Ҳозир, масалан, Англиянинг энг ҳурматли шахсларидан бири маккор шантажчининг таҳдидларидан азият чекмоқда, ва мана шу ишни фақат мен ҳал эта оламан. Йўқ, мен айни дамда зинхор Дартмурга кета олмайман.

– У ҳолда ўрнингизга кимни тавсия қиласиз?

– Агар бу ишга дўстим киришиши лозим бўлса, унда мана сизга қийин дамда суюниш мумкин бўлган одам, мен унинг ишончли эканига ўз тажрибамда амин бўлганман.

Бу таклиф кутилмаганда оёғим остидан чиқиб қолди, бироқ Баскервиль, менинг жавобимни ҳам кутиб ўтирамасдан, менинг қўлимни қаттиқ қисиб туради.

– Доктор Уотсон, нақадар илтифотлисиз! – хитоб қилди у. – Менинг вазиятимни ўзингиз кўриб турибсиз-ку, ишнинг ҳолати эса сизга мендан кўра яхшироқ маълум. Агар сиз Баскервиль-холлга бориб, у ерда мен билан яшасангиз, бу яхшилигингизни бир умр унутмайман!

Саргузаштларда мен учун қандайдир алоҳида жозибадорлик яширин бўлган, Холмснинг сўzlари ва баронетнинг бу таклифга жавобан жонланиб кетгани эса менга жуда ёқиб тушди.

– Мен жоним билан Баскервиль холлга бораман, – жавоб бердим мен, – ва кетган вақтимга ҳечам ачинмайман.

– Сиз менга батафсил ҳисоботлар жўнатиб турасиз, – деди Холмс. – Энг кескин пайтда – у эса муқаррар юз беради – мен ҳатти-ҳаракатларингизга бош бўламан. Ўилашимча, жўнашни шанбага белгиласак ҳам бўлади.

– Бу сизга маъқулми, доктор Уотсон?

– Ҳа.

– Демак, агар бекор этилмаса, биз шанба куни Паддингтон вокзалидан соат ўну ўттизда жўнаймиз.

Биз таъзим қилиб, хайрлашаётган пайтимизда Баскервиль бирдан бақириб юборди ва тантанавор кўринишида

бурчакда турган шкаф тагидан оч-жигарранг бошмоғини чиқарди.

– Мана у, менинг йўқолган бошмоғим!

– Қолган жумбоқлар ҳам шу тариқа осон ҳал бўлсин! – деди Шерлок Холмс.

– Лекин барибир бу жуда ғалати, – қайд этди доктор Мортимер. – Мен тушлиқдан олдин ҳамма ерни излаб чиққандим.

– Мен ҳам, – деди Баскервиль. – Ҳар бир бурчакни қараб чиққандим. Бошмоқ ҳеч қаерда йўқ эди.

– Демак, биз тушлик қилгунимизча, коридор хизматчи-си уни ўша ерга қўйиб қўйган.

Немисни чақиришиди, аммо у ҳеч нарса дея олмади ва кейинги сўровлар ҳеч қандай натижа бермади. Шу тариқа, бири иккинчисининг ўрнини тезлик билан эгаллаётган ва бемаъни жумбоқлар туркумига яна бигтаси келиб қўшилди. Сэр Чарльзнинг фожиали ўлимини ҳисобга олмаганда, олдимизда атиги икки кун ицида юз берган тушуниб бўлмас ҳодисалар занжири тизилди: газетадан кесиб олинган ҳарф-лардан тайёрланган хат, кэбдаги соқолли нотаниш кимса, аввал янги жигарранг бошмоқнинг, кейин эса қорасининг йўқолиши ва ҳозир жигарранг пойабзалнинг пайдо бўлиши.

Бейкер-стритга кетар эканмиз, Холмс кэбда сукут сақлаб бораради, унинг чимирилган қошлиари ва безовта нигоҳи – у ҳам мен каби бу ғалати ва, афтидан, бир бирига боғланмаган далилларни бир тизимга келтиришга уринаётганини кўрсатиб турарди. Куннинг қолган қисми ва оқшомни у ўз кабинетида қуюқ тамаки тутунига чўмилиб ва чуқур ўйга ботиб ўтказди.

Тушлик олдидан бизга иккита телеграмма келтиришиди. Биринчиси:

«Ҳозиргина хабар келди. Бэрримор уйда. Баскервиль».

Иккинчиси:

«Йигирма учта меҳмонхонани айланиб чиқдим. Афсуски “Таймс”нинг қирқилган саҳифасини топа олмадим. Картрайт».

– Мана бирваракайига иккита калава узилиб кетди, Уотсон. Гёё ҳамма менга қарши тил бириктирган ишлардан-да

яхшироқ ҳеч нарса йүқ. Айнан ўшанда унга берилиб кетасан. Хүп, майли, у ҳолда учинчи издан борамиз.

– Ҳали захирангизда ўша номаълум кимсани элтиб қўйган кэбмен бор.

– Мутлақо тўғри. Мен Рўйхатга олиш идорасидан унинг фамилияси ва манзилини суриштирдим ва ҳозир саволимга жавоб олсан, ҳеч ҳайрон бўлмайман.

Дириллаган қўнгироқ Холмснинг барча умидларидан-да ортиқ хабар олиб келди, негаки кабинет эшиги ёнида бўйчан йигит – афтидан, кэбменнинг ўзгинаси туради.

– Идорада мана шу манзил бўйича икки минг етти юз тўрт рақами суриштирилганини айтишди, – гап бошлиди у. – Мен етти йилдан буён бу иш билан шуғулланаман ва ҳали бирон марта ҳам шикоят эшитмаганман. Кел, дедим, ўзим борай, қўзимга қараб айтишсин-чи, нима ёмон иш қилиб қўйибман.

– Сиз ҳеч қандай айб иш қилганининг йўқ, қадрли дўстим, – деди Холмс. – Аксинча, мен сизга тегишли ҳақ бермоқчиман, фақат саволимга тўғри жавоб берсангиз.

– Билиб бўлмайди, қаердан топиб, қаерда йўқотишингни! – кулди кэбмен. – Мендан нима хизмат, сэр?

– Биринчи галда фамилия ва манзилингизни айтсангиз, мабодо яна зарур бўлиб қолишингиз мумкин.

– Джон Клейтон, Бороуда яшайман, Тарпи стрит, учинчи рақам. Кэб Шипли Ярда туради, Ватерлоо вокзали ёнида.

Шерлок Холмс ҳаммасини ёзиб олди.

– Энди эса, Клейтон, бугун эрталаб соат ўнда мана шу уйни кузатган, сўнг иккита жанобни Риджент-стрит бўйлаб таъқиб қилган йўловчингиз ҳақида гапириб берсангиз.

Кэбмен Холмсга ҳайрат билан тикилди, афтидан, бироз ҳайқди.

– Нимани гапириб беришим мумкин, барини мендан яхши билсангиз керак! – жавоб берди у. – Йўловчим изкувар эканини айтди ва бу ҳақда ҳеч кимга гапирмасликни сўради.

– Демак гап бундай, дўстим, бу ерда иш жиiddий, ва агар мендан ниманидир яширангиз, жуда нохуш вазиятга тушиб қолишингиз мумкин. Демак, у ўзини изқувар деб таништирибди-да?

– Ҳа, сэр.

– Бу ҳақда сизга қачон айтди?

– Ҳисоб-китоб қилаётганда.

– Яна нимадир дедими?

– Ўз фамилиясини айтди.

Холмс менга ғолибона назар ташлади

– Фамилиясини? У томонидан бу эҳтиётсизлик! Хўш, исми-шарифи нима экан?

– Унинг исми-шарифи, – деди кэбмен. – жаноб Шерлок Холмс.

Кэбменнинг жавоби дўстимни тамоман маҳв этди. Умримда унинг бундай ҳайратланган юз тузилишини кўрмаганман. Чамаси икки дақиқа у лом-мим дея олмади, кейин бирдан хохолаб кулиб юборди.

– Зарба, Уотсон! Бехато зарба! – деди у. – Рапира тезликда ҳам, аниқлиқда ҳам мендан қолишмайдиган рақибнинг қўлида. Бу сафар у мени чув туширди. Демак, у ўзини Шерлок Холмс, деб таништирган, шундайми?

– Ҳа, сэр, унинг ўзи шундай деди.

– Ажойиб! Энди айтинг-чи, бу йўловчини қаердан олдингиз ва кейин нима бўлди?

– У Трафальгар-скверда соат тўққиз яримда чиқди. “Мен изқуварман” деди ва агар барча буйруқларини аниқлик билан бажарсан ва ҳеч нарсани ортиқча сўраб-суриштирмасам менга икки гинея беришни ваъда қилди. Нима-нима, лекин бунча пулдан воз кечиш ярамайди. Мен уни «Нортумберленд» меҳмонхонасига олиб бордим ва ўша жойда турдим. Кейин у ердан иккита жаноб чиқиб, биржадан кэб чақиришди ва қаергадир шу ерга, сизнинг кўчангизга келишди.

– Айнан мана шу уйга, – деди Холмс.

– Бўлиши мумкин. Буни йўловчимдан сўраш керак, у яхшироқ билади. У менга тахминан квартал ўртасида тўхташини буюрди, ва биз у ерда яна бир ярим соат кутиб турдик. Сўнгра ўша икки джентльмен бизнинг ёнимиздан ўтиб кетди ва биз Бейкер-стрит бўйлаб уларнинг ортидан ҳаракатландик, бурилдик...

– Буни биламан, – деди Холмс.

– Риджент-стритта чиққан заҳотимиз у тепа ойнани очиб, бақирди: “Ватерлоо вокзалига ҳайданг!”. Мен байта-

лимни қамчиладим ва ўн дақиқадан сўнг биз манзилга етиб боргандик. Ўша ерда у менга икки гинея берди – алдамади! – ва вокзал томон кетди. Охирида ўтирилиб, деди: “Сиз, эҳтимол, билишни истарсиз, кимни олиб юрганингизни? Мен Шерлок Холмсиан”: Ҳаммаси айнан шундай бўлди.

- Ҳа, тушунаман. Уни бошқа кўрмадингизми?
- Йўқ, бошқа кўрмадим.
- Энди ўша Шерлок Холмснинг ташқи қўринишини тасвирлаб беринг-чи.

Кэбмен энсасини қашиди:

– Бу осон эмас. Унинг ёши чамаси қирқда, ўрта бўйли, сиздан икки дюйм пастроқ, сэр. Тоза кийинган, соқоли қора, юзи рангпар. Бундан ортиқ, менимча, ҳеч нарса дея олмасам керак.

- Кўзининг ранги қанақа?
- Аҳамият бермабман...
- Бошқа ҳеч нарсани эслаб қолмадингизми?
- Йўқ, сэр.
- Хўп, яхши. Мана сизнинг ҳаққингиз. Яна шунчасини бу одам ҳақида бирон бир маълумот излаб топсангиз оласиз. Яхши боринг!
- Саломат бўлинг, сэр. Сиздан миннатдорман.

Джон Клейтон кулиб чиқиб кетди, Холмс эса елка қисди ва ихлоси қайтган табассум билан мен томон ўтирилди.

– Учинчи калава ҳам дош бера олмади, – деди у. – Энди, марҳамат қилиб, ҳаммасини бошидан бошласангиз. Ҳах, маккор шайтон! Уйимизнинг рақамини аниқлаган, сэр Генри бизникига маслаҳатга келганини билган, Риджент-стритда мени кўриб қолган ва ўзича мулоҳаза қилган: кэбнинг рақами олиниши ва уни излаб топилишини билиб, устимдан кулишга қарор қилган. Сўзларимни эслаб қолинг, Уотсон, бу сафар муносиб рақиб билан иш кўряпмиз. Мен Лондонда мағлубиятга учрадим. Умид қиласиз-ки, Девонширда ҳисобни тенглаштирасиз. Лекин барибир бу мени хавотирга соляпти.

- Нима?
- Сизнинг сафарингиз. Иш жуда нохуш, Уотсон. Нохуш ва хавфли. У ҳақда қанчалик кўп ўйласам, менга шунчалик

кам ёқяпти. Кулинг, дўстим, кулинг, бироқ Бейкер-стритга соғ-омон қайтиб келсангиз, жуда мамнун бўлардим.

VI БОБ БАСКЕРВИЛЬ ХОЛЛ

Сэр Генри Баскервиль ва доктор Мортимер белгиланган кунгача барча ишларини якунлашга ултуришди, ва биз, шартлашилганидек, Девонширга йўл олдик. Мени вокзалга кузатар экан, Шерлок Холмс йўл бўйи турли кўрсатма ва маслаҳатлар берди.

— Кимдан щубҳа қилаёттаним ва фаразларимни сизга айтиб ўтирамайман, Уотсон, сизда холис бўлмаган фикрлар уйғонмаслиги учун, — деди у. — Менга батафсил баён этилган далиллар керак, кейин уларни ўзим солиштириб чиқаман.

— Сизни нима қизиқтиряпти? — сўрадим мен.

— Қандай бўлмасин бу ишга алоқадор бўлган ҳамма нарса, айниқса, ёш Баскервиль ва унинг кўшнилари ўргасидаги муносабат, агар сэр Чарльзниң ўлимий ҳақида янги маълумотлар топсангиз, уларни ҳам қайд этинг. Сўнгти кунларда бир нечта маълумот тўпладим, аммо, афуски, натижалар билан мақтана олмайман. Мен фақат бир нарсани аниқлай олдим: яқин қариндош жаноб Джеймс Десмонд чиндан ҳам мўътабар ёшли ажойиб инсон экан, шундай экан, бу унинг ҳийла-найранглари эмас. Ўйлашимча, келгусида у билан дадил шуғуллансанк ҳам бўлади. Демак, фақат сэр Генри Баскервиллининг атрофини бевосита ўраб турган одамлар қоляпти.

— Эр хотин Бэрриморлардан ҳозироқ халос бўлиш керак эмасми?

— Зинҳор! Бундан-да қўпол хатони содир этиш қийин. Агар уларнинг ҳеч нарсада айби бўлмаса, бу шафқатсиз адолатсизлик бўлади, агар айборд бўлса, кейин уларни топиб бўлмайди. Йўқ, йўқ! Яхшиси, шундайлигича щубҳа остида қолишин. Кейин, агар адашмасам, у ерда отбоқар, иккита фермер, дўстимиз доктор Мортимер ҳам

бор, афтидан, у ва унинг бизга таниш бўлмаган рафиқаси жуда виждонли ва ҳалол инсонлар. Табиатшунос Стэмплтон ва унинг синглисини ҳам унутманг – айтишларича, у жуда гўзал ва жозибадор экан. Яна Лефтер-холлик жаноб Френкленд бор, бундан ташқари икки-учта қўшни. Мана шу одамлар сизнинг назоратингиз остида бўлиши керак.

– Ишни расво қилмасликка ҳаракат қиласман.

– Қуролни олдингизми?

– Ҳа, керак бўлиб қолади деб ўйладим.

– Сўзсиз. Тўппончангиз куну тун ёнингизда бўлсин, бир сония ҳам ҳушёрликни йўқотманг.

Дўстларимиз биринчи класс билетларини олишган ва бизни платформада кутишарди.

– Йўқ, ҳеч қандай янгилик йўқ, – деди доктор Мортимер, дўстимнинг саволига жавоб бериб. – Сўнгти икки кун давомида ортимиздан таъқиб қилишмаганига онт ича оламан, холос. Биз доим буни ёдда тутдик, ва ҳеч ким эътиборимиздан четда қолмаган бўларди.

– Шу кунларда бир-бирингиздан ажрамадингиз деб умид қиласман?

– Ҳа, кечаги кунни ҳисобга олмаганда. Менда шундай одат бор – шаҳарга келсан, бир кунимни кўнгил очишга сарфлайман, ва кеча мен Хирургия коллежи музейида бўлдим.

– Мен эса ҳиёбонга бориб, сайд қилаётганларни томоша қилдим, – деди Баскервиль. – Ва ҳаммаси кўнгилдаги-дек ўтди.

– Шунга қарамай бу сизлар томондан эҳтиётсизлик бўлиди, – деди Холмс қошини чимириб ва бошини чайқаб.

– Сиздан илтимос, сэр Генри, ҳамроҳсиз ҳеч қаерга чиқманг, акс ҳолда кўнгилсизликка учрашингиз мумкин. Иккинчи бошмоғингиз ҳам топилдими?

– Йўқ, сэр, изсиз йўқолди.

– Шундайми? Қизиқ! Ҳўп, майли, сизларга оқ йўл! – қўшимча қилди у поезд жойидан жилишга тайёргарлик кўрганида. – Сэр Генри! Доктор Мортимер бизга ўқиб берган ғалати афсонадаги панд-насиҳатни унутманг, ва торфли ботқоқликка кечаси зинҳор чиқманг.

Мен дераздан бошимни чиқариб, платформада ҳаракатсиз турганча узоқлашиб бораётган поезднинг ортидан тикилиб турган Холмснинг баланд, озгин жуссасини кўрдим.

Биз тез ҳаракатланардик ва мен ўзимни жуда яхши хис қиласдим. Мен ҳамроҳларимга зимдан қараб қўяр ва ора-орада доктор Мортимернинг спаниели билан ўйнардим. Икки-уч соатдан сўнг темир йўл кўттармаси бўйидаги ер қўнғир тусини қизилга ўзгартириди, ғиштлар ўз ўрнини гранитта бўшатиб берди, ажратиб қўйилган юмшоқ май-сазорлар эса бу ердаги иқлим нам бўлса-да, шарқдан кўра анча яхши эканидан дарак берарди.

Ёш Баскервиль дераздан нари кетмади ва қадрдон Девоншир манзараларини кўриб, севиниб бақириб юборарди.

— Бу ердан кетганимдан бери қаерларда бўлмадим, доктор Уотсон! Бироқ ҳар ҳолда бу ерларни ҳеч нима билан таққослаб бўлмайди.

— Менга ўз Девоншири билан ғоят завқланмаган девонширликни кўрсатинг-чи.

— Бу ерда тап нафақат Девонширнинг ўзида, балки унда яшовчи одамларда ҳам, — деди доктор Мортимер. — Дўстимизнинг думалоқ бош суюига бир нигоҳ ташлаш кифоя, унинг кельт ирқига-мансуб эканини аниқлаш учун, унинг завққа тўлгани, кучли ҳисларга мойиллити ҳам бундан дарак беради. Марҳум сэр Чарльзнинг бош суюги ҳам жуда ноёб тузилганди — ярми галл, ярми иберий.

— Мен уни ҳеч қачон кўрмаганман, чунки биз жанубий соҳилдаги кичкинагина коттежда яшардик. Отам вафот этганида ёшим ўн учда эди ва мен шу заҳотиёқ Америкадаги дўстларимиз ёнига жўнаб кетдим. Бу жойлар доктор Уотсондек менга ҳам янги, мен ваниҳоят торфли ботқоқлар пайдо бўлишини орзиқиб кутмоқдаман.

— Шундай денг! У ҳолда истагингиз амалга ошиди — улар қараб завқланишингиз мумкин, — деди доктор Мортимер деразага ишора қилиб.

Узоқда яшил яйловлар ортида ва паст-баланд ўрмон четида, гўё тушда рўй берган фантастик кўриниш каби, чўққиси кертик-кемтик бўлиб қолган маъюс кулранг тепалик кўринди. Баскервиль кўзини узмай ўша томонга ти-

килди, ва бу түймас күзлар ушбу ғамгин үлка билан илк танишув унинг учун аҳамиятли эканини қўрсатиб туарди, чунки бу ерларда унинг қондошлари узоқ йиллар умр кешириб, ўзидан жуда чуқур из қолдирганди. Спорт костюми кийган ва яққол америкачча акцент билан гапирадиган бу одам оддий темир йўл вагонида менинг ёнимда ўтирарди, унинг қорачадан келган жонли чехрасига қараб, у ўша саркаш ва ҳукми ўтадиган одамларнинг авлоди эканини ҳис этардим. Қалин қошлар, тор бурун тешиги ва катта-катта жигарранг кўзлар ғурур, жасурлик ва куч-кудратдан дарак берарди. Агар ёқимсиз торфли ботқоқликлар бизни мурракаб ва хавфли вазифа билан юзлаштирса, у ҳолда бундай одам учун кўп нарсаларга тайёр турсанг арзийди, негаки у ҳар қандай хатарни сен билан мардона баҳам кўради.

Поезд кичик, овлоқдаги станцияда тұхтади, ва биз вагондан түшдик. Пастак оқ девор ортида бир жуфт унча баланд бўлмаган, калтабақай отлар қўшилган арава туарди. Бизнинг келишимиз, афтидан, бу ерда муҳим воқеа бўлган, негаки шахсан станция бошлиги ҳам, юқ ташувчилар ҳам – бари ўз ёрдамини таклиф этиб, атрофимизни үраб олишди. Бу ёқимли қишлоқ жойи эди, бироқ ҳайратимни оширган ҳолда, платформадан чиқиш жойида ўз карабинига суюнганча бизга диққат билан тикилиб турган, қорамтири мундир кийган икки нафар аскарни кўрдим. Извошчи, ёноқ суяклари туртиб чиқсан юзли бесунақай кичкина одам сэр Генри Баскервилни қаршилаш учун шляпасини ечди, ва бир неча дақиқадан сўнг биз аравада кенг оқ йўл бўйлаб олдинга қараб илдамлардик. Йўлнинг икки томонида яйловларнинг яшил ёнбағирлари кутарилар, томи чўққили қилиб қурилган уйлар қалин барглар орасидан мўралар, аммо олдинда, ушбу сокин, куёш нурига чўмилган үлка ортида, кечки осмон уфқида торфли ботқоқларнинг ғамгин чизиги қорайиб кўринарди.

Аравамиз ёндама йўлга бурилди, ва биз семиз қирқбўғинлар ва нам пўпанаклар ўсиб ётган баландликлар орасида юз йиллар давомида пайдо қилинган чуқур ғилдирлак излари бўйлаб юқорига қараб ҳаракатлана бошладик. Бронза рангида товланувчи қирққулоқ ва маймунжон барглари ботаётган куёш нурида ялтираб кўринарди. Юқорига

күтарилишда давом этиб, кулранг тошлиар орасидан кўпиреб оқаётган тўлқинли дарёча оша тор тош кўпридан ўтдик. Йўл ҳам, дарёча ҳам эман ва қарағайлар қалин бўлиб ўсиб ётган водий бўйлаб ўрларди.

Баскервиль ҳар бир бурилишда завқланниб ҳайқирап, ён-атрофга қизиқиши билан термулар, ва сон-саноқсиз саволлар ёмгирини ёғдиради. Унинг назаридаги, бу ерда ҳамма нарса ажойиб ва мафтункор эди, аммо мен куз изини яққол на-моён этувчи бу яйлов ва адирлар учиреб келган ғамгинликдан халос бўла олмасдим. Сариқ барглар ерга енгил тўкилар ва сўқмоқ йўлга гилам тўшарди. Аравамиз ғилдиракларини овози секин-аста камайиб, чириётган ўтларнинг қалин қатламига чўқди. “Табиат Баскервиль-холлнинг янги соҳиби оёғи остига ўзининг ғамгин ҳадяларини тўқмоқда!” – ўйладим мен.

– Қаранг! – бирдан бақириб юборди доктор Мортимер.
– Бу нима?

Қаршимизда арчагуллар ўсиб ётган тик адир кўтарила-ди – торфли ботқоқликлар жуда яқин эканининг биринчи хабарчиси. Ушбу адирнинг учидаги тагкурсига ўрнатилган отли ҳайкал мисоли милтиғини тайёр ҳолда ушлаган сувори кўринди. У биз кетаётган йўлни кузатиб туради.

– Перкинс, бу нимани-антлатади? – сўради доктор Мортимер.

Извошчимиз биз томон ўтирилди:

– Принстаун қамоқхонасидан бир маҳбус қочибди, сэр. Уни уч кундан бери излашмоқда. Ҳамма йўлларга, станци-яларга қўриқчилар қўйилган, бироқ ҳозирча натижа йўқ. Бу ерлик аҳоли бундан норози, сэр.

– Нега? Ахир унинг изини топганга беш фунт берилади-ку.
– Тўғрику-я, сэр, фақат беш фунтга ўмид кам, жино-ятчи томоғингдан сўйиб кетиши эса, шак-шубҳасиз. Бундай одам ҳеч нарсадан тап тортмайди, у аллақандай майдада ўғри эмас.

– Ким у?

– Селден – Ноттинг-хиллда қотиллик содир этган одам.

Мен Селденнинг ишини яхши эслардим, негаки Шерлок Холмс қотиллик нақадар ваҳшийлик билан ва ҳайвонларга хос тарзда амалга оширилганига қизиқиши билдириб,

ўз вақтида бу иш билан шугулланганди. Жиноят шу қадар даҳшатли эди-ки, хатто судьялар Селденнинг ақли жойида эканига шубҳа билан қарашган, ва шу сабаб ўлим жазосини қамоқхонага ўзгаришишганди.

Арава адирга күтарилиди ва қаршимизда торфли ботқокликларнинг ғоят катта кенгликлари пайдо бўлди, уларда қоя қолдиқлари ва тош устунлари кўриниб турган долменлар8 онда-сонда кўзга ташланарди. Ўша томондан уфурган совуқ шамол суюк-суюгимиздан ўтиб кетди. Баскервиль жим бўлиб қолди ва пальтосига яхшилаб ўраниб олди.

Унумдор ерлар ортимизда ва биздан пастроқда қолиб кетди. Биз ортга ўгирилдик – ботаётган қўёш нурлари шошиб оқаётган жилғани тилларанг тасмага айлантирганди. Улкан юмалоқ тошларга тўла қизғиши-оч жигарранг довонлар тобора харобазор, совуқ ва дағал бўлиб кўринарди. Вакти-вақти билан кўз ўнгимизда тош девор билан ўралган коттежлар гавдаланарди. Уларнинг ночор ташки кўринишини ҳатто печаклар ҳам кўркамлаштира олмаганди. Сўнгра бу ерларда қадимдан авж олган шамол таъсирида майишган ва эгилиб қолган нимжон эман ва қарағайлар ўсиб ётган водийга қўзимиз тушди. Дарахтлар устидан иккита баланд, тор минора кўриниди. Аравакаш қамчини билан уларга ишора қилди:

– Баскервиль холл, – деди у.

Поместье сохиби бор бўй-басти билан ўрнидан турди – унинг ёноқлари қизарди, кўзидан завқли ўт чақнади. Бир неча дақиқадан сунг биз Баскервилларнинг тамғаси ҳисобланмиш тўнғиз калласи акс эттирилган ҳамда пўпанак босган икки устунили, нақшинкор чўян дарвоза ёнига яқинлашдик. Дарвозабоннинг тош уйи эскирган, тўсинлари яланғочланган эди, аммо унинг ёнида янги, ҳали битмаган иморат туарди – сэр Чарльз амалга оширган саъй-ҳаракатларнинг илк маҳсули.

Дарвоза ортидан икки қатор баланд ўстанг эски дарахтлар бошланарди; уларнинг шохлари бошимиз устидаги хира гумбазга уланиб кетганди. Фидиракларнинг тақиллаши яна барглар шитирлашига чўкиб кетди. Баскервиль хиёбоннинг узун, фира-шира очиқ майдонини кўриб сесканиб тушди.

– Шу ерда содир бўлганмиди? – аста сўради у.

— Йўқ, йўқ, тиссли ҳиёбонда, у нариги томонда.

Ёш меросхўр атрофга хўмрайиб қаради.

— Амаким бу ерда яшаб, ҳамиша қандайдир бахтсизлик юз беришини куттани мени ҳеч ажаблантирмаяпти, — деди у. — Бу ерда кўмни бўлса ҳам ваҳима босади. Қараб туринг, ярим йил ўтмай туриб, бу ерга электр токини олиб келаман, ва сиз бу ерларни таний олмай қоласиз! Кириш эшиги ёнида Эдисон ва Сваннинг⁹ ҳар бири минг ёритгичли фонарлари ёниб туради.

Ҳиёбон ортида кенг майсазор кўринди ва биз уни айланаб ўтиб, уй ёнига келдик. Фира-ширада фақат уйнинг салмоқли фасад қисмини ва айвонни аранг кўра олардим. Дераза ва тамғалар ўрнидан ташқари ҳамма жой зич печаклар билан ўралганди. Иккита қадимий кунгурадор шинакли томлар бинонинг мана шу қисмидан кўтарилади. Улар ўнгу сўлдан қора гранитли икки қанотта бирлашиб кетарди.

— Хуш келибсиз, сэр Генри! Баскервиль холлга хуш келибсиз!

Айвондан тушиб турган соя орасидан баланд бўйли одам чиқиб кёлди ва араванинг эшигини очди. Холлнинг ёритилган эшигида аёл кишининг шарпаси кўринди. У ҳам бизга яқинлашди ва эркакка жомадонларимизни туширишда кўмаклашди.

— Сэр Генри, тўғри уйимга қайтсан, қаршилик билдирамайсизми? — деди доктор Мортимер. — Уйда рафиқам кутуб қолди.

— Колинг, биз билан тамадди қилиб олинг!

— Йўқ, тўғриси, иложим йўқ. Ишларим ҳам йиғилиб қолган бўлса керак. Жон деб ўзим уйни кўрсатиб чиққан бўлардим, лекин Бэрримор бу ишни мендан яхши уддалайди — у ажойиб гид. Яхши қолинглар! Унутманг: қачон керак бўлиб қолсам, кечасими кундузими, ҳеч тортинмай менга одам жўнатинг.

Фидираклар овози ҳиёбон ичкарисида тобора эшитилмай бораарди; залворли эшик оптимиздан ёпилиди.

Биз кирган холл жуда кўркам эди — кенг, баланд, вақтдан хиралашган эмандан ясалган салмоқдор тўсинларга эга. Чўян панжарали қадимий каминда ўтин ва тараşa-

лар шақирлаб ёнарди. Узоқ йўлдан сўнг совуқдан дийдираб, сэр Генри иккимиз қўлларимизни оловга тутдик. Кейин холлининг эманли қопламасини, рангли шишали баланд, тор деразани, қандилнинг хира ёруғида хира кўриниб турган девордаги буғу калласи ва тамғаларни кўздан кечирдик.

– Мен барини айнан шундай тасаввур қилгандим, – деди сэр Генри. – Аждодларим мана шу уйда беш аср давомида умргузаронлик қилишган! Шу эсга тушган заҳоти, беихтиёр кайфиятинг кўтарилади.

Унинг қорачадан келган юзи болаларча завқ билан ловулларди. У қандилдан тушаётган ёруғ доирасида туар, узун соялар эса деворларга чирмашиб, унинг устида қора парда мисоли қуюқлашарди.

Бэрримор жомадонларимизни хоналарга олиб борди, сўнг ортига қайтиб, қаттиқ интизомга ўргатилган хизматкорга хос тарзда ҳурмат билан таъзим қилди. Унинг ташқи кўриниши чакана эмасди – баланд бўйли, басавлат, қалин қора соқолли, оқ ва истарали юзли.

– Дастурхон тузашга изн берасизми, сэр?

– Тайёрми?

– Бир неча дақиқадан сўнг тайёр бўлади, сэр. Иссиқ сув хонангизда. Биз рафиқам билан баҳтиёр бўлардик, сэр Генри, авалбошда бу ерга қолсак, бироқ янги тартибга кўра, сизга катта штат зарур бўлади.

– Қанақа янги тартибга?

– Айтмоқчиман-ки, сэр Чарльз ёлғиз яшашни хуш кўради ва биз рафиқам билан унга тўлиқ хизмат кўрсатиб улгурадик, сиз эса, сэр, эҳтимол, ёлғизлика кўникмаган бўлсангиз керак ва барини янгича йўлга қўйишини истарсиз.

– Демак, сиз ва рафиқангиз ҳисоб-китоб қилишимни хоҳлайсиз?

– Агар бу сизга нокулайлик олиб келмаса, сэр.

– Ахири ота-боболарингиз бир неча асрдан бўён Баскервиль-холлда яшашган. Мен бу ерга илк қадам босишимдан эски оиласвий алоқаларни узишни истамасдим.

Мен бош хизматкорнинг рангпар юзида акс этган ҳаяжон изларини сездим.

– Бу биз учун ҳам осон эмас, сэр. Аммо, сизга тўғриси ни айтсам, биз сэр Чарльзга жуда боғланиб қолган эдик ва унинг ўлимидан сўнг ҳамон ўзимизга келганимиз йўқ. Бизга бу ерда қолиш жуда оғир. Биз энди Баскервиль-холлда ўзимизни илгаригидек ҳис эта олмаймиз.

– Бу ёғига нима қилмоқчисиз?

– Умид қиласманки, сэр, бирон бир ишни йўлга қўйишга меваффақ бўламиз. Ахир сэр Чарльз саҳоватийни биздан дариг тутмаган... Энди эса хоналарингизни кўрсатишга изн беринг.

Эски холлнинг юқорисида ётоқхоналарга олиб борувчи иккита узун коридор чўзилганди. Менинг хонам-Баскервил-нинг ётоқхонаси билан бир қанотда жойлашган экан. Бу хоналар уйнинг марказий қисмидан кўра анча замонавийроқ бўлиб чиқди, ёрқин рангдаги гулқоғозлар ва кўпгина ёқилган шамлар Баскервиль-холлга келганимизда менда пайдо бўлган оғир таассуротни бироз юмшатарди.

Бироқ пастки қаватдаги емакхона ўзининг хира кўриниши билан бизни ҳайратлантириди. У хўжайин столи учун тахтасупа ўрнатилган узун хонадан ташкил топганди. Ушбу тахтасупа пастроқ унвондаги шахслар ўтириши учун мўлжалланган қисмдан бир зинага ажралиб турарди. Хонанинг нариги четида менестреллар учун равоқлар кўринди. Баландда, бошимиз устида баҳайбат балкалар қорайиб турарди, унинг ортида дуд босган шифт кўзга ташланарди. Ёниб турган машъалалар, қадимги базмларнинг ёрқинлиги ва баравж қувноқлиги бу хонанинг ноҳушлигини юмшатган бўлиши мумкин, аммо ҳозир қалпоқли ягона лампа ёруғи остида қора либос кийган икки жентльмен ўтирганида уларнинг овози паст эштиilar, кайфияти ҳам анчайин тушкун эди. Турли либос кийган аждодларнинг узун тизилган қатори сукут сақлаганча, девордан бизга қараб турарди. Стол атрофидаги сухбат ҳеч қовушай демасди, ва тамаддини якунлаб, анчайин замонавий жихозланган бильярд хонасига чекиш учун ўтганимизда, анчайин енгилликни ҳис этдим.

– Нима ҳам дердик, ҳолат у қадар хурсанд бўларли даражада эмас, – деди сэр Генри. – Буларнинг барига, эҳтимол, чидаш мумкиндири, аммо мен ўзимни ҳозир яхши ҳис этмаяпман. Амаким бундай уйда ёлғиз яшаб, асабийлашгани ҳеч

ажабланарли эмас. Хўп, майли, келинг, энди тарқалишайлик. Балки эртага тонгдан бу ерлар у қадар нохуш кўринмас.

Уйкута ётиш олдидан пардаларни очдим ва деразадан ташқарига қарадим. Ундан кириш эшиги ёнидаги майса-зор кўриниб турарди. Майсазор ортидаги баланд дараҳтлар шамолдан тебранганча гувилларди. Югуриб ўтаетган булууглар орасидаги ёруғликдан ой мўралади. Унинг совуқ шуъласи остида нотекис қоя тизмалари ва нохуш ботқоқликларнинг узун чизиги кўринди. Баскервиль-холла ҳакида-ти сўнгти таассуротим биринчисидан тамоман фарқ қиласлигига амин бўлиб, пардаларни ёпдим.

Аммо у сўнгтиси бўлмади. Қаттиқ чарчоғимга қарамай, мен барибири ухлай олмадим, ва у ёнбошдан буниси-га ағдарилиб, берилиб уйқуни чақира бошладим. Қаерда-дир узокда соат ҳар ўн беш дақиқада занг чаларди, ва уйда ҳукм сурган ўлик сукунатни бошقا ҳеч нарса буза олмас-ди. Ва бирдан қулоғимга мутлақо яққол овозлар чалинди. Бу йиғи овози эди ва қалби ғам-андуҳдан азобланаётган аёл кишининг бўғик, ҳиқиллаб йиғлаганига ўхшарди. Мен ўр-нимдан туриб, диққат билан қулоқ сола бошладим. Йиғи жуда яқиндан, уй ичидан эшитиларди. Мен бор диққатимни жамлаб, ярим соат қутиб ўтиридим, бироқ соат бонги ва деворларни қоплаган печакларнинг шитирлашидан бошقا ҳеч нарсани эшита олмадим.

VII БОБ

МЕРРИПИТ ХАУСЛИК СТЭМПЛТОНЛАР

Тонгнинг мусаффи ҳавоси иккимизнинг ҳам хотирамиздан Бескервиль-холл билан илк танишувдан қолган юракни зиқ қилювчи таассуротларни ўчириб ташлади. Сэр Генри билан нонушта қилишга ўтирганимизда қўёшнинг ёрқин нурлари шишалари рангли тамғалар билан безалган тор деразалардан қуилиб, ерга бежама шуъла сочарди. Эманили қопла-ма офтобнинг олтин нурларида биринждек товланарди, ва

ушбу хона фақат кеч кириши арафасида бизга тушкун кайфият улашибини энди тасаввур қилишимиз қийин энди.

— Ўйнинг ҳеч қандай алоқаси йўқ, эҳтимол, барига ўзимиз сабабчиидирмиз, — деди баронет. — Йўл чарчатди, совуқ едик, мана шунинг учун ҳам ҳамма нарса кўзимизга нохуш кўринган. Тунда мириқиб дам олдик, ўзимизни яхши ҳис этяпмиз, атроф ҳам рангли тусда кўрина бошлади.

— Бироқ ҳаммасини фақат кайфиятимиздан кўриш ҳам нотўғри, — жавоб қилдим мен. — Айтинг-чи, масалан, тунда ҳеч кимнинг йиги овозини эшитмадингизми, менимча; аёлнинг?

— Биласизми, мудроқ орасида менга ҳам шунга ўхшашни мадир туюлгандек бўлди. Мен узоқ дикқатимни жамлаб кулоқ солдим, аммо кейин буни туш бўлса керак деб ўйладим.

— Йўқ, мен барини яққол эшитдим ва айнан аёл киши йиғлаганига тўла аминман.

— Ҳозироқ Бэрримор билан гаплашиб олиш зарур.

У бош хизматкорни чақирди ва ундан тушунтириб беришни сўради. Назаримда хўжайнининг саволини эшитганда Бэрриморнинг юзи янада оқариб кетгандек бўлди:

— Уйда фақат иккита аёл бор, сэр Генри, — жавоб берди Бэрримор. — Улардан бири уйнинг нариги қанотида яшовчи идиш-юувчи хотин, иккинчиси — менинг рафиқам, аммо ишонтириб айтишпим мумкин-ки, у кечा� йиғлагани йўқ.

Ҳар ҳолда у бизга ёлғон сўзлади, негаки нонуштадан сўнг уйнинг йўлагидаги ёрқин нур остида миссис Бэрримор билан тўқнаш келиб қолдим. Мен баланд бўйли, ўзини ўта ҳотиржам тутган, юз бичими йирик ва лаблари қаттиқ сиқилган аёлни кўрдим. Аммо кўзлари қизарган, қовоқлари шишган. Демак, тунда айнан у йиғлаган, модомики шундай бўлса, эрининг бундан хабари бўлмаслиги мумкин эмас. Ёлғончилиги фош бўлиши хавфи бўлса-да, у бундан тап тортмади. Нега? Аёл нима учун кечаси бунчалик алам билан кўз ёш тўқди?

Бу қора соқолли, ранги докадек оқ салобатли кишидан аллақандай сирлилик ва нохушлик уфуриб турарди. Биринчи бўлиб сэр Чарльзнинг мурдасини топган ҳам ў. Ва қария Баскервилнинг ўлими билан боғлиқ ҳолатни ҳам фақат унинг тилидан эшитдик. Наҳотки биз Риджент-стритда-

ги кэбда Бэрриморни күрган бўлсак? Ҳар ҳолда соқоли айнан унга ўхшаш. Кэб сотувчиси қандайдир ўрта бўйли одам ҳақида гапирганди, бироқ бу таассурот янглиш бўлиши ҳам мумкин. Ҳақиқатни қандай билсан бўлади? Биринчи галда, шубҳасиз, Гримпенданги почта идораси бошлиғи билан учрашиш ва ундан бизнинг телеграммамиз Бэрриморнинг шахсан қўлига топширилганми ёки йўқми аниқлаш лозим. Ҳар икки ҳолда ҳам, умуман олганда, Шерлок Холмста етказиш мумкин бўлган хабарни оламиз.

Нонуштадан сўнг сэрг Генри иш қоғозларини кўриб циқишига киришди ва мен ўз вақтимдан фойдаланиш имконига эга бўлдим. Ботқоқлик ёқалаб соз йўлдан тўрт миля юриб, кичкина ва кўримсиз қишлоқчага чиқиб қолдим, унда кўзимга биринчи бўлиб бошқаларига қараганда улуғвор иккита иморат кўринди – меҳмонхона ва доктор Мортимернинг уйи. Почта идораси бошлиғи (шу билан бирга у шу ернинг дўкондори ҳам экан) бизнинг телеграммамизни эслаб қолибди.

– Абатта, сэрг, – деди у, – мен тайинланганидек уни жаноб Бэрриморга етказдим.

– Айнан ким олиб борганди?

– Менинг ўғлим. Джеймс, ахир Баскервиль-холлга сен олиб боргандинг телеграммани, шундайми, жаноб Бэрриморга?

– Ҳа, дада.

– Шахсан ўзига топширдингми? – сўрадим мен.

– Йўқ, жаноб Бэрримор қаердадир чордоқда эди, ва мен телеграммани унинг рафиқасига бердим, у эса эрига бериб қўйишга ваъда берди.

– Жаноб Бэрриморнинг ўзини кўрдингми?

– Йўқ, сэрг, айтдим-ку, у чордоқда эди.

– Кўрмаган бўлсанг, чордоқда эканини қаердан билдинг?

– Ахир рафиқаси унинг қаердалигини билади-ку, – аччиқланиб деди почта идораси бошлиғи. – Ахир телеграмма манзил бўйича етказилган, шундайми? Қандайдир хатоликка йўл қўйилган бўлса, унда жаноб Бэрриморнинг шахсан ўзи шикоят қиласин.

Суровни давом эттириш бефойда эди, аммо Холмснинг хийласи ҳеч қандай натижага бермагани ва биз Бэрримор

Лондонга борган ёки бормаганини аниқлай олмаслигимиз аён бўлди. Борган ҳам дейлик: Айтайлик, сэр Чарльзни тирик ҳолда энг охирги кўрган бу одам Англияга ташриф буюрган қариянинг меросхўрини биринчи бўлиб топган. Бу нимани англатади? Бэрримор кимнингдир кўрсатмалари га амал қиласидими ёки ўзининг шахсий маккорона режала-ри борми? Баскервилларни таъқиб этишдан унга нима наф? Газетадан қирқиб олинган бўлаклардан тузилган ғалати огоҳлантиришни эсладим? Наҳотки бу Бэрриморнинг иши бўлса? Балки бу нома унинг ишига тўқсиналик қилмоқчи бўлган кимса томонидан йўллангандир? Буларнинг барига ҳақиқатта яқин ягона изоҳни сэр Генри берди, яъни агар Баскервилларни авлоддан-авлодга ўтиб келаётган ер-мулқдан кўрқитиб қўйишга эришса, Бэрриморлар умрининг охиригача ўзига хузур-ҳаловатли ҳаётни таъминлаши мумкинлигини айтди. Аммо бу ёш баронетни кўринмас-ип билан боғловчи ўша чуқур ва ингичка фитнани бир қадар оқлай оладими? Холмснинг ўзи бу иш барча шов-шувли терговлаар ичида энг чалкаши ва мураккаби эканини тан олди.

Кимсасиз, ним қоронғу йўлдан қайтар эканман, дўстим тезроқ ишларидан бўшашини ва бу ерга келиб, зиммамдан оғир масъулиятни олишини-худодан-илтижо қилиб сўрадим.

Ўй-ҳаёлларим дафъатан ортимдан эшитилган илдам қадамлар сабабли бўлинди. Кимдир исмимни айтиб чақирди. Доктор Мортимерни кўриш илинжида ортимга ўтирилдим, бироқ ўз ҳайратимга, бўйи унча баланд бўлмаган, озгин, соchlари сариқ, соқоди тоза олинган, ияги узун ва ингичка, бироз тўмшайгандан башарали ўттиз беш-қирқ ёшлардаги бир қимса менга етиб олишга уринарди. Ў кулранг костюм ва похол шляпа кийиб олганди. Елкаси оша тунука ботаника қути илинган, қўлида эса капалак тутиш учун мўлжалланган яшил матрап тутиб турарди.

– Журъатим учун авф этгайсиз, доктор Уотсон, – яхшилаб нафасини ростлашга ултурмай гап бошлиди нотаниш одам. – Биз бу ерда бетакаллуф ҳалқмиз ва расман танишишиларини ҳам кутиб ўтирмаймиз. Эҳтимол, умумий дўстимиз Мортимердан мен ҳақимда эшитгандирсиз? Мен Меррипит-хауслик Стэмплтон бўламан.

– Кути ва матрапингиздан сизни таниб олиш қийин эмас, – дедим мен, чунки жаноб Стэмптоннинг табиатшунос эканини билардим. – Аммо менинг ким эканимни сиз қаердан билдингиз?

– Мен Мортимернинг ёнида ўтирган эдим, ва сиз ўтиб кетаёттанингизда у сизни ўз қабулхонасининг деразасидан менга күрсатди. Сиз билан йўлимиз бир, ва мен сизга етиб олишга қарор қилдим, ўзимни шахсан таниширишни истадим. Умид қиласман-ки, сэр Генри узоқ саёҳатдан сўнг у қадар толиқиб қолмаган бўлса керак.

– Йўқ, у ўзини яхши ҳис қиляпти, миннатдорман.

– Сэр Чарльзнинг аянчли вафотидан сўнг ёш баронет бу ерда яшаш истагини йўқотади, деб қўрққандик. Бадавлат одамдан бундай овлоқ жойда ўзини тириклай қўмишни талаб қилиш қийин, ахир теварак-атрофимиз учун унинг бу ерда бўлиши нақадар аҳамиятли эканини ўзингиз ҳам тушунсангиз керак. Бу воқеа сэр Генрининг кўнглига хурофий ваҳима солмади деб ўйлайман?

– Йўқ, асло.

– Сиз, эҳтимол, гўёки Баскервиллар авлодини таъқиб қилувчи даҳшатли ит ҳақидаги афсонани эшитгандирсиз.

– Ҳа, биламан.

– Бу ердаги фермерлар нақадар бидъатпараст халқ! Ута хайратланарли! Ахир уларнинг деярли ҳаммаси ботқоқликда ўша маҳлукни кўрганини айтиб, онт ичишга тайёр. – Стэмптон юзида табассум билан гапирад, аммо унинг кўзларидан ўз сўзларига жуда жиддий муносабатда эканини уқдим. – Афсона сэр Чарльзнинг ўй-ҳаёлларини тамоман чулғаб олганди, ва айнан шу унинг умрига фожиали якун ясади.

– Қанақасига?

– Исталган инсоннинг асаблари шу қадар таранг тортилса, ҳар қандай итнинг пайдо бўлиши унинг хаста юрагига фожиали таъсир кўрсатиши мумкин. Ўйлашимча, ўша кечаси сэр Чарльз чиндан ҳам тисс ҳиёбонида шунга ўхшаш ниманидир кўрган. Мен қарияни жуда яхши кўрардим, унинг хасталигини билган ҳолда, қандайдир баҳтсизлик юз беришини сезардим.

– Унинг юраги хаста эканини қаердан биласиз?

- Дўстим Мортимердан.
- Демак, сизнинг фикрингизча, қандайdir қўппак сэр Чарльзга ташланган ва у қўрқувдан жон таслим қилган?
- Эҳтимол. Ёки сизда бошқа ишончли маълумотлар борми?
- Йўқ, ҳали муайян бир холосага келганимча йўқ.
- Жаноб Шерлок Холмс-чи?

Бу сўзлардан бир сонияга нафасим сиқилди, бироқ сухбатдошимнинг ҳотиржам чехраси ва қатъий нигоҳи унинг ўз саволи билан бехосдан устимга келиш нияти йўқлигини билдириб турарди.

- Доктор Уотсон, ўзимизни сизни танимайдиган қилиб кўрсатишдан нима наф? – деди ў. – Машхур изқувар ҳақидаги мишиш-мишлар бизниснг ўлкамизгача етиб келган, ахир ўзингиз сояда қолиб, унинг шуҳратини ёя оласизми? Мортимер сизнинг айнан ўша доктор Уотсон эканингизни инкор этмади. Модомики, сиз бу ерда пайдо бўлган экансиз, демак Шерлок Холмс бу иш билан қизиқиб қолган, ва менга, табиийки, унинг нуқтаи назари жуда қизиқ.

- Афсуски, саволингизга жавоб бера олмайман.
- У ҳолда сўрашга изн беринг: мабодо у бу ерни ўз ташрифига муносиб кўрар?

- Ҳозир у Лондондан кета олмайди. Бошқа зарур ишлари бор.

- Эҳ, аттанг! Балки у ҳаммамиз учун сирли бўлган зулматни нурафшон этиб, масалага ойдинлик киритармиди. Лекин сиз ҳам тергов олиб боряпсиз, доктор Уотсон, агар сизга қандайdir ёрдамим зарур бўлса, бемалол менга суженишингиз мумкин. Кимдан гумон қилаётганингизни, ишга қай йўл билан киришмоқчи эканингизни ишора қилсангиз етарли, эҳтимол, ҳатто ҳозирданоқ бирон бир маслаҳат ёки йўл-йўриқ билан ёрдамим тегиб қолар.

- Ишонинг, мен шунчаки дўстим сэр Генриникига меҳмон бўлиб келдим ва ҳеч қандай ёрдамга муҳтоҷ эмасман.

- Ажойиб! – хитоб қилди Стэплтон. – Сиз мутлақо тўғри йўл тутяпсиз: эҳтиёткорлик энг муҳими! Мен ўз хирадигим учун шундай кескин жавобга лойиқман ва бу масалага бошқа қайтмасликка ваъда бераман.

Йўлдан ўнг тарафда, ботқоқлик орасида ингичка тасма каби айланиб кетувчи ўт босган ёлғизоёқ йўл бошланадиган жойга етиб келдик. Чапроқда юмалоқ катта тошлар билан қопланган тик тепалик бўлиб, унда қадим замонларда гранитни қазиб чиқариш ишлари олиб борилган. Шу тепаликнинг бизга қараган, қирққулоқ ва маймунжон қалин бўлиб ўсиб ётган қисми тик ёнбағир кўринишида эди. Узоқда, уфқда кулранг тутун буралиб чиқмоқда.

– Бу сўқмоқдан Мериппит-хаусгача унчалик узоқ эмас, – деди Стэмплтон. – Агар бир соат вақтингизни аямасангиз, сизни синглим билан танишириш баҳтига мұяссар бўлмоқчи эдим.

Илк дақиқада сэр Генрининг ёнида бўлишим керак, деб ўйладим, бироқ кейин унинг столида уйилиб ётган ҳисоб қофозлари ва қофозлар ёдимга тушди. Бу борада унга ёрдамим тегмаслиги тайин. Холмс эса Баскервиль-холлга қўшини одамлар билан танишишни тайинлаган. Мен Стэмплтоннинг таклифини қабул қилдим ва биз ўнг тарафга қараб юрдик.

– Бу ерлар жуда ажойиб! – деди у, яшил тепаликларнинг тўлқинсимон тизимиға боқиб. – Бу ботқоқларни ҳеччам яқиндан таниб қола олмайсиз. Улар қанча сирни ўзига жо этган – бепоён, хилват, сирли!

– Сиз уларни яхши биласизми?

– Ахир менинг бу ерга келганимга атиги икки йил бўлди. Маҳаллий туб аҳоли, эҳтимол, мени янги одам деб атар. Биз сэр Чарльздан сал кейинроқ бу ерга кўчиб келганмиз, аммо мен, ўз қизиқишим сабаб, бу ердаги ҳар бир бурчакни ўрганиб чиқишига улгурдим. Ўйлашимча, ҳатто ҳозир торфли ботқоқликни мендан яхши биладиган одам топилмаса керак.

– Нима, бу шунчалик мураккаб ишми?

– Ўта мураккаб. Мана, масалан, у ер-бу ерида ажойиб тепаликлар кўтарилигандан аввали текисликка диққат билан разм солинг. Сизнингча, у нимаси билан гаройиб?

– Унда отни елдириб чопдириш қулавий.

– Ўрнингизда ҳар ким ҳам шундай деган бўларди, аммо бу хато кўпчиликнинг умрига зомин бўлган. Унда қанча оч-яшил майсазорлар борлигини кўярпсизми?

– Ҳа, эҳтимол, у ерлар тупроқ энг унумдор бўлган жойлар бўлса керак.

Стэплтон қулиб юборди.

– Қаршингизда улкан Гримпен ботқоқлиги, – деди у. – Бу ботқоқقا одам ёки ҳайвон тушиб қолса борми – биргина эҳтиёtsиз қадам, ва бари тамом. Кечагина ўзим кўрдим, у ерга кимнингдир пони оти ботиб қолганини, табиийки, ҳалок бўлди. Унинг боши анча вақтгача ботқоқлик устидан чиқиб турди. У бўйини чўзишга, тузоқдан чиқишга росса уринди, бироқ ботқоқ охир оқибат боёқиши тортиб кетди. Ҳатто қурғоқчилик маҳали ҳам у ердан юриш жудахавфли, кузги ёмғирлардан сўнг эса бу тамоман ҳалокатли жойга айланади. Лекин шунга қарамай, мен бир неча бор Гримпен ботқоғининг нақ юрагигача борганман ва у ердан тирик қайтганман. Қаранг, яна бир баҳтсиз пони!

Яшил қиёқ ўтда қорамтири нимадир думалаб, типирчиларди. Кейин бутазорлар устида қийналиб чўзилган бўйин кўринди, ва ботқоқлиқда ваҳимали қичқириқ эннитилди. Даҳшатдан аъзои-баданим музлаб кетди, бироқ ҳамроҳимнинг асаблари, афтидан, анча мустаҳкамроқ эди.

– Тамом! – деди у. – Тортиб кетди. Икки кун ичида иккичиниси, -кўз ўнгимда юз бергани-бу ҳали. Яна қанчаси ҳалок бўлганини худо билади! Улар қурғоқчилик пайтида келишни одат қилиб, кузгача шу ерда юришади. Ва кўпинча ҳалок бўлишади. Ҳа, Гримпен ботқоқлиги – даҳшатли жой.

– Ва сиз ҳар ҳолда у ердан ўтишни канда қилмайсиз?

– Ҳа, у ерда абжир одам бир зумда ўтиб кетиши мумкин бўлган икки-учта сўқмоқ йўл бор. Мен уларни излаб топганман.

– Аммо бундай хавфли йўлдан юришнинг нима кераги бор?

– Ҳув анави узоқдаги тепаликларни кўрятасизми? Улар ўтиб бўлмас балчиқзор ўртасидаги ҳақиқий оролчалардир. Ботқоқлик уларнинг ҳар тарафидан оз-оздан ўраб олган. Ўша ерга етиб олсангиз бўлгани, қандай ноёб ўсимликлар, ажойиб капалаклар борлигини кўрасиз!

– Ҳа, эҳтимол, қачондир уриниб кўрарман.

Стэплтон ҳайрон бўлиб менга қаради.

– Худо ҳаққи, бу фикрни миянгиздан чиқариб ташланг!
– деди у. – Сизнинг фожиали ўлимингиз залвори менинг виждонимга юкланади. Ортта қайтиб чиқа олмайсиз, ишонинг менга. Менинг белгиларга оид мураккаб тизимим бўлгани учунгина у ерга боришга жазм этаман.

– Тўхтанг! – бакирдим мен. – Нима бу?

Ботқоқлар узра унча баланд бўлмаган, чўзиқ ва таърифга сифмас аянчли увлаш овози жаранглади. Ҳаво у билан тўлди, бироқ унинг қаердан келганини аниқлашнинг имкони йўқ эди. Тушунарсиз инграшдан бошланиб, бу овоз аста-секин бўғиқ ўкиришга ўтди ва яна юракни эзувчи зорланиш билан ўрин алмашди. Стэмплтон менга қандайдир ғалати қаради.

– Бу ботқоқликлар жуда сирли жойлар, – деди у.

– Бу нима ўзи?

– Фермерларнинг айтишича, Баскервиллар ити ўз ўлжасини излаганда, шундай увлар эмиш. Мен илгари ҳам бў овозни эшитгандим, лекин бу сафар у негадир қаттиқроқ янгради.

Қўркувдан музлаб, қиёқ ўтли яшил бутазорлар билан қопланган кенг, уфқдан кўтариудувчи текисликка разм солдим. Унда на овоз, на бирон бир ҳаёт аломатлари сезилди – фақат иккита қарғагина ортимиздаги тошли устунга қўниб, қаттиқ қаф-қағларди.

– Ахир сиз маълумотли инсонсиз, сизни бундай бўлмағур сафсатага ишонтириш қийин, – дедим мен. – Бу увлашни қандай изоҳлайсиз?

– Ботқоқлик баъзида жуда ғалати овозлар чиқаради. Ё балчиқ бота бошлайди, ё сув юқорига кўтарилади, ёки яна нимадир, ким билади дейсиз?

– Йўқ, йўқ! Бу тирик мавжудотнинг овози эди.

– Эҳтимол.. Қачонлардир мушгирнинг (қуш) бақирганини эшитганмисиз?

– Йўқ. Эшитмаганман.

– Англияда бу қуш ҳозир жуда кам учрайди, аслини олганда у деярли қирилиб кетган, аммо бундай ботқоқларда ҳар нарса бўлиши мумкин. Бизнинг қулоғимизга айнан шу турнинг сўнгти вакилларидан бирининг овози чалинган бўлса ҳам ҳеч ҳайрон қолмаган бўлардим.

– Бундан-да ғалати ва ваҳимали овозни умримда эшитмагандим.

– Нима ҳам дердик, жой сирли. Анави тепаликка қаранг. Сизнинг-ча, бу нима?

Тик қиялик кулранг тошли ҳалқачалар билан қопланганди. Мен уларни тахминан йигирмата санадим.

– Бу нима? Қўтонларми?

– Йўқ, бу бизнинг ҳурматли ажоддодларимизнинг уй-жойлари. Тарихдан илгариги кўплаб одамлар торфли ботқоқликларда ҳам истиқомат қилишган, улардан кейин бу ерда ҳеч ким яшамагани сабабли, бу бари уйлар бутунлигича ва дахлсизлигича қолиб кетган. Фақат томлари олинган. Хошиш бўлганда у ерга бориб, ўчок ва ўринларни кўриш мумкин.

– Ахир бу бутун бир шаҳарча! Унда қачон одамлар яшаган.

– Неолит даври одами10 – аниқ вақти аниқ эмас.

– Бу одам нима билан шуғулланган?

– Шу ерда, қияликда пода боқсан, тошли болта биринчиликни бронза гурзига топширганида эса, қалай-топишни ўрганган. Қарама-қарши тепаликдаги ҳув анави хандақни кўряпсизми? Бу унинг меҳнатидан қолган излар. Ҳа, доктор Уотсон, бизнинг ботқоғимизда анчагина ўзига хосликни кўришингиз мумкин. Вой, кечираисиз! Бу Cyclopides бўлса керак!

Ёнимиздан кичкинагина капалак учиб ўтди ва Стэплтон ақдни шоширувчи тезлик ва чаққонлик билан унинг ортидан чопди. Мен капалак ботқоқ тарафга учиб кетганини даҳшат билан кузатдим, аммо менинг янги танишим худди ҳеч нарса бўлмагандек у дўнглиқдан бу дўнглиқка сакраб ўтар ва яшил матрапини силкирди. Кулранг костюм ва кескин ҳаракатлар унинг ўзини қандайдир улкан капалакка ўхшаш кўринишга келтирганди. Мен завқ ва қўрқув аралаш ҳислар билан унга қараб турадим, – ҳаёлимда ҳозир қоқилиб кетади-ю, ботқоқликка ғарқ бўладигандек. Дафъатан ортимдан кимнингдир қадам товушлари эшитилди. Мен ўгирилиб, бир аёлни кўрдим. У Меррипит-хауснинг яқинлигини англатувчи тутун кўриниб турган тарафдан пайдо бўлганди, аммо мен уни аввалроқ пайқашим мумкин эмасди, чунки у келган ёлғизоёқ йўл қиялик остида ғойиб бўларди.

Бу мисс Стэмплтон эканига шубҳа қилмадим, негаки бу ерларда бошқа хонимларни учратиш маҳол эди. Бундан ташқари менга уни жуда гўзал деб таърифлашган, сўқмоқдан келаётган аёл эса чиндан ҳам барнолиги билан ақлни шоширарди. Ака-сингилларнинг бундан-да ноўхашани тасаввур ҳам қилиш қийин эди. Йигит – кулранг кўзли, соchlари сарик, қиз эса қора сочли бўлиб, бундай тим қора кўзли ва зулфли гўзалларни Англия бўйлаб ҳали учратмагандим, – назокатли, қадди-қомати келишган, баланд бўйли. Унинг нозик, мағруона юз бичими шу қадар тўғри тузилган эди-ки, агар бежирим дудоқлари ва қора кўзларнинг тезкор нигоҳи бўлмаганида, бу юзни жонсиз деб аташ мумкин бўларди. Бенуқсон қомат, кўркам либос – бундай мўжизани ботқоқлар орасидан утувчи кимсасиз сўқмоқ йўлда кўриш нақадар ғалати эди! Ўтирилиб қараганимда, аёлнинг нигоҳи Стэмплтонга қаратилганди, бироқ кейин қадамини тезлатиб, менинг ёнимга келди. Мен бу ердаги ташрифимни тушунтиришга тайёрланиб, шляпамни ечдим, лекин бирдан унинг сўzlари ўй-ҳаёлларимни тамоман бошқа томонга йўналтириб юборди.

– Бу ердан кетинг! – деди у. – Зудлик билан Лондонга қайтинг!

Бунга жавобан мен фақат ҳайратдан донг қотиб, унга тикилиб турардим. Унинг кўзлари чақнади, сабрсизланиб оёғини тўпиллатди.

– Нега энди кетишим керак? – сўрадим мен.

– Бунга изоҳ сўраманг. – У пицирлаб ва тез гапирав, сўзларни бироз ноаник талаффуз қиларди. – Худо ҳаққи, маслаҳатимга қулоқ тутинг! Кетинг ва бошқа бу ботқоқликка оёқ босманг!

– Ахир мен эндинина келганман!

– Эй, худо, – хитоб қилди у, – наҳотки сизга яхшилик исстаётганимни тушунмаётган бўлсангиз? Лондонга кетинг! Бу гуноқ! Бу ерда қолмаслигингиз керак. Жим! Акам келяпти! Унга ҳеч нарса деманг... Илтифот этинг, менга анави орхидеяни узиб беринг. Бу ерда орхидеялар жуда кўп, аммо сиз бироз кечикдингиз: кузгача улар гуллаб бўлади, ва бу ернинг табиати бир қадар ўз жозибадорлигини йўқотади.

Стэмплтон капалакни тинч қўйиб, қизарган ва ҳалослаган ахволда бизга яқинлашди.

— Ҳа, бу сенмисан, Бэрил! — деди у, мен бу саломлашишда алоҳида самимийликни сезмадим.

— Қанчалик қизиб кетибсан, Джек!

— Ҳа, мен Cyclopidesнинг ажойиб намунаси ортидан ютурдим. Уларни кеч кузда бу ерда кам учратиш мумкин. Буни қара-ки, афсуски — тута олмадим!

У хотиржам-совуққон оҳангда гапирап, ўзи эса кичкина кулранг кўзларини тинмай синглисидан менга кўчиради.

— Сиз, назаримда, танишишга улгурган кўринасиз?

— Ҳа. Мен сэр Генрига ботқоғимиз гўзаллигидан баҳраманд бўлишга кечикканини — орхидеялар гуллаб бўлганини айтиб тургандим.

— Нима? Қаршингда ким турибди, нима деб ўйлайсан?

— Сэр Генри Баскервиль.

— Йўқ, йўқ, — дедим мен, — мени бирорнинг унвони билан мукофотламанг. Мен шунчаки сэр Генрининг дўсти — доктор Уотсонман.

Аёлнинг юзи қизарди.

— Демак биз бир-биримизни тушунмай сухбатлашган эканмизда, — деди у.

— Ҳа, сухбат учун унчалик кўп вақтингиз бўлгани ҳам йўқ, — қайд этди Стэмплтон, синглисига синовчан тикилишда давом этиб.

— Мен доктор Уотсонни қўшнимиз билан адаштирибман, — деди у. — Унга эса, эҳтимол, қизиқ бўлмаса керак, бизда орхидеялар гуллайдими ёки йўқми. Лекин сиз ҳар ҳолда бизникин Меррипит-хаусга кириб ўтасизми?

Бир неча дақиқадан сўнг биз кўринишидан ноҳуш бир фермага яқинлашдик, эҳтимол, қадимда у қандайдир бадавлат чорвадорга хизмат қилган, кейин эса анчагина замонавий усуlda қайта қурилган бўлса керак. Ферманинг атрофини боғча ўраб олганди; ботқоқнинг ҳамма жойида бўлганидек у ердаги дарахтлар ҳам паст бўйли, жуда нимжон эди. Бу жойдан қашшоқлик ва ғамнинг шабадаси эсарди. Бизга эшикни очган хизматкор ҳам уйга мос бўлиб, жуда қари, юзини ажин босган, сарғайиб кетган сиортук

кийиб олганди. Бироқ уйнинг ичидағи хоналар ўз ҳажми ва жиҳозларининг башанглиги билан мени лол қолдирди; охиргиси, афтидан, уй бекасининг диidi билан ташкил этилган кўринади. Мен деразадан бепоён, гранитли япалоқ тошлар билан қопланган ботқоқликка қарадим ва “Бу маълумотли одамни ва унинг гўзал синглисини бундай овлоқ ерга келишга нима мажбур этган экан?” деб ўйладим.

– Яшаш учун ғалати жойни топибмизми? – деди Стэмптон, гўё фикрларимга жавоб қайтараётгандек. – Лекин ҳар ҳолда бизга бу ерда яшаш мароқли. Тўғрими, Бэрил?

– Ҳа, жуда яхши, – жавоб берди у, аммо унинг сўзлари у қадар ишончли чиқмади.

– Шимолий графилклардан бирида мактабим бўларди, – деди Стэмплтон. – Мендек мижозга эга бўлган одам учун бундай иш қуруқ, қизиқ эмас, аммо унда мени нима ўзига жалб қилди, биласизми, – ёшлар билан яқин муносабат. Ўз билимидан, фикрларимдан уларга ниманидир бериш, ёш ақллар кўз ўнгингда шаклланаётганини кўриш қандай баҳт! Аммо тақдир бизга терс ўтирилди. Мактабда эпидемия тарқалиб, уч нафар боланинг жони узилди. Биз бу зарбдан кейин ишларимизни ҳечам ўнглай олмадик, ма-благимнинг катта қисми бадар йўқотилганди. Аммо баригиб, агар мен учун қадрли бўлган болалар билан айрилиш бўлмаганида, мен бу омадсизликдан севиндим, негаки ботаника ва зоологияга ихлоси баланд инсон учун бу ерда иш сероб, бундан ташқари синглим ҳам – табиат шинавандаси. Бу иқрорни, доктор Уотсон, бошингизга ўзингиз сотиб олдингиз: ботқоқларимизга бу қадар ғамгин нигоҳ ташла-маслигингиз керак эди!

– Ҳа, инкор этмайман, чиндан ҳам бу ерда яшаш сизга эмас, синглингиз учун жуда зерикарлидек туюляпти.

– Йўқ, мен зерикаётганим йўқ, – шошиб жавоб берди аёл.

– Биз илмий иш билан бандмиз, уйимизда катта кутубхонамиз бор, қўшниларимиз ҳам жуда ажойиб инсонлар. Доктор Мортимер – ўз соҳасининг ўқимишли кишиси. Бахтиқаро сэр Чарльз ҳам яхши суҳбатдош эди. Биз у билан жуда яқин бўлганмиз, ва шу сабаб бу йўқотиш биз учун нақадар оғир бўлганини сўз билан ифодалаб бера олмай-

ман. Айтганча, бугун сэр Генриникига ташриф буюрсам, нима дейсиз? Бу унга ҳалақит қилмайдими?

— Аминман-ки, у сиз билан танишишдан беҳад баҳти-ёр бўлади.

— У ҳолда илтифот этиб, уни огоҳлантириб қўйсангиз. Эҳтимол, бошланишига унга ёрдам беришга муваффақ бўлармиз, токи янги ерларга кўнишиб олгунича.. Энди эса, доктор Уотсон, келинг, юқорига чиқамиз, мен ўзимнинг тангақанотлилар коллекциямни кўрсатаман. Ишончим комил-ки, бундай тўлиқ коллекцияни Англиянинг бу қисмидан топа олмайсиз. Унгача нонушта ҳам тайёр бўлиб қолади.

Аммо мен ўз васийим сэр Генрининг ёнига шошардим. Ботқоқнинг маъюслиги, баҳтсиз понининг фожиали ўлими, гўёки Баскервиллар авлодида мавжуд бўлган ғамгин афсона билан боғланган сирли увлаш, — буларнинг бари мени қайғуга чўмдирганди. Ва бу озми-кўпми иэтиробли таассуротларга яна мисс Стэмплтоннинг мутлақо аниқ сўзлари ҳам қўшилганди. Мен нонуштага қўярда-қўймай таклиф этишганига қарамай, худди ўша сўқмоқ йўлдан уйга қараб кетдим.

Аммо бу сўқмоқдан ташқари, афтидан, бошқа, янада қисқароқ йўл бор эди, негаки йўлга чиқишга улгурмасимдан кутилмаганда қаршимдан мисс Стэмплтонни кўрдим. Унинг ёноқларида ёниб турган қизиллик чиройига чирой қўшиб кўрсатарди; у йўл бўйидаги тош устида ўтирас, қўлини кўксига қўйганча, оғир нафас оларди.

— Сизни қувиб ўтишни истагандим, доктор Уотсон, йўл бўйи югуриб келдим, — деди у. — Ҳатто шляпамни ҳам кийишга улгурмадим. Ушланиб қолиш им керак эмас, акс ҳолда акам йўқлигимни билиб қолади. Мен шунчаки аҳмоқона хатоим учун узр сўрамоқчи эдим: ахир сизни сэр Генри билан адаштиредим. Ўтинаман, нимаики гапирган бўласам, барини унугинг. Сизга бунинг ҳеч қандай алоқаси йўқ.

— Буни қандай унугинг мумкин, мисс Стэмплтон! Дўстимнинг, сэр Генрининг тақдиди мени жуда қизиқтиради. Айтинг-чи, нега унинг Лондонга кетишини истаяпсиз?

— Аёллар инжиқлиги, доктор Уотсон! Сиз билан янада яқинроқ танишганимизда ҳар доим ҳам ўз сўзларим ва ҳат-

ти-харакатларимни тушунтириб бера олмаслигимга амин бұласиз.

— Йүк, йүк! Овозингиз қанчалик ҳаяжонли чиққани, күзларингиз ёниб турғанини яхши эслайман. Мисс Стэмплтон, үтинаман, мен билан очиқчасига гаплашинг! Мен бу ерга келган заҳотим, атрофимга қандайдыр шарпалар тұпданаётганини ҳис этяпман. Гүё Гримпен ботқоғида юргандекман: ҳадемай мана бу яшил үтзорлардан бирига ботасан-у, у ердан чиқишингтта ҳеч ким ёрдам бермайди. Нимага ишора қылганингизни тушунтириб беринг, ва мен сәр Генрига сизнинг огохлантиришингизни етказаман.

Мисс Стэмплтоннинг юзида иккиланиш сояси пайдо бўлди, аммо бир сония ҳам үтмасдан, унинг нигоҳи яна қаттиқлашди ва у менга жавоб қайтарди:

— Сиз менинг сўзларимга жуда катта аҳамият қаратяпсиз, доктор Уотсон. Шунчаки сәр Чарльзнинг ўлимни акам иккимизни қаттиқ таъсиrlантириди. Биз мархум билан тез-тез учрашиб турадик, негаки бизнинг уйга олиб борувчи мана шу сўқмоқ бўйлаб сайр қилиш унинг севимли машғулотига айланганди. Баскервиллар авлоди билан боғлик лаънат ҳақидаги афсона сәр Чарльзни қаттиқ ташвишга соларди, мен унинг хавотирлари асосли эканини ахийри тушуниб етдим. Энди мени сәр Чарльзнинг меросхури ҳам келгани ўйлантириб қўйди, ва уни хавфдан огоҳ этишни зарур деб билдим. Бор гап шу, бошқа ҳеч нарсани назарда тутмагандим.

— Аммо, сизнинг-ча, хавф нимада?

— Сиз ит ҳақида афсонани биласизми?

— Мен бу сафсатага ишонмайман!

— Мен эса ишонаман. Агар сиз сәр Генрига қандайдыр таъсиrl кўрсата олсангиз, уни бу ердан олиб кетинг. Бу жой Баскервиллар учун ҳалокатли. Дунё кенг. Нега сәр Генри айнан шу ерда, хавф муқаррар бўлган жойда яшashi керак?

— У айнан шунинг учун ҳам шу ерда қолишга қарор қилди. Бу инсоннинг феъл-атвори шундай, агар фикрингизни янада аникроқ баён этмасангиз, дўстимни бу ердан олиб кетиш қўлимдан келмаса керак.

— Сизга янада аникроқ маълумотлар бера олмайман, негаки улар менда йўк.

— У ҳолда, мисс Стэплтон, сизга яна бир савол беришга рухсат этинг. Менга айтмоқчи бўлган тапларингиз фақат шундангина иборат бўлса, нега акангизнинг эшишиб қолишидан ҳайикдингиз? Фикримча, бу ерда унга ёки кимгадир бошқа одамга ёқмайдиган ҳеч гап йўқ.

— Акам Баскервиль-холл одамларсиз бўшаб қолишини истамайди: бу мана шу ботқоқликда яшовчи бечора одамларга зарар келтиради. Агар қандайдир йўл билан сэр Генрига таъсир ўтказмоқчи бўлаётганимни билиб қолса, акамнинг қаттиқ жаҳли чиқади. Аммо мен ўз бурчимни бажардим ва бошқа ҳеч нарса демайман. Энди эса кетишим керак, акс ҳолда акам мени сиз билан тил бириктирганликда гумон қилиши мумкин. Яхши боринг! Хайр!

У ўгирилди ва тез орада юмалоқ катта тошлар ортида тойиб бўлди, мен эса қандайдир ноаниқ қўрқув исканжасида ўз қадамимни Баскервиль-холл сари босдим.

VIII БОБ

ДОКТОР УОТСОННИНГ БИРИНЧИ ҲИСОБОТИ

Шу кундан бошлаб, мен жаноб Шерлок Холмсга ёзган хатларимда воқеалар ривожини баён этдим, ҳозир улар ёнимда, стол устида ётибди. Бу номаларим тўлалигича сақланиб қолган (битта йўқолган варағини ҳисобга олмаганда), ва ўша кунларнинг фожиали воқеалари хотирамдан ўчмаган бўлса-да, аммо бу хатлар барча фикр-ўйларим ва шубҳаларимни мендан кўра аниқроқ етказиб бера олади.

Баскервиль холл, 13 октябрь

Қадрли Холмс!

Менинг аввали мактубларим ва телеграммаларим орқали сўнгти вақт ичида дунёнинг ушбу энг овлоқ бурчагида соидир бўлган барча ҳодисалардан хабардорсиз. Бу ерда қанчалик узоқ яшасанг, шу ботқоқларнинг, шу бепоён кенгликларнинг ғамгинлиги қалбга тобора сингиб борар экан. У ерга чиқишим билан, замонавий Англия қаердадир ортда қолга-

нини сезасан, унинг ўрнига эса атрофингда фақат уй-жой излари ва тарихдан илгариги одамнинг меҳнатларини кўрасан. Ушбу аллақачон йўқолиб кетган қабила ҳар ерда ўзини ёдга солади – мана унинг горлари, мана қабрлари, мана улкан тош палахсалари, афтидан бари уларнинг ибодатхонаси бўлган жойда қолиб кетган. Мана шу горлар қорайиб кўриниб турган, ибтидоий қурол билан йўнилган тепалик ёнбағрига қараб, қайси асрда яшаётганингни ҳам унутасан, ва агар улардан бирининг остидан ҳайвон териси кийган, соч-соқоли ўсиб кетган мавжудот чиқиб қолса ва учи чақмоқтошли ўқни камонга жойласа ҳам, унинг бу ерда бўлиши сизникига қараганда тўғрироқ эканини ҳис этасиз. Энг ғалати томони, ўша одамлар ушбу камҳосил ерларда жуда кўпчилик бўлиб истиқомат қилишган. Мен археолог эмасман, аммо, менимча, бу асло жанговар эмас, тўғрироғи мазлум қабила бўлган, улар бошқалар рад этган нарсалар билан кифояланишган.

Бироқ буларнинг бари менинг бу ерда бўлишимга ҳеч чам тааллуқли эмас, ва эҳтимол, сиздек алоҳида тажрибали инсон учун заррача қизиқ бўлмаса керак. “Куёш ернинг атрофида айланадими ёки ер қуёшнинг атрофида айланадими?” деган саволга бепарволик билан муносабатда бўлганингизни ҳамон унуга олмайман. Шу сабаб, келинг, бевосита Генри Баскервилга алоқаси бўлган далилларга ўтайлик.

Сўнгти бир неча кун ичидаги мендан ҳеч қандай маълумотлар олмадингиз, чунки айтиб берадиган гапнинг ўзи йўқ эди. Аммо шундан бери бир ғалати воқеа бўлиб ўтди, ўз вақтида сизга уни баён этаман, ҳозир эса ишимиз учун аҳамиятли бўлган бошқа жиҳатларни таҳлил қилиб олсак.

Улардан бири – ўта аҳамиятли, у ҳақида хатларимда ёзмаган бўлсанмада, – ботқоқликда беркиниб ётган каторгачи. У якка фермаларда яшовчиларни бағоят ҳурсанд қилган ҳолда бу ерлардан кетган, деб тахмин қилишга асос бор. Унинг қочганига икки ҳафта бўлган ва шундан буён дом-драги йўқ. Инсон шунча вақт ботқоқликларда жон сақлаши мумкинлигини тасаввур қилиш қийин. Аслини олганда, у ерда беркинадиган жойлар бор. Исталган тошли ғорлардан бири унга бошпана бўлиб хизмат қилиши мумкин. Лекин озиқ-овқатсиз қандай яшаган? Агар қўйларни тутиб, ўл-

дирмаган бўлса. Йўқ, каторгачи аниқ бу ерлардан кетган, шунинг учун ҳам алоҳида фермаларнинг эгалари эндиликда ҳотиржам ухлашмоқда.

Биз, Баскервиль-холлда яшовчи тўрт нафар соғлом, бакувват эркаклар, бирор ҳодиса юз берса ўзимизни химоя қила оламиз, лекин тан оламан: Стэмплтонлар ҳақида ўйласам, қаттиқ ташвишга тушаман. Уларнинг ҳатто яқин қўшнилари ҳам йўқ, кимнингдир ёрдамидан умид қилиш жуда қийин. Оқсоқ, қари хизматкор чол, сингли ва ака – охиргиси; афтидан, асло баҳодир эмас, – мана шу, Мериппит-хаусда яшовчи бор одамлар. Агар ўша нотингхилик қотил уларнинг уйига кириб олса, бари унинг қўлида мутлақо ожиз ўлжага айланишлари мумкин. Биз сэр Генри билан улар учун жуда хавотирланардик, ва ҳатто отбоқар Перкинсга Мериппит-хаусда тунаб қолишни буюрдик, аммо Стэмплтон бу ҳақда эшишишни ҳам истамамди.

Гап шундаки, бизнинг баронет дўстимиз ўзининг гўзал қўшиси билан бирмунча қизиқиб қолган. Бунга ҳайрон қолмаса ҳам бўлади, чунки у тирик инсон, ғайратли, бу овлоқ ер у учун зерикарли, аёл эса, тан олиш керак, жозибадор ва нафосатли. Ўзининг совуққон ва мутлақо эҳтиrossиз акасидан фарқли ўлароқ-унда-аллақандай жўшқинлик бор. Бу орада табиатшуносимизда ҳам яширин олов сезилиб турди. Ҳар бир жиҳатни ҳисобга олганда, унинг синглисига таъсир кўрсата олиши яққол намоён бўларди; бир неча бор сұхбат чоғида аёлнинг акасига қаратган нигоҳларига кўзим тушган, гўёки унинг ўз сўзларини маъқуллашини кутгандек. Уларнинг муносабатлари яхши эканига умид қиласман. Кўзлардаги бундай қуруқ шуъла ва бундай ингичка, қисилган дудоқлар кўпинча қатъий, эҳтимол, қаттиқкўл феъл-атвордан дарак берарди. Ҳар ҳолда, бу табиатшунос қизиқ нусха ва сиз, шубҳасиз, унга қизиқиши билдирган бўлардингиз.

У ўша куниёқ сэр Генрининг уйига ташриф буюрди, эртасига эса бизни ахлоқи бузук Гуго ҳақидаги афсона билан боғлиқ ҳодиса юз берган жойга олиб борди. Биз ботқоқ ичкарисига қараб бир неча миля йўл босдик ва бир кичкина водийга келиб қолдик, у шу қадар ноxуш жой эди-ки, ҳатто ўз-ўзидан бу каби афсона туғилишига кўмаклашган бўларди. Уваланиб

кеттган тошли устуналар ўртасидаги тор йұлак бизни ботқоқ ұтлари билан қолланған очық майсазорға олиб чиқди. Унинг ўртасида юқорига қараб ингичкалашиб кеттган ва қандайдыр маңлукнинг баҳайбат чириган қозиқтишини эслатувчи иккита улкан тош ётарди. Бу ердаги ҳамма нарса шу қадимги фожия юз берган ўша саҳнанинг тасвирига тұла мувофиқ келарди. Сәр Генри қизиқиши билан ён-атрофини құздан кечирап ва Стэмплтондан наҳотки одамларнинг ишига илохий күчларнинг аралашуви имконли эканига ишонишини тинмай сұради. Муомаласи тұнг бұлса-да, аммо у, афтидан, буларнинг барига жуда жиғдій қарапарди. Стэмплтон вазминлик билан жавоб қайтарар, күп нарсаларни охирigача сұзламас ва аниқ ёш баронетнинг ҳисларини авайларди. У бизга оиласалар авлоддан авлодга аллақандай ёвуз күчларнинг таъсирини бошдан кечиришига тұғри келган бир неча шу каби ҳодисаларни сұзлаб берди, ва бу ҳикоялардан сұнг бизда Стэмплтон ҳам қолган маҳаллий ахоли қатори Баскервиллар ити ҳақидаги афсонага ишонади, деган таассурот уйғонди.

Қайтишда нонушта қилиш учун Меррипит-хаусга кирдик. Ана ўшанда сәр Генри мисс Стэмплтон билан танишди. У илк учрашувданоқ аёлға мафтун бўлди, ва фикримча, бу ҳислар икки тарафлама, десам хато қилмаган бўламан. Уйга қайтаётганимизда у фақат аёл ҳақида гапирап, ва шундан буён Стэмплтонлар билан учрашмаган биронта ҳам кунимиз бўлмади. Бугун улар бизникоша тушлик қилишади, сәр Генри эса келаси ҳафта уларникига ташриф буюришни мўлжаллаган.

Мисс Стэмплтон учун бундан-да яхшироқ турмуш ўртоқ топиб бўлмасди, бироқ негадир унинг акаси сәр Генрининг ўзига хос эътиборидан жаҳли чиқарди. Стэмплтон, афтидан, синглисига қаттиқ боғланиб қолган ва бир ўзи қолиб кетишдан қўрқарди, ахир бу ҳақиқий худбинлик-ку – бундай муносабатларга қаршилик қилиш! Лекин шунга қарамай, ҳақиқатдан қочиб қутулиб бўлмайди – Стэмплтон ушбу дўстлик муҳаббатга айланиб кетишини чиндан ҳам истамасди, ва кузатувларимга кўра, у ҳеч қанақасига уларни ёлғиз қолдиргиси келмасдим. Айтганча, агар иш ишқий муносабатлар билан мураккаблашиб кетса, у ҳолда сәр Генридан кўз узмаслик ҳақидаги қўрсатмангизни ба-

жаришнинг деярли имкони бўлмай қолади: Агар мен ушбу кўрсатмага қатъий риоя этадиган бўлсам, ўзингиз ўйлаб кўринг, бу ҳол менинг обрўимга қандай таъсир қилишини!

Яқинда, аникроғи пайщанба куни доктор Мортимер бизникида нонушта қилди. У Узун пастлиқда қазищ ишларини олиб бориб, ўша ердан тарихдан илгариги одамнинг бош суюгини топибди ва бу унинг чексиз шодлигига сабаб бўлди. Бундай ғайрат билан ишловчи иккинчи одам бўлмаса ҳам керак. Нонуштадан сўнг Стэмпльтонлар келди ва, сэр Генрининг илтимосига кўра, кўнгилчан доктор ўша машъум тунда бари қандай бўлганини кўрсатиш учун бизни тиссли хиёбонга олиб борди. Хиёбон жудаузун, ғира-шира эди, ҳар икки тараф қирқиб калталангандар тисслар ва чимзорнинг ингичка тасмалари билан қопланганди.

Унинг нариги бошида ярим хароба шийпонча кўринди. Айнан унинг ўртасида қария Баскервиль сигарасининг кулини силтаб турган ботқоқликка олиб борувчи эшикча жойлашганди. У ёғочли, оқ бўёқ билан бўялган ва лўқидони билан бекитиб қўйилганди. Унинг ортида бепоён ботқоқлик чўзилиб ётибди. Шу ерда содир бўлган ҳодисага оид назариянгиз ёдимга тушди ва бари қандай юз берганини тасаввур қилишга уриниб кўрдим. Шу эшикча ёнида туриб Баскервиль ботқоқ тарафдан яқинлашиб келаётган ниманидир кўрган, сўнг ўзини йўқотиб қўйиб, қочишга тушган ва токи тинкаси қуриб, даҳшатдан йиқилмагунча юурган. У узун ва қоронғу хиёбон бўйлаб чопган. Аммо уни нима қочишга мажбур қиласан? Ботқоқдан келган қандайдир овчарками? Ёки ҳаёлий итми – баҳайбат, қора, сассиз? Балки бу инсоннинг ишидир? Эҳтимол, ранги-кути оқарган, хушёр Бэрримор айтганидан кўра кўпроқ нарса билар? Туман ва тўла ноаниқлик – лекин барибир буларнинг ортида жиноят чекинмас соя бўлиб турибди.

Сизга сўнгги бор хат ёзганимдан бери қўшниларимиздан яна бири – биздан жануб тарафда тўрт миля нарида яшайдиган Лефтер-холлик жаноб Френкленд билан танишишга улгурдим. У жуда қари, соchlари оқарган ва ўта баджаҳл инсон. Жаноб Френкленд британия қонунчилигига қаттиқ берилиб кетган ва бор давлатини ҳар турли даъволашувларга сарф қилиб юборган. У гоҳ даъвогар, гоҳ жа-

вобгар сифатида мутлақо ўз хурсандчилити учун судлашар, бу каби ишлар эса, ўзингизга маълум, анчагина ҳаражат талаб этади. Бир қарасангиз, кутилмаганда ўз ери ёнидан ўтишни таъкидлаб қўяди – қани, бу нотўғри эканини қавмлар кенгаши бир исботлаб кўрсинг-чи. Ёки ўз қўли билан кимнингдир кўча эшитгини чилпарчин қилиб, бу ерда азалдан қатнов ўюли бўлганини маълум қиласди – қани, уй хўжайини бошқаларга қарашли мулк чегарасини бузганлиги учун судга берсин-чи. У қадимиий общчина хукуқини сувдай ичиб юборган ва ўз билимларини баъзида қўшини Фернворси қишлоқчаси манфаатини ўйлаб, баъзида эса унга қарши қўллади, шу сабаб унинг аҳолиси уни гоҳ қўчалар бўйлаб тантанавор кўтариб ўтади, гоҳ рамзий тарзда ўтга ташлаб ёндиришади. Айтишларича, айни дамда жаноб Френкленднинг қўлида еттига даъволашув иши бор эмиш, улар ахийри чоннинг бор мол-мулкини емириб битирса керак, ва шу тариқа у нишидан айрилиб, мутлақо беозор, ювош чолга айланади. Бошқа томондан қараганда, қария жуда хушфеъл, кўнгилчан инсон, сиз барча қўшниларни-таърифлаб беришимни талаб қилганингиз учунгина уни ёдга оляпман.

Астрономия ишқивози бўлган ва ажойиб кузатиш дурбинига эга жаноб Френкленд ҳозир ўзига жуда ғалати машғулот топган. У кун бўйи ўз уйининг томида ўтириб олиб, қочоқ каторгачини топиш мақсадида ботқоқликни кузатиб ўтиради. Агар жаноб Френкленд ўзининг сарф этилмаган куч-гайратини фақат шунга сарфлаганида ҳаммаси ажойиб бўларди, аммо мишишларга қараганда, у дағнинг этилган одамнинг яқин қариндошларидан рухсат олмай аллақандай қабрни очгани учун доктор Мортимерни жавобгарликка тортиш ниятида эмиш. Фаҳмлаган бўлсангиз, гап Узун пастлиқдаги қазиш ишлари чоғида топилган неолит даври одамининг бош суюги ҳақида бормоқда. Ҳа, жаноб Френкленд ҳаётимизга баъзи турли-туманликни олиб кирмоқда, ҳозир эса бу биз учун айни муддао.

Энди эса қочоқ каторгачи, Стэмплтонлар, доктор Мортимер ва Лефтер-холлик жаноб Френкленд ҳақида сизга имкон қадар маълумот бериб бўлгач, энг асосий бандга

ўтаман ва Бэрриморлар, жумладан, бутун тунда содир бўлган ғалати воқеаларни баён этиб бермоқчиман.

Ўша куни Бэрримор чиндан ҳам ўз жойида бўлган ёки бўлмаганини аниқлаш мақсадида сиз томонингиздан жўна-тилган телеграммадан бошлайман. Почта мудири билан қилган сұхбатим ҳақида гапиргандим, у орқали текшируви-миз ҳеч қандай натижа бермагани ва барибир зарур маълу-мотлар ола олмаганимиз аён бўлди. Мен ўз омадсизлигим ҳақида сэрг Генрига сўзлаб бердим, ва у, ўз соддадиллига кўра, шу заҳотиёқ Бэрриморни чақирди ва ундан телеграм-ма ҳақида сўради. Бэрримор телеграмма келганини айтди.

– Болакай уни сизнинг кўлингизга топширдими? – сўроқ қилди сэрг Генри.

Бэрримор унга ҳайрон нигоҳ билан қараб, бироз ўйла-ниб қолди.

– Йўқ, – деди у. – Мен у пайтда чордоқда эди, телеграм-мани менга рафиқам олиб келиб берди.

– Жавобини ўзингиз ёздингизми?

– Йўқ, мен рафиқамга нима деб ёзиш зарурлигини ту-шунтиридим, ва у пастга тушиб ёзди.

Кечқурун Бэрримор ўз ташаббуси билан яна шу мавзу-га қайтди.

– Сэрг Генри, мен унчалик тушунмадим, нега мендан у телеграмма ҳақида сўрадингиз? – деди у. – Наҳотки қан-дайдир айб иш қилиб, ишончингизни йўқотган бўлсанм?

Сэрг Генри Бэрриморни бундай эмаслигига ишонтириш-га уринди, ва уни тамоман тинчлантириш учун ўзининг эски нарсаларидан совға қилди, негаки Лондонда қилин-ган харидлар Баскервиль-холлга келтирилганди.

Бэрримор хоним менда қизиқиш уйғотди. У ўта басав-лат, ҳурматли аёл бўлиб, бироқ афтидан ақли унчалик расо эмас. Унингчалик вазмин, юраги кенг одам топилмаса ке-рак бутун оламда. Хабарингиз бор, илк тунда унинг аян-чли йиғлашини эшитгандим, ва ўшандан буён бир неча бор унинг юзида кўз ёш изларини кўрдим. Бу аёлни қан-дайдир оғир дард-алам изтиробга солмоқда. Баъзида ўй-лаб қоламан: эҳтимол, бу нопок виждан азобидир? Кейин эса Бэрриморни зулмкор деб гумон қиласман. Менга бу ин-

сон доим шубҳали, ғалати бўлиб кўринган, ўтган тунда юз берган ҳодисалар эса шубҳаларимни тамоман кучайтириди.

Умуман олганда, бу воқеанинг ўзи у қадар аҳамиятли эмас. Эҳтимол, менинг уччалик қотиб ухламаслигимни унуммаган бўлсангиз керак, бу ерда, Баскервиль-холлда эса ҳамма вақт огоҳ бўлишга тўғри келади, шунинг учун уйқу пайтида ўз сезгиригимни йўқотмайман. Кеча тунда, соат чамаси иккilarда, ўз хонам ёнида ўгринча қадамларни сездим. Мен ўрнимдан турдим, эшикни очдим ва коридорга назар ташладим. Унда кимнингдир узун қора сояси ўтиб кетди. Бу қўлида шам тутганча коридорда писиб қадаб ташлаб бораётган одамнинг сояси эди. У ички кўйлак, шим кийиб олган бўлиб, оёқяланг ҳаракатланарди. Мен фақат унинг ноаниқ шарпасини кўрдим, бироқ бўй-бастидан бу – Бэрримор эканини фаҳмладим. У жуда секин ва эҳтиёт бўлиб юрар, ҳар бир ҳаракатида нимадир ўгринамо, безовталик сезиларди.

Хатларимдан сизга маълумки, икки коридор ҳам холни ўраб турган галереяда бирлашади. Мен Бэрримор кўздан ғойиб бўлишини кутиб турдим ва унинг ортидан бордим. Мен галерейга чиққанимда, у узун коридорнинг энг охирiga етиб қолганди, кейин бир хонанинг очиқ эшиклирида шуъла кўринди – демак у ўша ерга кирган. Сизга айтсам, бу хоналарда ҳеч ким яшамайди ва уларда хатто мебель жиҳозлари ҳам йўқ, демакки, Бэрриморнинг ҳатти-ҳаракатларида қандайдир сирлилик мавжуд. У ўша ерда, афтидан, қимири этмай туради, чунки шам ёлқини пирирамас эди. Иложи борича овозсиз қадам босишга уриниб, коридордан юриб ўтдим ва очиқ эшик ёндоридан мўраладим.

Бэрримор шамни дераза ёнига яқинлаштирганча беркиниб туради. Мен уни ён томонидан кўрдим – зўр дикқатдан қотиб қолган юз, ботқоқлик зулматига қаратилган нигоҳ. У бир неча дақиқа деразадан синчиклаб тикилиб турди, сўнгра аста инграб, сабрсиз ҳаракат билан шамни ўчирди. Мен шу заҳотиёқ хонамга қайтдим ва тез орада эшик ортидан яна худди ўша ўгринча қадамлар эшитилди. Узок, вақтдан сўнг енгил уйқу оша қаердадир эшикнинг калит билан очилгани қулогимга чалинди, бироқ бу овоз қаердан келганини аниқлаш қийин эди.

Буларнинг бари нимани англатишини тушуна олмадим, аммо бу нохуш уйда қандайдир сирли ишлар рўй бермоқда, ва биз уларнинг моҳиятини эртами-кечми англаб етамиз. Бу борадаги ўз назарияларимни баён этиб сизни безовта қилмоқчи эмасман, негаки сизга факат далилларни маълум қилишимни сўраган эдингиз. Бугун эрталаб сэр Генри билан узоқ сухбатлашдим, ва икковлон менинг тунги кузатувларимга асосланган ҳолда кампания режасини ишлаб чиқдик. Аммо мен келгуси мактубимгача улар ҳақида сўз очмайман.

IX БОБ

ДОКТОР УОТСОННИНГ ИККИНЧИ ҲИСОБОТИ

Қадрли Холмс!

Агар элчингиз бу ерга келганининг ilk даврида сизни янгиликлар билан хушнуд этмаган бўлса, у ҳолда тан олинг, энди у бунинг ҳиссасини чиқармоқда, негаки ҳодисалар биридан-кейин-иккинчисига содир бўлишда давом этмоқда. Ўзимнинг сўнгги ҳисботимни Бэрриморнинг бўш хона деразаси олдидағи драматик тасвири билан якунлаган эдим, ўшандан бўён бирталай янгиликлар йиғилиб қолди, улар сизни қаттиқ ҳайратга солиши шубҳасиз. Мен иш бундай тус олишини тасаввур ҳам қилмаган эдим. Сўнгги икки кун ичида вазият бир томондан анча ойдинлашди, иккинчи томондан – янада мураккаблашди. Бу ҳақда ўзингиз бир хуло-сага келишингиз учун барини бир бошдан сўзлаб бераман.

Тунги саргузаштимнинг эртасига нонушта олдидан Бэрримор кирган ўша хонани кўздан кечириб чиқдим. У шу қадар тикилиб турган дераза уйнинг бошқа деразаларига қараганда битта устун тарафга эга экан: ундан ботқоқликнинг энг яхши кўриниши намоён бўларди. Икки дарахт орасидаги масофада у худди кафтдагидек аниқ кўриниб турарди, бошқа деразалардан улар унчалик аниқ кўринмайди. Демакки, Бэрримор бу деразани торф ботқоқлик кенгликларида кимни-

дир ёки ниманидир кўриш учун танлаган. Умуман олганда, тун жуда қоронғу бўлиб, у нимага умид қилганини тушуна олмадим. Кейин эса ҳаёлимга келди: эҳтимол, бу қандайдир ишқий саргузаштдир? У ҳолда ҳаммаси ўз-ўзидан аён бўлади – у ҳаракат қилган вақтдаги эҳтиёткорлик ҳам, рафиқасининг дард-аламлари ҳам. Бундай қўринишга эга бўлган одамда қандайдир қишлоқи қизни мафтун этиш учун ҳамма нарса етарли, шундай экан, бундай тахмин асоссиз эмас. Ўшанда ўз хонамга қайтганимдан сўнг қаердадир эшик калит билан очилганини эшитган эдим. Афтидан, Бэрримор яширинча учрашувга борган қўринади. Эртаси куни тонгда шу фикрлар ҳаёлимдан ўтди. Келгусида менинг шубҳаларим асоссиз бўлиб чиқиши мумкин, лекин ҳар ҳолда, шунга қарамай, уларни сизга маълум қилишни лозим деб топдим.

Агар Бэрриморнинг ҳатти-ҳаракатларига асл сабаб аён бўлгунга қадар кутиб туриб, ўша тун воқеалари ҳакида оғиз очмасам, зиммамга жуда катта масъулиятни юклашимни билардим. Нонуштадан сўнг баронет билан унинг кабинетига ўтдик, ва ўша ерда мен унга ҳаммасини сўзлаб бердим. Кутганимдан карши ўлароқ, у бу сўзларимни ўта хотиржам қабул қилди.

– Бэрриморнинг тунлари изғишини биламан, анчадан бери у билан бу ҳақда гаплашмоқчи бўлиб юргандим, – деди у. – Мен бир неча бор коридорда унинг қадамларини эшитганиман, яна айнан сиз айтган вақтда.

– Эҳтимол, у ҳар тун ўша дераза ёнига борар?

– Бўлиши мумкин. Агар шундай бўлса, унинг ортидан кузатиб, нима билан шуғулланишини кўриш керак. Қизик, бундай ҳолларда дўстингиз Холмс қандай йўл тутган бўларди?

– Аминманки, у ҳам шундай қиласарди, – дедим мен. – Бэрриморнинг ортидан кузатиб, у ерда нима қилаётганини билиб олган бўларди.

– У ҳолда, келинг, бу ишни бирга амалга оширайлик.

– Аммо у бизни эшитиб қолади!

– Йўқ, Бэрриморнинг қулоғи оғирроқ, лекин ҳар ҳолда, таваккал қилиб кўриш керак. Келинг, уни менинг хонамда кутиб турамиз.

Сэр Генри завқ билан құлларини бир-бирига ишқади, бу ердаги бир хилдаги ҳәёт тарзига қандайдыр ранг-баранглик киритиш имконияти пайдо бўлганидан қувонди.

Баронет сэр Чарльз учун қайта қуриш режасини тайёрлаган архитектор билан хабарлашишга улгурди ва Лондондан пудратчини таклиф қилди, шу сабаб яқин орада бу ерда катта ўзгаришлар юз бериши кутилмоқда. Плимутдан декоратор ва мебель билан жиҳозловчилар келишиди. Афтидан, бизнинг дўстимиз ишни катта қилиб юборган кўринади, менимча, у ўз суоласининг илгариги улуғворлигини тиклаш учун на меҳнатини, на пулларини аямайди. Уй қайтадан пардозланиб, жиҳозланганидан сўнг, кўринишнинг тўлақонли бўлиши учун баронетта рафиقا зарур бўлади. Гап орамизда қолсин, лекин иш шу билан якун топмайди деган тахминларим бор, негаки у жозибали кўшниси, мисс Стэмплтонга шу қадар муҳаббат боғлаган-ки, бундан ортиги бўлмайди. Бироқ ошиқ-маъшуқлик у қадар силлиқ кечеётганий йўқ. Бугун, мисол учун, унинг юзасида дўстимизни ҳайрон қолдирган ва аччиқлантирган кичик мавж пайдо бўлди.

Бэрримор ҳақидаги сухбатдан сўнг сэр Генри шляпасини кийди ва қаергадир кетишга отланди. Мен ҳам, табиийки, худди шундай қилдим.

– Сиз мен биланми, Уотсон? – сўради у, менга ғалати қараб қўйиб.

– Бу қаерга кетаётганингизга боғлиқ. Агар ботқоқликка бўлса, у ҳолда – ҳа, – жавоб бердим мен.

– Ботқоқликка.

– Ахир ўзингиз ҳам мёнга берилган топшириқларни биласиз-ку. Сизга ҳалақит қилмоқчи эмасман, лекин Холмс сизни ёлғиз қўймаслигимни тайинлаган, айниқса ботқоқликда. Буни ўзингиз эшпитгансиз.

Сэр Генри мулойим табассум билан елкамга қоқиб қўйди.

– Қадрли дўстим, – деди у. – Узоқни кўра билиш қобилиятига қарамай, Холмс бу ерда ҳәётим қандай шаклланишини барча тафсилотлари билан кўра олмасди. Мени тушуняпсизми? Бошқалар тушунмаса-да, лекин сиз менга ҳалақит қилишни истамасангиз керак. Йўқ, мени ёлғиз қўйиб юборинг.

Үша пайтдаги ҳолатимни үзингиз тасаввур қилиб күринг. Мен нима дейишимни, қандай йўл тутишимни билмай үзимни йўқотиб қўйдим, бу орада эса сэр Генри шляпасини олиб, чиқиб кетди.

Аммо яхшилаб ўлаб кўргач, мени виждан азоби қийнай бошлади – нега унга қузатувим остидан чиқишга изн бердим! Лондонга қайтиб, кўра-била туриб йўл қўйишлигим туфайли кўнгилсизликка учраганимизни тан олишинга тўғри келса-чи? Бу ҳақда ўй сурисиб, аъзои-баданими тер босди. Ҳали ҳам кеч эмас, унга етиб олишим мумкин. Ва мен дарҳол Меррипит-хаус томон ошиқдим.

Мен сэр Генрини кўрмай, йўл бўйлаб тез-тез чопиб борардим, ва бир неча дақиқадан сўнг ботқоқлик ичкарисига олиб борувчи сўқмоқ бошланадиган жойга етиб бордим. Шунда танилаган йўлимнинг тўғрилигига шубҳам уйғонди, ва мен ботқоқлик манзараси кент очилиб турган тепаликка кутарилдим, – үша қачонлардир тош кони бўлган тепаликка. Үша ердан мен баронетни кўрдим. У мендан тахминан тўрт миля нарида сўқмоқ йўлдан юриб борар, унга бир аёл ҳамроҳлик қиласарди – мисс Стэмплтоннинг шахсан ўзи. Ҳаммаси аён бўлди, демак улар иккови олдиндан келишиб олишган ва бугунги учрашув тасодифий эмас. Улар сухбатга берилиб кетиб, сеқин юришарди, ва мисс Стэмплтоннинг маъноли ҳаракатларига қараганда, у сэр Генрини нимагадир ишонтиришга уринарди, баронет эса уни дикқат билан тинглар, вақти-вақти билан қаршилик маъносида бош чайқарди. Мен нима қилиши билмай, юмалоқ катта тошлар орасида турадим. Уларга етиб олиш ва ушбу нозик сухбатни бўлиш ақлга сифмайдиган иш эди. Аммо менинг бурчим нимадан иборат? Албатта, сэр Генрини бир сонияга бўлса ҳам қўздан қочирмаслик. Дўстнинг ортидан қузатиш – ўта ёқимсиз машғулот. Лекин ҳар ҳолда мен бошқа йўлини кўрмадим ва ўз қузатувимни тепалиқдан давом эттиришга, вижданимни тозалаш учун кейинроқ баронетта бу борада иқрор бўлишга қарор қилдим. Тўғриси, агар у хавф остида қолса, анча узоқда бўлганим боис унга ёрдам бера олмасдим, аммо ҳозир танлов имконсиз эди.

Бир неча қадам юриб, бизнинг сэр Генри ва қиз сухбатга берилганча бир жойда тўхташди. Шунда дафъатан улар-

нинг учрашувига фақат мен ягона гувоҳ эмаслигим аён бўлди. Катта ҳарсанглар орасида нимадир яшил бўлиб кўринди. Диққат билан тикилиб, бу – таёққа ўрнатилган яшил қийқим эканини кўрдим, чўтни эса сўқмоқ томонга кетаётган одам кўтариб олганди. Бу кимса капалак тутиш учун мўлжалланган матрап кўтарган Стэмпилтон бўлиб чиқди. У бизнинг жуфтликка мендан кўра яқинроқ эди ва тўғри улар томон юриб борарди. Шу дақиқада сэр Генри мисс Стэмпилтонни кучиб олди, аммо қиз тескари бурилиб, унинг кучогидан чиқишга уринди. Баронет у томон эгилди, аммо мисс Стэмпилтон кафтлари билан ундан ўзини пана қилди... Сўнгра улар сапчиб тушиб, бир-биридан нари кетди ва орқага ўтирилишди. Бунга сабаб матрациини бесўнақай силкитиб улар томон жон-жаҳди билан югуриб келаётган Стэмпилтон эди. У турли имо-ишоралар қилас, ва севишганлар ёнига етиб келганда, ҳаяжондан тоқатсизланиб ўзини ў ёқдан-бу ёққа отарди. Буларнинг бари нимани англатишини тушуна олмадим, аммо, афтидан Стэмпилтон сэр Генрини нимададир айбларди; баронет эса ўзини оқлар ва тобора аччиқдана бошлиарди. Қиз димоғдор сукут сақлаганча уларнинг ёнида турарди. Ваниҳоят Стэмпилтон терс ўтирилиб, синглисига буйруқнамо қўл силтади, қиз-эса сэр Генрига иккilanувчи нигоҳ ташлаб, акасининг ортидан эргашди. Табиатшуноснинг кескин имо-ишораларидан унинг ғазаби синглисига ҳам тегишли экани кўриниб турарди. Баронет уларни нигоҳи билан кузатиб қўйди; кейин бошини қуии солганча, ортига қайтди.

Кўз ўнгимда юз берган саҳнадан барибир ҳеч нарса тушуна олмадим ва бу воқеага дўстимнинг хабарисиз гувоҳ бўлганимдан уялдим. Тепалиқдан қочиб кетиб, баронетни пастда қутиб олишдан бошқа иложим йўқ эди. Унинг юзи ғазабдан қизариб кетган, қовоқлари уйилганди – одам чиндан ҳам нима қилишни, қандай йўл тутиши билмасди.

– Яхшимисиз, Уотсон! Қаердан пайдо бўлдингиз? Наҳотки барибир ортимдан келган бўлсангиз?

Унга барини тушунтириб беришга тўғри келди: уни ёлғиз қўйиб юбора олмаслигимни ҳис этганимни, сўнг дўстимнинг ортидан борганимни, уларнинг учрашувига ва

қолган бошқа ҳодисаларга гувоҳ бўлганимни сўзлаб бердим. Сэр Генрининг каминага тикилиб турган кўзлари чақнаб кетди, бироқ менинг очиқ-оидин гапиришим баронетни қуролсизлантириди ва у кулиб юборди:

– Бу даштда ёлғиз қолиш имконли деб ўйлагандим, аммо чучварани хом санаған кўринаман! Гўё ҳамма тил биритириб, қизнинг кўнглини овлаётганимни кўриш учун чиққандек! Кўнгил овлаш эса омадсиз кечди. Сиз қаердан жой эгаллашга улгурдингиз?

– Аnavи тепаликдан.

– Демак, галеркада. Унинг укаси эса биринчи қатордан ўрин олган экан. кўрдингизми, биз томон қандай учиб борганини?

– Ҳа, кўрдим.

– Бу субъектнинг ақли жойида эмаслиги ҳеч ҳаёлингизга келмаганми?

– Йўқ, келмаган.

– Мен ҳам буни тасаввур қилмагандим. Шу қунгача Стэмптонни энг ақли расо инсон деб билгандим, энди эса унга тийдириш кўйлагини кийдириш лозим деб ўйлайман, ёки бўлмаса менга. Наҳотки мен шу қадар ёмонман? Мен билан биринчи ҳафта яшаётганингиз йўқ, Уотсон. Очикчасига айтаверинг. Севган аёлимга яхши эр бўлиш учун мenda нима камчилик бор?

– Менимча, ҳеч қандай.

– Жамиятдаги ўрним борасида баҳона қила олмайди, демак гап шахсан менда. Унинг менга қарши қандай эътирози бор? Мен умримда ҳеч кимга ёмонлик қилмаганман. Аnavи субъект эса мени синглисига яқинлаштиргиси йўқ.

– У айнан шундай дедими?

– Ҳа, яна алланималарни кўшимча қилди. Биласизми, Уотсон, мен мисс Стэмптон билан атиги бир неча ҳафта олдин танишдим, лекин илк учрашувданоқ у мен учун яратилганини ҳис этганман. У эса... у ҳам... мен билан бўлишдан мамнун эди, онт ичишим мумкин! Аёлларнинг нигоҳи ҳисларни сўзлардан-да яхшироқ етказиб бера олади. Аммо унинг акаси бизнинг яқинлашишимизга жон-жаҳди билан қаршилик қилди, ва мен фақат бугун қиз билан ёлғиз гаплашиб олишга

имкон топгандим. У жон деб учрашувга розилик билдириди, бироқ, нима деб ўйлайсиз, нима учун? Мұхаббатимиз ҳақида сұхбатлашиш учунми? Йўқ, унинг ихтиёрига қолса, мени ҳам жим бўлишга мажбур қиласарди. Унинг тилида фақат бир нарса: бу ер хавфли. Ва у мен Баскервиль-холлдан жўнаб кетмагунимча тинчимайди. Мен у билан танишганимдан сўнг бу ердан ҳеч қаерга кетмаслигимни айтдим, бироқ агар бу шу қадар муҳим бўлса, мен билан кетишга розилик билдиришини сўрадим. Бир сўз билан айтганда, унга оила қуришни таклиф этдим, аммо у жавоб беришга ҳам улгурмади, чунки ёқимтой акажониси ақлдан озган каби биз томон отилиб келди. Унинг рағти газабдан оқариб кетганди, раңгиз кўзларидан эса гўё ўт чақнарди. Унинг айтишича, мен ўзимга ҳамма нарсани жоиз деб билибман! Менга нисбатан фақат нафрат ҳиссини туйган аёлга хиралик қилишга қандай ҳаддим бор эмиш! Эҳтимол, баронетта ҳамма нарса мумкин, деб ўйлагандирман? Агар у қизнинг акаси бўлмаганида, қандай жавоб қайтаришни ўзим билардим! Фақатгина туйгуларимнинг уяладиган томони йўқлитетини, ва мисс Стэмплтонни келажакда ўз рафиқам деб аташ ниятида эканимни айта олдим холос. Аммо бу сўзларим ёрдам бермади, ахийри менинг ҳам жаҳлим чиқди, аччиқландим; албатта, бундай қилишм керак эмасди, қизнинг ўша ерда турганини эътиборга олишим зарур эди. Шундан кейин, ўзингиз гувоҳи бўлганингиздек, у синглисими олиб кетди; мен эса таажубланганча ёлғиз қолдим. Энди, Уотсон, менга тушунтириб берा оласизми, буларнинг бари нимани англатади, мен бир умр бу учун сиздан миннатдор бўлардим!

Мен ҳаёлан ундаи ҳам, бундай ҳам ўйлаб кўрдим, лекин тўғрисини айтсам, бу бари воқеани тушунолмай ҳайрон бўлиб қолдим. Дўстимизнинг унвони, бойлиги, ёшлиги, феъл-автори, кўриниши – ҳаммаси унинг фойдасига, ва мен у ҳақда биронта ҳам ёмон сўз эшитмаганман; фақат оиласига азоб бериб келаётган қора қисматдан ташқари.

Ҳа, сэр Генрининг таклифи бу қадар кескинлик билан рад этилгани жуда ғалати, ҳатто бу қарорни чиқариш қизнинг ихтиёрига ҳам ҳавола этилгани йўқ. Бундан ташқари мисс Стэмплтоннинг буларнинг барига бунчалик бе-

фарқ муносабат билдиргани ҳам ғалати. Умуман олганда, ўша куниёқ Стэмплтон шубҳаларимизнинг барига жавоб топишга ёрдам берди. У қўполлик қилгани учун узр сўради, сэр Генри билан унинг кабинетида узоқ сұхбатлашди, ва худди ҳеч қандай жанжал бўлмагандек, биз келаси жума кунига Мериппит-хаусга тушликка таклиф этилдик.

– Мен барибир бу одамнинг ақли расо эканига шубҳа қилмагандим, – деди сэр Генри, – бугун эрталаб устимизга бостириб келган вақтдаги важоҳати ҳали ҳам кўз ўнгимда турибди, лекин тан бериш керак, унинг кечирим сўраши мукаммал амалга оширилди, унинг сўзларидан айб топиш қийин.

– У ўзининг қизишиб кетганини қандай изоҳлади?

– Синглиси – унинг борлиги. Бу шундоқ ҳам тушунарли, ва мен ҳатто ҳурсандман, унинг қадрига етаётгани учун. Улар бир умр бирга бўлишган, агар Стэмплтоннинг гаплари рост бўлса, уларнинг бошқа ҳеч қандай яқин кишиси йўқ, шунинг учун синглиси билан айрилиш ҳисси уни қўрқитиб юборган. У гўёки менинг ҳисларимни сезмаган, ва синглисини ундан олиб қўйишилари мумкинлигига шахсан ўзи амин бўлгач, бу ўй-ҳаёл таъсирида ўзини йўқотиб қўйган. У ўз ҳатти-ҳаракатларидан афсусда ва мисс Стэмплтондек гўзал аёлни бир умр ёнида олиб қолишга уриниши худбинлик бўлишини тан олди. Агар синглиси билан айрилиши муқаррар бўлса, у ҳолда айрилиқ сабабчиси мен, уларнинг қўшниси бўлганим маъкулрок экан. Нима бўлганда ҳам, бу унинг учун оғир зарба, ва анчагача бунга қўникиши қийин бўлади. Бироқ агар мен яқин уч ой ичида ўз муҳаббатим ҳақида сукут сақласам ва синглиси билан дўстлик муносабатларини ўрнатиб, вақтинча шу билан кифоялансан у бизга қаршилик кўрсатмас экан. Мен бу борада сўз бердим ва бари шу билан якун топди.

Қўриб турганингиздек, кичик сирларимиздан бири оидинлашди. Биз питирилаётган ушбу ботқоқлик тубини оёқ билан пайпаслаш эса ҳазил иш эмас. Стэмплтон нима учун синглисининг ошиғига – сэр Генридек ҳавас қиласа арзидиган ошиққа нима сабабдан бу қадар салбий муносабатда бўлгани энди бизга маълум.

Энди мен мана шу чигал қалавадан ажратиб олган ипнинг учидан торта бошлайман. Энди тунги сирли йиги,

миссис Бэрриморнинг қизарган кўзлари ва хизматкорнинг ботқоққа қараб турувчи дераза ёнидаги жумбоқли саргузашларига ўтамиз. Мени табрикланг, қадрли Холмс, ва ўз ёрдамчингиздан ҳафсалангиз пир бўлмаганини айтинг. Бу ерга жўнатиб, менга билдириган ишончнинг тўла оқланди. Ушбу навбатдаги жумбоқни ечиш учун бир тун кифоя бўлди.

Мен “бир тун” деяпман, лекин аслида “икки тун” десам аниқроқ бўларди, негаки биринчи тун биз ҳеч нарсанни аниқлай олмадик. Биз сэр Генри билан унинг хонасида деярли тунги учгача ўтириджик, бироқ зинадаги соатларнинг чиқиллашидан бошқа ҳеч нарсанни эшита олмадик. Ушбу азобли бедорлик шу билан якун топди-ки, сэр Генри ҳам, мен ҳам креслода ўтирганча ухлаб қолдик. Умуман олганда, бу омадсизлик бизни эсанкиратиб қўймади, яна бир боруриниб кўришга қарор қилдик. Кейинги тунда чироқ пилигини пасайтириб қўйиб, папирос кётидан папирос чекканча, сукут сақлаб ўтириджик. Вақт жуда секин ўтарди, бироқ қопқон олдида ўз ўлжасини сабр билан кутган овчиларга хос завқ-бизни руҳлантиради.

Соат тунги бир, кейин икки бўлди, ва биз умидсизликка тушдик ҳам-ки, бирдан чарчоғимиз гўё бўлмагандек – мен ҳам, сэр Генри ҳам беихтиёр қаддимизни тикладик. Коридорда пол тахтасининг ғичирлаши эштилди. Ўғринамо қадамлар бизнинг хонамиз билан тенглашди ва секин аста узоқлаша борди. Баронет шовқин солмай эшикни очди. Биз ўз ўлжамизнинг ортидан юрдик. У галерейдан ўтишга улгурганди, коридор жуда қоронғу эди. Эҳтиёткорликка амал қилиб, нариги қанотта етиб бордик, ва ўша ерда қора соқолли, баланд бўйли одамнинг жуссаси кўз ўнгимизда гавдаланди, у бироз буқчайганча, оёқ учидга коридор бўйлаб қадам босиб борарди. Мана у худди шу эшикдан сирғалиб кирди, шам бир зумда хонани ёритди, кейин эса қоронғу коридорга ингича сариқ шуъла тушди. Биз қадам босишдан олдин ҳар бир пол тахтасини оёқ билан пай-паслаб текшириб, ўша шуъла томон юрдик. Биз оёқ яланг бўлсак-да, лекин барибир эски пол тахталари оёқларимиз юқидан инграр ва ғичирлаб қўярди. Назаримда, уларни эшиитмасликнинг иложи йўқ эди, аммо, баҳтимизга, Бер-

риморнинг чиндан ҳам қулоғи оғир экан, бундан ташқари у ўз ишига жуда берилиб кетганди.

Ваниҳоят эшик ёнига яқинлашиб, биз хона ичкарисига қарадик. Хизматкор қўлида шам билан деразага деярли тақалиб туради, яъни ҳудди икки тун аввал қўрган кўринишимда. Бизда олдиндан ишлаб чиқилган ҳаракатлар режаси йўқ эди, аммо баронет шундай одамлар тоифасига киради-ки, улар учун қатъий ҳатти-ҳаракатлар энг табиийларидир. У дадиллик билан хонага кирди. Берримор узук-юлуқ нафасини ростлаб, ранги оқарганча ва дирдир титраганча деразадан нари кетди ва қаршимизга турди. Унинг оқ никоб каби юзидағи ёниб турган қора кўзларида даҳшат намоён бўлган эди. У ўзини йўқотиб қўйиб, дам менга, дам сэр Генрига қаради.

– Бэрримор, бу ерда нима қиляпсиз?

– Ҳеч нарса, сэр, – ҳаяжондан унинг тили аранг айланарди; шам унинг қўлида титраганча, девор ва шифтга нотекис соялар туширади. – Дераза сэр... Мен тунда уларнинг ҳаммаси беркми ёки йўқми текшириб чиқаман.

– Ҳатто иккинч қаватда ҳамми?

– Ҳа, сэр, уйнинг ҳамма деразаларини.

– Қулоқ солинг, Бэрримор, – қатъий оҳантда деди сэр Генри, – биз сиздан ҳақиқатни билиб олишга келишдик, шундай экан, қанчалик тез ўзингиз иқрор бўлсангиз, шунча яхши. Етар, гапни айлантирганингиз! Бу ерда сизга нима керак?

Хизматкор бизга ожиз нигоҳ ташлаб, саросимадан қўлларини сиқа бошлади:

– Мен ҳеч қандай ёмон иш қилмадим, сэр! Мен шунчаки деразани шам билан ёритдим.

– Нега деразани ёритдингиз?

– Мендан ҳеч нарсани сўраманг, сэр Генри... Сўраманг. Онт ичаман, сэр, бу менинг сирим эмас, мен уни ошкор эта олмасдим. Агар у фақат менга тегишли бўлганида, сиздан ҳеч нарсани беркитмаган бўлардим.

Шунда бирдан ҳаёлимга кутилмаган фикр ялт этиб келди ва мен дераза токчасида турган шамни қўлимга олдим.

– Бу, эҳтимол, шартли белги бўлса керак. Ҳозир кўрамиз, унга кимдир қандайдир жавоб берармикан?

Мен шамни деразага тақаб олиб бордим, худди Берримор каби. Сўнг туннинг кўриб бўлмас зулматига тикилдим. Ой булувлар ортига беркингган, ва илк дақиқада фақат ботқоқнинг хира-шира кенглигини соялаб турган дараҳтлар тизмасинигина кўра олдим. Ва деразанинг қора тўртбурчак роми ортида қора зулматни тешиб ўтган кичкинагина сариқ нуқтага кўзим тушиб, дафъатан бақириб юбордим.

– Мана, қаранг!

– Йўқ, йўқ, сэр!.. – пўнғиллади хизматкор. – Ишонинг, сэр...

– Шамни ўнгта олиб боринг, Уотсон! – бақирди баронет.

– Кўряпсизми? Уердаги шуъла ҳам қимиirlади... Ҳах, ярамас, ҳали ҳам барини инкор этасизми? Ахир бу ишора-ку! тан олинг: шерингиз ким? Кўнглингизга нималарни тутгансиз?

Хизматкор унга яққол ғашга тегувчи нигоҳини қадади:

– Бу менинг ишпим, сизга алоқаси йўқ. Мен сизга ҳеч нарсани айтмайман.

– У ҳолда ўзингизни ишдан бўшаган деб ҳисобланг.

– Албатта, сэр. Афтидан, бошқа ҳеч нарса қилиб бўлмайди.

– Мен сизни шармандаларча ҳайдаб... соляпман! Уялинг! Бизнинг аждодларимиз юз йилдан ортиқ бир том остида яшаган, сиз эса менга қарши қандайдир фитна ўйлаб топибсиз.

– Йўқ, йўқ, сэр! Сизга қарши эмас!

Бу сўзлар аёл киши томонидан айтилди ва биз ўгирилиб, эшик ёнида жуда кўрқиб кетган миссис Берриморни кўрдик. У ранг-кутининг оқариб кетгани борасида эри билан беллашиши мумкин эди. Ички юбка ва шолрўмодда турган бу басавлат аёл агар юзида акс этган даҳшат бўлмаганида ўта қулгили таассурот уйғотган бўларди.

– Бизни ишдан бўшатишди, Элиза. Мана ҳаммаси нима билан тугади!.. Бор, нарсаларни йиғишиштир, – деди Берримор.

– Джон, Джон! Сени нимага гирифтор қилдим!.. Бу менинг айбим, сэр Генри. У бу ишга мени деб қўл урди... фақат мени деб!

– Унда айтинг! Гап нимада?

– Менинг баҳтсиз укам ботқоқда очлиқдан үлмоқда. Унинг деярли эшигимиз тагида ҳалок бўлишига йўл қўя олмаймиз-ку ахир! Джон унга ишора қилади, бу овқат тайёр дегани, укам эса уни қаерга олиб кераклигини кўрсатади.

– Демак, укангиз анави...

– ...қочоқ каторгачи, сэр... қотил Селден.

– Буларнинг бари ҳақиқат, сэр, – тасдиқлади Берримор.

– Мен сизга бироннинг сирини очолмаслигимни айтдим, энди эса ўзингиз эшигидингиз, энди ўзингиз амин бўлган дирсиз, сизга қарши ҳеч нарсани ўйлаб қўймаганмиз.

Шам билан амалга оширилган ўша сирли тунги сайрларга шу тариқа ойдинлик киритилди. Биз сэр Генри иккимиз миссис Бэрриморга ҳайрат билан тикилиб турадик. Наҳотки бу бепарво ва пинагини бузмас ҳурматли аёлнинг томирида мамлакатимиз таниган даҳшатли жиноятчилардан бирининг қони оқаётган бўлса?

– Ҳа, сэр, менинг қизлиқ фамилиям Селден, у эса менинг укам. У болалиқдан жуда эрка бўлиб ўсган, биз унинг ҳамма истакларини бажо келтирадик, ва укам охир оқибат унга ҳамма нарса мумкин, дунё фақат унинг хурсандчилиги учун мавжуд, деб қаттиқ ишониб юборди. Кейин вояга етиб, ёмонлар тўдасига қўшилиб қолди, шундан кейин гўё бизнинг болакайнинг ичига иблис ўрнашиб олгандек. У онамнинг юрагини адо қилди ва номимизни булғади. Вақт ўтган сари бари аянчли тус олиб борарди – жиноят кетидан жиноят. Уни дордан нима кутқариб қолди? Фақат худонинг марҳамати. Аммо мен учун, сэр, ҳали ҳам ўша соchlари жингалак болакай бўлиб қолган. Биз болалиқда доим бирга ўйнардик, уни ўзим катта қилганман. Шунинг учун ҳам қамоқхонадан қочди, чунки менинг шу ерда эканимни, уни ташлаб қўймаслигимизни биларди. У тунда, ҳориган ва очиқдан ҳолда пайдо бўлганида, бунинг устига ортидан изма-из келишаётганда, биз нима ҳам қила олардик? Биз уни киритдик, қорнини тўйғаздик, қўлдан келганча ёрдам бердик. Кейин сиз келдингиз, сэр, ва у бари изига тушгунча ботқоқда кутиб туриш маъқул, деган қарорга келди, мана шундан бери ўша ерда беркиниб ётиби. Биз эса икки тунда бир ундан хабар оламиз, деразадан шам билан ишора қиласиз, ва агар у жавоб қайтарса,

эрим белгиланган жойга нон ва гўшт олиб боради. Ҳар куни умид қиласиз – балки кетгандир, дея. Аммо токи шу ерда экан, биз уни ташлаб қўймаймиз. Мен художўй аёлман, сизга ёлғон гапирмайман. Агар бу ишда нимадир нотўғри бўлса, эримнинг бунда айби йўқ: у бу ишга мени деб қўл урди.

У шу қадар ҳис-ҳаяжон билан гапиравар эди-ки, ишонмай бўлмасди.

– Шу ростми, Бэрримор?

– Ҳа, сэр Генри. Ҳар бир сўзи ҳақиқат.

– Хўп, майли, мей аёлингизга бўлган садоқатингиз учун айбламайман. Сизга айтган гапларимни унунинг. Иккингиз ҳам ўз хонангизга боринг, эрталаб барини муҳокама қилиб оламиз.

Улар кетгач, биз яна деразадан қарадик. Сэр Генри уни катта қилиб очди, юзимизга тунги мусаффо шабада келиб урилди. Кўриб бўлмас зулмат ичра ҳамон кичкинагина сариқ шуъла кўриниб туради.

– Ҳайронман, нега у кўркмайди! – деди сэр Генри.

– Эҳтимол, олов-фақат шу ердан кўринар.

– Бўлиши мумкин. Сизнинг-ча, бу қаер?

– Менимча, транит устунлар ёнида.

– Икки миля, ундан кўп эмас, тўғрими?

– Ундан ҳам кам.

– Ҳа, агар Бэрримор унга овқат олиб борган бўлса, демак унчалик узоқ эмас. Қочоқ ҳозир ҳам унга емак келтиришларини кутиб ўтирибди. Йўқ, Уотсон, мен ҳозироқ бориб, ўша газандани қўлга тушираман!

Бу фикр менинг ҳаёлимга ҳам келганди. Ахир Бэрриморлар бизни шерик қилишмади – биз уларни сирни очишга мажбур қилдик. Бу одам жамият учун хавфли. У кабиларга раҳм қилиш, уларни оқлаш ярамайди. Биз туғилган имкониятдан фойдаланиб қолиб, уни ўз жойига қайтаришимиз зарур, токи у ҳеч кимга заар етказа олмасин. Акс ҳолда биз йўл қўйган хато оқибатида бошқалар – мисол учун, Стэмплтонлар, жабр чекиши мумкин, жиноятчи исталган тунда уларга хужум қилиши эҳтимоли бор. Ўйлашимча, сэр Генрини бундай мардона ҳаракатта айнан шу ўй-ҳаёл бошлиган.

– Мен сиз билан бораман.

– У ҳолда түппончани олинг ва бошмогингизни кийинг. Шошилиш зарур, акс ҳолда у оловни учиради ва яна ғой-иб бўлади.

Биз беш дақиқа ўтишга улгурмай куз шамолининг бир оҳангли увлаши ва тўкилаётган баргларнинг шитирлашига қулоқ тутиб, қоронгу хиёбондан тез-тез юриб борардик. Ҳавода чиринди ва захнинг ўткир ҳиди сузиг юрарди. Ой ҳар-ҳар замонда осмонни қоплаб олган булутлар ортидан кўринарди, биз ботқоқликка чиққан заҳотимиз эса, ёмғир майдалаб ёға бошлади. Сариқ шуъла худди аввалгилик олдинда милтиллаб турарди.

– Ўзингиз билан нимадир олдингизми? – сўрадим мен.

– Ҳа, хипчин.

– Эс-хушини йиғиб олиб, қаршилик қўрсатишга улгурмасдан тез ҳаракат қилишимиз керак, – ахир у, айтишларича, таптортмас йигит. Унга қўққисдан ҳужум қиласмиш.

– Қулоқ солинг, Уотсон! – сўз қотди баронет. – Холмс бу борада нима деган бўларди? Ёдингиздами? “Тунги вакт, ёвуз кучлар танҳо ҳукмронлик қилганда...”

Ва гўё унинг сўзларига жавоб тариқасида қаердадир узоқда, ботқоқнинг қоронгу кенглигига бир неча кун олдин Гrimpen ботқоқлиги атрофида мени таажжубда қолдирган ўша ғалати овоз эшитилди. Шамол бизга аввалига бўғиқ ангиллаш, кейин ўкириш овозини олиб кетди, у аста-секин маъюс увиллаш билан ўрин алмашди. Ушбу ёввойи, даҳшатли овозлар ўша кетма-кетлиқда тинмай такрорланарди. Баронет енгимдан тутди, ва мен ҳатто қоронгуда ҳам унинг юзи докадек оқариб кеттанини кўрдим.

– Ё худо, Уотсон, нима бу?

– Билмайман. Айтишларича, ботқоқда бундай овозлар тез-тез эшитилиб турар экан. Мен уни аввал ҳам туйгандим.

Ингиллаш яна тиниб қолди, орага сукунат чўқди. Биз дикқат билан қулоқ осганча турардик, аммо бошқа ҳеч нарса атрофимиздаги жимжитликни буза олмади.

– Уотсон, – деди баронет, – бу увиллаган ит эди.

Томиримдаги қон музлаб қолди, негаки сэр Генрининг овози даҳшатдан қалтиради.

– Улар бу овозга қандай изоҳ беришган? – сўради у.

– Кимлар?
 – Бу ерда яшовчилар.
 – Ахир улар мутлақо нодон инсонлар! Барibir эмасми, уларнинг қандай изоҳлашлари?

– Уотсон, менга айтинг-чи, бу ҳақда улар нима дейди?
 Мен бироз иккиланиб турдим, бироқ савол шундай қўйилган эди-ки, унга жавоб беришдан қочиб-кутула олмасдим.
 – Уларнинг айтишича, Баскервиллар ити увиллар экан. Сэр Генри инграб юборди.

– Ҳа, фақат ит шундай овоз чиқариши мумкин, – деди у узоқ сукутдан сўнг, – аммо қаердадир узоқда, нариги томонда.

– Мен англай олмаяпман, овоз қай тарафдан келганини.

– Уни шамол келтирди. Гримпен ботқоқлиги қаёрга?

Ана у ердами?

– Ҳа.
 – Демак, у шу томондан эшитилди. Қўйинг, Уотсон! Ахир ўзингиз ҳам бу итнинг овози, деб ўйляяпсиз-ку. Мен бола эмасман. Менга ҳақиқатни айтишдан чўчиманг.

– Ўша сафар ёнимда Стэмплтон бор эди. Унинг айтишича, қандайдир күшлар шундай қичқирараКан.

– Йўқ, бу ит эди. Эй худо! Наҳотки бу барча уйдирмаларда заррача ҳақиқат бўлса? Наҳотки менга қандайдир тушуниб бўлмас-хавф таҳдид қилаётган бўлса? Сиз бунга ишонмайсизми, Уотсон?

– Йўқ, йўқ!
 – Лондонда бундай бемаъниликлар устидан кулиш бошқа гап, тунда ботқоқда туриб ушбу увлашни эшитиш та моман бошқа гап. Менинг амаким-чи? Ахир унинг танаси олдидан ит излари топилган. Бари мос келяпти. Мен қўрқоқ эмасман, Уотсон, аммо бу овозлардан томиримдаги қон музлаб қоляпти. Мана, қўлимни ушлаб кўринг.

У мармар каби муздек эди.
 – Ҳеч қиси йўқ, эртага ҳаммаси ўтиб кетади.
 – Йўқ, бу увлашни ҳеч қачон унуга олмасам керак. Энди нима қиласиз?

– Уйга қайтамизми?
 – Асло! Бу газандани тутиш бўлса тутиш. Биз сиз билан категоргачини кўлга туширмоқчимиз, даҳшатли ит эса, эҳти-

мол, бизни овлаётгандир. Юриңг, Уотсон! Майли, дұзахдан чиққан балоларнинг бари шу ботқоқликка йиғилсін, барып бир орта чекинмаймиз.

Хар бир қадамда қоқилиб, секин-аста олдинга илдамладик. Үндән ҳам, чапдан ҳам қояли тепаликларнинг қоронғуда ноаниқ шарпаси қалашиб ётарди. Олдинда аввалгидек кичик сарық шуъла мильтилаб турарди. Қоронғу зимистондаги масофадан-да алдамчи ҳеч нарса бұлмаса керак. Шуъла тох нақ уфқда, тох биздан бир неча қадам нарида күриниб қоларди. Аммо ваниҳоят биз нур манбайни аниқ күра олдик ва унгача оз масофа қолганини англаб етдик. Бу эриб түшгән шам бўлиб, у шамолдан ҳимоялаш ва бегона кўзлардан асраш учун тошлар орасидаги ёриққа қистириб қўйилган ва фақат Баскервиль-холл томондан куринарди. Бизнинг яқинлашаётганимизни катта гранит тош тусиб турарди. Биз унинг ортига беркиндиқ ва эҳтиёткорлик билан ташқарига мўраладик. Ботқоқлик ўртасида ушбу ёлғиз шамни кўриш ғалати эди! Тошларга нур таратиб турган аланганинг сарик тили, – атрофда тирик жон аломати йўқ.

– Энди нима қиласиз? – пицирлади сэр Генри.

– Шу ерда кутиб турамиз. У, эҳтимол, шу яқин орада бўлса керак. Балки ҳозир куриниш берар.

Гапимни тутатмасимданоқ, унга кўзимиз тушди. Шам ёниб турган ёриқда инсонга хос ҳеч нарсаси бўлмаган, даҳшатли башара күринди. Бу кир-чир, соч-соқоли ўсиб кетган, соchlари чигаллашиб ёғ босган башара қачонлардир ушбу тепалик ёнбағрида яшаган исталган ёввойиники бўлиши мумкин эди. Шам шуъласи атрофга ғазабнок ва аланг-жаланг боққан айёр кичик кўзларда акс этди, гүё зулмат ичра овчининг қадам товушларини эшитиб қолган ҳайвоннинг кўзлари сингари. Афтидан, нимадир унда шубҳа уйғотганди. Ёки уларнинг Бэрримор билан биз билмаган қандайдир белгили ишораси бўлган, ёки у иш пачава эканини пайқаб қолган, лекин мен шу заҳотиёқ унинг жирканч башарасида кўркув изларини кўрдим. У ҳар сонияда шамни үчириб, қоронғуликда ғойиб булиши мумкин эди. Мен олдинга юурдим, сэр Генри эса менинг ортимдан. Каторгачи бақирганча биз томон отган тош ёнимиздаги катта ҳарсангта урилиб,

атрофга сочилиб кетди. Мен фақат унинг паст бўйли, кенг елкали эканини англай олдим. Бахтимизга, шу дақиқада булутлар орасидан ой кўринди. Биз тепалик бўйлаб юқорига интилдик, каторгачи эса тоғ эчкисига хос эпчиллик билан тошдан-тошга сакраб, тепаликнинг бошқа ёнбағридан чопиб кетарди. Муваффакиятли отилган ўқ уни яралаши мумкин, аммо мен тўппончани қуролланмаган одамнинг орқасидан отиш учун эмас, фақат ҳимояланиш учун олгандим.

Мен ҳам, сэр Генри ҳам анчагина чопқирмиз; бироқ тез орада унга ета олмаслигимизни тушуниб етдик. У ой нури остида анчагача кўриниб турди, кейин ваниҳоят деярли ғойиб бўлиб, узоқ тепалик ёнбағри бўйлаб тез ҳаракатланувчи кичик нуктага айланиб қолди. Орамиздаги масофа тобора узайиб борарди. Ваниҳоят биз ҳолдан тойиб, тошга ўтиридик ва унинг тобора узоқлашиб бораётган шарпасига тикилиб ўтиридик.

Ва мана шунда аллақандай ғалати ва ўта кутилмаган ҳодиса юз берди. Биз фойдасиз қувишни тўхтатишга қарор қилиб, эндинина ўрнимиздан турғандик. Ой-ўнгтарфимизда нур-сөчиб турарди; гранит устуннинг нотекис учи унинг кулранг гардишида аниқ кўриниб турарди. Ва мен мана шу устунда худди қора дараҳтдан ясалган ҳайкал мисоли ҳаракатсиз турган одам жуссасини кўрдим. Бу йўқ нарсанинг кўзга-кўриниши, дёб ўйламант, Холмс. Мен кўзимнинг ўткирлигига доимо ишонганиман! Назаримда бу баланд бўйли, озғин киши эди. У оёқларини бироз очиб, қўлинни қовуштириб турар, ва бошини қўйи этганча қаршисида ястаниб ётган торф ва гранит салтанатига ўйчан тикилиб турарди гўё. Шу ернинг ботқоқликлар руҳини мен айнан шундай тасаввур қиласдим! Бу аниқ каторгачи эмасди. Унинг бўйи анча баланд эди. Кутилмаган ҳолатдан бақириб юбориб, баронетга ўтирилдим ва унинг кўлидан ушлаб олдим. Бунга кетган бир неча сония етарли бўлди – одам ғойиб бўлди. Гранит устуннинг учи аввалгидек ой гардишига санчилди, аммо ундаги ҳаракатсиз, сас-садосиз одам жуссаси энди кўринмасди.

Мен шу заҳотиёқ ўша ерга бориб, текшириб кўриш керак деган қарорга келдим, аммо гранит устун биздан анча узоқда бўлиб, баронет эса ортиқча саргузаштларни бошдан кечиришни истамасди – у ҳали ҳам даҳшатли увлаш-

дан сүнг ўзига кела олмаганди. Бундан ташқари, унинг ўзи ҳеч нарса кўрмаган, демакки, “ұша ғалати қўриниш” уни хавотирга солмади.

— Эҳтимол, соқчиdir. Қочишдан кейин ботқоқлик улар билан тўлиб кетган, — деди у.

Балки сэр Генри ҳақдир, бироқ мен бунга амин бўлиши ни истардим! Бугун биз Принстаун ҳукуматига қочоқ каторгачи қаерда беркиниб ётганини маълум қиласиз. Бироқ барибир уни ўзимиз тута олмаганимиз ва тантана билан турмага қайтариб юбормаганимиз чакки бўлди!

Сўнгги тун воқеалари мана шулардан иборат, ва сиз, қадри Холмс, улар ҳақида тўлиқ ҳисобот тақдим этилганини тан олишингиз керак. Ҳикояларимнинг аксарият қисми, табиийки, бизнинг ишимизга алоқадор эмас, аммо мен ўз хатларимда барча далилларни маълум қилиш зарур деб ҳисоблайман, уларнинг орасидан фойдаси тегадиганларини ўзингиз танлаб олишингиз мумкин. Ҳар ҳолда қандайдир ютуқларимиз ҳам йўқ эмас. Энди биз Бэрриморлар амалга оширган ҳатти-ҳаракатларнинг асл сабабларини биламиз, бу эса вазиятни анчагина ойдинлаштириди. Аммо торф ботқоқликларининг сири, у ерда яшовчиларнинг сири ҳамон жумбоқлигича қолмоқда. Эҳтимол кейинги хатларимда сирлар пардаси бироз кўтарилад. Лекин барибир ўзингиз бу ерга келсангиз, жуда яхши иш бўлар эди.

X БОБ

ДОКТОР УОТСОННИНГ
КУНДАЛИГИДАН ПАРЧАЛАР

Шу пайтгача ўз ҳикояларимда Баскервиль-холлга ташриф буюрганимнинг ilk кунлари Шерлок Холмс мендан олган ҳисоботлар билан кифояланган эдим. Энди эса биз ұша онга етиб келдик-ки, яъни бу усулни қўлламай, яна ўз хотирамга суюнишга мажбур бўлдим ва уларни шахсий кундалигимдан кўчирмалар билан мустаҳкамлайман.

Мен каторгачи ортидан уюштирган омадсиз таъқибимиз ва ундан кейин бўлган ҳолатни тасвирилашда тўхтаган эдим. Ҳикоямни кейинги куннинг тонги билан давом эттираман.

16 октябрь. Туманли, булути кун, майдалаб ёмғир ёғмоқда. Булулар Баскервиль-холл устида жуда пастдан жой Ҷаллашди; вақти-вақти билан уларнинг қатори сийраклашиб турди, ва ўшанда ёруғлик оша узокдан торф ботқоқлигининг маъюс кенгликлари, тепаликлар ёнбағирлари ва хўл тошлиар кўриниб қоларди. Уйда ҳам, очиқ осмон остида ҳам – ҳамма жой юракни сиқадиган даражада. Тунги воқеалардан сўнг баронет ғамгин кайфиятда юрарди.. Ўзим ҳам юрагимда қандайдир залворли юкни ҳис этяпман, кўнглим аллақандай муқарар пар баҳтсизликни сезмоқда – ушбу олдиндан сезиш ҳисси шу қадар кучли-ки, уни тушунтириб беришга ҳам лолман.

Ахир хавотир учун асос йўқми? Бу ердаги қандайдир ёвуз кучларнинг мавжуд эканига ишора қилувчи ҳодисалар кетма-кетлигини эслаш кифоя. Оиласвий ривоятта тўла мос келувчи Баскервиль-холлнинг охирги хўжайинининг ўлими, ботқоқда пайдо бўлувчи ғалати мавжудот ҳақида фермерлар орасида юрган гап-сўзлар. Ахир мен ўз қулоқларим билан итнинг увлашига ўхшаш овозларни икки бора эшитдим. Ахир буларнинг бари табиат қонунларидан-ташқарий эканига чиндан ҳам ишониб бўлмайди-ку! Ерда из қолдирувчи ва қаттиқ увловчи ҳаёлий ит? Йўқ, бунга чидаб бўлмайди! Стэмпилтон, унинг ортидан Мортимер ҳам умумий кайфият таъсирига берилиши мумкин эди, бироқ соғлом ақл менинг устунлик томоним бўлиб, мен ҳеч қачон бидъатларга ишонмайман. Бунинг учун маҳаллий фермерларнинг даражасигача тушишим керак, улар қандайдир ваҳший ит ҳақидаги ҳикоялар билан кифояланмай, маҳлукнинг кўзидан ва оғзидан ўт чақнашини айтиб, таърифлашмоқда. Холмс бу каби сафсаталарни эшитишни ҳам истамаган бўларди, мен эса бу ерга унинг номидан келганман. Лекин ҳақиқат бу ҳақиқат: ўша даҳшатли овозни икки бора эшитишмга тўғри келди. Ботқоқ бўйлаб чиндан ҳам қандайдир баҳайбат ит санғиб юрган бўлса-чи? Ахир ўшанда бари аён бўлади! Аммо у қаерга беркинган, нима билан озиқланади, қаердан келган, нега уни ҳеч ким кундузи кўрмаган? Тан олиш керак, бунинг

барига ҳақиқатнамо тушунтириш бериб, биз күпроқ қийинчиликка дуч келмоқдамиз. Бироқ ҳатто итни бир четга суреб қўйган тақдиrimизда ҳам – Лондонда бўлган ҳодисаларни қандай изоҳлаш мумкин? Кэбдаги номаълум шахс, муаллифи сэр Генрини торфли ботқоқликка чиқмасликни ёлвориб сураган мактуб? Буларда аниқ ҳеч қандай ғайритабиийлик ва илохийлик йўқ, унисини ҳам, бунисини ҳам бир хилда дустона ва душманлик кучларига йўйиш мумкин. Аммо у ҳозир қаерда, ўша дўст ёки душман? Лондонда қолганми ёки ортимиздан таъқиб қилиб келганми? Наҳотки... Наҳотки гранит устун учида айнан уни кўрган бўлсан?

Тўғриси, у кўз ўнгимда бир зумгина намоён бўлди, аммо алланималарни ҳар ҳолда эслаб қолдим ва ҳатто қасам ичиб, буни тасдиқлашга ҳам тайёрман. У маҳаллий эмас – эндиликда мен сэр Генрининг ҳамма қўшниларини танийман. У Стэмптондан баландроқ ва Френкленддан озгинроқ. Уни Бэрримор деб ўиласам бўларди, аммо у уйда қолган, ва ишончим комил-ки, у ортимиздан сездирмай кела олмаган бўларди. Демакки, бу ерда, худди Лондондаги каби, ортимиздан қандайдир номаълум шахс кузатиб юрибди. Биз ҳамон ундан кутулганимиз йўқ. Агар шу одамни тутишга муваффақ бўлганимда эди, барча таажжубланган нарсаларимиз ойдинлашган бўларди. Мана шу менинг мақсадим, ва унга эришиш учун бор куч-ғайратимни ишга соламан.

Биринчи истагим сэр Генри билан ўз режаларимни ўртоқлашиш эди. Аммо яхшилаб ўйлаб кўргач, мен ўйинни мустақил амалга оширишга ва камроқ гапиришга қарор қилдим. Баронет жуда камгап ва ўз ҳаёллари билан банд. Ботқоқда эшитган увлаш овози унга қаттиқ таъсир қилган эди. Мен унинг хавотирларини кучайтиришни истамадим, аммо қуролимни қўймайман ва ўз қўрқувимга қарши тавакkal иш юритаман.

Бугун нонуштадан сўнг кичик бир саҳна намоён бўлди. Бэрримор сэр Генрига гаплашиб олишлари зарурлигини айтди, ва улар баронетнинг кабинетига кириб кетишли. Бильярд хонада ўтириб, уларнинг баланд чиқаётган овозларини эшитдим ва нима ҳақида гап кетаётганини жуда яхши билардим. Тез орада хона эшиги очилиб, баронет мени чақирди.

— Бэрримор биздан хафа, — деди сэр Генри. — Қаранг-ки, унинг қайнисини таъқиб қилиш биз томонимиздан ноин-софлик бўлган экан.

Хизматкорнинг ранглари оқариб кетган бўлса-да, ўзини ушлаб турарди.

— Эҳтимол, қизишиб кетгандирман, сэр, агар шундай бўлса, узр сўрайман. Бироқ ҳар ҳолда сахарда қадам товушингизни эшитиб, ва Селденни кўлга олмоқчи бўлғанингизни билиб, жуда ҳайрон қолдим. Одамларни унинг изига солиб юборишим керак эмас, унга ҳозир шундоқ ҳам қийин.

— Агар сиз Селденни чиндан ҳам ўз хоҳишингиз билан топширганингизда эди, ана шу бошқа иш бўларди, — деди баронет. — Лекин сиз, аниқроғи, рафиқангиз фақат бизнинг босимимиз билан барини тан олди. Сизнинг бошқа иложингиз, ҳам қолмаганди.

— Менинг изҳоримдан фойдаланиб қолишингизни билмагандим, сэр Генри. Ҳечам ўйламагандим.

— Селден жамият учун хавфли. Ахир у ҳеч нарсадан тап тортмайди, бу унинг башарасидан маълум! Эслаб кўринг, бу ерда турар-жойлар нақадар кам учрашини. Ҳеч бўлмаса жаноб Стэмплтонни олайлик — мабодо хужум ўюштирилса ҳеч нарсага умид йўқ, агар шахсий кучига бўлмаса. Йўқ, токи бу одамни панжара ортига ўтқазмас эканмиз, биз ўзимизни хавфсизликда ҳис эта олмаймиз!

— Селден ҳеч кимга тегмайди, сэр, сизга сўз бераман! Бу ерликлар учун энди у қўрқинчли эмас. Менга ишонинг, сэр Генри, бир неча кундан сўнг бари ҳал бўлади ва у Жанубий Америкага жўнаб кетади. Ўтиниб сўрайман, полицияга хабар қилманг, Селден ҳамон шу ерда, ботқоқликда эканини айтманг. Ҳозир уни қидиришни бас қилишган ва у ҳотиржамгина пароходни кутиб туриши мумкин. Агар уни сотсангиз, рафиқам билан омон қолмаймиз. Илтимос, сэр, полицияга мурожаат этманг!

— Уотсон, бунга нима дейсиз?

Мен елка қисдим:

— Агар бу одам Англиядан даф бўлса, солиқ тўловчилар енгил нафас олади.

– Мабодо кетишидан олдин бирон бир номаңқулчилик қилиб қўйса-чи?

– Йўқ, сэр! Ахир у аҳмоқ эмас-ку! Биз унга нимаики зарур бўлса бердик. Янги жиноят эса қўлга тушириб бериши мумкин.

– Бу аниқ, – деди сэр Генри. – Яхши, Бэрримор...

– Парвардигор сизни ўз паноҳида асрасин, сэр! Сиздан бағоят миннатдорман! Агар Селденни тутиб олишса, рафиқам бундай дард-аламга дош бера олмайди.

– Бундан келиб чиқади-ки, Уотсон, биз сиз билан жиноятчими яширап эканмизда. Бироқ, назаримда, уни тутиб бериш учун энди жазм эта олмасам керак. Яхши, шу билан якун ясасак. Кетишингиз мумкин, Бэрримор.

Қалтираган овозда бир нечта миннатдорлик сўзларини билдирган хизматкор эшик томон йўналди, бироқ остонаяда бирдан тўхтаб қолди.

– Менга нисбатан шундай яхши муносабатда бўлдингиз-ки, сэр, сизни қандайдир йўл билан рози қилгим кеплатти, – қатъиятсизлик билан гап бошлиди у. – Мен айрим нарсаларни биламан, сэр Генри... балки бекорга шунча жим юргандирман, аммо бу тергов тугагач, аён бўлди. Мен бу ҳақда ҳали ҳеч ким билан гаплашмаган эдим... Гап сэр Чарльзнинг ўлими ҳақида кетяпти.

Биз баронет билан бирваракайига сапчиб тушдик.

– Унинг ўлими ҳолатлари сизга маълумми?

– Йўқ, сэр.

– Унда нима?

– У нима учун бундай кеч пайтда кўча эшиги ёнида турганини биламан. Унинг аёл киши билан учрашуви бор эди.

– Аёл билан учрашув! Сэр Чарльз-а!

– Ҳа, сэр.

– Ким у?

– Унинг исмини айта олмайман, сэр. Фақат бош ҳарфларини биламан: «Л. Л.».

– Буни қаердан биласиз, Бэрримор?

– Сэр Генри, ўша куни тонгда амакингиз мактуб олди. Одатда унинг номига жуда кўп хат келарди, ахир у машхур инсон эди ва оққўнгиллиги билан танилганди. Унга ҳар

ким ўз дарди билан мурожаат этарди. Аммо ўша куни тонгда фақат биттагина хат келганди, шунинг учун ҳам уни эслаб қолгандим. Ҳатдаги дастхат аёл кишига тегишли эди, тамғасида ҳам "Кумби-Треси" дейилганди.

– Кейин-чи?

– Мен бу хат ҳақида эсламаган бўлардим, агар рафиқам бўлмаганида. Бир неча ҳафта олдин у сэр Чарльзниң кабинетини тозалашга кирди – амакингизнинг ўлимидан сунг биринчи марта – ва камин ичидан бир варақ қофозни топди. Унинг асосий қисми кулга айланган, аммо кичик бир парчаси – энг охири – омон қолган бўлиб, сиёҳ оловдан хиралашиб, қофоз қорайган бўлса ҳам ундаги сўзларни ўқиса бўларди. Бу, эҳтимол, фақат қўшимчадир, биз шу сўзларни ўқидик: "Ўтиниб сўрайман, жентльмен бўлинг, бу хатни ёқиб ташланг ва кечки соат ўнда кўча эшиги ёнида бўлинг". Пастда иккита ҳарф туради: "Л.Л."

– Сиз бу қофоз парчасини сақлаб қўйдингизми?

– Йўқ, сэр. У қўлимда уваланиб кетди.

– Унгача сэр Чарльз худди шу дастхат билан ёзилган хат олмаганиди?

– Билмайман, сэр, эътибор бермаганман. Бу хатни ҳам ўша куни битта бўлгани учунгина эслаб қолганман.

– Мабодо «Л. Л.» ким эканини билмайсизми?

– Йўқ, сэр, мутлақо танимайман. Аммо, ўйлашимча, агар шу хонимни топишга муваффақ бўлсан, сэр Чарльз ўлими билан боғлиқ баъзи тафсилотларни билиб олардик.

– Мен сизни умуман тушунмадим, Бэрримор! Шу пайтгача қандай қилиб бундай зарур маълумотни сир тутиш мумкин?

– Биласизми, сэр, бундан кейиноқ ўзимизнинг бошимизга кулфат тушди. Бундан ташқари, рафиқам иккимиз ҳам сэр Чарльзни жуда яхши кўрардик ва унинг қилган эзгуликларини ҳеч қачон унутмаганмиз. Ўйладик-ки: ўтган гапни ковлашнинг нима кераги бор? Бу энди барибир бизнинг баҳтсиз хўжайинимизга ёрдам бермайди, агар ишга аёл аралашса, жуда эҳтиёткорона ҳаракат қилиш керак. Ахир энг муносиб кишилар ҳам...

– Сизнинг-ча, бу унинг хотирасига нисбатан ҳақоратми?

– Ҳа, сэр, бундан ҳеч бир яхшилик чиқмайди деб ўйладим. Аммо сиз бизга кўп яхшилик қилдингиз... Сиздан билган нарсамни яширишни истамадим.

– Тушунарли, Бэрримор, кетишингиз мумкин.

Хизматкор чиққач, сэр Генри менга ўгирилди:

– Ҳўш, Уотсон, ёруғликнинг бу янги нурига нима дейсиз?

– Менимча, у зулматни янада қуюқлаштириди.

– Ҳа, тўғри. Агарда ўша "Л.Л."ни топишга муваффак бўлганимизда эди, бари ойдинлашарди. Энди биз кўп нарсалардан хабардор аёл борлигини биламиз, бу эса жиддий ютуқ! Фақат уни топиш керак. Нима қиласак экан?

– Зудлик билан Холмсга хабар бериш лозим. Балки бу унга тўғри йўлни топишга кўмаклашар. Ишончим комил-ки, у шу заҳотиёқ бу ерга етиб келади.

Мен ўз хонамга кетдим ва Холмс учун бугун тонгда со-дир бўлган ҳодисалар бўйича батафсил ҳисобот ёздим. Менинг дўстим, афтидан, сунгти вактда жуда банд, негаки Бей-кер-стритдан келаётган хатлар тобора камайиб, қисқариб бормоқда. Уларда ҳисоботларим умуман тилга олинмайди, бу ерга келишимнинг мақсади ҳақида-ю – юзакигина. Шантажга оид иш, эҳтимол, Холмснинг бор кучини олиб қўяётгандир. Бироқ сунгти ҳодисалар, шубҳасиз, унинг эътиборини жалб қиласи ва бизнинг терговимизга яна қизикиш уйғотади. У бу ерда булишини қанчалик хоҳлайман!

17 октябрь. Бугун кун бўйи ёмғир қуиди; оғир томчи-лар қалин печаклар устида шитирламоқда, карнизлардан пастга қараб шошмоқда. Мен очиқ осмон остидаги маъюс торфли ботқоқликда беркиниб юрган каторгачини эсладим. Бечора! У қандай жиноятлар содир этган бўлмасин, ҳозирги азоб-уқубатлари қайсиdir маънода уларнинг ҳис-сасини чиқармоқда. Кейин ўша, бошқа одам ҳам ёдимга гущди... Кэб деразасида кўринган чеҳра, гўё ой гардишидан қирқиб олингандек қорайиб турган жусса. Наҳотки ўша кўлга тушмас айғоқчи, ўша зулматнинг шериги ҳам ҳозир шу шаррос ёмғир остида санғиб юрган бўлса?

Кечқурун сув ўтказмайдиган плашч кийиб, ҳаёлимда юрқинчли манзараларни чизганча ботқоқлик ичкарисига йўл олдим. Ёмғир юзимни савалаб ёғарди, шамол қулогим

остида ҳуштак чаларди. Айни дамда Гримпен ботқоқлигида сарсон-саргардон юрганларни парвардигор ўз паноҳида арасин! Бундай об-ҳавода ҳатто адирлар ҳам бу ерда ҳақиқий ботқоққа айланади. Мен ўша ёлғиз кузатувчи турган гранит устунни излаб топдим, унинг нотекис, поғонали чўққисидан пастда ясланиб ётган маҳзун ботқоқни кўздан кечирдим. Ёмғир оқими бу қўнғир пастликни қамраб олганди, оғир, қорамтири-кулранг булутлар ер устида жуда паст ёйилганди, уларнинг узук-юлуқ бўлаклари орасидан эса тепаликларнинг гаройиб қиёфаси кўриниб турарди. Узокда, мендан чап тарафда, сойлик дарахтлари устида кўтарилиган Баскервиль-холлинг ингичка миноралари туман оша аранг кўзга ташланарди. Фақат уларгина бу жойларда одам яшами ҳақида сўзларди, тепаликлар ёнбағирларида жойлашган тарихдан илгариги горларни ҳисобга олмаганди. Мен икки кеча аввал мана шу чўққида кўрган нотаниш одамнинг изи ҳам қолмаганди!

Ортга қайтаётганимда ўз аравасида рутубатли ботқоқлик томондан келаётган доктор Мортимер менга етиб олди. Шу пайтгача доктор бизга ниебатан ўта дикқатли бўлганди, бирон кун бўлмади-ки, у Баскервиль-холлга кириб, биздан хабар олмаган бўлса. Доктор мени ўз аравасига ўтқазди ва уйга ташлаб кўйишни таклиф этди. У ўз спаниелининг (овчи ит) йўқолганидан қайғуга тушган эди. Ит ботқоқ тарафга қочиб кетиб, қайтиб келмаган. Мен докторни имкон қадар овутдим, ўзим эса Гримпен ботқоғига гарқ бўлган понини эслаб, қачонлардир ўз итини кўриш Мортиморга насиб этмаслиги мумкинлигини ўйлардим.

— Айтганча, доктор, — дедим мен, у билан бирга ўнқирчўнқир йўлдан тебраниб; — сиз, эҳтимол, бу ерда ташрифиниз доирасида бўлган ҳаммани танисангиз керак?

— Ўйлайманки, ҳаммани.

— У ҳолда сиз “Л.Л.” ҳарфлари билан бошланувчи аёлнинг тўлиқ исми-шариfinи менга айта олмайсизми?

Мортимер ўйланиб қолди, кейин жавоб берди:

— Йўқ. Тўғри, фермалардаги лўли ва ишчиларга кафолат бера олмайман, аммо шахсан фермерлар ва джентри 12 лар орасида бу ҳарфлар ҳеч кимга тўғри келмайди. Йўқ, шошиманг-чи, — қўшимчаликни килди у танаффусдан сўнг; — қандай-

дир Лаура Лайонс дегани бор – мана сизга "Л. Л." Аммо у Кумби-Тресида яшайды.

– Ким у? – сұрадым мен.

– Френкленднинг қизи.

– Қанақасига! Ўша қари тентакнинг қизими?

– Айнан шундай. У бу ерларга этюд излаб келган, фамилияси Лайонс бұлған рассомга турмушга чиққан. Иигит муттаҳам бұлиб чиқди ва уни ташлаб кетди. Умуман олганда, әшитишімга қараганда, барча айбни фақат бир одамга тұнтарыш ярамайды. Отаси ундан воз кечди, чунки қиз унинг розилигисиз турмуш қурғанди, ким билади, балки бунга бошқа нарса сабаб бўлгандир. Бир сўз билан айтганда, икки аҳлоқсиз – ҳам қариси, ҳам ёши – баҳтиқаро аёлни жонидан безор қилишди.

– У ниманинг ҳисобига ҳаёт кечиради?

– Қария Френкленд, афтидан, унга майда-чуйда бериб туради, табиийки, унчалик күп эмас, чунки ўзининг ишлари ҳам ўта ачинарли ахволда. Аммо қиз қанчалик айбдор бўлмасин, унинг тобора пастга ботишига изн бермаслик керак эди. Ушбу воқеа бу ерларда ҳаммага маълум, қўшнилар эса – айнан Стэмплтон ва сэр Чарльз – унга ёрдам қўлинни чўзишди, ҳалол меҳнат қилиш учун имкон яратиб беришди. Мен ҳам бир қадар ҳайр-эҳсон қилдим. Биз унинг ёзув машинкасида ҳарф теришини ўрганиб олиши ни истардик.

Мортимер нега бу билан қизиқиб қолганимни сұради, ва мен тафсилотларга берилмаган ҳолда унинг саволига қисман жавоб бердим, негаки ишларимизга бошқа одамларни аралаштирумagan маъқул.

Эртага тонгда Кумби-Тресига йўл оламан, ва агар шубҳали ном чиқарған ўша хоним, яъни миссис Лаура Лайонс билан қўришиш насиб этса, биз олдинга катта қадам қўйган бўламиз ва жумбоқларимиздан бири ўз жавобини топади.

Дарвоқе, каминаи қулингиз оз-оздан доно ва маккорга айланиб бормоқда: Мортимер мени суроқ қилишга ўта берилиб кетганда, мен Френкленднинг бош суюги қайси турга тегишли эканини сұрадим ва шу билан вазиятни қутқариб қолдим – йўлимизнинг қолган қисми краниология13га оид

маърузага бағишлианди. Шерлок Холмс даврасида ўтказган йилларим зое кётмаган кўринади.

Ушбу рутубатли, ёмғирли куннинг тасвирига якун ясадб, Бэрримор билан кечган яна бир сухбатни ёдга оламан. Бу сухбат менга катта ёрдам берди.

Мортимер бизницида қолди ва тушлиқдан сўнг улар баронет билан экартэ¹⁴ ўйинига киришди. Хизматкор кабинетта менга қаҳва келтириди, ва мен вазиятдан фойдаланиб, унга бир неча савол билан мурожаат этдим.

— Хўш, Бэрримор, ёқимтой қариндошингиз нима қиляпти? Жўнаб кетдими ёки ҳали ҳам ботқоқда яшириниб ётибдими?

— Билмайман, сэр. Тезроқ кетса эди! Ахир уни деб ҳазилакам азоб чекдикми! Унга сўнгги бор емак олиб борганимдан бери у ҳақида ҳеч нарса билмайман, бу эса уч кун олдин бўлганди.

— Ўшанда уни кўрдингизми?

— Йўқ, сэр, аммо кейин текшириб кўрдим – егуликлар жойида йўқ эди.

— Агар емак фойиб бўлган бўлса, демак, у ҳамон ўша ерда.

— Булиши мумкин, сэр, агар уларни ўша, бошқа одам олмаган бўлса.

Менинг финжон ушаган қўлим ярим йўлда қотиб-қолди, ва беихтиёр Бэрриморга тикилиб қолдим.

— Демак у ерда қандайдир бошқа одам борлигини билар экансиз-да?

— Ҳа, сэр, ботқоқда яна бир одам беркиниб ётибди.

— Уни кўрганмисиз?

— Йўқ, сэр.

— У ҳақида қаердан биласиз?

— У ҳақида бир ярим ҳафта олдин Селден айтганди. Бу одам ҳам яшириниб олган, аммо, менимча, у каторгачилардан эмас... Бу менга ёқмаяпти, доктор Уотсон, умуман ёқмаяпти! – кутилмаган шиддат билан оғзидан чиқиб кетди Бэрриморнинг.

— Кулоқ солинг, дўстим! Мен бу ерда хўжайнингизномидан ҳаракат қиляпман. Мен унга ёрдам бериш учунгина келдим. Менга очиғини айтинг: сизга айнан нима ёқмаяпти?

Бэрримор лов этиб кетганидан афсусланиб ва изтиробга солаётган ҳисларини етказиб бериш учун керакли сўз топа олмай бир муддат иккиланиб қолди.

– У ерда содир бўлаётгандарнинг ҳаммаси, сэр! – хитоб қилди у ваниҳоят, ботқоқликка чиқувчи, ёмғир сувлари оқиб тушаётган деразага ишора қилиб. – Бу яхшиликка эмас. У ерда қора ишлар амалга оширилмоқда, сўзимга ишонинг! Энди фақат бир нарсани хоҳлайман: Сэр Генри бу ердан имкон қадар тез Лондонга кетишини.

– Сизни нима шу қадар қўрқитиб юборди?

– Сиз сэр Чарльзнинг ўлимини эслаб қўринг! Терговчи нималар дегани аҳамиятсиз! Кечалари ботқоқда нималар бўлаётганини эшитиб қўринг. Ахир инсонлар ҳеч қандай пул эвазига ҳам у ерга қуёш ботгандан сўнг боришни исташмайди... У ерда беркиниб ётган ва кимнидир пойлаётган одам-чи, – у кимнинг изига тушган? Буларнинг бари нимани англатади? Йўқ, Баскервиллар фамилиясини олганлар учун бу яхшилик билан тугамайди, сэр Генрининг янги хизматкорлари келиб ишга киришадиган ва мен бу ердан кетишим мумкин бўлган кунни орзиқиб кутмоқдаман!

– Ўша одам ҳақида менга гапириб беринг, – дедим мен.

– У ҳақида нима биласиз? Селден нима деганди? Номаълум кимса қаерда ва нима учун беркинганини у биладими?

– Селден уни икки марта қўрган, аммо у ўта эҳтиёткор ва айёр. Аввалига Селден уни полициячи деб ўйлаган, кейин бу ерда бошқа гап борлигига амин бўлган. Қўринишидан у ҳақиқий жаноб, аммо у ерда нима қилаётганини тушуниб бўлмайди.

– У қаерга беркинган?

– Селденнинг айтиши-ча, тепалик ёнбағридаги эски ғорларда – биласизми-йўқми, у ерда қадимда одамлар истиқомат қилган тош ғорлар бор.

– У нималар билан озиқланади?

– Селден унинг ёнига қандайдир болакай келиб туришини қўрган. Афтидан, бола унга Кумби-Тресидан егулик ва бошқа нарсалар келтириб турса керак.

– Яхши, Бэрримор. Биз бошқа сафар яна шу ҳақда сухбат қурамиз.

Хизматкор хонадан чиққанида, мен дераза ёнига яқинлашиб, хира дераза оша осмонда сузиг юрган булутлар ва шамол тебратаетган дараҳтларга қарадим. Агар бу ҳавода ҳатто уйда ҳам нокулай бўлса, ботқоқдаги тош ғори ичида яшаш жуда қийин бўлса керак! У қанчалик нафрат ўтида ёняпти-ки, шундай жойда ва шу вақтда пистирмада ўтирса! Ўша одамни бу қадар оғир синовдан ўтишга нима мажбур қилган?

Шу ғорлардан бирида мени қийнаб келаётган ўша вазифанинг асл моҳияти яширин. Онт ичаман-ки, бир кун ҳам ўтмасдан, мен имкон қадар бор куч-ғайратимни сарфлаб, бу сирнинг ечимигача етиб бораман!

XI БОБ

ГРАНИТ УСТУНДАГИ ОДАМ

Сўнгти бобни таникил этган кундалигимдан келтирилган парчалар бизни 18 октябрга тақаб олиб келди, яъни бу бари ақлга сиғмас ҳодисалар ўзининг даҳшатли ечими томон силжиган ўша санага. Сўнгти кунлар воқеалари хотирамга шу қадар мустаҳкам мухрланди-ки, улар ҳақида гапириб бериш учун қайдларимга қараб қўймасам ҳам бўлади.

Хуллас, энг аҳамиятли иккита вазиятни аниқлашим арафасидаги кундан бошлаймиз. Биринчиси: Кумби-Тресилик Лаура Лайонс сэр Чарльз Баскервилга нима деб ёзган ва унга ўз ўлимини кутиб олган айнан ўша жойга учрашув тайинлаган (бундан ташқари, худди ўша белгиланган вақтда) ё тайинламаганини аниқлаш, ва иккинчиси: ботқоқда беркиниб ётган одамни тепалик ёнбағридаги тош ғорлардан излаб кўриш керак. Энди фақат жасорат ва ўткир зеҳн етишмаслиги менга ушбу икки жумбоқни ечишга ҳалақит қилишини тушунардим.

Ўша оқшом баронетта миссис Лайонс ҳақида сўзлаб бера олмадим, чунки доктор Мортимер у билан қарта ўйнаб, кеч тунгача қолиб кетди. Аммо эртаси куни нонушта вақтида мен ўз кашфиётим билан ўртоқлашиб, бирга Кумби-Треси-

га бориб келишни таклиф этдим. Аввалига у жон деб рози бўлди, аммо икковлон яхшилаб ўйлаб кўриб, бир ўзим бо-ришим маъқул бўлишини тушундик. Ушбу ташриф қанча-лик расмий бўлса, шунчалик кам натижага эришамиз. Ва мен виждоним қийналмаган ҳолда сэр Генрини уйда қол-дирдим, ўзим эса янги қидиувлар сари отландим.

Кумби-Тресига етиб келгач, Перкинсга отларни ушлаб туришни буюрдим ва суроқ қилишим лозим бўлган хоним ҳақида маълумотлар тұпладим. Унинг уйини топиш қийин бўлмади – у қишлоқнинг нақ марказида турарди. Эшикни очган хизматкор қиз алоҳида такаллуфсиз мени меҳмонхона га олиб кирди, у ерда ёзув машинкаси ёнида бир аёл ўти-рарди. У мулоим табассум билан мени қаршилаш учун турди, аммо нотаниш кимсани кўриб, қовоғини уйди, яна қайтиб ўрнига ўтиреди ва ташрифимнинг мақсадини сўради.

Миссис Лайонс бир қаращда мени ўз гўзаллиги билан лол қолдирди. Оч-жигарранг кўзлар, қизғиш-кўнғир соchlар, сеп-кил билан безангандан анор юзлар, – унинг қизиллиги оқ атиргулнинг нақ юрагида яширин бўлган ажойиб тусда. Қайта-раман, биринчи таассурот жуда кучли эди. Бироқ, яхшилаб разм солиб, танқидий оҳангта созландим. Бу чехрада ёқим-сиз, қўпол нимадир бор эди – унинг асл гўзаллигини ё лаби-нинг атрофидаги иродасиз ажинлар, ёки нигоҳидаги қатъий-лик бузуб турарди. Аммо бу фикрлар менинг ҳаёлимга жуда кеч келди. Биринчи дақиқада қаршимда жуда гўзал аёл ўти-ганини ва шу аёл менинг нима учун келганимни сўраётгани-ни шунчаки ҳис этдим. Ва фақат ўшандагина ташрифимнинг мақсади нақадар нозиклигини англаб етдим.

– Отангизни таниш баҳтига мұяссар бўлганман, – де-дим мен.

Сўзларимнинг боши анчайин омадсиз бўлди, ва хоним буни шу заҳотиёқ менга билдириди.

– Отам билан бизни ҳеч нарса боғламайди, – деди у. – Унинг олдида ҳеч қандай қарзим йўқ ва унинг дўстларини ўзимники деб ҳисоблай олмайман. У ўзини оталик ташви-шлари билан юкламайди. Агар марҳум сэр Чарльз Баскер-виль ва бошқа бальзи меҳридарё инсонлар бўлмаганида, оч қолишимга тўғри келарди.

— Мен айнан мархум сэр Чарльз Баскервиль ҳақида гаплашмоқчи эдим.

Унинг оқариб кетган юзидағи сепкиллари яққол күринди.

— Сизни айнан нима қизиқтиради? — сүради у, аёлнинг бармоқлари ёзув машинаси ҳарфларига асабий тегиб қўйди.

— Сиз у билан таниш бўлганмисиз?

— Айтдим-ку, унинг олдида қарздорман. Агар оёққа туришга муваффақ бўлган бўлсан, бу асосан у томонидан тақдиримга қўшган ҳиссаси билан изоҳланади.

— Сиз у билан хат ёзишармидиз?

Хоним менга тезкор нигоҳини қадади, ва оч-жигарранг қўзларда ғазабнок ўт чақнади.

— Менга бу сўроқнинг мақсадини тушунтириб берсангиз, — деди у кескин оҳангда.

— Бунинг мақсади фақат битта: сиз учун ноҳуш кечадиган ошкор бўлишдан сақланиш. Келинг, шу ерда гаплашиб олайлик, акс ҳолда бу бизнинг қўлимизда бўлмайди, кейин бари ёмон натижа билан тугаши мумкин.

Унинг ранги янада оқарди, аёл узоқ сукут сақлади. Кейин бирдан менга қараб, қўрс ва кишининг жигига тегадиган оҳангда деди:

— Яхши, мен розиман. Нимани билишни истайсиз?

— Сиз сэр Чарльз билан хат ёзишганмисиз?

— Ҳа, унга бир-икки марта хат битганман, бағрикенглиги ва назокати учун миннатдорлик билдиранман.

— Ўша мактубларнинг санаси ёдингиздами?

— Йўқ.

— У билан шахсан учрашганмисиз?

— Бир-икки бор, Кўмби-Тресига келган пайтида. Сэр Чарльз жуда камтар инсон эди, ўз эзгу ишларини кўз-кўз қилишни ёқтирамасди.

— Сиз кам ёзишгансиз, кам учрашгансиз, шунга қарамай сизнинг ишларингиздан шунчалик хабардор-ки, ҳатто тез-тез ёрдам бериб турган! Қанақасига?

У менинг илмоқли саволимнга ўйланиб ўтирмасдан ҳам жавоб берди:

— Менга нафақат у, балки аянчли қисматимни билган бошқа жанобларнинг умумий саъй-ҳаракатлари билан ёр-

дам беришди. Улардан бири жаноб Стэмплтон эди, сэр Чарльзниң құшниси ва яқын дүсті. У менга ўта меҳрибонлик күрсатған, ва сэр Чарльз у орқали мен билан танишди.

Мен сэр Чарльз бир неча бор Стэмплтонга ўзининг хайрия ишларини юритишни топширганини билардим, ва шунинг учун ҳам бундай тушунтиришни ҳақиқатнамо деб топдим.

– Энди айтинг-чи: сэр Чарльзга ёзган хатларингизда шахсан учрашишни сұрамаганмисиз?

У ғазабнок қизиши:

– Мен бундай саволни ўринсиз деб биламан, сэр!

– Кечирасиз, хоним, аммо мен уни тақрорлашга мажбурман.

– Яхши, жавоб бераман: албатта – йўқ!

– Ҳатто сэр Чарльзниң ўлими куни ҳамми?

Унинг юзидағи қизиллик кўз очиб юмгунча қаергадир ғойиб бўлди; менга қараб турган чехранинг ранги-кути ўчди. Қовжираган лаблар титради, ва мен яна бир “йўқ”-ни эшитишдан кўра кўпроқ кўрдим.

– Хотирангиз аниқ панд берәётган кўринади. Мен ҳатто хатингиздан бир жумлани келтириб ўтишим ҳам мумкин. У ерда: “Ўтиниб сўрайман, жентльмен бўлинг, бу хатни ёқиб ташланг ва кечки соат ўнда кўча эшиги ёнида бўлинг” деб ёзилганди.

Назаримда яна бир сония – ва миссис Лайонс ҳушидан кетгандек кўринди, аммо у улкан ирода кучи билан ўзини енга олди.

– Демак, дунёда тартибли жентльменлар қолмаган эканда? – деди у аччиқланиб.

– Сиз сэр Чарльзга нисбатан адолатсизлик қиляпсиз: у сизнинг илтимосингизни адо этган. Аммо баъзида ҳатто ёнган мактубни ҳам ўқишининг имкони бор. Энди ўша куни мактуб ёзганингизни тан оласизми?

– Ҳа, ёзгандим. Рад этмайман! – хитоб қилди у, ўз сўзларига бутун қалб-кўрини бағишлиб. – Бу хатдан уядидиган жойим йўқ. Мен ундан ёрдам сўрагандим. Агар у билан гаплашиб олишга муваффақ бўлсам, мени қўллаб-куватлашига ишонган эдим.

– Учрашув учун нега айнан шу вақтни белгиладингиз?

— Мен унинг эртаси куни Лондонга кетишини ва, эҳтимол, бир неча ой келмаслигини эшитиб қолдим. Ундан олдин келишга имконим бўлмади, бунга ўзига яраша сабабларим бор.

— Нега учрашувни ҳиёбонга тайинладингиз? Уйда учрашсангиз бўлмасмиди?

— Сизнинг-ча, аёл киши шундай бемаҳалда бўйдоқ одамнинг уйига кела оладими?

— Яхши. Учрашувга келганингизда нима бўлди?

— Мен ҳеч қаерга бормадим.

— Миссис Лайонс!

— Мен учун муқаддас бўлган барча нарса ҳаққи онт ичаман, мен у ерга бормадим! Менга ҳалақит бериб қолишиди.

— Нима ҳалақит қилди?

— Бу менинг шахсий ишим, бу ҳақида гапира олмайман.

— Демак, сиз сэр Чарльз билан уни ўлим кутиб турган ўша жойга, ва ҳатто ўша вақтда учрашув белгилаб, ўзингиз бормагансиз?

— Бу асл ҳақиқат.

Менинг-қолган бари ҳийла-найрангларим иш бермади, у ўз сўзида қатъий туради.

— Миссис Лайонс, — дедим мен, ушбу узун ва натижасиз сўровни якунлаб, — сиз очиқ-оидин тағлишишни истамајпсиз ва бу билан бўйнингизга оғир масъулиятни юклайпсиз. Ҳолатингиз ўта нозик. Агар полицияга ёрдам сўраб мурожаат этсам, бу нақадар сизни обрўсизлантиришига ишонч ҳосил қиласиз. Айтайлик, ҳеч нарсада айбингиз йўқ, нега унда биринчи сўзданоқ сэр Чарльзнинг ўлими куни унга жўнатилган хатингизни тан олмадингиз?

— Мен бундан ёлғон хулосалар ясалишидан ва мени ноҳуш ҳодисага тортишларидан кўркқандим.

— Нега сэр Чарльздан хатни ёқиб юборишни талаб қилидингиз?

— Агар уни ўқиган бўлсангиз, бу сизга аён бўлиши керак.

— Мен хатингизни ўқидим, демадим.

— Сиз хотирангиздаги бутун бир жумлани келтириб ўтдингиз.

— Фақат қўшимчасини. Сизга айтганимдек, мактуб ёқиб юборилганди, уни бутунича ўқишига муваффақ бўлмадим.

Саволимни яна бир бор қайтараман: нега сэр Чарльздан хатни ёкиб юборишни талаб қилдингиз?

– Бу фақат менга тегишли.

– У ҳолда сиз янада күпроқ оммавий терговдан сақланишингиз лозим.

– Яхши, сизга ҳаммасини сўзлаб бераман. Агар аччиқ қисматим ҳақидаги миш-мишлар сизнинг қулоғингизга ҳам чалинган бўлса, у ҳолда ўйламай турмуш қурганим ва бундан қаттиқ афсусланганимни билсангиз керак.

– Ҳа, қисман эшитгандим.

– Ўшандан бўён мен нафратланадиган эр ўз хираликлари билан мени таъқиб этади. Қонун у тарафда, ва мен ҳар куни хавф остидаман, у мени бирга ҳаёт кечиришга мажбур қиласди, деб қўрқаман. Сэр Чарльзга хат ёзишимдан олдин, мен эркинликка эришишим мумкинлигини билиб олдим, аммо бу учун катта миқдордаги пул зарур эди. Эркинлик менга ҳар нарсани беради: руҳий ҳотиржамлик, баҳт, ўз хурматимни – мутлақо ҳаммасини! Сэр Чарльзниң бағрикенглиги ҳаммага маълум, ва мен унга ўз дардимни сўзлаб берсам, менга ёрдам бериши мумкин деб ўйладим.

– У ҳолда нега учрашувга келмадингиз?

– Чунки бу вакт ичида бошқа қўллардан ёрдам олишга улгурдим.

– Бўлмаса қайта хат битиб, нега кела олмаслигингизни тушунтириш керак эди!

– Шундай қилмоқчи эдим, аммо эртасига тонгда газетада унинг ўлими ҳақидаги хабарни ўқиб қолдим.

Ҳикоя етарлича боғланишли бўлиб чиқди ва менинг саволларим унинг ҳаққонийлигига путур етказа олмасди. Буларнинг барини бир усул билан текшириб қўриш кифоя: миссис Лайонс сэр Чарльзниң ўлимидан кейин тез орада қўйди-чиқди ишини бошладими ёки йўқми билиш лозим.

Аёл учрашувга келмадим, дея алдаши мумкин эмасди, чунки у Баскервиль-холлга шарабанда бориб, Кумби-Тресига фақат тонготар пайти қайтган бўларди. Бундай сафарни сир сақлашнинг иложи йўқ. Демак, у ҳақиқатни сўзлаяпти ёки ҳар ҳолда ҳақиқатнинг бир қисмини аён этди.

Мен унинг ёнидан миям гангиган ва ўз омадсизлигидан ранжигиган ҳолда кетдим. Яна қаршимда мақсадим йўлида тинмай ўсиб чиқаётган ўша қалин девор. Бу аёлнинг сухбатимиз чоғидаги юзини ва ўзини тутишини эслаб, унинг кўп нарсаларни ичида сақлаб қолганига тобора амин бўлардим. Нега у бирдан бу қадар оқариб кетди? Нега ҳар бир сўзини деярли куч билан суғуриб олдим? Нега у фожиа юз берган вақтта белгиланган учрашувга бормади? Ҳар ҳолда буларнинг сабаби у менга уқтироқчи бўлганидек оддий бўлмаса керак. Ҳа, бу ерда ҳеч нарса қилишнинг иложи йўқ! Ботқоқдаги тош форларга олиб борувчи бошқа излардан боришга тўғри келади.

Аммо бу излар ўта ноаник эди, тарихдан илгариги одамнинг туарар-жойлари билан тўла тепаликлар ёнидан ўтиб, бунга тўла ишонч ҳосил қилдим. Бэрримор номаълум кимса ташландик форлардан бирида беркиниб ётганини айтди, аммо бу ерда улар жуда кўп! Умуман олганда, Бэрриморнинг йўл-йўриқларидан ташқари ўзимнинг ҳам шахсий мудоҳазаларим бор эди, чунки бу одамни ўз кўзларим билан гранит устун чўқисида кўрдим. Демак, қидирувни ҳам айнан ўша ердан бошлаш лозим. Мен бу ердаги ҳар бир ғорни кўздан кечириб чиқаман ва охир оқибат ўзимга керагини-топаман. Агар нотаниш кимса қўлимга тушса, нега у шу қадар қатъийлик билан ортимиздан қузатиб юрганини тан олишга мажбур қиласман. Майли, бунинг учун тўппонча билан қўрқитишига тўғри келса ҳам. У Холмсдан одамлар билан гавжум Риджент-стритга қочиб кетди, аммо бу ерда, овлоқ ботқоқликда бунга муваффақ бўла олмайди. Агар мен ўша ғорни топа олсан-у, унда яшовчи кимса у ерда бўлмаса, майли – қачон ортига қайтса ҳам, келишини кутиб ўтираман. Холмс бу одамни Лондонда кўлдан бой берди. Агар уни тутиб олсан, нақадар тантана қилган ва бу билан устозимдан устун келган бўлардим!

Ушбу тергов давомида омад биздан бир неча бор юз ўғирди, аммо у ҳозир менга томон қиё боқмоқда. Ва оқ сочили, қирмизи юзли жаноб Френкленднинг ўзгинаси омад даракчиси бўлиб хизмат қиласми. У мени ўз богининг қатнов кўчасига олиб чиқувчи эшиги ёнида қутуб Ҷадди.

– Хайрли кун, доктор Уотсон! – бақирди у үзига хос бўлмаган хушмуомалалик билан. – Отларингизга дам беринг! Киринг, мен билан бирга севининг, бир қадаҳдан шароб ичамиз.

Жаноб Френкленднинг ўз қизига қилган муносабати ҳақида эшитганимдан сўнг унга нисбатан алоҳида дўстона ҳисларни тия олмасдим, аммо мен нима бўлганда ҳам Перкинсни уйга жўнатиб юборишни хоҳлардим, ва бу баҳона айни муддао бўлди. Мен аравадан тушдим ва сэр Генрига тушликкача қайтишимни айтиб қўйишини сўрадим, сўнгра Френкленднинг ортидан тўғри ошхона томон юрдим.

– Бугун мен учун тантанали кун, сэр, ҳақиқий байрам! – маълум қилди у шодон қаҳқаҳлаб. – Мен иккита суд ишини ютиб чиқдим. Энди бу ердаги омма қонун бу қонун эканини ва менинг қиёфамда итоат этмаганларнинг бошига жазо ёғдиришдан кўрқмайдиган одам билан иш кўришини тушуниб олади. Мен қария Мидлтоннинг ҳиёбони бўйлаб эркин ўтиш ҳуқуқини қўлга киритдим – нақ ҳиёбоннинг ўзидан, сэр! – унинг эшигидан юз қадам наридан! Ҳуш, бунга нима дейсиз? Биз ҳали магнатларимизнинг ҳам адабини берамиз, лаънат бўлсин уларга! Билиб қўйишин, уларга ҳеч ким общини ҳуқуқини жазосиз поймол этишга изн бермайди! Бундан ташқари, мен ўрмонга кириш йўлини тўсдим, бу ердаги омма у ерда пикник уюштириши ни одатга айлантиришганди. Бу нобакорлар ўзини гўё ҳуссий мулкка эгалик ҳуқуки мавжуд эмасдек тутишади! Улар ҳар ерда бўш шишелар, қоғоз парчалари ва турли чиқиндиларни ташлаб кетиш мумкин, деб ўйлади. Икки иш ҳам якунланди, доктор Уотсон, ва иккиси ҳам менинг фойдамга. Кўпдан бери бундай баҳтли куним бўлмаган эди – сэр Джон Морлендни браконьерлик учун жавобгарлика тортганимдан бери, ўшанда у ўз қўтонидаги қўёnlарни овларди.

– Бунга қандай эришдингиз?

– Суд архивларига мурожаат этинг, сэр, сарф этган вақтингизга ачинмайсиз. “Френкленд Морлендга қарши”. Иш Лондонда кўриб чиқилганди. У менга икки юз фунтга тушди, аммо унда ютиб чиққандим!

– Бу сизга нима бердай?

– Ҳеч нима, сэр, мутлақо ҳеч нима. Бу ишларда шахсий манфаатдорлигим йўқлигидан ғуурланаман. Мен шунчаки ижтимоий бурчимни бажаряпман. Шубҳам йўқ, Фернворси қишлоғи аҳолиси бугун тунда менинг ясама тулумимни гулханда ёқишиди. Улар охирги марта бу ишни амалга оширганида, полиция бундай тартибсизликка якун ясашини талаб қилдим. Ахир бизнинг графлигимизда полиция хукумати ўзини ўта шармандали тутади, сэр! Мен уларнинг ҳимоясига таянишга ҳақлимсан, улар эса уни менга кўрсатишмаяпти! Щошмай туринг, “Френкленд полицияга қарши” иши жамиятнинг эътиборини ўзига жалб қилиши тайин. Менга нисбатан аглахона муносабатда бўлгани учун маҳаллий хукумат ҳали афсусланишига тўғри келишини айтиб, огоҳлантиргандим, ва мана, менинг сўзларим рўёбга чиқди.

– Қандай қилиб? – сўрадим мен.

Қария менга маънодор нигоҳ ташлади:

– Улар ниманидир билишни жуда исташади, менга эса айрим нарсалар маълум. Аммо мен ҳеч қачон бу муттаҳамларга ёрдам бермайман!

Мен бу вайсақи одамдан тезроқ қутулиш учун баҳона излашга тушгандим, бироқ унинг охирги сўзлари мени қизиқтириб қўйди. Аммо менга қари аҳлоқсизнинг қайсар феъл-автори маълум эди; унинг ҳикоясига қизиқиш билдирганинг ҳамоно, у жим бўлиб қолишини билардим ва шунинг учун тамоман бепарво оҳангда сўрадим:

– Яна браконьерлик бўлса керак-да?

– Ҳа ҳа-ҳа! Йўқ, дўстим, бу ерда иш анча жиҳдий. Бу иш қочоқ каторгачига боғлиқ бўлса-чи?

Мен сапчиб тушдим:

– У қаерга беркинганини биласизми?

– Аниқ жойини, эҳтимол, билмасман, лекин изидан полициячиларни жўнатиш кўлимдан келади. Наҳотки калленгизга келмаган бўлса, бу одамни қандай тутиш мумкин: каторгачига ким овқат олиб келаётганини билиб олсак бўлгани, унинг ортидан кузатиб, жиноятчини қўлга тушириш осон бўлади.

Қария шу қадар ҳақиқатга яқин эди-ки, ҳатто ўзимни йўқотиб қўйдим.

– Ҳа, тұғри, – дедим мен. – Аммо нега каторгачи ҳали ҳам ботқоқда беркиниб ётибди, деб үйлаяпсиз?

– Негаки мен унга ким егулик олиб боришини үз күзларим билан күрдим.

Бәрримор ҳақидағи ҳаёлдан юрагим тұхтаб қолаёзди. Агар у мана шу ёвуз, олғир чолнинг қулига тушиб қолса борми, ишлари пачава. Гапнинг давомини ҳам эшитмасдан, нафасим қайтди.

– Тасаввур қиялпсизми, емакни бола олиб келаркан! – давом этди Френкленд. – Мен ҳар куни уни томимдаги дурбин орқали кузатаман. У доимо битта йўлдан ва бир хил вақтда қатнайди. Кимга? – деган савол берамиз. Албатта, каторгачига!

Мана у, омад, ваниҳоят! Аммо мен бунга қанчалик қизиши билдирганимни сездирмадим. Бола! Бәрримор бизнинг нотаниш кимсага нарсаларни бир бола келтиришини айтганди. Демак, Френкленд ўша одамнинг изига тушган ва каторгачининг бу ерда алоқаси йўқ. Агар чолдан ҳамма гапни билиб олишга эришганимда, бу мен узоқ ва ҷарчоқли қидиравлардан ҳалос этган бўларди. Аммо бу ўйинда ишончсизлик ва тўла бепарволик менинг кузирим бўлиб қолаверди:

– Менимча эса, у шу ерлик қандайдир чўпоннинг ўғли бўлса керак. Эҳтимол, у отасига овқат олиб келар.

Кичиккина қарши сўз қатъий чолни аччиқлантириди. Унинг ғазабнок кўзларидан ўт чақнади, қутурган мушук мисоли ҳурпайди.

– Сизга шундай туюляптими, сэр? – деди у ва қўлини чўзиб қаршимизда ясланиб ётган ботқоқликка ишора қилди: – Ҳув анави гранит устунни кўряпсизми? Ҳуш! Унинг ортидаги тёрн буталари билан қопланган, унча баланд бўлмаган тепаликни-чи? Бу ботқоқликдаги энг тошли жой. У ерда чўпонлар нима қиласи? Сизнинг тахминингиз шунчаки бемаънилик, сэр!

Мен буни ҳисобга олмаганимни қисқача тан олиб қўя колдим. Менинг итоаткорлигим Френклендга маъқул келди ва у ўз нутқида давом этди:

– Ишончингиз комил бўлсин, сэр, мен ҳеч қачон шошилинч қарор чиқармайман. Мен тугун кўтарган бу болакайни биринчи марта кўриб турганим йўқ. Ҳар куни, баъзида

эса ҳатто кунига икки марта... шошманг, доктор Уотсон!... Бу кўз алданишими ёки анави тепалик ёнбағрида нимадир ҳаракатланяптими?

Дарҳақиқат, мен ҳатто бир неча миля наридан ҳам тўқ-яшил ёнбағирда кичик қора нуқтани кўрдим.

— Юринг, сэр, юринг! — қичқирди Френкленд, зинадан юқорига интилиб. — Ва сиз уни ўз кўзингиз билан кўрасиз!

Ясси томда учёёққа ўрнатилган катта кузатиш дурбини турарди. Френкленд унга ёпишди ва завқли ҳайқириқ овози янгради:

— Тезроқ, доктор Уотсон, тезроқ! У тепалик ортига беркиниб олмагунча!

Чиндан ҳам ёнбағир бўйлаб елкасига тугун илиб олган бир бола юқорига қараб аста чиқиб кетарди. Мана у тепалик учига чиқди, ва мен унинг жулдур кийимдаги бесўнақай қомати совуқ мовий осмонда яққол ажралиб чиққанини аниқ-тиниқ кўрдим. Бола ён-атрофига зимдан нигоҳ ташлади, афтидан, ортидан ҳеч ким келмаётганига амин бўлди ва тепалик ортида гойиб бўлди.

Хўш, қалай, тўғри гапирибманни ёки йўқми?

— Чиндан ҳам — бола, — ва унинг ўша ерга ўғринча боришига бирон бир сабаб бўлса керак.

— Бу сирди сабабни ҳатто полициячи констебль ҳам фахмлаган бўларди. Аммо мен уларга бир оғиз ҳам гапирийман, сиздан ҳам, доктор Уотсон, шуни илтимос қиласман — ҳеч нарса деманг. Тушундингизми! Бир сўз ҳам деманг!

— Хоҳишингиз.

— Улар ғазабни келтирадиган даражада менга бепарвонлик билан қарашади. “Френкленд полицияга қарши” иши амалга ошса, мамлакат бўйлаб қаҳр-ғазаб тўлқини кўтарилади. Йўқ, менинг ёрдамимга умид қилишмасин! Ўша муттаҳамлар тулум ўрнига ўзимни ёқишича ҳам, бу полициячилар ҳатто бармоғини ҳам қимиrlатмайди... Нега, кетяпсизми? Наҳот шундай қувончли воқеани нишонлаб, менга мана бу графикни бўшатишига ёрдам бермасангиз?

Аммо мен ҳеч қандай кўндиришларга унамадим, чол мени уйимгача кузатиб кўйишини маълум қилганда эса, уни ниятидан аранг қайтардим. У мени кўриб тургунча

тұғри иүлдан юриб бордим, аммо кейин болакай беркин-
ган үша тош тепалик сари интилдім.

Хаммаси кутилгандан ҳам аъло кечарди, ва мен ҳәйлан
үзимга үзим сүз бердим: агар тақдир ҳадя этган ушбу ба-
тли вазиятдан фойдаланишни үддалай олмасам, бунинг
сабаби ҳар нарса булиши мумкин, фақат мен томондан
куч-куват вә қатъият етишмөвчилиги әмас.

Чүккіга чиққанимда қүёш ботаётганди, ва тепалик-
нинг нишаб ёнбағри бир томондан тилла-яшил тусда тов-
ланиб, бошқа томони – кулранг сояға чүкарди. Узокда, нақ
үфқ остида ғира-шира туман ёйилған булиб, унинг ораси-
дан Тулки устунининг ғаройиб қиёфаси намоён бұларди.
Атрофда на бирон сас, на ҳаракат бор. Фақат қандайдир
катта кулранг қүш – ё чайка, ё чонғулдоқ – мөвий осмонда
баланд парвоз қиласы. У ва мен – биз иккимиз улкан ос-
мон гумбази ва унинг остида ястаниб ётган дашт орасидаги
ягона тирик мавжудотлар әдик. Ботқоқликларнинг яланғоч
кенглиги, одамсизлик, очилмаган сир ва зиммамдаги вази-
фанинг аҳамияти – буларнинг бари юрагимни ғаш қиласы-
ди. Мен излаган бола ҳеч қаерда күрінмасди. Аммо тепа-
ликлар орасида, нақ пойғагида, қадимти тош горлар жой-
лашған булиб, ва уларнинг доираси үртасидаги биттаси
эътиборимни тортди, унинг омон қолған қуббаси ёғин-
гарчилик кунлари ҳимоя вазифасини үташи мумкин әди.
Уни күриб, юрагим гүпиллаб ура бошлади. Үша одам ай-
нан мана шу горда беркинганды булиши керак. Ванихоят ме-
нинг оғим унинг бошпанаси останасига қадам босади – у
күлімгә түшди!

Мен оҳиста қадамлар билан шу тош туйнук ёнига яқин-
лашдым – худди Стэмплтон эхтиёткорлық үз матрапини
капалак томон олиб бораётгандек! Яқинроқ бориб, бу жой
күчіб кириб үзлаштирилған эканига мамнуният билан
амин бұлдым. Тошлар орасидаги аранг сезиларли йұлак
кириш қисми вазифасини үтовчи тирқишиң олиб борар-
ди. Горнинг үзидан ҳеч бир овоз әшиналасди. Номаъ-
лум киши ёки у ерга беркиниб олған, ёки ботқоқда изғиб
юрибди. Кутилаётганды учрашувни үйлаб, асабларим үтә
таранг тортилди. Папиросни бир четта улоқтириб, түппон-

чамнинг дастасидан тутдим, кириш жойига тезда яқинлашиб, ичкарига мўраладим. Фор бўум-бўш эди.

Аммо сезиш қобилиягим мени алдамаган эди: бу ерда аниқ кимдир яшаган. Қачонлардир неолитик одам ётган тош тўшакда сув ўтказмас плашга ўралган адёллар ётарди. Ибтидоий ўчоқда бир уюм кул кўзга ташланди. Унинг ёнида қандайдир ошхона жихозлари ва ярим чеклак сув турарди. Бир тўп бўш консерва идишлари бу ерда анчадан бери одам яшашидан далолат берарди, кўзларим ярим қоронғуликка мослашганида эса, бурчакда турган темир кружка ва бўшатилган виски шишасини кўрдим. Ўртада стол вазифасини ўтаган ясси тош турар, унинг устида эса – кичкина тугунча. Ҳойнаҳой, бу мен кузатув дурбинидан кўрган ва болакайнинг елкасига илинган ўша тугунча бўлса керак. Унинг ичида нон ва икки дона консерва бор эди – бирида дудланган тил, иккинчисида шарбатга солингтан шафтоли. Булатнинг барини кўздан кечириб, тугунни жойига қўймоқчи бўлганим ҳамоно, дафъатан юрагим орқага тортиб кетди: тош устида алланималар ёзилган бир варақ қоғоз турарди. Мен уни қўлимга олиб, қаламда ажи-бужу қилиб ёзилган сўзларни аранг англаб, қуидагиларни ўқидим: “Доктор Уотсон Кумби-Тресига жўнаб кетди”.

Бир муддат қўлимда қоғозни тутганча қимир эта олмадим ва ушбу қисқа номанинг моҳияти устида бош қотирдим. Демак, нотаниш одам сэр Генрининг эмас, менинг ортимдан кузатаётган эканда? У мени ўзи таъқиб этмай, ортимдан бошқа одамни ёллабди – эҳтимол, айнан шу болакайнидир? Ва бу унинг охирги хабари. Эҳтимол, кузатув шу ерда яшаеттагимдан бери олиб борилаётган бўйса керак. Ахир шу пайттacha бу ерда қандайдир номаълум кучлар ҳаракатланаётганини ва улар атрофимиизда эҳтиёткорлик ва маҳорат билан нозик гўр тўқиётганини, унинг енгил тегиб ўтишини биз фақат баъзида, энг оғир дақиқаларда ҳис этишимизни сезаётган эдим.

Бу мактуб, шубҳасиз, ягона эмас. Мен ён-атрофга қарадим, лекин бошқа ҳеч нарса топа олмадим. Ўзига шу қадар ғалати бошпанга топган бу одам ёки унинг нияти ҳақида бир хуло-сага келиш учун бирон бир изларни ҳам топмадим. Ў, кўриниб турганидек, жуда қаноатли ва турмуш қулайликларига

алоҳида аҳамият қаратмайдиган одам эканини англадим, холос. Сүнгти кунларда кузатилган шаррос ёмғирларни эслаб ва гор гумбазида кўриниб турган тешикка қараб, шундай ноқулий жойда яшашга ҳам кўнган бу одам нақадар ўз ишига муккасидан кетганини тушундим. Ким у – бизнинг ашадди душманизми ёки қўриқловчи фариштамиз? Ва мен буларнинг тагига етмасдан туриб, ғордан чиқмасликка қарор қилдим.

Куёш уфқ ортига беркиниб, гарб томондаги осмон тилларнганда товланарди. Ботаётган қуёшнинг шуъласи қизилсифат дод булиб узоқдаги Гrimpen ботқогининг тошқинига чўкканди. Узоқдан Баскервиль-холл миноралари, улардан сал нарида эса Гrimpen томлари устидан кўтарилаётган тутун аранг кўриниб турарди. У ва Баскервиль-холл орасида, тепалик ортида Стэмптонларнинг уйи жойлашган. Оқшомнинг тилларанг шуъласи ҳамма нарсага мислсиз жозиба ва ҳаловатли осудаликни бахш этарди! Аммо менинг юрагим табиат чўмилган ушбу тинчликка ишонмас ва муқаррар, сония сайин яқинлашиб келаётган учрашув ўзида жо этган даҳшатли но маълумликдан дук-дук урарди. Асабларим таранг тортилган бўлса ҳам кучли қатъият билан ўтирадим, ва қоронғу ғорда ғамгин қайсарлик билан унинг эгасини кутардим.

Ваниҳоят мен уни эшитдим. Мана унинг пошнаси тошга тегди. Яна бир марта... яна... қадамлар тобора яқинлашарди... Мен энг қоронғу бурчак томон сакраб ўтиб олдим ва бу одамини аниқ куриб олмагунимча чиқмасликка қарор қилиб, тўппончамнинг тепкисини кутардим. Тащқарига жимлик чўди; афтидан, у бир жойда тўхтаганди. Кейин қадамлар яна эшитилди, ва кимнингдир сояси ғорга кириш йўлини тўсади.

– Бугун нақадар ажойиб оқшом, қадрдоним Уотсон, – деди менга жуда таниш овоз. – Димиқиб ўтиргандан нима фойда? Очик ҳаво ёқимлироқ.

XII БОБ

БОТҚОҚЛИКДАГИ ЎЛИМ

Бир муддат қулоқларимга ишонмай жим турдим, куттимаган ҳолатдан нафасимни росттай олмасдим. Кейин сўзлаш қобилиятим қайтиб, елкамдан оғир юк тушганини ҳис этдим. Бу беилтифот, заҳарханда овоз дунё бўйлаб фақат битта одамга тегишили.

– Холмс! – бақирдим мен. – Холмс!

– Чиқинг, – деди у, – ва, илтимос, тўппончага эҳтиёт бўлинг.

Мен ғордан чиқиб, уни кўрдим. Холмс тош устида ўти-
рар ва қулранг кўзлари шўх чақнаб менинг ҳайратланган
юзимга тикилиб турарди. У бу вақт ичида жуда озиб кетган-
ди, аммо кўриниши тетик, хотиржам, юзи эса қўёштафти-
дан анча қорайган эди. Сипо-енорткайими, кепи – ботқоқ-
ликни кезиб юрувчи туристнинг ўзгинаси! У ҳатто озода-
ликка бўлган ўз синчковлигига содиқ қолганди: топ-тоза қи-
либ олинган соқол, биронта ҳам доғи бўлмаган кўйлак. Гүё
буларнинг бари Бейкер-стритда юз бераётгандек!

– Бошқа яна ким ўз пайдо бўлиши билан мени шу қадар се-
винтирган бўларди-я! – дедим мен унинг қўлини қаттиқ сиқиб.

– Ҳам ҳайратлантирган?

– Ҳа, ҳақсиз.

– Аммо, ишонтириб айтишим мумкин-ки, дўстим, ёлғиз
сиз ҳайратланганингиз йўқ. Менинг вақтинчалик бошпанам-
ни топишга муваффақ бўлишингиз ҳаёлимга ҳам келма-
ганди, сизни бу ерда кўришни кутмагандим. Бу фақат ғор-
гача йигирма қадам қолганда сезилди, холос.

– Менинг изларимни таниб қолдингизми?

– Йўқ, Уотсон! Қадамингизни бошқаларникидан ажра-
та олиш жуда қийин масала, деб қўрқаман. Агар келажакда
мени қандайдир йўл билан чув туширмоқчи бўлсангиз, авва-
ло тамаки дўконингизни ўзgartиришни тавсия этаман, чун-
ки «Бредли. Оксфорд стрит» тамғаси остидаги папиросяни

қўришим билан, дўстим Уотсон шу яқин орада эканини дар-ров фахмладим. Мана у, чекиб ташлаган папиросингиз, йўлак ёнида ётибди. Афтидан, менинг бўм-бўш бошпанамга хужум ўюштириш олдидан уни ташлаб юборган бўлсангиз керак-а?

– Ҳудди шундай.

– Ўзим ҳам шундай деб ўйлагандим... Шундан кейин бирон ишнинг тагига етмагунча тинчимайдиган феъл-атворингиз менга маълум бўлгани боис, горда пистирма ташкил этганингизни ва қўлингизда тўппонча билан унинг эгасини кутиб ўтирганингизни фахмладим. Демак, сиз чиндан ҳам мени жиноятчи деб ўйлабсиз-да?

– Ким эканингизни билмагандим ва аниқлашга қарор қилдим.

– Ажойиб, Уотсон! Лекин турар-жойимни қандай аниқладингиз? Эҳтимол, каторгачи ортидан қуваётганингизда кўриб қолгандирсиз? Ўшанда хатога йўл қўйиб, ойнинг ортимдан ёритишига йўл қўйган эдим.

– Ҳа, сизни айнан ўша пайт кўриб қолгандим.

– Ва барча ғорларни бир чекадан тинтий бошладингиз, меникига йўлиқмагунча, шундайми?

– Йўқ, изингизни болакай орқали топдим – бу ерда унинг ортидан аллаким кузатяпти.

– Ҳа-я! Кузатув дурбини бор қари жанобми? Мен унинг линзасида қёш нури акс этганини кўргандим, ва аввалига бу нима эканини тушуна олмадим. – У ўрнидан туриб, ғоричига қаради. – Ўхў, Картрайт келиб кетиби-ю. Бу қандай қоғоз? Кумби-Тресига бориб келдингизми?

– Ҳа.

– Миссис Лаура Лайонс билан кўришдингизми?

– Ҳа, кўришдим.

– Ажойиб! Ўз қидирув ишларимизда, афтидан, ўзаро ёндош чизиклар бўйлаб ҳаракат қилган кўринамиз. Ҳўп майли, энди олинган маълумотлар билан ўртоқлашишимиз зарур, ва ўшанда бизда бу иш борасида озми-кўпми тасаввур ҳосил бўлади.

– Бу ерда эканингиздан жуда хурсандман! Бу бари сирлар ва зиммамдаги масъулият юкига асабларим дош бера олмай қолганди. Аммо бу ерга қандай келиб қолдингиз

ва нималар қиляпсиз? Мен бўлсанм Холмс Бейкер-стритда шантаж устида ишлайпти, деб ўтирибман!

— Мен айнан шундай деб ўйлашингизни истагандим.

— Демак, сиз менинг ёрдамимдан фойдаланиб, шу ўринда менга ишонмаётган экансиз-да! – жаҳлландим мен. – Буadolatcizlik, Холмс!

— Азиз дўстим, ҳозирги ишда ва кўпгина бошқаларида сизнинг ёрдамингиз мен учун жуда аҳамиятли бўлган. Агар мени сизни қандайдир йўл билан чув туширган деб ўйлаётган бўлсангиз, ўтинаман, жаҳлингиз чиқмасин! Очигини айтганда, бунга қисман айнан сизлар учун кўл урдим. Хавф остида эканингизни ҳис этдим ва шахсан ўзим ишни тергов қилиш учун етиб келдим. Агар сэр Генри ва сизнинг ёнингизда бўлганимда, менинг нуқтаи назарим сизнидан мутлақо фарқ қилмасди, рақибларимиз ҳам биздан кўз-кулоқ бўлиб туришарди. Баскервиль-холлга келиш мени боғлаб кўйган бўларди, ҳозир эса саҳна ортида қолиб, тамоман эркин ҳаракат қилиш имкони мумкин.

— Аммо нега-мендан беркинишни лозим топдингиз?

— Агар шу ерда эканимни билганингизда, бу бизга ёрдам бера олмасди, ва, эҳтимол, менинг фош бўлишим билан якунланарди. Сиз менга ниманидир гапириб бёришини истаб қолишингиз ёки бўлмаса сизга хос меҳрибонлик туфайли дафъатан бу ерда менга шароит яратиб беришни хоҳлардингиз. Кераксиз таваккалнинг нима кераги бор? Мен ўзим билан Картрайтни олиб келдим – хат-хужжат ташибидорасидаги болакай ёдингиздами? – у менга ажойиб хизмат кўрсатмоқда. Менинг оддий талабларим эса сизга маълум: бир бурда нон ва тоза ёқа, одамга бошқа яна нима керак? Бундан ташқари, Картрайт бу – қўшимча бир жуфт кўз, қўшимча ва жуда тезкор бир жуфт оёқ.

— Демак, барча ҳисоботларим бекорга ёзилган экан-да! – дедим мен титроқ овозда, уларга қанча меҳнат ва ғуруримни сарфлаганимни эслаб.

Холмс чўнтағидан бир даста хат чиқарди:

— Мана ҳисоботларингиз, дўстим, шубҳа қилмасангиз ҳам бўлади, улар батафсил ўрганиб чиқилган. Мен барини шу қадар пухта уюштирдим-ки, улар қўлимга фақат бир

кунга кечикиб келиб тушарди. Оташин табригимни қабул қилинг. Сиз томондан ушбу ўта мاشаққатли ишга нисбатан курсатилган қатъийлик ва кузатувчаник мақтovга арзирли.

Мени шу қадар усталик билан чув туширишганига ҳали ҳам ишонгим келмасди, аммо Холмснинг илиқ сўзлари барча аламларимни тарқатиб юборди. Бундан ташқари, қалбим тубида дўстимнинг ҳақ эканини ҳис қилардим ва ишнинг самарали кечиши учун унинг бу ерда эканини билмаслигим тўғри бўлганини тан олдим.

– Ҳа, шундай бўлсин! – деди у менинг ёришган чехрамга қараб. – Мана энди Лаура Лайонс билан сухбатингизни айтиб беринг. Кимнинг олдига кетганингизни дарров фаҳмладим, негаки энди аниқ биламан, унинг Кумби-Тресидаги нимадир билиб олишимиз мумкин бўлган ягона одам эканини. Очигини айтганда, бугун у ерга бормаганингизда, эҳтимол, ўзим эртага бориб келган бўлардим.

Күёш батамом ботиб улгурган, ботқоқликка қоронгулик чўкканди. Ҳаво бир зумда совиб кетди ва биз гор ичиға кирдик. Ва ўша ерда Холмс билан ярим зимистонда ўтириб, унга миссис Лайонс билан нималарни гаплашганимизни сўзлаб бердим. У шу қадар қизиқиш билдириди-ки, ҳатто кўп нарсаларни қайта такрорлашимга тўғри келди.

– Буларнинг бари жуда муҳим, – деди Холмс, ҳикоям якунига етгач. – Иш жуда мураккаб, унда биргина бўшлиқ бор, ва мен уни ҳечам тўлдиришга муваффақ бўла олмадим. Эҳтимол, билсангиз керак, Стэмплтон миссис Лайонс билан яқин дўст.

– Йўқ, дўстлик борасида ҳеч нарса эшитмадим.

– Бу аниқ. Улар учрашиб туришади, бир-бирига хат ёзади – умуман олганда, улар жуда яхши муносабатда, бу бизнинг қўлимиизга йирик кузир беради. Агар рафиқасига таъсир ўтказиш учун шу кузирни ишга sola олсак...

– Рафиқаси?

– Энди айрим нарсаларни мен сиз билан ўртоқлашаман. У бу ерда мисс Стэмплтон деб таништирган аёл аслида унинг рафиқаси.

– Эй худо, Холмс! Бунган аминмисиз? У ҳолда нега сэр Генри унга ошиқ бўлишига йўл қўйди?

— Сэр Генрининг романтик ҳис-туйгулари фақат сэр Генрининг ўзига бало келтириши мумкин. Сезганингиздек, Стэмплтон аёлни ҳар қанақасига баронетнинг мулозаматларидан сақламоқда. Қайтараман, бу хоним унинг синглиси эмас, рафиқаси.

— Бироқ бундай ҳийла-найрангнинг нима кераги бор?

— Стэмплтоң ўзининг рафиқаси фақат озод хотин ролида фойдалыроқ бўлишини кўра билган.

Менинг бари ноа ниқ шубҳаларим, сезиш ҳиссим томонидан шипшитилган бари нарсалар бирдан юзага балқиб чиқди ва табиатшуноснинг атрофига тўпланди. Бу похол шляпа кийган ва қўлидан матрапни қўймайдиган хотиржам, рангпар одамдан даҳшатли нимадир уфуриб келарди. Маккорликка йўғрилган вазминлик ва сабр-тоқат, доимо лабида ўйнаган ним табассум, кўнглида эса қора қаҳр...

— Демак, рақибимиз шу экан-да? Демак, айнан у бизни Лондонда таъқиб этган?

— Ҳа, мен бу жумбоқни шу йўсинда ечдим.

— Огоҳлантириш-чи... Уни аёл жўнатганми?

— Мутлақо тўғри.

Мен шу пайтгача тентираб юрган зулмат ичидан даҳшатли ёвузликнинг ярми кўрилган, ярми топилган шакл-шамойили намоён бўлди.

— Наҳотки бу ҳақиқат бўлса, Холмс? Аёл унинг рафиқаси эканини қаердан билдингиз?

— Сиз билан энди танишган пайтида Стэмплтон шу қадар берилиб кетган-ки, ҳатто беихтиёр ўз биографиясининг бир қисмини баён этиб юборган, эҳтимол, бундан ҳалигача афсусланаётган бўлса керак. Англияning шимолида чиндан ҳам унинг мактаби бўлган. Ахир ўқитувчини излаб топиш – энг осон иш. Бу борада мактаб агентликлари мавжуд, улар бу соҳага алоқадор исталган шахс ҳақида керакли маълумотларни тақдим этиши мумкин. Мен сўраб-суриштирдим ва тез орада бир мактабда чиндан ҳам нохуш воқеа бўлганини ва унинг директори – унинг фамилияси бошқа экан – рафиқаси билан ғойиб бўлганини аниқладим. Унинг ташқи кўриниши ўша директорга тўла мос тушарди. Стэмплтоннинг

Энтомология 15 га қизиқиши менга маълум бўлгач, бошқа шубҳам қолмади.

Атрофимни ўраб олган зулмат оз-оздан сийраклаша борди, аммо кўп нарсалар ҳали сояда қолганди.

– Агар бу аёл унинг рафиқаси бўлса, унда миссис Лаура Лайонснинг бу ерда нима алоқаси бор? – сўрадим мен.

– Бу ўзингиз бир қадар нур ёғдирган бандлардан бири. Кумби-Тресига уюштирган сафарингиздан сўнг кўп нарсалар аён бўлди. Шахсан мен, мисол учун, миссис Лайонс эри билан ажрашмоқчи эканини билмасдим. У, эҳтимол, Стэмплтон билан никоҳга умид қилмоқда – ахир унинг оиласи эканини билмайди.

– У ҳақиқатни билиб қолса-чи?

– У ҳолда бу хоним биз учун жуда фойдали бўлади. Иккимиз ҳам эртага у билан кўришишимиз зарур. Энди эса, Уотсон, нима деб ўйлайсиз, ўз бурчиларингизга қайтиш вақти етмадимикан? Сизнинг ўрнингиз Баскервиль-холла.

Кун ботишининг сўнгти шуълалари ғарб томонда сўниб улгурди, ботқоқликка тун чўқди. Бинафшарант осмонда яккам-дуккам юлдузлар аранг нур сочарди.

– Яна бир сўнгти савол, Холмс, – дедим мен ўрнимдан туриб. – Бир-биримиздан сир сақламаслигимиз зарур. Буларнинг бари нимани англатади? Қаерга олиб боради?

Холмс менга бўғиқ овозда жавоб қайтарди:

– Қотилликка, Уотсон... совукқон равишда пухта ўйланган қотилликка. Тафсилотларини суриштируманг. Стэмплтон сэр Генрини тўрга илинтироқда, мен эса унинг ўзини. У деярли қўлимда, сизнинг ёрдамингиз билан. Энди олдимизда биргина хавф бор – у биринчи бўлиб зарба бериши мумкин. Яна бир кун, кўпи билан икки кун, ва мен ҳаммасини тайёр қиласман, унгача сэр Генрини асранг, меҳрибон она ўз фарзандини ҳимоя қилгандек. Бугунги кетишингиз кечиримли, бироқ ҳар ҳолда уни ёлғиз қолдирмаганингиз маъқул... Эшитапсизми?

Сассиз ботқоқ узра даҳшат ва қайғуга тўла чўзиқ чинқириқ овози эшитилди. У қулогимга чалинган заҳоти томиримдаги қон музлаб қолди.

– Эй худо! Бу нима?

Холмс ўрнидан сакраб турди, ва унинг баланд жуссаси горнинг кириш қисмини мендан тўсиб қўйди. У ўша ерда туриб, бўйинни чўзди ва зўр диққат билан қоронгуликка тикилди. Менга астагина шивирлади:

– Жим! Секин!

Ўз чинқироқлиги билан бизни лол қолдирган ушбу бақириқ қоронғу ботқоқлик томондан келарди. Мана у яқинроқдан эшитилди, аниқроқ...

– Қаерда бу? – шивирлади Холмс, унинг овозида сезилган титроқдан – ахир бу одамнинг асаблари ўта мустаҳкам! – ўша чинқириқ қалбининг тубигача таъсир қилганини тушундим. – Қаерда бақириши, Уотсон?

– Менимча, анави тарафда. – Мен қўлимни чўзиб, қоронгуликни кўрсатдим.

– Йўқ, у ёқда!

Аянчли қичқириқ сокин тунда-яна бир бор янгради, аммо у янада яқинроқ, янада баландроқ эшитилди. Ва унга қандайдир бошқа овозлар жўр бўлди – дарёнинг тинимеиз шов-шувини эслатувчи бўғиқ паст ириллаш.

– Бу ит! – бақирди Холмс. – Югурдик, Уотсон, югурдик! Эй, худо! Кечикмасак бўлгани!

У қоронгуликка ўзини отди, мен эса унинг ортидан. Ва қаердадир олдинда, катта тошлиар ортида аянчли қичқириқ овози эшитилди, кейин бўғиқ ва оғир тақиллаш. Биз жойимизда тўхтаб, қулоқ тутдик. Аммо бошқа ҳеч нарса шамолсиз туннинг юракни сиқувчи сукунатини бузмасди.

Мен Холмс ақлдан озган каби бошини чанглаб, ер тепинаётганини кўрдим:

– У биздан илгарилаб кетди, Уотсон! Кеч қолдик!

– Йўқ, бўлиши мумкин эмас!

– Нега бу ишни чўздим-а, аҳмок! Сиз ҳам қолишмайсиз, Уотсон! Баскервилни ёлғиз қолдирдингиз, мана бари нима билан якунланди! Йўқ, агар ҳаммасини тўғирлашнинг иложи бўлмаса, мен барибир у мугтаҳамдан ўч оламан!

Йўлнинг фарқига бормай, ўша даҳшатли овоз келган тарафга қараб чопдик. Биз ёнбағирдан тепага югурадик, қайтиб пастга тушардик, қоронғуда тошлиарга урилардик, дрок чакалакзорини кесиб ўтарлик. Ҳар бир тепалик

чүккисида дүстим ҳар тарафга аланг-жалаң боқарди, аммо ботқоқда зулмат хукм сурар, ва унинг зим-зиё кенглигиде заррача ҳаракатни пайқаб бўлмасди.

- Ниманидир кўряпсизми?
- Ҳеч нарсани.
- Шошманг! Бу нима?

Жуда паст инграш овози эшитилди. У қаердандир чап тарафдан келарди. Ўша ерда тош тизма қиялаб пастга қараб тушган ва катта тошлар билан қопланган ёнбагирга уланиб кетганди, тошлар орасида нимадир қорайиб кўринди. Биз ўша ерга югуриб бордик ва қора шарпа яна-да аникроқ намоён бўлди. Бу юзи билан ерга қараб ётган одам эди. У гўё кульбит қилишга тайёрланаётгандек эди – қандайдир ақлга сиғмас бурчак остида букилган бош, кутарилиган елкалар, белнинг текис чизиги. Ушбу ҳолатнинг бемаънилиги илк дақиқада унинг инграши ўлим талвасасида янграганини англашга ҳалакит қилди. Биз у томон энгашиб турардик, ва на хириллаш овозини, на шитир этган товушни туярдик. Холмс қимир этмай ётган танага тегди, даҳшатдан бақириб юборди ва дарҳол қўлини тортиб олди. Ёқилган гугурт чўпи унинг қонли қўлларини ва жасаднинг ёрилган бош суяги остидан сизиб чиқаётган даҳшатли қон кўлмагини ёритди. Юрагимиз гўё тўхтаб қолди – гугурт шуъласи ёруғида қаршимизда сэр Генри Баскервиль ётганини кўрдик!

Ахир бу ғаройиб қизгиш-жигарранг костюмни унутиб бўлармиди – баронет илк бор Бейкер-стритда айнан шу костюмда пайдо бўлганди! Уни таниб олиш учун бир сония кифоя бўлди, кейин гугурт чўпи биздаги сўнгти умид алангаси каби учиб қолди. Холмс инграб юборди, ва ҳатто зим-зиёда ҳам унинг ранги докадек оқариб кетганини кўрдим.

– Аблаҳ! Ярамас! – қўлларим ўз-ўзидан мушт бўлиб туғилди. – Холмс, мен уни ёлғиз ташлаб кетганим учун ўзими ҳеч қачон кечирмайман!

– Менинг айбим кўпроқ, Уотсон. Мен бу ишга якун ясаш, холосалаш учунгина мижозимнинг ҳаётини қурбон қилдим. Ўз амалиётим давомида бошқа бундай оғир зарбни эслай олмайман. Аммо ким билибди дейсиз, ким

билибди буни, барча огоҳлантиришимга қарамай, унинг ботқоққа ёлғиз чиқишини!

– Ва биз унинг чинқирганини эшитдик – ё худо, қандай чинқирик! – ва унга ёрдамга етиб кела олмадик! Аммо анатви даҳшатли ит қаерга ғойиб бўлди – унинг ўлими сабабчиси? Балки у ҳозир ҳам шу атрофда изғиб юргандир? Стэмплтон қани? У ҳаммаси учун жавоб беради!

– Ҳа, у ҳали жавоб беради, бунга ўзим бош бўламан. Амаки ҳам, жиян ҳам – икковиям ўлдирилган. Бири ўша маҳлукни қаршисида кўриб, уни илохий куч деб ўйлаган ва кўркувдан жон таслим қилган, иккинчиси эса ундан қочаман деб ҳалок бўлган. Аммо энди бу одам ва ит ўртасидаги алоқани исботлаб беришимиз зарур. Биз унинг увлашини эшитдик, аммо бу далил бўла олмайди, чунки сэр Генри йиқилиб, босини ёрган кўринади. Бироқ ҳар ҳолда, онт ичаман, рақиб қанчалик айёр бўлмасин, эртага қўлимга тушади!

Узун ва машақатли меҳнатимизга аянчли яқун ясаган ва кўққисдан юз берган тузатиб бўлмас балодан таъсириланган кўйи абжағи чиққан тана ёнида турардик. Кейин, булутлар орасидан ой кўринганда, баҳтиқаро дўстимиз қулаган тош тизмасига кўтарилидик ва ўша ердан ой нурида кумуш рангда товланаётган ботқоққа разм солдик. Узокда, қаердадир Гrimpen яқинида, сариқ шуъла кўринди. У фақат Стэмплтонларнинг хилватдаги уйида ёнаётган бўлиши мумкин. Мен қарғаниб шу томонга мушт ўқталдим:

– Нимани кутяпмиз? Уни зудлик билан қўлга олиш керак!

– Иш ҳали якунига етгани йўқ, у эса ўта эҳтиёткор ва маккор одам. Нималарни билишимиизнинг нима аҳамияти бор, уларни исботлаб кўринг-чи. Биргина эҳтиёtsиз қадам – ва бу муттаҳам қўлимиздан чиқиб кетади.

– У ҳолда нима қилиш керак?

– Эртага ташвишимииз етарли. Бугун эса баҳтсиз сэр Генрига сўнгти бор хизмат кўрсатайлик.

Биз қия ёнбағирдан пастга тушдик ва ой нурида ёришган тошлар устида ётган шаклсиз қора уюм олдига келдик. Ушбу аянчли букчайтан гавдани кўриб, оғриқдан юрак увишар ва кўздан беихтиёр ёшлар оқарди.

– Ёрдамга чақириш зарур, Холмс. Үзимиз уни уйгача күтариб бора олмаймиз... Эй худо, сизга нима бўлди? Ақлдан оздингиз чоги!

Холмс бақириб юборди ва сэр Генрининг танаси томон энгашди. Ба бирдан рақс тушиб, қаҳқаҳлаб қўлларимни силтай бошлади. Наҳотки бу менинг талабчан, доимо вазмин дўстим бўлса? Яширин аланга ташқарига чиқса, мана нима бўлади!

– Соқол! Унинг соқоли бор!

– Соқол!

– Бу сэр Генри эмас!.. Эй худо! Ахир бу менинг қўшним – каторгачи!

Биз саросимали тезлиқда мурдани ўғирдик ва энди қонга беланган соқолли чеҳра нақ ойнинг ёруғ тасвирига тикилди. Шубҳага ўрин йўқ! Тор пешона, маймунники сингари ичига ботган кўзлар! Бу ўша – мен ёриқ орасидан кўрган қотил Селденнинг юзи!

Ва шунда менга ҳаммаси аён бўлди. Баронет деярли ҳамма эски кийим-кечакларини Бэрриморга совға қилганини эсладим. Демак, Бэрримор уни Селденга берган, қайниси кетиш олдидан тузукроқ кийиниб олиши учун. Бошмоқлар, кўйлак, кепи – буларнинг барини қачонлардир сэр Генри кийган. Тўғри, фожиа фожиалигича қолади, лекин бу одам нима бўлганда ҳам мамлакатимиз қонунларига кўра шундок ҳам ўлимга маҳкум этилганди. Қувончим ичимга сигмай, бари қандай бўлганини Холмсга тушунтириб бердим.

– Демак, бахтсиз қотил костюмни деб ҳалок бўлибди-да, – деди у.

– Табиийки, итга сэр Генрининг қандайдир нарсаси ҳидлашга берилган, – балки бу меҳмонхонадан ўғирланган ўша бошмоқ булиши ҳам мумкин, – ва бечора каторгачининг изидан қўйиб юборишган. Биргина нарса ноаниқ: қоронғуда Селден ортидан кимдир қуваётганини қаердан кўрган?

– Балки эшитгандир.

– Эшитган, ботқоқда ит югураётганини-я, ва тутиб олишларидан ҳам қўрқмай, ёрдамга чақирганми? Йўқ, каторгачини бу билан қўрқитиб бўлмасди. Қизиқ: ортидан ит қуваётганини Селден қандай кўрган?

— Менимча эса, ундан-да ғалати нарсалар бор. Нега бу итни... тахминларимиз тўғри эканига ишонган ҳолда...

— Мен ҳеч нарсани тахмин қилимадим:

— Яхши. Нега бу итни ботқоқقا бугун тунда чиқариб юборишиди. У ҳар куни шундай озод юрмаса керак. Фикримча, Стэмплтон сэр Генри шу ерга келишини кутган.

— Менинг жумбогим қийинроқ. Сизникига тез орада жавоб топамиз; меники эса, эҳтимол, шу кўйи ўз ечимини топмай қолиб кетса керак. Энди эса бу бахтсизни нима қилишни ўйлаб кўрайлик. Уни шу ерда тўлки ва калхатларга ем қилиб ташлаб кета олмаймиз-ку.

— Полицияга хабар қилгунимизга қадар ғорлардан биррида ёта турсин.

— Тўғри. Ҳар ҳолда ўша ергача олиб бориб қўя олсак керак. Қаранг, Уотсон! Нима бу? Наҳотки унинг ўзи бўлса? Йўқ, қандай жасорат!.. Шубҳаларимиз ҳақида бир оғиз ҳам сўз айтманг! Акс ҳолда бари режам чиппакка чиқади.

Ботқоқ ичкарисидан биз томон бир одам яқинлашиб келарди. Бу кимса сигара чекар, унинг нуқтадек чўғи узоқдан кўринарди. Ой уни яққол ёритиб турарди, ва мен табиати шуноснинг нимжон жуссасини ва тезкор, сакраб-сакраб юришини танидим. Бизни кўриб, у тўхтаб қолди, кейин яна олдинга қадам ташлади.

— Доктор Уотсон! Наҳотки бу сиз? Сизни кечқурун ботқоқликда кўраман деб ўйламагандим! Эй худо, бу нима? Нима бўлди? Йўқ, бўлиши мумкин эмас! наҳотки бу бизнинг дўстимиз, сэр Генри бўлса?

Стэмплтон ёнимдан югуриб ўтди ва мурда томон энгашди...

Мен узук-юлук хўрсинишни эшитдим, унинг кўлидаги сигара ерга тушиб кетди.

— Ким... ким бу? — тутилиб ғўлдирарди у.

— Бу — Селден, Принстаун қамоқхонасидан қочган каторгачи.

Стэмплтон ранги-қути ўчиб бизга қаради. Унинг ўзини ушлаб туриши, ҳафсаласи пир бўлганини билдири маслик учун катта куч сарфлаётгани билиниб турарди. Унинг синчков нигоҳи аввал Холмста, кейин эса менга қадалди.

— Эй, худо, қандай даҳшат! Бу қандай юз берди!

– Афтидан, анави қиялиқдан йиқилиб, бүйинин синдириб олган күринади. Биз ошнам билан ботқоқда айланиб юргандик ва кимнингдир бақирганини эшитиб қолдик.

– Мен эса шу чинқириқ овозига уйдан чиқдим. Мен сэр Генридан хавотир олгандим.

– Нега айнан сэр Генри? – ўзимни тутиб турға олмадим мен.

– У бугун бизникига ташриф буюрмоқчи эди, аммо негадир ҳалигача келмади, бу мени ҳайрон қолдирди. Ботқоқдаги даҳшатли овозни эшитиб, унинг учун хавотир олдим. Айтганча, – Стэмплтон яна Холмста қаради, – бу чинқириқдан ташқари бошқа овозларни эшитмадингизми?

– Йўқ, – деди Холмс. – Сиз-чи?

– Мен ҳам эшитмадим.

– Унда нега буни сўраяпсиз?

– Эҳ, биласиз-ку, бу ерда даҳшатли ит ва бошқа шу каби ғалати ҳодисалар ҳақида гап юради! Маҳаллий фермерларнинг айтишича, ит ҳар куни ботқоқликда югуриб юрап эмиш. Шунинг учун қизиқяпман: балки сиз унинг овозини эшитгандирсиз?

– Йўқ, бошқа ҳеч нарса қулоғимизга чалинмади, – дедим мен.

– Сиз бу бахтсизнинг ўлимини қандай изоҳлайсиз? – сўради у мендан.

– Ишончим комил-ки, доимий тарзда тутиб олишларидан қўрқани учун ахийри ақлдан озган. Эҳтимол, жиннлик талвасасида ботқоқлик бўйлаб юргурган ва охир оқибат қиялиқдан йиқилиб, бўйинин синдириб олган.

– Ҳа, бу ҳақиқатга яқин, – деди Стэмплто:н ва яққол енгиллик билан чуқур хўрсинди. – Сиз-чи, сиз бу ҳақда нима деб ўйлайсиз, жаноб Шерлок Холмс?

– Қандай топқирилик! – деди дўстим, унга таъзим қилиб.

– Сизни анчадан буён кутяпмиз, бу ерларда доктор Уотсон пайдо бўлганидан бери. Ва сиз ўз вақтида келдингиз – айнан фожиага.

– Ҳа, чиндан ҳам! Аминман-ки, дўстим ҳамма ишни ҳал қиласди. Мен эса қалбимда оғриқли доғ қолиб, эртага Лондонга жўнаб кетяпман.

- Қанақасига! Эртага кетяпсизми?
- Ҳа, шундай.
- Аммо сизнинг келишингиз, бизни берк қўчага бошлабан бу бари ҳодисаларга ойдинлик киритиши шубҳасиз.

Холмс елка қисди:

- Омад қуши ҳар доим ҳам қўлимизга қўнавермайди. Тергов вақтида далилларга таяниш даркор, афсона ва миш-мишларга эмас. Афсуски, ҳозирча бу иш борасида ҳеч нарсани аниқлашга муваффак бўла олмадим.

Менинг дўстим энг табиий ва энг ҳотиржам оҳангда гапиравди. Стэмплтон унга дикқат билан, синовчан тикилди. Кейин менга мурожаат қилди:

- Жон деб мурдани уйимизга олиб боришни таклиф этган бўлардим, аммо синглим шу қадар қўрқиб кетади-ки, яхшиси, бундай қилмаганимиз маъқул. Келинг, юзини нима биландир беркитиб, шу ерда қолдираильик. Эрталабча унга ҳеч нарса қилмайди.

Шундай қилдик ҳам: Биз Холмс билан Стэмплтоннинг Мериппит-хаусга кириш борасидаги таклифини рад этиб, ва унга уйига ёлғиз қайтишга имкон яратиб, Баскервиль-холл томон йўналдик. Бир неча қадам юриб, биз орта ўтирилдик ва унинг жуссаси ботқоқлик-ичига кириб-ке-таётганини кўрдик.

– Ваниҳоят! – деди Холмс, ёнимда қадам ташлаб. – Аммо қандай сабр ва матонат! У нақадар тез ўзини тутиб олди! Ахир зарба чиндан ҳам эсанкиратиб қўядиган эди – сен ўйлаган одам эмас, тамоман бошқаси қурбон бўлганини кўриш... Мен, Уотсон, бу ҳақда Лондонда ҳам гапиргандим, яна қайтараман: биз ҳали бундан-да муносиб рақиб билан рапирани кесиштирмаганмиз.

- У сизни кўриб қолгани ёмон бўлди!
- Аввалига бунга ўзим ҳам афсусландим! Лекин охир оқибат, нима ҳам қиласардик!
- Нима деб ўйлайсиз, сиз билан учрашув унинг режаларига таъсир кўрсатармикан?

– Ҳа, у янада эҳтиёткорлик билан ҳаракат қиласади ёки қандайдир ноилож қадамни босишига қарор қиласади. Аксарият фавқулодда жиноятчилар сингари Стэмплтон, эҳти-

мол, ўз айёргига жуда ишонади ва бизни чув туширдим, деб ўйлади.

– Нега уни ҳибсга олишни истамайсиз?

– Қадрдоним Уотсон! Сиз зудликда ҳаракат қилиши ни ёқтирадиган одамсиз. Туғма сезгирилгингиз сизни энг қатыйи чораларга даъват этади. Хўп, яхши, дейлик, у кечкурун ҳибсга олинади. Аммо бу бизга нима беради? Биз ҳеч нарсани исботлаб бера олмаймиз. Бу ўйлаб қўйилган ишнинг иблисона маккорлиги ҳам айнан шунда! Агар Стэмплтоннинг шериги бирон бир одам бўлганида, биз баъзи бир далилларни топа олардик, аммо улкан итни далил қилиб қўрсатиб қўринг-чи! Ахир бу ит хўжайининг бўйнига сиртмоқ солиш учун етарлими?

– Ахир жиноят таркиби равшан-ку?

– Сира ундан эмас! Буларнинг бари тахмин ва фаразлар. Агар бундай ҳаёлий воқеа билан бориб, яна қўшимчасига ушбу далилларни қистириб ўтсак, судда бизнинг устимиздан қулишади.

– Сэр Чарльз-чи?

– Ўлик ҳолда топилган, зуравонлик аломатлари йўқ. Биз унинг қўрқув сабабли оламдан ўтганини, ва уни нима шу қадар қўрқитиб юборганини жуда яхши биламиш. Аммо суд маслаҳатчилари бўлмиш ўн иккита бефаҳмни бунга қандай ишонтириш мумкин? Бу ерда қандайдир ит аралашганини тахмин қилишга қандай асосимиз бор? Тишлиланган излар қани? Биз яна биламиш-ки, итлар ўликларни тишлиламайди ва сэр Чарльз ҳам ит унга ташланишидан олдин жон таслим қилган. Аммо буни исботлаш зарур, лекин бунинг иложи йўқ.

– Бугунги кеча-чи?

– У аҳамиятли ҳеч нарса бергани йўқ. Ит ва каторгачининг ўлими ўртасида ҳеч қандай алоқа йўқ. Бу итни ҳеч ким кўрмаган. Тўғри, биз унинг овозини эшитдик, аммо у каторгачининг ортидан қувганинига далилимиз йўқ. Асос ва далилларни тўла етишмаслиги! Йўқ, дўстим, далил бу далил: биз жиноят таркибини белгилай олмаймиз, аммо буни амалга өшириш учун, таваккал қилишга тўғри келади.

– Қандай йўл тутмоқчисиз?

— Миссис Лаура Лайонсдан умидим катта. Ишнинг асл ҳолати унга маълум бўлгач, у бизга жиддий ёрдам кўрсатади. Бундан ташқари, менда бошқа режа ҳам бор. Олдиндан башорат қилиш ярамайди, аммо ҳар ҳолда эртага ғалаба нашидасини суришга умид қиласман.

Холмсдан бошқа ҳеч нарсани била олмадим, ва Баскервиль-холлнинг нақ дарвозасигача у чуқур сукут сақлаб, ўй-хаёлга чўмиб борди.

— Кирасизми?

— Ҳа. Энди беркинишдан фойда йўқ. Аммо яна бир гап, Уотсон. Сэр Генрига ит борасида ҳеч нарса деманг. Майли, Селденнинг ўлимини бизга Стэмплтон шаъма қилишга уринган сабабларга йўйсин. Шу тариқа эртага Мериппит-хаусга тушлик қилиш учун борганида бошидан кечирадиган синовларга дош бериши осон кечади.

— Аммо у ерга мени ҳам чақиришган.

— У ҳолда таклифни рад этишингизга тўғри келади. Бир ўзи борсин, буни уюштириш осон... Демак, гап шу. Ўйлашымча, тушликка кеч қолдик, аммо кечки овқатга айни вақтида етиб келдик.

XIII БОБ

ТУЗОҚ ҚЎЙИЛДИ

Сэр Генри янги меҳмоннинг ташрифидан ҳайратланишдан кўра кўпроқ қувониб кетди. Чунки Шерлок Холмс сўнгти қунларда юз берган воқеалар ҳақида эшитиб, Лондонда тинч ўтира олмаслигини билган эди. Шунга қарамай, дўстим ҳеч қандай юксиз келганини кўрган баронет ҳайратланиб қошини кўтарди. Холмсни шу заҳотиёқ-керакли нарсалар билан таъминлашди, ва кечки овқат вақтида баронетга саргузаштларимизнинг у билиши лозим бўлган қисмини баён этдик. Аммо бунгача бир оғир ишни бажаришимга тўғри келди — Бэрримор ва унинг рафиқасига Селденнинг ўлими ҳақида сўзлаб бердим. Хизматкор бу хабарни ошкора енгиллик хис-

си билан қабул қылди, аммо миссис Бэрримор юзини фартути билан беркитиб, аччик күз ёш түкди. Бутун дунё күзүнгида Селден ибليس ва ҳайвон ўртасидаги ашадди жиноятчи эди; опаси эса уни ҳамон шүх болакайдек тасаввур қиласарди.

— Сиз кеттанингиздан бери, Уотсон, мен фақат үйда ўтирибман ва зерикищдан ўлай деяпман, — деди баронет. — Умид қиласман-ки, бундай итоаткорлик мукофотланиши керак, шундайми? Агар сизга ботқоқликка чиқмаслик борасида сүз бермаганимда, бутун оқшомни мароқлироқ ўтказган бўлардим, чунки Стэмптон мени уйига таклиф этиб, хат жўнаттан эди.

— Ҳа, сиз кечани жуда кўнгилдагидек ўтказган бўлардингиз, бунга шубҳам йўқ, — қуруққина жавоб берди Холмс. — Айтганча, балки сиз қадрларсиз, бўйни синган одамга қараб, сизга аза тутганимизни?

Сэр Генри кўзларини катта-каттә очди:

— Нега энди?

— Негаки шўрпешона каторгачи сизнинг елкангиз кўрган костюмда эди. Буни унга Бэрримор берган экан, бунинг учун хизматкорингизда полиция билан муаммо туғилиши мумкин.

— Йўқ, муаммо бўлмайди. Эслашим-ча, унда ҳеч қандай белги йўқ эди.

— Ҳа, майли, бу унинг бахти, сизнинг ҳам, чунки ҳаммайгиз ноқонуний ишларга аралашгансиз. Моҳиятан, мен — виждонли изқувар сифатида — бари жамоангизни дарҳол кўлга олиш имкон керак эди. Уотсоннинг хатлари фош ётувчи хужжат вазифасини ўташи мумкин.

— Яхшиси айтинг-чи, ишларимиз қандай кечаяпти? — сўради баронет. — Бу чалкашликини аниқлай одингизми? Биз Уотсон иккимиз нима билан келган бўлсак, шу кўйи ўтирибмиз — ҳеч нарса била олмадик.

— Яқин келажакда бари ойдинлашишига умид қиласман. Иш жуда мураккаб ва чигал. Мен учун айрим бандлар ҳамон қоронғу... Аммо у аён бўлади, албатта, аён бўлади.

— Эҳтимол, Уотсон сизга тапириб бергандир, ботқоқда эшигъланларимиз борасида. Ҳуллас, бу шунчаки хурофот эмас. Ўз вақтида итлар билан иш кўришимга тўғри келган, ва бу борада мени лақиллатиш қийин — ит увлашини та-

нимаслик мумкин эмас. Агар ўша итга түмшүқбоғ тақиб, уни занжирлашга муваффак бўлсангиз, сизни дунёдаги энг буюк изқувар деб тан оламан.

– Унга ҳам түмшүқбоғ тақилади, ҳам занжирланади, фақат менга ёрдам берсангиз бўлгани.

– Сиз нимаики буюрсангиз, барини бажараман.

– Ажойиб! Аммо мен ҳеч қандай “нега” ва “нима учун”ларсиз кўр-кўронга итоаткорликни талаб қиласман.

– Ихтиёрингиз.

– Агар шунга рози бўлсангиз, бу масалани ҳал этамиз. Ҳеч шубҳам йўқ...

Холмснинг гапи оғзида қолди. У синчков нигохини қаергадир бошимдан юқорига қаратди. Чироқ унинг юзини ёритиб турарди – ҳаракатсиз, классик ҳайкалнинг юзидек қотиб қолган.

– Нима бўлди? – бир овоздан хитоб қилдик сэр Генри иккимиз.

Хөлме-нигохини бизга қўчирди, ва мен у ўз ҳаяжонини бостиришга уринаёттанини хис этдим. Унинг юзи аввалгидек ҳеч нарсани акс эттирмасди, аммо кўзлари тантанавор порларди.

– Узр сўрайман, аммо ўз завқимни ушлаб тура олмадим, – деди у, қарама-қарши деворда илиниб турган суратларга ишора қилиб. – Уотсоннинг айтишича, рассомлик санъатида ҳеч нарса тушунмас эканман, аммо буни ундаги рақиблик хисси айтмоқда, негаки санъат асарларини баҳолашда у билан фикрларимиз бир жойдан чиқмайди. Суратлар эса чиндан ҳам ажойиб.

– Буни эшитиб, хурсанд бўлдим, – деди сэр Генри, ҳайрат билан дўстимга тикилиб. – Суратларни унча тушунмайман. Лекин от ёки буқа бўлса – бошқа гап. Аммо ким ҳам ўйладди, сизнинг санъатга қизиқишингизни!

– Ҳавотир олманг, яхши нарсани дарров пайқайман. Гаров боғлашим мумкин, мовий рангли ипак либосдаги анави хоним – Неллернинг мўйқаламига мансуб. Ясама соч кийған семиз жаноб эса, шубҳасиз, Рейнольдс томонидан яратилган. Бу, эҳтимол, оиласвий суратлар бўлса керак.

– Ҳа, ҳаммаси.

– Ва сиз уларнинг барини номма-ном биласиз?

— Бэрримор ортимдан юриб, бу борада менга узоқ дарс берди, менимча, саволларга тутилмай жавоб берсам керак.

— Манави кузатув дурбини тутган жаноб ким?

— Бу контр адмирал Баскервиль, у Вест Хиндистонда хизмат қилган. Анавиниси эса, кўк сюртук кийган ва қўлида ўроғлик қоғозни тутиб тургани – сэр Вильям Баскервиль, Питт¹⁶ хузуридаги Парламентнинг қуи палатаси комиссияси раиси.

— Манави қаршимдаги тўрлари бор қора духоба камзул кийган жаноб-чи?

— О! У билан танишишингиз керак. Ҳамма балоларнинг сабабчиси айнан у – ёвуз Гуто, Баскервиллар ити ҳақидаги афсонага ибтидо ясаган одам. Биз, эҳтимол, уни анчагача унута олмасак керак.

Мен суратга қизиқиши ва бир қадар таажжуб билан тикилдим.

— Эй худо! – деди Холмс. – Ахир кўринишидан у шу қадар вазмин, босиқ-ки. Тўгри, кўзларида иблисона нимадир сезилиб турибди. Аммо сизнинг Гугони қароқчи-башара бақувват йигит деб тасавур қилган эканман.

— Сурат ўзига қараб чизилган, заррача шубҳага ўрин йўқ. Полотононинг ортида унинг исми ва сана ёзилган – мўнг олти юз қирқ еттинчи йил.

Оқшом давомида Холмс кам гапирди, аммо аҳлоқи бузук Гугонинг сурати уни тўё ўзига боғлаб қўйганди, ва кечки овқат пайти ҳам у бу суратдан кўзини узмай ўтирди. Бироқ дўстимнинг ҳаёлида кечаётган фикрлар менга сэр Генри хонасига кетгач аён бўлди. Холмс тунги столидан шамни олиб, мен билан бирга базмлар залига қайтди, ва вақт таъсирида хиралашган суратни ёритди.

— Ҳеч нарсани сезмаяпсизми?

Мен соябони кенг, жиғали шляпани, оқ тўрли ёқа ва жиддий, чўзинчоқ юзни ўраб турган узун жингалак соchlарни узоқ кўздан кечирдим.

— У сизга ҳеч кимни эслатмаяптими?

— Юзининг пастки қисми сэр Генрита ўхшаб кетаркан.

— Ҳа, бўлиши мумкин, бироз ўхшайди. Шошманг, бир дақиқа!

У стулга чиқди ва шамни чап қўлида тутганча, букилган ўн қўли билан соябони кенг шляпани ва жингалак сочларни тўсди.

– Ё худо! – хитоб қилдим мен ҳайратдан.

Полотнадан Стэмплтоннинг чехраси менга қараб туарди.

– Ўхў! Кўрдингизми? Менинг кўзларим атрофида ўраб турган нарсаларсиз фақат юзининг ўзини кўриб ўрганиб қолган. Маскировка ортига нигоҳ ташлаш маҳорати – изкуварнинг асосий сифати.

– Ғаройиб! Худди унинг суратидек!

– Ҳа, ҳам жисмоний, ҳам руҳий маънода ўтмишга қайтишнинг қизиқ намунаси. Мана шунаقا, оиласиб суратларни ўрганишни бошласанг, руҳ кўчишига ҳам ишониб кетсан. У ҳам Баскервиль, бу аниқ.

– Ва меросхўр бўлишни мўлжаллаяпти.

– Сўзсиз. Бу тасодифан нигоҳим остига тушган сурат бизга энг қийин бўшлиқлардан бирини тўлдиришга ёрдам берди. Энди биз уни кўлга туширдик, Уотсон, энди у аниқ кўлга тушди! Онт ичаман, эртага кечкурун у матрап остидаги капалак сингари бизнинг тўримизда питирлайди. Тўғноғич, тикин, ёрликча – ва Бейкер-стритдаги коллекция яна бир намуна билан тўлдирилади.

Холмс қаттиқ хохолаб, суратдан нари кетди. Унинг камдан-кам учрайдиган кулгусини эшитганимда, қандайдир бадкор ярамасни улкан кўнгилсизлик кутаётганини билардим.

Эртаси куни тонгда кийинаётиб, деразадан ташқарига назар ташладим ва жуда эрта уйғониб, қаергадир бориб келишга улгурган Холмсни кўрдим.

– Ҳа, кунимиз анча ташвишли бўлади, – деди у, бу бари ташвишлардан ҳузурланиб икки қўлини бир-бирига шодон ишқалаганча. – Тез орада ҳаракатни бошлаймиз. Тузоқлар қўйилган. Кечга бориб аён бўлади, бу катта ва тишлари ўткир чўртсан балиқ тузоққа илиндими ёки эркинликка чиқиб кетдими.

– Сиз ботқоққа бориб келишга улгурдингизми дейман?

– Мен Гrimпенгача бордим ва у ердан Принстаунга Селденнинг ўлими ҳақида телеграмма жўнатдим. Ўйлайман-ки, бу иш бўйича ҳеч бирингизни безовта қилишмай-

ди. Бундан ташқари, мен содиқ Картрейт билан боғланиб, мендан хавотир олмаслигини тайинладим.

– Бугун нимадан бошлаймиз?

– Биринчи галда сэр Генридан хабар олишимиз керак. Мана унинг ўзи ҳам келди!

– Хайрли тонг, Холмс! – деди баронет. – Сиз штаб бошлиғи билан келгуси режани мұхокама қилаёттан генералга ўхшайсиз-а.

– Шундай деса ҳам бўлади. Уотсон буйруқларни олиш учун ташриф буюрди.

– Мен ҳам.

– Ажойиб. Адашмасам, дўстимиз Стэмплтон сизни бугун тушликка таклиф этганди, шундайми?

– Умид қиласман-ки, сиз ҳам борсангиз керак? Улар жуда меҳмондўст одамлар ва сизнинг ташрифингиздан хурсанд бўлишади.

– Афсуски, биз Уотсон билан Лондонга кетишимиш керак.

– Лондонга?

– Ҳа. Ҳозирги вазиятда ўша ерда бўлишимиз зарур.

Баронетнинг юзи ҳайратдан чўзилди.

– Мен ишнинг охиригача мени тарк этмайсиз, деб ўйлагандим! Очигини айтганда, Баскервиль-холлда ёлғиз яшаш унчалик ёқимли эмас.

– Дўстим, менга сўзсиз итоат этишингиз ва сиздан ни маики талаб қиласам бажаришингиз лозим. Дўстларингизга айтинг, биз жон деб борган бўлардик, лекин кечиктириб бўймас ишлар бизни Лондонга боришга мажбур қилмоқда.

– Агар сиз шуни маъқул деб топсангиз – майли.

– Ишонинг, бошқа йўли йўқ.

Баронет бу сўзларга жавобан қовоқ уйиб олганига қарангда, у хафа бўлганди ва бизнинг кетаёттанимизни қочиш, деб тушунайтганди.

– Қачон кетмоқчисиз? – совуққина сўради у.

– Нонуштадан кейин дарҳол чиқиб кетамиш. Биз Кумби-Тресигача отларда етиб оламиш, бироқ Уотсон нарсаларини сизга гаровга қолдириб кетади, шунинг учун унинг қайтишин кутинг. Уотсон, Стэмплтонга хат ёзинг, бора олмаслигингизни айтиб, узр сўранг.

- Менинг ҳам Лондонга кетгим келяпти, – деди баронет.
- Нега бу ерда бир ўзим ўтиришим керак?
- Чунки ўз ўрнингизни ташлаб кета олмайсиз. Чунки менга қулоқ солишга ваъда қилдингиз, ва мен сизга “шу ерда қолинг” деяпман.
- Яхши, қоламан.
- Яна бир илтимос. Мериппит-хаусга отларда боринг. Сўнг файтонни ортига қайтариб юборинг ва Стэмплтонларга кечқурун уйға пиёда қайтишингизни айтинг.
- Пиёда, ботқоқликлар бўйлаб-а?
- Ҳа.
- Ахир ўзингиз неча маротабалаб у ердан юрмаслигими ни тайинлаган эдингиз-ку!
- Энди хотиржам юришингиз мумкин. Мен сизнинг мард эканингизга ишониб, шундай қилишингизни сўраяпман.
- Яхши, шундай йўл тутаман.
- Ва агар умрингизни заррача қадрласангиз, Мериппит-хаусдан Гринпен йўлигача олиб борувчи сўқмоқ йўлдан ҳеч қаерга бурилманг, бундан ташқари у Баскервиль-холлга энг яқин йўл.
- Ҳаммасини аниқ бажаришга ҳаракат қиласман.
- = Жуда яхши. Биз эса Лондонга кундузи-етиб бёриш учун нонуштадан сўнг дарров йўлга тушамиз.

Ушбу ҳаракатлар дастури мени таажжублантириди, гарчи Ҳолмс кеча кечқурун Стэмплтонга кетишини атгани ёдимда бўлса ҳам. Аммо ким ҳам ўйлади, унинг мен билан кетишини, яна ўзи кечагина нозик деб атаган пайтда! Умуман олганда, дўстимга сўzsиз итоат этишдан бошқа иложим йўқ эди, ва биз тез орада ғамгин баронет билан хайрлашиб, икки соатдан сўнг эса шарабанни уйга жўнатиб юбориб, Кумби-Тресидаги станция платформасига чиқдик. У ерда бизни ўрта бўйли бола кутиб турарди.

- Қандай топшириқлар бўлади, сэр?
- Поездга ўтири, Картрайт, ва Лондонга қайт. Борган захотинг сэр Генри Баскервильга менинг номимдан телеграмма жўнат. Ундан сўра: мабодо йўқотиб қўйган қайд дафтаримни топиб олмадимикан? Агар топган бўлса, буюргма бандероль орқали Бейкер-стритга жўнатиб юборишини илтимос қил.

- Яхши, сэр.
- Ҳозир эса станция идорасидан менинг номимга ҳеч нарса келгани-келмаганини суриштири.

Бола тез орада қўлида телеграмма билан қайтди. Ҳолмс уни ўқиб чиқди ва менга узатди. Унда қуийдагилар битилган эди:

«Телеграммани олдим. Қамоққа олиш ордери билан йўлга тушяпман. Бешу қирқда етиб бораман. Лестрейд».

- Бу эрталаб жўннаттан телеграммамга жавоб. Лестрейд – энг яхши ва професионал изқувар, унинг ёрдам бизга аскотиб қолиши мумкин... Хўш, Уотсон, ҳали вақтимиз бор, ўйлашимча, танишимиз миссис Лаура Лайонсни зиёрат қилишнинг айни пайти.

Ҳолмс томонидан тузилган кампания режаси дақиқа сайин менга аён бўла бошлади. Баронет ёрдамида у бизнинг бу ерда эмаслигимизга Стэмплтонни ишонтиради, аслида эса ёрдамишимиз энг зарур бўлган онгача ортимизга қайтиб улгурамиз. Агар сэр Генри Лондондан Ҳолмснинг номидан келган телеграмма ҳақида сўз очса, Стэмплтоннинг барча-шубҳа-тумонлари-туман-каби тарқаб кетади. Ва мен энди тўримиз тиши ўткир чўртган балиқ атрофида тобора торайиб бораётганини ҳаёлан тасаввур қиласадим.

Миссис Лаура Лайонс ўзининг иш хонасида ўтирарди. Шерлок Ҳолмс сухбатга шу қадар тўғридан-тўғри ва очик-оидинлик билан киришди-ки, аёлнинг кўзлари ҳайратдан катта-катта очилди.

- Мен сэр Чарльз Баскервилнинг ўлими билан боғлиқ ишни тергов қиласадим, – гап бошлади у. – Дўстим доктор Уотсон бу борада сиз айтган ва сир сақлаган бари маълумотларни менга етказди.

- Нимани сир сақлабман? – кескин жавоб қайтарди мезбон хоним.

- Сиз сэр Чарльзни кечки соат ўнда кўча эшиги ёнига чақирганингизни тан олибсиз. Бизга маълумки, у айнан ўша вақтда ва айнан ўша жойда жон таслим қиласадим. Сиз ушбу икки далил ўртасида мавжуд бўлган алоқа ҳақида ҳеч нарса демагансиз.

- Ўларнинг орасида ҳеч қандай алоқа йўқ.

— У ҳолда мос келиш чиндан-да ҳайратомуз. Аммо ўйлашибимча, биз охир оқибат бу алоқани ўрнатамиз. Мен сиз билан очиқчасига гаплашаман, миссис Лайонс. Гап қотиллик ҳақида боряпти, бундаги далиллар эса шуни кўрсатмоқда-ки, тергов ишига нафақат дўстингиз Стэмплтон, балки унинг рафиқаси ҳам жалб этилиши мумкин.

Миссис Лайонс креслодан сапчиб турди:

— Рафиқаси!

— Бу энди ҳеч ким учун сир эмас. У ўзининг синглиси деб таништираётган аёл аслида унинг рафиқаси.

Миссис Лайонс ўзини креслогта ташлади ва шу қадар куч билан унинг ёндорини чангллади-ки, ҳатто тирноқлари ҳам оқариб кетди.

— Унинг рафиқаси! Унинг рафиқаси! Ахир у бўйдоқ!

Шерлок Холмс елка қисди.

— Менга буни исботлаб беринг! Исботланг! Ва бунга муваффақ бўлсангиз... — унинг кўзларидаги ғазабнок ўт барини сўзлардан-да яхшироқ аён этарди.

— Иш исбот билан тўхтамайди, — деди Шерлок Холмс, чўнтағидан қандайдир қоғозларни чиқариб. — Мана уларнинг тўрт йил олдин Йоркда тушган оидавий сурати Орқасига “М-р ва м-с Ванделер” деб ёзиб қўйилган, лекин сиз бу суратда уни ҳам, ўша аёлни ҳам таниб оласиз, агар у билан учрашган бўлсангиз. Яна катта ишончга сазовор бўлган одамлар томонидан имзоланган учта хужжат ҳам бор. Бу қачонлардир «Сент Оливер» хусусий мактабини юритган мистер ва миссис Ванделернинг ташқи кўриниши тасвири. Уларни ўқиб чиқинг ва бу айнан сизнинг танишларингиз ҳақида эканига заррача шубҳангиз қолмайди.

Миссис Лайонс қаршисида турган қоғозларга кўз қири билан қаради ва яна нигоҳини бизга қадади. Ўмидсизлик унинг юзини ҳаракатсиз никобга айлантириб қўйганди.

— Жаноб Холмс, — деди у, — бу абраҳ ажрашганимдан сўнг менга уйланишга ваъда берган. Демак, унинг биронта ҳам сўзига ишониш бефойда экан-да? Демак, у мени ҳамма вақт алдаб келган? Аммо нега? Нима учун? У доим мен ҳақимда қайғуряди, деб ўйлабман. Аслида эса, унинг қўлидаги қурол бўлган эканман. Шунча ёлғон гапирган одамга садоқат сақлашдан

нима наф? Уни ҳимоя қилишдан нима наф? Бу одам ёвузликлари учун жавоб бериши керак! Мендан истаган нарсантизни сўранг, ҳеч нарсанни яширмайман. Сизга бир нарсада онт ичишим мумкин: мен ўша хатни ёзганимда, бу сэр Сарльзни, энг яхши дўстимни ҳалок қилиши ҳаёлимга ҳам келмаганди!

— Сизнинг ҳар бир сўзингизга ишонаман, хоним, — деди Шерлок Холмс. — Сизга, эҳтимол, бу ҳақда гапириш осон бўймаса керак. Келинг, шундай қиласиз: мен ўзим гапираман, агар нимададир адашсам, сиз мени тўтиrlайсиз. Хат Стэмплтоннинг амри билан ёзилганмиди?

— У айтиб турганди.

— У, эҳтимол, ажримга оид ишнинг барча ҳаражатларни сэр Чарльз ўз бўйнига олади, деб айтгандир?

— Ҳа.

— Кейин эса, хат юборилгандан сўнг, сизни учрашувга бормасликка кўндирган?

— У агар ажрим учун пулни бошқа бирор берса, ўзини ўзи ҳурмат қилимай қўйишини айтди. Унчалик бой эмаслигига қарамай, иккимизни ажратиб турган тўсиқни барта-раф этиш учун охирги-чақасини-ҳам-сарфлашга онт ичди...

— У, афтидан, ўз ҳатти-ҳаракатларининг кетма-кетлигини пухта ўйлаб қўйган! Шунга кўра, кейинги воқеалардан ҳабарингиз бўймаган ва сэр Чарльзнинг ўлими ҳақида фақат газетадан билгансиз?

— Ҳа.

— Ва Стэмплтон сизга белгиланган учрашув ҳақида ҳеч кимга айтмасликни тайинлаган?

— Ҳа. У сэр Чарльзнинг ўлими ўта сирли ҳолатда юз берганини, ва агар хат ҳақида хабар топишса, мен шубҳа остида қолишимни айтди. У мени қўрқитиб қўйди ва мен сукут сақлашга қарор қилдим.

— Ҳа, тушунаман. Лекин сиз барибир нимадандир шубҳалангансиз?

Миссис Лайонс кўзларини ерга қаратиб, иккиланиб жавоб қайтарди:

— Мен бу одамни яхши биламан, — деди у ваниҳоят. — Агар у мени алдамаганида, уни ҳеч қачон сотмаган бўлардим.

– Умуман олганда, баҳтингизга, кутулиб қолдингиз, – деди Шерлок Холмс. – У сизнинг қўлингизда эди ва буни яхши биларди, лекин сиз ҳар ҳолда тирик қолгансиз. Сўнгги ойларда сиз тиф устида юргансиз. Энди эса, миссис Лайонс, сизга фақат яхшилик тилаб қолишга изн беринг. Аммо биз, эҳтимол, ҳали яна кўришамиз...

– Мана, ҳаммаси аста-секинлик билан ойдинлашиб, туман тарқамоқда, – деди Холмс, биз Лондон экспресси келишига яна станция платформасига чиққанимизда. – Мен яқинда бу жиноятни – эҳтимол, асримизнинг энг шов-шувли жиноятини бандма-банд тиклаб чиқишига муваффақ бўламан. Криминалистлар бу каби воқеа аввал ҳам бўлганини айтиб, табиийки, 1866 йилда Украянанинг Гродносидаги қотилилкни ҳамда Шимолий Каролиналик Андерсоннинг ўлдирилишини ёдга олишади, аммо бизнинг ҳозирги ишимиш мутлақо ўзига хос жиҳатларга эга. Биз ҳатто ҳозир ҳам бу айёр мугомбиргага қарши тўғридан-тўғри далиллар билан чиқа олмаймиз. Аммо сўзларимни унумтанг, Уотсон: бугун тунда ухлашга ётгунимизга қадар, бари ўз жумбоқлар ечимини топган бўлади.

Лондон экспресси даҳшатли шовқин билан станцияга кириб келди ва биринчи класс вагонидан бульдог итини эслатувчи кичкинагина бақалоқ одам платформага сакраб тушди. Биз саломлашдик, ва Лестрейд дўстимга қилган илтифотли муносабатидан улар бирга ишлашни бошлиганидан бери у кўп нарсаларни тушуниб олганини сөздим. Қачонлардир бу амалиётчи назария ишқибози бўлган дўстимизнинг мантиқий асосларига нафрат билан қараганини жуда яхши эслайман.

– Хўш, катта ишми? – сўради Лестрейд.

– Бунақаси анчадан бери бўлмаган, – деди Холмс. – Захирада икки соат вақтимиз бор. Келинг уни тушликка сарфлаймиз, кейин эса, Лестрейд, биз сизни Дартмуртнинг тунги мусаффо ҳавоси билан меҳмон қиласиз ва томоғингизни Лондон туманларидан тозалашга ёрдам берамиз. Бу ерда ҳеч қачон бўлмаганмисиз? У ҳолда ишонтириб айтишим мумкин-ки, бу жойлар билан илк танишувингизни анча вақтгача унуга олмайсиз.

XIV БОБ БАСКЕРВИЛЛАР ИТИ

Шерлок Холмснинг камчиликларидан бири – агар буни камчилик деб аташ мумкин бўлса – дўстим тўла амалга ошмагунча ўз режаларини ҳеч қачон ва ҳеч кимга ошкор этмайди. Бундай маҳфийлик қисман атрофдагиларга ўз хукмини ўтказишини ва уларнинг тасаввурини ҳайратлантирувчи бу одамнинг қатъий феъл-атвори билан, яна қисман заруратсиз таваккал қилишта изн бермайдиган профессионал эҳтиёткорлик билан изоҳланарди. Нима бўлганда ҳам, Шерлок Холмс табиатидаги бу жихат унинг агенти ёки ёрдамчиси сифатида ишлаганларга кўп қўнгилсизликлар олиб келарди. Мен ўзим ҳам шу маънода кўп азият чекардим, аммо зулматда кечтан мана шу узоқ саёҳатим давомида бошдан кечиргандарим-ўтмишдаги барча-азоб-укубатларимдан ўтиб тушди. Бизни қийин синов кутиб турарди, биз энг сўнгги, ҳал қилувчи зарба беришга тайёр эдик, Холмс эса астойдил сукут сақларди, ва мен унинг режалари ҳақида фақат тахмин қилишим мумкин эди, холос. Менинг асабий зўриқишим чек-чегарасига етай деганда, бирдан юзимга совуқ шамол келиб урилди, ва қоронғуликка, тор йўлнинг икки тарафида ясланиб ётган овлоқ кенглика тикилиб, яна ботқоқقا қайтиб келганимизни тупундим. Отларнинг ҳар бир қадами, гиддиракларнинг ҳар бир бурилиши бизни бу воқеаларнинг ечими сари яқинлаштиради.

Кумби-Тресида ёлланган аравакаш ёнида иш ҳақида гаплашиш мумкин эмасди, ва биз бор ҳаяжонимизга қарамай, қандайдир бўлмағур мавзууларда сухбатлашиб кетардик. Йўлнинг четида Френкленднинг коттежи кўринганида, ентил нафас олдим, ундан Баскервиль-холлгача ва фожианинг јакуний саҳнаси содир бўладиган жойгача икки-уч милялик масофа қолганди. Подъезд ёнида тўхтамай, тиссли

хиёбондаги кўча эшиги ёнигача бордик. Аравакаш билан хисоб-китоб қилиб, уни Кумби-Тресига қайтариб юбордик, ўзимиз эса Мериппит-хаус томон йўналдик.

— Куролингиз борми, Лестрейд?

Пакана изқувар қулди:

— Эгнимда шими бўлса, дёмак унинг орқа чўнтаги ҳам бор, орқа чўнтак бор бўлса, у ҳеч қачон бўш турмайди.

— Ундей бўлса, яхши! Биз ҳам Уотсон билан ҳар қандай кутилмаган ҳолатларга тайёргарлик кўрганмиз.

— Кўриб турибман, ниятингиз ўта жиiddий, жаноб Холмс. Бу ўйинда биздан нима талаб этилади?

— Сабр-тоқат. Кутамиш.

— Чиндан ҳам, бу жойлар кўнгилни очадиган эмас экан!

— Изқувар тепаликларнинг маъюс ёнбағирлари ва Гримпен ботқоқлиги устига ёйилган туманга қараб, елкасини учирди. — Анави ерда қаердадир чироқ кўрингандек бўлди.

— Бу Меррипит хаус – саёҳатимизнинг якуний мақсади.

Энди қадамингизни янада секинроқ босиб, сўзларингизни ҳам шивирлаб гапиришни илтимос қиласман.

Биз уйга олиб борадиган ёлғизоёқ йўлдан эҳтиёткорлик билан юриб борарадик, аммо икки юз ярд юрганимиздан сунг Холмс тўхтади.

— Ўёғига бормаймиз, — деди у. — Манави улкан тошлар биз учун ажойиб парда вазифасини ўтайди.

— Шу ерда кутамизми?

— Ҳа, пиистирма уюштирамиз. Мана бу ерга туринг, Лестрейд. Уотсон, ахир сиз уйда бўлгансиз, тўғрими? Хоналарнинг жойлашувини биласизми? Анави панжарали дेраза қайси хона?

— Менимча, ошхона.

— Кейингиси-чи, кучли ёритилгани?

— Бу емакхона.

— Пардалар кўтарилиган. Сиз у ерга киришни мендан яхшироқ биласиз. Деразадан мўралаб кўринг, улар нима қилишяяпти? Фақат, худо ҳаққи, секинроқ. Сизни эшишиб қолишмасин.

Мен Стэмплтонларнинг сўлғин боғини ўраб турган паст тош девор ёнига оёқ учida юриб бордим, ва унинг сояси

бўйлаб ҳаракатланиб, пардаси кўтарилиган деразадан мўра-
лаш қулай бўлган жойгача бордим.

Хонада икки эркак ўтиради – сэр Генри ва Стэмпл-
тон. Улар думалоқ стол атрофида бир-бирига қарама-қар-
ши ҳолда жойлашиб, сигара чекишарди. Уларнинг ёнида
қаҳва финжони ва шароб туради. Стэмплтон нима ҳақи-
дадир жўшиб гапирав, аммо баронет ранги оқариб жимги-
на ўтирганча уни диққат билан тингларди. Афтидан, уни
тез орада ваҳимали ботқоқлиқдан уйга қайтиш фикри тинч
кўймасди.

Лекин мана Стэмплтон ўрнидан турди ва хонадан чиқ-
ди, сэр Генри эса стаканига шароб қуиди ва сигарасини ту-
татганча стулнинг суюнчиғига суюнди. Мен эшик ғирчилла-
ганини, сўнг йўлакдаги шағалнинг шиқирлашини эшит-
дим. Қадамлар мен томон яқинлашарди. Девор ортидан
мўралаб, табиатшунос боғ бурчагидаги кичик омборхона
ёнида тўхтаганини кўрдим. Қулфда калит шақирлади ва
омборхонада қандайдир ғимир-ғимир ҳаркатлар эшитил-
ди. Стэмплтон у ерда икки дақиқадан ошиқ бўлмади, яна
кулф калит билан беркитилди, у деярли ёнимдан ўтиб кет-
ди ва уйга кириб кетди. Мен унинг ўз меҳмони ёнига қайт-
ганини кўрдим; мен эҳтиёткорлик билан шерикларим ёни-
га қайтиб, ҳаммасини гапириб бердим.

– Демак, аёл улар билан эмас? – сўради Холмс, мен га-
пимни якунлаганимдан сўнг.

– Йўқ.

– У қаерда бўлмаса? Ахир ошхона ва емақхонадан бошқа
хоналар қоп-қоронгу.

– Тўғриси, билмайман.

Гримпен ботқоқлиги устига қуюқ туман чўкканини ай-
тган эдим. У ҳам ўнг, ҳам чап тарафимизни ўраб, аста биз
томонга сузиб келарди. Юқоридан куйилаётган ой нури
уни милтиллаб турувчи муз майдонга айлантирганди,
унинг устида узоқдаги гранит устуналарнинг учи кўриниб
туради. Холмс ўша томонга қаради ва ушбу аста ҳаракат-
ланаётган оқ деворга қараб, сабрсизлик билан деди:

– Қаранг, Уотсон, туман биз томон ҳаракатланяпти.

– Бу ёмонми?

– Бундан ёмони бўлмайди! Туман – режаларимни барбод қилиши мумкин бўлган ягона тўсиқ. Аммо сэр Генри у ерда узоқ қолмайди. Соат ўн бўлди. Энди ҳаммаси – бизнинг муваффақиятимиз ҳам, ҳатто унинг ҳаёти ҳам – туман ёлғизоёқ йўлга сирғалиб келишидан олдин баронетнинг уйдан чиқиши ёки чиқмаслигига боғлиқ.

Тунги осмон мусаффо, биронта ҳам булатсиз эди. Юлдузлар юқоридан совуқ мильтилаб турар, ой ботқоқлик узра майин хира нур ёғдирарди. Нақ қаршимизда учи ўткир томли уйнинг шарпаси хира қорайиб турарди. Пастки қават деразасидан боғга ва қисман ботқоққа кенг тилларанг чизиқлар тушиб турарди. Улардан бири бирдан учди. Хизматкорлар ошхонадан чиқишиди. Энди чироқ фақат емакхонада ёнарди. У ерда икковлон – қотил-хўжайин ва ҳеч нарсадан шубҳа қилмаётган меҳмон – сигара чекиб, ўз сухбатларини давом эттиришарди.

Деярли бутун ботқоқликни қоплаб олган оқ ипир-ипир парда дақиқа сайнинг уйга қараб бостириб келарди. Илк шаффоф тутамлар ёритилган деразанинг олтинранг квадратига ўрмаларди. Богнинг наридаги девори ушбу пағапаға буралаётган хира туман ичидаги гойиб бўлди, унинг устидан фақат дарахтларнинг учигина кўриниб турарди. Мана оқарган доиралар уйнинг икки томонида пайдо бўлди ва аста-секин зич тўлқинга айланиб, уйнинг юқори қавати ва томи унинг устидан балқиб чиқди, худди сирли кема ҳаёлий дengiz тўлқинида сузиб юргандек. Холмс газабланиб биз ортига беркинган тошни муштлади ва ўзини йўқотиб, ер тепинди.

– Агар у чорак соатда пайдо бўлмаса, сўқмоқ йўл туман билан қопланади, яrim соатдан сўнг эса ушбу зулматда ҳатто ўз қўлимизни ҳам кўра олмай қоламиз.

– Озгина орқага юрайлик, у ер баландроқ.

– Ҳа, эҳтимол, шундай қилганимиз маъқулдир.

Туман биз томон йўналаётганига қараб, биз тобора нари юрдик, токи уйдан яrim миля узоққа кеттунча. Аммо ой нури билан кумушланган ялпи оқиш дengiz у ерга ҳам кўл чўзарди ва ўз ҳаракатини аста-секинлик билан тўхтовсиз давом эттиради.

– Биз анча ичкарилаб кетдик, – деди Холмс. – Бу ёғи хатарли: Сэр Генри бизнинг ёнимизга етиб келгунча, унга хужум қилиб қолишлари мумкин. Ҳай, майли, нима бўйса бўлсин, шу ерда қоламиз.

У ерга тиззалади ва қўлоғини ерга тутди.

– Худога шукр! Менимча, келяпти!

Ботқоқлик сукунатида илдам қадамлар овози эшитилди. Биз тошлар ортида энгашганча биз томон ёғилаётган хира-күмушранг деворга диққат билан тикилдик. Қадамлар тобора яқинлашди, ва мана туман орасидан, гўё пардан очиб чиққандек, биз кутиб турган одам чиқди. Боши узра мусаффо, юлдузли осмонни кўриб, атрофига ҳайрон бўлиб қаради. Кейин сўқмоқ йўлдан тез-тез юриб борди. Ёнимиздан ўтиб кетиб, тошлар ортидан бошланадиган унча тик бўлмаган ёнбағирдан юқорига кўтарила бошлади. У йўл-йўлакай тинмай елкаси оша атрофга қарап, афтидан, нимадандир қўрқарди.

– Жим! – пичирлади Холмс ва қуролининг тепкисини кўтарди. – Қаранглар! Ана у!

Биз томон сузиб келаётган куюқ туман орасидан бир ма-ромда, майда-майда дукурлаган овоз эшитилди. Оқ девор биздан эллик ярд нарида бўлиб, биз учковлон унинг ичи-дан қандай маҳлуқ чиқиб келишини билмай, ўша томонга ўткир нигоҳимизни қададик. Холмснинг ёнгинасида туриб, зимдан унинг юзига қиё боқдим – оппок, ташвишли, кўзлари ой нурида чақнаб туриди. Ва у бирдан ўзгарди: ни-гоҳда диққатлилик ошди, жиддийлашди, ҳайратдан оғзи очилди. Шу онда Лестрейд даҳшатдан бақириб юборди ва ерга юзтубан йиқилди. Мен қаддимни ростладим, сўнг кўз ўнгимда пайдо бўлган манзарадан фалажланган мисоли қотиб қолдим ва бўшашиб тушган қўлимни тўппончамга олиб бордим. Ҳа! Бу ит эди, баҳайбат, смоладек қоп-қора. Аммо бундай итни одам зоти умрида кўрмаган бўлса керак. Унинг очиқ тумшуғидан олов чиқарди, кўзлари атрофга ўт чақнатаради, тумшуғи ва гарданида милтиллаб алана-га товланарди. Туман орасидан чиққан ушбу жаҳаннам маҳлуқотидан-да даҳшатли, ундан-да жирканчли кўриниш ҳеч кимнинг ҳатто совуқ урган миясида гавдаланмаса керак.

Маҳлук дўстимизнинг изини ҳидлаб, катта-катта сакрашлар билан сўқмоқ йўлдан келарди. У ёнимиздан учиб ўтиб кетгандағина ўзимизга келдик. Ўшанда мен ҳам, Холмс ҳам бир пайтда ўқуздик, ва ундан кейин эшитилган қулоқни қоматта келтирувчи ўкирикни эшитиб, ўқлардан бири нишонга текканини фаҳмладик. Аммо ит тўхтамади ва олдинга илдамлашда давом этди. Биз сэр Генри ой нурида намоён бўлган ўлик мисоли оқ юзи билан ортига ўтирилганини, даҳшатдан қўлларини кўтариб ва ушбу ночор ҳолатда қотиб қолганини кўрдик.

Бироқ оғриқдан қаттиқ увиллаган итнинг өвози барча қўрқувларимизни тарқатиб юборди. Ким заиф бўлса, у ўлиши муқаррар, ва агар у ярадор бўлса, демак уни "тинчтиш" мумкин. Эй, худо, ўша тун Холмс қандай юргурган эди-я! Мен ўзимни чопқир деб ҳисоблардим, аммо мен пакана изқувардан қанчалик ўзиб кетган бўлсам, дўстим ҳам мендан шунчалик ўтиб кетди. Биз ёлғизоёқ йўлдан қаттиқ югуриб борардик ва қулоғимиз остида сэр Генрининг тинимсиз қичқириги ва итнинг бўғиқ увлости жаранглаб турарди. Мен ит ўз ўлжасига ташланган пайтга етиб келдим, уни ерга йиқитиб, томоғидан буғмоқчи бўлдим. Аммо Холмс унинг биқинига қараб ўқ-кетидан ўқузди. Ит сўнгти бор ангилади, газабнок тишларини шақирлатиб йиқилиди, тўрт оёғини осмонга қаратганча титраб, сўнг бир зумда жимиб қолди. Мен нафасим қисилиб ҳарсиллаганча унинг устига энгашдим, тўппончамни ушбу даҳшатли нур сочиб турган тумшукقا тирадим, аммо ўқ узишга ҳожат қолмади – баҳайбат ит жон таслим қилган эди.

Сэр Генри ит унга етиб олган жойда хушсиз ётарди. Биз унинг ёқачасини юлиб олдик ва унинг ярадор эмаслиги, вақтида ёрдамга етиб келганимиз учун тақдирдан миннатдор бўлдик. Сэр Генрининг қовоқлари учди ва секингина қимирлаб қўйди. Лестрейд унинг тишлари орасига коňъяк солинган флягани тиқди, ва бир неча сониядан сўнг бир жуфт қўрқиб кетган кўзлар бизга назар ташлади:

– Ё худо! – пицирлади баронет. – Нима эди бу? Қани у?

– У энди йўқ, – деди Холмс. – Сулолингизни таъқиб этган арвоҳ бир умрга йўқотилди.

Ёнимизда ётган маҳлүк ўз ҳажми ва қудрати билан исталган одамни даҳшатга солиши мумкин эди. У на зотли исковуч ит ва на зотли мастиф эмасди, афтидан уларнинг чатиштирилгани бўлса керак, чайир ва даҳшатли ит ёш урғочи арслон билан баравар эди. Унинг улкан тумшуғи ҳамон мовий олов кўринишида порларди, чуқур ботган ёввойи кўзлари атрофида оловли доиралар кўриниб турарди. Мен мана шу ёниб турган башарага қўлимни теккиздим, ва сўнг қўлимга қараб, бармоқларим ҳам қоронғуда худди шундай товданганини кўрдим.

— Фосфор, — дедим мен.

— Ҳа, ва қандайдир алоҳида препарат, — тасдиқлади Ҳолмс, бурнини тортиб. — Ҳидсиз, итнинг хид билиш қобилияти йўқолмаслиги учун. Узр сўраймиз, сэр Генри, сизни шундай даҳшатли синовга дучор қилганимиз учун. Мен итни кўришга тайёр эдим, лекин бунаقا маҳлукни учратиш ҳаёлимга ҳам келмаганди. Бундан ташқари, бизга туман ҳалақит қилди ва биз итни муносиб тарзда қарши ола олмадик.

— Сиз менинг ҳаётимни кутқариб қолдингиз.

— Аввалига уни хавф остига қўйиб... Хўп, майли, ўрнингиздан тура оласизми?

— Яна бир қултум конъяк берсантиз, кейин ҳаммаси жойида бўлади. Мана! Энди сизнинг ёрдамингиз билан ўрнимдан тураман. Энди нима қилмоқчисиз?

— Ҳозирча сизни шу ерда қолдирамиз — бутунги тунда бошдан кечирганингиз етарли, — кейин биронтамиз сизни уйингизга кузатиб қўямиз.

Баронет ўридан қўзғалмоқчи бўлди, аммо уддалай олмади. Унинг ранги девор каби оқариб қетган, бутун танасини титроқ қамраб олганди. Биз уни катта тош ёнига олиб бордик. У қалтираганча юзини қўллари билан беркитди.

— Энди биз кетишимиз керак, — деди Ҳолмс. — Бошлиган ишимишни яқунига ётказайлик. Ҳар бир дақиқа қадрли. Жиноят таркиби энди яққол намоён бўлди, фақат жиноятчани қўлга тушириш қолди... Гаров боғлашим мумкин, ҳозир у уйида бўлмаса керак, — давом этди Ҳолмс, биз билан бирга сўқмоқ йўлдан илдамлаб. — У ўқ овозларини эшитган ва ўйинни бой берганини тушунган.

— Бўлиши мумкин эмас! Унинг уйи анча олисда, бундан ташқари туман овозларни бўғади.

— Шубҳа қилмасангиз ҳам бўлади, у итнинг оргидан чопган, ахир итни мурдадан ажратиб олиш керак-ку. Йўқ, биз уни қўлдан чиқардик! Лекин ҳар эҳтимолга қарши, ҳар бир бурчакни текшириб кўриш керак.

Кириш эшиги ланг очиқ эди, уйга юугуриб кириб, ҳар бир хонани кўздан кечириб чиқдик. Бизни коридорда учратган қари хизматкор таажжубланиб қараб туради. Чироқ фақат емакхонада ёқилган бўлиб, Холмс у ердан лампани олди ва уйнинг ҳамма бурчакларини тинтиб чиқди. Биз излаган одам изсиз ғойиб бўлганди. Бироқ иккинчи қаватдаги эшик кулфланган бўлиб чиқди.

— У ерда кимдир бор! – бақирди Лестрейд.

Хонада кучсиз инграш ва шитирлаган овоз эшитилди. Холмс қулфдан юқори жойни оёғи билан тепди, эшик шарақлаб очилиб кетди. Қўлимизда тўппончаларни тайёр тутганча ичкарита отилиб кирдик.

Аммо биз излаган разил нобакор бу ерда ҳам йўқ эди. Унинг ўрнига кўз олдимизда шу қадар ғалати ва кутилмаган манзара намоён бўлди-ки, биз турган жойимизда қотиб қолдик.

Бу хонада кичик музей ташкия этилганди. Унинг деворларига зич қилиб, шиша қутилар ўрнатилган, уларда парвона ва қапалаклар коллекцияси – бу мураккаб ва жиноий одамнинг севимли “фарзандлари” ўрин эгаллаганди. Хона марказидан кўтарилган йўғон тирагич шифтнинг чириган ҳақшинкор гўлачаси остига курилганди. Мана шу тирагич ёнида бошдан оёқ чойшаб билан боғлаб ташланган бир одам туради, илк дақиқада унинг эркак ёки аёллигини фаҳмлаб бўлмасди. Бир эн мато унинг бўйнидан ўтган бўлиб, бошқаси кўзларини очиқ қолдирган ҳолда юзининг пастки қисмини беркитиб туради. Бу даҳшат ва уятта тўла кўзлар бизга савол назари билан қараб туради. Биз дарҳол уни чойшабдан озод қилишга киришдик, оғзидағи латтани олиб ташладик ва оёғимиз остига миссис Стэмптоннинг шахсан ўзи сирғалиб тушди. Унинг боши кўкрагига осилиб тушди ва мен унинг бўйнида қамчи зарбидан пайдо бўлган қизил чандиқни кўрдим.

— Ярамас! — бақириңи Холмс. — Лестрейд, конъяк қани? Уни стулга ўтқазинг. Бундай қийноқ-азоблар исталган одамни хушидан кетқазиши мүмкін!

Миссис Стэплтон күзларини очди.

— У қутулиб қолдими? — сүради у. — Қочиб кетдими?

— Биздан ҳеч ким қочиб кета олмайди; хонім.

— Йўқ, йўқ, мен эрим ҳақида гапирмаяпман. Сэр Генри... у омоńми?

— Ҳа...

— Ит-чи?

— Ўлдирилди!

У енгиллашиб чукур ух тортди:

— Худога шукр! Худога шукр! Аблаҳ! Мени қай ахволға согланини қаранг! — у икки кўлининг ҳам енгларини шимарди ва биз уларнинг кўкариб ётганини кўрдик. — Лекин бу ҳали ҳолва... бу ҳали ҳаммаси эмас. У мёнгә қаттиқ азоб берди, қалбимни булғади. Бу одам мени севади, деган умидда яшадим, барига чидадим: ёмон муносабат, ёлғизлик, ёлғон тўла ҳаёт... Аммо у мени кўп алдади, мен ўнинг қўлидаги қурорл эдим! — у дош бера олмай, ўкириб-йиғлаб-юборди.

— Ҳа, хоним, унга яхшилик тилаш учун ҳеч қандай асосингиз йўқ, — деди Холмс. — Уни қаердан топишимиз мүмкинлигини айта оласизми? Сиз унинг шериги бўлгансиз, фурсатдан фойдаланиб, айбингизни ювинг — бизга ёрдам қилинг.

— У фақат бир жойга беркиниши мүмкин, бошқа бора-диган жойи йўқ, — жавоб берди у. — Ботқоқликнинг нақ ўртасида бир жой бор, у ерда қачонлардир кон бўлган. Итини ҳам ўша жойда сақлаган, ва у ерда қочиш зарурати туғилганда беркиниш учун ҳамма нарса ҳозир.

Холмс деразани лампа билан ёритди. Туман оқ пахта мисоли деразага ёпишиб олганди:

— Қаранг, — деди у. — Бугун тунда ҳеч ким Гримпен ботқоқлигига яқинлаша олмайди.

Миссис Стэплтон кулиб юборди ва чапак чала бошлади. Унинг кўзларидан совуқ ўт чақнади.

— У ёққа йўлни топа оларку-я, лекин қайтиб чиқа олмайди! — хитоб қиласи у. — Ахир қўйилган белгиларни шундай тунда кўриш мүмкинми? Биз ботқоқ бўйлаб йўлни белги-

лаш учун уларни бирга қўйиб чиққанмиз! Эҳ, нега бугун уларни олиб ташлаш ҳаёлимга келмади-я! Ўшанда у аниқ қўлингизга тушган бўларди!

Бундай туманда унинг ортидан қувишдан фойда йўқ эди. Биз Лейстрайдни Меррипит-хауснинг тўла хўжайини сифатида қолдириб, ўзимиз эса сэр Генри билан бирга Баскервиль-холлга қайтдик. Стэмплтонларнинг кирдикорлари ни энди ундан беркитиб бўлмасди. Севимли аёли ҳақидаги ҳақиқатни эшитиб, у ушбу зарбани мардонавор қабул қилди.

Бироқ кечаси бошдан кечирилган воқеалар баронет учун шундоқ ўтиб кетмади. Эрталаб у иситмалаб, доктор Мортимер назорати остида анчагача беҳуш ётарди. Келгусида уларнинг икковини ҳам дунё бўйлаб саёҳат кутарди, ва фақат шундан кейин сэр Генри ўзига келиб, ушбу машъум уйга меросхўр сифатида Англиядан келган пайтдагидек яна қувноқ ва соғлом одамга айланди.

Мана энди менинг ғалати ҳикоям ўз якунига етмоқда. Уни ёзар эканман, ўқувчи барча қўрқув ва ноаниқ фараз-тумонларни биз билан бирга бошдан кечиришини истадим.

Эрталаб туман тарқади ва миссис Стэмплтон бизни ботқоқликка олиб борадиган сўқмоқ бошланадиган жойгача кузатиб қўйди. Бу аёл шу қадар истак ва севинч билан эрининг изидан бошлиб бораар эди-ки, фақат ўшандагина унинг ҳаёти нақадар даҳшатли бўлганини фаҳмлаб етдик. Биз у билан ботқоқ ичига яриморол кўринишида ёриб кирган торфли тор йўлак ёнида айрилдик. Гоҳ у ерга, гоҳ бу ерга суқилган кичик новдачалар эгри-бугри чизиқ бўйлаб дўнгликтан дўнглика буралиб кетган сўқмоққа ишора қиласди. Дўнгликлар эса бу жойлар билан таниш бўлмаган ҳар қандай одамнинг йўлини тўсиб қўювчи яшил ўсимликлар билан қопланган бўшлиқлар орасидан жой эгаллаганди. Чириёттан қамиш ва балчиқ билан қопланган сув ўтларидан оғир буғланиш кўтарилиларди. Биз адашиб қадам босиб юборганимизда, тиззагача билқиллама қора балчиққа ботардик. Ёпишқоқ балчиқ оёғимизни қучар, ва унинг кучи шу қадар кучли эди-ки, гўё кимнингдир ёпишқоқ қўллари бизни ушбу жирканч туб томон тортаётгандек. Мана шу хавфли йўлдан биринчи бўлиб юрмайтганимизнинг биргина-ягона далили қўзимизга ташлан-

ди. Ботқоқ ўти билан қопланган дүнгилклардан бирида нимадир қорайиб кўринди. У ерга қўлини чўзган Холмс ботқоққа белигача ботди, агар биз бўлмаганимизда, унинг у ердан кутулиб чиқиши амри маҳол эди. Унинг қўлида эски қора бошмоқ туарди. Ичида эса белги бор эди: "Мейерс. Торонто".

– Бундай топилма учун балчиқли ванна қабул қиласанг арзиди. Мана у, дўстимизнинг йўқолган бошмоғи!

– Шошилинчда Стэмпилтон уни отиб юборганми?

– Мутлақо тўғри. У сэр Генрининг бошмоғини итга ҳидлаттан ва из олишга буюрган, у билан бирга юргран ва кейин отиб юборган. Энди ҳар ҳолда биламиз, унинг айнан шу жойгача эсон-омон етиб келганини.

Аммо кўп нарсаларни фаҳмлашга ултурган бўлсак-да, бошқа ҳеч нарсани аниқлай олмадик. Сўқмоқ йўлдан изларни топиш имконсиз – яшил сув ўтлари уларни бир зумда сўриб оларди. Биз изларни анчайин қуруқ жойда топишга умид қилгандик, бироқ барча саъй-ҳаракатларимиз зое кетди. Агар ер алдамаётган бўлса, Стэмпилтон оролчадаги ўзининг бошпанасигача етиб олишга муваффақ бўлмаган. Бу совуқ, қаҳри қаттиқ-кимса бадбўй Гrimpen ботқоқлигининг юрагига бир умрга дафн этилганди.

Атрофи ботқоқ билан ўралган оролчада унинг кўпгина изларини топдик, бу ерда у ўзининг даҳшатли шеригини сақлаганди. Ярмигача шағал билан кўмилган шахта ва улкан чигир бу ерда қачонлардир кон бўлганидан дарак берарди. Унинг ёнида, афтидан, ботқоқнинг заҳарли парланиши сабабли бу ердан кетишга мажбур бўлган кон қазувчиликнинг вайрон бўлган кулбалари туарди. Мана шу кулбалардан бирининг деворида ҳалқа, занжир ва кўпгина ғажиб ташланган суякларни топдик. Чамаси Стэмпилтон итни шу ерда сақлаган. Чиқиндилар орасида қизилсифат туки ёпишиб қолиб кетган итнинг скелети ётарди.

– Эй, худо! – бақирди Холмс. – Ахир бу спаниел-ку! Шўрлик Мортимер энди ўз арзандасини бошқа кўра олмас экан. Нима ҳам дердик, бу оролча бизга бор сирларини ошкор этди. Итни бу ерга беркитиш қийин эмас, аммо унинг овозини ўчириб кўринг-чи! Одамларни ҳатто кундузи ҳам даҳшатга солган увлаш овози айнан мана шу ердан тараалган. Бориб

турган зарурат түгилганда Стэмпльтон итни уйи яқинидаги омборхонага күчириб ўтказиши мумкин эди, аммо фақат энг танг вазиятдагина бундай таваккал қылса бўларди. Темир идийдаги мана бу паста эса – у даҳшатли қиёфага келтириш учун итга сурган ўша порлаб турувчи бирикма. Баскервиллар ити ҳақидаги афсона уни бундай ҳатти-ҳаракатта бошлиди ва у шу усул билан сэр Чарльзни бир ёқлиқ қилишга қарор қилган. Бахтиқаро каторгачи қоронгулиқдан унга қараб шундай даҳшатли маҳлук чиқиб келганини кўриб, бақирганча оёғини қўлига олиб қочганига энди ҳайрон бўлмасак ҳам бўларди. Бизнинг дўстимиз ҳам худди шундай қилди, ўзимиз ҳам унга яқин жойда бунга гувоҳ бўлдик. Стэмпльтон барини айёрилик билан пухта ўйлаб чиқкан! Ит унга ўз ўлжасини ўлдиришга ёрдам бергани ҳақида гапирмаса ҳам бўлади, бу ерлик фермерларнинг қай бири у билан учрашишни хоҳдаган бўларди? Бундай маҳлукни бир кўришнинг ўзи етарли. Ахир ботқокда уни кўпчилик кўрган. Мен буни Лонданда ҳам айтгандим, Уотсон, яна қайтариб айтаман: биз ҳозир ўша ерда ётган одамдан-да хавфлироқ кимса билан хеч қачон иш кўрмаганмиз! – ва у узокдаги торф ботқоқликнинг унча қия бўлмаган ёнбағридаги яшил-қўнғир ботқоққа ишора қилди.

XV БОБ

ОРТГА НАЗАР

Ноябрь ойининг охири. Булутли, ёмғирли ва туман қопланган оқшомларнинг бирида Холмс билан Бейкер-стритдаги кабинетининг ёниб турган камини ёнида ўтирадик. Девонширдаги сафаримизга яқун ясаган фожиадан бери дўстим иккита жиддий жиноят ишини тергов қилишга улгурди. Улардан бирида у “Патриций” клубида қарта столи атрофида юзага келган жанжалга аралашиб қолган полковник Эпвудни фош этишга муваффақ бўлди, иккинчисида эса – бахтиқаро Монпенсье хонимни озодликка чиқарди, у ўзининг ўтай қизи, ёш мадемуазель Карэрни ўлдиришда айбланганди, маълум

бўлишича, ярим йилдан сўнг қиз Нью-Йоркда пайдо бўлган ва омадли турмушга чиққан. Мана шундай мураккаб ва жиддий иккита ишни муваффақиятли ҳал этгач, Холмснинг кайфияти аъло даражада эди, ва мен ушбу вазиятдан фойдаланиб, сирли баскервиль воқеасининг баъзи тафсилотларини ундан билиб олишга қарор қилдим. Мен сабр билан ўз вақтимни кутгандим, чунки Холмс бир неча ишни бир вақтда миясида сақлашни ёмон куришини ва унинг ўткир, мантиқа асосланувчи онги ўтмишни хотирлаш учун жорий ишдан чалғимаслигини яхши билардим.

Шу кунларда сэр Генри ва доктор Мортимер ҳам Лондонда эди, баронетнинг ишдан чиққан асаб тизимини мустаҳкамлаш учун шифокорлар тавсиясига кўра улар саёҳатга чиқишига тайёргарлик кўришарди. Эрталаб улар бизни ўз ташрифлари билан шод этишди ва менда керакли мавзуда сухбат бошлаш учун имконият туғилди.

– Ўзини Стэмплтон деб таништирган одамнинг нуқтаи назари билан қараганда, бари ёзилганидек бўлган, – деди Холмс, – аммо буларнинг ҳаммаси бизга ўта мураккаб бўлиб кўринганди, негаки у ўз ҳаракатларида нимага таяниши ҳақида заррача тасавурга эга эмасдик ва фақат айrim маълумотларнингина билардик. Ўшандан бери миссис Стэмплтон билан икки марта сухбат қурдим ва бари ойдинлашди. Ўйлашимча, энди ҳеч қандай жумбоқ йўқ. Бу ишга оид қайдларимни “Б” ҳарфи остидаги картотекада кўриб чиқишингиз мумкин.

– Балки воқеалар ривожини хотирангизга асосланиб сўзлаб берарсиз?

– Жоним билан, бироқ барча тафсилотларини эслай олишимга кафолат бермайман. Агар фикрингни бир нарса га жамласанг, ўтмишдаги мулоҳазалар миядан учиб чиқиб кетади. Ўзининг навбатдаги ишини сувдай ичиб юборган ва уни судда қатъий туриб ҳимоя қилган адвокат икки ҳафтадан сўнг барини буткул унутади. Менда ҳам шундай: ҳар бир янги тергов хотирадан бундан олдингисини сиқиб чиқаради. Мадемуазель Карэр ўз шахси билан онгимдан Баскервиль-холлини тўсиб қўйди. Эртага қаршимидан, эҳтимол, бошқа бир жумбоқ чиқар, у ўз ўрнида, француз ҳурилиқоси ва қартавоз Эпвудни тўсиб қўяди. Аммо мен ҳар ҳолда бор

воқеани баён этишга ҳаракат қиласман, агар мен ниманидир ёддан чиқарсам, эслатиб юборарсизлар.

Тўпланган маълумотлар оиласвий сурат алдамаганига ва бу одам чиндан ҳам Баскервиллар сулоласидан эканига бизни тамоман ишонтирди. Сэр Чарльзнинг кичик укаси Роджер Баскервиллинг ўғли бўлиб чиқди, у Жанубий Америкага қочишга мажбур бўлган, ва ўша ерда уйланиб, ўғиллик бўлган ва унга ўз фамилиясини берган. Сизга таниш бўлган олчоқ Коста-Риканинг гўзалларидан бири бўлган қандайдир Бэрил Гарсиага уйланиб, давлат пулини сарфлаб юборган, сўнг фамилиясини Ванделерга ўзгартириб, Англияга қочиб келган, у ерда тез орада Йоркширнинг шарқий қисмida мактаб очади. У йўлда тасодифан танишиб қолган бир ўқитувчининг билимлари ва тажрибасидан фойдаланиб, фаолиятнинг ушбу турини танлаган. Аммо унинг компанияни Фрезер сил касалининг охирги босқичига чалинган бўлиб, тез орада оламдан ўтади. Мактабдаги ишлар борган сари орқага кетади, ва ахийри шармандали яқун топди. Эр-хотин Ванделер фамилиясини ўзгартиришни маъқул деб топади ва шундан буён ўzlарини Стэмптонлар деб таништиради. Кейинчалик Стэмптон давлатининг қолган-қуттани, келажакка янги режалар ва энтомологияга бўлган ишқибозлиги билан Англиянинг жанубига келади. Мен Британия музейидан маълумотлар тўпладим ва шуларни аниқладим: Ванделер ўз соҳасида обрў-эътибор қозонган, ҳатто Йоркширда у томонидан тавсифланган бир тунги капалакка унинг номини беришган.

Энди биз унинг сиз учун қизиқ бўлган даврига етиб келдик. Бу одам, афтидан, у ва йирик поместье ўртасида атиги иккита ҳаёт турганини аниқлаган. У Девонширга йўл олганида режалари, эҳтимол, ҳали ноаниқ эди, аммо ёвуз ният тобора пишарди – шу сабабдан у ўз рафиқасини бекорга синглиси деб таништиrmаган. Ундан хўрак сифатида фойдаланиш фикри унда анча олдин пайдо бўлган, қолаверса, келгусида бари қандай кечишини ҳатто тасаввур ҳам қилиб кўрмаганди. Унинг мақсади поместьени кўлга киритиш бўлган; бунинг учун у ҳеч қандай маблагини аямас ва таваккал қилишга тайёр эди. Шундай қилиб, аввалига им-

кон қадар Баскервиль-холлга яқинроқ жойлашиш зарур, кейин эса сэр Чарльз ва унинг қўшнилари билан дўстона муносабат ўрнатиш талаб этиларди.

Баронетнинг шахсан ўзи унга ит ҳақидаги афсонани сўзлаб берган ва шу тариқа ўзининг ўлим йўлагига қадам қўйган. Стэмплтон, мен уни аввалгиdek атайман, қариянинг юраги хасталигини ва кучли ҳаяжон унинг умрига якун ясаси мумкинлигини билган. Буларнинг барини доктор Мортимердан эшитган. Бундан ташқари, сэр Чарльз жуда хурофий одам экани ва бу ноxуш афсонага катта аҳамият қаратиши унга маълум эди. Стэмплтоннинг зийрак ақли шу заҳотиёқ унга баронетни ўлдириб, ўзи эса шубҳа остида қолмайдиган бир усуlnи шипшиди.

Стэмплтон ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиб, ўз табиатига хос бўлган бор сезгирилиги билан бу ишга киришди. Ўртамиёна жиноятчи бундай фурсатдан шунчаки ёвуз ит билан қаноатланиши ҳам мумкин эди, аммо шунда Стэмплтоннинг ҳаёлига ялт этиб ажойиб бир фикр келди – итни дўзахдан чиқсан маҳлуққа айлантириш. У Лондонда энг йирик ва энг ваҳший итлар орасидан мана шу баҳайбат итни Фулхем-роудлик Росс ва Менгласдан сотиб олади. Кейин у билан шимолий йўл билан Девонширга келган ва итни уйига ҳеч кимга билдиrmай олиб келиш учун ботқоқлик орқали ҳазилакам пиёда йўл босмаган. Ўзининг капалаклар ортидаги сайри давомида Гrimпен ботқоқлиги ичкарисига кирадиган йўлни топган, ит учун бундан-да ишончли жой йўқ эди. Ўша ерда у жоноворни занжирбанд этади ва қулай фурсатни кутиб ўтиради.

Аммо бундай фурсат анчагача учрамади: сэр Чарльзни кечаси поместье ташқарисига чиқариб бўлмасди. Стэмплтон итни тайёр ҳолда ушлаб, қарияни бир неча бор пойлаган, аммо бари бехуда. Ботқоқлик бўйлаб амалга оширилган мана шу самарасиз сангышлар вақтида у, аниқроғи, унинг шериги шу ерлик фермерларнинг назарига тушиб қолган, шу тариқа маҳлуқ ит ҳақидаги афсона ўзининг янги тасдигини топган. Ўшанда Стэмплтон барча умидларини рафиқасига юклаган, аммо бу сафар аёл кутилмаганда қаршилик кўрсатган. Миссис Стэмплтон бу режалар қарияни ҳалок қилиши мумкинлигини билиб, унга қарши ўзининг мафтун

қилиш сехрини ишлатишдан қатъиян бош тортган. У эри-нинг макрли ишларида иштирок этишни истамасди, шу боис Стэмплтон бир муддат боши берк кўчага кириб қолди.

Аммо ундан чиқиши йўли топилди. Сэр Чарльз Стэмплтонга нисбатан чукур дўстона ҳисларни туйгани учун уни воситачи сифатида миссис Лаура Лайонснинг ёнига жўна-тади. Маккор аглах баҳтиқаро аёлга ўзини бўйдоқ қилиб та-ништириб, уни бутунлай мафтун этган, ва агар ажрашиши улдаласа, унга уйланишини шаъма қилган. Бу орада тез-корлик билан ҳаракат қилиш зарурати туғилди: сэр Чарльз доктор Мортимернинг қистови билан Лондонга отланди. Стэмплтон ўзини докторнинг қарорини маъкуллаётган-дек қилиб кўрсатди. Ишни бир дақиқага ҳам кечиктириб бўлмасди; акс ҳолда қурбон кўлдан чиқиб кетиши мумкин. Стэмплтон миссис Лайонсни сэр Чарльзга хат ёзишга мажбур қилган. Бу мактубда аёл Баскервиль-холлдан жўнаб-ке-тиш олдидан қария билан учрашишга имкон сўраган. Сўнг дурустгина баҳона билан учрашувга бўрмасликка кўнди-рган, ва ўша кутилган фурсат ваниҳоят етиб келади.

Кечкурун Кумби-Тресидан қайтгач, Стэмплтон итини олиб келишга улгуради, унга жаҳаннам бирикмасини суртиб, қария қелиши керак бўлган жойга йўналади. Ҳўжайини томонидан кўйиб юборилган ит кўча эшигидан сакраб ўтиб, баҳтиқаро баронетнинг ортидан қувлаган, қария эса тиссли хиёбон бўйлаб бақирганча қочган. Бу қанчадик даҳшатли кўриниш касб этганини тасаввур қиляпман! Атроф зим-зиё, ва мана шу зулмат ичра ортингдан башараси ёниб турган ва кўзларидан ўт чақнаёттан улкан нимадир учиб келмоқда. Ба-ронетнинг юрағи дош бермади, хиёбон охирида у гурсиллаб йиқилди ва жон таслим қилди. Ит чимзорнинг тор чизиғидан юргани учун йўлакда одам изларидан бошқа излар топилмаган. Сэр Чарльз йиқилганда, айтидан, ит уни ҳидлаб, мурдага тегмаган ва қочиб кетган. Доктор Мортимер айнан мана шу изларни пайқаган. Стэмплтон итини ёнига чақириб, уни ортга, Гrimpen ботқоқлигига олиб кетишига шошган. Полицияни чалғитган, атрофда яшовчиларнинг хавотирига сабаб бўлган, кейин ваниҳоят бизга кўриб чиқиши учун тақдим этилган бу топишмоқнинг келиб чиқиши мана шундай.

Сэр Чарльз Баскервиллинг ўлими боғлиқ ҳикоянинг бори шу. Бу одам ўз ишини нақадар иблизона маккорлик билан амалга оширганини тушунгандирилсиз! Ахир жиноятчини фош қилиш мутлақо имконсиз эди! Унинг шериги фақат битта бўлган, у ҳам ҳеч қачон сотмайдиган шерик. Пухта ўйлаб қилинган ишнинг ақл бовар қилмас, ғаройиб туси терговни бутунлай чалкаштириб ташлади. Бу ишга аралашган икки аёл – миссис Стэмплтон ва миссис Лаура Лайонс сэр Чарльзнинг ўлиимида аслида ким айбдор экани борасида ўз шубҳа-гумонларига эга эдилар. Миссис Стэмплтон эри қарияга қарши ҳийла-найранг ишлатаётганини биларди, итдан ҳам хабари бор эди. Миссис Лайонста эса на униси, на буниси маълум эмасди, аммо сэр Чарльзнинг ўлими Стэмплтондан бошқа ҳеч ким билмаган учрашув вақтига мос келгани уни қаттиқ таажжублантирганди. Бироқ уларнинг иккиси ҳам бутунлай унинг таъсири остида бўлиб, йигит улардан қўрқмаса ҳам бўларди. Шу тариқа вазифанинг биринчи ярми муваффақиятли амалга оширилди, олдинда иккинчиси – анчайин мушкулроғи турарди.

Эҳтимол, Стэмплтон аввалига Канадада яна бир меросхўр мавжудлигини билмаган ҳам. Аммо тез орада доктор Мортимер орқали бу ҳақда маълумотга эга бўлди, шу билан бирга доктор унга Генри Баскервилнинг келиш кунини ҳам маълум қилганди. Аввало у “бу ёш канадалик йигит Девонширга келмасидан, уни Лондонда гумдан қиласаммикан” деб ўйлади. У қария Баскервилни тузоққа илинтиришдан бош тортган рафиқасига ишонмай қўйганди. Уни узоқ вақтга ташлаб кетишга ҳам жазм этмасди – чунки бу вақт ишида унинг устидан ҳукмронлигини йўқотиб қўйиши мумкин. Лондонга бирга кетишга тўғри келди. Кейинчалик суриштирганимга қараганда, улар Кревенстритдаги “Мексборо” меҳмонхонасига жойлашишган, Картрайт ҳам у ерга “Таймс”нинг қирқилган саҳифасини излаб кирган. Стэмплтон рафиқасини хонага қулфлаб қўйган, ўзи эса ясама соқол ёпиштириб, доктор Мортимернинг ортидан – Бейкер-стриттга, вокзалга, “Нортумберленд” меҳмонхонасига борган. Миссис Стэмплтон эри қандай режалар тузатётганини тахмин қилар, аммо ундан шу қадар қўрқарди-ки – қўрқув ярамаснинг жоҳиллиги

сабаб туғилганди – сэр Генрига уни кутаёттан хавф ҳақида хат битишга журъати қилолмасди. Агар мактуб Стэмплтоннинг қўлига тушиб қолса, унинг ҳаёти учун ким кафил бўла оларди? Охир оқибат, бизга маълум бўлганидек, у айёрик йўлини тутади: газетадан керакли ҳарфларни кесиб олиб, хатни ўзгартирилган дастхатда битган. Хат баронетта етиб келган ва унга биринчи огоҳлантириш бўлиб хизмат қилган.

Стэмплтон қандай йўл билан бўлса ҳам сэр Генрининг бирон бир буюмини қўлга киритиши лозим эди, негаки кейинчалик итини унинг изидан қўйиб юборишига тўғри келиб қолиши мумкин. Ҳар доимгилик тез ва дадил ҳаракат қилиб, ишни пайсалга солмади. Шубҳа қилмасак ҳам бўлади, хоналарга қаровчи ходим ҳам, оқсоқ ҳам кўрсатган ёрдамлари учун яхшигина мукофот олган. Афсус-ки, биринчи бошмоқ кийилмаган, демакки, ишга яроқсиз бўлиб чиқди. У бошмоқни қайтариб, ўрнига бошқасини олади. Ушбу далилдан мен ўта муҳим хулоса ясадим. Биз ҳақиқий ит билан иш кўраётганимизга амин бўлдим, негаки фақат шу билан Стэмплтоннинг эски бошмоқни олиш йўлидаги саъй-ҳаркатларини изоҳлаш мумкин. Қандайдир майдачида жихат қанчалик бемаъни ва қўпол кўринса, у шунчалик эътиборга лойиқ. Бир қараща да ишни мурakkabлаштираётган ҳолат аксарият ҳолларда жумбокнинг ечимига олиб келади. Шунчаки уларни юзаки эмас, синчиклаб таҳлил қилиш лозим.

Эртаси куни тонгда дўйстларимиз бизникига ташриф бу юришди, Стэмплтон эса узоқдаги кэбда уларни кузатиб турган. Кўпгина аломатларга кўра, бундан ташқари менинг юзимни яхши таниши ва манзилимни билишига асосан, унинг фаолияти баскервиль иши билан чегараланмаган, мен бунга деярли аминман. Бунда, масалан, сўнгти уч йил ичида ғарбий графликларда тўртта йирик ўтирилик амалга оширилган, жиноятчилар эса топилмаган. Энг охиргиси – бу май ойида Фолкстон-кортда содир этилгани – қон тўкиш билан якунланган. Ниқоб кийган босқинчи уни кўриб қолган хизматкор болакайга қараб тўппончадан ўқ узган. Стэмплтон шу тариқа ўзининг издан чиқсан молијавий ишларини тартибга солганига ва у олдиндан хавфли жиноятчи бўлганига ҳеч шубҳам йўқ.

Унинг ўта топқир ва журъатли эканига биз ўша тонгда, яъни у биздан моҳирона қочиб қолган ва ўзини менинг исмим билан таништирган куни ишонч ҳосил қилган эдик. Ваҳоланки, у менинг кэбменгача етиб боришимни билган. Ана ўшанда Стэмплтон тушуниб етган: Лондонда муваффақиятта умид қилмаса ҳам бўлади, негаки бу ишга мен киришгандим. У Дартмурга кетади ва баронетнинг келишини кутади...

– Шошманг! – Холмснинг гапини бўлдим мен. – Сиз бари воқеаларни аниқлик билан баён этдингиз, аммо бир банд барибир мен учун ноаниқлигича қолмоқда. Хўжайини Лондонга кеттанида, итнинг ҳоли нима кечган?

– Савол жуда ўринли, ўзим ҳам бунга қизиқиш билдиригандим. Стэмплтоннинг, албатта, шериги бўлган, у билан ўз режаларини ўртоқлашмаса-да. Мериппит-хаусдаги хизматкор ёдингиздами, қари Антони? У Стэмплтонларнида бир неча йил яшаган, уларнинг мактаби бўлган чоғдан бери, ва албатта, икковининг эр-хотин эканини билган. Хуллас, ўша Антони изсиз гойиб бўлган, у Англияда йўқ. Бизда Антони исми жуда кам учрашига ҳам аҳамият қаратинг, Испания ва Лотин Америкасида эса у ҳар қадамда учрайди. Қария инглиз тилида сўзлаш борасида миссис Стэмплтондан қолиshmagan, аммо худди ўша галати акцент билан. Мен унинг Стэмплтон томонидан белгиланган сўқмоқ йўл буйлаб Гримпен ботқоқлигига борганини ўз кўзим билан кўрганман. Шу боис хизматкор Антони хўжайини йўқлигига итни боқиб турган, эҳтимол, уни қай мақсадда ушлаб туришганини билмаган ҳам чиқар.

Шундай қилиб, Стэмплтонлар Девонширга қайтишади, тез орада сиз ҳам сэр Генри билан у ерга етиб боргансиз. Энди ўзим ҳақимда бир-икки оғиз сўз айтаман. Сиз, эҳтимол, эсласангиз керак, сэр Генрига жўнатилган хатни кўздан кечириб, унда ёруққа тутганда кўринадиган белгилар йўқмикан, деб қизиқиш билдиригандим. Мен қоғозни кўзимга тутиб, ундаги енгил ифорни туйдим – мактубдан “Оқ жасмин” атирининг ҳиди келарди. Тажрибали изқувар биридан иккинчисини ажратишни билиши шарт бўлган атиларнинг етмиш учта тури мавжуд. Мен ўз тажрибамдан жиноятларнинг муваффақиятли тергови айнан шунга боғлиқ

эканига бир неча бор амин бўлганман. Жасмин ҳиди келаётган бўлса, демак мактуб муаллифи аёл киши, бу вақтда эса Стэмплтонлар менда қизиқиш уйғотишга улгурганди. Хуллас, мен ит чиндан ҳам мавжуд эканини тушундим ва Девонширга келгунимча жиноятчи ким эканини фаҳмлаган эдим.

Стэмплтонларнинг ортидан кузатиш зарур эди. Агар мен жамият ичига туриб кузатувни амалга оширсам, у буни дарров сезган бўларди. Шу боис ҳаммани алдашта тўғри келди, жумладан, сизни ҳам. мен Лондонда қолишимни айтиб, аслида эса ортингиздан жўнадим. Мен бошдан кечиришга мажбур бўлган муҳтоҷлик, сизга кўринганидек, у қадар кўрқинчли эмас. Умуман олганда, бу каби аҳамиятсиз нарсалар ишимизга ҳалал бермаслиги керак. Мен аслида Кумби-Тресида яшадим, ботқоқлиқдаги форга эса фақат ҳаракат жойига яқин бўлиш зарурати туғилгандагина борардим. Картрайт Девонширга мен билан бирга келди, атрофда қишлоқ боласидек юрди, менга катта ёрдам кўрсатди. Бундан ташқари, у мени егулик ва тоза кийимлар билан таъминлади, мен Стэмплтон билан банд бўлганимда сизнинг ортингиздан кузатди. Хуллас, кўриб турганингиздек, барча иплар менинг қўлимда эди.

Ҳисоботларингиз шу заҳотиёқ Бейкер-стритдан Кумби-Тресига жўнатилгани энди сизга маълум. Мен улардан анчагина маълумот олдим, айниқса Стэмплтонлар биографиясидан ягона асл ҳодиса ҳақида хабар қилинганидан. Шундан кейин уларнинг ҳақиқий шахсини аниқлаш қийин бўлмади, ва мен ким билан иш кўраётганимизни дарҳол тушундим. Бироқ тергов бир кўшимча вазият – каторгачининг қочиши ҳамда унинг Берримор билан алоқаси туфайли мураккаблашарди. Аммо сиз бу тугунни ҳам ечдингиз, мен ҳам ўз кузатувларим асосида худди шу холосага келишга улгурган бўлсам-да.

Мени ботқоқдаги фордан излаб топгунингизга қадар жиноят кўриниши тамоман ойдинлашган, аммо бу ишни маслаҳатчилар иштирокидаги суд мажлисига олиб чиқишига ҳали вақтили эди. Ҳатто Стэмплтон томонидан режалаштирилиб, сэр Генрига нисбатан омадсиз тарзда амалга оширилган ва баҳтсиз каторгачининг ўлими билан якун топган

сүиқасд ҳам тұғридан-тұғри далил бұла олмасди. Биргина йұл қолғанды: сәр Генрини хұрап үрнига қўйиб, Стэмплтонни жиноят жойида қўлга олиш. Баронет ёлғиз бўлиши ва уни ҳеч ким қўриқламаслиги лозим эди. Биз айнан шундай қилдик ва дўстимиз бошидан кечирган оғир ҳаяжон эвазига нафақат терговни якунладик, балки Стэмплтоннинг фожиали ўлимига ҳам гувоҳ бўлдик. Мижозни шундай синовга дучор қилиб, мен, албатта, ишни ёмон олиб борганликда айбланишим мумкин, аммо ким ҳам олдиндан билибди, кўз ўнгимизда қандай даҳшатли, ҳайратга солувчи манзара гавдаланишини, кимнинг ҳам ҳаёлига келибди, кечаси атрофга туман чўкиб, ит унинг ичидан биз томон ташланиб қолишини! Максадга эришишимиз қимматга тушди, аммо икки шифокор – асабий хасталиклар мутахассиси ҳам, доктор Мортимер ҳам – сәр Генри соғайиб кетишини ишонч билан айтишди. Саёҳат дўстимизга нафақат издан чиқсан асабларини тиклашга, балки қалб жароҳатларини ҳам даволашга ёрдам беради. Ахир миссис Стэмплтон томонидан алданишига тўғри келди, унинг аёлга бўлган ҳислари самимий ва жиддий! Айнан мана шу уни азобга солмоқда.

Энди миссис Стэмплтоннинг ушбу нохуш воқеадаги үрни ҳақида сўзлаб беришим қолди. Шубҳам йўқ, Стэмплтон уни бутунлай ўзига бўйсундириб олғанди. Буни қандай изоҳлаш мумкин? Аёл уни севармиди ёки қўрқармиди – ёинки бошқа сабаб бормиди? Ахир бу ҳислар бир-бирига тўла мос. Ҳар ҳолда у янглишмай ҳаракат қилган. Миссис Стэмплтон ўзини унинг опаси сифатида таниширишга рози бўлган, аммо қотилликка тўғридан-тўғри шериклик қилишдан қатъян бош тортган, ва шунда Стэмплтон рафиқаси устидан хукмронлиги у қадар бениҳоя эмаслигига амин бўлган. Аёл сәр Генрини бир неча бор хавф борасида огоҳлантирган, аммо бу ишни эрига панд бермаган ҳолда амалга оширган. Стэмплтон, афтидан, рашқ қилишга қодир бўлган, ва баронет ўз қалбининг маликасига нозик ҳисларини намоён этишини бошлаганида, Стэмплтон дош бера олмади, бу унинг режаларига кирса ҳам. Шундай қилиб, шу пайтгача ширин бўлган ўз табиатининг бор кизғинлигини қутурган ло-

вуллаши билан сотиб қўйган. Шунга қарамай, у сэр Генрининг мулозаматларини қўллаб-куватлашда давом этган, баронетнинг Мериппит-хаусга тез-тез меҳмонга келиб туриши ва эртами-кечми унинг қўлига тушишига умид қиласди. Аммо энг ҳал қилувчи дақиқада рафиқаси бош кўтаради. У қочоқ каторгачининг ўлими ҳақида эшитган ва сэр Генри тушликка келиши лозим бўлган куни ит ҳовлидаги омборхонага қўчирилганини билиб қолганди. Қизғин тортишув бошланган. Миссис Стэмплтон эрини жиноятчи деб атаган ва биринчи бор ундан ўз рақибаси борлигини эшитган. Мавжуд бўлган садоқат ўрнини нафрат эгаллаган. Стэмплтон хотини уни сотиб қўйишини фаҳмлаб, аёл сэр Генрини огоҳлантириб қўймаслиги учун уни боғлаб ташлаган. Унинг ҳисоби бўйича, баронетнинг ўлимидан сўнг графликда Баскервиллар сулоласига хавф солган қарғишни ёдга олишади, ўшанда у яна рафиқасининг итоаткорлигига эришиб, уни сукут сақлашга мажбур қиласди. Стэмплтон шу ерда ҳам адаанди. Унинг тақдирни ҳал бўлганди, ҳатто бизнинг аралашувимизсиз ҳам. Томирида испанлар қони оқаётган аёл унинг ҳиёнатини ҳеч қачон кечирмасди...

Бор гап шу, азизим Уотсон. Агар сизга янада батафсил ҳисбот керак бўлса, у ҳолда қайдларимни кўздан кечиришимга тўғри келади. Бирок, менимча, муҳим бўлган ҳеч нимани эътибордан четда қолдирмадим.

– Наҳотки Стэмплтон умид қиласди, бу маҳлукни кўргач, сэр Генрининг юраги ҳам қўрқувдан дош бера олмаслигига?

– Ит ниҳоятда ёввойи эди, бундан ташқари Стэмплтон уни тўяр-тўймас овқатлантирган. Агар сэр Генри жойида ҳалок бўлмаганида, ҳар ҳолда бундай даҳшатли манзара унинг кучини фалажлаб қўйиши ва у ҳеч қандай қаршилик кўрсата олмай қолиши мумкин эди.

– Ҳа, эҳтимол. Энди фақат бир савол қолмоқда. Агар Стэмплтон Баскервиль-холладаги мол-мулкка бўлган ўз ҳукуқини исботлаб берса, у ҳолда меросхўр бўла туриб, нега бошқа исм билан ва бунинг устига поместьяга шу қадар яқинда яшаганини қандай тушунтириб берган бўларди? Наҳотки бу шубҳа уйғотмасди.

– Бу саволга жавоб бера олмасам керак – мендан күп нарсаларни талаб қиляпсиз. Менинг фаолиятим соҳаси – ўтмиш ва бугун. Инсон келажакда нима қилмоқчи бўлганини мен била олмайман. Миссис Стэмплтоннинг сўзларига қараганда, эри бу ҳақда кўп бош қотирган. У учта йўлни топган. Биринчиси: Жанубий Америкага жўнаб кетиб, у ерда ўз шахсини Британия консуллигида тасдиқлатиш, ва Англияга келмай туриб, ўша ердан меросни талаб қилиш. Иккинчиси: юз тузилишини олдиндан ўзгартириб, бу ишларнинг барини Лондонда амалга ошириш. Учинчиси: сохта шахсни меросхўр қилиб кўрсатиш, уни барча зарур ҳужжатлар билан таъминлаш, ўзига эса бундан даромадларнинг маълум қисмини ажратиш. Стэмплтонни жуда яхши билганимиз боис, унинг вазиятдан у ёки бу чиқиши ўлини топа олишига шубҳа қилмасак ҳам бўлади.

Энди эса, дўстим, ёқимлироқ нарсалар ҳақида ўйлайлик. Бундай бир неча ҳафталик машаққатли меҳнат бизга эркин оқшомдан фойдаланиш ҳукуқини беради. Мен опера га билет олдим. Сиз “Гутенотлар”да де Рецкени эшитгани мисиз? Хуллас, ярим соатда тайёр бўлишингизни сўрайман. Шунда биз йўл-йўлакай Марцининг ёнига кириб, шошмасдан тушлик қилиб оламиз.

МУНДАРИЖА

ШЕРЛОК ХОЛМС САРГУЗАШТЛАРИ

Мовий рангли ёқут	4
“Космополитен” меҳмонхонасидағи үғирлик	10
Олачипор тасма	26
Мұхандиснинг бармоғи	54
Аслзода бүйдөк	76
Берілл тошлы тиллақош	101
“Мисли қора қайнайлар”	128

ЙҰҒОЛГАН ДҮНЁ

I-боб. Инсон-үз машхурлиги(шұхрати)нинг яратувчисидір	156
II-боб. Профессор Челленджер құлдаға үз баҳтингизни синааб күринг	162
III-боб. Бу мутлақо чидаб бўмас инсон!	170
IV-боб. Бу дунёдаги энг буюк кашфиёт!	178
V-боб. Бу ҳали ҳақиқат эмас!	195
VII боб. Эртага номағым үлкага кетамиз	217
VIII боб. Янги дунё остонас�다	228
IX боб. Шундай бўлишини ким билибди?	242
X боб. Мана у, мўжиза!	266
XI боб. Мен Қаҳрамонга айланяпман	281
XII боб. Ўрмон жуда Қўрқинчли эди!	297
XIII боб. Бу манзара ҳеч қачон ёдимдан чиқмайди	312
XIV боб. Бу ҳақиқий ғалаба эди	328
XV боб. Кўз ўнгимизда шунча мўжиза намоён бўлди! ..	343

XVI боб. Күчага! Күчага!	361
Янги олам Куинз-Холледаги күп кишилик мажлис залдаги жүшқин саңналар ажайиб ҳодиса бу нима эди?	
Риржент-стритдаги тунги намойиш	363

БАСКЕРВИЛЕЙНИНГ ИТИ

I боб. Жаноб Шерлок Холмс	382
II Боб. Баскервилей авлодининг тавқи лаънати	389
IV боб. Сэр Генри Баскервиль	409
V боб. Учта узилган калава	422
VI боб. Баскервиль Холл	433
VII боб. Меррипит Хауслик Стэмплтонлар	442
VIII боб. Доктор Уотсоннинг биринчи ҳисоботи	457
IX боб. Доктор Уотсоннинг иккинчи ҳисоботи	465
X боб. Доктор Уотсоннинг кундалигидан парчалар	482
XI боб. Гранит устундаги одам	493
XII боб. Ботқоқликдаги үлим	507
XIII боб. Тузоқ қўйилди	521
XIV боб. Баскервиллар ити	532
XV боб. Ортга назар	543

ҚАЙДЛАР ВА ЭСЛАТМАЛАР ҮЧҮН

Маданий-маърифий нашр

АРТУР КОНАН ДОЙЛ

Энг сара асарлари

Муҳаррир: Шодмон Салом

Техник муҳаррир: Аббос Турсунов

Мусахҳих: Юсуф Нуруллоҳ

Саҳифаловчи ва дизайнер: Иброҳим Икромов

“ИЛМ-ЗИЁ-ЗАКОВАТ”
Лицензия АИ №274 15.07.2015 йил.

Теришга 2019 йил 1 июлда берилди.
Босишга 2019 йил 23 июлда рухсат етилди.
Бичими: 84x108 $\frac{1}{32}$, «Virtec Times» гарнитураси.
Офсет босма. 35.00 шарт. б.т. Буюртма рақами № 27.
Адади 2000 нусха. Бахоси шартнома асосида.

“ИЛМ-ЗИЁ-ЗАКОВАТ” МЧЖда тайёрланди.
Корхона манзили: Тошкент вилояти, Паркент шаҳри,
Сой бўйи кўчаси, 7-уй.

«ADAD PLYUS» МЧЖда чоп етилди.
Тошкент шаҳри, Бунёдкор кўчаси, 28-уй.